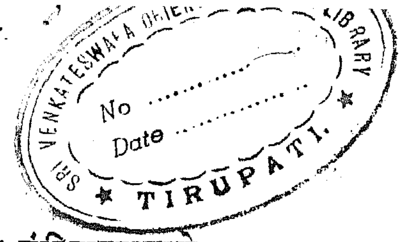

श्रीरस्तु

श्रीनिवासोविजयतेतमाम्

श्रीमद्वैखानसे श्रीमहर्षिमरीचिप्रणीतानन्दादि संहितामहाशास्त्रे

श्रीविमानार्चनाकल्पः ।

निरवधिक श्रीहरिगुरुभक्तिभरेण साक्षात्कृत श्रीमद्वेङ्कटाचलाधीशेन सह
दिव्याक्षक्रीडारस विशेषास्वादनैकतानान्तःकरणानां
विरागिकुलसार्वभौमानां

श्रीस्वामीहाथीरामजी गुरुवर्याणां

श्रीमद्दिव्यसिंहासनम्
अलङ्कुर्वाणैः

श्री शेषाचल श्रीपद्मपुर श्रीशुकपुरादिविलसच्छ्रीभगवद्दिव्यालय
श्री कार्यनिर्वहणधुरीणैः

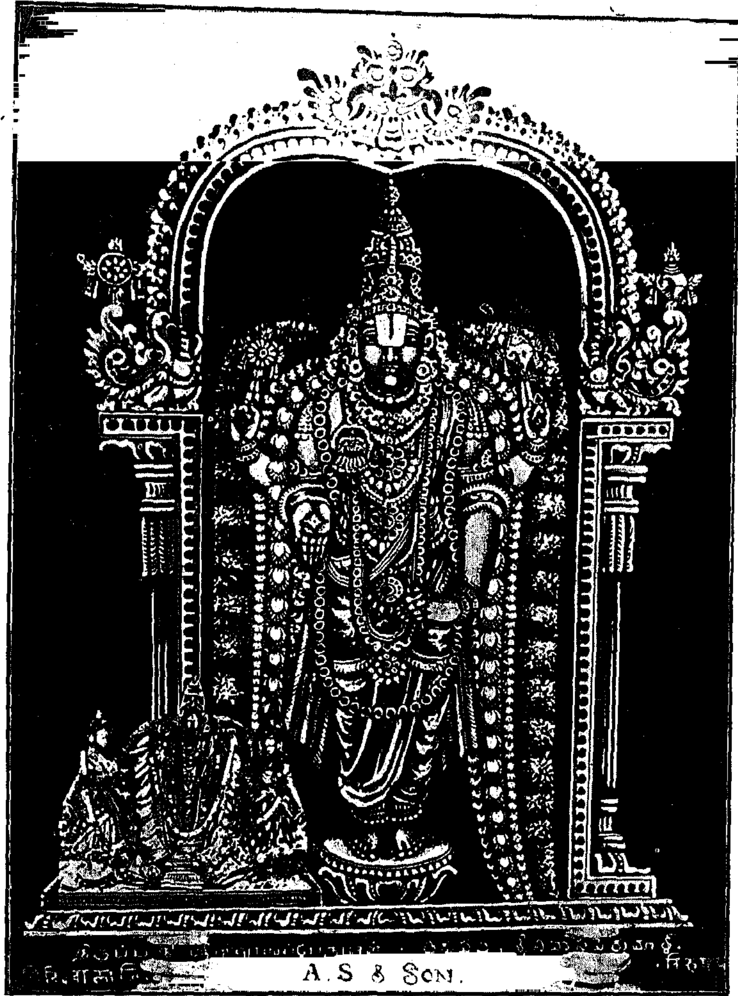
विरागिकुलशिरोभूषणैः

श्री प्रयागदासजी समभिख्यैः

श्री महन्तवर्यैः

वैखानस - व्याकरणपण्डित, व. रघुनाथचक्रवर्ति भट्टाचार्येण
व्याकरणपण्डित श्री सेतु माधवाचार्येण च
शोधयित्वा

श्री श्रीनिवासभगवद्दिव्य भाण्डागारोद्धृत द्रविणेन
चेन्नपुर्याम् (मदरास)
भक्तवर्य श्री रंगनाथश्रेष्ठिवर्याणां
श्री वेङ्कटेश्वर मुद्रणालये मुद्रापितः
विजयतेतमाम्.
१९२६.

श्रीवेङ्कटेशः.

श्रीपद्मावती.

॥श्री॥

मरीचिसंहिता

उपोद्घातः।

निखिलभुवनतलविदितमेव श्रीमतो वेंकटेशस्य क्षेत्रमिदं शेषमहीधरशिखरे विराजमानं अस्मिन् युगे प्रायस्तमसावकुण्ठितेपि भक्तजनानुकम्पया निज महिमानं प्रत्यक्षमिव प्रकाशयन् सकलभुवनस्थिति मातन्वन् अशेषश्रुतिस्मृति मुख्य प्रतिपाद्यो भगवान्मुकुन्दः श्रुतिगोचरेणैवपथा ऋषिसंप्रदायात् समर्च्यमान इह विलसति. तदर्चनं च वेदानुयायित्वेन प्रसिद्धं वेदैकोपक्रमं श्री वैखानसशास्त्र मवलम्ब्य हि प्रवर्तते। तच्च शास्त्रं बह्वीभिस्संहिताभिर्विस्तृतं। तत्र भगवतो विखनसोमहर्षे श्चतुर्मुखात्मकस्य शिष्यप्रवरेण मरीचिना संपादितासु या आनंदाख्या संहिता सैवात्रानुष्ठानविषयः। कालतोलुप्यमाना सा संहिता समुज्जीवनीयेति कृतोत्साहैः, निरवधिक श्रीहरिगुरु भक्तिभरेण साक्षात्कृत श्रीमद्वेङ्कटाचलाधीशेनसहदिव्याक्षक्रीडारसविशेषास्वादनैकतानान्तःकरणानां विरागिकुलसार्वभौमानां श्रीस्वामीहाथीरामजी गुरुवर्याणांश्रीमद्दिव्यसिंहासनमलङ्कुर्वाणैः श्री शेषाचल श्रीपद

पुरादिविलसच्छ्रीभगवद्दिव्यालय श्रीकार्यनिर्वहणधुरीणैः विरागिकुलशिरोभूषणैः श्री प्रयागदासजी समभिख्यैः श्री महन्तवर्यैः मुद्राक्षरैः संमुद्य प्रकाशिता लसति ।

महर्षेर्मरीचेराचार्यइस्तिप्रसिद्धो विखना नाम चतुराननएव, आहोस्वित् तदावेशयुतस्तच्छिष्यप्रवरो विखना नाममहर्षिरस्य वेदानुगृहीतस्यसंप्रदायस्य प्रवर्तकः तत्प्रणीतंच भगवच्छास्त्रं सर्वोत्तमामिति तावत् कतिपय-श्रुत्यादिप्रमाणोदाहरणेनाभिज्ञानुपतिष्ठामहे ॥ श्रुतयः—धेनुर्वहाणामदिति स्सुराणां ब्रह्मा ऋभूणां विखना मुनीनाम् । ऋग्वेदे—पवस्वं तं, वैखानसः—पवस्वते-त्यादिशतर्चः वैखानसाधिदेवताः, । यजुर्वेदे—वैखानसं पूर्वंइहसाम भवति,विखनसादृष्टं सामापिश्रूयते—ऊहे दशरात्रे सप्तमेह्नि; विशेषेण खननाद्विखनाः । आह भगवान्व्यासः—कर्मकाण्डे "खनित्वाचात्मनात्मानं धर्मादि गुणसंयुतं । ध्यानमाविश्ययोगेन ह्यासीद्विखनसो विभुः खननं तत्र मीमांसाह्यासिद्धेः परतःपरात् । विशेषेण खनेद्यस्मात् भावनान्मुनिसृष्टयोनाम्ना विखनसो लोके स आसीदंडजाप्रयः" इति गूढार्थप्रकाशने खनशब्दः प्रयुज्यते तथामहाभारतेपि इति दशविधानिर्णये । "वैखानस इति "क्वचित् विखनसः इति विखनाः" इति चत्रेधाऽयं शब्द स्समानार्थतया पठ्यते । वैयासिक्यादि

निघंटुष्वपि विखनाश्च विरिंचन इति । भृग्वंगिरादयः नवापि विखनसः शिष्याः, यथोक्तम् ।

एते विखनसः शिष्याः श्रुतिस्मृतिविधानत इति।

भारतेच वेदानांव्यसनादर्वाक्प्राग्रूपं मिलितं तु यत् । तांतु वैखानसीं शाखां इति ब्रह्मविदो विदुरिति। भागवत मतप्रशंसायां श्रीयामुनाचार्यैरुच्यते, "इदमपि (वैखानसमपि) भागवतमतमिति संगृह्यते"इति । वैखा-नसाः पांचरात्राश्चेति द्विविधाः भागवताः । कल्पसूत्र व्याख्यातारश्च तत्र तत्र भागवतानां सूत्रं विखनः प्रणीतं सूत्रमिति, उदाहरन्ति । वैखानससंहितासु वैखानसानां भागवता इत्येव व्यवहारोपि स्फुटः ।

अन्यत्रचं "वैखानसस्य सूत्रस्य अग्नेश्श्रामणकस्यच, नारायणस्य देवस्य याथार्थ्यं न च विन्दति" इति

बोधायनः धर्मे द्वितीयखण्डे "वानप्रस्था वैखा नसशास्त्रेण समुदाचारेण" इत्यादौ श्रामणकंनाम वैखा-नससूत्रं "तेनाग्निमादधीत वानप्रस्थः"इति आपस्तंब गौतमयममनुशंखलिखितहारीतवसिष्ठादिभिः वानप्र स्थाग्निपुरोडाशपौंडरीक कुण्डादिविधानेषु मूलप्रमाण-त्वेन विखनस्सूत्रमेवाश्रितं, तथाचोक्तं।

आदिकालेतु भगवान् ब्रह्मातु विखना मुनिः ।
यजुःशाखानुसारेण चक्रे सूत्रं महत्तरं ।

वनाश्रमाचारयुतं श्रौतस्मार्तसमन्वितं।
यस्मिन्नेवतु संप्रोक्तं सूत्रं विखनसा परं,
वनस्थानांतु सर्वेषां विधिश्श्रामणकोभिध
वानप्रस्थास्ततस्सर्वे येद्विजाअन्येचसूत्रिण
तत्सूत्रविध्यनुष्ठानात् स्मृता वैखानसास्त
यत्सूत्राद्यंतमध्येषु भगवान्विष्णुरव्ययः,
यष्टव्यो गीयते यस्मात्, सर्वसूत्रोत्तमंतु त
वेदे वैखानसे सूत्रे योधर्मः परिकीर्तितः।
सर्वैस्सधर्मोनुष्ठेयो नात्र कार्या विचारणा।
भृग्वधिकारेच वैखानस सूत्रस्य सर्वथा वै
सर्वसूत्रोत्तमत्वंच उद्घुष्यते।
गृहीत्वा पाणिनाविष्णुः तमुवाच मुदान्वि
श्रीभगवानुवाचः—
विखन स्त्वं महायोगिन् लोकसंरक्षणायवै
श्रुत्युक्तेनैव मार्गेण मत्पूजां कुरुसादरम्
श्री विखनाः। विधिना केनमन्त्रेण त्वत्पू
वाण्यहम्। वद स्वामिन्महाविष्णो त्वद्भृत्यस्य ममा
श्रीभगवान् * * * * * *
संगृह्य वैष्णवान् मन्त्रान् साङ्गवेदानुपादिश
द्वयंच मूलमन्त्रादीन् उपचारक्रमं तथा।
जपहोमार्चनध्यानक्रमञ्चोपदिदेशह।

मानुषं दैविकं किंच सर्वशास्त्रं हरिस्स्वयम्।
उपदेशक्रमेणैव कृत्वैवाध्ययनं मुनिः।
ततोभगवताज्ञप्तः सृष्ट्वा तान्नवसंख्यकान्
अध्यापयामास तथा साङ्गोपाङ्गानिसर्वशः
काश्यपोऽत्रि मरीचिश्चवसिष्ठोऽङ्गिरसोह्यहं
पुलस्त्यः पुलहश्चैवक्रतुश्चनवसंख्यकाः
एते विखनसः शिष्याः लोकानुग्रहकारिणः इति।

तत्रैवालयार्चागृहार्चेति उभयोरर्चनविध्योः श्रुतिचोदितत्वं प्रदर्श्य विष्णुपुरुषसत्याच्युतानिरुद्धाख्यपंचमूर्त्यात्मकस्य भगवतः पुरुषोत्तमस्य पूजामपि श्रुत्या एष पुरुषःपंचधापंचाग्निः इत्यादिकया सूचयति। किं च, ये वैखानससूत्रेण संस्कृतास्तु द्विजातयः। ते विष्णुसदृशा ज्ञेयाः सर्वेषा मुत्तमोत्तमाः।

विष्णोः प्रियतमा लोके चत्वारः परिकीर्तिताः।
अश्वत्थः कपिला गाव स्तुलसी वैखानसाद्विजाः॥
वैष्णवेषुच तेश्रेष्ठाये वैखानससूत्रिणः।

इत्येवं सूत्रिणां प्रशंसयासूत्रकारस्यैव महतीप्रशंसा कृता भवति।

पूजा वैखानसैर्विप्रैरालयेस्याद् विशेषतः
सर्व संपत्करंचैव सर्व दुःख विनाशनं
कौर्मे॥
मच्चित्तामद्गतप्राणाः मयि संगत मानसाः

अनन्यशरणा राजन् तस्माद्वैखानसा वराः ॥

पांचरात्रे-पौष्करसंहितायां

विप्रा वैखानसाख्या ये ते भक्ता स्तत्वमुच्यते।
एकांतिनः सुसत्वस्था देहांतं नान्ययाजिनः।
कर्तव्यामितिदेवेशं संयजन्ते फलं विना
प्राप्नुवन्तिच देहांते वासुदेवत्वमब्जज ! इति

अतएव शरणागतिदीपिकायां वैखानसानां प्रशस्तिर्यथा "त्वां पांचरात्रिकनयेन पृथग्विधेन वैखानसेन च पथा नियताधिकाराः। संज्ञाविशेष नियमेन समर्चयन्तः प्रीत्यानयन्तिफलवन्ति दिनानि धन्याः। वर्णाश्रमादिनियमास्थिरसूत्रबद्धा भक्त्या निवेशित यथार्ह सुपत्रपुष्पा। मालेवकालविहिता हृदयंगमा त्वां आमोदयत्यनुपरागधियां सपर्या। तथा वैखानसगृह्येच दशम प्रश्ने "मधूक्ते तोयम्, मांसोक्ते पैष्टिकं गृह्णाति" इत्युक्तेः शुद्धसात्विकत्वमेव वैखानसानां सिद्धम् ॥ अच्छिद्र पंचकालपरायणत्वादिकोधर्मः वैखानसानामेव स्वभावत स्सिद्धः परैरप्याकृष्य आत्मनिवर्णित इति शांडिल्यस्मृत्यादिदिशा विज्ञातं सुविदितमिति, तावदास्तां प्रपंचः।

दक्षिणापथे केनचिदाधुनिकेन वैखानसानामपि अद्वैतित्वमुत्प्रेक्षितं। साचोत्प्रेक्षा वैखानससिद्धांते तस्यसर्वथापरिचयाभावं अनभिज्ञतांच व्यनक्ति।

आग्रहविधुरै रस्मिन्नेव प्रत्नेन महर्षिणा मरीचिनाकृते विमानार्चनकल्पे त्रिणवतितमे चतुर्नवतितमेच पटले वैखानस गृह्यसूत्रघटकयोः सगुणनिर्गुणशब्दयोः निरूपितं प्रामाणिकमर्थमादाय मायावादिसम्मतार्थत्वा भावोद्रष्टव्यः। ततश्च वैखानसाः जीवेश्वरयो र्निरुपचरित भेदवादिनइति निश्चेतुंशक्यते ॥

एतावताग्रंथेन वैखानसागमस्य श्रुतिपथैकव र्तित्वं बहुभिःप्रमाणैः सज्जनमुदे सूचितं । कालत स्साहचर्यदोषाच्च ये दोषा स्तदनुयायिष्वपि दत्तपदास्स्युः तान् व्युदस्य मूलग्रंथावलोकनपरा महान्तः स्वतः वेदो क्तधर्मानुष्ठानेन तत्रच उपासनावर्त्मनि विद्वदविद्वत्साधा रिणीं आद्यभूतां अर्चासमर्चनपद्धतिं अविच्छिन्नसंप्रदा येन प्रदर्शयतां वैखानसानां वैदिकाग्रगण्यत्वं अव धारयेयुरिति, तथा तत्सिद्धांतेनैव शेषाद्रौ श्रीनिकेतनस्य अनन्यसाधारणः पूजाविधिः अनादितश्चलतीति, अयंच कोशः तमेवार्थं विद्वद्भ्योऽविद्वद्भ्यो दर्शयतीतिच विमृश्य एतत्प्रकाशने कृतोत्साहानां श्रीमतां महंतवर्याणां तन्नियो गेन एतत्परिष्करणे कृतश्रमाणां विदुषांच मुदमेवअर्हणीं मन्यमानाःमोदेऽस्मितिशम् ॥

मरीचिसंहिता विमानार्चनकल्पस्थ

विषयानुक्रमणिका.

विषयानुक्रमणिकासम्पूर्णा

---

१. अत्रसंहितायामादित आरभ्य चत्वारिंशत्पटलैः (४०) कर्षणादिप्रतिष्ठान्तक्रियाः।

२. ततः षड्भिः (६) पटलैर्नित्यनैमित्तिकार्चना।

३. ततः त्रिभिः (३) पटलैः स्नपनम्।

४. ततः एकादशभिः (११) पटलैः उत्सवादि।

५. ततः एकोनविंशत्या (१९) पटलैः प्रायश्चित्तम्।

६. ततः एकेन (१) पटलेन अग्निकुंडाद्यधिदेवताः।

७. ततः चतुर्भिः (४) पटलैः अनुष्ठानप्रकारः।

८. ततः शेषैः चतुर्दशभिः (१४) ज्ञातृज्ञेयादितत्व, मोक्ष, तत्प्रभेद, तदुपायादि।

९. ततः एकेन (१) पटलेन ग्रंथसंख्याच निरूप्यन्ते ॥

--:०:--

"काचित्कोऽयं पाठ इत्यवधेयम्"

अथातः पाञ्चभौतिकप्रलयं व्याख्यास्यामः—

यदा पुराकृतवशाद्विनाश मुपयाति तदा प्रथमं गन्धात्मनावस्थितं भूमेर्गुणं तत्कारणभूताएवापः कबलीकुर्वन्ति एवमद्भिः कबलीकृतेतस्मिन् शरीरे कार्त्स्न्येन नश्यति तदा शरीरं कुलालचक्रारूढभ्रमणक्रिया मनुभवदिव व्याकुलमवतिष्ठते। एवं स्वकारण भूतास्वप्सु तत्कार्यभूतगुणे प्रणष्टेऽपां गुणप्राचुर्याद्धेतोरिव तदा स्वशरीरमापादच्चूडं बाह्येनाग्निना दह्यमानमिव मन्यते ततः कीलालाख्यं रुधिरं शुष्यति तस्यामवस्थायां रुधिरात्मनावस्थितं जलञ्च स्वकारणे तेजसि विलीयते एवमपां विनाशे सति जलाधारत्वात् श्लेष्माच स्वाश्रयनाशा न्मुक्तस्वाश्रयबन्धो भवति तदा विमुक्तबन्धे श्लेष्माख्ये दोषे पित्ताख्यदोषेणसहाग्नौ पतिते सचाग्निः तं दग्ध्वा पुनर्बाह्यपदार्थाभावा दुपरमति तदाग्निस्स्वकारणभूतं प्राणादिवायुमुपैति तदा वायुरतिवेगोभवति एवमग्निसंयोगात् प्रवृद्धो वायु, सर्वस्रोतो मुखैस्तिर्यगूर्ध्वमधश्चापादतलमस्तकं प्रविश्य शरीरं इतश्चेतश्च कंपयन्वेदनाभि र्मनोव्याकुलंकरोति तस्मान्मनसो व्याकुलीभावान्नष्टस्मृतिर्मोहमापद्यते तदात्मीयैर्व्यापारैरुन्मुक्ताः पञ्चवायवः स्वां योनिं विसृज्योच्छ्वासमभिनिष्क्रामयन्ति एवमभिनिष्क्रामितोच्छ्वासो ब्रह्मनाडीभूतसुषुम्नारन्ध्रं भित्वा शरीरस्थितमूष्माणञ्च संगृह्य पुनश्चर्मितायां (धूतोपादाद्वायुर्यथा निर्गच्छति मुखं न प्रविशति, तद्व न्मन्दंमन्द मुदावहति) धूतपादपात् वायुर्यथानिर्गच्छति तद्वन्मन्दंमंदमुदावहति मुखंनप्रविशति ततस्तस्मिन्काले वेगेनोत्थाय मुख्यप्राणभूतो वायुर्भ्रमन्निव कण्ठकूबरसप्तद्वारसन्धौ घुरघुरशब्दं कुर्वन जीवात्मानमेवं प्रकारेण विकृष्य सर्वरक्तग्राहिणीजलूका यथा पदान्तरमलभमानो नोद्गच्छति तथा जीवसहितो वायुरपि स्थानात् स्थानान्तरं चिन्दन्नुत्क्रामति एवं गच्छंतं जीवात्मानं सूक्ष्मशरीरिणं सुकृतदुष्कृते सहप्रतिष्ठेयाताम् एवं पाञ्चभौतिकप्रलयक्रम इति विज्ञायते·

अथ दुष्कृता मधर्मचारिणां नास्तिकादीनां गतिं व्याख्यास्यामः—

तेमृताः पाशदण्डधरै र्यमभटै र्निर्दयं पाशै र्दण्डै र्हन्यमाना निशितायसकण्टकशूलतप्तवालुकास्तृते सिंहव्याघ्रशरभादिदुष्टमृगाधिष्ठिते भयङ्करेऽन्धतमसावृते वायुजलादिरहिते मार्गे नीयमानाश्च महताक्लेशेन दुष्प्रवेशं यमपुरं प्राप्य पुराकृतवशेन यमेन रौरवाद्येकविंशतिनरकेषु चोदिता स्तत्रतत्र शस्त्राग्नियन्त्रादिभिः पीडित नानाविधयातना मनुभूय दन्दशूकादियोनिं प्राप्य पुनःपुन र्जन्ममरणादिभिः पीडिताः जलकुण्डिकावन्मुहुर्मुहुर्जन्मकूपे मज्जनोन्मज्जनक्रमेण विनश्यति.—

पुनरावृत्तिहेतुभूत यज्ञदानादि प्रवृत्तिकर्मानुष्ठानात् कृतदेहत्यागः प्रथमं धू
मभियाति तस्माद्रात्रिंततोऽपरपक्षं तस्माद्दक्षिणायनं षण्मासान् तेभ्यस्संवत्सरं त
पितृलोकं तस्मादाकाशं ततश्चन्द्रमस मितिक्रमेण देवतास्थानेषु विश्रम्य एवं पि
याणाद्देवलोक मधिवसन् स्वपुण्यानुरूपभोगमनुभूय क्षीणेपुण्ये निवृत्तस्सन् क्रमेण
काशं प्राप्य वायुधूमाभ्रमेघरूपाणि भूत्वा वर्षात्सस्यं सस्यादन्नमन्नाद्रेतो भू
ब्राह्मणादि योनिं प्राप्य संसरतीति विज्ञायते.—

अथातोऽर्चिरादिमार्गं व्याख्यास्यामः

अपुनरावृत्तिहेतु भूत निवृत्तिकर्मणा परब्रह्मोपासनात् प्रपत्त्यादिमार्गरतो जीः
पूर्ववत्पाञ्चभौतिकप्रलयावसाने सूक्ष्मदेहस्थसुषुम्नानाडिमार्ग मधिवसन ब्रह्मरन्
भित्वा प्रवृत्तोऽर्चिरभिसम्भवति अर्चिषोऽहरहश्शुक्लपक्षं तस्मादुत्तरायणं षण्मासा
ततस्संवत्सरं तस्मादादित्यं ततस्सोमं राजानं वैद्युतमित्येतेषु देवतास्थानेषु विश्रम
देवयान मार्गेण भूरादीन्प्राप्य ब्रह्माण्डकटाहं भित्वा ततो विरजां प्रविश्य कृतसूक्ष्मदे
परित्यागः पूर्वोक्तवैष्णवाण्डं गच्छतीति विज्ञायते. –

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे

देवपितृयाणादिविधिर्नाम सप्ताशीतितमः पटलः (८

ॐ

श्रीनिवासपरब्रह्मणेनमः

अविघ्नमस्तु ॥

(शुक्लाम्बरधरं विष्णुं शशिवर्णं चतुर्भुजम् ।
प्रसन्नवदनं ध्याये त्सर्वविघ्नोपशान्तये ॥ १॥
वन्देश्रीनयनोत्पलस्य शशिनं शेषाचलाऽधीश्वरं-
ब्रह्माद्यर्चितपादपद्मयुगलं लोकैकनेत्रोत्सवम् ।
वासिष्ठैः सनकादिभिर्मुनिगणैःसंस्तूयमानंसदा-
भक्तानामखिलार्थदायिनमहं श्रीवेङ्कटेशं (गुरु) परम्॥२॥
हेमोर्ध्वपुण्ड्रमजहन्मकुटं सुनासं
मन्दस्मितं मकरकुण्डलचारुगण्डम् ।
बिम्बाधरंबहुलदीर्घकृपाकटाक्षं
श्रीवेङ्कटेशमुखमात्मनि सन्निधत्ताम् ॥ ३॥
श्रियःकान्तायकल्याणनिधयेनिधयेऽर्थिनाम् ।
श्रीवेङ्कटनिवासाय श्रीनिवासाय मङ्गलम्) ॥ ४॥
(कोटिमन्मथलावण्यं सर्वगन्धर्वसन्निभम् ।
श्रीरुक्मणीप्राणनाथं वन्दे श्रीकृष्णदैवतम् ॥ १॥
श्रुतिस्मृतिनदीपूर्णं शास्त्रकल्लोलसंकुलम् ।
विष्णुभक्त्युदकंशुद्धं वन्देश्रीविखनोऽर्णवम्) ॥ २॥

(मरीचिंप्रतिऋषिप्रश्नः).

श्रीमरीचिंमहामुनिं स्वशिष्याऽर्पित
समासीनं सर्वज्ञं जितेन्द्रियं शुद्धं नानालोव
धर्मसंसक्ता (संयुक्ता) ऋषयः समाऽऽगम्य
'भगवन् केनमार्गेण कैर्मन्त्रैः कंदेवमर्चयन्त
कान् गमिष्यन्ति' इत्यूचुः.

(मरीच्युक्तमुत्तरम्).

मरीचिरुवाच—सुप्रसन्नं परमात्मानं न
त्वा अभिवन्द्य श्रुत्यनुकूलेन मार्गेण चतुर्वे
तमर्चयन्तः श्रुतिभिरभिहितं शाश्वतम् अत
त्परतरं देवैरनभिलक्ष्यं तद्विष्णोः परम
(प्राप्नुवन्ति) इति.

(विष्णोः सर्वोत्तमत्वे श्रुतिः).

श्रुतिस्तावत् "विष्णु(र्वै)सर्वादेवताः
पुरुषएवेदंसर्वम्, (ऋ०स०८-४-१७) स
सेन्द्रः (तैत्ति०आ०८-२६) एषब्रह्माएषप्र
जापतिः एषसर्वादेवताः, ( ) अग्नि
वमः विष्णुः परमः तदन्तरेणसर्वा अन्यादेव
ब्रा० १-प० १-अ० १) तस्मात्परंनाऽपरम
यस्मान्नाणीयोनज्यायोऽस्तिकश्चित् वृक्षइव

तिष्ठत्येकस्तेनेदं पूर्णं पुरुषेणसर्वम् (तै०उ०४) (परंब्रह्म परंज्योतिः, आपोज्योतिः") इति.

(विमानार्चनपदनिरुक्तिः)

तस्मात् - परंब्रह्मपरंज्योतिरक्षरं सर्वभूतात्मकं सर्वाऽऽधारं सनातनं परमपुरुषमर्चयेत् - तत् - विमानाऽर्चनम् .

(अर्चनफलम्.)

ग्रामाऽग्रहारयो र्निवासिनाम् अनाहिताऽग्नीनां सामान्य मग्निहोत्रफलदम्,आहिताऽग्नीनां सर्वनिष्कृति होमार्थं, सर्वसमृध्द्यर्थं च भवेत्.

(नाद्रिधि पूर्वकं विखनसोक्तस्य विस्तरेण कथन प्रतिज्ञा)

तस्मात् - 'अग्नौनित्यहोमान्ते विष्णोर्नित्याऽर्चा गृहे देवायतने वा भक्त्या भगवन्तं नारायणमर्चयेत्' इति विखनसा सूत्रे समासेनोक्तं तदव (दहम) शेष-विशेषेण समन्त्रकं-सप्रयोगं क्रियामार्गं क्रमेण विस्तरतोवक्ष्यामि.

(आघारादीनां सूत्रेद्रष्टव्यता).

तस्मात्यत्रयत्रहोमो(म)विधानं तत्रतत्र अग्न्याऽऽघारस्विष्टकृत्प्रभृत्यन्तहोमाश्च अस्य मन्त्राः वैखानस, सूत्रे द्रष्टव्याः.

(भगवदर्चनेश्रुतिः).

तस्याऽर्चने श्रुतिः - "प्रवः पान्थमन्धसोधियाय
महे शूराय विष्णवेचाऽर्चत,(ऋ०स०२-२-२६)धृतो
पुण्ड्रः परमीशितारं नारायणं पूजयतिस्म भक्त्या,अ
दिभिः पुरुषसूक्तमन्त्रैः संप्राप्नुयाद्विष्णुपदं महात्मे" ।

(ध्यानाद्भगवतः सकलत्वाऽभिव्यक्तिकथनम्,

तदाराधनस्य फलकथनम्).

पद्मकोश प्रतीकाशे विश्वस्याऽऽयतने पृथौ, हृ
ऽग्निमध्ये परमात्मानं व्यवस्थितं ध्यानेन पश्येत्. य
आकाशगतोवायुः विहरणेन सन्निहितोभवति, तथा-
अचलंमनः कृत्वा तद्भक्त्या तेजोभासुरं रुक्मवर्णं रक्त
स्यं शुचिस्मितं ज्योत्स्नाऽवभासिताऽधरपल्लवं रक्त
सुस्निग्धतनुं शंखचक्रधरं मकुटहारकेयूरादि-भूषणैर्भू
सकलं शाश्वतं सर्वभूतेषु अशरीरमवस्थितम् अ
क्ष्मम्, अनिर्देश्यम्, अतिमात्रम्, अतीन्द्रियम्, अ
प्रकृतेर्मूलम्, अनादिनिधनम् अखिलजगत्सृष्टिस्थि
यकारणम् अचिन्त्यं निर्गुणम् अप्रमेयम् अप्रमत्तं
मात्रामितिज्ञात्वा ध्यायेत्.

तद्ध्यानकथनसंकल्पनात् सकलोभवति,
दाराधनेन ऊर्ध्वगतिर्भवति.

(आचार्यादिवरणम्).

तत्रसर्वकार्योपदेशकं वैखानससूत्रोक्तनिषेकादि संस्कारैः संस्कृतम् आचार्यम्, अर्चकपरिचारकस्थापका दीनृत्विजश्च वरयेत्.

(आराधनस्यभेदः, प्रतिमार्चनस्य सहेतुकंश्रैष्ठ्यम्).

तदाराधनंद्विविधम्- अमूर्तममूर्तमिति अग्नौहु तममूर्तम्, प्रतिमाराधनंसमूर्तम्, तच्छ्रेष्ठं यजमानाऽभावे ऽपिअविच्छिन्नंभवति.

(विमानार्चनस्यफलजनकत्वम्).

तद्विमानाऽर्चनं सर्वक्रतुफलप्रदं सर्वकामप्रदंचेति ब्रह्माचाऽशंसत्। तस्मात् - क्रमेण क्रियामार्गं विस्तरतो वक्ष्यामि, तदवहितमनसः शृणुध्वमित्याह मरीचिः॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानाऽर्चनाकल्पे (अयुत ग्रन्थ संहितायाम्) ऋषिप्रश्नोत्तरं नाम प्रथमः पटलः॥ १॥

अथ द्वितीयः पटलः.

(शिष्याऽऽचार्यवरणम्).

अथ आलय भूपरीक्षादि समारम्भकालात् पूर्व स्मिन् यजमानः आचार्यं सर्वकार्योपदेशकं वैखानस सूत्रोक्तविधिना निषेकादिसंस्कारैः ससंस्कृतं विप्रं वेदविदं नित्यस्वाध्याययुतं गृहस्थं पत्न्यपत्ययुतं दयादिगुणैर्युक्तं

शुभलक्षणैर्युक्तं भूपरीक्षादिक्रियामार्गज्ञं ज्ञानयोगा
जितेन्द्रियं नित्यध्यानपरं निश्चलं नित्याऽर्चनपरं वैष्ण
भक्तिमन्तमेकं वरयित्वाऽभिवन्द्य संपूज्य याचयेत्.

(भूपरीक्षा विधिः, तत्कालश्च),

आचार्यो यजमानेन भूमिंसम्यक्परीक्षयेत् यश
मासे शुक्लपक्षे कृष्णपक्षे त्रिधाद्यके वा, कर्तुरनुकूलर्क्षे
रीक्षां कारयेत्.

(अंकुराऽर्पणपूर्वं निमित्तदर्शनविधिः),

तद्दिनात्पूर्वं अंकुरानर्पयित्वा हर्म्याऽऽगारादि
ल्पिशास्त्रज्ञं लक्षणसंपन्नं शुद्धमरोगिणं कुशलं शिल्
आहूय, वैष्णवैस्सार्धं 'प्रीयतांभगवा' निति देवेशं प्रण
देवंध्यायन् 'विष्णुर्मारक्षतु' इत्यात्मरक्षांकृत्वा सर्वालंक
संयुक्तां दीपांबुजकरकां कन्यां पुरस्कृत्य, देशंप्रवि
प्रदक्षिणंकृत्वा, शकुनान्युपलक्षयेत्.

(भूपरीक्षापूर्वं मृत्संग्रहः.)

चतुरश्रा मायताश्रां वा, प्रागानतामुत्तराननतां स
वा भूमिं; शब्दस्पर्शरूपरसगन्धैस्संपरीक्षयेत्। वीणा
दुन्दुभिगजतुरंगवेदाब्धिध्वानियुतां, सुखस्पर्शां, श्
पीतरक्तकृष्णवर्णाभां, मधुराम्लतिक्तकटुकषायलवणर
सुगन्धसंयुक्तां, प्रदक्षिणोदवतीं, क्षीरवृक्षतुलसी-कु

दर्भ - विश्वामित्र - विष्णुक्रान्त - स्थलारविन्द - दूर्वायुतां, भूमिं, सुमुहूर्त्तेगृहीत्वा, आचार्यः प्राङ्मुख, उदङ्मुखोवा, नीत्वा यस्मिन्देशे 'जीवन्त' इतिजलंप्रक्षिप्य, मेदिन्या दिनाहस्ताभ्यांभूमिमभिमृशेत्'इदंविष्णु'(ऋ० १-२-७) रित्याहरेत्.

(त्याज्यभूमिकथनपूर्वं निमित्तदर्शन प्रकारः).

नपुंसक वृक्षाऽऽढ्यं मूष-कपालाऽस्थि - पाषाण शर्कराऽऽकीर्णं, वल्मीकपतंग-कूप-भस्मां-गार-तुष-केशाऽन्विताम् अन्त्यजादिभूयिष्ठां भूमिं त्यजेत्। पूर्वोक्तेदेशे हस्तायतविस्तारावगाढं खनित्वा, तदवटे तां मृदं प्रक्षिपेत्, अधिके महतीं वृद्धिं, हीने हानिं, समे समं, विद्यात्.

(निमित्ताऽन्तर दर्शनपूर्वं कार्यारम्भविधिः).

अथाऽन्यैर्निमित्तैस्संलक्ष्यकार्यमारभेत्.

(ग्रामादौचतुः षष्ठ्यादिभागकरणपूर्वं विष्णवर्चनाविधिः).

ग्रामादिष्वेवंविधाय, चतुष्षष्ठिपदमेकाशीतिपदं षट्पञ्चाशदुत्तरद्विशतपदं वा, कृत्वा, तन्मध्यं ब्रह्मभागं चतुर्धाकृत्वा, तद्वायव्यांशे पश्चिमे पूर्वे वा मध्यसूत्रादुत्तरे दक्षिणे वा, तत्सूत्रं देवस्य दक्षिणपादपार्श्वे प्रासादप्राकाराणां भित्तिं वा समाश्रितं, एवंसंकल्प्य, देवेशंविष्णुं नव षट्पञ्चमूर्त्तिविधानेन प्रतिष्ठाप्य अर्चयेत्.

(ऐशान्यादिषु शंकरादिभवनम्).

ऐशान्यां शंकरभवनं प्राङ्मुखं, वारुणे देवेशं प्राङ्मु
मासीनं स्थितं वा, आदित्यांशे भास्करालयं प्रत्यङ्मुखं, य
म्ये विन्ध्यवासिनीं प्राङ्मुखीं, भूतेशे विघ्नेशं, सुग्रीवे षण्मुख
आदितौ मातृकोष्टं पराङ्मुखं, जयंते, दौवारिके वा, कृष्ण
स्याऽऽलयं, पुष्पदन्ते, शोषणे वा, राघवस्याऽऽलयं, म
न्द्रे महामत्स्यं सत्यके कूर्मस्याऽऽलयं, नैर्ऋते वारा
जवने वा अन्तरिक्षे वा नारसिंहं, (रोहिणे) नागे वामन
त्रिविक्रमं च, गन्धर्वे बलभद्रं, मुख्ये परशुपाणिं, सूरि
कल्किनम्, सोमे शयानं, ग्रहक्षते दैविकं वासुदेवं, वित
मानुषं वासुदेवं, उष्णाशालादिमूर्त्तिं भृंगराजे, ग्राम्
ह्यै वा पञ्चवीराणां स्थानम्.

(ग्रामादौ तत्प्रेक्षमूर्ति स्थापनविधिः

ग्राममध्ये बाह्ये दिक्षु विदिक्षु वा सर्वत्र स्थित
सीनं शयानं यानकं वा, ध्रुवकौतुकं, ध्रुवार्चां वा, ग्रामे
मेव कारयेत्.

(ग्रामाद्बाह्येविप्राऽऽवासस्थले नदीतीरादौवा),

ग्रामाद्बाह्येऽपि यत्र विप्रैर्वस्तव्यं तत्रैव मध्ये दि
सु विदिशासु च देवं, देवीभ्यां सहितं वा, संस्थापयेत्।
नद्यद्रिसमुद्रपार्श्वे अन्यत्र तटाकाऽऽरामसमीपे वि
देशे वा.

(आलयद्वारस्योत्तमोत्तमत्वादिकम्.)

प्राग्द्वारमुत्तमोत्तमं, पश्चिमद्वारमुत्तमं, दक्षिणद्वारं मध्यमम्, उत्तरद्वारमधमम्.

(एकाऽनेकमूर्तिविधानम्.)

सहस्रविप्राऽधिकग्रामादौ मध्ये विष्णुमनेकमूर्ति विधानेनाऽर्चयेत्, अशक्तश्चेदेकमूर्तिविधानेनवा। तच्च्यूने पञ्चविंशतिद्वयादर्वागपिपञ्चमूर्तिं प्राङ्मुखं, प्रत्यङ्मुखम् अनेकमूर्तिंवा, अन्येषांनगर्यादीनां पश्चिमे च एकमूर्तिविधिना विष्णुंप्रतिष्ठाप्याऽर्चयेदित्याहमरीचिः।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे भूपरीक्षाऽऽलयदेशविधिर्नाम द्वितीयः पटलः॥ २॥

(अथ तृतीयः पटलः)

अथ ग्रामादिवास्तुभेदः-ग्रामा-ऽग्रहार-नगर-पत्तन-खर्वाट-कुटिक-सेनामुख-राजधानी-शिबिरा इति भेदा भवन्ति.

(ग्रामादीनां स्वरूपम्.)

विप्राणां सभृत्यानां निवासो ग्रामः, विप्रमुख्यानां अग्रहारः, अनेकजनसंबाधमनेकशिल्पि क्रयकविक्रयकाऽधिष्ठितं सर्वदेवतासंयुक्तं नगरम्, द्वीपान्तरगतद्रव्य क्रयकाविक्रयकाऽधिष्ठितं पत्तनम्,उभयसंमिश्रं खर्वटं,सपरिवारैकग्रामणीकं कुटिकं, सर्वजातिसमाकीर्णं नृपवेश्म समायुक्तं सेनामुखं, चतुरंगसमाकीर्णा नृपतद्भृत्यजुष्टा राजधानी, नृपसेनाचमूनाथनिवेशनं शिबिरमिति.

(ग्रामाऽग्रहारयोः प्रभेदः.)

तत्र ग्रामाविन्यासं प्रागग्र, मुत्तराग्रंवा, एकवीथि
दण्डकम् , प्राङ्मुखं, द्विवीथिकं करीदण्डकं, नीलाऽऽनिः
ग ऽनलपुच्छकं, दक्षिणादिचतुर्वीथिकं, स्वस्तिकं, सवे
सतृतीयद्विवीथिकं नन्द्यावर्त्तं,सदीर्घक्षुद्रवीथिकं पद्मवी
कम् , प्रागग्रानलवीथिकं चतुष्पदञ्च, षट्सप्ताऽ(ष्टनव
धिकदशाऽ)न्यतमक्षुद्रवीथिकं प्रकीर्णकम् ,एकद्वित्रिच
पञ्चाधिकविंशद्वीथिकम् उत्कीर्णकम् इतिग्रामाऽग्रहार
विन्यासभेदः.

(दण्डके - स्वस्तिकादिषु च देवपदादिनिरूपणम् .)

तत्रदण्डके पश्चिमे प्राङ्मुखम् उत्तरे दक्षिणामुखं
स्वस्तिकादिषु (पश्चिमे) पैशाचाऽभ्यन्तरे, बाह्येवा, ब्र
सूत्रादुत्तरे,श्रीवत्सादिषु ब्रह्मपदवायव्ये पञ्चमूर्तिविधाने
देवेशं विष्णुं संस्थापयेत् ,दिशासु,विदिशासुच,यथा दक्षि
दृष्ट्याग्रामंपश्येत्,तथा ग्रामाऽभ्यन्तरेग्रामाऽधिक्यमुखं
संस्थापयेत्, तद्धरिदृष्टिः शुभदा,हरपृष्ठश्च शुभदः, स
वाराहनारसिंहवामन(राम)कृष्णान् ग्रामप्रेक्षकानिवसंर
पयेत्,ग्रामादि षुषट्पञ्चाशद्द्विशतपदेषुपैशाचंपरिहृत्
देवेशंसंस्थापयेत्,अन्येषु पश्चिमेपैशाचबाह्ये विष्णोराल
कुर्यात् , अभ्यन्तरे तान्त्रिकेण विधिनाऽर्चयेत् नवेदिके
प्रतिलोमान्तरालव्रात्यावासेषु नैवंविष्णुंप्रतिष्ठापयेत् ,

वत्सादीनां वितथभृंगराजमल्लटाऽदितिमहेन्द्रेषुनिर्ग मंकारयेत्। अविहितपदानिर्गमः, अन्यवास्तुसंप्रेक्षणं, ग्रामयजमानयोराशुविनाशायभवति.

(आयादिनिरूपणम्.)

व्यासाऽऽयामसमूहे, अष्टगुणिते नैकभक्ताऽवशिष्ट मायं,त्रिगुणिते मनुभिर्हतावशिष्टं व्ययं,अष्टभक्ताऽवशिष्टं योनिः, अष्टगुणिते सप्तविंशतिहते फलं, यच्छिष्टम् ऋक्षं, नाहे त्रिंशद्धृते अवशिष्टं तिथिः, सप्तभक्ताऽवशिष्टं वारं, (व्ययाऽधिककोणयोनौ नवभिर्गुणिते सप्तभिर्हताऽ वशिष्टं वारं)चतुर्भिर्गुणिते नवभिर्हतमंशकम्,राजयजमा नयोः विपद्वधप्रत्यराऽन्त्यवैनाशिकशशांकाऽष्टमाऽमर्त्याऽ सुरर्क्षयोग - तिथिवारयोगदोषं क्रूरवारंच परिहृत्य रिक्ता मध्याऽन्तरिक्तंकुर्यात्। क्रूरवाररिक्तादयोपि सिद्धाऽमृतवार योगाःशुभाः,कर्तृवास्तुनक्षत्रपत्योरैक्ये,मैत्रेच,विपदादयः शुभाभवन्ति,

(गृहश्रेणी निर्माणदेशः
सहेतुकं पूजाविहीनग्रामे वासनिषेधः.)

वास्तुपुरुषमर्मसूत्रपातान् परिहृत्य देवताऽऽलय प्राकारसंश्लिष्टां गृहश्रेणीं कुर्यात्, विष्णुपूजाविहीने विप्रोनजात्वपि वसेत्, तत्रतामसभावात्, तत्र ग्रामाऽ भ्यन्तरे देवं संस्थाप्य;महतींपूजां (विविक्ते) वैदिकेन

(कर्षणप्रकारः)

मौञ्जीं त्रिवृतां रज्जुमाहृत्य, वृषौ, श्वेतौ, रक्तौ, कृष्णौवा, नमिश्रवर्णौ, संपूर्णाऽङ्गौ, सुमुखावरोगिणौ, निरुष्टौ सुवर्णशृंगौ रौप्यखुरौच कृत्वा, सर्ववाद्यसमायुक्तं यजमानो गुरुश्च वैष्णवैस्सार्धं तां भूमिं संप्रविश्य, तत्र पश्चिमे प्रपां कृत्वा, तन्मध्ये विष्वक्सेनं प्राङ्मुखं, दक्षिणे चक्रम्, उत्तरेवीशंच, धान्यपीठे समावाह्य, मुद्गान्नंगरुडस्य, अन्ययोः शुद्धाऽन्नंनिवेद्य, अभिमुखेवृषौ प्राङ्मुखौ संस्थाप्य, तृणमुष्टिंप्रदाय, आचार्यो यजमानेन वस्त्रोत्तरीयाभरणै रभिपूजितो गृहीतदक्षिणो, मौञ्जीरज्जुं गृहीत्वा, वृषौ 'रुद्रमन्य' मितिबन्धयेत् 'त्र्यंबक'(ऋ. सं. ५-४-३०) मितियुगं, लांगलंच, वैष्णवं मन्त्रमुच्चार्य-तां भुवं पश्चिमादि त्रिरेखं कर्षयेत्.

(बीजाऽऽवापादिकम्.)

पश्चात् कर्षकमाहूय अलंकृत्य, सर्वामपिबहुशः कर्षयित्वा, बीजानिच वापयित्वा, सर्वान् व्रीहीन् वापयेत्, उत्तमम् षाष्ठिकम्, प्रियंग्वादी(दि)न् मध्यमम्, मुद्गसर्षपादी(दिअ)नधमम्, अस्मिन्सोममभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेनाऽभिमृश्य, 'सोमंराजानं' वैष्णवंचोक्त्वा, नैर्ऋतादि(षु)सर्वत्र वापनंकृत्वा, वारुणैर्मन्त्रैर्जलसेकंकृत्वा, पश्चाद्रक्षां विधाय, प्राप्तेषुसर्वसस्येषु पश्चिमे पूर्ववद्विष्वक्सेनादीन् समारा-

श्य,हविर्निवेद्य,गाश्च तत्रसमानीय,आनम्य;('आगोदाना' दिति)गोदानसूक्तेन तानिसस्यानि गोगणेभ्यो निवेदयेत्.

(बीजावापंविनाऽपि-पद विभागकल्पनम्-पद्देवता निरूपणम्-
तत्पूजनम् - तत्रउत्तमत्वादिकम्.)

अथवा त्वरितः,कालयापनभीत्या वा,कर्षणंकृत्वा, पलालभाराणि(न्.) दूर्वा(णि)तृणानि वा आस्तीर्य,तथैव गोगणेभ्यो निवेदयित्वा, (तां) भूमिंसंशोध्य, समांकृत्वा, प्रागन्तैश्चोतरान्तैश्च दशभिस्सूत्रैः एकाशीति-पदविभागंकृत्वा, तन्मध्ये नवभागंब्राह्मं, तत्प्राच्यामर्यम्णषट्भागं, तद्दक्षिणे षट् दण्डधरस्य,तथा पश्चिमे षट् पाशभृतः, तथाधनदस्योत्तरेषट्, आग्नेय्यां सवितृसावित्रयोः द्वौपदौ, तथा नैर्ऋत्यां इन्द्रेन्द्रानुजयोश्च, वायव्ये रुद्ररुद्रा जयोश्च,तथा ऐशान्याम् अपापवत्सयोश्च, प्रत्येकं द्वौ द्वौ, तद्बहिश्चैशान्यादि ईशं पर्जन्यं जयन्तं महेन्द्रम् आदित्यं सत्यकं भृशम् अन्तरिक्षम् अग्निम् उष्मांशुं पूषणं वितथं गृहक्षतं यमं गन्धर्वं भृंगराजम् ऋष्टिं(षिं)निर्ऋतिं दौवारिकं सुग्रीवं पुष्पदन्तं सरित्पतिम् असुरं शोषणं योगं जवनं नागं मुख्यं भल्लाटं सोमम् अर्गळम् अदितिं सूरिदेवंच द्वात्रिंशद्देवताः पृथक्पृथगेकपदाधिपानभ्यर्च्य, एतेषां पञ्चचत्वारिंशद्देवानां प्रत्येकंद्विप्रस्थैस्तण्डुलैश्च पक्का, गुल(ड)घृतदधियुक्तमुत्तमं,ब्रह्मणोऽर्यमादीनांचतु

र्णांसावित्र्याद्यष्टानां मध्यमं,ब्रह्मणएकस्याऽधमम् , अन्ये षां द्रोणैस्तण्डुलैरेकपात्रे चरुंपक्त्वा, तत्तन्नाम्ना पूर्वमुदकं पुष्पं पश्चाद्बलिमुदकंदत्वा, पुष्पादीन् संशोध्य.

(गर्भालयप्रदेशे पञ्चविंशति सूत्रसन्धौ देवतापूजा विधिपूर्वक पुण्याहविधिः.)

गर्भालयप्रदेशे प्रागन्तैरुत्तरान्तैः पञ्चभिस्सूत्रैः षोडशभागंकृत्वा, तत्सूत्रसन्धौ ईशानादि नागं भूतं यशं दुर्गां घोटमुखीं धात्रीं वपुषं राक्षसं जयं कृष्णं मुरुंडं शिवं प्राणं कपिं शक्रं पुरुहूतं विद्यां यशसं भद्रां वेदभृतं तापसं सिंधुषां विद्याम् अमितं पाञ्चभौतिकंच, एतेषाम् एकपात्रे द्रोणार्धैस्तंडुलैश्चरुंपक्त्वा, तत्तन्नाम्ना पूर्ववद्बलिं दत्वा, पुण्याहं वाचयेत्.

(अशक्तविषयेबालाऽऽलयंविनापिदेवप्रतिष्ठाविधिः)

अशक्तश्चेवंशुद्धिंकृत्वा तरुणालयं विना विमानं-ध्रुवबेरं कौतुकाद्यंच कृत्वा, प्रतिष्ठांकारयेत्.

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे पददेवता बलिविधिर्नाम तृतीयः पटलः॥३॥

(अथचतुर्थः पटलः.)

अथ प्रथमं तरुणाऽऽलयंवक्ष्ये —

(तरुणाऽऽलयदेशानिरू०)

यत्रमूलाऽऽलयंकुर्यात्, तस्मादैशान्येचैन्द्रसूत्रा-दुत्तरे, सौम्ये, वायव्ये, त्रिहस्तादि त्रित्रिहस्तान्तं तरुणा-लयं, द्वितीयाऽऽवरणे, तृतीयेवा, समारभेत.

तरुणाऽऽलय निर्माणविधिः.)

भित्तिमूलविशालं मात्राङ्गुळेन द्वितालं, त्रितालं, चतुस्तालं वा, तदवशेषं नालीगृहविशालं,समं, त्रिपादम्, अर्धंवा, मुखमण्टपं यथा मूलालयद्वारं तथा तरुणालये, मृण्मयलेपोपरिष्टात् तृणाऽऽच्छन्नंलोष्टाऽऽच्छन्नंवाकृत्वा, अत्रानुक्तं सर्वं द्वितीयतरुणालयस्योक्तविधिना कारयेत् नैवशिलेष्टकादिभिः, तन्मध्ये द्विवेदिसहित मर्चापीठंच कृत्वा, पश्चात् बालबेरं कारयेत्.

(बालबेर-द्रव्य बेराधिवासादि निरूपणपूर्वं यागशालादिविधिः.)

खदिराऽसनचम्पकाऽर्जुन पनस वकुळ मधूकाऽश्वत्थ बिल्व शमीनामन्यतमं, विधिनाऽऽहृत्य,शोषयित्वा त्वचंव्यपोह्य, मानाङ्गुलेन सप्तांगुलं, नवांगुलं, एकादशांगुलं, त्रयोदशांगुलंवा, देवीभ्यांसहितं रहितंवा देवं, सलक्षणं, स्थित मासीनं वा, कृत्वां, स्थापनदिवसात्पूर्वं विधिना अंकुरानर्पयित्वा,अक्ष्युन्मोचनं कृत्वा, अधिवास्य, बालालयाभिमुखे, दक्षिणेवा, यागशालांकृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य तन्मध्येशय्यावेदिंद्विहस्तायतविस्तारां, तत्तुरीयोत्सेधां, तत्प्राच्यां सभ्याग्निकुण्डं, तत्प्राच्या मैशान्यां वा स्नानवेदिंचकुर्यात् पञ्चाग्नीन्कल्पयेदित्येके.

(बालालयप्रतिष्ठाविधिः)।

बालालयस्योत्तरे वैखानससूत्रोक्तविधिना वास्तु-होमंहुत्वा, पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा, पुण्याहंवाचयेत् सभ्याग्निकुण्डेवा आघारंहुत्वा आलयाभिमुखेदेवंसंस्थाप्य, अभिमुखेकुम्भं द्रोणद्वयपूर्णं, खण्डस्फुटितकालुरहितं, त्रिगुणेनैकेनवा सूत्रेण, वैष्णवमंत्रमुच्चार्य, प्रदक्षिणमावेष्ट्य 'शुचीवोहव्या' इतिप्रक्षाल्य 'धारासुसप्त' स्वित्यपामुत्पवनंकृत्वा,कुम्भंजलेन 'नमस्सुलो'मीत्यापूर्य, 'इदमाप श्शिवा' इतिअपोऽभिमन्त्र्य, चन्दनोशीराद्यैर्वासयित्वा, वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य, सौवर्णान्यष्टमंगलपञ्चायुधवर्ण चिह्नानि, नवरत्नकुशकूर्चांश्च, पृथक्पृथक् विष्णु गायत्र्याक्षिप्त्वा, धान्यपीठेकुम्भं सपिधानंसन्यस्य,आचार्यश्चोत्तराभिमुखोभूत्वा,ब्राह्मासनमास्थाय, प्रतिष्ठोक्तक्रमेणध्यायन् कुम्भेसमावाह्य, पश्चाच्छकुनसूक्तंसमुच्चार्य-कुम्भंबिम्बंचसमादाय, स्नानश्वभ्रेप्रतिष्ठाप्य, चतुर्दशकलशैः संस्नाप्य, वस्त्रोत्तरीयाद्यैर्विभूष्य, अष्टोपचारैरभ्यर्च्य, शय्यावेद्यांधान्योपरि पञ्चशयनानि, वासांसि वा-आस्तीर्य; तस्यांदेवंकुम्भंच, निवेश्य पुण्याहान्तेसौवर्णतांतवंवाप्रतिसरं, 'स्वस्तिदाविशस्पति' (ऋ॰सं॰-६ ६-९०) रितिबद्ध्वा, 'यद्वैष्णव' (वै॰दै॰म॰६) मिति-देवंशयनेशाययेत् उत्तराच्छादनंकृत्वा, अग्निंसमुज्वाल्य-

वैष्णवंहुत्वा, हौत्रंप्रशंस्य, आवाहनजुष्टाकारस्वाहाका-
रान्कृत्वा, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं. पुरुषसूक्तं, श्रीसूक्तं, मही-
सूक्तं च सर्वदेवत्यंच हुत्वा, अग्निमानम्य, रात्रिशेषंव्य-
पोह्य, आचार्यः प्रभाते स्नात्वा, अगारंप्राविश्य आनम्य,
देवमुत्थाप्य, अष्टोपचारैरभ्यर्च्य, प्रणमेत् ; यजमान
आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात्, मुहूर्ते समनुप्राप्ते स्था-
पका देवमादद्युः, आचार्यः शिरसाकुम्भंधारयन् अग्रतो-
गच्छेत्; सर्ववाद्यसमायुक्तं,स्तोत्रनृत्तगेययुक्तं,शीघ्रं विनो-
दंकारयेदितिकेचित् शकुनसूक्तं समुच्चार्य, तोयधारापुर-
स्सरंप्रदक्षिणंकृत्वा, अभ्यन्तरं प्रविश्य, शुभेचरराशौ,
'प्रतद्विष्णु' (ऋ०स०२-२-२४) रितिदेवंसंस्थाप्य,विष्णु
सूक्तंपुरुषसूक्तंजप्त्वा, देवपादौस्पृशन्, 'भूर्भुवस्सुव'
रितिबिम्बस्य मूर्ध्नि, नाभौ, पादयोश्च, क्रमेणविन्यस्य,
यकारं पादयोरन्तरेपीठे न्यस्य, अकारंहृदयेन्यस्य, तंप्र-
णवैर्वेष्टयित्वा, कुम्भस्थांशक्तिम् 'इदंविष्णु' (ऋ०स०१-
२-७) रितिमन्त्रेण कूर्चेनाऽऽदाय, 'आयातुभगवा' (वै०
म०प्र६) नितिबिम्बस्यमूर्ध्नि 'विष्णुमावाहयामी' तिसं
स्राव्य, आवाहयेत् 'दक्षिणेश्रियं, वामेहरिणी' मित्यावाह्य
पीठान्ते प्रागादिषुभद्राद्यावरणत्रयदेवानावाह्य आस
नाद्युपचारैरभ्यर्च्य, पुण्याहं वाचयित्वा, दक्षिणेब्रह्मा
णम्,उत्तरेमार्कण्डेयं, वामेशङ्करं,पश्चात्पितरं, द्वारेषु धात्रादि-

द्वारदेवान् द्वारपालन् विष्वक्सेनगरुड श्रीभूतादिमह
भूतान्तान् परिषद्देवान् नवभेदेषु एकमार्गेणाऽऽवाहयेत
पायसं शुद्धान्नं प्रभूतंवा, निवेदयेत्, अन्यत्राऽऽवाह
विसर्जनंच हित्वा नित्यार्चनाविधानेन नित्यंसम्यगर्चयेत

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे बा
लालयप्रतिष्ठाविधिर्नाम चतुर्थः पटलः॥ ४

(अथपञ्चमः पटलः).

अथ नवषट्पंचमूर्त्ति तरुणालय विशेषंवक्ष्ये

(नवमूर्तिबालाऽऽलयविधिः)

पूर्वोक्तेदेशे तस्यप्राकारान्नातिक्रम्य नवहस्तायत विस्तारंतरुणालयंकृत्वा,तस्मिन्नेकाशीति विभागंकृत्वा, तन्मध्ये नवभागंगर्भागारं, तद्बहिष्षोडशभाग मभ्यन्तर भित्तिः, तद्बहिः चतुर्विंशतिभागमलिन्दं, तद्बहिः द्वात्रिंश द्भागंबाह्यभित्तिः, तद्भित्तौ (चतुर्दिक्षु) चतुर्द्वार युग्मेक द्वारयुतम्, अन्यासुजालकंवा, समं त्रिपाद मर्धंवा, मुखमण्टपं, गर्भागारं सप्तसप्तविभागंकृत्वा, ब्राह्मेविष्णुमूर्त्तिं, तत्पाश्चिमे मानुषभागे तृतीयतलेकौतुकस्य,द्वितालोच्छ्रायं पीठंकृत्वा, अलिन्देद्वारदक्षिणेपुरुषमूर्त्तिं प्राङ्मुखम्, अलिन्द्रे दक्षिणाभिमुखंसत्यं, तथापश्चिमे पश्चिमाभिमुखमच्युतं उत्तरेचोत्तराभिमुखमनिरुध्दं, तदलिन्द्रेअनिरुध्दमूर्त्ते - र्वामपार्श्वे द्वितीयतले वाराहमुत्तराभिमुखम् अच्युतमूर्त्ते

रुत्तरपार्श्वे पश्चिमाभिमुखं नारसिंहं सत्यमूर्त्तेः पश्चिमतो दक्षिणाभिमुखौ नरनारायणौ,च कृत्वा, एवंनवमूर्त्तिप्रतिष्ठाक्रमेणप्रतिष्ठापयेत् ॥

(षण्मूर्तिबालाऽऽलयविधिः.)

षण्मूर्त्तिप्रतिष्ठाचेत्. एवमेवबालागारंकृत्वा, वाराहं नारसिंहं नरनारायणौच हित्वा, विष्ण्वादिपञ्चमूर्त्तिं, तृतीयतलकौतुकंच, तत्क्रमेणप्रतिष्ठापयेत् ॥

(पञ्चमूर्ति बालाऽऽलयविधिः.)

पंचमूर्तिप्रतिष्ठाचेत्-तथैवबालागारंकृत्वा, तृतीयतलेपञ्चमूर्तिकौतुकं वाराहादींश्च हित्वा, विष्ण्वादिपञ्चमूर्त्तीस्तत्क्रमेणप्रतिष्ठापयेत् ॥

(नवमूर्त्यादिबालाऽऽलय प्रतिष्ठाविधिः.)

एतेषांबालबेराणिपूर्ववत्कृत्वा, प्रत्येकमक्ष्युन्मेषाऽधिवासनादिकृत्वा, आदिमूर्त्तेर्यागशालाभिमुखे तत्प्राच्यां पुरुषमूर्त्तेः तत्प्राच्यांतृतीयतलेकौतुकस्य आलयाद्दक्षिणे सत्यमूर्त्तेः यागशालां, दक्षिणे नरनारायणयोः,आलयात्पश्चिमे अच्युतमूर्तेर्यागशालाम्, तत्पश्चिमेनृसिंहस्य, आलयादुत्तरे अनिरुद्धमूर्तेर्यागशालाम्, तदुत्तरेवाराहस्यच, एवंषोडशद्वादशाष्टचतुस्तंभयुक्तांकृत्वा, प्रत्येकंतोरणपूर्णकुंम्भवितानध्वजदर्भमालाद्यैरलंकृत्य, मध्येशय्यावेदिं चतुस्त्रिद्विहस्तायतविस्तारां तत्तुरीयांशोत्सेधां चतुरश्रांच

कारयेत् , आदिमूर्त्तेः पञ्चाग्नीन्पौण्डरीकाग्निंचकृत्वा अनन्तशायनस्यपंचाग्नीनेव, पुरुषमूर्त्तेराहवनीयं, सत्य मूर्त्तेरन्वहार्यम् , अच्युतमूर्त्तेर्गार्हपत्यम् , अनिरुद्धमूर्त्तेराव सथ्य, वाराहस्यनृसिंहस्यगार्हपत्यं, नरनारायणयोः पौण्ड रीकंकारयेत् । आदिमूर्त्तेश्शयानस्यचप्रत्येकंसभ्याऽग्निमे- कमेवकारयेदितिकेचित् । तत्तद्यागशालायां प्रत्येकंस्ना- नश्वभ्रंच कृत्वा, आलयस्योत्तरे वास्तुहोममेकमेवकृत्वा, गर्भागाराणि पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य, पुण्या हंवाचयित्वा, सर्वेष्वग्निकुण्डेषु आघारंहुत्वा, आचा र्यः तद्देशाऽभिमुखे प्रतिष्ठोक्तविधिनाकुम्भान् संपूज्य, आवाह्य, सप्तभिः कलशैर्बेराणिसंस्नाप्य, तत्तद्वेद्यां धान्यो पारि 'वेदाह'मित्यण्डजा दीनिपञ्चशयनानि, वासांसिवाऽऽ स्तीर्य, सर्वान्देवान्तत्तत्कुम्भंच तत्तद्वेद्यां समारोप्य,पु- ण्याहान्तेप्रतिसरं बध्वा, 'यद्वैष्णव' मितियद्दिग्द्वारं तद्दिङ् मौलिंशाययेत् , तत्तत्प्रधानाग्नौहौत्रंप्रशंस्य, तत्तन्मूर्त्ति मन्त्रैस्तत्तत्परिषद्देवानामावाहनादीनिकारयेत् , आदिमूर्त्ते रनन्तशयनस्यचसभ्याग्नौवैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदैवत्यंसर्वदैवत्यंच हुत्वा, पुरुषमूर्त्तेराहवनीये पुरुष सूक्तं, सत्यमूर्त्तेरन्वाहार्येविष्णुसूक्तं, अच्युतमूर्त्ते र्गार्हपत्ये वैष्णवं, अनिरुद्धमूर्त्तेरावसथ्ये रुद्रसूक्त मेकाक्षरं चतुष्कृ- त्वोहुत्वा, वाराहस्य सभ्याग्नौ 'क्ष्मामेका' मितिमन्त्रेण

अष्टाधिकशतं हुत्वा, नृसिंहस्य गार्हपत्याग्नौ योवानृसिंह' इत्येकं नरनारायणयोः पौण्डरीकाग्नौ 'सत्यस्सत्यस्य' इतिमन्त्रंविष्णुगायत्रींच्च अष्टोत्तरशतं हुत्वा, अत्रानुक्तं सर्वं महाप्रतिष्ठोक्तक्रमेण कृत्वा, रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभाते स्नात्वाऽऽचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात् ; सर्वान्देवानुत्थाप्य रत्नन्यासंविना चरशाश्वौतत्तस्थानेप्रतिष्ठाप्य, पुण्याहंवाचयित्वा, नित्यार्चनाविधानेनाऽभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् ॥

षण्मूर्तिप्रतिष्ठाचेत् वाराहं नारसिंहं नरनारायणौच हित्वा, षण्मूर्तीः संस्थाप्याऽर्चयेत् । पंचमूर्तिप्रतिष्ठाचेत् अनन्तशयनवाराहादीन्विना आदिमूर्त्यादिपंचमूर्तीः संस्थाप्याऽर्चयेत् । एषविशेषः, अन्यत्सर्वंसमानं । यस्मिन्नेकतलविमानेध्रुवबेरस्यैकस्यैव कौतुकानिपञ्चैव सन्ति अतः तेषां-कौतुकानांबालस्थापनेस्थापनंयदीच्छेत्पूर्वंतरुणालयंसालिन्द्रम् अभ्यन्तरभित्तिविहीनंवा कृत्वा, तत्तत्पदेविष्ण्वादि पंञ्चानांकौतुकानां पञ्चाग्नीन्परिकल्प्य, होमंहुत्वा संस्थाप्याऽर्चयेत इत्याहमरीचिः

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे नवषट्पञ्चमूर्तितरुणालयप्रतिष्ठाविधिर्नामपञ्चमः पटलः॥

॥ श्रीरस्तु ॥

(अथ षष्ठःपटलः).

(प्रशस्त कालनिरूपणम्.)

अतऊर्ध्वंप्रथमशिलेष्टकादिविन्यासविधिंवक्ष्ये. - मासेषुफाल्गुनचैत्रवैशाखतैष्यज्येष्ठेषूत्तमं, श्रावणाषाढ-कार्तिकाश्वयुजेषुमध्यमं, शेषेष्वधमं, पूर्वपक्षे, कृष्णपक्षे, अन्त्यभागंहित्वावा, श्रवणरोहिण्युत्तरहस्तास्वातिपुनर्वसु-वारुणमैत्रेष्वेकस्मिन्यजमानानुकूलर्क्षे स्थिरराशावनिंदि तेचाऽऽरभेत.

(शङ्कुस्थापनम्.)

कृष्टभूमिमध्ये चतुर्दिशं चतुर्हस्तं जलेन समं कृत्वा, तन्मध्येशङ्कुंसंस्थापयेत्, शङ्कुवृक्षान् सारवत्तरान् याज्ञिकान् वा आहरेत्; मानाङ्गुलेनअष्टाङ्गुलायतं, द्वादशाङ्गुलायतंवा, सुवृत्तंनिर्व्रणमायामसदृशं मूलनाहं छत्राकारं शङ्कुंकृत्वा, उदयात्पूर्वं तन्मध्ये शङ्कुद्विगुणमानेन मण्डल मालिख्य,तन्मध्येशङ्कुंस्थापयेत्.

(दिङ्निर्णयः.)

पूर्वाह्णाऽपराह्णयोः छाया यदि तन्मण्डलान्तगा त द्बिन्दुद्वयगतंसूत्रं प्रसारयेत् तत्पूर्वाऽपरादिक् उक्तछायां दक्षिणतोवामेचानिदध्यात्. सशङ्कुर्नरतनुः तस्मात् षण्ण-वतिभागं कृत्वैकांशमङ्गुलं, तदङ्गुलेनाऽवछायाः प्रतिमासं-

विशोधयेत् मेषे मिथुने सिंहे तुलायांच रवौ स्थिते द्व्यङ्गुलं कुलीरे वृश्चिके मीने चतुरङ्गुलं, धनुषि कुंभे षडङ्गुलं, मकरे अष्टांऽगुलं नयेत्, वृषभे कन्यायां नाऽवच्छाया भवेत् मासि मास्युक्तमंगुलं त्रिंशद्भागंकृत्वा दिनेदिनेचैकैकंभागं-युक्त्या शोधयेत् तस्मिन् पुनर्बिंदुद्वयंकृत्वा, तयोर्मध्यं पूर्वापरंप्रसार्य, दक्षिणोत्तरं तद्बिन्दुद्वयं मत्स्यमुत्पाद्य-तन्मुखपुच्छविनिर्गतं सूत्रं प्रसारयेत् ॥

(शिलान्तजलान्तभूशोधनपूर्वं शिलादिस्थापनम्.)

तत्पश्चिमे 'मेदिनी'ति मंत्रेण जलान्तं शिलान्तंवा खनित्वा, शल्यानपोह्य, वालुकाभिरापूर्य, हस्तिपादेन दृढंकृत्वा सप्ताहेऽतीते तत्खातंपञ्चधा कृत्वा, त्रिभागा-वसानेचोत्तमं, द्विभागावसाने मध्यमम्, एकभागावसा-नेचाऽधमं, तस्मिन्शिलांवा,(अथ)इष्टकांवा, विन्यसेत् ॥

(शिलेष्टकादिलक्षणम्.)

तयोर्लक्षणं युग्मायुग्महस्तविमानानां तद्धस्तं प्रति त्र्य ङ्गुलं द्व्यङ्गुलंवा, वर्धयेत् अङ्गुलिसंख्यासमायामंतस्याऽ र्धविस्तारम्, अर्धबाहुल्यम्, अथवा त्र्यङ्गुलाद्येकादशाङ्गु लान्तमेकाङ्गुलवृध्द्या विस्तारं नवधाभवति, तदर्धबाहुल्य विस्तारं द्विगुणायतम्, एवं चतस्रः शिलावा अथेष्टकावा आग्रपादं मुखं पृष्ठंच संलक्ष्यैव आहरेत्.

(शिलेष्टकाप्रतिष्ठापूर्वकं तद्विन्यासः तन्मध्येरत्नविन्यासश्च.)

अङ्कुरानर्पयित्वा, जलाधिवासंत्र्यहमेकाहंवाकृत्वा, प्रत्येकंवस्त्रेणावेष्ट्य,वारुणै मंत्रैरभिमंत्र्य;तत्स्थानात्प्रमुखे षोडशद्वादशाऽष्टचतुर्भिः पादै र्युक्तां प्रपां कृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य, पूर्वस्यांरात्रौ तत्स्थानादुत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा, वालुकोपरिपर्यग्निपंचगव्याभ्यां संशोध्य, पुण्याहंकृत्वा, यागस्थानस्य मध्येचतुर्दिशं द्विहस्तायत विस्तारां तालोत्सेधांवेदिंकृत्वा, प्रागादिचत्वार्यग्निकुण्डानि तत्प्राच्यामैशान्यां स्नानश्वभ्रंच कृत्वा, पश्चादाघारं हुत्वा, शिलावा अथेष्टकावा, स्नानश्वभ्रे प्रतिष्ठाप्य,तत्प्राच्यांव्रीहिभिर्दण्डवत्स्थण्डिलंकृत्वा, चतुर्दशकलशान् विन्यस्य, विधिना संस्नाप्य, वेद्यांधान्यो परि पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य, शिलाद्यंच प्रत्येकं वस्त्रेणावेष्ट्य, चतुर्वेदरूपं ध्यात्वा, प्रागादिविन्यस्य, पुरुषाधिमूर्तीं र्नामभिरभ्यर्च्य, तन्मध्ये नवरत्नानि विन्यस्य तस्मिन् रन्तेशं विष्णुमभ्यर्च्य, पुण्याहंकृत्वा, प्रत्येकं 'स्वास्ति दाविशस्पति' (ऋ० सं. ८-६-१०)रितिप्रतिसरंबध्वा, चतुर्वेदादिमंत्रैः शिलाद्यं प्राच्यामुत्तराग्रं दक्षिणे प्रागग्रं पश्चिमे चोत्तराग्रम् उत्तरे प्रागग्रंच शाययेत्, उत्तराच्छादनंकृत्वा,हविर्निवेद्य, हौत्रंप्रशंस्य पुरुषादि चतुर्मूर्तीं रन्तेशविष्णुं, दिग्देवांश्चाऽऽवाह्य जुष्ट-

कारं स्वाहाकारंच हुत्वा,देवंध्यायन् ,आहवनीये पुरुषसूक्त मैन्द्रमाग्नेयं वैष्णवंच, अन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं ब्राह्मं याम्यं नैऋतंच, गार्हपत्ये वैष्णवम्, एकाक्षरादीन् वारुणं, वायव्यंच.आवसथ्ये वैष्णवं रुद्रसूक्तं सौम्यं रौद्रंच प्रत्येकं दशकृत्वो जुहुयात्। रात्रिशेषं व्यपोह्य, प्रभातेस्नात्वा, मुहूर्तेसमनुप्राप्ते यजमान आचार्यः स्थापकादीन् वस्त्रोत्त रीयाद्यैरलंकृत्य, दक्षिणांदद्यात् सर्वालंकारसंयुक्तं ग्रामं-बालागारंवा, शकुनसूक्तंजपन्, प्रदक्षिणंकृत्वा, तद्देशं प्रविश्य, अग्निंविसृज्य,आचार्यो यजमानश्च स्थपतिना सार्धंविमानं नित्यसूत्रंप्रसार्य, द्वारंविदित्वा, अभ्यन्तर द्वारदक्षिणे यमद्वयं हित्वा, भित्तिमध्ये चतुरश्रमुपलिप्य, नवभागं विभज्य, आचार्यःप्राङ्मुखमासित्वा, प्राणाया मंच कृत्वा, 'अग्निमीळेपुरोहित'(ऋ स ० १-१-१) मीत प्रथमशिलेष्टकाग्रमूर्ध्वाननम्, आग्नेय्यां तत्पादम्, 'इष त्वोर्जेत्वे'(तै०स०१-१-१)तियाम्ये द्वितीयशिलेष्टकाग्रं-नैऋत्यां पादम्, 'अग्नआयाहि' (साम १-१-१) इति वायव्ये तृतीयशिलेष्टकाग्रं वारुण्यां पादं 'शन्नोदेवीरभि ष्टये' (अ० १-१-१)इत्यैशान्यां चतुर्थशिलेष्टकाग्रं सौम्ये पादंच,एवंक्रमेण विन्यस्य,तन्मध्ये ब्राह्मंमन्त्रमुच्चार्य, नव रत्नानिसुवर्णंवा निक्षिप्यपश्चात्शिल्पिनमाहूय, अभिपूज्य

तेनैव क्रमेण दृढंकारयित्वा, उपरिष्टात् भित्तिमूलं सोपपी
धिष्ठानं केवलाधिष्ठानंवाकृत्वा, पादवर्गादिवर्गाढ्यं विम
त्रितलमेकतलंवा परिकल्पयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनक
प्रथमशिलेष्टकाविन्यासविधिर्नाम षष्टः पटलः ॥ ६ ॥

(अथ सप्तमः पटलः.)

अथ विमानविधिंवक्ष्ये - नलिनकादिषण्णवा
भेदे त्रिचतुर्हस्तादिरुद्रार्ककरांतमेकभूमिं पञ्चषड्ढस्ता
त्रयोदशचतुर्दशकरान्तं द्वीभूमिं, सप्ताऽष्टकरादिपक्षष
डशकरान्तंत्रितलं, सप्तदशहस्तादि षट्शतकरान्तं चत
भूम्यादिद्वादशतलान्तं युग्माऽयुग्महस्तैर्युतं संयोजयेत
एवंतलंप्रति मानं दशधाभवति ॥

(संकीर्ण विमानलक्षणम्.)

एतेषु इष्टहस्तैर्वासायामं समचतुरश्रवृत्तं, विस्तार
त्पादाऽधिकमर्धाऽधिकं, पादोनद्विगुणं द्विगुणंवा, आ
तम्, आयत चतुरश्रवृत्तं तेषु ग्रीवोपरि भिन्नाङ्गं सङ्कीर्
र्णंस्यात् ॥

(शांतिकादिविमानल.)

विमानविपुलस्य सप्तदशोत्सेधं शांतिकम्, अर्धाऽधि
कोत्सेधंपौष्टिकं, पादोनद्विगुणंजयदम्, अद्भुतं पादाऽधिकं
द्विगुणं सार्वकामिकंस्यात्.

(हर्म्यभेदः तत्स्वरूपंच.)

नागरं, द्राविलं, वेसर मिति त्रिविधं, हर्म्यरूपंखु शादिस्तूपिकान्तं चतुरश्रंनागरं,तथैव वृत्तं वेसरम् अथवा प्रस्तरान्तंसमचतुरश्रं तदुपरिवृत्तग्रीवाशिखरंच वेसरं, तथैवच स्वश्राशिखरग्रीवं द्राविलंस्यात् ॥

पूर्वापरायामं दक्षिणावान्तरंभवति आयतचतुरश्रवृत्तेचायामेनशांतिकोत्सेधग्रहणंकारयेत् । अर्पितमनार्पित मितिद्विविधंभवति अर्पितमलिन्द्रविहीनम् अनर्पितमलिन्द्रयुक्तमेवंकारयेत् ॥

विमानस्यविस्तारं पादबाह्यम्, उत्सेधमुपानदादिस्थूपिपर्यन्तंस्यात् मानसूत्रंविन्यस्य ऐशान्यांकिंचिदधिकम्. आग्नेय्यां किंचिन्न्यूनम्, एवंकारयेत् अन्यथाचेत् सर्वंनश्यति मानसूत्राद्बाहिर्हस्त मध्यर्धं द्विहस्तंवा अधिकविस्ताशयामं जलान्तंशिलान्तंवा दृढप्रकृतिश्चेत् द्विहस्तंसार्धविस्तारमेकहस्तंवा, खनित्वा,तत्खातंचतुर्धाकृत्वा, त्र्यंशंत्र्यंशंवा वालुकोपलशकलाद्यैर्जलेनसंपूर्य, मुसलैर्हस्तिपादैर्दारुतुण्डै र्बृहत्तैर्वादृढंकृत्वा, शेषांशं पादमर्धं त्रिपादं हस्तंवा,महाद्विमानंचेत् अधिष्ठानद्विगुणम् अध्यर्धं समंवा खातकुड्यं प्रकल्पयेत् तदूर्ध्वेदण्डप्रमाणेन होमंकृत्वा, तदूर्ध्वेअधिष्ठानम् उपपीठंवाकुर्यात् ॥

इतिश्री वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनक॰ विमानविधानंनामसप्तमः पटलः ॥ ७ ॥

(अथ अष्टमःपटल.)

अथाऽधिष्ठानकरण रूपभेदाः-

पदबन्धं, प्रत्यङ्गबन्धं,हरिहराहिरण्यगर्भाणांा॰ मान्यकरणं, विशेषनिधानंय(द्)द्वारि तत्प्रवृत्तितलनि॰ मंस्यात् पादबन्धं पद्मबन्धं पुष्पबन्धं श्रीप्रियाम्बुजं प्रा॰ बन्धं प्रातिक्रमं कपोतबन्धं श्रीबन्धमित्यष्टा वधिष्ठाना॰ भवन्ति.

(पादबंधादीनां लक्षणम्.)

तेषांक्रमेणभागान्वक्ष्यामि - तत्राऽधिष्ठानोत्से॰ त्रयोविंशतिभागंकृत्वा, जन्मतलोपरि एकांशंखुरम् अष्टांशाजगती, सप्तांशांत्रिपट्टकुमुदम् , एकांशंकम्प॰ द्व्यंशंकण्ठम् , एकांशंकम्पम् , द्व्यंशामहापट्टी, एकांश॰ र्ध्वपट्टिकाच, एतत्पादबन्धंस्यात् ,

उत्सेधत्र्यष्टभागंकृत्वा एकांशोपानत्,द्व्यंशंपद्मम् एकांशंकम्पम् , षडंशाजगती, पञ्चांशांत्रिवर्गकुमुदम् एकांशंकम्पम ; द्व्यंशकंठम् , एकांशंकंपम् द्व्यंशामह॰ पट्टिका; एकांशपद्मम् , एकांशंपद्मम् , एकांशंकंपम् एतत्पद्मबन्धंस्यात्.

उत्सेधंषड्विंशतिभागं कृत्वा, एकांशंखुरम् एकांशंपद्म मेकांशंकंपम् पञ्चांशा जगती(च) एकांशं पद्मम् एकांशंधृक् एकांशंपद्मं चतुरश्रंवृत्तकुमुदं त्रिवर्गं वेतिकेचित् . एकांशंपद्मम् ,एकांशंकपम् , द्व्यंशंकण्ठम्, एकांशंकंपम् , एकांशंपद्मम् द्व्यर्धांशामहापट्टिका, एकांशंपद्मम् , एकांशंकपम् ; एतत्पुष्पबन्धंस्यात् ।

उत्सेधमेकविंशतिभागंकृत्वा - एकांशापादुका, एकांशंपद्मम् , एकांशंकण्ठम् , एकांशंदलम् , त्र्यंशंवृत्त कुमुदम् , एकांशंपद्मम् , एकांशंकंपम् , द्व्यंशकण्ठम् , एकांशंकंपम् , एकांशंपद्मम् , द्व्यंशामहापट्टिका, एकांशंपद्मम् , एकांशोर्ध्वपट्टिकाचेत्येतच्छ्रीप्रियाम्बुजम् ॥

उत्सेधमष्टादशांशं कृत्वा एकांशंखुरम् , एकांशंपद्मं षडंशाजगती पंचांशंवृत्तकुमुदम् एकांशमालिंगम् , एकांश मन्तरितं द्व्यंशप्रतिमुखम् एकांशंवाजनम् , एतत् प्रतिबन्धंस्यात् .

उत्सेधमेकोनविंशतिभागं कृत्वा , एकांशंपादुकं सप्तांशाजगती षडंशंवृत्तकुमुदम् , एकांशमालिंगम् , एकां श मन्तरितं द्व्यंशं प्रतिमुखम् एकांशंवाजनं नागवक्त्रसमं प्रत्यवसानम् एतत् प्रतिक्रमंस्यात् .

उत्सेधंसप्तविंशतिभागंकृत्वा द्व्यंशंपादुकं षडं पद्मम्, एकांशं कंठम्, एकांशंदलं त्र्यंशंवृत्तकुमुदं, त्रि गं वेतिकेचित् एकांशंदलम्, एकांशंकंपम् व्यंशंकंठ एकांशंकंपम्, एकांशमुपरिदलं त्र्यंशंकपोतम्, एकां मालिंगम्, एकांशमन्तरितद्व्यसं प्रतिमुखम् एकां वाजनम्, एतत् कपोतबंधंस्यात्।

उत्सेधंद्वात्रिंशद्भागंविभज्य, द्व्यंशमुपानत् एक शंक्षुद्रोपानं (नत) सप्तांशंपद्मम्, एकांशं कंठम् एक शंदलं चतुरंशंवृत्तकुमुदम् एकांशंदलम्, एकांशंकं त्र्यशंकंठम् एकांशंकंपम्, एकांशं पद्मं चतुरंशंकपोतम् एकांश मालिंगम् एकांशमंतरितद्व्यंसं प्रतिमुखम् एकांशं वाजनम्, एतत् श्री बंधंस्यात्॥

एतेषु नासिकांघ्रीन् युक्त्यायोजयेत् पादबंधे जन्म दिपञ्चवर्गेषु तत्तद्द्वावसाने द्वारस्थलं संकल्पयेत् अन्य पट्टिकान्तेचैवं युक्त्याकारयेत् प्रत्यंगेषु प्रतेरूपर्युपरि द्वा स्थलंसंकल्पयेत्, प्रतिच्छेदंनकुर्यात्, कुर्याच्चेत्विनाशाः भवति सर्वेषा मण्डानां प्रवेशनिर्गममेकदंडादि त्रिदंडा पाददण्ड वृध्या विमान विस्तारबाह्यांग निर्गमं नववि- स्यात् एतोष्विष्टप्रमाणेनोपानाद्विस्तारं तत्त्रिचतुः पञ्चप सप्ताष्टांशं कृत्वा एकांशंखुर निर्गमं शेषम् जगतीविस्त

तत्समं कुमुदं तत्समं तद्बाह्यात् कंठप्रवेशं सर्वेषां पट्टिकां-बुजकंपादीनां तत्तदुत्सेधसमनिर्गमं, वेत्राणामुत्सेधं त्रिचतुःपंचषडंशं कृत्वा एकांशं निर्गमम्, एवं युक्त्याकारयेत्. इति श्री वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अधिष्ठानभेदनाम अष्टमःपटलः ॥ ८ ॥

(अथ नवमः पटलः.)

(एकतलविमाने शांतिकलक्षणम्.)

अथैकभूमिंवक्ष्ये-अधिष्ठानपाद प्रस्तरग्रीवा शिखरस्थूपिकाश्चेति षड्वर्गयुक् एकभूमिः, अथवा चतुर्वर्ग युतास्यात, शांतिकोत्सेधं षडंशंकृत्वा, एकांशमधिष्ठानं, द्व्यंशंपादतुंगं, द्व्यंशं(खुर)शिखरम्एकांशं स्थापिकोदयमेवं चतुर्वर्गयुतम्, अथवा शिखरक्रियां लुपाविधानेन कारयेत। शांतिकोत्सेध मष्टभागंकृत्वैकांश मधिष्ठानं,(पादंवा, तदुपरिप्रस्तरमेकांशम्, पादोनत्र्यंशं शिखरम्, एकांशं स्थापिकोदयंस्यात्)तद्द्विगुणं स्तंभायामं, तदुपरि प्रस्तरमेकांशं, कंठमेकांशं, द्व्यंशंशिखरम् एकांशं स्तूपिकोदयंस्यात् ॥

(पौष्टिकलक्षणं.)

पौष्टिकोर्ध्वं नवभागं (नवधा) कृत्वा तदेकांश मधिष्ठानं, पादार्धाधिकं द्व्यंशं पादायामं, प्रस्तरं पादार्धोनांशं, सपादांशंकण्ठम् पादोनंत्र्यंशम् शिखरम्, एकांशं स्थूपिकास्यात् ।

(जयदस्यलक्षणम्.)

जयदोत्सेधं दशांशंकृत्वा, एकांश मधि
द्व्यर्धांशंपादतुंगम् एकांशप्रस्तर, सार्धमेकांशं
त्र्यंशांशिखरम् एकांशंस्थूपि तुंगंस्यात् ।

(अद्भुतस्यलक्षणम्.)

अद्भुतोत्सेध मेकादशांशं कृत्वा सपादांश
ष्ठानं,, तद्द्विगुणं स्तंभायामं, तदुपरि प्रस्तरमेकांशं,
र्धांशंकण्ठम्, त्र्यर्धांशंशिखरं, सपादांशं स्थूपिकोदयं
सार्वकामिकोत्सेधं.

(सार्वकामिकस्यलक्षणम्.)

द्वादशांशंकृत्वा सपादांश मधिष्ठान द्विगुणं
भायामं, सपादांशं प्रस्तरं, सपादांशंकंठं, पादं, (
तदुपरिप्रस्तरम् एकांशम्, एकांशंकंठं, पादोनत्र
शिखरम् एकांशं स्थूपिकोदयंस्यात्, अद्भुतोत्सेधम
योजये दितिकेचित् ॥

अथवा शान्तिकपौष्टिक जयदानां उत्सेधं क्र
सप्तषट्पञ्चभागं कृत्वा, तत्तदेकांशांहित्वा, समारोप
इत्येके.

(गर्भगृहलक्षणम्.)

विमानविस्तारं त्रिचतुःपञ्चसप्त नवैकादशभ
कृत्वा यथाक्रमेण एकद्वित्रिचतुः पञ्चषडंशं गर्भगृहवि

रंस्यात्, विमानविस्तार समं त्रिपाद मर्धंवा मुखमंटपं तद्भ्यन्तरं त्रयोदशभागंकृत्वा तदेकां(कैकां)शाधिके(ना) यामं सप्तविंशति भेदंस्यात्,त्रि त्रिसंख्याभिश्चोत्तम मध्यमा धमभेदै नवधाभवति उत्तमानां विपुलं विमानविस्तारसमं सान्तरालं तत्प्रवेशनं द्विदण्डं दण्डार्धं दण्डमर्धं पादंवा तदायामं, हस्तेनपादमर्धं त्रिपाद मेकहस्तादि सपाद पञ्च हस्तान्तं सभित्तिकं द्वारं जालकंवा कुर्यात्। मध्येनिचा-नामन्तरालं विनैकदण्डान्तं पाददण्ड विवृध्द्या नवभेदैः प्रवेशंकारयेत्, अन्येषां सर्वेषामन्तरा विना एतैः निर्ग मंकारयेत्।

(मुखमंटपल०.)

अथवा मुखमण्टपंकृत्वा तत्प्रमुखे तदायामेन पादा-धिकमर्धाधिकं त्रिपादाधिकं द्विगुणंवा विस्तारं, विमानात् पादार्धं त्रिपादाधिक विस्तारायामयुत मर्धमण्डपंकुर्यात्। र् तन्मध्ये भद्रतोरणाद्यैर्युक्त मयुक्तंवा त्रिवर्गाढ्यं कुर्यात्.

एतद्विमानस्यप्रमुखंविना पार्श्वत्रय(ये) मध्यभद्रवि-नान विपुला त्रिभागैकं, चतुर्भागं,पंचभागं,त्रिभागंवा; त न्नेर्गमदण्डमध्यर्धं,द्विदण्डंवा,(मध्यं द्विदण्डमध्यर्धद्विदण्ड त्रेदंडंवा) पादंतस्यावसानेकुर्यात्। तोरणानामुत्सेधं स्थ-ठादुपरि उत्तराधस्तात् द्विचतुर्भागात् त्रिभागं त्रिभागात् द्वेभागंवा तोरणपादोत्सेध मर्धं त्रिभागैकम्,अथवा दंडेन

त्रिचतुष्पंचदण्डविस्तारं तस्यपादबाह्यं तत्पादवशेन तदङ्गानिमानयेत्। तोरणान्तर गाढप्रवेशनं दण्डं,त्रिपाद, मर्धं, पादंवा शेषंझषोत्सेधमुत्तरान्तं पञ्चवक्त्रैर्युक्तं पार्श्वयो र्मकरस्यमध्येपूरितं गाढयुक्तं नानालतापत्रजातिविचित्रितं सर्वालंकारै र्यथाशोभं युक्त्याकारयेत्। विमानस्याधिष्टाना दुपर्युत्तरान्तं पादतुङ्गं तत्ररसमुनिवसु नव दशभागंकृत्वा तदेकांशवेदिकोत्सेधं तत्तुंगं चतुर्धाकृत्वा अर्धांशंकंपं द्व्यंशंकठंकर्णम् अर्धांशंकंपं पद्मयंमर्धांशं, कंपमेवं, एव प्रत्यंगेषु योजयेत् ॥

अथवा रसांशंकृत्वा,एकांशंकंपं,द्व्यंशं कंठं, (कर्ण) शेषमुपरिबंधंस्यात् पट्टिकांशेषु तुंगार्धंगलं,शेषं त्रिधाकृत्वा उपरिबंधं पूर्ववत् कारयेत्, अथवा चतुर्धाकृत्वा एकांशेन गलादधस्तात् कंपंकारयेदिति केचित्। पादोत्सेधं सप्ताष्ट नवदशभागं कृत्वा एकांशंपाद विपुलं, अथवा अधिष्ठा-नोच्चं त्रिचतुष्पंचभागं कृत्वा एकांशं विमानानिर्देशहस्तांगु-लिभिः(र्वा) पाद विष्कंभंस्यात् ,चतुष्पञ्चषडंशंकृत्वा,एकां शहीनं भित्तिपादविपुलं तत्ररसमुनिवसुनं द(या)धा विभ ज्य एकांशोनमग्रविस्तारं तद्दण्डसंज्ञं तेन सर्वांगप्रमाण नि र्णयकारणं स्यात्। पादाश्चतुरश्रा अष्टाश्रा षोडशाश्रा वृत्ता इति मिश्र मामिश्रंवा कारयेत्। समयुग्मंश्रेष्ठं विषम युग्मं निषिद्धम् एकत्रिपञ्च सप्तनंद भक्तिवशेन संयोज यति.

पादमूले अर्धदण्डेनपद्मं तदुपरि (कर्णे) कंठे (न) चतुरश्रं शेषमष्टाश्रं, षोडशाश्रं. वृत्तंवा, भित्तिपादं. पादात् पादान्तरं भित्तिप्रवेशं पाददण्डंस्यात्. दारुशिलास्तंभेषु मूलेऽर्धदण्डेन पद्मं, तदुपरिकंठे (कर्णे) न चतुरश्रं शेषमष्टाश्रं षोडशाश्रं वृत्तंवा भित्तिपादं, पादात्पादान्तरं भित्तिप्रवेशं पाददण्डंस्यात्। दारुशिलास्तंभेषु मूलमध्याग्रेषु चतुरश्रं, अष्टाश्रं, षोडशाश्रं, वृत्तंवा, सर्वत्रसर्वैस्समानंनयेत्। पद्मोपरि सिंहोभव्यालभूतनागादि कल्पयेदितिकेचित्।

पादाग्रेबोधिकावीरकांडफलकानामेकैकदण्डमुत्सेधं त्रिपाददण्डंवा, फलकायाः पादोनं; कुम्भोच्चं, तत्समंबोधिकोच्चंवेतिकेचित्। फलकोत्सेधार्धं ताटितुंग, धृंगुत्तुंगं, तदर्धं, पाददण्डंवा. ताट्यधस्तात् एकदण्डेन मालास्थानं वीरकाण्डानांविपुलं पादविपुलमेव पादस्यक (र्णे) ण्ठेन पादात्क्रमेण ताट्यूर्ध्वभागं विस्तारं तत्कर्णेन कुंभविस्तारं, तत्कण्ठेन फलकाविस्तारं, तत्समं, पादाधिकंवा, बोधिकाविस्तारं नानाचित्रितरंगादीनिकारयेत्। फलकोत्सेधं त्रचतुर्भागं कृत्वा, एकांशेनवेत्रम् अधस्तात्पद्मं, शेषं युक्त्याकारयेत्॥ अथवा फलककुंभ ताटीनामुत्सेधं तत्त द्विस्ताराक्षिभागैक भागेनकारयेदित्येके.

अथ द्वारलक्षणं वक्ष्ये पादायामद्वारोत्सेधं तदर्धं विस्तारं विस्ताराधिकमानं विमानान्दिशोंगुलने एकाद्य-

ष्ठांगुलान्तं नवधाभवति। अथवा दण्डेन पाददण्डादि पादाधिकं द्विदण्डान्तं पाददण्डवृध्द्या नवविधंस्यात्। हस्तेन पादंसार्धपादमर्धंभित्ति विस्तारं, समंवा बहलद्वार विपुल पादोत्सेधं सप्ताष्टन(न्द)वदशभागंकृत्वा,षट्सप्ता ष्टनवभागं शुद्धद्वारं, शेषांशं द्विधाकृत्वा एकांशं भुवंग मेकांशं पतङ्गम्, अथवा भुवंगमानं त्रिभागैकं शेषपतं गमानंस्यात्। तत्समंदक्षिणोत्तरस्तम्भ निर्गमं, तद्बहुला-त्पादाधिक मर्धाधिकंपादोनद्विगुणं, द्विगुणं, तेषांविपुल बहलसमां नानापुष्पवल्लिकांकारयेत्।

अथवा तन्महद्वारंचेत् षोडशांशंकृत्वा त्रयोद-शांशं शुद्धद्वारोत्सेधं सप्तांशमष्टांशंवा द्वारविस्तारं षोड-शांशं द्विधाकृत्वा एकांशं भुवङ्गमेकांशं पतंगंस्यात् अन्य-त्सर्वं पूर्ववत्कारयेत्।

(कवाटस्यलक्षणम्.)

कवाट विस्तारायामं द्वारसमं तयोर्बाहुल्यं द्वार स्तंभबहुलार्धं तत्पादाधिकं पादहीनंवा,तयोरूर्ध्वाधः शि-खायुक्तं शेषंयुक्तयैवकारयेत्।

द्वारपट्टिकायामं शुद्धद्वारसमं तस्याविस्तारं द्वार विस्तारादष्टांशं तस्यार्धपादवं, बाहुल्यं, वामकवाटान्वितं नानाचित्रै र्विचित्रितम् तद्दंडं पार्श्वपट्टिकाग्रं द्वित्रयोपेत

पञ्चसप्तनवाद्ययुग्मयष्टि समायुक्तंकारयेत्। शक्तश्चेत् पट्टिकायष्टीः लोहजा एवकारयेत् आयसैःपुष्पमुकुल शंकुभिर्दृढंकृत्वा आयसैः पट्टैश्चंद्राद्यैस्त्रुट्याकारैर्वा कारैर्मुकुलाकारैश्च शोभनार्थं, रक्षार्थं संयोज्य तयोरूर्ध्वाधस्तान्मध्ये वलयैर्भुवंगपतंगयोर्मध्ये वलयद्वयं पुलकोपेतंकारयेत्। द्वारषडंशस्थानक्रमम् भुवङ्गस्थानक्रमम् भुवंगंदक्षिणशीर्षं, उत्तरपादम्, ऊर्ध्वाननं, द्वितीयं दक्षिणस्तंभमुत्तराभिमुखम्, तृतीयमुत्तरस्तंभम् दक्षिणाभिमुखम्, चतुर्थं पतंगमुत्तरशीर्षं दक्षिणपाद मधोमुखम् संस्थाप्य पश्चात् पञ्चमं दक्षिणकवाटं उत्तराभिमुखम् षष्ठमुत्तरकवाटं दक्षिणाभिमुखम् तक्ष्णासंस्थाप्य पश्चात् धातृ-विधातृभुवंगपतंगपतिरवरुणान् तत्तन्मन्त्रेणाचार्यः स्थापयेत्।

द्वारस्तम्भं कवाटार्थं शिरीषपुन्नाग निंबवकुलार्जुन मधूक पनसाऽसनान् अन्यान्शुभान् पुंवृक्षान्वा, विधिनाऽऽहृत्यदारु द्विधाकृत्वा दक्षिणांशम् दक्षिण-स्तंम्भकवाटम्, वामांशमुत्तरस्तम्भ मुत्तरकवाटञ्च, तयोर्ध्वभाग मूर्ध्वपट्टिकाञ्चकारयेत्। एवमेववृक्षालाभेचैकजातीयश्शिलाभिः स्तंभं कवाटंकारयेत्। कवाटपृष्ठे बन्धनार्थं दारुणायन्त्रं यन्त्रिकाश्च कृत्वा बाह्यपार्श्वेचाऽऽयसा

रक्षाबन्धन परंयन्त्रं यन्त्रिकां आयतवलयोपेता मयसा काञ्चनेनवा वल्मीकांकृत्वाऽऽर्पयेत्.

अथ प्रस्तरलक्षणंवक्ष्ये.

प्रस्तरोत्सेधमेकविंशतिभागंकृत्वा त्र्यंशामुत्तरम् एकांशंवाजनं, त्र्यंशंवलभिः, वाजनमेकांशम् सप्तांशम् कपोतं आलिंगांतारितावेकैकांशौ. प्रत्युत्सेध मेकांशंवाजनं स्यात्। उत्तरोच्चार्धं त्रिचतुर्भागम् वानिर्गमम् वसन्तकस्य, तत्समं पादोनमधर्वा कपोतस्य, समंत्रिपादमर्धंवा, दण्डं सार्धदण्डं द्विदण्डंवा, निर्गमम्, अर्धदण्डेन लम्बनंवेतिके चित्। प्रत्यालिंगयोर्मानसूत्र सममेवान्तारितम्, वाज-नयोरुत्सेधं समानानिर्गमंस्यात्. दण्डंसार्धदण्डम् कपोतो-त्सेधंवा नासिकातुगतारम् तत्त्रिभागैकेन-नावगाढ(गगाध) युतम् तुंगार्धं वाज्जनांन्तंवा शिखरोत्सेधं सिंहवक्त्र वत्कारयेत् ॥

(अथ ग्रीवालक्षणम्.)

तदुत्सेधम् त्रिचतुष्पञ्चभागंकृत्वैकांशम् वेदिको(दयं) त्सेधं ग्रीवारूपवशेन चतुरश्रामष्टाश्रां वृत्तांवा, पूर्वव द्वेदिकांकारयेत्। वृत्तग्रीवायामप्यष्टाश्रां वेतिकेचित्। कण्ठार्धेनकोणेषुव्यतीत्य येनमान मानयित्वा तयोर्मध्यं मध्यवर्गंस्यात्। एवं समचतुरश्रेप्यष्टाश्राकर्त्तव्या, गळो-दये वेद्यशेषितांशम् द्वादशभागंकृत्वा; अष्टांशं ग्रीवातुं-

ग,सार्धांशमुत्तरार्धांशं वा जनं,सार्धांशं हंसं,वाजनमर्धांशं स्यात् ॥

अथवा षोडशभागं कृत्वा अष्टांशंगलोदयं,शेषांशै रुत्तरादीन् कुर्यात्, तेषांनिर्गमंपूर्ववत् एताश्शिखरेसंयोजयेदितिकेचित् । मानसूत्रात्षट्सप्तांशैरहीनंवेदिविस्तारं, तस्मा त्तथैवकण्ठ (र्ण) विस्तारम् अथवा , तयोर्वेद्युत्सेधमानेन प्रवेशंकारयेत् ॥

(शिखरलक्षणम्)

अथशिखरलक्षणं - हंसवाजनात्बहिरर्धदंडंदंडं सार्धदंडंद्विदंडंवा शिखरस्यौष्ठविपुलं हंसवाजनषोडशांशैकहीनं मध्यविपुलं, हंसवाजनसदृशमुदराविपुलं, तथैवेतिकेचित् । अथवा वेदिविस्तारसदृशमोष्ठविपुलं, तदष्टांशैकहीनंमध्यविपुलं, तच्चतुर्विंशतिभागैकहीन मुदरविपुलंस्यात् तत्पञ्चभागा(तु)त्र्यंशंबलिकस्याधारपट्टिका,तत्पञ्चांशाद्युगांशमूर्ध्वपट्टिका, तस्मात्तदेवपद्मतारं,तच्चतुर्भागैकंकंठिकातारं,शिखरोत्सेधार्धमुदरं,तस्मात्कर्णि(ण्ठ)कांतक्रमात् संक्षिप्य (सं) त्र्यङ्गुलंचतुरङ्गुलंवा बलिकमंडलविस्तारं, तदर्धमुत्सेधं अर्धदण्डं त्रिपाददंडंवा पद्मतुंगम् अर्धदण्डंकण्ठकोत्सेधम् अथवा पद्मादूर्ध्वंस्थूप्यासंयोजयेत् इतिकेचित् । शिखरोत्सेधमष्टभागंकृत्वा तच्चतुष्पंचषडं

शावसाने मूर्धेष्टकांस्थापयेत्, नासिकाग्रेनासिकंठे (क
वा कारयेदितिकेचित् ॥

(नासिकाविधनम्)

नासिकाविधिंवक्ष्ये - शिखरव्यासात् त्रिचतुः
भागैकं नासिकाविस्तारं, तत्समंत्रिपादंत्रिपादाद्विभाग
यामं, ग्रीवानासिक (आयाम) निर्गमदंडंसार्धदंडद्विदं
वा, गाढप्रवेशविस्तारस्यत्रिचतुष्पंचभागैकहीनं ग्रं
परिनासिकोत्सेधं तत्त्रिभागैकहीनंदंड, हीनदंडवशा
गाढशेषं, नानाविचित्रितवक्रपट्टियुतं तदर्धत्रिपादं
शिखरोच्चं तत्त्रिभागैकं कंठद्व्यंशेनसिंहवन्मुखंकुर्यात

(स्थूपिलक्षणम्)

अथस्थूपिकालक्षणंपद्मस्यात्रिभागैकंकुंभतारं, त्रिभ
गैकंनालं, तत्त्रिगुणपालितत्त्रिभगैकंमुकुलंस्यात् अ
थवा द्वाविंशतिभागंकृत्वा चतुरंशंपद्मम्, एकांशंकर्णि
(र्णि)कोत्सेधम्, पञ्चांशंकुम्भोत्तुङ्गम्, सप्तांशंनालम्
सार्धांशापाली, त्र्यर्धांशंमुकुलंस्यात्.

एवंस्वर्णेनरजतेनताम्रेणवा कृत्वासंयोजयेत् अश
कश्चेत्सुधयाकृत्वा अग्रेचायसा सूचिंसंयोजयेत्। एत
विमाननिर्देशांगुलिना पादांगुलमर्धांगुलं त्रिपादांगुल
कांगुलमर्धाधिकांगुलं द्व्यंगुलं त्र्यंगुलंवा दंडेनैकं त्रिप

दंवांगं प्रतिहीनाधिक्यंनदोषायभवति, विस्तारेकल्प्य ऊर्ध्वे महस्तेषु पादमर्धंत्रिपादंहस्तंवावृद्धिंहानिं यथोचितमा - हरेत् ॥

(आयादिपरीक्षा)

अथायादिपरीक्षणम् (क्षा)-उत्सेधहस्ते अष्टगुणिते भानुत्रिघनैरपहृतेशेषमायंनक्षत्रंस्यात् , व्यासे नवगुणिते अष्टापहृते शेषं योनिर्व्ययंभवति,प्रणाहे नवगुणाहृते सप्त त्रिंशदपहृते शेषंवारं तिथिर्भवति, एवंविमानगोपुरादि करणहस्तैर्मंडपाऽऽवरणग्रहादीनां व्यासाऽऽयामसमूह करैः प्रतिमानामुत्सेधाङ्गुलिभी रथादीनांव्यासायामसमूह मात्रैरायादीनिपरीक्षयेत् । एतेषुअल्पदोषं गुणाधिक मपिग्रहीतव्यम् सार्धहस्तच्छेदे पादमर्धंत्रिपादंवा संयोज्य गणयेत् तच्छेषंहीनाधिक्यंयुक्त्याकुर्यात् अंगुलिछेदेयवैः (युक्तया) तथैवकारयेत् अत्रानुक्तंसर्वंशिल्पिशास्त्रोक्तविधि नाकुर्यात् ॥

पश्चात्सुधावर्णा (द्यैरलङ्कार) द्यलंकारयेत् । प्रति व्यालसिंहेभाद्यैर्भूषयेत् ॥

वलभौविद्याधरहंसभूतनागादीनिकुर्यात् । द्वारे षुद्वारपालकान् ॥

शिखरेमहानास्यं तरे पूर्वेपुरुषं दक्षिणेनृसिंहं पश्चिमे अच्युतम् उत्तरेऽनिरुद्धं पूर्वे चक्रं दक्षिणे दक्षिणामूर्तिं

शावसाने सिंहम् उत्तरे पितामहं च कल्पये(दशां०
तिकेचित् । पादवर्गेतोरणस्यान्तरे दक्षिणेसत्यं
अच्युतम् उत्तरेअनिरुद्धं प्राग्द्वार दक्षिणेपुरुषंच
नृसिंहं पश्चिमेअच्युतम् उत्तरेवाराहंवेतिकेचित् ।
णादिदि(शां)द्वारे तद्दिङ्मूर्तीःतद्द्वारदक्षिणभागेचाऽ
थाक्रमणस्थितानासीनान्वाकल्पयेत् मुखमं पंदि
ह्येविघ्नेशम्, उत्तरेविंध्यवासिनीम् आग्नेयादिको
स्तरोपरिगलस्थानेवाहनं मृगेशंखगेशंवा अन्
सर्वत्रदेवस्य विजयक्रीडनादीन्येवकारयेदित्याहमरी

इतिश्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चन
एकभूमिविधिर्नाम नवमः पटलः ॥

(अथदशमः पटलः)

अथद्वितलविधिंवक्ष्ये - तद्व्यासायामं न
वति अत्रत्र्यंशंगर्भविस्तारं, परितोगृहपिंड्यलिन्द्र
श्चैकैकांशेनसमावृता भवंति, बाह्यभित्तिं षट्भागं
द्व्यंशंकोष्ठम्एकांशंकूटम् एकांशंहारान्तरम्। अथव
धाविभज्य तदेकांशंकूटतारं, मध्येद्व्यंशा शालं
मध्येचैकैकांशंपंजरविशालं, शेषाऽर्धांशैर्हारान्तरंव
अथवा मानसूत्राद्बहिः कूटकोष्ठपंजराणांनिर्गमं प
त्रिपादं, दंडं, सपादं सार्धं सात्रपादं द्विदंडं समसूत्रे
स्मिन् कूटात्बहिस्तथैवकोष्ठनिर्गमंकारयेत् । अलि

कानिरापूर्य घनंसावकाशं संछादितंवापरिकल्प्य ऊर्ध्वे अलिन्द्रंत्यक्त्वा अभ्यन्तरभित्तावुपरिभूमिंकारयेत् ।

उत्सेधमेकोनविंशत्यंशंकृत्वा अधिष्ठानंद्व्यंशं, चतुरंशंपादं, पादोनद्व्यंशंप्र(स्त) स्तारं, त्र्यर्धांशंपादं, सार्धांशंमञ्चम् अर्धांशावेदिका एकांशंकण्ठं (र्णं) सपादा-त्र्यंशं शिखरं, पादोनद्व्यंशा स्थूपिकेत्येवंशान्तिकम्। पौष्टिकाद्युत्सेधानांपूर्वोक्तांशेषु पञ्चांशं संयोज्य पादेशिरसिचैकैकांस्थूपिंविनाऽन्येष्वर्धांशं संयोज्यकुर्यात्। एवं सर्वमूह्यैवकुर्यात् ॥

उपरितलपादोत्सेधमष्टधाविभज्य एकांशंवेदिकोदयं, द्व्यर्धांशं कण्ठं (र्णं) त्र्यंशांशिखरम्, सार्धांशास्थूपिकेति ॥

अन्तरप्रस्तारंचैकान्तर दशभागंविभज्य एकांशं वेदिकोदयं, द्व्यर्धांशंकण्ठं, (र्णं)त्र्यंशांशिखरं, सार्धांशा स्थूपिकेति ॥

अन्तरप्रस्तरप्रस्तरंचे देकादशभागंविभज्य एकांशंवेदिकोत्सेधं, त्र्यंशंपादं, सार्धांशंमंचम् अर्धांशा वेदिः, सपादांशंकंठ (र्णं) पदोनत्र्यंशांशिखरम्, एकांशा स्थूपिकेत्येवसर्वत्र कूटकोष्ठादीनिकारयेत् ॥

प्रवेशनिर्गमंदण्डेन यथाशोभंयथाजालंनयेत् मु-खमण्डपं दक्षिणवामयोरूर्ध्वाधिरोहणार्थं सोपानं चयुक्त्या कारयेत् ॥

(तृतीयतलस्य)

अथत्रितलविधिंवक्ष्ये - व्यासायामं त्रयोदशभा-गंकृत्वा त्र्यंशंगर्भगृहं, परितोगृहपिंडचलिंद्रहारास्तद्बहिश्चालींद्रहारेसंकल्प्य अभ्यन्तरालींद्रंवालुकाभिरापूर्य,घनमेव बाह्यालींद्रं सावकाशं संछादितंवाकारयेत्।बाह्यभित्तेः परितः कूटशालाानिपूर्ववत्कृत्वा अलींद्रंत्यक्त्वा तदभ्यन्तरभित्तौमध्येतलं सालिंद्रंसंछादितं तस्मिंश्चकूटशालादीनिपूर्ववत्कुर्यात्। अलींद्रंत्यक्त्वा गृहपिंडादुपरिभूमिं कारयेत्। मुखमण्टपंचकुर्यात् सोपानंयुक्त्याचकल्पयति॥

उत्सेधंचतुर्विंशतिभागंकृत्वा अधिष्ठानंद्व्यंशं; पादं चतुरंशं, प्रस्तरंपादोनद्व्यंश, पादं पादोनचतुरंशं;सार्धांशमचं, पादंत्र्यर्धांशं, सपादांशंप्रस्तरम् अर्धांशावेदिः, सार्धांशंकंठ,(र्णं)त्र्यंशशिखरम्,(स)पादांशास पिकेत्येवं शांतिकम् ॥

पौष्टिकाद्युत्सेधानां पूर्वोक्तांशेषुसप्तांशं संयोज्य पादेषुशिरसिचैकांशमन्येष्वर्धांशंसंयोज्ययुक्त्यासर्वमहैव र्कुयात् एतेषांविन्यासविशेषः मूर्त्तिभेदंचउत्तरतोवक्ष्यामः.

(चतुस्तलस्य)

अथचतुस्तलविधिंवक्ष्ये-व्यासायामंसप्तदशभागं कृत्वा त्र्यंशंगर्भगृहं, तत्परितश्चैकांशे गृहपीण्डयलींद्र हारादीन्कल्पयति।तत्तत्तलावसानेकूटशालाद्यैस्तत्तद्भित्तिं समापयेत्। अधस्तलंसर्वत्रघनमेवकृत्वा तस्योर्ध्वेपरितोऽलिन्द्रंत्यक्त्वातदभ्यंतरेपरितोऽलिन्द्रत्रयेप्रागादिचतुर्दिक्षु मुखमण्डपसंयुक्तं गर्भगृहंसंकल्प्य पुरुषादीन्संस्थापयेत् आग्नेयादिकोणेषु प्राङ्मुखंपश्चिमाभिमुख तथैवकृत्वा कपिलादीन् संस्थापयेत्, तदूर्ध्वेपरितोऽलिन्द्रंत्यक्त्वामध्ये विष्णुमूर्त्ते गर्भागारं मुखमण्डपसंयुक्तं,दक्षिणे नरनारायणयोः, पश्चिमेनृसिंहस्य, उत्तरेनरनारायणस्यगर्भागारंकृत्वा त ध्वेपरितोऽलिन्द्रंत्यक्त्वा मध्येप्राङ्मुखशयनस्य गर्भागारंमुखमंडपंचकृत्वा परितस्तलंप्रति चर्यासोपानं प्रदक्षिणवशेनयुक्तितः कुर्यात्॥

उत्सेधंपंचत्रिंशदंशंकृत्वाधिष्ठानंत्र्यंशं, षडंशं-पादं, द्व्यर्धांशंप्रस्तरं, पंचांशपादं, त्र्यंशंमंचं, चतुरंशंशरणं, सार्धांशंकपोतं, त्र्यंशंपादं, सपादांशंमंचम् अर्धांशावेदिका, एकांशाग्रीवा, त्र्यर्धांशं शिखरं, पादोन त्र्यंशास्थूपिकेत्येतत्शांतिकम्। पौष्टिकाद्युत्सेधानांपूर्वोक्तांशेष्वष्टांशं संयोज्य पादेषुशिरसिचैकैकां

शंसंयोज्य शेषंसमूह्यैवकुर्यात् । शिखरेपादांशंहित्वा स्थूप्यासहसंयोजयेदित्येके ॥

अथ पंचतलंवक्ष्ये - पूर्वोक्तांशेषु तारे चतुरंशं - संयोज्य परितोऽलिन्द्रंहारेसंकल्प्याऽधस्तलं घनमेवकृत्वा उपरितलेऽष्टदिक्षुग गृहसंकल्प्य प्रागादि नृसिंहा - दीन् संस्थापयेत्। तस्योपरिच्चतुस्तलोक्त प्रकारैरेव कुर्यात्। उत्सेधेषु पूर्वोक्तांशेषु षोडशांशंसयोज्य अधस्तलस्याऽधिष्टानं चतुरंशम् अष्टांशंस्तंभं, चतुरंशंप्रस्तारम् (ए)ष विशेषोऽन्यत्सर्वंपूर्ववत् । तस्मिन्पोष्टिकाद्युत्सेधानाम धस्तस्यपादेच्चैकांशम्, अन्ययोश्चैकांशं पूर्वोक्तांशेषु योजयित्वा शेषंसर्वंसमूह्यैवकुर्यात् ॥

एवंष तलादिद्वादशतलांतं तारेच्चतुरंशं, तुंगे कालांशंसयोज्य उत्सेध भेदार्थंद्व्यंशाधिक वि नक्तोर्वनव तलंप्रति युक्त्या संयोज्यकुर्यात् । सर्वेषांतलानामधस्तलं घनमेवकृत्वा षट्तलस्याद्वितीयतलेप्राच्यांमध्येपंचवीरान्, दक्षिणेराघवम् उत्तरेकृष्णंच, दक्षिणमध्येनृसिंहं, तत्पूर्वे वामनं, पश्चिमेत्रिविक्रमं, पश्चिममध्येवाराहं; दक्षिणेपरशुरामम्, उत्तरेबलभद्रं च उत्तरमध्येका(ल्कि)गं पश्चिमे कूर्मरूप पूर्वेमत्स्यात्मकंच, गर्भगृहेसंस्थापयेत् । तदुपरि पंचतलोक्तवत् ॥

सप्ततलस्यद्वितीयतले देवस्यविजयक्रीडारूपाणि प्रागादिदिक्षु, विदिक्षु, अंतरालेषु, पूर्ववद्गर्भगृहंकृत्वा स्थापयेत् ॥

अष्टतलस्य द्वितियतले प्राच्यांदक्षिणाद्युत्तरान्तं सनकं सुभद्रं मित्रं सनातनंच प्राङ्मुखं, दक्षिणे पश्चिमादिप्रागन्तं सुखावहं हयात्मकं मित्रं सर्वांश्च दक्षिणामुखान्, पश्चिमे दक्षिणाद्युत्तरान्तं सनंदनं रामदेवं शिवं सनत्कुमारंच पश्चिमाभिमुखान्, उत्तरे पश्चिमादिप्रागन्तं संवहं पुण्यं विश्वं सुवहंचोत्तराभिमुखान् गर्भगृहं कृत्वा स्थापयेत्, अन्यत्सर्वंपूर्ववत् ॥ नवतलस्य द्वितीयतले प्रागादिदिक्पालान् आदित्यांश्च वसून् रुद्रान् मरुतो विश्वान् सप्तऋषीन् सप्तरोहिणीः मातृगणानपि गर्भगृहं कृत्वास्थापयेदन्यत्सर्वंपूर्ववत्। सर्वस्मिन्यथेष्टस्थाने गर्भगृहं कृत्वासर्वान् देवान्कल्पयेत्। दशतलाद्युक्ततलान्तं तलंप्रति यथाक्रमेण पीताभं महाविष्णुं रुक्माभं सदाविष्णुं, स्फटिकाभंनारायणं, चतुर्भुजं देवीभूषणायुधैस्सहस्थानकासन शयनमार्गेष्वे तेष्विष्टमार्गेण संस्थापयेत्। अथवा द्वितलादिद्वादशतलान्तं क्रमेण विस्तारं त्रिभागादित्रयोदशभागान्तं विभज्य एकांशंगर्भगृहं शेषांशैर्गृहपिंड्यलिन्द्रभागादीन् कूटशालादींश्च क्यासोपानसंयुक्तं वेणुरंध्रवत्, गर्भोपरिगर्भगृहं मुखमंडपं च परिकल्प्य

आदितलं घनमेव कृत्वा उपरितलत्रये महाविष्णुं, सदाविष्णुं नारायणम् अन्येष्वधस्तात्स्थानकासनशयनभेदेन विष्णुमूर्त्तिं पूर्ववत्संस्थापयेत्। अष्टतलादूर्ध्वं मूर्त्तिस्थापनंनाचरेदित्येके। सर्वेषु विमानेषु विस्तारात्त्रिभागैकविशालमेकदंडाद्यर्कदंडान्तं द्वादशभेदैर्निर्गमयुतं मध्यभद्रं कुर्यात्। महाद्विमानंचेत् द्वयोः पार्श्वयोश्चकूटशालादीन् कल्पयेदित्याह मरीचिः॥

इतिश्रीवैखानसे अयुतग्रंथसंहितायां मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे द्वितलादिविधानं नाम दशमः पटलः॥

अथप्राकारलक्षणंवक्ष्ये - रक्षार्थंमंगलार्थंशोभार्थं तत्प्रासादार्धं, त्रिपादं, समं, पादाधिकं, मर्धाधिकंवा, प्रथमावरणम्। तत्समं, पादाधिकं, मर्धादिकं, पादोनद्विगुणं, द्विगुण, त्रिगुणं, चतुर्गुणं, पंचगुणंवा, द्वितीयावरणम्। तथोक्तप्रमाणेष्विष्टमानेन तृतीयावरणादिसप्तप्राकारांतं कारयेत्। प्रासादं परितश्चतुरश्रीकृत्य तत्पादाधिकमर्धाधिकं पादोनद्विगुणं द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणार्धं चतुर्गुणंवा मुखायामं प्रथमावरणस्य, तत्परितश्चतुरश्रीकृत्यैव द्वितीयावरणादिसर्वप्राकाराणां मुखायामं प्रयोक्तव्यं। अथवा सर्वप्राकाराणां प्रासादं परितश्चतुरश्रीकृत्यैवं मुखायामं योजयेदितिकेचित्। हस्तमानंत्रिधाप्रोक्तम् अधमंमध्यममुत्तममिति यथाक्रमेणत्रिपंचसप्तहस्तमधमंत्रयं, नवैकादश-

त्रयोदशहस्तंमध्यमंत्रयं, पंचदशसप्तदशैकोनविंशतिहस्त मुत्तमंत्रयम्। एवमेवसप्तप्राकारान्तं कारयेत्॥ तेषांमुखायामं पूर्ववत्। मुखोयः दक्षिणे पश्चिमे उत्तरे वा विस्तीर्णे देशे तत्तद्दिशि बाह्यप्राकारसममायामं, तत्समंत्रिपादमर्धंवा विस्तारमंकणं कृत्वा तस्मिन्नास्थानमण्डपं कारयेत्। आलयाभिमुखेवोत्तरेवा बहूदकं विस्तीर्णं तटाकं कृत्वा तत्परितः शिलया इष्टकयावा तीरं कारयेत्। तत्तीरे मनोरमे वा आस्थानमण्डपं कुर्यादिति केचित्। तटाकस्य पश्चिमे तीरे तीर्थस्थानं प्राङ्मुखं त्रिपंचसप्तनवैकादशहस्तैस्समाश्र,मायताश्रंवा, युग्मयुग्मांघ्रिभित्तिकं, मंडपं कूटं प्रपां वा कुर्यात्। तद्बाह्येप्राकारंकारयेदितिकेचित्। एकप्राकारमधमं, द्विप्राकारं मध्यमं, त्रिप्राकारमुत्तमंस्यात्। त्रिप्राकारंमध्यमाधमंचतुष्प्राकारंमध्यममध्यमं, पञ्चप्राकारंमध्यमोत्तमंस्यात्। पञ्चप्राकारमुत्तमाधमंस्यात्। षट्प्राकारमुत्तममध्यमं, सप्त, प्राकारमुत्तमोत्तमंस्यात्। प्राकाराणां भित्तिविष्कंभं हस्तंपादाधिक, मर्धाधिकं, पादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा, तत्त्रिचतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टनवगुणितंभित्त्युत्सेधं विस्तारादष्टमांशोनमग्रविपुलं प्रासादस्यपादाद्वा, पादुपानाद्वा, प्राकारभित्त्यंतरमुत्तमं, भित्तिमध्येमध्यमं, भित्तिबाह्येचाधमं, तेषांप्रमुखद्वारंगोपुरंकृत्वाऽधस्ताद्वारिमार्गं प्राच्या,मुदीच्यांवा दक्षिणोत्तर पश्चिमेषु क्षुद्रद्वारंच,युक्तितःकारयेत्। एतेषांबाहिरा

वरणपृष्टेप्येवंद्वारं गोपुरंवाकुर्यात् प्रथमावरणंविना अन्ये षांकारयेदित्येके। तन्नवधाकृत्वा द्विभागमधिष्टानं, सप्तांशं-पादायामं, मानाङ्गुलेन षष्ट्यङ्गुलादूर्ध्वंषडङ्गुलवृध्द्याऽष्टो-त्तरशताङ्गुलान्तं स्तंभोच्चंनवधाभवति सप्ताङ्गुलंसमारभ्यै-काङ्गुलवृध्द्यापंञ्चदशाङ्गुलान्तं नवविधंपादविष्कंभं,सार्ध-द्विहस्तादूर्ध्वंपादवृध्द्यासार्धचतुष्करान्तं नवधाभित्तिमा-नम्, उत्तराणिः परितः प्राक्पश्चिमयोरुत्तराग्रं, दक्षिणोत्त-रयोःप्रागग्रं, संयोज्य तस्योपरितलादीनि सन्यसेत्, एव-मेवशिलाजंचाऽऽस्तरेत् ऊर्ध्वेलुपाभिस्संछादयेदितिके-चित्। शिलास्तंभोपरि दारुस्तंभंप्रयोक्तव्यं; दारुस्तंभो-परिशिलास्तंभं न योजयेत्॥ अथवा तन्मुखायामं युग्म-भित्तिसमायुक्तं द्वारादिकं नानोत्तराणिसन्यस्य तस्योपरि-प्रागन्तमुत्तरान्तंच तुलादीन्यास्तरेत्। द्वारेद्वारशोभादि-भेदेष्वेकमार्गेणगोपुरंकारयेत्। अथवाऽधिष्टानांतेद्वारं-हित्वा द्वारबाह्येचोभयोः पार्श्वयोरभ्यंतरभित्तिवशादेक-भित्ति(भक्ति)युक्तंसोपानंकारयेत्। तद्वत्स्तंभतुलादीनि युग्मंच संयोजयेत्। अत्रानुक्तंसर्वंशिल्पिशास्त्रोक्तमर्गेण कुर्यात्॥

अथगोपुराणांलक्षणंवक्ष्ये द्वारशोभाद्वारशाला-द्वारप्रासादंद्वारहर्म्यं द्वारगोपुरमितिपञ्चधाभवंति तेषांक्र-मेणविस्तारोवक्ष्यते - मूलप्रासादविशालं द्वित्रिचतुष्पञ्च-

षडंशंकृत्वा एकांशोनंद्वारशोभादीनामाभासानांविशालं-
स्यात् सप्ताष्टनवदशैकादशभागंकृत्वा एकांशोनंविकल्पनां
चतुष्पञ्चषट्सप्ताष्टांशंकृत्वा एकांशंव्यपोह्य शेषांशैर्मध्य-
मानां, त्रिभागैकमर्धंत्रिभागंद्विभागंचतुः पञ्चांशयोरेकोन-
मितिद्वारशोभादीनामुत्तमानांविशालंस्यात् अथवा हस्त-
मानेनद्विहस्तादिव्यष्ट (द्विरष्ट) हस्तान्तमेकहस्तविवृध्या-
द्वारशोभादीनामेकैकंत्रित्रिभेदे (क्षुद्रां) त्रिःपञ्चभेदम् -
त्रिहस्ताद्येकत्रिंशत् करांतंद्विद्विहस्तविवृध्याद्वारशोभादी-
नामल्पानांविस्तारंत्रिःपंञ्चभेदंस्यात्, नवहस्तादिसप्तत्रिं-
शत्करांताद्विद्विहस्तविवृध्यामध्यमानां विशालं त्रिः पञ्च
भेदंस्यात् । अथोत्तमानांविशालं पञ्चहस्तादित्रयोदश
हस्तान्तंद्विद्विहस्त विवृध्याद्वारशोभाविशालंपञ्चविधंभ
वति । पञ्चदशहस्तादित्रयोविंशतिहस्तान्तं द्विद्विहस्त
विवृध्याद्वारशालाविशालंस्यात्, पञ्चविंशतिहस्तादित्रय-
स्त्रिंशद्धस्तांतंद्वारप्रासादविशालं, पञ्चत्रिंशत्करादित्रिच-
त्वारिंशद्धस्तांतंद्वारहर्म्यविशालं नवपंचकरादित्रिपञ्चा
शत्करान्तं द्वारगोपुरव्यासमित्येवं पंञ्चानां व्यासं पञ्चविं-
शतिभेदं विधीयते । तेषामुदितं विशालस्य पादार्धं, त्रिभा
गाद्विभागं, पादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा, यामं पञ्चविधंस्यात् ।
उत्सेधविन्यासगण्यालंकारादीनि सर्वाणि मूलप्रासादस्यो-
क्तमार्गेणैकतलाद्यर्कतलान्तं समूह्यैव गोपुरा णिकारयेत् ।

आधिष्ठानं पादबंधमेवद्वारविस्तारं सार्धहस्तं त्रिपादहस्तं द्विहस्तं सार्धद्विहस्तं पादोनत्रिहस्तं त्रिहस्तमितिसप्तधा भवति तत्तद्विगुणमुत्सेधं स्यात् ॥

अथवा मूलभूमेरधिष्ठानाद्वितुङ्गद्वारतुङ्गतदर्धविस्तारम् अथवा द्विहस्तविस्ताराद्यङ्गुलाद्येकाविंशत्यङ्गुलान्तं व्यङ्गुलविवृध्याद्वारविस्तारं दशधा भवति। गोपुराणां निर्गमं विस्तारार्धं त्रिभागैकं पञ्चभागाद्विभागं, प्राकारभित्ति बाह्यतः कुर्यात् । अन्यत्सर्वं मूलप्रासादस्योक्तविधिना कारयेत् ॥

अथपरिवाराणामालयं गर्भव्याससमं पादहीनमर्धंवा, अथवा त्रिहस्तं, पञ्चहस्तंवा, मुखमंडपसहितं (कृत्वा) स्थापयेत् । परिवाराणां ध्रुवकौतुकसंयुक्तमुत्तमं, कौतुकं विनाततस्थानेपीठंकृत्वार्चयेन्मध्यमम् आलयंध्रुवकौतुकंच विना यथोक्ते देशे शैलान्यैष्टकानिवा मानांगुलेन, मात्रांगुलेनवा, द्वादशांगुलोत्सेधानि तद्विगुणायतविस्तारााणि, त्रिवेदिसहितानि, पीठानि कुर्यात् । अथवा एकवेदिकं यथालाभप्रमाणेन पीठं कृत्वा कारयेदितिकेचित्। एतदधम मार्गार्चनंस्यात्। अन्यथामहत्तरोदोषोभवति। परिवाराणा मालयं मुखमण्डपं कूटं वा प्राकाराश्रयमेवकर्त्तव्यम्, पीठश्चेदालयाश्रयमेवकारयेदित्येके ॥ अथआलयाभिमुखे महामण्टपं मूलालयस्थसम, मध्यर्धं, द्विगुणार्धं, त्रिगुणं,

त्रिगुणार्धं, चतुर्गुणमिति समचतुरश्रं, मायतचतुरश्रंवा युग्मपादयुग्मभक्तिकं मूलधाम्न आदिभूमिप्रमाणेनाऽधिष्ठानपादप्रस्तराणि कृत्वा संछाद्य मध्ये समां युक्त्या कल्पयेत्। तत्प्रमुखे तथैव नृत्तमण्डपं आग्नेयादिकोणेषु तथैवा स्थानमण्डपंकारयेत् । प्रथमावरणेद्वितीयेवामाधि (लि) काविहीनेच आलयाभिमुखे, मंडपपूर्वे सोपानपूर्वे वा, स्नपनागारं, मंडपं, कूटं वा, नेकद्वारयुतमेकद्वारयुतंवा कृत्वा द्वितीयावरणे, तृतीयेवा, आग्नेय्यां पचनालयं विमानसमं, पादाधिक, मर्धाधिकं, पादोनद्विगुणं द्विगुणं, द्विगुणार्धं, त्रिगुणामिति विस्तारंसप्तधाभवति विस्तारात्पादाधिकमर्धाधिकंवा आयामं चतुरश्रंचतुरश्चतुः शालोपेतं तन्मध्येरूपं तद्दक्षिणतोमूलधाम पादुकादिप्रस्तरान्तोत्सेधं चतुर्धाकृत्वा एकांशमाधिष्टानंसोपपीठंवा व्द्यशांपादवर्ग,मेकांशंप्रस्तरं, प्राकाराभ्यन्तरं प्राकारमध्यं प्राकारबाह्यंवा-अस्यभित्तिविष्कंभं हस्तमात्रं, पादहीनं, पादाधिकंवा, मंडपाकारंलुपायुक्तंवाकारयेत्।तद्वारदक्षिणे पूर्ववत्प्रथमेष्टकाः शिलावा संस्थाप्य तथैवान्तेच स्थापयेत् । सुधाकर्म कृत्वा अभ्यंतरे प्राच्यां दक्षिणाद्युत्तरान्तं चुल्लिं । युग्मायुग्मसंख्या (ख्य) दक्षिणशालामध्ये नित्याग्निकुण्डं पश्चिमशालामध्येसोपानद्वारम्,उत्तरतोहविर्द्रव्योपसंचयस्थानम् अधस्ताद्दक्षिणतः प्राच्यांवा वारिमार्गंच कारयेत् । प्रथमा

वरणे द्वितीयेवादक्षिणे होमस्थानं कारयेदितिकेचित्। याग शालां द्वितीयावरणे आग्नेय्यांवा पञ्चहस्तनवहस्तायतविस्तारं चतुर्द्वारयुतं मण्डपं कूटंवा कुर्यात्। अत्राऽनुक्तंसर्वं शिल्पिशास्त्रोक्तविधिना कारयेत् ॥

इतिश्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे प्राकारगोपुरादिविधिर्नाम एकादशः पटलः ॥११॥ ॥श्री॥

अथ परिवारस्थानं वक्ष्ये—मुखमण्डपसोपानमध्ये श्रीभूतं,प्रथमावरणाद्यग्रायामं चतुर्धा कृत्वा सर्वत्रापितृतीयांशे श्रीभूतगरुडस्य चक्रध्वजशंखमहाभूताऽक्षहन्तान् क्रमेण परिकल्पयेत्। अथवा द्वितीयावरणे द्वितीयांशे गरुडं, तृतीयांशे चक्रं, तृतीयावरणे द्वितीयांशे शंखं, तृतीयांशेध्वजम्, चतुर्थावरणे तृतीयांशेयूथाधाधिपं, पञ्चमावरणे तृतीयांशेऽक्षहन्तम्, अथवा गोपुराद्वाह्ये प्रासादस्यार्धं समायामंनीहा तत्रैव अक्षहन्तस्य पीठं परिकल्पयेत्। अथवा सर्वत्र प्रथमावरणाद्यंकणस्याऽग्रायामं चतुर्धाकृत्वा विमानपार्श्वादि द्वितीयांशे गरुडं, तृतीयांबलिपीठञ्च कल्पयेदितिकेचित्। परिवाराणामालयं, पञ्चनालयं, पुष्पसञ्चयस्थानम्, उदकपानीयस्थानं; नृत्तमंडपञ्च, मूलधामप्रेक्षं; स्नपनमण्डप मास्थनमण्डप प्राकारं, गोपुरंच, बहिर्मुखं, विमानगर्भगृहमभ्यन्तरमुखं ज्ञात्वैवमारभेत॥ प्राग्द्वारे देवतागारे प्रथमावरणे द्वितीये

वैन्द्रैशानयोरंतरे स्नानोदकपानीयपुष्पसंचयस्थानं, धौतवस्त्रोत्तरीयगन्ध तांबूलाद्यर्चनाद्रव्यसंचयस्थानंच, ऐन्द्राग्न्योर्मध्येशय्यादेशम्, उत्तरद्वारंचेत् सोमोदानयो र्मध्ये स्नानोदकादिद्रव्यसंचयस्थानं, सोमेशानयोर्मध्ये शय्यास्थानंच, सर्वत्रापिमहानसमाग्नेय मेवकारयेत्॥

परिषद्देवानां स्थानं वक्ष्ये गर्भगेहे ध्रुवबेरस्य पादयो र्मध्येविष्णुः, तत्प्रागादीशानान्तं पुरुषकपिलसत्ययज्ञा-च्युतनारायणानिरुद्धपुण्याश्च, द्वितीयावरणे वाराह सुभद्र नारसिंहोशितात्मवामनसर्वोद्वहत्रिविक्रम सर्वविद्येश्वराश्च तृतीयावरणे इन्द्राग्नियमनिर्ऋति वरुणवायुकुबेरे शानाश्च, दक्षिणेश्रीः, वामेहरिणीच,कर्मार्चास्थानेसुभद्र सर्वहयात्मकसुखवहरामदेवसंवहपुण्यदेवसुवहाश्च, द्विती यावरणे मित्रसनातनात्रिसनन्दन शिवसनकुमारविश्व सनकाः, तृतीयावरणे इंद्रादयः, दक्षिणेभित्तिपार्श्वे पिता महपुण्यौ, वामेगंगाधरपद्मापितरौ, द्वारेषु धातविधातृभुवं गपतंगपतिरवरुणाश्च, न्यक्षादिविमानपालाः शिखाग्रे स्थूप्यधस्तात् प्रागादिचतुर्दिक्षु बहिर्मुखासीनाश्चा अध स्तादधिष्ठानवर्गे, परितः प्रागादिन्यक्षविवस्वंतन्मित्रक्ष त्तारः, पीठेषुसमर्चनीयाः, मनिकसंध्येऽभ्यन्तरद्वारे मुख मण्डपद्वारे विघनसतापसौ, प्रथमावरणादि सप्तप्राकार द्वारेषु किष्किन्धबहुमर्दतीर्थौ, विघ्नेशनागेशौ, शंखपद्मौ,

तुहिणबलिंदौ, नंदकशार्ङ्गौ, चक्रचूलि शंखचूलिनौ, चं-
ड प्रचंडौ चेत्यता नष्टादश द्वारपालानर्चयेत्। सोमेशान
योरन्तरे विष्वक्सेनं, प्रथमावरणाऽऽद्यंकणे चतुर्भाग
द्विभाग श्रीभूतगरुडचक्र शंखध्वज शंख यूथाधिपाक्ष
हांताने तानन पायिनश्च तत्तत्सूत्रे संयोज्यैवाऽर्चयेदितिके
चित्। प्रथमावरणे, द्वितीयेवा, प्रागादीशानान्तं इन्द्रादीन्
प्राग्द्वारादिद्वारदक्षिणपार्श्वेषुकोणेषुच, प्राग्द्वारादुत्तरे भा
स्करमिंद्रात्दक्षिणाद्यंतराले, चंद्रांगारक बुध बृहस्पतिका
व्यमन्दराहुकेतूनेतान् गृहांश्च, तृतीयावरणे गंगा यमुनान
र्मदासिंधूः, प्रागादिचतुर्द्दिक्षु तत्तद्वारदक्षिणपार्श्वे पूर्वद्वारो
त्तरे दुर्गीआग्नेयादिषुकोणेषु, सिद्धिं श्रियं ज्येष्ठां धात्रींच
अन्तरालेसुधासुंदरी सुव(स्वा)हास्वधामायासंह्लादिनीरा
कासिनीवालीश्च पचनालयेहवीरक्षकं, पुष्पमण्डपे पुष्प
रक्षकं, वारिसंचयस्थानपार्श्वेपुरुषं, प्लोतवस्त्रोत्तरीयादि
द्रव्यसंचयस्थानपार्श्वे त्वष्टारं; शय्यास्थानेकौमोदकीं,
हविर्द्रव्यादिसंचयस्थानेसर्वेश्वरं, होमस्थानेबलिरक्षकमर्च
येत्। चतुर्थावरणे पूर्वद्वारोत्तरे गाविष्टं, दक्षिणेपृथिवीं,
पश्चिमेदक्षिणे आग्निम्; उत्तरेवायुंच, आग्नेयादिषुको
णेषु ऋग्यजुः सामाथर्वणश्च, अन्तराले शिवं विष्णुं
तक्षकं शुभं भतनायकं पवित्रं पावनं क्षितिजंच। पञ्चमाव
रणेपूर्वद्वारोत्तरे दक्षिणे चक्रंह्रीमनुमतिं; दक्षिणेब्रह्मा

ण्याद्यास्सप्तमतृः, पश्चिमेजयाद्यप्सरसश्च, उत्तरे कुण्ठिन्यादिसप्तरोहिणीश्च, आग्नेयादिषुकोणेषु वत्सरादीन् प्राणा(दीन्म) रुतः, शतरुद्रानन्तरालेवा ईशानेंद्रयोरन्त (र) रालेअजैकपदः एकादशरुद्रादीन्, इंद्राग्न्योरन्तरालेधात्रादिद्वादशादित्यान्, यमाग्नेययोरंतरे गन्धर्वान्, यमनीलयोर्मध्ये मुनीन्, नीलवरुणयोर्मध्ये अमृतजान्, वरुणोदानयोर्मध्ये, अश्विनौ, सोमोदानयोर्मध्ये विद्याधरांश्च, षष्ठावरणे प्राग्द्वारादुत्तरेतुंबुरुं, तद्दक्षिणेनारदं, दक्षिणेऋतून्, पश्चिमेप्रजापतिम्, उत्तरेमुद्गलम्, आग्नेय्यांहलेशं, नैर्ऋत्यांयक्षं वायव्यांजांबवन्तं, ऐशान्यांसुरमम्, अन्तरालेप्राच्यामुत्तरे किन्नरमिथुनं, तद्दक्षिणे प्रह्लादं, दक्षिणे कामंवि पांच, पश्चिमेव्याजि (जु) नीं कामिनींच, उत्तरेप्रभांसुंदरींच, सप्तमावरणे पूर्वद्वारोत्तरे ब्रह्माण, तद्दक्षिणेअर्यम्णं; दक्षिणेदंडभृतम्, उत्तरेधनदम्, आग्नेयादिषुकोणेषु सावित्रसावित्रौ, इंद्र (इंद्रें) द्रानुजौ, रुद्ररुद्रानुजौ, अपापवत्सौचान्तराले प्रागादिचतुर्दिक्षु ईशादिपददेवान् क्रमेण कारये[त्] । अत्रानुक्तान् सर्वान् बाह्येमहत्पीठंकृत्वा सर्वेदेवाइतिसंकल्प्याऽर्चयेत् । एतेषामनुक्तंसर्वं भृगूक्त विधिनाकारयेत् । यूथेशपीठं यथोक्तेदेशे गर्भागारविस्तृताद्वारोत्तुङ्गाद्वा, पंचभागात्रिभागैकभागमर्धंवा हस्तमानेन त्रिहस्तंद्विहस्तम् एकहस्तंवा

पीठस्यायामविस्तारं तत्समोत्सेधं, तन्मध्येपूर्ववत्प्रथमेष्टकां शिलांवा विन्यस्य पीठोत्तुङ्गंषोडशांकृत्वा एकांशमुपानं, चतुरंशाजगती त्र्यंशंकुमुद मर्धांशंकंपं, चतुरंशंकंठं, अर्धांशंकंपं, द्व्यर्धांशामहापट्टिका तदूर्ध्वंकंपंअर्धांशं(चतुर्दिद्ध्यमहद्बु) शंखनादसमतद्भूताकारयुक्तं वियुक्तंवा कृत्वा समासेष्टकांविन्यस्य ततुतुरीयांशंमूर्ध्वपद्मं, तत्पद्मं पंचधाकृत्वा एकांशंपद्माऽऽधारवृत्तकंपं तस्योर्ध्वे द्व्यंश मधोदलं, शेषांशमूर्ध्वदलम्, ऊर्ध्वाधः षोडशदलैः युक्तं कुर्यात् पद्मतुंगस्यपादांशेनाऽर्धांशेनवा उपपीठंकारये दितिकेचित् ॥

इति श्रीवैघानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनकल्पे परिवारस्थान निर्णयोनाम द्वादशः पटलः॥ श्री ॥ ॥१२॥

(अथत्रयोदशः पटलः)

अथ गर्भ (वि)न्यासविधिंवक्ष्ये-समुद्रात्पर्वतान्नदीतीरात्ह्रदात् खलाद्वल्मीकात्कुलीरवासात् गजदन्तोद्भेदा वृषविषाणोद्भेदाच्च मृत्तिकां, वज्रमौक्तिक वैडूर्य स्फटिक पुष्यक चन्द्रकान्त नीलब्रह्ममणीन्, मनश्शिलाहरितालांजन श्यामसीससौराष्ट्रगोरोचना गैरिकपारता(दा)न्, शालि नीवारकं कंकुमाष कुलुत्थ निष्पावातिल मुद्गयवान्, सुवर्ण रजत ताम्र पित्तला यसाऽऽरकूट वृत्त लोह वैकृत त्रपु सीसान्, यथाक्रमेणा हरेत् ॥ हेमरूप्य ताम्रायसलो

हांश्च, पद्मोत्पलकुमुद कल्हार कन्दांश्चाऽऽहरेत् । सुवर्णेन चतुर्वर्णचिह्नानिस्रुक्स्रुव कमण्डलुजुहूपजुहूपभृत् छत्र चामराङ्कुश ध्वज तुलातोदयुगलाङ्गलादीनि, गज गरुड कच्छपांश्च, शंखचक्रगदाशार्ङ्गाऽसींश्च पद्मायुधांश्च (नीच) श्रीवत्सपूर्णकुंभ भेर्याऽऽदर्शमत्स्ययुग्माऽङ्कुश शंखाऽऽवर्त्तानिष्टमंगलान् यथालाभमानेन कारयति । फेलायाम विशालं त्रिपञ्चसप्तनवैकादशत्रयोदशपंचदशसप्तदशैकोनविंशत्येकविंशति त्रयोविंशतिपंञ्चविंश त्यङ्गुलमेतद्यथाक्रमेणैकतलादिद्वादशतलान्तं विमानानां गर्भभाजनं, तद्भित्युच्चत द्विस्तारसमं अष्टांशोनं षट्भागोनं पंञ्चभागोनंवातस्यबाहुल्य एकद्वित्रिचतुर्यवं नवकोष्टयुतम छिद्रां रम्यां फेलांकारयति। कोष्टभित्युच्चं विस्ताराधं त्रिभागैक भागंवा तत्पादानां यथोचितमर्धांगुलिभित्युच्चं निर्व्रणं वृत्तं चतुरश्रंवा शुद्धेन ताम्रेणवाकारयेत्। अथवा तत्प्रासादविष्कंभ तदष्टांशोनं, तत्पादहीनंवा, फेलाऽऽयाम विशालंशेषं पूर्ववत् । शुभेकर्त्रनुकूलेनक्षत्रेराशौ शुभोदये गर्भन्यासं कुर्यात्। आलयाभिमुखे दक्षिणेवा, प्रपां कृत्वा तोरणाद्यैरलंकृत्य तन्मध्ये द्विहस्ताऽऽयत विस्तारां तालोत्सेधां व्रीहिभिर्वेदिंकृत्वा तत्प्राच्यामाहवनीयाग्नि कुंडंकृत्वा सायाह्ने देवाभिमुखे धान्यराश्युपरि प्रागग्रं वस्त्रमास्तीर्य फेलांविन्यस्य तस्मिन्मृदादिद्रव्याणि संभृत्य

आचार्य श्चोत्तराभिमुखोभूत्वा गायत्र्या प्रणवाद्यायतानि द्रव्याणि संप्रोक्ष्य 'मेदिनी'ति फलामभिमृश्य ब्रह्मादि नवपदेषु तत्तद्देवत्यमन्त्रेण मृद्रत्नधातुबीजलोहान् क्रमेण सन्यस्य पञ्चायुधान् तत्तन्मन्त्रै मध्यमादि चतुर्दिक्षुविन्यस्य मध्येब्राह्मणादिवर्णचिह्नानि चतुर्दिक्षु हेमादिलोहान् पद्मादिकन्दानि तत्तद्दिगीशमन्त्रैः पृथक्पृथक् विन्यस्य गजगरुडकूर्मरूपाणि बाह्यपदे तत्तन्मन्त्रेण विन्यस्याऽष्टदिक्षुमंगलान् यथाक्रमेण तत्तद्दिगीशमंत्रैस्सन्यस्य उत्तरा छादनेन आच्छाद्य दिक्परिच्छेदंकृत्वा रात्रौतस्याऽऽलयस्योत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा पर्यग्नि पञ्चगव्याभ्यामालयं संशोध्य पुण्याहंवाचयित्वाऽऽहवनीया(येआ)घारंहुत्वा धान्यवेद्यां पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य तन्मध्ये फलांद्रव्यसहितां स्वस्तिसूक्तेन सन्यस्य तस्यां नागेन्द्रं तत्परितश्च इंद्रादिलोकपालांश्चाऽऽभ्यर्च्यवस्त्रेणा वेष्ट्योपरि पुष्पाणिविक्षिप्याऽधिवास्य अग्निंपरिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तं ब्राह्मं नागाधिदेवत्यं दिग्देवत्यंचहुत्वा पञ्चायुधेभ्यो नागराजाय इद्राय अग्नये यमाय निऋतये वरुणाय वायवे सोमाय ईशानाय नारायणाय सर्वरत्नेभ्यः सर्व धातुभ्यः सर्वबीजेभ्यः सर्वलोहेभ्यो नदीभ्यः पाताळेभ्यो वृक्षेभ्यो नागेभ्यो दिग्गजेभ्यः स्वाहेति व्याहृत्यन्तंहुत्वा अन्तः परिषेकंकृत्वा तद्रात्रौ सुमुहूर्त्ते प्राप्ते यजमानः आ-

चार्यादीन् वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृत्य दक्षिणांदद्यात्, आचार्यस्तद्भाजनं शिरसाधारयन् वाद्यघोष समायुक्त मालयं प्रदक्षिणीकृत्य अभ्यंतर द्वारदक्षिणे स्तंभसमीपे, यजमानो ब्राह्मणश्चेत्पट्टिकोपरि क्षत्रियश्चेत्कुमुदोपरि वैश्यश्चेज्जगत्युपरि शूद्रश्चेत्पादुकोपरिच एवंस्थानं संकल्प्य तस्मिन्मेदिनीमभ्यर्च्य आत्मसूक्तंजप्त्वा 'इदंविष्णोर्वीर्यामि' तिध्यात्वा मेदिनीदेवी, विष्णुर्योनिं, ध्रुवसूक्तं च, जप्त्वा तत्रैवगर्भं संस्थापयेत्। पश्चादग्निमासाद्य स्विष्टाकारं पूर्णाहुतीच यजेत्। अग्निंविसृज्य शिल्पिनमाहूय दृढंकृत्वा तस्योपरिविधिना विमानंकारयेत्।

अथसमाप्तेष्टकाशिला विन्यासविधिंवक्ष्ये - पूर्वपक्षे कर्तुरनुकूलर्क्षे शुभेमुहूर्ते समाप्तिकांकुर्यात्। विमानमेकद्रव्यकृतं (चेत) श्रेष्ट'म्' द्विद्रव्यकृतं मध्यमम्, त्रिद्रव्यकृत मधमम् एकद्रव्यकृत विमाने तद्द्रव्येण मूर्धेष्टका विन्यसेदन्ययोर्यद्द-व्यकृत मुपरिस्थलं तेनैवमूर्धविन्यासं कारयेत्॥ इष्टकोपरि पादुकात्पट्टिकान्त शिलयैवकृतं चेन्नदोषायभवेत्। शिलया इष्टकयादारुणावा पादुकादि स्थूप्यंतंयत्कृतं तदेकद्रव्यकृतम्, मसूराकान्तं प्रस्तरान्तं वा शिलयैवकृत्वा शेष (शिष्ट) मिष्टकाकल्पितंयत। तत्तद्विद्रव्यकृतम्। एतदेव शिखरं लुपाविधानेनकृत्वोपरिलोष्टाच्छादनं यत्तत्रिद्रव्यकृतम्। शक्तश्चेत्तदेवतांम्ररजत

रुग्मै(कमै)राछादयेत् एतदुक्तंभवति. सर्वेषांस्थूपिं लोह भाजनमेवकारयेदित्येके । तदालयपादविस्ताराद्विगुणा यामां तदर्धविस्तारां तदर्धबाहल्यामेव इष्टकांशिलांवा कृत्वा तत्स्थानं शिखराग्रे नासिकापृष्टे नासिकाग्रांतेवा ताम्रजं खादिरं बैरोक्तवृक्षजंवाऽऽहत्य एकतलप्रासादे बहुतलेवा, मूलतलेवापा दविष्कंभाद्वादशाऽष्टसप्तषट्गु णंवा कीलदैर्घ्यं तत्पादविष्कंभात् त्रिभागैकभाग, मर्धंवा विस्तारं तत्षडंशैकांशंस्थूपिकाग्रविस्तारं तस्याऽऽयामं सप्तधाकृत्वा त्रिभागमूलेचतुरश्रं शेषंसुवृत्तंशिखराकारं वाकारयेत्। अथवा तदूर्ध्वतलपादायामसदृशं तत्पाद वि- ष्कंभ विस्तारम् अग्रमेकांगुलमालये तन्मध्येसुषिरं सम चतुरश्रंकृत्वा कीलादधस्तात्स शिखंयुक्तितः कारयेत्। आद्येष्टकावदं त्येष्टकानामधिवासहोमाद्यं सर्वस्थूपिकील सहितंकृत्वा कीले विष्णुं तदाधारेमहीं प्रागादिषिष्टाकासु पुरुषाद्यामूर्त्तीः तद्बाह्येप्रागाद्युत्तरांतं न्यक्षं विवस्वंतं मित्रं क्षत्तारंचाऽभ्यर्च्य शयनेशाययेत्। प्रतिसरमाब- ध्योत्तराच्छादनंकृत्वा आहवनीयादिषु पूर्ववद्धोमंहुत्वा रात्रिशेषंव्यपोह्य प्रभातेस्नात्वा आलयमाविश्य प्रदक्षिणं कुर्यात्। यजमानआचार्यादीं न्नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य दक्षिणांदद्यात्। स्थापकाः शिलांवाऽथेष्टकांवा कीलसहितं समादाय ग्राममालयंवा प्रदक्षिणंकृत्वा ताश्चाऽसंकरं विमा

नंसमारोप्य शिल्पिनासार्धं सूत्रं प्रसार्य शिलावाऽथेष्ट कावा तन्मध्ये छिद्रे पूर्वतूप्रागग्रं तच्छिद्रेतन्मूलं तद्दक्षिणे छिद्रे दक्षिणेमूलं पश्चिमेछिद्रे(अग्रं)पश्चिमेमूलम् उत्तरेछिद्रे उत्तराग्रमेवंछिद्रं पूर्ववच्चतुर्वेदादि मंत्रैरूर्ध्वाननं संन्यस्य सुधामालिप्य तन्मध्येरत्नं, सुवर्णंवा यथाशक्ति विन्यस्य सुधामालिप्य मेदिनीमंत्रेण मयूरांघ्रिंविन्यस्य तस्योर्ध्वेसुषि रे विष्णुसूक्तेन स्थूपिकीलंप्रतिष्ठापयेत्। पश्चा च्छिल्पिनमाहूय सुदृढंकृत्वा शिखरंसमाप्य तस्मिन्प्रा गादिचतुर्दिक्षु न्यक्षादीनावाह्याऽभ्यर्च्य शेषांशंविधिना कारयित्वा शक्तश्चेत्ताम्रजं, राजतं, सौवर्णंवा, कृत्वा तस्याऽधस्तात्सुधावर्णानुलेपंच कारयेत्।

इति श्री वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे गर्भन्यासमूर्धेष्टका विधिर्नाम त्रयोदशः पटलः ॥ १३ ॥

(अथ चतुर्दशः पटलः)

(परिवाराणां नवभेद निरूपणम्)

अथ परिवाराणां नवभेदविधिंवक्ष्ये - आलयांतर्गत देवा, द्वारदेवा द्वारपालाश्च, सर्वत्रसमाना उच्यन्ते। विष्व- क्सेन गरुड श्रीभूत न्यक्ष भूतपीठानि एते पञ्चपरिवारा अधमाधमम्, एतैस्सार्धं मिन्द्रादि (दिग्दे) देवा, भास्कर ग्रमुखे चक्रशंखौ च एतेषोडशपरिवारा अधममध्यमम्, एतैस्सहिता विवस्व न्मित्रक्षत्तारः, अभिमुखे ध्वजयूथा

धिपौच एकविंशतिदेवा अधमोत्तमम्, एते
द्वि श्रीहविःपालकस्कंद विघ्नेश सप्तमातृपु
गंव ब्रह्मचन्द्राश्चैते द्वात्रिंशद्देवा मध्यमाधम
तृतीयावरणे भास्कराऽङ्गारक स्कंद दुर्गा
मन्दसप्तमातृबुधबृहस्पतिपुरुषाश्चैते द्वि
मध्यममध्यमम्, एतैस्सह ज्येष्ठाशुक्र गंग
चन्द्र रुद्राऽश्विकपिल पञ्चभूत सरस्वत्यश्चए
मम्, एतैस्सह चतुर्थावरणे पृथिव्यातुनर?
प्रिया पुष्पेशव्याहृतिदस्नभव मनुहरिशाङ्कराः
धमम्, एतैस्सह एकादशरुद्राद्वादशादित्या
ध्यमम्,एतैस्सहबलिरक्षक वसुजया दश एते
मिति। प्र(ति)मुखे अनपायिनो द्वारे धात्राद
द्वारेषु द्वारपालकान् यथोक्तेदेशे सम्यगर्चयेत्

(अर्चकादिभेदेन अधमादिकथनम्)

नवविधार्चक परिचारकान्वक्ष्ये - मन
शौचाचार संयुक्तस्सुपुष्टांग ऋत्विगुक्तगुणोपेत
द्वौपरिचारकौ अधमाधमम्, अर्चकोद्वौ परिच
रश्चाऽधममध्यमम् अर्चकास्त्रयः नवपरिचारक
मम्, अर्चकाश्चत्वारः षोडश परिचारकाश्च मध्य
षडर्चकाः पञ्चविंशतिपरिचारकाश्च मध्यमध्यम
र्चकाः चत्वारिंशत्परिचारकाश्च मध्यमोत्तमम्,

काः पञ्चाश त्परिचारकाश्च उत्तमाधमम्, षोडशार्चकाः चतुःषष्टि परिचारकाश्चोत्तममध्यमम्, विंशत्यर्चकाः अशीति परिचारकाश्चोत्तमोत्तमम्,देवेशस्य प्रतिसंध्यमेकैकः पुरुषःतथाबेरं प्रति पूजार्थमर्चकाः परिचारकाश्च बहवो भवंति।

आचार्यादीनां भूम्यादिदानम्)

नित्यनैमित्तिकार्थ माचार्यार्चकादीनां जीवनार्थं अन्यद्दिव्यविभावार्थंचाऽत्यन्तपुष्फलान् भूमिभोगान् आचर्यस्यहस्ते देवसन्निधौ यजमानस्सोदकंदद्यात्। सर्वमाचार्यनियोगेनकारयेत्, आचार्यार्चकादयः क्लेशयुक्ता श्चेज्जनास्सर्वे सर्वदाक्लेशयुक्ता भवेयुः, राज्ञोराष्ट्रस्य च महद्भयं, ग्रामयजमानयोर्नाशश्चभवेत्. तस्मात्सर्वप्रयत्नेन आचार्यार्चकादीनां जीवनार्थं भूमिभो॰ सुसंपन्नं कल्पयेत् । आचार्यार्चकपरिचारकादीनामभावे तत्पुत्रा दीन् तदभावे तन्नियुक्तांश्च (न्वा) कारयेत्। अन्यथा महत्तरोदोषोभवति इति विज्ञायते ॥

इति श्री वैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे नवविधपरिवाराचार्याऽर्चक विधिर्नाम चतुर्दशः पटलः॥ [१४॥

(अथ पञ्चदशःपटलः)

अथबेरार्थं शिलाग्रहणंवक्ष्ये -

(शीलाभेदः)

गिरिजाभूमिजावारिजाचेति शिलात्रिविधाभवति गिरेरुपरिजातोर्ध्वमुखा, पार्श्वजातापर्वतप्रेक्षा, समुद्र जातोर्ध्वमुखा, भूमिजाताऽधोमुखा, नद्यादिजलमार्ग जाता जलागमनमुखा,तासांभूमिजातामुख्या, तस्मान्म हादिक्षुअशीर्षा, दुस्थानस्थाचाऽग्राह्या; शिलाश्चत्रिविधाः पुंस्त्रीनपुंसकाश्चेति एकवर्णाघना स्निग्धाचाऽऽमूलाग्र मार्जवान्विता घण्टानादसमा पुंशिला, स्थूलमूला क्षी णाग्रा कंसाध्वनियुता स्त्रीशिला, स्थूलाग्रा कृशमूला हीन स्वरा नपुंसकाशिला, पुंशिलाभिः पुंबेराणि स्त्रीशिलाभिः स्त्रीबेराणि नपुंसकाशिलाभिः प्रासादतलकुड्यादीनि कारयेत्। अथएकस्यांशिलायां देवदेव्यौचकरयेदित्येके। शिलाछेदने तक्षणेचापि मण्डूकोदृश्यतेयदि सा शिला गर्भिणीतिज्ञात्वा तां यत्नेन परिवर्जयेत्।

(शीलानयनादिप्रकारः)

पूर्वपक्षे पुण्ये कर्त्तुरनुकूलेनक्षत्रे आचार्यो यजमा नश्च शिल्पिनासार्धं साधनैर्होमसंभारैस्सह शिलाग्रहणा यगत्वा वने वनपार्श्वे जलपार्श्वेवा शिलांवीक्ष्य परित स्तृणगुल्मलतादीनिसंशोध्य तदुत्तरपार्श्वे सूत्रोक्त विधिना वास्तुहोमंहुत्वा पर्यग्निंकृत्वा पञ्चगव्यैः पवमा नाद्यैः संप्रोक्ष्य द्विप्रस्थैस्तण्डुलैश्चरुंपक्त्वा गुलदधिघृतला

जैर्युक्तं शिलायाःपार्श्वे दक्षिणे वनराजायेति, वामे देशाधिपतय इति, परितः प्रागादीशानान्तं सर्वेभ्यो देवेभ्यो, यक्षेभ्यो, विद्याधरेभ्यो, राक्षसेभ्यः,पिशाचेभ्यो,नागेभ्यो, गन्धर्वेभ्यः, अष्टादश गणेभ्यश्चेति, पूर्वमुदकं पुष्पंबलिमुदकं च दत्वातत्रस्थान् शीघ्रंव्रजतेति परितः (शीघ्रं) खनित्वा शिल्पिना सार्धमानीय शुद्धोदकैरभिषिच्य आचार्य उत्तराभिमुखोभूत्वा प्राणायामं कृत्वा आत्मसूक्तं, महीसूक्तं च, जप्त्वा समाहितो देवंध्यायन् , हस्ताभ्याम् 'इदंविष्णु'रितिमंत्रेण शिलाग्रहणं कृत्वा उलिकां ताडनीमप्यादाय विष्णुगायत्रीं, 'चित्रंदेवाना' मित्युक्त्वा मूर्ध्नि पार्श्वयोः पादेच किंचितछित्वा शिल्पिनमाहूय विधिना मानयित्वा किंचिदप्यधिकं हेयशिलांछेदयित्वा प्लवगे, शकटेवा, शिलामारोप्य अप्रमादेनाऽऽलयमावेश्य कर्ममण्डपेन्यस्य बेरंमानोन्मानाद्यैर्लक्षणोपेतं स्थानकादिभेदेष्वेकमार्गेण साङ्गोपाङ्गावयव, मत्यर्धावयवंवा, सर्वत्राऽहीनं, सुन्दरं, चित्रं, चित्रार्धंवा, कारयेत् ॥

(दारवादि बेरकरणादि)

एवमेवदारवंकारयेत्।ध्रुवार्चाचेत् स्थानक,मासीनं यानकंवा, सर्वांग संपूर्णं सुव्यक्तं कारयेत्। अथ ध्रुवबेरं ताम्रजं शैलंदारवंवा विधीयते। दारवान्मृण्मयंश्रेष्ठं मृण्मयात्शैलमुत्तमं शैलात्ताम्रंमुख्यं भवति, ध्रुवार्चाबेरंचेत्

ताम्रजं, शैलंवा कुर्यात्। बेरायामं तदर्धायामविस्तृतार्धं मुत्तमं, तद्गुणांशात् द्व्यंशं मध्यमम्, तच्चरांशाद्गुणांश मधमं

(ध्रुवबेराविधानम्)

तद्दामाविस्तृतार्धं द्विधाकृत्वा तस्याऽपरार्धं षड्विंशतिभागंकृत्वा तत्पूर्वार्धांशेन सह एकैकं संयोजयेत्। सप्तविंशत्युत्सेधं भवति। गर्भागारस्य चतुर्भागात् त्रिभागं, त्रिभागाद्द्विभागं, शरांशाद्गुणांशं, गर्भार्धंवा, तस्याऽपरार्धं पूर्ववत्कुर्यात्। पादोत्सेधं,द्वारोत्सेधंवा, तत्पादाधिकं, पादहीनं, मर्धंवा, नवांशोनं, मष्टांशोनंवा, अधिष्ठानस्यपादमर्धं, त्रिपादं, समं, सपादाधिकम्, अर्धाधिकं, पादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा हस्तमानेन शरहस्त मानांगुलेन पञ्चविंशत्यङ्गुलाद्येकचत्वारिंश दङ्गुलान्तं व्यङ्गुलवृध्द्याऽङ्गुलिभेदं नवधा भवति। यजमानसमं,तदष्टांशंकृत्वा एकद्वित्रिचतुरं शाधिकं नेत्रास्यबाहुस्तनान्त मित्येतन्नवधाभवति। एतेष्विष्टमानं विनिश्चित्य पादाद्युष्णीषान्तं ध्रुवबेरंकारयेत्।

(चित्रादिविधानं तत्फलंच)

तच्चित्रंचित्रार्धं चित्राभासमितित्रिविधं भवति। उत्तमंचित्रं, अर्धचित्रंमध्यमं, आभासमधमं, षण्मानैस्सहितंचित्रं, नाहार्धसंदर्शनमर्धचित्रं, नाहोन्नति

भ्यांहीनं यत्तदाभास सर्वत्रलोहजं मृण्मयंचित्रमेव अर्धं चित्रंनकारयेत् । कुर्याच्चेदाभिचारिकंभवति । शैलंदारवंच चित्रं अर्धचित्रंवाकारयेत्। आभासंपटकुड्याादिलेख्यम्, वेरेचित्रेअर्चनं ऐहिकामुष्मिकफलप्रदम्, अर्धचित्रे अर्चनं केवलमामुष्मिकफलप्रदम्, आभासेऽर्चनं ऐहिक फलप्रदम्, तदाभासंद्विविधंभवति । अचलं चलमिति अचलं भित्तौ लिखितं, चलंपटलिखितंस्यात् । तस्मादचल मेवकारयेत्। आभासंभित्तौसंलिख्य तस्मिन्नक्षिमोचनं ध्रुव बेरशुद्धिंचकृत्वा अक्षरन्यासादिंकृत्वा प्रतिष्ठाप्य तत्प्र मुखे ब्राह्मे दैविके मानुषेवा रत्नन्यासंकृत्वा कौतुकंप्रति ष्ठाप्य ध्रुवात्कौतुकबेरसमावाह्य अर्चयेत् । आवाहन विसर्गौ तस्मिन्नेवसमाचरेत् । ध्रुवार्चाचेदाभासार्चनं नकु र्यात् । चित्रंचित्रार्धंवाकृत्वा प्रतिष्ठाप्याऽर्चयेत् ।

पीठविधानम्)

तद्बेरंपीठोत्तुंगं,बेरोत्तुंगात्तुरीयांशं गुणांशैकांशंवा, चतु रश्रं,वृत्तं,पद्माकारंवा,तदुत्सेधंसप्तभागंकृत्वाऽधः पद्मं चतु रंशम ऊर्ध्वपद्मंत्र्यंशम्,ऊर्ध्वाधः षोडशदलैर्युक्तं देवपादौ परितश्चाष्टाऽङ्गुलंनीत्वा एवंपीठंकारयेत् । स्नानवेदिंतत्परि तः षोडशाऽङ्गुलां गर्भागारात्रिभागैकभागांवा चतुरश्रां द्विमे खलां तदूर्ध्ववेदिविस्तारं भागंतदर्धमुत्सेधं, तत्परितश्चतु

रङ्गुलविस्तारोत्सेधा मधोवेदिं तन्मध्येषडङ्गुलमवगा
पंञ्चाऽङ्गुलं चतुरङ्गुलंवा प्राच्यामुदीच्यांवा वारिमार्गं च
रङ्गुलं मात्राऽङ्गुलेनैकवेदिं कारयेत् । अथवा पीठंवि
शिलाभिरिष्टकाभिर्वा वेदिंकृत्वा तन्मध्ये सुदृढंसंस्थाप
दितिकेचित् । एवंध्रुवार्चाबेरस्थापनम् अन्यत्सर्वं युक्त
कारयेत् ॥

गर्भालयपदविन्यास (विधानम्)

अथगर्भालय पदविन्यासविधिंवक्ष्ये - प्रागग्रैरुत्तर
ग्रैश्च सप्तदशसूत्रैः षट्पञ्चाशत्द्विशतभागंविभज्य तन्मध्ये
षोडश भागंब्राह्मं, तत्परितश्चतुरधिकाशीति भागंदैविकं,
तत्परितः षण्णवतिभागंमानुषं, तद्बहिः षष्ठिभागंपैशाच्वं
भवति । तन्मध्येब्राह्मेकौतुकपीठं, दैविकभागंत्रिधाकृत्वा
तस्यापरभागे तन्मध्येवा स्थानकं, देवमानुषयोरन्तरे च
आसनं किंचिद्दैविकमाश्रित्यमानुषांशेशयनं संस्थापयेत् ।
ध्रुवार्चाचेत् गर्भागारं सप्तसप्तविभागंकृत्वा तन्मध्येचैकं
पदंब्राह्मं तत्परितश्चाष्टभागंदैविकं तद्बाह्येषोडशभागंमा
नुष तद्बहिश्चतुर्विंशतिभागं पैशाचंभवति । ब्रह्मस्थाने
स्थापयेतशांतिकं दैविकेपौष्टिकं देवमानुषयोर्मध्येजय
दम् । एवंध्रुवार्चां संस्थातयेत् ॥

देव्यादिप्रमाणम् - देवस्यबाह्वंतं, स्तनांतं, कर्णा
तंवा, देव्योर्मानम्, मुन्योर्वीश शेषिकयोरन्येषां परि

वाराणांचतत्समं पादहीन मर्धपादं वा तत्तदालयवशाद्वा कारयेत्। ब्रह्माणं शंकरंच ध्रुवबेरसमं नवांशोनमष्टांशो नंवा कारयेत्। येनद्रव्येणदेवः कृतः तेनद्रव्येणदेव्यादि परिषद स्तत्तदुक्ततालक्रमेणकारयेत्। स्थानकस्यपीठो र्ध्वेचाऽऽसीनस्य सिंहासनोर्ध्वे, तस्याऽधस्ताद्वा, शयान स्याऽनंतोर्ध्वे, पादपार्श्वे बेरमध्येवा रत्नन्यासंकृत्वा बेर संस्थापयेदित्याहमरीचिः॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे शिलाग्रहणबेरप्रमाणपदविभागस्थान निर्णयो नाम पञ्चदशः - पटलः॥ १५॥

(अथषोडशः पटलः.)

अथ शिलाबेरस्थापनविधिंवक्ष्ये -

उत्तरायणे मार्गशीर्षमाघौ विवर्ज्य शुक्लपक्षे कृष्णे अंत्यत्रिभागंहित्वा श्रवणरोहिणी श्रविष्ठाहस्ताऽनूराधारेवती त्र्युत्तरासुचाऽन्यस्मिन् सुप्रशस्ते कर्तुरनुकूले-नक्षत्रे स्थिरेशुभराशौ प्रतिष्ठांकुर्यात्।

तद्दिनात्पूर्वं अंकुरानर्पयित्वा संभारानाहृत्य तद्बेरशुध्द्यर्थम् आलयाभिमुखे, उत्तरेवा, बिंबार्धाधिकमानेन अवटंबिंबदघ्नंकृत्वा तस्मिन् जले गव्ये, कुशोदकेच, प्रत्येकं दिनत्रयम्, एकाहं, यथासंभवकालंवा, अधि

वासंकारयेत्। बिम्बं महत्त्वे त्कुम्भजलैः 'आपो,
पवमानै' रभिषेचयेत्।

आलयाभिमुखे दक्षिणेवा यागशालां ष
भसंयुक्तां प्रपांवाकृत्वा कूटंवा कृत्वा तोरणादै
तन्मध्ये शय्यावेदिं चतुरश्रां तद्भित्तिसमाविस्तारा
यांशोत्सेधाम्, अथवा बिंबार्धाधिकायामां य
त्सेधां वेदिं कृत्वा तत्प्राच्यां सभ्याग्निकुण्डं र
स्नानवेदिंच कृत्वा आलयादुत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा
यागशालांच पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा स
वाधारंहुत्वा स्नानवेद्यांदेवंसंस्थाप्य तस्याऽभिमुखे
भिर्दण्डवत्पङ्क्तिंकृत्वा पञ्चगव्यादि द्वादशद्रव्यर
कलशान् सोपास्नान्विन्यस्य विधिनासंस्नाप्य
रलंकृत्य प्रतिसरमाबध्य शय्यावेद्यां धान्योपरि
नानि पञ्चवस्त्राणिवाऽऽस्तीर्य देवीभ्यांसह देवेशंः
मुन्यादीनांस्थापनं यदि प्रत्येकं स्नापनशयनादि
येत्।

यतोद्वारं ततोमौलिंकृत्वा उत्तराच्छादनंवु
बेरमहति जलाधिवासंहित्वा यागस्थानमध्ये
वेदिंविना तत्कालात्पूर्वं बेरंसमानीय शुध
पवमानाद्यैः संस्नाप्याऽभ्यर्च्य पश्चाद्वास्तुशुध्दिंकृत्व
नहोमंकलशस्नापनंचकारयेत् । अभिमुखेधान्यवे

शयनान्यास्तीर्य प्रतिसरंबध्वा देवेशं 'शयनेशेत' इति-स्मृत्वाउत्तराच्छादनेनबिम्बंसमाच्छाद्याऽधिवास्यअग्निंपरि-स्तीर्य हौत्रंप्रशंस्याऽऽवाहनजुष्टाकारस्वाहाकारान्कृत्वा - पुरुषसूक्तं, वैष्णव, मेकाक्षरादिसूक्तं,महीसूक्तं, ब्राह्म,मैन्द्रं, सर्वदैवत्यंच हुत्वा रात्रिशेषंव्यपोह्य प्रभातेस्नात्वाऽऽलय मावेश्य शयनस्थंदेवमादाय अष्टोपचारैरभ्यर्च्य पदवि भागंकृत्वा तद्विहितपदेरत्नादीनिविन्यस्य पश्चादग्निंविसृ-ज्य बेरंगर्भालयंनीत्वा 'प्रतद्विष्णु' रितिबेरंसंस्थाप्य वि-ष्णुसूक्त, पुरुषसूक्तं, वैष्णवं, ध्रुवसूक्तंच,जप्त्वा बेरस्यपादं स्पृशेत्। देव्यादीन् तत्तन्मन्त्रमुच्चार्य तत्तस्थानेप्रति-ष्ठापयेत्।

शिल्पिनाबेरंसंस्थाप्य पश्चान्मन्त्रेणस्थापनंकुर्या - दित्येके बेरमहत्यल्पेवाऽधिष्ठानाऽवसाने बेरंसंस्थाप्य प - श्चाद्विमानंकारयेत्। शिलाबेरं, ताम्रजंवा अथैष्टकशैल मृण्मयंदारवंवासंस्थापयेत् । मृण्मयेतृणाच्छन्नेचैकबेरमेव स्थापयेत्। ऊर्ध्वदृष्टिमधोदृष्टिंतिर्यगीक्षणंनैवबेरम्। सम दृष्टिंसंस्थाप्य पश्चाच्छिल्पिना घटी शर्करादीनिकारयेत्।

अथ ध्रुवार्चास्थापनविधिंवक्ष्ये - बेरं शिल्पि - भिर्निरपेक्षमेवकारयित्वा यथोक्तमङ्कुरादीनर्पयित्वा कौतु-कस्योक्तविधिनाऽक्षिमोचनंकृत्वा पञ्चगव्याऽधिवासंकृत्वा रात्रावालयस्योत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा पयोनपञ्चगव्याभ्यां

आलयंयागस्थानंचसंशोध्य पुण्याहंवाचयित्वा यागस्थ
नस्यमध्ये शय्यावेदिं परितश्चाग्निकुण्डानिकृत्वा अधि
वासगतंदेवं आसाद्य अभिषिच्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्याः
भ्यर्च्य आलयमावेश्य यज्ञालये स्नानेश्वभ्रस्यपश्चिमे धा
न्यराशौसंस्थाप्यसर्वहोमेष्वाघारंहुत्वा देवस्याभिमुखेयथो
क्तेनविधिनाकुंभपूजांकृत्वा तस्मिन्देवमावाह्यसप्तकलशैः
कुंभंसमभ्युक्ष्य पश्चाद्बेरंसंस्नाप्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य
अभ्यर्च्य पुण्याहान्तेप्रतिसरंबध्वा शय्यावेद्यांधान्योपरि
अण्डजादीनि पंञ्चशयनानि पञ्चवस्त्राणिवाऽऽस्तीर्य कुंभं-
बिंबंचारोप्य विधिनाशाययेत् । यदिस्यादौत्सवं बलिबेरंच
देवेनसहाऽक्षिमोचनंकृत्वा पृथगेवाधिवासनंस्नपनंच-
कृत्वा प्रतिसरंबध्वा तद्वेद्यांप्रत्येकंशयनान्यास्तीर्य तद्देवं-
शाययेत् ।

सभ्याग्नौहौत्रंप्रशंस्याऽऽवाहनादीनिकृत्वा चतु-
र्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनंकारयित्वा सर्वहोमेषुयथोक्तंजुहुयात्।
रात्रिशेषंव्यपोह्य प्रभातेस्नात्वाऽऽलयमाविश्य देवंप्रण-
म्योत्थाप्य आराध्य गर्भालयपदविभागंकृत्वा यथोक्तेपदे-
पीठेरत्नादीनिन्यस्य यजमान आचार्यादिभ्योदक्षिणांदत्वा
पूर्णाहुतींजुहुयात् ।

पश्चान्मुहूर्त्तेप्राप्ते देवेशंप्रणम्य अनुमान्यकुंभं
विना देवंगर्भालयमानीय रत्नोपरि विष्णुसूक्तं, पुरुष

सूक्तं, ध्रुवसूक्तं, वैष्णवंच, जप्त्वा 'प्रतद्विष्णु' रिति देवंसंस्थाप्य पश्चादष्टबन्धंप्रयोजयेत् । लाक्षागुडमधूच्छिष्टगुग्गुलून् परस्परंसमभागंकृत्वा एषांद्विगुणंसज्ज-रसं, गैरिकं, घनचूर्णमर्धं, सर्वेषामर्धंतैलंसंयोज्य लोह पात्रेनिक्षिप्य लोहदर्व्यासमेनाग्निनासुपक्वंपचेत्, तद्बन्धमानीय तत्पीठरन्ध्रेप्रक्षिपेत् ततद्दढंदृषत्समंभवति ।

तस्यध्रुवबेरोक्तशुद्धिंकृत्वा पश्चादाचार्यश्शय्या-वेदिमासाद्यकुंभं संगृह्य शिरसाधारयन् अग्रतोगच्छेत् । स्थापकाऔत्सवं बलिबेरं चादायाऽनुगच्छेयुः आलयं प्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यंतरंप्रविश्य देवाभिमुखेधान्योपरिकुम्भं सन्यस्य मुखमण्डप औत्सवंबलिबेरंच प्रतिष्ठापयेत् । आचार्यश्चाऽऽत्मसूक्तं जप्त्वा मन्त्रन्यासमक्षरन्यासंच कृत्वा समाहितउत्तराभिमुखोभूत्वा देवंध्यायन् 'इदंविष्णु' रितिकुम्भस्थांशक्तिमादाया 'आयातुभगवा' निति बिम्ब-स्यमूर्ध्नि 'विष्णुमावाहयामी' तिसंस्राव्यआवाहयेत् । बेरंपरितः पुरुषाद्यावरणत्रयदेवान् मित्राद्यावरणत्रयदेवां श्चाऽऽवाह्य 'अस्त्वासन' मित्यासनंदत्वा पश्चादौत्सवे बलिबेरेच तस्माद्दीपाद्दीपमिवाऽऽवाहयेत् । ध्रुवार्चाबेर-मावाहनविसर्गाभ्यांविनाऽऽसनाद्यैरर्चयेत् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वं समानमिति विज्ञायते ॥

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे-शिलाबेरध्रुवार्चाबेरस्थापन विधिर्नामषोडशः पडलः॥ १६

(सप्तदशः पटलः)

अथ बेरार्थं दारुसंग्रहणंवक्ष्ये-खादिराऽसनातिमि-शमीचन्दन चम्पक मधूक जातिवृक्षाश्चाऽन्येस्निग्धा-स्सारा: शुभवृक्षाश्च सस्यक्षेत्र समीपोत्पन्नाः पद्मोत्पल कुमुदवत्तटाक समीपजाता याज्ञिकाद्रुमाः, तुलसीवृक्ष (कुशपुष्प) समीपजाताश्च वृक्षास्संग्राह्याः।

पुष्पफलविस्तीर्णाः क्रिमिदष्टाः जन्तुयुता अग्नि दग्धा वाताहताजीर्णाः कोटरा स्त्वचाहीना भिन्ना अनेक पक्षिनिवासा वल्मीकसंकटाः सर्पवासा देवायतनस्था श्म शानचण्डालवाससमीपस्था अनुक्तस्थानस्थाश्चाऽग्राह्याः।

वृक्षास्त्रिविधाःपुंस्त्रीनपुंसका इति आमूलाग्रमार्ज वयुतं सुवृत्तं शाखानेकयुक्तं पुंवृक्षं, स्थूलमूलं कृशाग्रं स्त्रीवृक्षं,कृशमूलं नपुंसकंवृक्षं नगृण्हीयात्। पुंवृक्षेणपुंबेरं स्त्रीवृक्षेण स्त्रीबेरं कारयेत्।

पूर्वपक्षे कर्त्तुरनुकूलर्क्षे तदर्थमाचार्यो यज-मानश्च साधनै र्होमसंभारैःशिल्पिभिस्सार्धं प्राङ्मुख उद-ङ्मुखोवा वनंगत्वा निमित्तानि संलक्षयेत। क्रौञ्चचक्रि वायसपिंगळाऽक्ष चकोर कपोतहंस कृकलासादयो दक्षि णगाःशुभाः,अभ्युदयकराश्च, चाषःश्येनश्चाटिट्टिभाः वाम-

गाः सिद्धिदाः गृहगौळीकौशिकक्रोष्टु पिंगलाक्षवनकुक्कु-टाद्या वामत स्सर्वे सिद्धिप्रदाः प्रभामिनीवर्षणवध्वज च्छत्रपूर्ण कुंभशुक्लवसनपुष्पगजवृषगोमिथुनदधिपयो रुधिरमांस मधुभाण्डगार्भिणी सुरावेश्या यदिदृश्यंते त-च्छुभकरंभवति। इत्येवं शिलाग्रहणकालेपिज्ञेयम्।

शुभे मुहूर्त्तेतंवृक्षमासाद्य परितस्तृणगुल्मलता-दीन् संशोध्य अस्मिन्देशे 'वसंतउद्वसते' त्युकृत्वा शान्तिंवाचयित्वा वृक्षस्योत्तरपार्श्वे वास्तुहोमंहुत्वा वृक्ष-मूले पर्यग्निकरणंकृत्वा पञ्चगव्यैस्समभ्युक्ष्य पुण्याहं-वाचयित्वा चरुंपत्क्वातिलचूर्ण सक्तुमुद्गनिष्पावयुतं, वृक्ष मूले वनराजाये'ति परितः प्रागादीशानान्तं 'वनस्प-तिभ्यो, वनदेवताभ्यो, भूतेभ्यो, यक्षेभ्यः, पिशाचेभ्यो, नागेभ्यो; विद्याधरेभ्योऽष्टादशगणेभ्यश्चे'ति पूर्वमुदकं पुष्पंबालिमुदकं च दद्यात्। अस्तुतृप्तिरित्युक्त्वा आचार्यं संपूजयेत्। आचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा 'इदंविष्णु, रिति हस्ताभ्यां द्रुमंसंगृह्य श्रीभूम्यादीनां तत्तन्मंत्रेण दारुं संगृह्य परशुमादाय विष्णुगायत्रीं, 'सोमंराजानं'च जपन् प्रागादिचतुर्दिशांछित्वा पश्चात्तक्षाणमाहूयाऽभि पूज्य सर्वंछेदयेत्। महादिक्षु पतनंश्रेष्टं विदिक्षुपतनं मध्यमं अन्यासुदिक्षु अधमं यथोचितांछित्वा ऊर्ध्वभाग मुखं पार्श्वादिचाऽङ्कयेत्।

यजमान आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदत्वा तंवृक्षं शकटे समारोप्य नरैर्वाहयित्वा आलयमाविश्य कर्म मण्डपे संस्थाप्य शोषयित्वा प्रतिमा विधानेनाऽत्वरेण कारयेत्। ध्रुवबेरोक्तमानेष्विष्टमानं विनिश्चित्य तन्मानं चतुर्विंशतिशतभागं विभज्य एकांशंदेहलब्धांगुलं तच्छूलानामग्रं पादंविदित्वा तल्लक्षणोपेतं तनुकरणंकृत्वा शूलानाहृत्यो र्ध्वकायमधःकायंच समंकुर्यात्। वंशदण्ड स्याऽऽया म(मं)द्विषट्यंगुलं स्थानकासनशयनानां मेढ्राऽन्तं नाभ्यन्तं चतुरश्रं नाभेर्हिक्कान्तमष्टाश्रं हिक्काया उष्णीषान्तं वृत्तम् अन्येषां देवानां चतुरश्रं नियुञ्जीत।

वंशदण्ड मूलविस्तारं भागार्धांगुलम् अग्रभाग मूलादष्टांशोनंवा, आसनस्याऽष्टांगुलमधिकंनीत्वा चतुरं गुल मवगाढप्रवेशं चतुरंगुलमासनोदयं भवति।

वक्षोदण्डस्याऽऽयामं चतुस्त्रिंशदंगुलं सप्तांगुल विस्तारं तदर्धं बाहल्यं कटिदण्डायामं षोडशांगुल मष्टाङ्गुलविस्तारं तदर्धबाहल्यं तत्पार्श्वयोर्मध्ये निम्नयुतं तन्निम्नेदक्षिणे दक्षिणपार्श्वयोः पार्श्वदण्डौ संयोज्य वक्षोदण्डस्यपार्श्वयोर्मध्ये निम्नंकृत्वा संयोजयेत्।

वक्षोदण्डस्यमूलेचाऽग्रेच तन्मानेशिखाचतस्रः कलांगुलाऽऽयता स्ततसमविस्तृता स्तदर्धघना एताश्चतुर्भुजे द्विभुजे द्वशिखेकृत्वा कटिदण्डस्यमाने शिखाया

मं त्र्यंगुलं,द्व्यंगुलविस्तृतं, तत्समबाहल्य,तेनवंशदण्डे नयोजयेत्।

ऊरुदण्डायामं सप्तविंशत्यंगुलं मूले शिखा-संयोजनार्थं युक्त्याकारयेत्।

जानु भागं, जंघाचोरुसमायता, पादंभागमूलवि शालं, चतुरंगुलंत्र्यंगुलं (वा,) जघांमूलंत्र्यंगुलम् अग्रं कलांगुलं तलायामं सप्तदशांगुलं, तस्यमूलं त्रिमात्रमग्र तारं चतुर्मात्रम् अथवा स्थानकस्य पाददण्डयोर्जानुसंधिं नवाचरेत्, एकमेवकारये दितिकेचित्।

बाहुदण्डायामं सप्तविंशत्यगुलं तन्मूलं वंशदण्डा ग्रसमम् अग्रं तदष्टांशोनं युक्त्या वंशदण्डाग्रे संयोज्य ताम्रपट्टेनबंधयेत्।

अथवा दण्डाग्रे अपरभागेचैकदारुणाकारये दितिकेचित्।

प्रकोष्ठदण्डस्याऽऽयाममेकविंशत्यंगुलं बाहुदण्ड-मूलंत्र्यंगुलं, तदग्रंव्द्यंगुलं प्रकोष्ठमूलं व्द्यर्धांगुलं तस्या-ग्रमध्यर्धांगुल मन्यान्यंगानि तत्तदंगेषु यथान्यायं संयो-जयेत्।

प्रसारितपादयोर्हस्तयोर्जान्वोस्सन्धिं नवाचरेत्। इदंशास्त्रज्ञैः शिल्पिभिः सम्यक् प्रकल्पयेत्। देव्योश्शूलं चतुरश्रं किंचिद्वक्रं वंशदंडस्याऽयामं षष्ट्यङ्गुलं, मूल

भागविस्तारं, तदष्टांशोनमग्रं, वक्षोदंडायामंपञ्चविंशत्यं-
गुलं षडंगुलविस्तारं तदर्धबाहुल्यं, कटिदंडायामं यवार्धो-
नविंशत्यंगुलं सप्तांगुलविस्तारं (तदर्धं) तदर्धबाहुल्यम् ,
ऊरूदण्डस्यतलविशालं तत्तुरीयांशोनं, जंघाकारं तत् -
त्रिभागैकोनं, तेषामग्रतारमष्टांशोनम् अन्यत्सर्वसमानम्
देव्योः पार्श्वदण्डं नयोजयेत्। अवक्रमृजुकायस्य, वक्र-
तनोर्वक्रमेवकारयेत्। अत्राऽनुक्तंशिल्पिशास्त्रोक्तमार्गेण-
कारयेत्।

गर्भागारंपूर्ववत्षट्पंचाशत्द्विशतभागंकृत्वा -
तद्विहितेपदे स्थानकादिध्रुवबेरंकारयेत्। शूलमस्थि, मेदो-
ष्टबन्धं,सिरारज्जुः,मांसंमृत्,शोणितंघटिशर्करा; त्वक्पटः
वर्णंजीवइतिज्ञात्वा एतैस्सप्तभिस्संस्कारैर्युक्तं सर्वसं -
पत्करम् एतेष्वेकंविनाकारयेच्चेत् - आभिचारिकंभवती-
तिविज्ञायते ॥

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पेदा-
रुसंग्रहणविधिर्नामसप्तदशः पटलः ॥१७॥

(अथाष्टादशपटल)

अथशूलस्थापनविधिंवक्ष्ये - अयनंचोत्तरंश्रेष्ठं;
दक्षीणेमार्गशीर्षमाघौविवर्ज्य शुक्लपक्षे कृष्णांत्यत्रिभागं-
मुक्त्वा कर्त्तुरनुकूलर्क्षेस्थिरराशौस्थापनंकारयेत्। तद्दिना-
त्पूर्वं नवमे, सप्तमे, पञ्चमे, तृतीयेवान्ह्यंकुराऽर्पणंकुर्यात्,

आलयात्प्रमुखे दक्षिणेवा यागशालांतोरणाद्यैरलंकृत्य तन्मध्येशय्यावेदिं तद्भित्तिसमायामविस्तारां तुरीयांशोत्सेधां कृत्वा तांपरितः सभ्यादिपञ्चाग्निकुण्डानिकृत्वा पूर्ववदालयादुत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यांसंशोध्य अग्निकुण्डेष्वाघारंहुत्वा शय्यावेद्यां ऐशान्यां द्विहस्तायतविस्तारां भागोन्नतां धान्यवेदिंकृत्वा उत्तराग्रान्दर्भानास्तीर्य वस्त्रोपरिबेरशूलान् संन्यस्य वंशवक्षः कटीदण्डास्त्रयः पार्श्वदंडौद्वौ बाहुदंडाश्चत्वारः प्रकोष्ठदण्डाश्च तथैवपाददंडौद्वौमौलिदण्ड एक एते अष्टादशदण्डाःस्थानके च,आसनेविंशतिदण्डाः,शयने चतुर्भुज एकोनविंशति दण्डाःद्विभुजे सप्तदशदण्डाः,मौळिदण्डस्सहजश्चेत् एकोनमेतांश्चैवं सं(समाऽऽ)हृत्य असंकरार्थं चिह्नंकृत्वा शुद्धोदकैः पवमानैः (नाद्यैः) प्रक्षाल्य धान्यवेद्यां विष्णुगायत्र्या शूलान्विन्यस्य 'वसोःपवित्र' मितिपञ्चगव्यैस्समभ्युक्ष्य 'शन्नोदेवी' रितिगव्येन पयसा प्रक्षाल्य तैलाभ्यञ्जनंकृत्वा देव्यादीना मेवमेव कृत्वा तत्प्राच्यांदण्डवेद्यां यथाविधि चतुर्दशकलशान्विन्यस्य तत्तद्द्रव्यैस्सोपस्नानैश्शूलान् समभ्युक्ष्य देव्यादीनां पृथक्पृथगेवंकारयित्वा शय्यावेद्यां धान्योपरि पञ्चशयनानि, पञ्चवस्त्राणिवाऽऽस्तीर्य शूलान् स्वस्तिसूक्तेनाऽसंकुलानारोप्य तन्मध्ये वंशदण्डं, तत्पार्श्वयोः पार्श्वदण्डौ, तदूर्ध्वेवक्षो

दण्डं; तदधस्तात् कटिदण्डञ्च संन्यस्य, अथवा वंश दण्डेन एतान् संयोज्य संन्यसे दितिकेचित्।

तद्दक्षिणपार्श्वे दक्षिणांगानि वामपार्श्वे वामांगा निसन्यस्य यद्दिग्द्वारं तद्दिशि वंशदण्डाऽग्रंकृत्वा पुण्याहान्ते प्रकोष्ठदण्डे प्रतिसरंबध्वा 'अस्थिभ्योनम' इत्यभ्यर्च्य 'वैष्णव' मिति शूलान्शाययेत्। देव्यादीनां तत्तन्मन्त्रेण शाययित्वा उत्तराच्छादनंकृत्वा चतुर्दिक्षु चतुर्वेदानध्यापयेत्।

सभ्याग्निंपरिस्तीर्य हौत्रंप्रशंस्याऽऽहवनीयादीनि कृत्वा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तम्, आत्वाहार्षादीन् श्री देवत्यं भूमिदेवत्यंचहुत्वा 'अस्थिभ्यः स्वाहे' त्यष्टोत्तरशतमावर्त्यहुत्वा सर्वदेवत्यं च हुत्वा आहवनीयादिषु पूर्ववद्धोमंहुत्वा सभ्यंविनाऽन्तहोमंजुहुयात्। अथवा सभ्याग्निमेकमेव कारयेदित्येके।

रात्रिशेषं व्यपोह्य प्रभातेस्नात्वा आलयं प्रविश्य गर्भालयेपदविभागंकृत्वा तद्योग्यपदेपीठे रत्नानिविन्यसेत्। यजमान आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात्। अग्निंविसृज्य मुहूर्त्तेसमनुप्राप्ते शय्यावेदिमासाद्य आचार्यः स्थापकैस्सह शूलानसंकरमाहृत्य शकुन सूक्तं समुच्चार्य वाद्यघोषपुरस्सर सर्वालंकारसंयुक्तं आलयं प्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यन्तरंप्रविश्य विष्णुसूक्तं विष्णु

गायत्रीं च जप्त्वा ब्रह्मदण्डंस्थाप्य देव्यादीनां तत्तन्मं - त्रेण तत्तत्स्थानेस्थापयेत्।

वंशवक्षःकटीपार्श्वोरुदण्डान् संस्थाप्य कटीदण्डा द्वक्षोदण्डादधस्ताच्च द्वयोराधाराभित्तिमाश्रित्य पृष्ठतस्त थायोजयेत्। आसने वक्षोदंडादधस्तादेकमाधारंयोज येत्।

अथवा भित्तिशूलं मौलिबन्धे संयोज्याऽऽसने चाऽऽसनोपरि बंशदण्डं संस्थापयेत्।

स्थानके पाददण्डौ शिलोपरि दृढंसंस्थाप्य तयोः कटिदण्डं वंशदण्डंच संस्थाप्य यावत् दृढतरंतावद्योग्यं शूलंकृत्वा युक्त्या समूह्यकारयेत्।

शयने स्थानकवतद्द्वयोराधारं शयनोर्ध्वेसंस्थाप्य तस्मिन्स्थापयेत्।

पश्चाच्छिल्पिनमाहूय पूजयित्वा शिष्टंसर्वंकार - येत्। पश्चातृदृढबन्धनार्थं ताम्रपट्टैः पञ्चषट्सप्ताष्टयववि- स्तारैः विस्तारात् षड्भागघनान्वितै स्तावदायतै रातदृढं बध्वा अष्टबन्धं निदध्यात्।

चतुर्विंशतिभागंकृत्वा श्रीवेष्टकं चतुरंशं, मृदुरुष्टं पञ्चांशं, गुग्गुल्वेकांशं, गुडमष्टांशं, सज्जरसंत्र्यंशं, धातु चूर्णंत्र्यंशम्, ए स्सह गव्यंघृतं तैलंच संयोज्य शुद्ध- पात्रे संगृह्य पाचयेत्।

आलयाभिमुखेवा आहवनीयाग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा अग्नेःपश्चिमतो धान्यपीठे वस्त्रोपरि अष्टबन्धं सन्यस्य 'मेदसेनम' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वैष्णवंच हुत्वा 'मेदसेस्वाहे'त्यष्टोत्तरशतंहुत्वा अग्निंविसृज्ज शकुनसूक्तं जपन् आलयं प्रदक्षिणीकृत्य गर्भागारप्रविश्य 'अतोदेवादिना' अष्टबन्धं शूलेष्वा लिप्य पश्चाच्छिलिपिनालेपयेत्। यजमान आचार्याय दक्षिणांदद्यात्। शिलिपिनं च पूजयेत्।

पश्चाद्रज्जुबन्धंकारयेत्। नाळिकेर फलत्वक्-तूलसारैर्यवद्वयसमस्थूलमायतं रज्जुद्वयं समाहृत्य दक्षिणाग्निकुण्डं कृत्वा आघारंहुत्वा पूर्ववद्धान्यपीठे रज्जुं सन्यस्य 'सिराभ्योनम' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य पूर्ववद्धोमं हुत्वा 'सिराभ्यःस्वाहे' त्यष्टोत्तरशतमावर्त्यहुत्वा अग्निं विसृज्य पूर्ववत् आलयं प्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यन्तरं प्रविश्य 'अतोदेवा'दिना नाभिस्थानमारभ्य सुषुम्नादिचतुर्दशनाडीनां स्थानेषु रज्जुंसन्यस्य पश्चात् शिरावन्मूर्धादि पादपर्यन्तम् उभौपार्श्वौ समावेष्ट्य ताम्रपट्टेन हस्तपाद तलौ कृत्वा कार्पासतन्तुना सर्वांगं समावेष्ट्य पुनस्तथा रज्जुमावेष्टयेत्।

आचार्याय दक्षिणांदद्यात्। शिलिपिनंच संपूज्य पश्चात्संस्कारंकारयेत्।

नादेयां सस्यक्षेत्रजां ह्रदजां देवायतनसमीपतटाकजां पुण्यतीर्थजाम् अशोष्यजलाशयजांमृदं सुप्रशस्तेदिने गृहीत्वाऽभिमुखे नववस्त्रे कटेवा प्रक्षिप्य संशोष्य शोधयित्वा नवमृद्भाण्डेगृहीत्वा शुचौदेशे अतिवातरहिते संस्थाप्य गन्धसहितां वालुकांचाऽऽक्षिप्य खदिरककुभत्वक्तोयकषायेनाऽऽलोड्य एकमासं तोये परिवासयेत्।

अश्वत्थोदुंबरप्लक्षन्यग्रोधत्वक्कषायाम्बुना सेचयित्वाऽर्धमासंवासयित्वा त्रिफलोदकेनाऽलोड्य मृत्तुरीयांशपाषाणचूर्णयुतं तथाऽर्धमासं वासयित्वायवसारगोधूममाषचूर्णसंयुक्तं श्रीवेष्टकं गुग्गुलुकुंदुकुष्ट सज्जरसानां षोडशांशं संयोज्याऽऽलोड्य दधिमधुसर्पिभिः अतसीस्नेहेन सहितं तिलजेनसार्धं बिल्वफलसारं यथाभागंसंयोज्याऽर्धमासंवासयेत्। तस्मिन् रजनीकटुकत्रयचूर्णं तद्दशांशं संयोज्य श्लक्ष्णंकृत्वा तदर्धकपित्थनिर्यासचूर्णं हरिताळकोष्टरोचनाकृष्णचंदनागरुचूर्णंच यथालाभं सुवर्णरजतचूर्णयुक्तं कदळीफलनाळिकेरसलिलं गोक्षीरंच संयोज्य संमर्द्य नदीपर्वतसस्यक्षेत्रवल्मीकसमुद्रजलगजवृषशृंगोद्धृदकुळीरावटजां मृदंच किंचित्समादाय शोधयित्वा चूर्णीकृत्य संयोज्य त्रिरात्रं वासयित्वा सुनक्षत्रे सुमुहूर्त्तेचाऽऽलयाभिमुखे गार्हपत्या

ग्निकुंण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा अग्नेः पश्चिमस्यां(मायां) पूर्ववत् धान्यपीठे नववस्त्रेमृदंसंन्यस्य 'मांसेभ्योनम' इत्यभ्यर्च्य आधिवास्याऽग्निं परिस्तीर्य महीसूक्तं, भूमिदेवत्यं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वैष्णवं, मुन्योंमंत्रांश्चहुत्वा 'मांसेभ्यःस्वाहे' त्यष्टोत्तरशतंजहुयात्। आचार्यपूजयेत्।

देवंध्यायन् 'नेक्षरादिना' मृदमभिमृश्य मेदिन्यादीन् पारमात्मिकं च जपन् रज्जुबन्धादुपरिष्टादुत्तमांगादि महांगेषु मृदमालिप्य पश्चाच्छिल्पिनमाहूय पूजयित्वा हस्तेनविना सर्वांगेषु करण्डिकयाऽऽलिप्य पुनरपिरज्जुं तथाऽऽबध्य शोषयित्वा पश्चान्मृदंसंयोज्य तदूर्ध्वेरज्जुं नयोजयेत् तदूर्ध्वेरत्नानि सन्यसेत्। हृदयेपद्मरागं ग्रीवायांमौक्तिकं बाह्वोर्वैडूर्यं नाभौ ब्रह्ममणिं मेढ्रेसौवर्णं पादयोः पुष्पकं दक्षिणनयने सूर्यकान्तं वामेचंद्रकान्तं दक्षिणेकर्णे वज्रं वामेशंखजं नासिकापुटयोरमृताश्मकम् आस्ये प्रवाळंच पारमात्मिकंच जप्त्वा संन्यसेत्। मासेऽतीते शर्कराकल्कलं संलेपयेत्।

अथ शर्कराग्रहणंवक्ष्ये पुण्यनक्षत्रे समीपे नदीतीरेवाऽन्यस्मिन्मनोरमेशुद्धदेशे खनित्वा आहृत्य प्रक्षाल्य संशोध्य चूर्णीकृत्य त्रिफलोदकेनासिंचन् शनैःशनैः शोषयित्वा कपित्थनिर्यासतोयेनाऽऽलोड्य कार्पासतूल

संयुक्तमतिसूक्ष्मं सुश्लक्ष्णं आलोड्य आवसथ्याग्निकुण्डं कृत्वा आघारंहुत्वा पूर्ववद्धान्यपीठे नववस्त्रोपरि शर्करां विन्यस्य 'रुधिरायनम' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य अग्निंपरिस्तीर्य वैष्णव, विष्णुसूक्त, पुरुषसूक्तं, श्रीसूक्तं, शांति होमं; हुत्वा 'रुधिरायस्वाहे' त्यष्टोत्तरशतंजुहुयात्। 'विष्णवे' श्रीयै, हरिण्यै, चिरायुषे, ख्यातीशाय, गरुडाय, चक्राय, शंखाय, भूतेभ्यः सर्वाभ्योदेवताभ्यः, स्वाहेति-व्यात्हृत्यन्तंजुहुयात्। 'एतत्पारिषद' मितिअग्निंविसृजेत्। आचार्यदक्षिणांदद्यात्। शर्कराम् 'अग्निरिन्द्रा'दिनाऽभिमृश्य पुरुषसूक्तेना आलेपयेत्। पश्चाच्छिल्पिनमाहूय संपूज्य तत्कल्कंसर्वांगेषु समालिप्यैवंमासंप्रतिशुष्कंसंलक्ष्य अच्छिद्रमभेद्यं तत्कल्केन तान्निर्यासाम्बुना अङ्गोपाङ्गप्रत्यङ्गानि यथासंपूर्णानि तथाकुर्यात्। पुनः शुद्धं कार्पासतन्तुनाकृतं सूक्ष्मंवस्त्रंसमाहृत्य पूर्ववत्सभ्याग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा पूर्ववद्धान्यपीठे नववस्त्रे अम्बरंसन्यस्य 'त्वचेनम' इत्यभ्यर्च्य अधिवास्यअग्निंपारिस्तीर्य विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, सहस्राहुतीर्हुत्वा 'त्वचेस्वाहे'ति-अष्टोत्तरशतंहुत्वा सर्वदेवत्यंचहुत्वा अग्निंविसृजेत्। आचार्यदक्षिणांदद्यात्। विष्णुगायत्र्याअम्बरंप्रोक्ष्य'सोमस्य तनुरसी'त्याच्छादयेत्। शिल्पिनासुदृढंनिर्विवरंसमाच्छाद्य कल्कंप्रलेप्य पश्चाद्भूषणैर्भूषयेत्। वे रेशौले दारवेच शर्क-

रादिनैवयोजयेत् । बाह्येमौक्तिकंमृदमालिप्य तद्बेरोप रिचक्षुःश्रोत्रास्यघ्राणादिमार्गेष्वभेद्यं महांगोपांगेष्वभेद्यं नहीनं नाधिकं यथापूर्वं तथैवकल्केन परिकल्पयेत् । अन्यथा तद्बेरेदेवोनवसेत् । चक्षुश्छिद्रे यजमानस्यान्धत्वं कर्णाच्छिद्रेबधिरत्वम् ,आस्याच्छिद्रेमूकत्वं घ्राणादिमार्गच्छिद्रे प्रमेहकुष्ठादिव्याधयो धान्यादिनाशश्चाचिरादेवभवेयुः महाङ्गोपाङ्गप्रत्यङ्गभेदैः स्थानभ्रंशोभवेत् । तस्मात्सर्वपरिहृत्यैवकारयेत् ॥

अथवर्णसंस्कारंवक्ष्ये-देवं युगानांक्रमेण श्वेतस्वर्ण श्यामाञ्जनवर्णं सर्वेषुश्यामवर्णमेवकारयेत् । सर्ववर्णान् संगृह्य पृथक्पृथक्पात्रे कपित्थनिर्यासाम्बुनासंपेष्यगृहीत्वा पौण्डरीकाग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा पूर्ववत्धान्यपीठे नववस्त्रोपरि वर्णान्सन्यस्य 'जीवायनम'इत्यभ्यर्च्य अधिवास्य अग्निंपरिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, पारमात्मिकं पार्षदं, हुत्वा 'जीवायस्वाहे' त्यष्टोत्तरशतं(हुत्वा) जुहोति। 'हिरण्यगर्भ' इतिवर्णमभिमृश्य आत्मसूक्तंजप्त्वा अतोदेवादिना हेमपात्रे वर्णंगृहीत्वा तूर्यघोषणंकारयित्वा विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तंच जप्त्वा तूलिकाग्रे वर्णमादाय 'सहस्रशीर्ष' मितिदेवस्यललाटेसंलेपयेत् । आचार्यंसंपूजयेत् । पुण्याहंवाचयित्वा अग्निंपरिस्तीर्य शांतिहोमंहुत्वा अग्निंविसृज्य पश्चात् शिल्पिनंसंपूज्य तेनतत्तदङ्गेनवर्णं

ऽपयेत् । अत्यन्तंदर्शनीयंयथोक्तविधिनासंले (प्य)त्स्य
ादेवमेवसंस्कारंकृत्वा सुवर्णसहितंवर्णसंलेपयेत् । त-
च्छक्तियुतंभवतीति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
ऽस्थापन (वर्ण) विधिर्नामाष्टादशःपटलः ॥ १८ ॥

अथ ध्रुवबेरविधिंवक्ष्ये-तत्त्रिविधं स्थानकमासनं-
नंचेति । पुनस्तदेकैकं चतुर्विधंस्यात् । योगं वीरं
। माभिचारिकमिति । योगार्थेयोगमार्गं भोगार्थेभोगं
ा)यर्थेवीरमार्गं शत्रुजयार्थमाभिचारिकंकारयेत् । ग्रा
ाह्ये विविक्तेदेशे नदीतीरे तत्संगमे पर्वते वने वन-
ावा योगस्थानकं,तद्बाह्येवा वीरस्थानकं, वनगिरिजल
राष्ट्रान्ते शत्रुदिङ्मुखेचाऽऽभिचारिकंभवति ।
वेमानंनलि(न)कंविमलाकृति सर्वतोभद्रं,नन्द्यावर्तं,
तिष्ठितं स्वस्तिभद्रं,पद्माकारं; वृत्तगेहम् , उद्योगपद्मं;
कान्त, मित्यादिसमचतुरश्रं, मायताश्रं, वृत्तं, वृत्ता-
स्थानकस्य ।

अष्टाऽङ्गंसर्वतोभद्रं, महापद्मं, वृत्तभद्रं (पद्मं)
ुखदिशास्वास्तिकं, महापद्मं, चतुस्फुटं, पर्वताकारं
म्यं, मुद्योगपद्मं, समचतुरश्रं समवृत्तंवाऽऽसनस्य ।

स्वस्तिकं वृत्तभद्रं वृत्तगेहमवेदिकं प्रेक्षागृहं महा
छंदं श्रीप्रतिष्ठितं, शनैर्योगं, मातृखंडं, गणिकावि-
नेवमादीन्यायतश्राणिवर्तुलायतानिवा शयनस्य ।

स्थानकेविमाने स्थानकबेरम् आसनेच
शयनं सर्वत्रस्थानकमासनंयानकंवा, शयनेश
म्, अन्ययोःशयनं नैवकल्पयेत्। शयनागारद्व
पादयोरंन्तरं तत्पादोदयाष्टांशोनं द्वारोत्सेधम्
गारेस्थानकेवाकारयेदित्येके।

यानकेसर्वविमानं ध्रुवबेरष्विष्टंमानं
सलक्षणंबेरंकृत्वा गर्भागारेकृतेपदे दैविकेस्था
कंच किंचिन्मानुषमाश्रित्य दैविकेचासनं
माश्रित्यमानुषांशेशयनं संस्थापयेत् ।
संपत्करं पश्चिमद्वारंकीर्तिदं दक्षिणद्वारंजय
द्वारंज्ञानदं ? प्राक्शीर्षकंशांतिकं पश्चिमः
दक्षिणशीर्षंजयदं उत्तरशीर्षमाभिचारिकम्। ग्र
शयानं उत्तरद्वारंचेत्प्राक्शीर्षं पश्चिमेप्राक्द्वा
शीर्षम्, उत्तरेदक्षिणद्वारंचेत्पश्चिमशीर्षं प्रा
द्वारंचेत् दक्षिणशीर्षमेवकारयेत्। स्थानकासन
ग्रामप्रेक्षाण्येवकारयेत् ।

(योगवैविध्यम्.)

देवेशं श्यामवर्णं, चतुर्भुजं, शंख
अभयदक्षिणहस्तं, वरदकदयवलंवितवामहस्
चैकजानुनासमासीनंभृगुं, तथामार्कंडेयं,
पुण्यौवा, दक्षिणेभित्तिपार्श्वेहेमाभं चतुर्भुज

कमण्डलुधराभयकट्यवलंबितहस्तं, स्थितं, ब्रह्माण, मुत्तराभिमुखम्, उत्तरेभित्तिमूलेपार्श्वे श्वेताभं चतुर्भुजं मृगपरशुधरम् अभयंकट्यवलंवितहस्तं शङ्करं दक्षिणाभिमुखं, स्थितमेवकारयेत्। तदुत्तमंयोगस्थानकम्। ब्रह्मशङ्कराभ्यांहीनंमध्यमं, पूजकमुनिभ्यांहीनमधमम् ॥

(भोगवैविध्यम्)

देवं चतुर्भुजं श्यामाभं शंखचक्रधर मभयवरददक्षिणहस्तं कट्यवलंबित सिह्मकण्ठ (र्ण) वामहस्तं, तथा ब्रह्मेशे दक्षिणे श्रियंदेवीं रुग्माभां सुस्थिरदक्षिणपादां किंचित्कुंचितवामपादां धृतकमलदक्षिणहस्तां प्रसारितवामकरां देवंकिंचित्समीक्ष्य स्थितां, वामेहरिणीं श्यामाभां प्रसारितदक्षिणहस्तां धृतोत्पलवामहस्तां संस्थितवामपादां किंचित्कुंचितदक्षिणपादां देवंकिंचित्समीक्ष्यस्थितां कारयेत्। देव्योर्हस्तपादौविपरीतौवाकारयेत्। कुड्यकौतुकयोर्मध्ये दक्षिणेभृगुं दक्षिणेनजानुनासीनं वामेनोत्कटिकमासीनं सपद्मवामहस्तं दक्षिणोरुनिहितदक्षिणकरं, वामेपुराणं वामेनजानुनासीनं दक्षिणेनोत्कटिकमासीनं सपद्म दक्षिणहस्तं वामोरुविन्यस्तवामकरंकारयेत्। एवमासयित्वा हस्तौसंपुटौवा कारयेत्। भित्यूर्ध्वभागे मायासंह्लादिनीभ्यां व्याजिनीभ्यां तुंबुरुनारदाभ्यां किन्नरमिथुनाभ्यां यक्षविद्याधराभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां सूर्यचं-

द्राभ्यां युक्तमुत्तमंभोगस्थानकम्, तुंबुरुनारदाभ्यां यक्ष-विद्याधराभ्यां हीनं मध्यमम् सनकसनत्कुमाराभ्या,मादि-त्यचंद्राभ्यां पूजकमुनिभ्यां हीनमधमम् ॥

(वीरलैविध्यम्)

देवंश्यामाभंचतुर्भुजं शंखचक्रधरंकारयेत् । दक्षि-णवामयोःब्रह्मेशानाभ्यां भृगुपुण्याभ्यांकिष्किंधसुंदराभ्यां व्याजकाभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां युक्त-मुत्तमम् , वीरस्थानकम्, किष्किन्धसुंदराभ्यां सनकसन-त्कुमाराभ्यां हीनंमध्यमम् , आदित्यचंद्राभ्यां पूजकक्षिति (मुनि)भ्यां हीनमधमम् ॥

(आभिचारिकस्थानकम्)

एवंद्विभुजं चतुर्भुजंवा धूम(म्र)वर्णश्यामाऽधरं (म्बर)शुष्काङ्गंतमोगुणान्वित, मूर्ध्वनेत्रं, ब्रह्मादिदेवैर्विव-र्जितं, पैशाचपदस्थम्, आर्द्राद्यनुक्तनक्षत्रे शर्वर्यां चर-राशौस्थापितं विमानंच लक्षणहीनं कारयेत् । एतदाभि-चारिकस्थानकंस्यात् ॥

(पीठपरिमाणम्)

स्थानकस्यपीठोच्चं, बेरोदयं द्वारोदयंवा अष्टभागं षट्भागंवा कृत्वै कांशंभुवंगसमम् अध्यर्धंद्विगुणंवा सम वृत्तं पद्माकारं देवपादं परितश्चतुरङ्गुलं षडंगुल मष्टांगुलं वा देहलब्धांगुलेन नीत्वा तदू(दध्वऊ)र्ध्वंषोडशदलै युक्तं कारयेत्। तस्मादेकांगुलहीनं देव्योःपीठंकारयेत्। अथवा

कौतुकस्यार्चापीठस्य पाश्चिमभागं देवमानुषपैशाचपदांतं पीठोत्सेधमानेन समस्थलंकृत्वा तदूर्ध्वं देवीभ्यांसह देवं यथोक्तदेशे संस्थाप्य तत्स्थलेकौतुकादीन् संस्थापयेत् ॥

(योगासनस्योत्तमत्वादिकम्)

अथयोगस्थानंवक्ष्ये — देवं श्वेताभं चतुर्भुजं पीतवाससं जटामौलिं श्वेतपद्मेसमासीनम् ऊर्ध्वस्थदक्षिणपादं अधस्ताद्वामपादम्, अङ्कविन्यस्तवामकरं शंखचक्ररहितापरभुजं श्वेतवस्त्रोत्तरीयं सोपवीतं कुण्डलाङ्गदहाराद्याभरणान्वितम् ईषन्निमीलितलोचनंच भित्तिपार्श्वे दक्षिणेब्रह्माणम् उत्तरेशंकरम् ऊर्ध्वभागेचन्द्रादित्यौ सनकसनत्कुमारौ कौतुकाद्दक्षिणवामयोर्भृगुमार्कंडेयौ तथा महिमार्कंडेयौवा कारयेत्, एतदुत्तमंयोगासनम् ॥

चन्द्रादित्याभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां हीनं मध्यमम्, भृगुमार्कंडेयाभ्यांहीनमधमम् ॥

(भोगाऽऽसनस्योत्तमत्वादिकम्)

देवं सिंहासनेसमासीनं श्यामाङ्गं चतुर्भुजं शङ्खचक्रधरम् अभयवरदक्षिणहस्तं स्वाङ्ककटिविन्यस्तासिंहकर्णवामहस्तं प्रसारितदक्षिणपादं कुञ्चितवामपादं दक्षिणेश्रियं देवीं वामपादमाकुञ्च्य दक्षिणंप्रसार्य सिंहासनेसमासीनां वामपार्श्वेमहींदेवीं दक्षिणंपादंआकुंच्य वामं प्रसार्य सिंहासनेसमासीनाम् एतयोर्वामदक्षिणकरौ पद्मो

त्पलधरौ अन्यौ सिह्मासनेनिहितौ सिह्मकर्णौवा तद्विपरीतौ वा देवं देव्यो रन्तरभागं तालं यवद्वयं तत्तुरीयांशाधिकं हीनंवा दक्षिणोत्तरयो. ब्रह्मशङ्करौ तथाऽऽसीनौ भृगुमार्कंडेयौच एकजानुक्रमेणाऽऽसीना वन्यत्सर्वंभोगस्थानकवत्, अपरभित्तिपार्श्वे मायासंह्लादिनीभ्यां व्याजिनीभ्यां तुंबुरुनारदाभ्यां किन्नरमिथुनाभ्यां यक्षविद्याधराभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां सूर्यचंद्राभ्याम्, एवंक्रमेण समायुक्तमुत्तमम् ॥

भोगासनं तुंबुरुनारदाभ्यां किन्नरमिथुनाभ्यां यक्षविद्याधराभ्यां हीनं मध्यमम्, सनकसनत्कुमाराभ्यां आदित्यचंद्राभ्यां पूजकमुनिभ्यांहीनमधमम् ॥

(वीरासनस्योत्तमत्वादि)

सिह्मासनोपरिष्टात्पद्मासने वामपादंसमाकुंच्य दक्षिणंकिंचित्प्रसार्य सम्मासीनं चतुर्भुजं शंखचक्रधरमभयदक्षिणहस्तं सिह्मकर्णवामहस्तं प्रवालाभं श्यामांबरधरं पूजकस्थाने दक्षिणेश्रियं देवीं वामेमहींदेवी मेकजानुक्रमेणासीने दक्षिणेब्रह्माणं मनुंच वामेशंकरंभृगुंच रत्तिंवाणींच चामरधारिण्यौचकारयेत्। सनक सनत्कुमाराभ्यां तुंबुरुनारदाभ्यां सहितम् उत्तमं वीरासनम्।

तुंबुरुनारदाभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां व्याजिनीभ्यां हीनं मध्यमम्, ब्रह्मशंकराभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां पूजकस्थाने देवीभ्यां हीनमधमम्।

(आभिचारिकासनस्योत्तमत्वादि)

देवं वेदिकासनेसमासीनं चतुर्भुजं द्विभुजं वा नीलाभं श्यामवस्त्रधरं तमोगुणान्वित मूर्ध्वनेत्रं देव्यादीन्विना लक्षणहीनेविमाने शत्रुदि मुखे कृष्णाष्टम्या मग्न्याद्यनुक्तनक्षत्रे शर्वर्यां चरराशौ गर्भालये पैशाचपदे स्थापयेत्, एतदाभिचारिकासनंभवति ॥

सिंहासनोत्सेधं द्वारोत्सेधं बेरोत्सेधं वा द्वादशभागं कृत्वा षडंश मुत्तमम्, पञ्चांशंमध्यमम्, चतुरंशमधमम्, द्विपञ्चाशदङ्गुलमुत्तमम्, षट्चत्वारिंशदङ्गुलंमध्यमम्, चत्वारिंशदङ्गुलमधमम् ॥

(पद्माऽऽसनम्)

सिंहासनस्यतुरीयांशंपद्मासनस्योत्सेधं षडंशंकृत्वा एकांशंतदाधारं कंपं त्र्यंशम्अधोदलंत्र्यंशम् ऊर्ध्वदल मूर्ध्वाधः शतपत्रैस्संयुक्तं एवंपद्मासनंस्यात् ॥

(पद्मसिंहासनम्)

सिंहासनस्योत्सेधं त्रयोविंशतिभागंकृत्वा एकांशं पादुकं दळमेकांशं कंपमेकांशं चतुरंशाजगती एकांशं पद्मं (धृ) धृगेकांशं एकांशंदळं त्र्यंशंकुमुदम्, अंबुजमेकांशम् एकांशंकंपं चतुरंशंकंठं सिंहैर्युक्तं तदूर्ध्वेचैकांशं कंपं पद्ममेकांशं द्व्यंशा महापट्टिकाचेत्येतत् पद्मसिंहासनंस्यात् ।

(भद्रासनम्)

अथवा भद्रसिंहासनोत्सेधं षोडशभागंकृत्व
कांशमुपानत्चतुरंशाजगती त्र्यंशंकुमुदम् एकांश
चतुरंशंकंठं सिंहैर्युक्तं तदूर्ध्वेचैकांशंकंपं द्व्यंशामहापा
चएतद्भद्रासनंस्यात् । द्वयोरुभौपार्श्वौसिंहौसमुद्वहन्
कारयेत् । आसनस्थस्यदेवस्य जानूपरिष्टात् कोश
मध्यगं जान्वोःपार्श्वयोःबाह्वोश्चमध्यगंसूत्रमृजुंप्रसार
तत्रानुक्तंसर्वंशिल्पिशास्त्रोक्तविधिनाकारयेत् ॥

(योगशय्यातदुत्तमत्वादि)

अथयोगशय्याक्रमंवक्ष्ये--देवं द्विभुजम्, अ
शयानं पीतश्यामं दक्षिणहस्त मुपधाने न्यस्य मौल
समुध्दृत्य सम्यक्प्रसार्य वा अन्यंसमाकुंच्य तत्कूर्पर
कृत्वा कटिमवलंब्य अथवा तदूरौप्रसार्य वामपादं दक्षि
प्रसार्य वाममाकुंच्य(वा)शयानं सर्वाभरणभूषितं वि
दुन्मीलितलोचनं भृगुपुण्याभ्यां भूमिपुण्याभ्यांवाऽ
पादपार्श्वेमधुकैटभसंयुक्तंच नाभ्यंबुजसमासीनं ब्रह्म
पञ्चायुधान् गरुडं विष्वक्सेनं सप्तर्षींश्च अपरभित्
प्रांजलीकृत्यस्थितान् दक्षिणभित्तिपार्श्वेब्रह्माणं वामे श
रंच समासीनावेवकारयेत्। एतदुत्तमंयोगशयनं, सप्तर्ष
विष्वक्सेनंच विना मध्यमम्, पूजकमुनिभ्यांमधुकै
भाभ्यांहीनमधमम् ॥

(भोगशयनमूर्तदुत्तमत्वादि)

देवं श्यामलांगं दर्शनीयं सुपुष्टांगं चतुर्भुजं द्विभुजंवा अर्धार्धशयनं चापवद्गात्रं हस्तंदक्षिणमुपधानेनिधाय मकुटमवलंब्य किंचित्प्रसार्यवा वामोरौप्रसार्य दक्षिणंपादं प्रसार्य वाममाकुंच्य शयानंकारयेत् । पादयोरन्तरंविंशत्यङ्गुलं पार्ष्ण्यन्तरं भागं जान्वोश्चतुर्दशाङ्गुलंब्रह्मसूत्राद्दक्षिणे मुखं त्र्यङ्गुलं तिर्यग्गतंभवति । शिरःपार्श्वेश्रियं देवीं देवस्यबाहुसंस्पृशां सपद्मदक्षिणहस्तां कटिकन्यस्ताऽन्यहस्तां पादपार्श्वेमहींदेवीं देवस्यवामाङ्घ्रिसंस्पृशां धृतोत्पल दक्षिणहस्ता कटिकन्यस्तवामहस्तां कौतुकाद्दक्षिणेमार्कण्डेयं वामेभृगुं तद्दक्षिणेभित्तिपार्श्वेचासीनंब्रह्माणं वामेशंकरंच दक्षिणेवक्रतुण्डं वामेविन्ध्यवासिनीं पादपार्श्वेमधुकैटभा वुग्रवेगसमान्वितौ समुद्धतरङ्गाच्छादितजानू अनन्तविषज्वालाभिर्दह्यमानौच कारयेत् । नाभिदेशेपद्मेसमासीनंब्रह्माणं तद्दक्षिणेपञ्चायुधान् गरुडम्, उपरिष्टा द्दक्षिणे भास्करं तद्दक्षिणेनिशाकरं तथाबालरूपौतुंबुरुनारदौ तद्दक्षिणेअश्विनौ अष्टलोकपालान् तथाऽप्सरसश्च कारयेत् । एतदुत्तमंभोगशयनम्, तुंबुरुनारदाभ्याम्, अश्विभ्यांलोकपालैश्चविनामध्यमम्, पूजकमुनिभ्यां अप्सरोभिश्च विनाअधमम् ॥

(वीरशयनंतदुत्तमत्वादि)

देवं श्यामाभं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं स०
शिरोपधानंकृत्वा वामहस्तंप्रसार्य शयानं पादपा
भूमिभ्यां पादमार्दिनीभ्यां मधुकैटभाभ्यां संयुक्तं कौ
दक्षिणेमार्कण्डेयं वामेभृगुं तद्दक्षिणेभित्तिपार्श्वेचा (
पद्मेसामा) सीनंब्रह्माणं पञ्चायुधान् गरुडं चंद्रा
सप्तर्षीन् द्वादशादित्यान् एकादशरुद्रान् जयाद्य
स्तुंबुरुनारदौ सनकसनत्कुमारौ ब्रह्मेशौच कारयेत्
दुत्तमंवीरशयनम्, रुद्रैरादित्यैरप्सरोभिश्चविनामध्य
किंनरमिथुनाभ्यांसनकसनत्कुमाराभ्यां पूजकमुनि
हीनमधमम् ॥

(आभिचारिकम्)

शेषंलक्षणहीनं द्विफणंद्विवलयमनुन्नतशिरः
देवंनीलाभंद्विभुजंचतुर्भुजं वा समशयनंमहानिद्रा
युक्तंशुष्कवक्त्रंशुष्काङ्गं श्यामवस्त्रधरंसर्वदेवैर्विहीनं
येत् । एतदुत्तममाभिचारिकंशयनम्, एकफणम्,
वलयंमध्यमम्, सर्पदेहंविनासमस्थलशयनमधमम्

(अनन्तशयनलक्षणम्)

अनन्तस्योत्सेधं बेरायामं द्वारोत्सेधंवा त्रिधा
एकांशंमध्यमम्, तदष्टांशाधिकमुत्तमम्, तदष्टांशोन
मम्, षट्त्रिंशदंगुलमुत्तमम्, त्रिंशदङ्गुलं मध्यमम्,

विंशत्यङ्गुलमधमम् शिलालये, शिलाभिः मृण्मये इष्टकाभिः कुर्यात्। तस्योत्सेधमष्टधाकृत्वा द्विभागंशिरोभागोच्चं तन्मध्यानतं त्र्यङ्गुल मेवंयोगशयनस्यकारयेत्। उत्सेधं षड्भागंकृत्वा द्विभागंशिरोभागोच्चं तन्मध्यानतंपञ्चांगुल मेवंभोगशयनस्य कारयेत्। उत्सेधंसप्तधाकृत्वा द्विभागं शिरोभागोच्चं तन्मध्यानतं चतुरङ्गुल मेवंवीरशयनस्यकारयेत्। त्रिपंचसप्तवलयै स्तल्पितंकृतं (तल्पीकृतं) स्यात्। फणान् सप्त पञ्च नवच हेमाभान् समाहितान् अधस्ताच्छ्वेतवर्णं मकुटोपरिसं छाद्य स्थितान् व्यालसिंहमुखान् शृंगमध्येशिखामणिंच कुर्यात्। तेषामुत्सेधं शयनोत्सेधमनंतस्यन्यास देवमुभयोः पार्श्वयोः पादेच यथोचितंस्यात् एवंशयनंपरिकल्पयेत्॥

(ब्रह्मादीनां स्थानप्रमाण वर्णादि निर्णयः)

नाभिसूत्राद्दक्षिणेचोपरिष्टाध्दस्तमात्रे भित्तिमाश्रित्य नाभ्यंबुजंस्यात्, तद्विस्तारमष्टादशाङ्गुलं तद्दशांशोन मूर्ध्वदल विशालमधोदलनतं चतुरङ्गुलं ऊर्ध्वदळनतं त्रिमात्रं कर्णिकायुतम्, ऊर्ध्वाधः शतपत्रैर्युक्तं नाळमध्यर्धाङ्गुलपरिणाहं नालस्यदक्षिणे तद्दक्षिणेच बालाऽबाल पर्णयुतं बालपर्णस्य विशालं तत्पद्मोर्ध्वदळविशाल समम्, इतरपरपर्णविशाल मधोदळ विस्तृतसमं तयोर्नाळं एकांगुल परिणाहं कुर्यात्। तत्पद्मकर्णिकामध्ये ब्रह्माणं चतु

मुखं जटामकुटधरं हिरण्यवर्णं पुष्पांबरधरं सर्वाभरण भूषित मुत्तरीयोपवीताभ्यांयुक्तं ब्राह्मासने समासीनम्, अक्षमालाकमण्डलुधरं दक्षिणमालोडयकरं वामंकटि विन्यस्तं चतुर्हस्ताभ्यां प्राञ्जलीकृत्यवा समासीनं अथवा स्वांकेवामाऽवामकरौ प्रसृतौ कारयेत् ॥

ध्रुवबेरायामस्य दशांशैकांशं तालं तस्याऽऽदित्यैकांशमंगुलं तेनब्रह्मादिदेवान् कारयेत् । ब्रह्माणं त्रि तालेन, गरुडं पञ्चायुधान् षण्मात्राधिक द्वितालेन, द्विभुजं करं(ड)टिकामकुटादिभूषणयुतं (द्रु) धृतवेगेन उद्देश्यकर वामं दक्षिणकरतलप्रहरणं गरुडं, सुवर्णाभं, चक्रंपुंरूपं रक्ताभं, शंखं पुंडरीकरूपं (भूताकारं) वृत्ताकारं श्वेताभं, शार्ङ्गं नपुंसक पीताभं, गदां रक्ताभां स्त्रीरूपां, खड्गं श्वेताभं पुंरूपं, तत्तन्मूर्धसु तत्तच्चिह्नानिच द्विषट्तालेनच मधुकैटभौ चंद्रादित्या वतिश्वेताऽतिरक्तौ, त्रितालेन सनकसनत्कुमारौ बालरूपौ बकुळफलाभौ, द्वितालेन तुंबुरुनारदौ, त्रितालेन पीतरक्ताभौ, किन्नरमिथुनौ पीताभौ, द्व्यर्धतालेन षट्तालेन विघ्नं रक्ताभं, तथाश्यामां दुर्गाम्, ऋषीन् त्र्यर्धतालेन, तथाऽप्सरसश्च त्रयस्त्रिंशद्देवान्, इंद्रादिलोकपालान्, चतुस्तालेन कारयेत् । देवस्य बाहुमानं स्तनान्तंवा देव्योर्मानं, पूजकयोर्ब्रह्मेशयोश्च देवस्याऽऽसनम् एवंकारयेत् । अत्रानुक्तंसर्वं शिल्पिशास्त्रोक्तविधिनाकारयेत् ॥

इतिश्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे स्थानकादिध्रुवबेरविधानं नामएकोन विंशःपटलः ॥ १९ ॥

अथ देवस्य देव्यादीनांच वर्णवाहनकेत्वादीन्व क्ष्ये---वर्णवाहनकेतुनामनक्षत्रपत्नीबीजाऽक्षरादीनि ज्ञात्वाऽर्चयेत्। अन्यथाचेदसुरागृह्णीयुः.

(देवस्यवर्णानिर्णयः)

देवः कृतयुगेश्वेतवर्णः, त्रेतायांरु(क्मा)ग्माभः, द्वापरे रक्ताभः, कलौश्यामवर्णः, सर्वेषुश्यामवर्णोवा, सर्वेषां वर्णानांश्याममुख्यम् ॥

(प्रथमावरणदेवाः)

तस्मात्श्यामवर्णः पीतांबरधरः किरीटकेयूरहार प्रलंबयज्ञोपवीती श्रीवत्सांक श्चतुर्भुजः शंखचक्रधरोऽभयकट्यवलंबितहस्तो गरुडध्वजवाहनो अकारबीजः पंचशह्वरवो दक्षिणवामयोः श्रीभूमिसहितो विष्णुः(तं)'विष्णुं महाविष्णुं सदाविष्णुं व्यापिनमिति चतुर्मूर्तिमंत्रैरर्चयेत्। अथवा पंचमूर्तिमंत्रैरर्चयेदितिकेचित् ।

तत्प्राच्यां पुरुषः प्राङ्मुखः श्वेताभः पीतवासा श्चतुर्भुज श्शंखचक्रधर स्सर्वाभरणभूषितः श्रीमेदिनीभ्यां युक्तः पुरुषः 'पुरुषं पुरुषात्मकं परमपुरुषं धर्ममय'मिति।

आग्नेय्यां कपिलः प्राङ्मुखः श्वेताभः अष्टहस्तः दक्षिणेचैकहस्तेनाभयप्रदोऽन्यैश्चक्राऽसिहलधरः वामेचै-

कहस्तेन कटिमवलंब्यअन्यैः शंखचापदण्डधरः रक्तवासा मकुटादि सर्वाभरणभूषितः गायत्रीसावित्रीसंयुक्तःकपिलः 'कपिलंमुनिवरंशुद्धं वेदरूपिण' मिति ॥

दक्षिणे दक्षिणाभिमुखोऽजनाभः रक्तांबर-धर श्चतुर्भुजः शंखचक्रधर स्सर्वाभरणभूषितो धृति-पौष्णिभ्यांसहितः सत्यः 'सत्यंसत्यात्मकं ज्ञानमयंसंहार' मिति ॥

नैर्ऋत्यां पश्चिमाभिमुखः तप्तचामीकराभ श्चतुः श्शृंगः द्विशीर्षः सप्तहस्तः शंखचंक्राज्यस्थालीस्रुक्स्रुव-जुहुपजुहूपभृध्दरस्त्रिपादो रक्तवस्त्रधरः सर्वाभरणभूषितो दक्षिणवामयोः स्वाहास्वधाभ्यांयुक्तोयज्ञो 'यज्ञंसर्वदेवमयं पुण्यंक्रतु'मिति ॥

पश्चिमे पश्चिमाभिमुख श्चतुर्भुजः सर्वाभरणभू-षितः कनकाभः श्यामांबरधरः पवित्रीक्षोणीभ्यां सहितः अच्युतः 'अच्युतंअपरिमितमैश्वर्यं श्रीपतिमिति ॥

वायव्ये पश्चिमाभिमुखः स्फटिकाभः श्यामाबरधरः शंखचक्रधरोऽभयवरदहस्तः श्रीवत्सांक स्सर्वाभरणभूषितःकमलेलाभ्यांयुक्तो नारायणः 'नारायणंजगन्नाथंदेवदेवं त्रयीमय'मिति ॥

उत्तरस्या मुत्तराभिमुखः प्रवालाभो नवसप्तपञ्च-फणान्वितानन्तोत्संगआसीनः पुष्पांबरधरः सर्वाभरण

भूषितः चतुर्भुजः शंखचक्रधरः प्रमोदायिनी महीयुक्तोऽनिरुध्दः 'अनिरुध्दंमहांतं वैराग्यंसर्वदेव (तेजो) मय'म्मिति॥

ऐशान्यां प्राङ्मुख स्तरुणादित्यसंकाश श्चतुर्भुजः शंखचक्रधरः श्रीवत्सवक्षाः सर्वाभरणसंयुक्तः श्वेतवस्त्रोत्तरीयोपवीतः दक्षिणवामयोरिन्दिराधरणीभ्यांयुक्तः पुण्यः "पुण्यंपुण्यात्मकंपुण्यमूर्तिंपुण्यदायिन'मिति॥

(द्वितीयावरणदेवाः)

द्वितीय्यावरणे प्राच्यां वराहः प्राङ्मुखः श्यामाभ श्चतुर्भुजः शंखचक्रधरः सर्वाभरणसंयुक्तः रक्तांबरधरः वराहाननः श्रीभूमिभ्यांसाहितः 'वराहं वरदं भूमिसंधारणं व ज्रदंष्ट्र' मिति।

आग्नेय्यां प्राङ्मुखः इंदीवराभो हेमाबरधरः चतुर्भुजः शंखचक्रधरः सर्वाभरणभूषितः कमलाऽवनीभ्यां सहित स्सुभद्रः'सुभद्रंसुमुखंसुखप्रदंसुखदर्शन'मिति।

दाक्षिणे दक्षिणाभिमुखो नारसिंहः श्वेताभः रक्तवस्त्रधरः चतुर्भुजः शंखचक्रधरः अभयकट्यवलंबितकरः सिंहाननः श्रीभूमिसहितः नारसिंहः 'नारसिंहंतपोनाथंमहाविष्णुंमहाबल'मिति।

नैऋत्यां पश्चिमाभिमुखो हेमाभः श्यामांबरधरः च
भुजः शंखचक्रधरः किरीटहाराद्याभरणान्वितः पद्मास्थि
भ्यायुतः ईशितात्मा 'ईशंवरदंसर्वेश्वरंईशितात्मान'मिति

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखो वामनो ब्रह्मचारी वकु
लफलाभो द्विभुजः छत्रधरः दण्डधरस्समेखलः कौपी
वासाः सोपवीतः कृष्णाजिनधरः पवित्रपाणिः 'वाम
वरदंकाश्यपमादितिप्रिय' मिति।

वायव्ये पश्चिमाभिखो नीलाभःपीतांबरधरोलक्ष्म
धरणीभ्यां युक्तःसर्वोद्वहः 'सर्वेशंसर्वाधारं सर्वज्ञंसर्वोद्वह
मिति ॥

उत्तरेचोत्तराभिमुख स्त्रिविक्रमः श्यामाभः च
र्भजः शंखचक्रधरः पीतांबरधरो हारादिभूषित स्सुस्थित
वामपादो ललाटान्तोध्दृत दक्षिणपाद उध्दृतपादप्रस
रितदक्षिणहस्तः कट्यवलंबितवामहस्तः 'त्रिविक्रमंत्रिलो
केशंसर्वाधारंवैकुंठ'मिति।

ऐशान्यां प्राङ्मुखो रक्ताभः श्यामांबरधरः कनक
श्यामाभ्यांसहितः सर्वविद्येश्वरः 'सर्वविद्येश्वरंपुण्यंशुध्दं
ज्ञान'मिति।पुरुषादीनामनुक्तं सर्वं विष्णोरिवेतिविज्ञायते।

(तृतीयावरणदेवाः)

तृतीयावरणे प्राच्यां श्यमाभःअभ्यंतरमुखो जपा
बरधरो ज्येष्ठाजो द्विभुजो धृतकुलिशदक्षिणहस्तः कट्य

वलंबितवामहस्तःकिरीटाद्याभरणान्वितो मेघनादरवो वेणु ध्वजो गजवाहनः शचीपतिः जका(राद्यक्ष)रबीजः 'इन्द्रं शचीपतिंपुरुहूतंपुरन्दर'मिति ॥

आग्नेय्यां वह्निजातः किंशुकपुष्पसदृशः शक्ति पाणिः कुण्डलाङ्गदहारवान् शुकपिञ्छाऽम्बरधरः कपि ध्वजवाहनः स्वाहापति रिकारबीज स्सर्वदेवमुख आसी नोऽग्निः 'अग्निंजातवेदसंपावकंहुताशन'मिति ॥

दक्षिणे श्यामाभो रक्तवस्त्रधरो गदी व्यालध्वजो महिषवाहनो भरिणीजः फकारबाजिः शुकांगीशो घंटा नादरवो यमो 'यमंधर्मराजंप्रेतेशंमध्यस्थ'मिति ॥

नैर्ऋत्यां नीलाभो रक्तांबरधरः शूली मौतिका रव्येभवाहनः कृकलासध्वजो मूलजः सम्मोहिनीपतिः पकारबीजःपणवरवो निर्ऋतिः 'आरंभाधिपतिं नीलंनि-र्ऋतिंसर्वरक्षोऽधिपति'मिति ॥

वारुण्यां नीलवर्णो रक्तवस्त्रधरः पाशीसिंहध्वजो वारुणजः सुप्रतीकेभवाहनः अञ्जनापतिः वकारबीजः दर्दुररवो वारुणो 'वरुणंप्रचेतसंरक्तांबरधरं यादसांपति' मिति ॥

वायव्ये कनकाभ स्सितांबरधरो गजवाहनः वा-युजो वेणुध्वजः कुमुद्वतीपतिः दण्डभृत् यकारबीजः शंखरवो वायुः 'जवनंभूतात्मकंवायुमुदान' मिति ॥

उत्तरे सितवर्णः श्यामांबरधरो दण्डी पुष्पकवाह कृकलासध्वजः ककारबीजो यवनलापति र्धनिष्ठाजो मृ गरवः कुबेरः 'कुबेरंधन्यंपौलस्त्यंयक्षराज'मिति ॥

ऐशान्यां पाटल्याभ स्सितांबरधरो वृषध्वजवा नः जटामौलिश्चतुर्भुजः त्रिनेत्रः शूलपाणिः शकारबीज आर्द्राजः पार्वतीशो डमरध्वनि रीशानः 'ईशानमीश्व देवभव'मिति ॥

इंद्रादयोवाष्टावभ्यंतरमुखा एतेष्वनिरुध्दांत्रिविः मंवामनं, चविना ध्रुवेस्थिते स्थितान्आसीनेत्वासीना शयने, यानकेच तत्तत्कौतुकवत् ध्यायन् अर्चयेत् ॥

(श्रीभूचतुनार्म)

देवस्यदक्षिणे रुग्माभा क्षौमांबरधरा पद्महस्त कक्ष्याबद्धघनस्तनी ललाटोपरि पुष्पचूडान्विता मकु हारादिसर्वाभरणभूषिता श्रीवत्सादिबीजा फल्गुनोत्तरज ध्वनिरवाश्रीः 'श्रियंधृतिंपवित्रींप्रमोदायना'मिति ॥

वामेश्यामाभा रक्तांबरधरा रक्तोत्पलधरा मकुट दिसर्वाभरणसंयुक्ता वैशाखरेवतीजाता लक्ष्मीपूर्वाक्षरा धिपा शंखरवाभूमिः 'हरिणींपौष्णींक्षोणीमहा'मिति ॥

(पुरुषादिदेवीनां चतुर्नामोहः)

पुरुषादीनां देवीनां श्रीभूम्योरि वेतिविज्ञायते ॥

(कर्मार्चास्थानेप्रथमावरणदेवाः)

कर्मार्चास्थाने पीठे प्राच्यां प्राङ्मुख स्सुभद्रः पूर्ववत् ॥

आग्नेय्यांप्राङ्मुख स्सुवर्णपीतांबरधरः सकलाविश्वाभ्यांयुक्त स्सर्वः 'सर्वंविश्वंसर्वाधारंसर्वेश्वर'मिति।

दक्षिणे दक्षिणाभिमुखो हयात्मकः श्वेताभः पीतवासा हयाननः इलाविश्वाभ्यांसहितो 'हयात्मकंदेवेशं सर्वानंदंसनातन'मिति ॥

नैर्ऋत्यां पश्चिमाभिमुख स्सितवर्ण श्यामांबरधरः शुद्धाविमलाभ्यांयुक्त स्सुखावहः 'सुखावहंसुकेशंसुमुखं सुरप्रिय'मिति।

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखो रामदेवः कनकाभो नालांबरधरः ब्राह्मीविजयाभ्यांयुक्तो 'रामदेवंमहाबलंमहाभद्रं परशुपाणि' मिति ॥

वायव्ये पश्चिमाभिमुखः किंशुकपुष्पाभः सितांबरधरः सुभगासुमुखीभ्यांयुक्त स्सुवहः 'सुवहंसर्वतेजो-मयम् आनन्दंसर्वरूपिण'मिति ॥

उत्तरेच उत्तराभिमुखः पुण्यः पूर्ववत् ।

ऐशान्यां प्राङ्मुखोऽग्निवर्ण स्सितांबरधरः सुमताजननीभ्यांयुक्त स्सुवहः 'सुवहंसुकृतंविज्ञानंवेदमय'मिति।

सुभद्रादीनामनुक्तंसर्वंविष्णोरिवेतिविज्ञायते ॥

(द्वितीयावरणदेवाः)

(मित्रादीनां लक्षणंच.)

द्वितीयावरणे गजवाहनः श्वेताभः स्रुवध्वजो मित्रेशो मित्रः, रुरुवाहनोऽग्निवर्णो जुहूध्वजः सतीशो त्रिः, गजवाहनः कनकाभ स्सवारिकलशध्वजः शुभेश्वर शिवः, वायुवाहनः प्रवालाभो वेदध्वजः शुद्धेशो विश्व सर्वैरक्तांबरधरा भेरीरवा रोहिणीजा तन्नामाद्यक्षरबीजाश्च एतान् पीठान्ते प्रागादि बहिर्मुखान् अर्चयेत् ।

हेमाभ स्सनातनः, कुन्दाभः सनन्दनः, गुञ्जाभ सनत्कुमारः, स्फटिकाभस्सनकश्च, सर्वे श्यामांबरधरा पद्मवाहनाः कूर्चध्वजाः ब्रह्मचारिणः नामाद्यक्षरबीजा शङ्खनादरवाश्च, एतानाग्नेयादिकोणेषु बहिर्मुखानर्चयेत् ।

(मित्रादीनांचतुर्नाम)

मित्रंलोकहितंविश्वात्मानंकपि(वि)वरम्, अत्रिं त्रिधागतिंतृतीयात्मकंवेदमूर्तिम्, शिवंमुनिवरंशुद्धंसुयो क्तारम्, विश्वंभूतनायकंजगद्वीक्षणंसर्वमातृकम्, सनातन मुनींद्रंब्रह्मसंभवंनिष्ठानकम्, सनन्दनंगुरुंसर्वपूज्यंमंत्र ज्ञम्, सनत्कुमारंज्योतिरीशंनिरुद्धेंगमक्रोधम्, सनकंनिस्ता तारंधर्मज्ञंधर्मचोदितमिति ॥

(तृतीयावरणदेवाः)

तृतीयावरणे इन्द्रादीन् दक्षिणेश्रियं वामेहरिणींच, पूर्ववदर्चयेत् ॥

(ब्रह्मादिलक्षणम्)

दक्षिणेभित्तिपार्श्वे रुग्माभो हंसवाहनः कमंडलुध्वजोऽभिजिज्जात स्सावित्रीपतिः उकारबीजो वेदरवो ब्रह्मा 'ब्रह्माणंप्रजापतिंपितामहंहिरण्यगर्भ'मिति ॥

सुवर्णाभो ब्रह्मचारी रक्तांबरधरः पद्मवाहनः कूर्चध्वजः शंखरवः मकारबीजः मार्कंडेयः 'मार्कंडेयंपुण्यंपुरातनममित' मिति॥

वामे भित्तिपार्श्वे श्वेताभो व्याघ्रचर्मांबरधरः परशुमृगधरः चतुर्भुजो वृषध्वजवाहनो डमरु(क)ध्वनिः मकारबीजः आर्द्राज उमापति गङ्गाधरो 'गङ्गाधरं वृषवाहनम् अष्टमूर्तिमुपत्मति'मिति ॥

अग्निवर्णः शुक्लांबरधरः पद्मवाहनः कमण्डलुध्वजो रोहिणीजः शङ्खरवो नामाद्यक्षरबीजः ख्यातीशः पद्मापिता 'पद्मापितरंधात्तृनाथंख्यातीशंभृगु' मिति ॥

(धात्रादीनां लक्षणम्.)

दक्षिणे गधवस्थाने वेणुवर्णो रथकेतु स्संधिनीश उदङ्मुखो धाता, वामे गधवस्थाने शुकपत्राभो गजवाहन स्सर्पध्वजो ऊर्ध्वेशो दक्षिणामुखो विधाता, द्वारदक्षिण-

शिरा ऊर्ध्वमुखो नीलवर्णो वृषभवाहनोऽग्निकेतुः प्रीतीशो भृतिः पूजकादिभिरर्चनाकालादन्यत्राऽनलंघ्यः उपरिस्थानेपूजयेत्। तदुपरिशुक्लाभ स्तुरंगवाहनः श्वेतकेतुः भरणीश उदारः अधोमुखः पतङ्गः, द्वारदक्षिणभागे सुवर्णाभो गजवाहनो वृषध्वजो बलेशः पतिरः, वामे सुव र्णाभो रथवाहनः शङ्खध्वजो धरणीशोऽवाक्शिरा वरुणः एतेनामाद्यक्षरबीजा श्शंखरवाश्च ॥

(धात्रादिनां चतुर्नाम.)

'धातारं डंमिनं सनिशं गधवं, विधातारंकीनाशं मूरुंडंन्यर्ण, भृतिंभुवंगम् उत्संगंपीठं, पतंगम् उत्करम् अपदानंकपर्दिनं, पतिरंबलिवतं मध्यगंवंखरं, वरुणंतेजिनंदंसिनंतरास्विन' मिति षडेतान् कवाटं यत्राऽस्ति तत्रार्चयेत्॥

(आलयबाह्ये न्यक्षादिदेवाः.)

आलयस्य बहिःपार्श्वे प्राग्द्वारमध्ये प्राङ्मुखो दूर्वांकुरवर्णो हेमांबरधरः प्रज्ञा(पूजा) सीशो दण्डपाणिः श्येनध्वजवाहनो रोहिणीजो न्यक्षाद्यक्षरबीजो 'न्यक्षंदधीत्यकंपीवरमार्यक'मिति।

दक्षिणे दक्षिणामुखो रक्तवर्णास्सितांबरधरः उत्साधिनीपति दण्डधरः पिंडिपालध्वजोहयवाहनः मखोद्भवः

स्रुकध्वजो विश्वाद्यक्षरबीजो विव-स्वान् 'विवस्वंतंभरतं विश्वकर्माणं मरीचिमंत' मिति॥

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखः शरभांतध्वनिः पुष्पांबर धरः कपोतवाहनः धूमकेतु र्ज्वालायुधो विशाखाजो मेघ रवो नामाद्यक्षरबीजो मित्रो 'मित्रंत्वरं शाजिष्वंतंरमणक' मिति॥

उत्तरेच उत्तराभिमुखो हेमाभः पुष्पांबरधरो मृग वाहनो महिषध्वजो मूलाजो दण्डपाणि र्वाणीपतिःवेदरवः क्षत्ताऽऽद्यक्षरबीजः क्षत्ता 'क्षत्तारं महीधरम् उर्वरोहंशो वधि' मिति॥

(प्रथम द्वारदेवते.)

प्रथमद्वारदक्षिणे श्वेतवर्णः शुक्लांबरधरः स्रुक् ध्वजो गजवाहनो रोहिणीज स्संध्यानाथ श्शंखरवो यंत्रि कायुधः मकाराद्यक्षरबीजो मणिको 'मणिकंमहाबलं विम लंद्वारपालक' मिति ॥

वामे तस्यपत्नी कनकाभा सितांबरधरा पुष्पहस्ता सौम्यजा शुकस्वररवा सकारबीजा संध्या 'संध्यांप्रभावतीं ज्योतिरूपां दृढव्रता' मिति॥

(मुखमंडप द्वारदेवते.)

मुखमंडपद्वारदक्षिणे-स्फटिकाभो हेमांबरधरो रुरु वाहनः कुशध्वजो विधिजो दिव्यशो नामाद्यक्षरबीजो

दण्डधर श्चतुर्भुजो वेदरवो विखना 'विखनसंतपोयुक्तं सिद्धिदं सर्वदर्शन' मिति ॥

वामे रुरुवाहनः कूर्चध्वजः ताराद्यक्षरबीज स्संधिनीशो वेदरवो दण्डधरो द्विभुजः पुष्यसंभव स्तापस'स्तापसं सिद्धिराजं सर्वदोषविवर्जितं सहस्राश्वमेधिन' मिति ॥

(प्रथमावरण द्वारदेवते.)

प्रथमावरण द्वारदक्षिणे अग्निवर्णः शुक्लां (कां) बरधरः कूर्मवाहनः शरध्वजः संमोदिनीपतिः (ध्रुवा)द्यक्षरबीजः प्रोष्टपाज्जातो दण्डपाणि स्सिंहरवः किष्किन्धः 'किष्किन्धं बहुमर्दिनं बहुसेनंदृढव्रत' मिति।

वामे श्वेताभो रक्तांबरधरः कूर्मवाहनः शरध्वजो विशोकापति र्वेणुदण्डायुध स्तीर्थाद्यक्षरबीजो आर्द्राजो मेघरवः तीर्थः 'तीर्थम् उद्वाहकंसर्वयोग्यम उदावहमिति॥

(द्वितीयावरण द्वारदेवते.)

द्वितीयावरण द्वारदक्षिणेच—उत्तराभिमुखः प्रवालाभः एकदन्तः कर्णादूर्ध्वंगजाकारो वामनः कुशध्वजो वेणुकंकतवाहनः शंखरवः चतुर्भुजः कदलीफलहस्तः आर्द्रापतिः श्रविष्ठाजो वक्रतुण्डः 'वक्रतुंडम् एकदंष्ट्रंविकटं बिनायक' मिति ॥

उत्तरे शंखवर्णो नीलांबरधरः किरीटी सिंहासने समासीनः द्विभुजो जवनीपतिः सार्पजो हस्तताळरवः

शेषाद्यक्षरबीजः सागरध्वजवाहनो नवभिः सप्तभिः पंच-भिर्वापृष्टोद्धतैः फणै स्समाच्छादितमौळिः नागराजः'नाग राजं सहस्रशीर्षमनन्तं शेषमिति ॥

(तृतीयावरण द्वारदेवते.)

तृतीयावरणे द्वारदक्षिणे शंखाभो नीलांबरधरो भूताकारः शुद्धापतिः पद्मध्वजवाहनो हस्ताभ्यां शंखं-दधानो वारुणः शंखादिबीजःशंखरवः शंखनिधिः 'शंख निधिंवरं धनदंमौक्तिकोद्भव' मिति ॥

वामे रक्ताभो जपांबरधरो वि-शुद्धेशो हस्ताभ्यां पद्मंदधानः पद्मध्वजवाहनः प्रोष्टपाज्जातः सिंहनादरवः पद्माद्यक्षरबीजः पद्मनिधिः 'पद्मनिधिंवरंरक्ताभं भूतनाय क' मिति ।

(चतुर्थावरण द्वारदेवते.)

चतुर्थावरणे द्वारदक्षिणे-रक्ताभः श्वेतांबरधरो ना गचूळिकमस्तकः उद्देश्यकरो भामिनीश स्तुरगवाहनोऽ हिध्वजो भेरीरव स्तुकारबीजो हस्तज स्तुहिणः 'तुहिणं दैत्यराजं विष्णुभक्तं गदाधर' मिति॥

वामे श्यामाभो रक्तांबरधरो नागचूळिकमस्तकः उद्देश्यकर स्सुधापतिः व्याघ्रवाहन स्सर्पध्वजो झल्लरीरवो हस्तजो बल्यादिबी जो—बलिन्दो 'दैतेयंमहावीर्यं बलिन्दं शूलपाणि' मिति॥

(पञ्चमावरण द्वारदेवते)

पञ्चमावरणे द्वारदक्षिणे-रक्ताभो नीलांबरधरःशिर सिखड्गधरो वायुवाहन अनलध्वजो घोररवः स्वातीजो बलेशः खकारबीजो नन्दको 'नन्दकंखड्गं पापहरं दैत्य नाशन' मिति॥

वामे पञ्चवर्णेर्युक्तं श्वेतांबरधरं नपुंसकं शिरसिचापधरं मेघवाहनं शरध्वजं महानादरवं विशाखाजं शकारबीजं शार्ङ्गः 'शार्ङ्गं धनुर्वरं शत्रुहंतारं वरायुध' मिति॥

(षष्ठावरण द्वारदेवते.)

षष्ठावरणेद्वारदक्षिणे श्वेताभो नीलवासा शिशर-सिशंखभृत्दण्डायुधो नन्देशो रोहिणीजो वियद्गतिध्वजो हंसवाहनः कंठशब्दरवो नामाद्यक्षरबीजः शंखचूली 'शंख चूलिनंवृक्षदण्डंश्वेताभंघोररूपिण' मिति।

वामे रक्ताभः श्वेतांबरधरः शिरसिचक्रधरः पाश दण्डभृन्मेघनादरवो धूमकेतुस्तुष्टीशः प्रवृत्तवाहनश्चकार बीजश्चक्रचूली 'चक्रचूलिनंमहानादं उग्रतापंभयानक' मिति॥

(सप्तमावरण द्वारदेवते)

सप्तमावरणेद्वारदक्षिणे-हेमाभो रक्तवस्त्रधरः चतु र्भुजः उद्देश्यदंडधर दक्षिणहस्तः अपसव्यकट्यवलम्बित वामहस्तः उग्रवेगसमन्वितो दंष्ट्राभ्यांयुक्तः किंचिद्वारंसमी

स्थितः प्रियापतिः सिंहवाहनो मेघरवो धूमकेतुः मूलो
ा नामाद्यक्षरबीजः चण्डः 'चण्डम् उग्रं भयानकंद्वार-
ष्क' मिति ।

वामे श्यामाभः श्वेतांबरधर स्सुमुखीपतिरन्य-
ंचंडवत्प्रचण्डः 'प्रचण्डंभीमंघोररूपं द्वाराधिप' मिति॥

(विष्वक्सेनस्वरूपंस्थलनिर्णयः)

उदक्प्राकारपार्श्वे, विमानपार्श्वेवा, कुबेरैशान्य-
ध्ये दक्षिणाभिमुखः सिंहासनेसमासीनोऽग्निवर्णः
वासाः श्रीवत्संच, ब्रह्मसूत्रंच, विना हरिवत्भूषणैर्युक्तो
ुजः पुष्पपाणिः, शक्तिदण्डभृद्वा, जयापतिः शृंगकेतुः
रथवाहनः पूर्वाषाढोद्भवः पुष्परवो विद्यादिबीजो
वक्सेनो 'विष्वक्सेनंशान्तंहरंअमित, मिति ॥

(श्रीभूतस्थानादि)

प्रथमावरणस्यचातुर्भागात्त्रिभागे सोपानमध्येवा
ाभो रक्तांबरधरः बहिर्मुखःब्रह्मचारी दण्डायुधः सिंह
वाहनःफाल्गुने भरणी(रोहिणी)जातः कुंभशाङ्खरवो
ाद्यक्षरबीजो श्रीभूतः 'श्रीभूतंश्वेतवर्णं वैष्णवंमुखपा
ा' मिति ॥

(गरुडस्थानादि)

द्वितीयावरणे हाटकाभः शुकपिञ्छाम्बरधरः झल्ल
खलायुक्तः किंकिणीजालयुत स्सर्वाभरणभूषित उप-

र्युपरिछन्नाभिर्बंधूकनिभाभिस्तिसृभि श्चूडाभिर्युक्तः ? श्याम: त्रिशीर्ष सुमुखभुजगेनकृतछन्नवीरः किरीटवानूपञ्च-वर्णमिश्रितः भुजगाभ्यांयुक्तः छन्दोमयः पक्षद्वययुतो गुञ्जाभनेत्रोहृदये अंजलिसंयुक्तोऽभयदोवा द्विभुजः स्वात्युद्भव श्चूडध्वजो विशोकेशो वायुवाहनः तुण्डायुधः पक्षघातरवो गणाद्यक्षरवीजो गरुडो 'गरुडंपक्षिराजं सुवर्णखगाधिप' मिति ॥

(चक्रस्थानादि.)

तत्पूर्वे चक्राङ्गारवर्णो रक्ताम्बरधरः शिरसिचक्र भृत् पुष्टिकेशो धूमकेतुः प्रवृत्तवाहनः तज्जनितरवः चकारबीजोऽनलस्सुदर्शनः 'सुदर्शनं चक्रं सहस्रविकच मनपायिन'मिति ॥

(शंखस्थानादि.)

तत्पूर्वे पाञ्चजन्यो दुग्धाभो रक्तवस्त्रधरो भूताकृतिः शिरसिशंखभृत् वियद्गतिध्वजो वियद्गात्रायुधो हंसवाहनः कंठशब्दरवो वारुणीपतिःशकारबीजो नलजः त्पाञ्च-जन्यंशंखम् अंबुजं विष्णुप्रिय' मिति ॥

(ध्वजस्थानादि.)

तत्पूर्वे हाटकाभः शुक्लाम्बरधरः ऊर्ध्वकेतुः शंख केतुः वायुवाहनः सहारवो स्वातीजातो जकारबीजो जय प्रियापति र्द्विभुजः पद्मधरः आसनेदक्षिणंपादंप्रसार्य

वाममाकुंच्याऽऽसीन स्सर्पयुक्तो हृदयेंजलिसंयुक्तो जयो 'जयम् अत्युछ्रितंधन्यं ध्वज'मिति ॥

(यूथाधिपस्थानादि.)

तत्पूर्वेयूथाधिपः पीठेबहिर्मुखः श्वेताभो रक्तवस्त्र धरो भूताकारो द्विभुजो दण्डधरो भूतकेतु र्महाचातक वाहनः रविजेशो गतिशब्दरवः श्रविष्ठाजो भूताद्यक्षर बीजो महाभूतो 'यूथाधिपतिं नित्य मुग्रं महाभूत'मिति ॥

(अक्षहन्तृस्थानादि.)

तत्पूर्वेपीठे पाकार्जुनो रुक्माभः पद्मनेत्रः कृष्ण कुंचितमूर्धजः भूताकारः कृष्णवस्त्रधरः कुण्डोदरो द्विभुजो दण्डहस्तो स्वातीजात स्सिंहनादरव स्सिंहध्वजवाहनो भूताद्यक्षरबीजः स्सुमुखीपति र्विष्णुभूतः पाकः 'अर्जुनं हस्तम् अक्षहन्तारंविष्णुभूत'मिति ॥

(चक्रादीनांस्थानेमतान्तरम्)

एतेअनपायिनः एतेषुश्रीभूतगरुडौ प्रासादपार्श्वे चक्रशंखध्वजयूथाधिपपाकोर्जुनान् बलिपीठपार्श्वेच - संयोज्यार्चयेदितिकेचित् ॥

(आवरणबलिदेवाः)

प्रथमावरणे, द्वितीयेवा, पूर्ववदिंद्रादीनर्चयेत् । प्राग्गादिद्वारदक्षिणपार्श्वे तत्तद्दिगीशानर्चयेत् ॥

(द्वितीयावरणेनवग्रहाणां चतुर्नामादिकं)

द्वितीयावरणेप्राग्द्वारादुत्तरे पश्चिमाभिमुखो रक्त वर्णः शुक्लांबरधरो द्विभुजः पद्महस्त स्सप्ताश्ववाहनो हयध्वजो रेणुकासुवर्चलापतिः खकारबीजोऽब्धिघोषणरव स्सहस्त्रकिरणो मण्डलावृतमौलिः श्रावणेमासि हस्तजः आदित्यः 'आदित्यंभास्करंसूर्यमार्त्तांडंविवस्वंत' मिति।

तद्दिगीशस्यदक्षिणे पश्चिमाभिमुखः श्वेताभो रक्तांबरधरो द्विभुज इक्षुचापभृत् मंडलावृतमौलिः हिरण्मयोऽष्टाश्ववाहनः कुलीरध्वजो हंसरवो रोहिणीशः सकार बीज स्सौम्यज श्चंद्रो 'वसिष्ठंसोमंयज्ञांगंइंदुमतिंचंद्र' मिति।

दक्षिणेच उत्तराभिमुखो बंधूकवर्णो नीलांबरधरः शक्तिपाणिः शरभध्वजः शुकजुष्टापतिः अश्वनीजातः अश्ववाहनः शंखरवो नामाद्यक्षरबीजः अङ्गारक 'अंगारकं वक्रंरक्तंधरासुत' मिति।

तस्यपश्चिमेच उत्तराभिमुखः श्यामवर्णो रक्तांबरधरो द्विभुजो रथवाहनः सिंहध्वज शंखरवो नामाद्यक्षरबीज स्सुशीलापतिः श्रविष्ठाजातोबुधो 'बुधंश्यामंसौम्यं श्रविष्ठाज' मिति॥

(गुरोः)

पश्चिमे दिगीशस्यदक्षिणे प्राङ्मुखः पीताभः श्यामांबरधरो दर्भहस्तः पूरितमकुटः कृष्णाजिनधरः कुशध्वजो हंसवाहनः तिष्यज स्तारापतिः नामाद्यक्षरबीजः बृहस्पतिः 'पीतवर्णं गुरुंतैष्यंबृहस्पति' मिति ॥

(शुक्रस्य)

तस्योत्तरे प्राङ्मुखो रजतवर्णो वल्कलांबरधरोऽजिनजटाधरो मेघवाहनः स्रुवध्वजो रोहिणीजो नामाद्यक्षरबीज स्सुमदापतिः शंखरवः शुक्रः 'शुक्रंभार्गवं काव्यंपरिसर्पिण' मिति।

(मंदस्य)

उत्तरे दिगीशस्यपश्चिमे दक्षिणामुखः अञ्जनाभः द्विभुजः कुशचीरांबरधरो रेवतीजःकुमुदापतिः वराहध्वज वाहनः शंखरवो नामाद्यक्षरबीजो मन्दः 'सूर्यपुत्रंमंदं रेवत्यंशनैश्चर' मिति।

(राहोः)

तत्प्राच्यां दक्षिणामुखः श्यामाभो जपाम्बरधरो द्विभुजो नागचूलिकमस्तकः पाशायुधो मण्डलावृतमौलि स्सर्पध्वजवाहनो आश्लेषाजो जरापतिः नामाद्यक्षरबीजः राहुः 'राहुं दैतेयमुरगेशंग्राहक' मिति ॥

(केतोः)

प्राच्यां पश्चिमाभिमुखो धूमवर्णः श्वेतांबरधरो नारीशः अन्यत्सर्वं राहोरिव केतुः 'केतुंकृष्णं रौद्रंप्रकाशिन'मिति। यद्दिग्द्वारं तद्दिग्द्वारपार्श्वे अर्चयेत् ॥

(तृतीयावरणे गङ्गादीनां चतुर्नामादि.)

तृतीयावरणे प्राग्द्वारदक्षिणे पश्चिमाभिमुखा द्विभुजापीतांबरधरा श्वेताभा कृष्णकुंचितमूर्धजा हृदये अञ्जलिसंयुक्ता रेवतीजा गकारबीजा कूर्मध्वजवाहना शंखरवा गङ्गा 'नळिनींजाह्नवीं गङ्गांलोकपावनी' मिति ॥

(यमुनायाः)

दक्षिणेचोत्तरामुखा श्यामवर्णा रक्तवस्त्रधरा पीनस्थनी कृष्णकुञ्चितमूर्धजा द्विभुजा पुष्पहस्ता परपुष्टरवा मत्स्यवाहनकेतुका मूलजा यमाद्यक्षरबीजा यमुना 'यमुनां स्थापिकांनदीवरांपावनी' मिति ॥

(नर्मदायाः.)

पश्चिमे रक्ताभा प्राङ्मुखा श्वेतवस्त्रधरा सुखासीना द्विभुजा पुष्पमालाधरा कूर्मध्वजवाहना जलजकुक्कुटरवा अश्विनीजाता नद्याद्यक्षरबीजा नर्मदा 'नर्मदांनदीवरां विद्युद्रूपां विशाला' मिति ॥

(सिन्धोः)

उत्तरे दक्षिणामुखा कृष्णश्वेताभा पुष्पवस्त्रधरा पद्महस्ता द्विभुजा उद्बद्धकेशी पौष्णजा जलघोषरवा मक

रध्वजवाहना सिताद्यक्षरबीजा सिन्धुः 'सिन्धुं नदीवरां-मृद्धिंसाधना' मिति ॥

(दुर्गायाः)

प्राग्द्वारादुत्तरे श्यामवर्णा सिताम्बरधरा अष्टभुजा चतुर्भुजावा शंखचक्रधरा सर्वाभरणसंयुक्ता कक्ष्याबद्ध घनस्तनी कृत्तिकोद्भवा घण्टारवा नामाद्यक्षरबीजा सिंह ध्वजवाहना दुर्गा 'दुर्गांकात्यायनीं वैष्णवीं विन्ध्यवासिनी' मिति ॥

(सरस्वत्याः)

आग्नेय्यां रक्तवर्णा श्वेतवस्त्रधरा चतुर्भुजा अक्ष-माला कमंडलुज्ञानमुद्रापुस्तकयुता हंसवाहना नामा-द्यक्षरबीजा अश्विनीजाता प्रणवरवा सिद्धिः 'सिद्धिंविश्वां भृगुपत्नीं सरस्वती' मिति ॥

(श्रियः)

नैर्ऋत्यां श्रियंपूर्ववत् ॥

(ज्येष्ठायाः)

वायव्यां रक्ताभा पुष्पांबरधरा पीनस्तनी पुष्प निधिभाजनधरा दक्षिणे पीतगदाधरा, वृष (भ) युतावा रक्त नीलपरीतांगी मौञ्जालिकाञ्चियुता ज्येष्ठानक्षत्रजाता खर-युक्ता श्यामांबरधरा रथवाहना काकध्वजियुता काकध्वजा नामाद्यक्षरबीजा ज्येष्ठा 'भूर्ज्येष्ठायिनींभुवर्ज्येष्ठायिनीं सुव ज्येष्ठायिनीं कलिराजायनीं कलिपत्नी' मिति ॥

(धात्र्याः)

ऐशान्यां रक्ताभा श्यामाम्बरधरा उग्रनयना महा रौद्री दंष्ट्राभ्यामलंकृता बालमौल्युत्तरासंगा त्रिशूला षड् भुजा भ्रूभङ्गविकटा कपालपाशहस्ता रक्तकुंचितमूर्धजा अट्टहाससहिता अवग्रपीठसमासीना डमरुकध्वनियुता नामाद्यक्षरबीजा पिशाचध्वजवाहना आर्द्रानक्षत्रजाता धात्री 'धात्रींमहोदरींरौद्रींमहाकाली' मिति ॥

(सुरायाः)

अन्तराले प्राच्यां पश्चिमाभिमुखा रक्तवर्णा जपां बरधरा पुष्पहस्ता ललाटोपरिपुष्पचूडा कृष्णकुंचित-मूर्धजा वीणावेणुरवा स्वात्युद्भवा कपोतध्वजवाहना सुरा द्यक्षरबीजा सुरा 'सुरांसुमुखीं विद्युद्रूपांसुभगा' मिति ॥

(सुन्दर्याः)

तद्दक्षिणे पश्चिमाभिमुखा कनकाभा सितांबरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुंचितमूर्धजा वीणावेणुरवा स्वात्युद्भवा हंसध्वजवाहना नामाद्यक्षरबीजा सुन्दरी 'सुन्दरीं विशालां पद्माक्षींपद्मवर्णिनी' मिति ॥

(स्वाहायाः)

दक्षिणेचउत्तराभिमुखा रुग्माभा रक्तवस्त्रधरा पुष्पहस्ता द्विभजा कृष्णकुंचितमूर्धजा हंसरवा विशाखा-जाता नामाद्यक्षरबीजा स्वाहा 'स्वाहांशुभाङ्गींमृद्धङ्गीं साधना' मिति ॥

(स्वधायाः)

तत्पश्चिमेच उत्तराभिमुखा सितश्यामा कृष्णाम्बरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा शुकध्वजवाहना नामाद्यक्षरबीजा अग्निरवा याम्यजा स्वधा 'स्वधांसमृद्धिं कुलवर्धिनीं सन्नति' मिति ॥

(संह्लादिन्याः)

पश्चिमे प्राङ्मुखा कनकाभा सिताम्बरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा वीणावेणुरवा हंसध्वज वाहना मूलोद्भवा नामाद्यक्षरबीजा संह्लादिनी 'संह्लादिनीं वरारोहांमायाङ्गींमुदवर्धिनी' मिति ॥

(राकायाः)

उत्तरे दक्षिणाभिमुखा हेमामिश्रसिताभा रक्ताम्बर धरा पुष्वहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा वीणावेणुरवा हंसध्वजवाहना मूलोद्भवा नामाद्यक्षरबीजा अभिजिज्जाता राका 'राकांमुख्यां रत्नाङ्गीं वरानना' मिति ॥

(सिनीवाल्याः)

तत्पूर्वे दक्षिणाभिमुखा सितश्यामा शमीपुष्पनिभाम्बरधरा पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुञ्चितमूर्धजा घनस्तनी पृथुश्रोणी हंसध्वजवाहना शुकस्वररवा अभिजिज्जता पुण्याद्यक्षरबीजा सिनीवाली 'सिनीवालीं हितदां गभस्तिनीं पुण्यदा' मिति ॥

(हवीरक्षकस्य)

पचनालयेच उत्तराभिमुखः कृष्णवर्णः शुक्लाम्बरधरो विकटकण्ठश्शूलपाणिः कुशेशयाक्षो नामाद्यक्षरबीज स्सुरगणेशः शङ्खरवोऽश्ववाहनः सिंहध्वजो रोहिणीजो हवीरक्षको 'हवीरक्षकम् आग्नेयंपचनंशैलूष' मिति।

(पुष्परक्षकस्य)

पुष्पसंचयस्थाने पश्चिमाभिमुखः कनकवर्णः श्यामाम्बरधरो गजवाहनः पुष्पध्वजो रेवतीज श्शङ्खरवः शुद्धाङ्गीशो नामाद्यक्षरबीजः पुष्परक्षकः 'पुष्परक्षकं हरितम् अधिवासं फुल्ल' मिति ॥

(पुरुषस्य)

स्नानोदकसञ्चयस्थाने पुरुषंपूर्ववत् ॥

(प्लोताधिपस्य)

प्लोतवस्त्रोत्तरीयादिसंचयस्थाने हेमाभः शुकपिंछांबरधरः चतुर्भुजः कलशाक्षमालापाणिः जटाधरो हंस वाहनो रूपाद्यक्षरबीज स्सावित्रीपतिः अभिजिज्जातः कमण्डलुध्वजो हुङ्कारखः त्वष्टा 'त्वष्टारं रूपजातंनिधिजं प्लोताधिप' मिति ॥

(शयनस्थानेगदायाः)

शयनस्थाने पश्चिमाभिमुखा हेमाभा रक्ताम्बरधरा पद्महस्ता द्विभुजा शिरसिगदाधरा सिंहध्वजवाहना घोर रवा श्रविष्ठाजा गकारबीजा गदा 'गदांकौमोदकींपुण्यां प्रबला' मिति ॥

(चामुण्डस्य)

हविर्द्रव्यादिसञ्चयस्थाने पश्चिमाभिमुखो मेघ-
ः श्वेताम्बरधरो विकटदंडपाणिः भूतभावनः शूल-
गो नामाद्यक्षरबीजः कुंभशब्दरवः सर्वेशः आर्द्राजातः
ुंडः 'सर्वेश्वरंजगन्नाथं चामुण्डंसर्वतःश्वर' मिति ॥

(बलिरक्षकस्य)

होमस्थाने पश्चिमाभिमुखः श्यामवर्णः पीतांबर-
द्विभुजो दण्डायुधो रथवाहनः सिंहध्वजो नामा
रबीजः शंखरवः श्रविष्ठाजः सुमनसापतिः बलि-
को 'बलिरक्षकंदण्डं सर्पजंसम'मिति ॥

(तुर्यावरणदेवेषुगविष्ठस्य)

चतुर्थावरणप्राग्द्वारोत्तरे खड्गसंकाशः पीतवासाः
पाणिः खगध्वजो रथवाहनः सत्यलोचनापतिः श्रव
। नामाद्यक्षरबीजो नाग(द)रवो गविष्ठो 'गविष्ठं-
नंगुह्यमाकाश' मिति ॥

(हरिण्याः)

द्वारदक्षिणे पूर्ववत् हरिणीम् ॥

(तोयस्य)

पश्चिमे प्राङ्मुख उत्पलाभः शुकपिंछांबरधरः
शूल गजवाहन सिंहध्वजः पकारबीजो दर्दुरशब्दः
काधिपति स्तोयः 'पवित्रममृतंतोयंगोबर' मिति ॥

(अग्नेः)

दक्षिणेच उत्तराभिमुखः पिङ्गलाभो नीलवासा शक्तिभृत् गजवाहनः कपिलध्वजः संख्यापति श्शंखरवो (ना)(र)माद्यक्षरबीजः अनलजोग्निः 'वीतिहोत्रंभुरण्यं शुद्धमग्नि' मिति ॥

(वायोः)

उत्तरे दक्षिणाभिमुखः श्यामवर्णः पीतवासाः असिपाणिः गजवाहनो रेणुध्वजो यकारबीज श्चलिकापतिः स्वातीजः शङ्खरवो वायुः 'असुंसमीरणं वायुंपृषदश्व' मिति ॥

(ऋग्वेदस्य)

आग्नेय्यां पश्चिमाभिमुखः स्फटिकाभो रक्ताम्बरधरो द्विभुजः पुष्पहस्तः षड्तुध्वजवाहनो विद्येशो ऋताद्यक्षरबीजो याम्यज ऋग्वेदः 'ऋचंमधुंसोमंक्रतु' मिति ॥

(यजुर्वेदस्य)

नैऋत्यां प्राङ्मुखः पीतवर्णः श्वेताम्बरधरः कुलिशहस्तो द्विभुजः कांस्यतालरवो अग्निकेतुः बुद्धीशः स्वरवाहनः इडाद्यक्षरबीजः पुनर्वसूजातो यजुर्वेदो 'यजुर्वेदं दधि मिश्रम् इष्टि' मिति ॥

(सामवेदस्य.)

वायव्यांप्राङ्मुखो रक्ताभः पीतवासाः द्विभुजः सप्तस्वरवाहनध्वजो मूलोद्भवो मतीशो गानरवः सामाद्यक्षरबीजः सामवेदः 'साम घृतं वज्रंयज्ञ' मिति ॥

(अथर्ववेदस्य.)

ऐशान्यां पश्चिमाभिमुखः अञ्जनाभः श्वेतवस्त्र-
द्विभुजः कूर्चहस्तः स्रुवध्वजो हंसवाहनो हंसरवः
शः प्रोष्ठपाज्जातो अथवाद्यक्षरबीजःअथर्ववेदः 'अथ-
पवित्रंक्षीरंपुण्य' मिति ॥

(शिवस्य.)

अन्तराळे प्राच्यामुत्तरेशिवंपूर्ववत् ॥

(विष्णोः.)

तद्दक्षिणे पश्चिमाभिमुखस्सुवर्णः शुकपिञ्छाम्बरः
ाति: खगध्वजवाहन श्चतुर्भुजः शंखचक्रधरः पाञ्च-
ारवः श्रवणोद्भवः अजाद्यक्षरबीजो विष्णुः 'विष्णुं
ंव्यापिनं रत्नंविश्व' मिति ॥

(काश्यपस्य.)

दक्षिणेचोत्तराभिमुखः कृष्णवर्णः पुष्पवस्त्रधरो
दण्डधरो द्विभुजः शङ्खरव स्त्रिपदावाहनः कमण्डलु
ो विश्वाद्यक्षरबीजो हस्तजः क्षमेशः काश्यपः 'का-
ं विश्वमूर्तिम् अक्षतंतक्षक' मिति ॥

(गुहस्य.)

तत्पश्चिमे चोत्तराभिमुखः पलाशपुष्पाभः षड्-
ः षण्मुखः सर्वाभरणभूषितो बालमौलियुतो देवयानी
नीमाद्यक्षरबीजः शंखरवो मयूरध्वजवाहनो गुहो

ण्डिनीं गायत्रीं षण्मुखीं; विश्वगर्भां विषोर्मिणीं कृष्णां रोहिणीं; वाराहीं वरदाम् उर्वीव दंष्ट्रां; जयन्तीं कौशिकीं इन्द्राणीं घनाघनां; काळीं नाळिकादंष्ट्रा विषहां वेदधारिणी' मिति ॥

(जयादीनामष्टानाम्.)

पश्चिमे प्राङ्मुखा अतिरक्ता शुकपत्रनिभांबरा जया, हाटकाभाशुकपत्रनिभाम्बरा विजया, हरिताङ्गी रक्तवस्त्रधरा विंदा, कनकाभा श्वेतवस्त्रधरा पुष्टिका, धातकीपुष्पसंकाशा झषपत्रनिभाम्बरा नंदका, कुमुदाभा सस्यश्यामनिभाम्बरा कुमुद्वती, उत्पलनिभा नीलांबरधरा उत्पलका, अशोकपत्रनिभा शुकपत्रनिभाम्बरा विशोका च, एताः पद्महस्ताः द्विभुजाः कृष्णकुञ्चितमूर्धजाः वीणा वेणुरवाः शुकध्वजवाहनाः नामाद्यक्षरबीजा धनिष्ठाजा जयाद्याः, 'जयांसुखप्रदां सम्रद्धिनींभद्रां, विजयांविशोकां पुण्यांकामानन्दां, विंदांलाभां अप्रमत्तांअजेयां; पुष्टिकां अमोघवतीं पुण्यांप्रमत्तां, नंदकांमधुजननीं सुमुक्तांसुभगां, कुमुद्वतीं सुवहांसुसंभरांनिर्वृतिं, उत्पलकां सुगंधिनीं सर्वामोदां सर्वात्मिकां, विशोकां धनराशिं कामानन्दां अक्षताम मिता' मिति ॥

(सप्तरोहिणीनाम्.)

उत्तरे दक्षिणामुखा स्सर्वा मरतकप्रभाः पुष्पांबर धराः पुष्पहस्ताः द्विभुजाः कृष्णकुञ्चितमूर्धजाः मयूरध्वज

ऽना: मृद,, शब्दरवाः रोहिणीजाता नामाद्यक्षरबीजा
स्सरोहिण्यः 'कुण्ठिनीं नन्दिनीं धरित्रीं रजतप्रियां,
न्थिनीं वेगिनीं प्रजयां प्रवाहणीं, कृच्छिणीं शाखिनीं
ह्निनीं योत्क्रिणीं, कुण्डिनीं जारिणीं छर्दिनीं प्रवाहिनीं,
कारिणीं दामिनीं बेसिनीं विद्युतां, दद्रुणीम् इन्दुकरां
मनसीं प्रविद्युताम्, इन्द्रियविकारिणीं अर्वतीं गङ्गा-
णीं सृजन्ती' मिति ॥

(वत्सरस्य.)

आग्नेय्यां पद्मपत्रनिभाः पुष्पांबरधरा द्विभुजाः
हस्ताःशशध्वजवाहनाःशङ्खरवाःस्वातीजाता(नित्या)
त्यादिबीजा स्सुगणानामीश्वरा वत्सरान्वसुसुतान्नि-
न् धर्मसूनुका निति ॥

(प्राणादीनाम्.)

नैरृत्यां कनकाभा स्सिताम्बरधराः द्विभुजाः
सिधराः प्लवङ्गवाहनाःशङ्खध्वजाः हंसरवाः स्वात्युद्भवा
कारबीजादायिनीश्वराः प्राणादयः 'प्राणमपानमुदानं
ानं समान' मिति ॥

(मरुताम्)

वायव्यांधूमाभाः सिताम्बरधराः द्विभुजाः असि-
राः प्लवङ्गवाहनाः शङ्खध्वजाः हंसरवाः उद्दधिनीशाः
कारबीजाः मरुतो 'मरुतोलोकधरान् सप्तसप्तगणान्
ृद्धतीसुता' निति ॥

(शतरुद्राणाम्)

ऐशान्या पश्चिमाभिमुखाः श्वेताभाः व्याघ्रचर्माम्बराः नीलग्रीवा स्त्रिनेत्राः पिङ्गनेत्राः शकारबीजा अन्यत्सर्वंरुद्रवत् 'शतरुद्रान्ओषधीशान्त्र्यंबकान्कपालपाणीनिति ॥

(एकादशरुद्राणाम्)

तद्दक्षिणे अन्तराले पश्चिमाभिमुखाः श्वेतवर्णा व्याघ्रचर्मांबरधरा नीलग्रीवा स्त्रिणेत्राश्चा अन्यत्सर्वंरुद्रवत्, एकादशरुद्राः'अजैकपादम् अहिर्बुध्निंपिनाकिनं पराजितंमृगव्याधं शर्वंनिर्ऋतिम् ईश्वरंकपालिनं भवं स्थाणु' मिति ॥

(द्वादशादित्यानाम्)

तद्दक्षिणे पश्चिमाभिमुखा भास्करवत्द्वादशादित्याः, 'धातारम् अर्यम्णम् अंशुं मित्रं वरुणं भगम् इन्द्रं विवस्वन्तं पूषणं पर्जन्यंत्वष्टारं विष्णु' मिति॥

(गन्धर्वाणाम्.)

दक्षिणेच उत्तराभिमुखाः पद्मकिंजल्कसन्निभाः पुष्पवस्त्रधरा दंष्ट्रामुखा द्विभुजाः पाशहस्ताः सिंहनादरवाः गजवाहनकेतुका रम्याद्यक्षरबीजा रक्ता स्सक्ता स्सौम्य जाता गन्धर्वाः 'गंधर्वान् रम्यान् सुरजान् सोमजा' निति ॥

(मुनीनाम्.)

तत्पश्चिमेच उत्तराभिमुखाः कनकाभा जटामकुट धराः कुशांबरधराः कुशकृष्णाजिनधराःअनूराधाजा जल घोषरवाः तपोधिपाः तपाद्यक्षरबीजा मुनयो 'मुनीनूतपोधिपान् कृशान् पापविनाशना' निति ॥

(अप्सरसाम्.)

तत्पश्चिमे प्रा मुखा हेमाभाः पुष्पांबरधराः पद्महस्ता द्विभुजाः कृष्णकुञ्चितमूर्धजाः शुकस्वररवा हंस ध्वजवा नाः अमृताद्यक्षरबीजा उत्तरजाः अप रसः 'अप्सरसः अमृतजाः भोगवहाः स्वरजा' इति ॥

(अश्विनोः.)

तदुत्तरे प्राङ्मुखौ गोक्षीराभा वशोकपुष्पवस्त्रौ द्विभुजौ मयूरवाहनौ काकपक्षध्वजौ हंसरवौ सुन्दरीशौ अश्वाद्यक्षरबीजौ अश्विनौ 'अश्विनौयमजौयुग्मौत्वाष्ट्रीपुत्रा' विति ॥

(वसूनाम्.)

उत्तरे दक्षिणामुखाः पद्माभाः पुष्पवस्त्रधराः पद्म हस्ता द्विभुजा हंसाध्वजवाहनाः स्वाहुरवा वसुप्रियाणा मीशा वकारबीजाः शङ्खरवा वसवो 'धरं ध्रुवंसोममप अपोनलं अनिलं प्रत्यूषं भप्रास'मिति ॥

(विद्याधराणाम्.)

तत्पूर्वे दक्षिणाभिमुखाः श्यामाभा रक्तवस्त्रधरा दंष्ट्रामुखा रक्तकेशा गदाधरा द्विभुजा डमरुकधरा महिष ध्वजवाहना मेघरवा विद्याधरीणामीशा मंत्रादिबीजा विद्याधरा 'विद्याधरान् मंत्रबलान् पुष्पजान् भोगजा' निति ॥

(तुम्बुरोः)

षष्ठावरणे पूर्वद्वारोत्तरे रक्ताभः श्वेतांबरधरो जटा धरो द्विभुजो वीणाहस्तो गानरवः संगीतापतिः वायुवाहनः स्रवध्वजः अभिजिज्जातो नामाद्यरबीज स्तुंबुरुः 'तुंबुरुं मुनिवरंस्वरेशं वेदरूपिण' मिति ॥

(नारदस्य.)

दक्षिणे पश्चिमाभिमुखः श्वेताभो रक्तांबरधरो द्विभुजो वीणाहस्तः ताळरवः स्वरेशो वायुवाहनः कूर्म-ध्वजोऽभिजिज्जातो नामाद्यक्षरबीजो नारदो 'नारदंमुनि वरं गानरूपं ब्रह्मसंभव' मिति ॥

(ऋतूनाम्.)

दक्षिणेच उत्तराभिमुखाः अब्जाभाः श्वेतवस्त्र धराः पुष्पहस्ता द्विभुजाः पुष्परथवाहनाः विद्युत्ध्वजाः मेघरवाः श्वेतकृष्णापतयः सूर्योद्भवाः गकारबीजाः षडृ-तवः 'ऋतून्भराशीन् गन्धर्वान् तीर्थ'निति ॥

(प्रजापतेः.)

पश्चिमे प्राङ्मुखः श्वेताभः एकवस्त्रः एषविशेषः अन्यत्सर्वं विरिञ्चिवत् प्रजापतिः 'प्रजापतिंस्त्रष्टार वेद मयं ब्रह्मरूपिण' मिति॥

(मुद्गलस्य.)

उत्तरे दक्षिणाभिमुखः श्वेताभो रक्तांबरधरो जटा धरः कूर्मवाहनः कुशध्वजो वेदरवः सुरगणशा नामाद्य-क्षरबीजः श्रवणजो मुद्गलो 'मुद्गलं मुनिवरंशुद्धं सर्वज्ञ' मिति ॥

(हलेशस्य.)

आग्नेय्यां श्वेताभो नीलांबरधरो द्विभुजो हल-धरः पद्मवाहनः पद्मकेतुः नामाद्यक्षरबीजो यामापति मैत्रजो हंसरवो हलेशो 'हलेश महाबलं मायांगं वरदा-यिन' मिति॥

(जाम्बवस्य.)

नैऋत्यां श्यामाभो रक्तांबरधरो बालमौळिसमा-युक्तः छन्नवीरसमायुक्तो बालापति मृगध्वजवाहनो जका बीजो रेवतीजो मृदंगरवो जांबवो 'जांबवं बालरूपंदर्श-नीयंसुंदर' मिति॥

(असुरस्य)

ऐशान्यां श्यामाभो रक्तांबरधरो द्विभुजः शूल-धरो रक्तकेशो दंष्ट्रामुखो नीलापतिः खरध्वजवाहनो घोर

मूलः अमृताद्यक्षरबीजोऽसुरः 'असुरंदैतेयं घोररू
नक' मिति ॥

(किन्नरमिथुनस्य.)

अन्तराळे प्राच्यां पश्चिमाभिमुखं पक्षिपादं
रूपोर्ध्वकायं पक्षयुतं वीणातालहस्तं नामाद्यक्षरबी
वाहनं नाळध्वजं स्वररवहस्तजं किन्नरमिथुनं 'किन्न
तीर्थं संगीत पक्षिरूपिण' मिति ॥

(प्रह्लादस्य)

तद्दक्षिणे पश्चिमाभिमुखो रक्ताभ स्सितां
जटाधरः पुष्पहस्तो द्विभुजः प्राणेशोऽश्वध्वज
रोहिणीजः शंखरः प्रणामाद्यक्षरबीजः प्रह्लादः '
प्रजननं विष्णुभक्तं गदारध' मिति ॥

(मदनस्य)

तद्दक्षिणेच उत्तराभिमुखः श्यामाभो रुग्मां
द्विभुजः इक्षुचाप पुष्पशरो रतिपतिः मकरध्वज
पुनर्वसुजातः स्वररवो वकारबीजो मदनो 'मद
सुंदरं दिव्यरूप' मिति ॥

(विपायाः)

तत्पश्चिमेच उत्तरामुखा पाटलिपुष्पनिभा
वस्त्रध पुष्पहस्ता द्विभुजा कृष्णकुंचितमूर्धजा ल

परिपुष्पचूडासमन्विता हंसध्वजवाहना शुकस्वररवा वि-द्यादिबीजा विपा 'विपांविद्युद्रूपां विशालांगीं मेधा' मिति॥

(व्याजिन्याः)

पश्चिमे प्राङ्मुखा हेमाभा श्यामांबरधरा द्विभुजा पुष्पहस्ता कृष्णकुंचितमूर्धजा वीणावेणुरवा शुकध्वजवा-हना चित्राजाता नामाद्यक्षरबीजा व्याजिनी 'व्याजिनीं सुभगांसुन्दरींविशुद्धा' मिति॥

(कामिन्याः)

तदुत्तरे रक्ताभा श्वेतांबरधरा च अन्यत्सर्वं व्या-जिनीवत् कामिनी'कामिनीं कान्तांशुभांगींविमला'मिति॥

(चन्द्राभायाः)

उत्तरे दक्षिणामुखा श्वेताभा कृष्णांबरधरा पुष्प-हस्ता द्विभुजा ललाटोपरिपुष्पचूडासमन्विता खगध्वज वाहना हसरवा हस्तजा नामाद्यक्षरबीजा चंद्राभा 'चंद्रा भां तन्वंगीं श्वेतरूपां दृढव्रता' मिति॥

(सुन्दरस्य)

तत्पूर्वे दक्षिणाभिमुखः श्यामाभो रक्तांबरधरो द्विभुजः पद्महस्तः सर्वाभरणभूषितो गजवाहनः खग-ध्वजः सुनन्दापतिः नामाद्यक्षरबीजः शतभिषग्जात स्सु-न्दरः 'सुन्दरं सुरप्रियं शुभानन्दं सौम्य' मिति॥

(ब्रह्मादिपददेवतानां स्थानम्)

सप्तमावरणे पूर्वद्वारे ब्रह्माणं, तद्दाक्षणऽर्यग पश्चिमाभिमुखौ; दक्षिणे दण्डधरमुत्तराभिमुख, पश्चि पाशभृतंप्राङ्मुखम्; उत्तरे धनदं दक्षिणाभिमुखम आग्नेय्यांसवितारं; सावित्रंनैऋत्याम्; इद्रं इंद्राजं वा ऽयां; रुद्रंरुद्राजं ऐशान्याम्, आप आपवत्संच अर्चयेत

अन्तरालेप्राच्यामुत्तरपार्श्वेचईशं पर्जन्यं जय माहेन्द्रं नागं भूतं यक्षंच; तद्दक्षिणे पार्श्वेच आदि सत्यकं भृश मन्तरिक्ष दुर्गां घोटमुखीं धात्रीं व षंच; दक्षिणेपूर्वभागे अग्नि वितथं गृहक्षतं राक्ष जयं कृष्णंच; तत्पश्चिमभागे यमं गन्धर्वं भृङ्गरा सुरुण्डं शिवं प्राणंच; पश्चिमेदक्षिणभागे निर्ऋ दौवारिकं पुष्पदन्तं कविं चक्रं पुरुहूतंच; तदुत्तरभा सरित्पति मसुरं शोषणं रोगं विद्यां यशसं भद्रां उत्तरपश्चिमभागे जवनं नागं मुख भल्लाटं वेदभृ तापसं संधुषंच; तत्पूर्वभागे सोमम् अर्गलम् अदि सूरिदेवं विद्याम् अमितं पांचभौतिकम् एतान्देवा एकमूर्त्या अर्चयेत् ॥

प्राकारबाह्येमहत्पीठंकृत्वा अत्रानुक्तदेवान्सर्वा 'देव'निति समर्चयेत् एषांउक्तानिवर्णवाहनादीनिज्ञात्व अर्चयेत्। अनुक्तास्सर्वेप्याकाशवर्णाः श्वेतांबरधराः पुष्

हस्ताः द्विभुजाः खगध्वजवाहनाः शंखरवाः तत्तन्नाम्ना-(मान.) प्रियायुक्ता नामाद्यक्षरबीजा अभिजिज्जाताश्च एवंज्ञात्वाऽर्चयेत्। एवमेवंप्रकारेण परिवरैर्युक्तं उत्तमोत्तमं सर्वसंपत्करं चक्षुर्मनसोः प्रीतिकरं देवप्रियकरंच, भवेत्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन एतैः प्रकारैः परिवारैर्युक्त मालयार्चनमाचरेत॥

सर्वप्राकाराणामभावे प्रथमावरणे तत्तत्प्राकाराश्रित देवानर्चयेत्। परिवाराणामभावेपि द्वितीयावरणादिष्वावरणे तत्तत्सूत्रे तत्तदावरणस्थान् देवान् संयोज्याऽर्चयेदितिकेचित्। अथवा विभवानुसारेण नवविधपरिवारोक्तमार्गेणपरिवारार्चन माचरेदित्याहमरीचिः॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते महाशास्त्रे विमानार्चनाकल्पे देवदेव्यादीना मप्यालयांतर्गताः वर्णवाहन केतुध्वजरवर्क्ष प्रियाऽयुधादिवर्णनं नामविंशः पटलः॥ २० ॥ श्रीः ॥

अथ प्रादुर्भावाऽऽवि र्भावानां वर्णवाहनादि व्याख्यास्यामः - मत्स्य कूर्म वराह नारसिंह्म वामन रामरामराम कृष्ण काल्किन इति दशप्रादुर्भावान् प्रथमावरणे, द्वितीयेवा, पृथक्पृथक् भित्तिपार्श्वे, प्रसादाभिमुखं चित्रं

चित्रार्धं, माभासंवा, संकल्प्याऽभिमुखे तत्तत्कौतुवं संन्यस्याऽर्चयेत् ॥

(मत्स्यस्य चतुर्नामादि)

पूर्वद्वारोत्तरे मत्स्यरूपं श्वेताभं रक्तास्यं रक्तने कृष्णपक्षयुतं संकल्प्य अभिमुखे कौतुकं चतुर्भुजं सन्य 'मत्स्य प्रळयसंहारं स्रष्टारं वेदमय' मिति ॥

(कूर्मस्य.)

तद्दक्षिणे कूर्मरूपं श्वेताभं पञ्चवर्णयुतं संकल्प्य भिमुखे कौतुकं चतुर्भुजंसन्यस्य 'कूर्मरूपं सुधाकारं मह शक्तिं महाबल' मिति ॥ मत्स्यकूर्मयोर्वाहन केत्वादी आदिमूर्त्तेरिव समाचरेत् ॥

(वराहस्य)

दक्षिणेवराहं पूर्ववत्संकल्प्याभिमुखे कौतुकं च भुजं विष्णुरूपं समर्चयेत् ॥

(नृसिंहस्य)

पश्चिमे नृसिंहः ङ्मुखः सिंहासनोपरि द्वौपादौ व्यत्यस्य उत्कुटिकमासीनो बद्धयोगपट्टिक श्चतुर्भुजः श खचक्रधरो जानूपरि प्रसारितहस्तः भवेदेषविशेषःअन्य त्सर्वं पूर्ववत् कौतुकंतद्रूपं, चतुर्भुजं विष्णुरूपंवा, संक ल्प्याऽर्चयेत् ॥

(वामनस्य)

उत्तरे वामनंपूर्ववत् संकल्प्यकौतुकं चतुर्भुजमेव कृत्वार्चयेत् ॥

(परशुरामस्य)

आग्नेयां परशुरामः पश्चिमाभिमुखः उत्तराभि मुखोवा रक्ताभः श्वेतांबरधरो दक्षिणकरेण परशुधरः उद्दे श्यवामकरो जटामकुटयुतः सोपवीतः कमलशः; अन्यत्सर्व मादिमूर्तेरिव 'राममृषिसुतं विष्णुं परशुपाणि' मिति ॥

तद्देव्याः कमलायाः

तद्दक्षिणे कमलांसीतावत्कारयेत् ॥

(राघवस्य)

नैर्ऋत्यां राघव उत्तराभिमुखः, प्राङ्मुखोवा, श्या माभो रक्तांबरधरो मकुटादि सर्वाभरणयुक्तः श्रीवत्सवक्षाः द्विभुजो दक्षिणकरेण शरधरो वामकरेण धनुरालंब्य त्रि- भङ्ग्यास्थितो माघमासे? पुनर्वसुजातःसीतानाथोऽन्यत्सर्वं आदिमूर्तेरिव 'रामंदाशरथिं वीरंकाकुत्स्थ' मिति ॥

(सीतायाः)

तद्दक्षिणे सीता हेमाभा शुक्लांबरधरा धृतपद्म वामहस्ता प्रसारित दक्षिणकरा सुस्थितदक्षिणपादा आ- कुञ्चितपादा उद्बद्धकुन्तळा करंडकामकुटियुतावा नामा- द्यक्षरबीजा अन्यत्सर्वं श्रीवत्, 'सीतामयोनिजां लक्ष्मीं वैदेहीं' मिति ॥

(सौमित्रेः)

वामे सौमित्रिः कनकाभः श्यामांबरधरो द्विभुजो रामवत् त्रिभङ्गस्थित श्चापधर उद्बद्धकुंतलो वैशाखे? रोहि णीजातो लक्षाद्यक्षरबीजोऽन्यत्सर्वं रामवत्, 'रामानुजं सौमित्रिं लक्ष्मणं लक्ष्मीवर्धन' मिति ॥

(भरतस्य)

दक्षिणभागे भरतः श्यामाभो रक्तांबरधर उद्बद्ध कुंतलः शरचापौ, खड्गखेटकौवा, दधानो द्विभुजः त्रिभङ्ग स्थ श्चैत्रे? स्वात्युद्भवोऽमलेशो भगाद्यक्षरबीजो श्रीवत्स कौस्तुभौ विना अन्यत्सर्वं रामवत् 'भरतं कैकेयं रामानुज धर्मचारिण' मिति ॥

(शत्रुघ्नस्य)

वामे शत्रुघ्नो हेमाभो रक्तांबरधरः उद्बद्धकुंतलो ज्येष्ठमासे? धनिष्ठाजातो नामाद्यक्षरबीजो निर्मलेशः अन्य त्सर्वं लक्ष्मणवत्, 'रामप्रियं शत्रुघ्नं विजयं भरतानुज' मिति ॥

(हनुमतः)

दक्षिणे पुरताऽञ्जनाभः श्वेतवस्त्रधरः कपिरूपः सर्वाभरण षितः द्विभुजः दक्षिणहस्तेनाऽऽस्यंपिधाय वामहस्तेनवस्त्रंपिधाय अवनतगात्रस्थितो वार्ताविज्ञापन परो मृ .वाहनो दण्डध्वजो महानादरवः श्रावणमासि

श्रवणजातः कल्पाद्यक्षरबीजो हनुमान् 'कपिराजं हनुमन्तं शब्दराशिं महामति' मिति ॥

(शरस्य)

दक्षिणेशरं नपुंसकं श्यामाभं श्वेतांबरधरं त्रिणे(ने)त्रं रौद्रं समुद्रघोषरवं वायुवाहनं पक्षध्वजं शिरसिशरं माघमासे वारुणेजातं शराद्यक्षरबीजं शरं 'शरं महारवं अमोघं तीक्ष्णधार' मिति ॥

(शार्ङ्गस्य)

वामेशार्ङ्गं पूर्ववत् ॥

(सुग्रीवस्य)

दक्षिणे सुग्रीवः श्वेताभो रक्तांबरधरो रक्तवसनो द्विभुजः प्रांजलिः पादावनतयुक्तो मृगध्वजवाहनो वैशाखे आश्लेषाजो मेघनादरवः सुराद्यक्षरबीजः तारेशः सुग्रीवं सुन्दरं महाबल मर्कसूनु' मिति ॥

(विभीषणस्य)

वामे कृष्णवर्णो रक्तांबरधरो रक्तकेश स्सुदंष्ट्रो द्विभुजः शूलधरो हृदयेअञ्जलिसंयुक्तो मूलजो मेघध्वज वाहनो मेघनादरवो विशुद्धेशो विद्याद्यक्षरबीजो विभीषणो 'विभीषणंराक्षसाधिपं सुमनस्कंरामप्रिय' मिति ॥

(अङ्गदस्य)

अभिमुखे श्वेताभोरक्तांबरधरो रक्तवदनो द्विभुजः प्रांजलिः पादावनतास्थितः सिंहध्वजवाहनः सिंहरवो

वैशाखेरोहिणीजोऽङ्गदः 'अङ्गदंवालिपुत्रं रामप्रियंदेव-भक्त' मित्यर्चयेत् ॥

(बलभद्रस्य)

वायव्ये बलभद्ररामः श्वेताभः नीलवस्त्रधरोद्विभु-जोदक्षिणहस्तेनाऽवलम्बितमुसलो वामेनहलधरः त्रिभं-गास्थितउद्बद्धकुंतलः अन्यत्सर्वम् आदिमूर्त्तेरिव 'रामं, यदुवरं, विष्णुं, हलायुध' मिति ॥

(कृष्णस्य)

ऐशान्यां कृष्णः पश्चिमामुखो, दक्षिणामुखोवा, श्यामाभो रक्तांबरधर स्सर्वाभरणभूषितः सौन्दर्ययुक्तः कुन्तलयुक्तः बर्हिबन्धयुतः त्रिनतो द्विभुजो दक्षिणहस्तेन क्रीडायष्टिधरो वामकूर्प्परेण सत्यभामाङ्करूढंवाऽऽलंब्य सुस्थितः क्रीडारससमाविष्टो रुक्मिणीसत्यभामयोरीशः श्रावणेमासिरोहिणीजातोऽन्यत्सर्वम् आदिमूर्त्तेरिव 'कृष्णं,पुण्यनारायणं,वटपत्रशायिनं, त्रिदशाधिपमिति' ॥

(रुक्मिण्याः)

दक्षिणेरुग्माभा शुक्लाम्बरधरा धम्मिल्लकुन्तला, उद्बद्धकुन्तलावा, नामाद्यक्षरबीजा अन्यत्सर्वंश्रीरिव रुक्मिणी 'रुक्मिणीं, सुन्दरीं, प्रकृतिं कृष्णवल्लभा' मिति ॥

(सत्यभामायाः).

वामे सत्यभामा धम्मिल्लकुन्तला उद्बद्धकुन्त-लावा, नामाद्यक्षरबीजा अन्यत्सर्वंमहीवत् सत्यभामा 'सत्यभामां, सतीं, सद्व्रतीं, क्षमा' मिति ॥

(गोपीनाथस्य)

दक्षिणे रक्ताभः श्वेतांबरधरो वंशहस्तो माघमासि वारुणेजातो हयध्वजवाहनो हंसरवो गोपीनाथो गवाद्यक्षरबीजो गोपालो 'गोपालं, सर्वनाथं, कृष्णं, सर्वाध्यक्ष' मिति ॥

(श्रीदाम्नः)

वामे श्रीदामा श्यामाभः श्वेतांबरधरः द्विभुजः अंजलिसंयुक्तः प्रौष्टपदेपूर्वाषाढाजो नामाद्यक्षरबीजः अश्वध्वजवाहनो वेणुरवो गोपीनाथः 'श्रीदामानं, पुण्यरूपं, पुण्यात्मकं, देवसख' मिति ॥

(सुन्दरस्य)

प्रमुखे गरुडांश स्सुन्दरो विहगाद्यक्षरबीजोऽन्यत्सर्वंगरुडवत् 'सुन्दरं, विहंगं, पतङ्गं, तार्क्ष्य' मिति समर्चयेत् ॥

(कल्किनः)

पश्चिमेचोत्तरभागे कल्की हयाननः अन्यत्सर्वमादिमूर्त्तेरिव समाचरेत् ॥

(कौतुकस्य)

अभिमुखे कौतुकंचतुर्भुजं संस्थाप्यार्चयेत् ॥

(प्रादुर्भावानां अनुकल्पम्)

प्रादुर्भावानां प्राकाराभ्यन्तरे विस्तीर्णे मनोरमेदेशे विमानं, मण्डपं, कूटंवा, कृत्वा ध्रुवबेरं चित्रं, चित्रार्धं,

चित्राभासंवा, तदभिमुखे कौतुकंसंस्थाप्य अभावे पीठंवा संकल्प्य अर्चयेत् । अथवा प्रासादपार्श्वे वेदिंकृत्वा प्रासादभित्यां तान् बहिर्मुखान् संस्थाप्याऽर्चयेत् । अशक्तश्चेत्प्राकारपार्श्वे अभिमुखे दक्षिणोत्तरयोः प्राकाराभ्यंतरे मुखमण्डपे अंतरालेवा दक्षिणे दाशरथिं वामे-कृष्णं सकलंकौतुकमेवकृत्वा संस्थाप्याऽर्चयेदितिकेचित् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते(महाशास्त्रे)विमानार्चनाकल्पे प्रादुर्भावविधिर्नामएकविंशःपटलः॥२१॥श्रीः॥

अथ द्वाविंशःपटलः

(कौतुकद्रव्याणि)

अथकौतुकादीनांलक्षणंवक्ष्ये — दारुशिलाताम्र-रजत हेमरत्नानि कौतुकद्रव्याणि ॥

(तेषुगुणाधिक्यम्)

दारवाच्छतगुणंशैलं, शैलात्ताम्रं सहस्रगुणं, ताम्राद्रजतमयुतगुणं, रजताद्धेममर्बुदगुणं, रुग्मजं सर्वसाधनं, रत्नजमनन्तफलंभवति ॥

(फलविशेषकामनया द्रव्यविशेषः)

पुत्रार्थीदारवं, आयुष्कामःशैलं, समृद्धिकामस्ताम्रजं, श्री कामोराजतं, ऐहिकामुष्मिककामस्सौवर्णं, सद्यः सायुज्यकामोरत्नजंकारयेत् ॥

(रत्नजस्य रूपमात्रम्)

रत्नजं रूपमात्रमेव॥

(उत्सवबलिबेरयो र्द्रव्यनिषेधः)

शिलयादारुणाचोत्सवं बलिबेरंचनकारयेत् ॥

(कौतुकोत्सवयोः स्थितिविशेषः)

ध्रुवेस्थिते स्थितम्, आसीनेचासीनं, स्थितंवा, शयनेकौतुकमासीनंस्थितंवा, ध्रुवेस्थितेप्यासीनं कौतुकमौत्सवंचेतिकेचित्। यानकेयानकं, स्नापनं सर्वत्रास्थितमेवकुर्यात् ॥

(कौतुकस्य रूपविशेषः)

प्रादुर्भावानां कौतुकं तत्तद्रूपं, विष्णुं चतुर्भुजंवा, मत्स्य कूर्म वराह वामनानां तत्तद्रूपंनैवकुर्यात्॥

(देवदेवीप्रभापीठानां द्रव्यैक्यम्)

येनद्रव्येण देवोनिर्मितस्तेन द्रव्येणदेव्यौ, प्रभां, पीठंच, कारयेत्। अन्यथामहत्तरोदोषोभवेत् ॥

(कौतुकोत्सवयोर्देवीयोगे फलविशेषः)

ध्रुवे देवीवियुक्तेपि कौतुकंदेवीयुक्तं सर्वसमृद्धिदं कौतुकेदेवीवियुक्तेप्यौत्सवं देवीसहितमुत्तममित्यन्येवदन्ति ॥

ध्रुवबेरस्योत्सेधं त्रिधाकृत्वा एकांशमुत्तमम्, द्विभागं त्रिधाकृत्वा एकांशंमध्यमम्, तद्द्विभागं त्रिधा-

कृत्वा एकांशमधमम्, ध्रुवबेरंदशांशंकृत्वा एकांशंता
तत्तालं द्वादशभागंकृत्वा एकांशमङ्गुलं तदङ्गुलेनैकाद
ऽङ्गुलंसमारभ्य त्र्यङ्गुलाधिक षष्ट्यङ्गुलान्तंद्व्य लब्ध
सप्तविंशतितुङ्गानि कौतुकादीनि, तद्विमाननिर्देशहस्त
ङ्गुलेन सप्ताङ्गुलंसमारभ्य त्रयोविंशत्यङ्गुलान्तंतद्द्वयङ्ग
वृध्द्या नवधाभवति, एतेष्विष्टमानं विनिश्चित्य एकद्वि
चतुर्यवहीनाधिक्यं समंतान्नयेत् तन्नदोषायभवति। त
स्मात् कौतुकस्नपनोत्सव बलिबेराणि तत्तद्यो(गे)ग्येनै
कारयेत् ॥

(आयव्ययनक्षत्रयोनिवारांशानयनम्)

पश्चादायव्यय नक्षत्रयोनिवारांऽशकैष्षड्भिः शु
भाशुभं परीक्षेत। तदुत्सेधं त्रिगुणीकृत्य वसुभिर्हरेत्
तच्छेषमायम्, उत्सेधं चतुर्गुणीकृत्य पञ्चभिर्हरेत्, तच्छे
षंव्ययम्, उत्सेधे वसुभिर्गुणिते सप्तविंशतिभाजि
शिष्टंचनक्षत्रम्, तुरगाद्यं यजमानानुकूलर्क्षमाहरेत्
उत्सेधं त्रिगुणीकृत्य वसुभिर्हरेत्, ध्वज धूम सिंहश्व
वृष गर्दभगजवायसा एतेष्टयोनयः, पूर्वःशुभोऽपरोऽशुभ
उत्सेधे नवगुणिते मुनिभिर्हृते शिष्टंवारम्, उत्सेधे चतु
र्भिर्गुणिते नवभिर्हृते शिष्टमंशकम्, तस्करभुक्तिशक्ति
वित्ताऽवनीपालक्लीब निर्भीतिदरिद्रप्रेष्या नवांऽशकाः

एषांशुभांशकंचेत् शुभावहंभवति । एतैस्सर्वैः शुभंचेत्शुभावहंभवति । तस्माच्छुभाधिकमशुभहीनं-बेरमाहरेत् ॥

(आयादीनांफलम्)

बेरस्योद्देशमानेनहीने तद्ग्रामयजमानयो शत्रु विनाशायभवति, निर्देशमानेविहीने राजराष्ट्रविनाशाय-भवति, बेरमायविहीनं व्ययाधिकं यजमानस्याऽर्थहानिं, राज्ञः शत्रुवृद्धिंच, कुर्यात् । आयाधिकंव्ययक्षीणंसर्व-संपत्करंभवति । नक्षत्रंयजमाननक्षत्रादिबेरनक्षत्रान्तं बेरनक्षत्रादियजमाननक्षत्रान्तंवागणयेत् तृतीयपञ्चमसप्त मानि हित्वा अन्यानिशुभानिभवन्ति । ध्वजः कीर्तिं दीप्तिंवृद्धिं, धूमोऽर्थनाशं, सिंहः शत्रुजयं, श्वाव्याधिं, वृषोऽर्थलाभं, गर्दभोबन्धुवियोगं, गजस्सर्वसिद्धिं, वाय-सोऽपत्यहानिंकुर्यात् । वारेषु आदित्यांगारकशनैश्चरान् हित्वाअन्येशुभाभवन्ति । अशुभश्च योगबलयुक्ताश्चे-न्मुख्याभवन्ति । अंशकेषु तस्करंषण्डंदरिद्रंप्रेष्यंचत्य-क्त्वान्येशुभावहाभवन्ति ॥

(मानाधिक्यन्यूनेफलम्)

षण्मानसहितंमुख्यं, मानहीनंधनधान्यनाशनं, मानाधिकंरोगवर्धनं, प्रमाणाधिकं हीनंचदृष्टाऽदृष्टफल-विनाशनम्, उन्मानविहीनम् अधिकंवा पुत्रविनाशनं,

परिमाणविहीनम्, अधिकंवा भार्याविनाशनं, लंबमान-विहीन मधिकंवा, ग्रामविनाशनम्, उपमानविहीनम् अधिकंवा नृपनाशनंस्यात् ॥

(तेजआदीनांहीनेफलम्.)

तेजोहीनंचक्षुःप्रीतिहानिं, कृशाऽङ्गस्थूलाऽङ्गः, तिर्यग्गतम्, ऊर्ध्वाननं, कुञ्चितंच राजग्रामविनाशनंस्यात्। किरीटाद्याभरणेषुलक्षणहीनेषु धनधान्यविनाशः, अम्बरे विरुद्धेलक्षणहीनेच दारिद्र्यं; शङ्खचक्राद्यायुधेषुलक्षण-हीनेषु चोरशत्रुवृद्धिः; पीठेलक्षणहीने स्थाननाशो, धन-क्षयश्च; प्रभामण्डलेलक्षणहीने कीर्तिदीप्तिविनाशश्च-भवति ॥

(ध्रुवबेरपीठम्.)

ध्रुवबेरस्य पीठोत्सेधं द्वारोत्सेधस्याऽष्टांशैकांशं, षड्भागैकांशंवा, भुवंगोत्सेधसमम्, अध्यर्धं, द्विगुणंवा, समवृत्तं, पद्माकारं, चतुरश्रं, त्रिमेखलंवा, कारयेत् अथवा कौतुकपीठात्पश्चिमभागंपीठोत्सेधमानेन समस्थलं कृत्वा देवीभ्यांसह देवंसंस्थापयेत् ॥

(कौतुकादीनां पीठलक्षणम्.)

कौतुकादीनांपीठंतत्तद्द्रव्येणबेरायामस्य त्रिचतुः-पञ्चषट्सप्ताऽष्टनवभागैकभागं तस्योर्ध्वपद्मोच्चं, तृतीय भागैकभागं-(भिन्नमभिन्नं)वा तस्यार्धांशेनमूर्ध्वदलोत्सेधं,

तस्यविस्तारम्, अधः पद्मविस्तारात् पञ्चभागोनं, तत्पीठो तुङ्गाध्यर्धं, पादोनद्विगुणं, द्विगुणंवा, पीठविस्तारं; जगत्यांबाह्यतत्तद्दशोनम्, ऊर्ध्वपट्टिकायातदष्टांशोनम्, अधः पद्माग्रदलाग्रविस्तारम् अथवा बेरोदयंषडंशंकृत्वा तद्द्विभागं,पञ्चभागद्विभागंवा, पीठविस्तारंकारयेत्। पीठोत्सेधं द्वादशभागंकृत्वा एकांशंपादुकं सार्धत्र्यंशाजगती व्यर्धां शंकुमुदम्, अर्धांशंकंपं व्यर्धांशंकंठं अर्धांशंकंपं सार्धांशामहापट्टिकाचैवंपीठंकारयेत् ॥

उपपीठोत्सेधंद्वादशभागंकृत्वा एकांशंपादुकं, व्यंशंपद्मं, एकांशंकंपं, त्र्यंशंकंठं, एकांशंकंपं, व्यर्धांशां महापट्टिकांकृत्वा संयोजयेत् ॥ आसनपीठोत्तुंगं बेरोत्तुंगंत्रिधाकृत्वा एकांशं, तदष्टांशाधिकं, तदष्टांशोनंवा, विस्तारं; द्विगुणंदैर्घ्यंत्रिगुणंवा, अन्यत्सर्वंपूर्ववत्। एवमासनपीठंकल्पयेत् ॥

(प्रभामण्डललक्षणम्.)

पार्श्वयोरुभयोःशंकूसुषिरंवाकारयेत्। प्रभामंडलमेकं द्वित्रिचतुष्पञ्चयष्टिकं, प्रत्येकं, देहलब्धाङ्गुलेनचतुस्त्रिव्ये कांगुलविस्तारं, तत्प्रभाविस्तारं, चतुरष्टद्वादशषोडशांगुलं, रश्मिमालासहितंकारयेत्। रश्मींस्त्रिनतान्सर्वत्रसमां दक्षिणेदक्षिणावर्त्तान्, वामेवमावर्त्तांश्चयुक्त्या लक्ष्णातुकारयेत्। मौलिशिखामणेरूर्ध्वं चतुरंगुलंपार्श्वयो

श्शंखचक्रयोरन्तरंभागंहित्वा शंकोस्सुषिरयोर्वाप्रभामंडलं संयोजयेत् ॥

(मधूच्छिष्टक्रियासंस्कारः)

अथबेरार्थंमधूच्छिष्टक्रियांवक्ष्ये-शुक्लपक्षे कर्तुरनुकूलर्क्षे कारयेत् तद्दिनात्पूर्वमङ्कुरानर्पयित्वा आलयाभिमुखे यजमानगृहेवा प्रपांकृत्वा अलंकृत्य तन्मध्येगोचर्ममात्रमुपलिप्य पञ्चवर्णैरलङ्कृत्य तस्मिन्नौपासनाग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं, पाञ्चभौतिकं, वैघ्नंस्विष्टाकारंच, हुत्वा; पश्चाच्छिल्पिनमाहूय अङ्कणेगोमयेनोपलिप्य तन्मध्ये त्रिपदीं चुल्लींवा, सन्यस्य अग्निंनिधाय शुद्धेपात्रेमधूच्छिष्टं प्रक्षिप्य चुल्यामारोप्य प्राङ्मुखेनशिल्पिना समेनाग्निना-पाचयित्वा नववस्त्रेणोत्पूय तत्सिक्थमादाय प्रोक्ष्या आचार्यः प्राङ्मुखोभूत्वा 'इदंविष्णु' रितिमन्त्रेणाऽभिमृश्य उत्तमाङ्गंकृत्वा देव्यादीनांतत्तन्मन्त्रेणाऽभिमर्शनादिकारयेत् ।

पुण्याहंवाचयित्वा यजमानआचार्यादिभ्योदक्षिणां दद्यात् । पश्चाच्छिल्पिनमाहूयसंपूज्य तेनसिक्थेन बिम्बं सलक्षणंकृत्वा तद्बहिर्मृत्तिकांशनैरालिप्य संशोष्य तद्बहिरयःपट्टैर्बन्धयित्वा पुनःशुभेदिने पूर्वव (द्धोमंहु) हुत्वा तद्बिम्बगर्भंप्रताप्य मधूच्छिष्टंसंस्राव्य पुनस्तद्बिम्बगर्भे-

प्रताप्य संतप्तलोहेनशिल्पिभिस्तज्ज्ञैर्बिम्बगर्भमत्वरेण-पूरयेत्। प्रभातेस्नात्वा आचार्यो यजमानश्च शिल्पिना शनैश्शनैःमृद्धृदंकारयित्वा बिम्बशुद्धिंचकारयेत्। तद्विम्ब स्रावित मपूर्णखण्डितं स्फुटितंयदिभवेत् तद्वेरंलोहवत् स्मृत्वा पूर्ववद्धोमंहुत्वा बिम्बमाहरेत् ॥

(अङ्गुलसंज्ञा)

अथविमानबेरादिमानविभागार्थमंगुलानांसंज्ञां - वक्ष्ये—मानांगुलं, मात्रांगुलं देहलब्धांगुल मिति त्रिविधं भवति। दिनेआदित्यरश्मौ जालकान्तः प्रविष्टे तद्गोचरा अत्यंतक्षुण्णा लवाअणवःप्रोक्ताः, तएवपरमाणवः, पर माणुभिरष्टाभिरधरेणुः,अधरेण्वष्टगुणितंरोमाग्रं, रोमाग्राऽ ष्टगुणितालिख्या, लिख्याऽष्टगुणितंयूकं, यूकाऽष्टगुणितं यवं, यवाष्टगुणितंमानांऽगुलम् मानांगुलमुत्तमं, तदष्टांऽ शोनं मध्यमं, तत्तुरीयांशमधमम्। मध्यमपुरुषस्यदक्षिण-हस्तस्यमध्यमांगुलेर्मध्यमपर्वणोविस्तारायामंवामात्रांगुलं, बेरोत्सेधं तत्तालवशेनविभज्यैकांऽशंदेहलब्धांऽगुलं, तद ष्टांऽशंयवमिति।

एकांगुलादीनासंज्ञा—मात्रातत्वमूर्तीदुविष्ण्वंबरमो क्षोक्ताइत्येकांगुलस्य, कालगोलकाऽश्विनीयुग्मब्राह्मण विहगाक्षिपक्षाइतिद्व्यंगुलस्य, अग्निरुद्राऽक्षिगुणकाल-कालशूलरामवर्गमध्याइतित्र्यंगुलस्य, भागवेदप्रतिष्ठ

जातिकराऽब्जजाऽऽननयुगतुर्यतुरीयांभ सी'तिचतुरंगु-लस्य, विषयेन्द्रियभूतेषुसुप्रतिष्ठापृथिव्याइतिपञ्चांऽगुलस्य, कर्मांगरससमयगायत्रीकृत्तिकाकुमाराननकौशिकर्तवः षडंगुलस्य, पातालमुनिधातुलोकोष्णिग्रोहिणीद्वीपगांभो-निधयइतिसप्तांऽगुलस्य, लोकपालनागोरगवस्वनुष्टुब् गणाइत्यष्टांऽगुलस्य, बृहतीगृहरंध्राऽऽनंदसूत्राणिइति नवांऽगुलस्य,दिक्प्रादुर्भावनाडीपङ्क्तयइतिदशांऽगुलस्य, रुद्रत्रिष्टुबित्येकादशांऽगुलस्य, वितस्तिर्मुखंतालंयमंराशि र्जगतीचेतिद्वादशांऽगुलस्य, अतिजगतीतित्रयोदशांऽगु लस्य, मनुः शक्करीचचतुर्दशांऽगुलस्य, अतिशक्करीति थिश्चेतिपञ्चदशांऽगुलस्य, क्रियाऽष्टीन्दुकलाइति षोड शांऽगुलस्य, अत्यष्टिः सप्तदशांऽगुलस्य, स्मृतिः धृति श्चेतिअष्टादशांऽगुलस्य, अतिधृतिरेकोनविंशतेः, कृति र्विंशतेः, प्रकृतिरेकविंशतेः, आकृतिर्द्वाविंशतेः, विकृति स्त्रयोविंशतेः, संकृतिश्चतुर्विंशतेः, अभिकृतिःपञ्चविंशतेः, उत्कृतिःषड्विंशतेः, नक्षत्रंसप्तविंशते रित्येवंसंज्ञाभ-वन्ति ॥

(षण्मानानि, तेषांसंज्ञाच)

मानंप्रमाणंउन्मानंपरिमाणंउपमानंलंबमानमिति षण्मानानि । आयामआयतं दीर्घमानमित्येकार्थवाचकाः, विस्तरंविस्तारंतारंविस्त्रति विसृतिः विस्तृततंततिः विसृतं

व्यासं विसारं विपुलं ततंविष्कंभंविशालमिति प्रमाणस्य, बहुलं नीव्रंघनमिति वाउच्छ्रयंतुंगंउन्नतमुदयम् , उच्छ्राय मुत्सेधम् ऊर्ध्वमित्युन्मानस्य, निष्क्रमंनिष्क्रातिर्निगमं-निर्गतिरुद्गमामितिच, मार्गंप्रवेशंनतं परिणाहंनाहंवृतिरा वृतमिति परिमाणस्य,नीव्रंविवरंअन्तरमित्युपमानस्य,सूत्र-लंबनान्मितंयत्तल्लंबमानम् । इत्येतैः षड्भिर्मानैर्युक्तंबेरं कारयेत् ॥

(देवानांतालविभागः)

अथदेवानांतालविभागंवक्ष्ये - देवेशस्योत्तमंदश तालं, तथाब्रह्मणः शङ्करस्यच, श्रीभूम्यो रुमासरस्वत्योश्च मध्यमंदशतालम्, इन्द्रादिलोकपालाना, मादित्यचंद्र योश्च द्वादशादित्यानाम् एकादशरुद्राणां वसूनाम् अश्विन्यो र्भृगुमार्कंडेययोः वीशशैषिकयोश्च दुर्गागुह-सप्तर्षीणामपि अधमंदशतालम्, यक्षेशनवग्रहाद्यन्य-देवानां नवार्धतालम्; दैत्यरक्षउरगेशासिद्धगन्धर्वचारण-भवनानामुत्तमंनवतालम्।

(देवकल्पमनुजानां त्र्यंगुलंनवतालम्.)

निशाचराणामसुराणांचनवतालं मर्त्यानामष्टतालं,बे तालानांसप्ततालं, प्रेतानांषट्ताल,कुब्जानांपञ्चतालं,वाम नानांचतुस्तालं, भूतानांकिन्नराणांच त्रितालं,कूश्माण्डचा-नांद्वितालं, कबंधानामेकतालम् एतेषां प्रत्येकमुत्तममध्य माऽधमभेदाः भवन्ति ॥

(देवतालेषुउत्तमत्वादिभेदः)

सचतुर्विंशतिशतांगुलमुत्तमंदशतालम्, सविंशतिशतांगुलंमध्यमंदशतालम्, षोडशाधिकशताऽङ्गुलमधमंदशतालम् ॥

(प्रादेशिन्यादीनांलक्षणम्)

अङ्गुष्ठप्रदेशिनीभ्यांमितंप्रादेशम्, अंगुष्ठमध्यमाभ्यांमितंतालम्, अंगुष्ठाऽनामिकाभ्यांमितं वितस्तिः, अगुष्ठकनिष्ठिकाभ्यां मितं गोकर्णम्' मानाऽङ्गुलेनचतुर्विंशत्यङ्गुलंकिष्कुः, पञ्चविंशत्यंगुलंप्राजापत्यम्, षडिंवशत्यंगुल धनुर्ग्रहम्, सप्तविंशत्यंगुलंधनुर्मुष्टिः, इत्येतच्चतुर्गुणो दण्डः, तेनदण्डेनग्रामादीनांविन्यासंकारयेत् ॥

(प्रलम्बफलकलक्षणम्)

अथप्रलंबफलकांवक्ष्ये बेरस्यलंबमानं पूर्वमेवपरीक्षयेत्। अष्टषष्ट्यंगुलाऽऽयतां चतुर्विंशत्यंगुलविस्तारां द्व्यंगुलघनां लघ्वीं श्लक्ष्णां फलकां गृहीत्वा परितस्त्र्यङ्गुलंनीत्वा मानसूत्रंविन्यस्य प्राक्पश्चिमभागस्थानि सूत्राणि प्रसारयेत्। मध्येसूत्रंविन्यस्य मध्यसूत्रादेकांगुलं पुटपर्यन्तसूत्रं तदेवदृगन्तरंस्यात्। तस्मात् त्र्यर्धांगुलं नेत्रपर्यन्तं तस्माद्व्यर्धांगुलंमुखपर्यन्तं तस्माद्व्यंगुलं कर्णपर्यन्तं तस्मात्त्र्यंगुलंकक्षपर्यन्तं तस्माद्दशांऽगुलं बाहुपर्यन्तम्; एवंत्रयोदशसूत्राणिविन्यस्य परभुजस्य

मणिबन्धाऽवसानं मानसूत्रद्वयमेव तत्तारंनीत्वाऽभ्यन्तरं भवेत्, पुरतोमध्यसूत्रयोगं (मध्यसूत्रं) तस्माद्व्यंगुलं पुटसूत्रं, तस्माद्वियवाधिकंद्व्यंगुलंनेत्रसूत्रं, तदेव वक्त्रबाह्यं, तस्मात् त्र्यंगुलमंतर्भुजावधि, तदेव कक्षपर्यन्त तद्द्वयेवाचतुरंगुलं बाहुपर्यन्तं तदेवपार्श्वयोर्मध्य मेपार्श्वमध्यसूत्रं स्यात् तस्मात् द्व्यंगुलंकर्णावर्तं तस्मात् त्र्यंगुलंशिरः पृष्ठवसानंतदेवपरभुजावधिभवतिइत्येवं दक्षिणोत्तरगतानिसूत्राणि षट्चविन्यस्य तत्तत्सूत्रसंगेसुषिरं कृत्वातन्तुनायवमात्राणि सूत्राणि सुषिरेसंयोज्य अग्रेप्रोत कुण्डलं लोहमयं मृण्मयंवा संबध्य सूत्राणि लम्बयेत् ।

मध्यसूत्रं शिखामणे रूर्ध्वसंस्पर्शमेव कृत्वालम्बयेत् स्थानकस्य मध्यसूत्रं मौलिशिखामणेर्मध्ये मूर्ध्वांवसंगस्य नासाग्रस्यचमध्ये कण्ठस्यहृदयस्य कुक्षेर्नाभेर्योनेःपादयोश्च मध्येप्रलम्बं तत्तत्सूत्रसंस्पर्शं नासाग्रंकुक्षिमध्यंचसूत्रात् मौल्यग्रपर्यन्तं षडंगुलं, हनुमध्यंयवाधिकचतुरंगुलं, हिक्का न्तं चतुरंगलं, हृन्मध्यं द्व्यर्धांगुलं, नाभिः षडयवा, योनि मूलमेकांगुलम्, ऊरुमध्यंद्व्यंगुलं, जान्वन्तरंत्र्यंगुलं जंघा न्तरं षडंगुलं, नलीकान्तरमष्टांगुलं, सूत्रात्पश्चार्धंसार्धाष्टांगु लम्, अंगुष्टाग्रंसूत्रात्पुरतोद्व्यर्धांगुलम्, एवं मध्यसूत्रवशा त्मानयेत् ।

बाहुपर्यन्तमेवपार्श्वसूत्रंस्यात्चूडामणौमूर्ध्निकर्ण पाल्यन्तरेकूर्परयोः पार्श्वेजानुजंघांगुल्फानामधः प्रलम्बयेत्, मौलिमूर्धकृकाटिककुद्दंश स्फिक्पार्ष्णीनां मध्ये पृष्ठमध्य सूत्रप्रलम्बयेत्,शिरः पार्श्वे वक्त्रबाह्येकर्णौ चूचुकाग्रमध्ये श्रोणिपार्श्वे चोरुजंगयोर्मध्येवक्त्रबाह्यसूत्रं प्रलम्बयेत्तानि षट्चपीठावलम्बानि अन्यानि तत्तदंगसंस्पर्शान्येवावलम्बयेत् आसनस्योर्ध्वकायस्योक्तं पूर्ववन्मध्य सूत्रादीनिषट् सूत्राण्यासनोपरिलम्बयेत्मध्यसूत्रं जानोरुपरिष्टात्केशान्तं तन्मध्यगं जानोःपार्श्वाभ्यांबाहुभ्याञ्चमध्यगंसूत्रं प्रलम्बयेत् सूत्राद्वामजान्वन्तरमूर्ध्वकायार्धसमं दक्षिणजान्वन्तरं तदेव चतुरंगुलंःयंगलंयवोनं वा अन्यत्सर्वंपूर्ववत्कारयेत्.

(उपमानम्.)

अथोपमानंवक्ष्ये-परभुजस्य मणिबन्धान्तरमष्टांगुलमुष्णीषाशंखचक्रान्तरंमुखं मध्योदरात् कूर्परान्तं षडधांगुलमभयहस्तस्य मध्यांगलाच्चूचुकान्तं त्रयोदशांगुलं स्वागतस्य मध्यान्नाभ्यन्तरं दशांगलमुदरमध्याच्छ्रोण्यन्तरं नवांगुलं वामहस्तस्य मध्यमां लाग्रान्मेढान्तरं षडंगुलम् मूलान्तरमेकांगुल मूरुमध्यान्तरंद्व्यंगुलंजान्वन्तरं चतुरंगुलं जंघयोर्मध्यं पञ्चांगुल नलकान्तरं षडंगुलं कक्षयोरन्तरंपञ्चांगुलं पार्ष्ण्यन्तरं चतुरंगुलं तलमध्यान्तरंषडंगलमंगुष्टान्तरमष्टांगुलं; शयनस्य तिर्यग्गत ब्रह्मसूत्र

स्य दक्षिणतोमुखंत्र्यंगुलं पादांगुष्ठयोर्मध्यमं विंशत्यंगुलं पार्ष्ण्यन्तरंभागं जान्वन्तरं चतुर्दशांगुलंस्यात् एवमुप मानंलक्षयेत्.

. . इति श्री वैखानस मरीचिप्रोक्ते महाशास्त्रे विमानार्चनाकल्पे कौतुकादिलक्षणं नाम द्वाविंशः पटलः ।

(अथत्रयोविंशः पटलः)

अथदेवशस्योत्तमदशतालवशान्मानंवक्ष्ये:---

त्रियवाधिकैकांगुलमुष्णीषं केशांतंत्र्यंगुलं दृक् सूत्रंत्रियवाधिकंचतुरंगुलं तत्समंपुटांतं तत्समंहन्वंत गळ मर्धांगुलं हिक्कायवोनं(न)चतुरंगुलं हिक्कायाहृदयांतं, हृद, यान्नाभ्यंतं, नाभेर्मेढ्रांतं, तत्त्रियवाधिकत्रयोदशांगुलं; मेढ्रादूर्वायामं त्रियवोनसप्तविंशत्यंगुलं जानुं त्रियवाधिक चतुरंगुलं जंघाचोरुसमायामा पादंसत्रियवचतुरंगुलं पादायामंसप्तदशांगुलं हिक्कासूत्रादधस्ताद्बाहुस्सप्तविंशत्यं-गुलः कूर्परंद्व्यंगुलं प्रकोष्टमेकविंशत्यंगुलं सप्तदशांगुलं(वा) (नलंसप्तांगुलं) मध्यमांगुलायामं षडर्धांगुलं; तर्जनी यवाधिकपञ्चांगुला अनामिकातद्यवाधिका अंगुष्टं द्वियवाधिकभागं कनिष्टांगुलं तद्यवाधिकं स्यात् ।

अथप्रमाणंवक्ष्ये — उष्णीषात्पूर्वकेशांतंनवांगुलं पार्श्वयोस्तत्समं पृष्ठकेशांतंद्वादशांगुलं मुखस्यविस्तारं

चतुर्दशांगुलं द्विचत्वारिंशदंगुलंनाहं शिरसः पृष्ठतः कर्णयोरंतरं त्रयोदशांगुलं पूर्ववत्पृष्ठतः षड्विंशत्यंगुलं शेषंकर्णयोःस्थानं भ्रुवोर्मध्यमेकांगुलं केशान्ताद्भ्रुवो-र्मध्यंत्र्यंगुलं अष्टांगुलार्धं तिर्यगुपक्षेपमध्यम् अष्टार्धांगुलं ग्रीवाग्रविस्तारं नवार्धांगुलंग्रीवामूलविस्तारं बाह्वोःपर्यन्तं चतुश्चत्वारिंशदंगुलं वक्षोविशालं चतुर्विंशत्यंगुलं हृदय विस्तारंविंशत्यंगुलं स्तनयोरन्तरंचतुर्दशांगुलं मध्योदरं षोडशांगुलं श्रोणीविस्तारं अष्टादशांगुलं कटिविशालंविंश त्यंगुलं ऊरुमूलविशालंत्रियवाधिकत्रयोदशांगुलं ऊरुमध्य विस्तारमेकादशांगुलं जानुनवार्धांगुलं जंघामूलमष्टांगुलं जंघामध्यविस्तारंसप्तांगुलं नलकाविस्तारंसार्धचतुरंगुलं अक्षगुल्फान्तरंपञ्चांगुलं प्रपदविस्तारंसार्धपञ्चांगुलं सार्ध वेदांगुलोत्सेधंपार्ष्णिविस्तारं सार्धत्रिमात्रंपादांगुलविस्ता-रं अंगुष्ठायामंचतुरंगुलं तर्जनीतत्यवाधिका तद्यवोनं मध्यमांगुलं त्रिमात्रार्धानामिका कनिष्ठायामंत्रिमात्रं कनि ष्ठाद्यंगुष्ठांतंक्रमात्सप्ताष्टाअष्टार्धनवषोडशाभिर्यवैरंगुलानां-विस्तारं शेषंविवरम् ।

बाहुमूलविस्तारं दशांगुलं बाहुमध्यंनवांगुलं को-र्परंसार्धसप्तांगुलं प्रकोष्ठमध्यंसप्तांगुलं मणिबन्धंचतुरंगुलं सार्धतलंसार्धषण्मात्रं(तल) मध्यं सप्तांगुलं अग्रं षण्मात्रं रुद्राष्टनवसप्तषडयवविपुलान्यंगुष्ठादिकनिष्ठांतांगुल्यग्रा -

णि तद्यवार्धहीनंसप्तवेदेषुतुर्यांश्चियवमंगुष्ठादिनखानांवि-
शालं द्वियवाधिकायामंद्विपर्वांगुष्ठं अन्यानित्रिपर्वाणि अं-
गुष्ठमूलपर्वार्धाधिकांगुलंद्व्यर्धांगुलं अग्रपर्व तर्जनीमूल
पर्व चतुर्दशयवं मध्यमपर्व त्रयोदशयवम् अग्रपर्वद्वादश
यवं मध्याङ्गुलीमूलपर्वाष्टादशयवं मध्यमपर्वषोडशयवं
अग्रपर्वसार्धपञ्चदशयवं अनामिकमूलपर्व सार्धचतुर्दश
यवं मध्यमपर्व सार्धत्रयोदशयवम् अग्रपर्वद्वादशयवं कनि
ष्ठांगुलिमूलपर्व द्वादशयवं मध्यमपर्वैकादशयवम् अग्रपर्व
दशयवं अंगुलीनामग्रे द्वियवाधिकंनखाग्रं पार्ष्णिहस्त
घनं वेदांगुलं तलमध्यघनं द्व्यर्धांगुलं अग्रमंगुलीवत्
क्षीणं शुकोदरघनं द्व्यर्धांगुलं मणिबंधात्तदायामं सद्वि-
यवंभागं शुकोदरविशालं द्वियवोनंत्र्यंगुलं पार्ष्णिहस्त
विस्तारंद्वियवोनचतुरंगुलं तस्याग्रेतर्जन्यादिकनिष्ठांताना
मंगुलीनांमूलतलं मांसलं द्व्यर्धमात्रेणशेषतलं निम्न-
मंगष्ठतर्जनीमूलयोस्सार्धत्र्यंगल मंगुलीनामधोमूलसंधि
रंगुलमेकाग्रोच्चनीचाधागुलम् ।

कनिष्ठिकादेशमूलादेकदशा त्तर्जनीमूलपार्श्वगा
आयूरेखा मध्यांगुलयोः द्व्यंगुलं तस्यषड्यवाधस्ताद्विद्या
रेखा तलमूलादाकराग्रं ब्रह्मरेखा दक्षिणादक्षिणेकरतले
चक्रशंखसमारेखाभवेत् ।

उपक्षेपनिम्नंद्वियवांतरावर्त्तं द्व्यंगुलम् उपक्षे
विशालमर्धार्धांगुलं त्रियवोन्नतं हस्तिमस्तकवद्विस्ती
मस्तकंसोन्नतमंगुलम् ।

भ्रूतलं(भ्रूः)पञ्चचतुर्यवासार्धपञ्चांगुलायामासा
ष्ट्यवविस्तारमात्रा आनता च अर्धमात्रांतर्या चक्रपुः
चापवत् भ्रूलता स्निग्धरोमसंचिता ।

द्व्यंगुलंनेत्रतारं भ्रुवस्तलादर्धाधिकांगुलायाम
एवमक्षिमण्डलमूर्ध्वाधोवर्मछन्नम् ऊर्ध्ववर्म द्वादशयवम्
धोवर्मचतुर्यवम् एतयोर्योगं नयनसूत्रमूर्ध्ववर्मविस्ता
द्वियवम् अक्षिमोचनविस्तारमेकांगुलम् ऊर्ध्ववर्मणास
स्पृशत् ।

षड्यवंकृष्णमण्डलं तस्योभयोः पार्श्वयोस्तद
धिकायतौशुक्लभागौ कनीनिकाविस्तारायामंयवं नेत्रां
रक्तंयवार्धं ज्योतिर्यवप्रमाणं दृष्टिर्यूकमात्रा ऊर्ध्ववर्मत
यवार्धकं द्वियवमधोवर्मनतं वर्मणोघनमर्धयवं नवति
पक्ष्मरोमाणि शेषं पक्ष्म नासिकापुटमध्यमूलांतं क्रमादष्ट
दश दशषड्यवविस्तृतम् ।

नासिकाग्रमंगुलिविस्तारं गोजीमूलाग्रं द्व्यंगुले
च्छ्रयं पुष्करं अष्टयवोत्सेधं तन्मूलविस्तारंद्वियवं मध्य
विस्तारंद्व्यर्धयवम् अग्रविशालंत्रियवं पुटस्रोतोंगुलं

तिर्यग्यवपञ्चकं पुटस्यबहळं यवमात्रायत ततान्वितं द्विनि ष्पावबीजसदृशं तिलपुष्पसमाकारं नासिकापुटसूत्रान्ना साग्रंद्वियवार्धलंबितं सार्धचतुर्यवंगोजीपुटं द्वियवंविस्तारं त्रिवर्गांचोत्तरपाली सार्धयवाविस्तृतात्रियवार्धतता ।

सार्धयववेदांगुलायतमुत्तरोष्ठम् आस्यतारंतदेवं चत्वारःपुरोदंतास्त्रियवायामविस्तृता स्तावंतोधरदंताः द्वि यवार्धोनतायताश्चतुर्यवायतादंष्ट्रासदंशमुकुळोपमा ऊर्ध्वा धोदंष्ट्रे अर्धयवाधिके पुरोदंतात् यवार्धोनायतास्तत्सम विस्ताराः पञ्चोपदंष्ट्राः द्विपार्श्वगा द्वा त्रिंशद्दंतसंख्या अध- रोत्तरयोर्दंतायामसमौ अंतस्तदर्धोदन्तरापणौ ।

जिह्वाषडंगुलयामा तदर्धविस्ताराघृतजिह्वा अंगुलं बाहुस्कंद (कर्ण) रंध्रं कलांगुलं षडंगुलायतंतालुविस्तारं त्र्यंगुलमास्यं नवयवांतरं द्विगुणायतं षड्यवं तस्या(स्याय तार्धोत्सेधं) मुत्सेधं सार्धद्वियवं पालिकारक्तभागंततं शेषमायामद्विगुणम् ।

ओष्ठादधस्ताच्चुबुकंसार्धाष्टयवं हनुस्तत्समं तस्मा- द्धनुचक्रंसद्वियवं तदुन्नतंरुद्राक्षियवं चुबुकनिम्नम् ।

हनोर्गळ गळालीकंतदङ्गुळार्धं गळरेखाद्व्यर्धक लायामा चापसन्निभा कर्णरंध्राद्धनोर्मध्य दशार्धांगलं तस्माच्चतुष्कलंस्तुकम् ॥

नेत्रादधस्तादपांगमंगुलम् अपांगात्कर्णमूलंषडं गुलं कर्णकलाततंनेत्रसूत्रसमं कर्णप्रोतं तत्कर्णतुंगतः कर्णनाळमूलंकलासार्धयवं कर्णवर्त्तीसार्धयवतता पालं चतुर्यवा कर्णपिप्पलीचतुर्यवाविस्तारा द्विगुणायतायवार्धं द्व्यंगुलायामा षड्यवांगुळविशालाकर्णवर्त्तीपिंचुषि चलि कायतवर्तुलातुरीययवार्धविस्तारापिंचुषीकर्णचलिकाकर्ण वर्त्युन्नतंचूलपं तावदद्यर्धयवमर्धांगुलंकर्णचलीपिंचुषीकोन्न तीर्यवांतरंपिप्पलीफाल्योः बालिबालेंदुसन्निभायवनिष्पाव बीजसदृशा पिप्पलीषड्यवायता चतुर्यवविशालास्रोतो धोनेत्रापिंचुष्यधः कर्णनालमात्रार्धघनयुक्तौनालौपूर्वा परौ विवरंषडयवं तयोर्नाहंमात्रंस्यात् ॥

कर्णमूलादधोबिंदुः (वपुः) कार्यं कृकाटीसार्धांगु लानतां तस्यावयवंभागं तद्ग्रीवायामं तत्रार्धांगुलं तारंदशां गुलं स्कंधयोःसमे कर्णबंधादधस्कंधसंधि सार्धषडंगुलं, सप्तांगुलं, स्कंधौशोभान्वितौ ॥

हिक्कासूत्रात्स्कंधसंध्युच्चंचतुरंगुलं तन्मध्येऽर्ध्यर्धां गुलं जत्रु बाहुशिरस्संधिरंसांतस्कंधमूलतोनवांगुलं द्वियवं तस्माद्द्वियवंषडंगुलंबाहुशिरो जत्रुसमाहित' कौर्परांसं 'बाह्वंसं' पंचागुलायतंत्र्यंगुलायतोतक्षेपसमोंदंडितेभुजं-समासन्नं(स)मापयेत्एवंनीत्वाद्विभुजंनयेत् ॥

कंठादधस्तात्ककुत् भागायता अष्टगोलकंककुदः कटिसंध्यंतंवंशं 'विंशति' नागाधिकंतत्समंककुदोधस्तात् षड्भागेककुतद्वारेकक्षाधरांतरंतस्माद्बाहुपर्यंतंद्वियवंनवांगुलंस्कंधं स्कंधेअधस्तात् अंसपीठंमार्धेद्वियांगुलं तस्माद्वियवाअंसफलका स्तनसूत्रसमा तत्रांतरयोर्दशांगुलककुदोधरांत्रिमात्रतारंसप्तांगुलं ॥

तद्वक्षसोसंमांसलं तयोस्संभिन्नंवंशतारंकलानतं वंशदंडपार्श्वेचांऽसफलकायाअधोनवांगुलं बृहत्योस्तनांतरं, वंशात्सुप्रतिष्टाकला तयोर्बृहति स्तनयोर्मध्यं सप्तदशांगुलंघनं बृहत्याकटिसंध्यंतरंतन्मध्यं सप्तांगुलायतं तद्धनंस्यात् चतुर्भागंतदर्धांगुलाधिकंकटि (बंध) विशालं जघनस्यबहिः पृष्ठवंशपार्श्वद्वयोः ककुंदरंषडर्धांगुलविशालं निम्नौककुंदरस्यांतंद्व्यंगुलं बिंदुखंडिकं,बिंदुखंडिकयोस्तिर्यक्कटी वेदार्धमात्रका खंडंद्व्यंगुलांतरं सार्धतुरीयांगुलंस्फिक् ॥

बिंदुलंबितंनवांगुलंसुवृत्तं, कंदः, कं(ठ)बुसमो वृत्तो द्विरेखावृतस्तनार्धका सद्वादशायतं मुखं कक्षाद्विक्रांततावत् स्तनं कक्षादष्टांगुलं नवांगुलनम्रमुरो हृद्यवाधिकं हृदयात्स्तनपीठतुंगमर्धांगुलं कक्षात्कक्षाधरावलंबमंत्युक्तयवकोलकं स्तनपीठस्योन्नतंकक्षस्यांगुलं तत्पुर

स्तान्मुखं विप्रांगलं(बं)यवंवृत्तम् स्तनं यवोन्नतं स्तना द्वक्षंद्वियवतारं तदधस्तात्द्व्यंगुलं स्तनं ॥

हिक्कादियवनिम्ना जत्रुरेखाद्व्यंगुला नाभिर्दक्षिणावर्त्ताषडयवनिम्नायतेंद्वियांगुला नाभेःश्रोणीपार्श्वेत्रिकलांगुला द्व्यर्धांगुला कटी श्रोण्याशेषंमेढ्पीठं सार्धपंचागुलायतं, लिंग(गायाम)तारं द्विमात्रंमुष्कलंबं तुरीयार्धांगुलं तत्समविस्तारंवृषाननसद्दशंमेढ्ं ॥

ऊरुबंधं रुद्राक्षांगुलं प्रतिष्ठांगुलंद्वियवं जानुमंडलंविष्कंभं घनं द्व्यर्धमात्रं पार्श्वबंधं तुरीयांगुलं पृष्टाज्जानु त्रिमात्रार्धयवतारान्वितं कोलकं मध्यभागेशेषं पार्श्वयोरपि, जान्वंता(न्तरा) यिप्रस्त्यंतं तालं मत्स्यवदुन्नत; पृष्टजंघाश्रितं मत्स्य (पार्ष्णिद्व्यंगुल विस्तारा) वद्व्यर्धकला विस्तारं नळकापृष्टपार्श्वद्वयांतरं तद्बहिर्गतेऽक्षगुल्फयोस्तुंगमनुपङ्क्तियवैर्विपुलं क्रमेणाष्टादशा - दिति जगतियवं प्रतिष्ठार्धांगुलं पार्ष्णितारं तत्तुंगंक (श) रांगुलं सार्धप्रपदतुंगमंगुष्टं द्व्यंगुलघनं शेषाणिविस्तार समं तुंगान्यष्टयवविस्तारंदैर्घ्यं ॥

अंगुष्टनखमुखेद्विपार्श्वेद्वयोस्तुरीययवं नीत्वानखं नयेत्; चतु(स्त्रली) रर्धचतुस्सार्धाभिर्यवैः क्रमान्नखानांविस्तारं तर्जन्यादिकनिष्टांतं त्रियवं तदर्धोन नखायता

[illegible] अंगुष्ठान्यानि त्रिपर्वाणि स्वतारसहशामग्रपर्वांतं यवाधिकमंगुष्टपर्वमूलाग्रं ज्येष्ठां (श्रोणी) [illegible]कैकं सर्वांगुलीमूलानां मूल तलं मांसलं पार्ष्णिभागे तलंपंचांगुलायामं शेषंवर्त्तुलं कारयेत् [illegible] चक्रशंखरेखासमान्वितौ सर्वसुव्यक्तंसुसं पूर्णवेरं सलक्षणं चक्षुर्नंदनमूर्ध्वकायमथोकायंसममेव कृत्वा, सर्वत्र विष्कंभात्त्रिगुणंवृत्तंतत्परिमाणंस्यात् सर्वे ष्वंगेष्वेकयवाद्विषड्यवांतंहीनाधिक्यंनदोषायभवति त- स्माद्यथोचितंयुक्त्याकारयेत् ॥

अथदेव्योः मानम्-मध्यमंदशतालंसविंशतिशतां गुलं [illegible]नतांद्विभुजं समभागंनतमानं चतुरंगुलंश्रीदेव्या दक्षिणपादं स्थितंवामपादंकुंचितं दक्षिणहस्तंप्रसारितं [illegible] वामंपद्मधरंहेमाभां ॥

[illegible]स्थितं दक्षिणपादंकुंचितं दक्षि णहस्तंउत्पलधरं वामंप्रसारितंतदूरुमूलालंबितं श्यामाभां किरीटाद्याभरणान्विताम् ॥

मूर्ध्नकेशांतंभागं तस्मान्नेत्रंषड्यवंभागं नेत्रा त्पुटांतंचतुरंगुलं पुटाद्धन्वंतंषड्यवंत्रिमात्रं हनोःकंठंद्वि कलं कंठाद्धृदयांतं हृदयान्नाभ्यन्तंनाभेर्योनिमूलांतं त्रयो दशांगुलं, तस्मादूर्वायतंषड्विंशत्यंगुलं जानुद्विकोलकं

जंघाचोरुसमा पादंभागं तालयामंचतुर्भागमंगुष्ट
चतुरंगुलं तर्जनीतत्समा शेषांगुल्यः क्रमादर्धांगु
यताः ॥

अंगुष्ठादिविशालंषोडशाष्ट (सार्धसप्त)सप्तष
नखायामं स्वतारार्धपादाग्रतलविस्तारंषडंगुलं प्रप
विस्तारं उन्नतंपंचांगुलं पार्ष्णिाद्विकोलकमाक्षिगुल्
पंचांगुलं नलकाविपुलंभागं जंघामध्यंत्रिकोलकं
गुलंजानुविस्तारम् ऊरुमूलंद्वादशांगुलं गजहस्तसम
मूरुमूलं नलकांघ्रिकटीतारंद्विमुखं पीठंसप्तांगुलवि
चतुरंगुलायत मूरु, अश्वत्थदलबाह्यवद्विपुलंमांसलं
श्रोणीतारंतारा (कला) द्दश श्रोणीनेत्रायामविस्तारं
गुलं नाभ्यधः ॥

नाभिः षड्यवविस्तारं गंभीरोदरकुक्षिमध्यं च
(रुद्रां)गुलीविशालं (स्तनादधो) हृदयंत्रयोदशांगुल
स्तनतारंनवांगुलं चूचुकंत्र्यंगुलविस्तारंस्तनाच्च चतु
गुलं (अर्धांगुलं)स्तनमध्यं कक्षयोरंतरमष्टादशांगुलं ।

छंदोंगुलंबाहुदीर्घं कोर्परंद्व्यंगुलायतं प्रको
तारं धृक्कलांगुलं तलंसप्तांगुलायाम मध्यमांगुलंत्रिव
पंचागुलीनामेकातर्जनीअनामिकासमा अंगुष्ठकानिष्ठके
रा(द्विकला) यतेनवसप्ताष्टसप्तर्तुयवविस्तारं क्रमादंगु

द्व्यंगुलीनांषडंशैकांशंचतुरंशैकांशस्वाग्रांगुलतारं नखदीर्घं यवाधिकषडग्निवेदभूतऋतुसप्तांगुलविस्तारं क्रमान्मणिबंधतलप्रकोष्ठमध्यकोर्परदोर्मध्यभुजमूलंच कर्णविस्तारं सप्तांगुलं मुखंद्वादशांगुलं कुक्कुटाण्डसमाकारं केशांतात् भ्रूद्विमात्रार्धं ततोक्षिद्वियवं त्र्यंगुलं; पुटादास्यंयवांगुलं तदर्धांगुलायतमधरं यवांगुलंशेषंहनुः ॥

कर्णाद्धनुस्त्रिमात्रार्धतुंगं शेषंपूर्ववत् । कटकांगुलस्यचोत्तुंगंस्तनाक्षिसमं तन्मणिबंधान्नभेरंतरं सार्धत्रयोदशांगुलं तत्पार्श्वमध्यंबाह्वन्तरंसप्तांगुलं तथाप्रसारितहस्तस्यपार्श्वबाह्वन्तरंरसांगुलं मणिबंधादूरुमूलांतरंवेदांगुलं तदर्धंकराग्रादूरुमध्यांतरंनीत्वामूर्ध्निपार्श्वेवामनेत्रसिते वामपुटेधरे हनौ सव्यस्तने सव्यपार्श्वे नाभेर्मध्ये वामोरुदक्षिणे वामांघ्रिपार्ष्णिपार्श्वेच सूत्रंप्रलंबयेत् एवं श्रीदेव्याः ॥

महीदेव्याःतद्विपरीतमार्गेण सूत्रंप्रलंबयेत् अंगुष्ठांतरंसार्धत्रयोदशांगुलं त्रिभागैकभागंपार्ष्ण्यंतरं शेषं युक्त्याकारयेत् ॥

(पूजकादीनांतालम्)

पूजकमुन्योर्विष्वक्सेनयोः??

पूजकमुन्योर्वीशशेषिकयोरिंद्रादिलोकपालानामन्येषां परिवाराणांत्रयस्त्रिंशद्देवानांचाधमंदशतालं षोडशाधिकशतांगुलम् ॥

मूर्ध्नोमात्रात्रयंकेशांत्तं तस्मात्‌दृक्सूत्रंद्वियवं भ
पुटान्तंसयवंभागं तत्समंहनोरंतरं गलमर्धांगुलं कंठभा
कंठा द्‌यं हृदयात्‌नाभ्यंतं नाभेर्मेढ्रांतं सार्धांगुलंमुख
ऊर्वायामंपंचभागं(पंचविंशत्यंगुलम्)जानुजंघाचोरुस
चरणंभागम्; ऊरुसमोबाहुः कोर्परंद्व्यंगुलं प्रकोष्ठंसा
धृति सार्धषट्कलांगुलंतलांगुलं सार्धपंचांगुलंत्र्यंगु
वक्त्रतारं कंठः सार्धचतुष्कलंवक्षः — कुक्षिश्रोणीकटि
स्तारं मध्यमदशतालस्योक्ततारधांगुलहीनं ऊरुजानुजंघ
तलविपुलं भुजमूलं कंठततं दोर्मध्यादिविशालंद्वियवोन
गुलयवार्धोनविशालं शेषंप्रत्यंगोपांगविस्तारंमध्यमदश
तारोक्तमानेनकारयेत्‌ ॥

सीतारुक्मिणीसत्यभामानांनवार्धतालं मुखं सद्वि
यवंतालं मुखायामात्‌त्रिगुणंकायं ऊरुद्विमुखं जानुभाग
जंघाचोरुसमा पादंकंठशिरोयुगं मुखायामसमं कंठबाहु
तारंयुगद्वयंदशांगुलं मुखं तिर्यक्‌कंठसाद्वियवं शेषांगविपु
लंमुत्तमनवतालविस्तारा द्वियवाधिकंदोर्दीर्घं सार्धसं
कृतिःकोर्परा द्व्यंगुलंसार्धधृत्यंगुलं प्रकोष्ठतलंषडंगुला
यामं मध्यमांगुलिष्षडंगुला केशांताद्दृक्‌ दृशोनासायवं-
भागं हनुर्युगं शेषमुत्तम नवतालोक्तवत्‌कारयेत्‌ ।

नवतालंत्रिविधं मूर्धामात्रं त्रिमात्रं केशांतं केशां-
तात्‌ दृक्‌ ततो युगं पुटं पुटाद्धन्वंतं भागं गळमर्धांगुलं

गळातसार्धं त्रिमात्रं हिक्का हिक्काया हृदयान्तं हृदयान्ना-भ्यन्तं नाभेर्मे ढ्रान्तं मुखत्रयं ऊरुद्विमुखं जानुभागं जंघाचोरुसमा पादं तुरीयांगुलम्।

तलायामं चतुर्भागं बाहुदीर्घमाश्विमुखं द्व्यंगुलं कोर्परं चार्धमुखं प्रकोष्ठंतलं षडंगुलं मध्यमांगलिः तथैवा ष्टत्रिंशद्यवा अनामिकातर्जनी तत्समभागायते अंगुष्ठक निष्ठे दशयवंध्वनुष्ठुगुष्णिकृषड्यवविस्तारं क्रमाद्यंगुष्ठाद्यंगुलीनां तलम्।

पञ्चांगुलं मणिबंधंत्रिमात्रं प्रकोष्ठंपञ्चांगुलं कोर्परं तारं षडंगुलम् अष्टांगुलंबाहुतारं तिर्यक्शिरोदशांगुलं केशांताद्भ्रूस्त्रिमात्रिका ततोक्षि तत्समन्नास्यं आस्यंततम गुलम् अधरं हनुशेषं भ्रूद्वमध्यं दशकलं दशःकर्णांतं सुत्रांतिपञ्चांगुलं कर्णायामं भागं नाळालंबंभागं तदेवपुटविस्तारं नालस्य कलातिर्यक् त्र्यर्धांगुलमर्धांगुलं तुग मधरं। षड्यवोन्नतं हनोर्गलं गलात्कंठमंगुल द्व्यंगुलं नवतालं कर्णतारं द्विभागं बाह्वोस्सीमायवत्रयंवक्षो दशासको लविस्तारं श्रोणीभागं चतुर्भागंकटीचाष्टादशांगुलं पंचांगुलंलिंगदैर्घ्यं विपुलंद्व्य लं मुष्कालंबंभागं ऊरुविशालं यसं जानु द्विभागं जंघापञ्चमात्रा नळकावेदांगुलं प्रपदंपंचांगुलं तलाग्रततंत्रिकोलं कलाग्रतारं अंगुष्ठं द्विगुणायामं सयवंभागं प्रदेशिन्यायामंतार मध्यर्धांगुलं मध्यादिकनि-

ष्ठांतानामेकैकमर्धांगुलहीनमायामं सप्तषट्पंचयव विपुलं यथाक्रमेणकारयेत् ।

मध्यमं नवतालं - सत्र्यंगुलं नवतालमूर्धन्यंगुल-हीनं नाभेरर्धांगुलं ऊरोरेकांगुलं सकृथि अंगुलं मध्यमनवतालविस्तारादीनिकारयेत् ।

कनिष्ठंनवतालं हिक्कायानाभ्यंतत्रिककृत् (त्र) द्वयम् ऊरुदीर्घजंघायाममेकांगुलहीनंकृत्वान्यत्सर्वंमध्यमनवता-लवत् वाह्वादीनांविशालंद्वियवहीनंकक्षांतरकुक्षिश्रोणी - कट्यूरुजानुतलेश्रेष्ठांगुलहीनंशेषंपूर्ववदाचरेत् ॥

स्त्रीणांकेशांतंसमं भ्रूलतासंगमंसार्धयुगंभागं पुटां तं पुटांताद्धनु स्त्रिमात्रार्धं सर्वासांगलं नेष्यते शेषंपुंरूपव द्विस्तारायामंग्रीवादौविपुलं वीह्लकल कोर्परंपंचांगुल माणिबंधंत्रिमात्रं षड्यवयुगंतलं यवोनाविपुलाः शेषांगुल्यः शेषांगुलि विस्तारं कक्षानवार्धतालवत् स्त्रीमूरुतदर्धांगुलं हीनं पादांगुलिविपुलंयवोनं शेषंविपुलंपूर्ववत्कारयेत् ॥

अष्टतालंत्रिविधं - उत्तमादिक्रमेण शिरोमानंद्विमा त्रार्धं मुखमेकांशांगुलं ग्रीवायतंत्रिमात्रार्धं मुखत्रयंकाया द्वाविंशत्यंगुलम् ऊरूजानुत्रिमात्रं जंघाचोरुसमायामा तलं त्रिमात्र मूरुदीर्घसमोबाहुः कोर्परंद्व्यंगुलं प्रकोष्ठंसप्तदशां गुलं द्वितयंमध्यं मध्या (मा) त्पंचमात्रानामिका चतुर्यवा

मात्राधिकातर्जनी त्यर्धमात्रायामाकनिष्ठा तत्सममंगुष्ठं तासामन्तरंक्रमान्नवाद्विवस्वाब्धिपंचयवा स्तेनालंबघनं तलाबाह्वोरधस्तात् हस्ततारं नवतालवत्सप्तांगुलविशालं दोर्मूलं मुखस्यविपुलं नेत्रान्मुखांतं हन्वंतरंचतुर्दशयवार्धं कर्णविसृतिः केशांताद्भ्रूद्विमात्रं दृक्सूत्रंत्र्यंगुलं पुटं पुटाद्धनुस्साधरुद्राक्षी कंठमानं त्रियवंगलं कंठविस्तारं सप्तमात्रं नेत्रायामसमं कर्णतारं द्विगुणायामं नालंशरार्धांगुलं कर्णनेत्रांतयोः कंठाद्धनुर्द्वाविंशतियव मेकोनविंशत्यंगुल मुत्तरतारं चतुर्यवं त्रयोदशांगुलं मध्यश्रोणी तस्मात्कालाधिकंलिंगायामंयवांगुलं रुद्रांगुलं ऊरुविस्तारं जानुनवांगुलं जंघापंचांगुला नलकासार्धवेदं प्रपदंना(ता)लविस्तारं सार्धपंचांगुलम्एवमंगप्रत्यंगंकारयेत् ॥

नरनारीणांमध्यमाष्टतालेन शिरस्यर्धांगुलं हीनं मुखंकंठंच पूर्ववत् तौसार्धांगुलहीनं कायं त्रिताल मूरुत्रिसप्तमात्रं जानुस्त्र्यंगुलं जंघाप्रकृत्यंगुला चरणंजानुसमं विस्तारादीनिपूर्ववत् ॥

स्त्रीणामपिसमंदीर्घं ग्रीवोर्ध्वविस्तारं सार्धपंचांगुलं कर्णतारं दोर्विसृतिस्साधवेदाग्निनेत्राणि कोर्पराद्या कंठांतं पंचांगुलायामं वेदार्धं मध्यमांगुलि स्सप्तयवांतरं क्रमादेवंतदायतम् अन्यांगुलीनांतलतुर्यांगुलविस्तारं पंचदशांगुलिं वक्षस्तनौसप्तांगुलौ स्तनादधोरुद्रांगुलं श्रोणी

सप्तदशांगुला कटीचैकोनविंशतिः सार्धपङ्क्त्यंगुला ना
रूजानुजंघास्विद्वियांगुलं नलकात्र्यंगुला सार्धपंचांगु
तलं शेषंयुक्त्याकारयेत् ॥

मुखेप्येकांगुलंहीनं नाभावेकांगुलंक्षीणं ऊरावे
गुलंजंघायामध्यर्धविस्तारंभवेत् ॥

सप्ततालविभागं शिरोंगुलं मुखंरुद्रांगुलं व
त्रिमात्रं नाभ्यंतरंविंशत्यंगुलम् योनिर्नवकला दशना
कला जंघोरुतुल्या तलंनवत्यष्टांभोष्टभागावहोश्विन्यंगु
स्तनस्कंधोरोमध्यश्रोण्योरुजंघातलान्येवंविशालरूपंका
येत् ॥

षट्तालैरेकतालमात्रोमुखं पंचतालायतंकंठं त
स्मातन्योन्यंतद्दशकलाचोरू रष्टादशांगुला यतोजानु
मात्रं जंघोरुसमायामा तलंजानुसमं नरोक्तविपुलोन्न
वंशदंडोन्नतं प्रकोष्टककुदौनवमात्र मुरोनासासमोन्न
उग्रवदनं शेषांगुलं नराकारवत्कारयेत् ॥

मुखमेकांगुलं क्षीण मूरावेकं जंघायामांगुलं मध्य
तलं जानुतनुग्रीवास्वंगुलानांतु मध्यतो मध्यस्थविस्ता
तुल्यंकारयेत् ॥

पंचतालविभागम् अंगुलं शिरोभागमंगुलं शिरो
भागकेशांतं दृक्त्रिमात्रा सार्धपुटांतं पुटाद्रुद्राक्षी हन्वं

ग्रीवाऽश्विन्यायता नवाष्टसप्तांगुलायतं क्रमाध्दृदयनाभि मेढ्रांतम् ऊरुरुद्रांगुलं जानुकला जंघोरुसमा पादंकलांगुलं पंचकलायामंतलं चंदोंगुलं बाहुप्रकोष्ठं पंचकोलकं तलं भागयुगं मध्यांगुलायामं प्रदेशिनीतर्जनीद्विमात्रार्धं कनिष्ठांगुष्ठेत्र्यंगुलं त्रियवार्धेत्रिचतुष्पंचमात्राभिःक्रमाद्विस्तारं तलं प्रकोष्ठकोर्परबाहूनां मुखविस्तारम् अष्टांगुलार्धं कंठस्यविस्तारं सप्तांगुलं जगतित्रिंशदंगुलम् उरःश्रोणी कटीनां यथासंख्यं ऊरुजानुजंघानलका तलविस्तारं षडष्टगायत्रीवेदाग्निषण्मात्राभि र्यथाक्रमं हिक्कानाभ्यंतरे मात्रार्धं द्वियवमूर्वायाममंगुलं जंघायाममंगुल ग्रीवामध्य विस्तारायामम् पूर्ववत्तत्तत्सार्धांगुलहीनं ऊरावेकं चतुर्यवं जंघायामंमध्यमाद्धीनं हृषीकतालं पंचागुलानां तत्र चतुर्यवोनाविपुलं कायार्धेनकारयेत् ॥

चतुस्ताले स्यादंगुलंशिरः कंठंद्वादशांगुलं मुखंतालं कर्णांतंयुगं ध्रुवं कलानाभिः पंचां(दशां)गुलंबृन्द्वोदरं भता नांमे ढनाभिश्रोण्यालंबं त्रिमात्रम् ऊरुःपंचांगुलायामं जानु त्रिमात्रं जंघोरुतुल्या जानुसमं तलं मुखायामं भुजंसप्तां गुलायामं प्रकोष्ठतलायाम भागांगुलं कलांगुला पंचदशां गुला तलं षडंगुलतारं तलायामम् एवंश्रेष्ठम् ,अतोवक्ष्ये अंगुलं कलांगुलद्वयं पादांगुलोनं विस्तारे अर्धांगुलं मध्यमं, ततःकंठाऽगुलोनं(अंगष्ठौ)असें अंघ्रौचाधमेनकारयेत्।

त्रिताले शिरोंगलं मुखं रुद्रांगुलंकंठं द्व्यंगलंतस्माद्धृ दयं हृदयान्नाभिस्तत्समं मेढ्रेवसुकलम् एवश्रेष्ठं द्विकोलकं तनौहीनं मध्यमं मुखेंगुलं त्रितयमंगुलं कलाहीनंकिन्नराणां त्रितालं मेढ्रादूर्ध्वंपादं कुक्कुटवद्भागमूरुः पंचांगुलायतं जंघापादमात्रोनदीर्घं त्रिमात्रं प्रकोष्ठमध्यमं तावत्पक्षायामं गरुडवत्स्वायामार्धकाया स्सर्वोकिन्नरा बहवो द्विचतुर्बाहु मूलंच्चेत् अध्यर्धद्विगुणघनं द्विगुणाधिकंनेत्रतालपत्रस्य मूलवदेकाद्वित्रियवांगुलैकत्रिकाकाराः परबाहवोयावंतो बा हुवो मूलास्तावंतः परिकीर्तिताः ॥

कूष्मांडानांमुखंतालं कंठंद्व्यंगुलमानं युगमूर्धा यतं जंघाद्विकोलांगुला चरणंकंठाद्बहिर्मुखायतं चतुस्त्रि मात्रं दोः प्रकोष्टतलं दीर्घविस्तारं युक्त्यादक्षिण बाहुस (पक्षौ) मायतौकारयेत् ॥

कबंधमुखमेकपादं कुक्कुटवद्दीर्घं किन्नरपादार्ध विस्तारं पुच्छायामंचतुर्मात्रं पक्षंतद्गुणायतं कारयेत् ॥

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते (महाशास्त्रे) विमा नार्चनाकल्पेदशतालादिनिर्णयोनामत्रयोविंशःपटलः ॥

(आवहनपात्रादीनांलक्षणम्)

अथपात्रपरिच्छदानांलक्षणंवक्ष्ये - मानाऽङ्गुलेन, मात्राऽङ्गुलेन, ध्रुवबेरस्यदेहलब्धांगुलेनवा, सुवर्णरजतकां

स्यानामन्यतमेन चतुरङ्गुलविस्तारं, तदर्धोत्सेधं, सुवृत्तं, षडङ्गुलायतारं, पृष्ठेऽयङ्गुलपादं मध्येनासिकायुक्तं, ताभ्या वियुक्तंवापि, एवमावाहनपात्रम्, तथापाद्याचमनपात्रो दकपात्रम्, प्रत्येकंशंखंवाऽऽहरेत् ॥

(पुष्पपात्रस्यलक्षणम्)

पुष्पपात्रस्यविस्तारं चतुर्विंशत्यंगुलं, द्व्यंगुल मित्युत्सेधम्, अर्धांगुलमोष्ठं, पादंषण्मात्रं, सुवर्णाद्यैरेवं कारयेत् ,अलाभेनालिकेरपत्रैस्तालपात्रैर्वाफेलावत्कारयेत्।

(गन्धपात्रम्)

गन्धपात्रस्यविस्तारंवेदांऽगुलं, तस्योदरविशालं पंचांगुलं, आस्यतारंवेदांगुलं,तत्पिधानंयथोचितंकारयेत्॥

(धूपपात्रम्)

धूपपात्रं ताम्रेण पित्तलेनवा षडंगुलविस्तारं,ताव देवोत्सेधं, ओष्ठमर्धांगुलं,बाह्येऽष्टदलान्वितम् अधस्ताद्वि पादं, तदुत्सेधंद्व्यंगुलम् अष्टांगुलायतंदंडं, द्व्यंगुल परिणाहंद्विवक्त्र,तद्दण्डपुच्छे द्व्यंगुलेनेभपादवदेकपादंवा कुर्यात् । अथवा पादं त्र्यंगुलोत्सेधं, पञ्चांऽगुलविस्तारं पद्माकारं, तदूर्ध्वेसप्तांगूलायामं, षडंगुलपरीणाहं, तदूर्ध्वे पूर्ववत्पात्रंकृत्वा तद्विधानं यथार्हमग्न्यंगुलोच्छ्रयं मुकुला कार मनेकसुषिरयुक्तं शेषं युक्त्यैवकारयेत् ॥

(दीपपात्रम्)

दीपपात्रं शरांगुलविस्तारम्, अर्धांऽगुलोष्ठम
अश्वत्थपत्राकारम्, अष्टदिक्षुचतुर्दिक्षु एकस्यांदिशि
वर्त्याधारयुतं धूपपात्रवत्दण्डं, पादंवा, कुर्यात् ॥

(घण्टा)

घण्टाऽऽस्यविस्तारंषडंगुलं, तत्समोत्सेधंतन्मू
विस्तारंविषयांऽगुलम्, एकांगुलं शिखरं, चुतुर्यवंगल
त्सेधं, जिह्वावेदांगुलायता, वर्त्तिवत्षडंगुलंदण्डोच्छ्रयं,द
ण्डाग्रेचक्रंवीशंवाकृत्वा शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(महाघण्टा)

महाघण्टास्यविस्तारमष्टांगुलं, तत्समोत्सेध, तन्म
लविस्तारंषडंगुलं, गलंत्र्यंगुलोन्नतंषडंगुलपरीणाहं, प
काद्वयसंयुक्तमोष्ठमेकांगुलं, शिखरोच्चंद्व्यंगुलं, नाहंसप्त
गुल, सुषिरयुक्तं, चतुर्नाडिसमायुक्तं, ताराधर्वर्तिताऽ
नाहं, जिह्वानवांऽगुलायता, तच्छिखरेवलयोपेतं, शेषंयुक्त्यै
वकारयेत्।

(अर्घ्यपात्रम्)

अर्घ्यपात्रस्यविस्तारंयुगांऽगुलं द्व्यंगुलोत्सेधं,
तत्पृष्ठपादंत्रिमात्रोत्सेधं, दर्वीनंवाकारयेत् ॥

(हविःपात्रम्)

हविःपात्रं सौवर्णं, रंजत, ताम्रं, कांस्यंवा, द्वाद
शांगुलंसमारभ्य षट्त्रिंशदंगुलान्तं त्र्यगुलवृध्या नवधा

पात्रविस्तारम्अर्धांगुलभित्युन्नतं द्वियवमोष्ठविस्तारं, शेषं युक्त्यैवकारयेत् ॥

(पानीयपात्रम्)

पानीयपात्रं सौवर्णं, राजतं, ताम्रं, कांस्यंवा, विस्तारंषडंगुलं, सप्तांगुलंवा; भित्युत्सेधंत्र्यंगुलं, चतुरंगुलंवा, उदरवलयंदशांगुलं, एकादशांगुलंवा, दर्शनीयंकारयेत्॥

(तांबूलपात्रम्)

मुखवासपात्रं सुवर्णेन, रजतेन, ताम्रेण, दारुणा वा, द्वादशांगुलविस्तारं, समवृत्तं, घनं द्वियवम्, अर्धांऽगुलंभित्युच्चं, दण्डायामं द्वादशांगुलम्, अष्टांगुलंतद्विस्तारं, मूलादारभ्यमध्ये द्व्यंगुलमष्टांगुलायामविस्तारं, चतुरंगुलोत्सेधं, पद्माकारंपादंकारयेत्।

(दर्वी)

चतुर्विंशत्यंगुलायामा दर्वी, तदायामंपञ्चधाकृत्वा द्व्यंशमग्रायतं,षस्वंगुलविस्तारम्, एकांशंपुच्छायामम्, अग्रार्धविस्तारम्, अग्राच्चमूलादारभ्य मध्ये द्व्यंगुलक्षयं-शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(त्रिपादिका)

त्रिपादिका चतुर्धा शंखपादिका बकपादिका त्रिपादिका स्थालिपादिकाचेति, शंखपादिकोच्चंयुगांगुलं,तत्समं मुखविस्तारं त्रिपादयुता त्रिवक्रा; बकपादिका मुखतारं षडंगुलं, तच्चतुर्गुणंपादायामम् ईषत्त्रिभंगिकात्रिपाद

साहिता; तन्मूलेसिंहपादवत्पात्रपादिका चतुष्षडष्टांगुल विस्तारा समोत्सेधा त्रिपादयुताऽधस्तात् द्व्यंगुलेनशराव पृष्ठाकारंकारयेत्; स्थालिपादिकाविस्तारमष्टांऽगुलं, तत्स मोत्सेधं पादादधस्तात्पादाकारंकारयेत् । स्थालिपादिका मायसींकारयेदितिकेचित् ॥

(पादोदकपात्रम्)

पादोदकपात्रमूलं षोडशांगुलं, मुखतारंविंशति मात्रं, भित्युच्चंसप्तांगुलम्, ओष्ठंद्व्यंगुलविस्तृतं, तच्छरावाकृति, तस्योभयोःपार्श्वयोःमकरास्यवत्, तत्पृष्ठे- युगाऽङ्गुलोत्सेधं, द्विवक्रपादत्रयं, सिंहपादवत्सहजं, शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(आचमनपात्रम्)

आचमनपात्रम् आचमनतोयाधारं, द्वादशांगुलो त्सेधं, तन्मूलंषडङ्गुलायामविस्तारम्, आस्यतारमादित्यांऽ गुलम्, ओष्ठमेकाऽङ्गुलविस्तारं, धुत्तूरकुसुमोपमं, दण्डा- यामं चतुरङ्गुलं, तदधस्ताच्चतुरङ्गुलायामविस्तारं, त्र्यङ्गुलो न्नत, सुवृत्तं, पीठंच, शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(गण्डि)

गंडिकायाः द्वादशागुलंकुक्षिविस्तारं, तस्मादध्य- र्धमुत्सेधम्, अधस्तात्षडंगलविस्तारं, त्रिगुणपरिणाहं, कंठंचतुरंगुलविस्तारम्, ओष्ठंद्व्यङ्गुलम्, आस्यतारंचतु-

रंगुलं, तत्पार्श्वे नासिका द्विमात्रोत्तुङ्गातद्वृत्तं कनिष्ठांगल्य ग्रसमं, तत्पृष्ठं चतुरंगुलविस्तारायामं पादं द्व्यंगुलोत्सेधं, शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(सहस्रधारापात्रम्)

नित्यनैमित्तिकाभिषेकार्थं सहस्रधारायुतंपात्रं, सुवर्णाद्यैः चतुर्विंशतिषोडशद्वादशांऽगुलविस्तारायामं, समवृत्तं, भित्युत्सेधमंगुलम्, ओष्ठमेकांगुलं, तन्मध्ये चतुरंगुलविस्तारायामंकर्णिकाकारं, तन्मध्येरत्नं सुवर्णंवा निक्षिप्य तत्परितोऽष्टदलोपेतं पार्श्वयोस्तालमात्रोन्नतं, त्र्यंगुलविस्तृतं, गण्डिकाद्वयम् अग्रंमुकुलाकारं समुष्टिकंवा कारयेत्। गण्डिकारहितांवाकारयेत् ॥

(शङ्खनिधिपद्मनिधी)

शङ्खपद्मसमाकारे पात्रेद्वे आढकसंपूर्णे तदर्धसंपूर्णेवा पार्श्वे षड्विंशत्यंगुलायतं, षडंगुलपरिणाहं, तज्जलनिर्याणमार्गयुतं नालं कृत्वा शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(दीपाधारपात्रम्)

दीपाधारं ताम्राद्यैः एकहस्तादि नवहस्तांतमुत्सेधंनवधाभवति; तच्छरांशैकांशंपादविस्तारं, तदर्धमुत्सेधं, समवृत्तं, पद्माकारं, तदष्टांशोनमाज्यधाराविस्तारं, तदूर्ध्वेमुकुलमष्टांशैकांशं, मध्येच एकत्रिपञ्चसप्तनवैकादश-

त्रयोदशपञ्चदशसंख्यैराज्यधारैर्युक्तं, मध्येनानापट्टिकाभि र्नानाकुंभैर्युक्तं, शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(दीपाधारप्रतिमा)

आज्यस्थालीं शिरसा पाणिभ्यांवा वहतो नम्रकायान्पुरुषान् स्त्रियोवापि कारयेत् ॥

: (दीपमाला)

द्वारपार्श्वयोः ताम्रेणअयसा दारुणावा दीपमालदण्डं द्वारसमोत्सेधं, चतुरङ्गुलविस्तारं, त्र्यङ्गुलघनं; वेदाऽङ्गुलायतान्, त्र्यङ्गुलविस्तारान्, द्व्यंगलनालान्, दीपाधारान्दण्डेनसंघट्टितान्कारयेत् ॥

(करदीपपात्रम्)

अयसा हस्तमात्र, मेकांगुलपरिणाहं, वक्रसहितम्, अग्रेदीपाधारांधुत्तरपुष्पोपमाम् आस्यतारंत्र्यंगुलं, चतुरंगुलंवा गर्त्तंचतुरंगुलं यवमात्रघनम्, अधस्ताद्दारुणामुष्टियमं, यमद्वयंवा संयोज्य एवंहस्तदीपंकारयेत् ॥

(नीराजनपात्रम्)

अथनीराजनपात्रं हेमरजतताम्रकांस्यानामन्यतमेन चतुर्विंशतिषोडशद्वादशांऽगलविस्तारं, समवृत्तम्; अर्धांऽगुलमित्युच्चं, तत्समसीमाविस्तारं; पात्रमध्ये त्रिभागैकभागेनाऽब्जदलयुतम्, एकांऽगुलोन्नतं तत्कर्णिकामध्ये त्र्यंगलोत्सेधम्, एकांऽगुलंपरिणाहं, मध्या (ध्यमा)

दिनवदिक्षु दीपाधारयुक्तं, मध्येमध्ये यमम् एवसंयोज्य तत्पृष्ठे षट्चतुरंगुलाऽऽयतविस्तारंपादं योजयेत् ॥

(दर्पणम्)

दर्पणं शुद्धेनकांस्येन नवैकादशत्रयोदशांऽगुलविस्तारायामं, पूर्णचन्द्राकारं,नालमष्टांऽगुलं, द्वादशांऽगुलंवा, नानापट्टिकासहितंकारयेत् ।

(पादुका)

पादुकां सुवर्णरजतताम्राणामन्यतमेन त्रिमात्रादि सप्तमात्रान्तम्, अर्धांऽगुलवृध्द्या त्रित्रिभेदंपादुकायामं, तदर्धमग्रविपुलं, तन्मध्यंतत्पादहीनं, तदुत्सेधम् , आयामतुरीयांशं, तत्त्रितभागद्विभागंखुरं, शेषमूर्ध्वदलम्, अङ्गुष्ठोच्चं, तलोच्चं, चतुर्भागं, तच्छरांशयुगांशनालं , शेषं पुष्पम् ;अंगुष्ठोच्चसमं, पुष्पविस्तारं, शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(जलद्रोणी)

जलद्रोणीं सौवर्णीं राजतीं ताम्रमयींवा भारजलै. द्विभारजलैः त्रिभारजलैर्वा संपूर्णां सुदृढां, निर्विवरां सुवृत्तां, चतुरश्रांवा, ग्रीवाहीनां, पार्श्वयोर्वलयसंयुक्तांमृण्मयींवलयविहीनां सुग्रीवां; शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ॥

(यवनिका)

यवनिकांद्वारविस्तारसमविस्तारांतदर्धायामांश्वेतवस्त्रेणकारयेत् ॥

(तरङ्गम्)

तरङ्गं क्षौमपट्टदुकूलपटकार्पासैर्वा द्वादशहस्तायतैः पञ्चभिः द्वादशभिः नवभिर्वा नवाऽम्बरैर्युक्तम्, आस्यरज्वासमायुक्तं नानारूपान्वितं श्वेतंवा कारयेत् ॥

(स्तम्भवेष्टनम्)

स्तंभवेष्टनं तत्स्तंभायामसमं, तदर्धविस्तारं, क्षौमाद्यैःकारयेत् ॥

(वितानम्)

वितानं तत्पंङ्क्त्यायामविस्तारसमं, नानारूपान्वितंवा कारयेत् ॥

(ध्वजः)

ध्वजं त्रिपञ्चसप्ताष्टदशद्वादशकरायतं, षट्पञ्चचतुस्त्रितालविस्तारं, श्वेतपीतश्यामरक्ताभं; हस्तमात्रायामंशिखरं, हस्तायामैर्द्वित्रिपास्संयुक्तं, तिर्यग्वेत्रद्वययुतं, घण्टासहितं, तद्द्विगुणायतयष्टिसंयुक्तं कारयेत् ॥

(पताका)

पताकां तथैवविंशत्यंगुलविस्तारां, त्रिंशदंगुलायतां क्षुद्रध्वजंपञ्चांगुलविस्तारं, द्वादशांगुलायतवेत्रद्वय युतम्, अन्यत्पूर्ववत्, शिखरेरज्जुयुक्तंकारयेत् ॥

(यवनिका)

[यवनिकां द्वारविस्तारसमविस्तारां, तदध्यर्धायामां, श्वेतवस्त्रेणकारयेत्] ? ॥

(छत्रम्)

छत्रं चतुस्तालं, समवृत्तमधोमुखं, वैणवेन तन्तुना बन्धनंकृत्वा वस्त्रेणाऽऽछाद्य कल्कंप्रलिप्य मुक्तादामयुतं, सरत्नहेमसंछन्नं, हेममकुटोपेतमुत्तमं; वस्त्रेणाऽऽछाद्य धवलंकृत्वा ताम्रपित्तलमकुटोपेतं मध्यमं; दारुमकुटोपेत-मधमं; यथार्हंनालंदंडंचकारयेत् ॥

(पिञ्छम्.)

पिञ्छं चतुस्तालविस्तारायामं, सुवृत्त, किंचिदूर्ध्व मुखं, छत्रवद्वस्त्रेणाऽऽछाद्य मयूरपिञ्छैर्बाह्यमभ्यंतरंतत्समं चाऽऽछाद्य पूर्ववन्मकुटनालदण्डंच कारयेत् ॥

(जिनच्छत्रम्)

जिनच्छत्रं ष तालविस्तारं, समवृत्तम्, अधोमुखं वैणवेनतन्तुना संक्षेपविस्तीर्णयोग्यं, वस्त्रेणबंधनंकृत्वा तदुपरिक्षौमाद्यैस्संछाद्य परितस्तालमात्रंलंबनंकृत्वा पूर्व वन्मकुटयंत्रनालदण्डैस्सहैवकारयेत् ॥

(वर्षछत्रम्)

वर्षछत्रमष्टतालविस्तारायाम, वृत्तं, चतुरश्रंवा वैणवेनतन्तुनाऽऽबध्य वस्त्रेणाऽऽछाद्य मधूछिष्टेनालिप्य अलाभे तालपत्रैराछाद्य पूर्ववन्नालं, शुकनासिकांवा, संयोज्य दण्डाऽग्रे संयोजयेत् ॥

(चामरदण्डः)

चामरदंडं सरत्नहेमताम्रजं, दारवंवा, चतुर्विंशा-त्यङ्गुलायामं, पञ्चाऽङ्गुलनाहं, नानापट्टिकाकुंभसंयुक्तं,

नानामण्डनसंयुक्तंच कृत्वा चमरीश्वेतवालैः यथायोगं यथाशोभं संयोजयेत् ॥

(मयूरव्यजनदण्डः)

मयूरव्यजनस्य दण्डायामंपूर्ववद्विचित्रितंयुक्त्या-कृत्वा पिञ्छैःछन्नंछन्नंकृत्वा यथाशोभंयथायोगंकारयेत् ॥

(क्षौमादिव्यजनम्)

क्षौमादिव्यजनविस्तारायामं चतुर्विंशतिषोडश-द्वादशाऽष्टांगुलं समवृत्तं वेणुनाकृत्वा क्षौमाद्यैर्वेष्टयित्वा दण्डायामंत्रिगुणु, यथार्हनाहंकृत्वा दण्डाग्रेसंयोज्य नाना तंतुभिर्विचित्रितंकारयेत् ॥

(शिबिका)

शिबिकाविस्तारद्वि(त्रि)गुणं कूटोत्सेधंतद्विधाकृत्वै कांशंपादायामंएकांशंशिखरंयुक्त्यासंयोज्यसुवर्णेनबार्हि - पिञ्छैर्वासंछादयेत् ॥

(रथलक्षणम्)

रथलक्षणं पञ्चसप्तनवैकादशतालविस्तारायामं तदाद्रिगुणोत्सेधं मंटपाकारं, कूटाकारंवा, रथायामत्रिगुण-माधारं, चक्रस्याऽऽयामविस्तारम् उत्सेधार्धं, समवृत्तं, स्थलस्याऽलङ्कारंशिबिकालङ्कारवत्कारयेत्,आधारेपूर्वाऽ-परस्थलंकृत्वा पूर्वेमुकुलंनालंचसंयोज्य रथोत्सेधंपञ्चधा-कृत्वा सार्धांशमधिष्ठानं, कुमुदकुंभपट्टिकाद्यैरुपशोभितं,

शिबिकावदलङ्कारैर्युक्तं, द्व्यंशंपादं, सार्धांशंशिखरंकार येत्, अत्रानुक्तंसर्वं रंगडोलादीनिच शिल्पिशास्त्रोक्त-विधिनाकारयेत् ॥

(खट्वा)

खट्वाविस्तारं दन्तै दारुसारैर्वा चतुर्विंशतिविंशति षोडशद्वादशाऽङ्गुलम्, अर्धाधिकपादोनद्विगुणं, द्विगु-णंवा, आयामविस्तारार्धपादोत्सेधं, तत्समंनाहं, चतुर्भिः षड्भिः अष्टाभिर्वा पादै युक्तं, सिंहव्यालगजाकारैर्युक्तम् ईलिकाविस्ताररसाऽङ्गुलं, तदर्धबहलं, तत्ता त्रेधाकृत्वा मध्येपट्टिकां, तद्बाह्येकपोताकृतिंकारयेत्, ऊर्ध्वतोऽधस्ताच्च गुलिकाद्यैरुपशोभितभित्तिकम्, अभ्यंतरेचाऽऽधारमाय संसुषिकानाराचंसंयोजयेत्, त्र्यंगुलविस्तारां यथार्हा-यामां कक्ष्यां कार्पासतन्तुनाकृत्वा खट्वामावेष्टयेत्. खट्वायामविस्तारसमं, दशाऽष्टषडंगुलोत्सेधम्, अण्ड जाद्यैः क्षौमाद्यैर्वा संपूर्णंवा कारयेत् ॥

(उपधानम्)

उपधानंत्रिंशदङ्गुलविष्कंभं, त्रिगुणपरिणाहं, यथोचितायामं, पादोपधानं हस्तोपधानं युक्त्याकृत्वा युगपादं द्वादशद्वयांगुलोत्सेधम्, अष्टांऽगुलविष्कंभं, पालिकाकारवत्कृत्वा संयोजयेत् ॥

(पुष्पफलकम्)

पुष्पपलकां खदिराऽर्जुनमधूकाद्यैश्शुभवृक्षैः अष्ट षट्चतुस्तालविस्ताराम् अष्टषट्चतुर्हस्तायतां चतुस्त्रिद्वि मात्राबाहल्यां कृत्वा युगपादंद्वादशांऽगुलोत्सेधंअष्टांगुल-विष्कंभं पालिकावत्कृत्वा संयोजयेत् ॥ विष्टरंचतु-र्विंशत्यंगुलायामविस्तारं समचतुरश्रं वृत्तंवा वेदांऽगुलं-बाहल्यम्, मुष्टिंषडंगुलायामं, सप्तांऽगुलपरिणाहं, शेषं-युक्त्याकारयेत् ॥

(आसनविष्टरम्)

आसनविष्टरं शय्याविष्टरवत् पादहीनं समंवा कारयेत् ॥

(स्नानविष्टरम्)

स्नानविष्टरं द्वात्रिंशदष्टाविंशतिचतुर्विंशतिषोड शद्वादशांष्टांगुलविस्तारायामं, समचतुरश्रं विस्तारार्धं, त्रिपादंवा, पादायामं, यथार्हनाहं, चतुष्पादैर्युक्तं, तस्यो परिचतुर्दिशां चतुरङ्गुलोत्सेधवेदिकां वामपार्श्वेवारिमार्ग युतं कारयेत्, विधिविहीनंवास्नानविष्टरमेवंकारयेदिति केचित् ॥

(भेरिका)

भेरिकां शुभैर्वृक्षैः, चतुस्तालमायामं, तत्पादोन द्विगुणं द्विगुणार्धंवा परिणाहं, मुखतारं, द्वादशत्रयोदश

चतुर्दशाऽङ्गुलं, सुवृत्तं, अर्धाऽङ्गुलबाहलम्, उभेमुखे चाऽऽयसपट्टेन बन्धयित्वा नवसप्तवाकीलान् संयोज्य अग्रमूलं वामदक्षिणंच स्मृत्वा चन्द्रादित्यौ मुखद्वये वरुणं वलये वरुणंचर्मणि प्रजापतिं प्रहरणे अश्विनौशद्बे ब्रह्माणंवा; छायांनागान् कीलेषुसप्तर्षीन्, नवग्रहान्वा; भेरिकायांभूतीशंस्मृत्वा एवंकारयेत्।

(कर्त्रिकाफलकम्)

कर्त्रिकाफलकायामम् अष्टादशांगुलैर्वर्तुलंभ्रमीकृत्य अर्धंत्यक्त्वा अर्धसंगृह्य अर्धचन्द्राकारस्यमध्ये रसांगुलेन सुवृत्तंभ्रमीकृत्य तन्मध्ये तद्विस्तारोत्सेधभित्तियुतं गर्तं (वा) कृत्वा पार्श्वयोरुभयोस्त्र्यंगुलविस्तृतां द्व्यंगुल बाहल्यां पट्टिकां पुष्पवल्लियुक्तांकारयेत्; तद्गर्तभित्तिबाह्यं यवद्वयं तदग्रद्वये मकरास्यं तत्पृष्टे द्वादशांगुलायामं द्विवक्त्रम् अष्टाऽगुलपरिणाहम्, अश्वपादवत् एकमंघ्रिंकृत्वा संयोज्य शेषंयुक्त्यैवकारयेत्॥

(उलूखलम्)

उलूखलस्याऽर्जुनजंब्वाद्यैश्शुभैर्वृक्षैः मानाऽगुलेन चतुर्विंशत्यंगुलं षोडशांगुलायामं तत्त्रिगुणंनाहम् आयामार्धेपञ्चभागं, त्रिभागंद्विभागंएकभागंवागर्त्तम्, उत्सेधंत्रिधाकृत्वा द्विभागंपादम्, ओष्टविस्तारंषट्पंचचतुरंगुलं शेषंगर्त्तम्, एवंकारयेत्॥

(मुसलम्)

खादिराद्यैर्वृक्षसारैः मात्रांगुलेन अष्टनवदशताला यामं द्वादशांऽगुलपरिणाहम्, अवक्रं निर्व्रणंकृत्वा ऊर्ध्वा धश्चतुरंगुलमात्रेणअयःपट्टमचलंसंयोजयेत्, एवंमुसलं कारयेत् ॥

(दात्रम्)

दात्रायामं षोडशांऽगुलं द्विमात्रविस्तरं यवबाहुल्य मास्यं सुतीक्ष्णं दारुणासुष्टिं द्वादशांगुलं तदर्धपरिणाहं कृत्वा संयोज्यअयःपट्टेन सुदृढंबंधयेत् ॥

(खनित्रम्)

खनित्रायाम त्रिपञ्चांऽगुलमेकवक्रं त्रिमात्रविस्ता रम् आस्यतारं चतुरंगुलं पंचांगुलंवा तस्यमूलं सुषिरं त्र्यं गुलविष्कंभं दारुणामुष्टिं चतुस्तालमानेन कारयेत् ॥

(पेषणी)

पेषणीं शिलामया चतुर्विंशति विंशति षोडशां गुलायामां तदर्धविस्तारां त्रिपादविस्तारांवा विस्तारार्ध समोत्सेधां तदुत्सेधंसप्तधाकृत्वा त्र्यंशंपादं चतुर्भागम् उर्ध्वपट्टिकाम्; ऊर्ध्वपेषिण्यायामं तद्विस्तारसमं नाहम् आयामात्पादाधिकं षड्भागैकंमुष्टिं शेषंयुक्त्यैवकारयेत् ।

(यन्त्रिका)

यंत्रिकाम् अयसा मध्यमांगुलिपरीणाहां द्विवक्रां कृत्वा तन्मूले मुकुळं वलयंवा, युक्त्याकारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
परिच्छदादिपूजोपकरणलक्षणं नाम चतुर्विंशः पटलः।

(अथपंचविंशःपटलः)

अथ पात्रपरिच्छदादीनां संस्कारं वक्ष्ये-यजमानानु
शुभेनक्षत्रे देवेशंप्रणम्य अङ्कुरानर्पयित्वा आल
मुखेचौपासनाग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा अग्नेःपार्श्वे
देवेशंसंस्थाप्य सप्तविंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य देवाभि
धान्यस्थण्डिलंकृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्य पात्रादीनि
व्येनप्रोक्ष्य प्रक्षाल्य अभ्युक्ष्य स्थण्डिलेसन्यस्य वा-
मंहुत्वा पर्यग्निंचकारयेत्; अग्निंपरिस्तीर्य वैष्णवं,
सूक्तं, पुरुषसूक्तं तत्तदधिदेवत्यंमूर्तिमंत्रंच जुहुयात्;
धिपान्, देवेशंच, पात्रादिषुसमावाह्यअभ्यर्च्य पु
प्राचयेत्; यजमानआचार्यंसंपूज्य दक्षिणांदद्यात्,
स्वादीन्अष्टाक्षरंच, जपन् देवसन्निधौ तत्तत्कर्माणिसं
देवमभ्यर्च्य यथाशक्ति हविर्निवेद्य ब्राह्मणान्भोज
अधिदैवतेअज्ञाते सर्वत्रसेनेशमर्चयेत् । एतत्सा
त् ॥

(अथाऽऽभरणादीनां विशेषविधिः)

अथविशेषतोवक्ष्ये-मकुटाद्याभरणजालं नानारत्न
सुवर्णेन तत्तदंगानांयोग्यमानेन कारयेत् । देवम-
अभिमुखे सभ्याग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा वास्तु

होमंहुत्वा पर्यग्निंकारयते, पञ्चगव्येनप्रक्षाल्य सप्तकलशैः संस्नाप्यपूर्ववत्स्थण्डिलंकृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्य सुवर्णपात्रे तानिसंन्यस्य तत्तदधिदेवान्, देवेशंच,अभ्यर्च्य अग्निंपरि स्तीर्यतत्तद्देवत्यं, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, सर्वदेवत्यं च,हुत्वा स्नपनोक्तविधिना देवेशंसंस्नाप्य वस्त्रमाल्यैरलंकृ त्यपुण्याहंवाचयेत्, आचार्यसंपूज्य दक्षिणांदद्यात्। चतु र्दिक्षु चतुर्वेदैः स्तोत्रनृत्तगीत (जय) वाद्यैः स्तोत्रैर्जय शद्बैश्च संस्तूयआचार्योदेवेशंप्रणम्य 'आत्मसूक्तं' जप्त्वा देवंध्यायन् एकाऽक्षरादिपुरुषसूक्तंजप्त्वा 'भूतोभूते' ष्वितिमकुटाद्याभरणादि तत्तत्अलंकृत्य आस्थानम(ण्ट) ण्डपे संस्थाप्य स्नपनोक्तविधिना देवेशंसंस्नाप्य अभ्यर्च्य महाहविः, प्रभूतंवा, निवेद्य अर्चापीठेसंस्थाप्याऽर्चयेत्। सहस्रधारां, शंखपद्मनिधीच विधिनाकृत्वा आलयाभि मुखे गोमयेनोपलिप्य औपासनाग्निकुंडंकृत्वा आघारंहुत्वा अग्नःपश्चिमतोदेवंसंस्थाप्याऽभ्यर्च्य अभिमुखे धान्यपीठं कृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्य पञ्चगव्येनप्रक्षाल्य सन्यस्य वास्तुहोमंहुत्वा पर्यग्निचकृत्वा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं सौम्यं निध्योर्मूर्तिमंत्रंच; हुत्वा पात्रेचंद्रमण्डलंध्यात्वा पद्मेपद्म निधिं शंखेशंखनिधिं समभ्यर्च्य पुण्याहंवाचयित्वा अग्निं विसृजेत् आचार्यपूजयित्वा दक्षिणांदद्यात् देवेशंसंस्नाप्य अष्टोपचारैरभ्यर्च्य वस्त्रमाल्यगन्धाद्यैरलंकृत्य नृत्तगेय

ः स्तोत्रै जयशब्दैश्च घोषयित्वा आचार्यः प्राङ्मुख,
ङ्मुखोवा स्थित्वा हस्ताभ्यांपद्ममुद्धृत्य मकुटोपरिधार
शंखपद्माख्यपात्रस्थजलं सहस्रधारापात्रस्थपद्मे स-
येत्, वसोःपवित्रं, पुरुषसूक्तंवा, समुच्चार्याऽभिषिच्य
ाद्याचमनंदत्वा प्लोतेनविमृज्य अभ्यर्च्य हविर्निवेद्य
नैमित्तिकादिष्वेवंकारयेत्, एतत्स्नपनंसर्वदोषोप
नं सर्वसंपत्करमितिविज्ञायते ॥

(रक्षादीपविधिः)

रक्षादीपविधिंवक्ष्ये-नीराजनपात्रंकृत्वा पूर्ववत्संस्कृ
ात्पात्रे तदाधारे घृतेन, तैलेनवा, पिचुवर्त्तियुतंदीपं,
त्राज्योति' (वै०म०६-) रितिसंदीप्य दिक्पिण्डार्थं
ाचूर्णितेनाऽन्नेन दशपिंडान्, पञ्चपिंडान्वा, मुष्टिमात्रं
रंकृत्वा अलाभे अक्षतं पुष्पंवा गन्धद्रव्यंचपृथक्
ंगृह्य देवेशंसपूज्य शंखध्वनियुतं सर्ववाद्यैः, स्तोत्रैः,
यघोषैः, सह यजमानो, देवदासीवा, तत्पात्रंशिरसा
शनैश्शनैर्गत्वा आलयंप्रविश्य अभिमुखेसंस्थाप
आचार्यः पात्रे चन्द्रं दीपे श्रियंचाभ्यर्च्य देवस्यपाद
ष्पांजलिंदत्वा तत्कालेशंखनादसमन्वितं, नृत्तगेय
ुक्तं, 'श्रियेजात' (ऋ०सं०७-४-४) इतिबिंबस्य मू
ादपर्यन्तं प्रणवाऽऽकारं त्रिःप्रदक्षिणंकारयित्वा पूर्व
न्यस्य देवेशंप्रणम्य 'अतोदेवा' (ऋ०सं०१-२-७)
प्रागादिदिक्पिण्डान्विसृज्य पाद्याचमनंदत्वा 'तद्वि

प्रासः, (ऋ०स०१-२-७) इमेगन्धा'(वै०म०प्र०६)इति गन्धेनोर्ध्वपुण्ड्रंकृत्वा अष्टाक्षरेणपुष्पांजलिंदद्यात्; पूर्ववत्त माहृत्य आलयाद्बहिर्गत्वा भूतपीठस्यदक्षिणपार्श्वेनिक्षिपेत्; एवं सायं प्रच्छन्नपटोद्धरणेचउत्सवे स्नपने बल्युत्सवेचअन्येषुपुण्यर्क्षेषु अर्चनान्ते कारयेत् ॥

(पादुकासंस्कारः)

अथपादुकासंस्कारंवक्ष्ये—अवटे,जलद्रोण्यांवा,वरुणमभ्यर्च्य जलाधिवासंकृत्वा पूर्ववदौपासनाग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा आस्थानमंटपेधान्यराशौवस्त्रोपरि पादुकेसन्यस्य वास्तुहोमंहुत्वा पर्यग्निंचकारयेत्; शुध्यर्थंप्रोक्षणैः प्रोक्ष्य पुण्याहंकृत्वा अग्निंपरिस्तीर्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं, शौषिकंचहुत्वा अग्निंविसृजेत्; आचार्यदक्षिणां दद्यात्। सर्वालङ्कारसंयुक्तं स्वस्तिसूक्तेन आलयंप्रदक्षिणीकृत्य देवाभिमुखेसन्यस्य तयोर्मध्ये शेषमभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेनदेवस्यपादयोस्संयोज्य ततो देवं सप्तविंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य महाहविः प्रभूतंवा, निवेदयेत्, ततःप्रभृति विष्णोरुत्सवकाले शिरसाधारयन् अग्रतागच्छेत्, शिबिकायां, हस्तेवासमारोप्य नयेदितिकेचित्; नित्यं बल्यन्ते बलिबेरपीठेसंन्यस्य पाद्याद्यर्घ्यान्तंपूजयित्वा अभिमुखे पादुकेसन्यस्य पूर्ववच्छेषमभ्यर्च्य पादुकेसंयोज्य देवेन सहाऽभ्यंतरंप्रविश्य गर्भागारेसंन्यसेत् ॥

(वाहनादीनांसंस्कारः)

अथवाहनादीनांसंस्कारंवक्ष्ये-पञ्चगव्यैस्संशोध्य वास्तुहोमंहुत्वा पर्यग्निंकारयेत्; औपासनाग्निकुण्डंकृत्वा कुंभं संसाध्य तत्तदधिदैवं, देवेशंच, ध्यात्वा आवाह्य सप्तभिः कलशैःसंस्नाप्य मण्टपे, प्रपायांवा, धान्यैस्थण्डिलंकृत्वा नववस्त्राण्यास्तीर्यउपरिसंन्यस्यनववस्त्राद्यैराच्छाद्य पुण्याहं वाचयेत्; अग्निंपरिषिच्य वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, तत्तदधिदेवत्यं, मूर्तिमंत्रांश्च व्याहृत्यन्तंहुत्वा अग्निंविसृजेत्; आचार्यंपूजयित्वादक्षिणांदद्यात्; देवेशंप्रणम्य आचार्यःसमाहितो देवंध्यायन् वाहनेषुगरुडं, शयनेषु शेषं, आसनेषुशिवादीन् अन्येषुतत्तदधिदेवानावाह्य अभ्यर्च्य देवेशंप्रणम्य शकुनसूक्तेन देवमादाय 'भूरसिभू' (वै०म०प्र०६) रित्यादिना शयनादिषुप्रतिष्ठाप्य 'प्रतद्विष्णु' (ऋ०सं०२-२-२४) रितिपुष्पाञ्जलिंदत्वा देवेशं प्रणम्य अर्घ्यान्तमभ्यर्च्याऽलंकृत्य शकुनसूक्तंसमुच्चार्य सर्वालंकारसंयुक्तंग्राम मालयंवा प्रदक्षिणंकृत्वा कारयित्वा आस्थानमण्टपेसंस्थाप्य नृत्तगीतवाद्यैर्विनोदंकारयेत्; शुद्धस्नपनविधिनासंस्नाप्य अभ्यर्च्य महाहविः, प्रभूतं निवेद्य अर्चास्थानेसंस्थाप्याऽर्चयेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे पात्रपरिच्छदादिसंस्कारविधि र्नामपञ्चविंशःपटलः॥ २५॥

(अथषट्त्रिंशः)

(अङ्कुरार्पणविधिः तत्पात्रस्वरूपंच)

अथ अङ्कुरार्पणविधिंव्याख्यास्यामः---भूपरीक्षादि कर्माणि यस्मिन्नहनिकारयेत् तद्दिनात्पूर्वं नवमे, सप्तमे, पञ्चमे, (तृतीयेवा) त्र्यहेवा अंकुरार्पणंकुर्यात् अंकुरार्पण पात्राणि पालिकाकुम्भशरावान् सुवर्णरजतताम्रमृण्मयान्वा; ब्राह्मणोयजमानश्चेत् प्रत्येकंषोडश, क्षत्रियश्चेत् द्वादश, वैश्यश्चेत् अष्टौ, शूद्रश्चेच्चत्वारः, सर्वेषांचतुरोवा गृह्णीयात् पालिकोत्सेधं मात्रांगुलेन चतुर्विंशत्यंगुलं, समवृत्तं, तदुत्सेधंषडंशंकृत्वा एकांशंपादं, त्र्यंशंनालं, द्व्यंशं पालिकापादोदरविष्कंभंदशांऽगुलम्, अर्धांऽगुलिभित्तिकं पद्माकारं, नालस्योदरविष्कंभंचतुरंगुलम् अर्धांऽगुलभित्तिकं, मुखस्योदरविष्कंभं षोडशांगुलमर्धांगुलभित्तिकं, नालान्तंक्रमात्संक्षिप्तम्, ओष्ठतारत् एकांऽगुलम्, एवं पालिका; कुम्भस्योदरविष्कम्भं षोडशांऽगुलमर्धांगुलभित्तिक, मुखस्योदरविष्कंभंपञ्चांगुलमर्धांगुलभित्तिकं, कण्ठोत्तुंगमेकांऽगुलम्, ओष्ठवलयमेकांऽगुलंकुंभाकारं, चतुर्दिक्षुभागविस्तृतं द्वारयुतम् अन्यत्सर्वंपालिकावत्कारयेत्, शरावाणामोष्ठमेकांगुलम्, एतदेवविशेषः अन्यत्सर्वं पालिकावत्कारयेत्, अशक्तश्चेद्यथालाभमानेनकारयेदित्येके, सद्यएवासन्ने पालिकादीनामलाभे शरावादिपात्राणिसंगृह्य पालिकादिवत्कृत्वा कारयेत्, अथवोपयुक्तां जलेनप्रक्षाल्य पर्यग्निंकृत्वा कारयेदित्येके ॥

(धान्यादि)

धान्यानि — शालिव्रीहियवमुद्गमाषप्रियंगुगोधूमसर्षपचणकतिलतिल्वकमसूराणि; एतेषामलाभे यथालाभमाहृत्य संशोष्य सारंसंगृह्य तस्मिन्दिने पूर्वाह्णे तोयेनिक्षिप्य आलयाभिमुखेचउत्तरेवा, ऐशान्यांवा, मण्टपादीन्संकल्प्य, वितानध्वजदर्भमालातरंगस्तम्भवेष्टनाद्यैरलंकृत्य गोमयेनोपलिप्य पैष्ट्याभूमिमलंकृत्य दीपानुद्दीप्य आचार्यःशिष्टैस्सार्धं सायंसंध्यामुपासीत ॥

(यजमानप्रार्थना मण्डलम् तत्कोष्ठदेवताः)

यजमानआचार्यं संपूज्यकार्यमावेद्य कर्मेदंमेकुरुष्वेतियाचयेत्; आचार्यः तत्तत्कर्मकरिष्यामीति संकल्प्य आरभेत्, देवेशंप्रणम्य विशेषतोऽभ्यर्च्य अलंकृते मण्टपे यथेष्टमानेन सपिष्टैः प्रागग्रैरुत्तराग्रै रष्टभि स्सूत्रै रेकोनपञ्चाशत्पदंकृत्वा मध्यपदे (पाठे) ब्रह्माणमभ्यर्च्य तत्परितश्चतुर्विंशतिपदं विसृज्य बाह्यपदेच ऐशानादि ' ईशं पर्जन्यं जयन्तं माहेंद्रम् आदित्यं सत्य(क)म् अग्निं वितथं गृहक्षतं यमं गन्धर्वं भृंगराजं निर्ऋतिं दौवारिकं सुग्रीवं सरित्पतिम् असुरं शोषण ज्ञवनं नागं मुख्यं सोमम् अर्गलम् अदिति ' मिति

चतुर्विंशतिदेवान् प्रणवादिनमोऽतं पूर्वंतोयं पुष्पमन्नं पश्चात्तोयंच प्रक्षिप्य अभ्यर्च्य पुष्पादीन्संशोध्य मध्य पदेतालोन्नतं त्रिवेदिसहितं ब्रह्मणः पीठं कृत्वा बाह्यपदे चैंद्रादिषु पदत्रयं द्वारंविभज्य ईशानादिकोणेषु पदत्रयं द्व्यंगुलोन्नतं तण्डुलै, र्व्रीहिभिर्वा, यथालाभं दण्डवत्पंक्तिं कृत्वा जयन्ते शेषस्य आदित्येचक्रतुण्डस्य गृहक्षतेगरुडस्य गन्धर्वेचक्रस्य सुग्रीवेपंक्तीशस्य असुरेभूतेशस्य मुख्येशं खस्य सोमेंऽकुराधिप (सोम) स्यअर्गलेशान्तस्य च यथा लाभमानेन पीठानिकुर्यात्; मध्येपदे (पीठे) ब्रह्माणं प्राङ्मुखमभ्यर्च्य शेषादींश्चार्चयित्वा ब्रह्मणःपरितोऽष्ट सुपदेषु प्रागाद्यैशानान्तं जयां, विजयां, विन्दां, नन्दां, पुष्टिकां, कुमुद्वतीम् उत्पलिकां, विशोकाम्, इत्यष्टावप्स रसोऽभ्यर्च्य तद्बाह्यपदेचऐन्द्रादिषुदिग्देवान् तत्तद्दिक्षु समर्चयेत्, एतेषांयथालाभंहविर्निवेदयेत्, हविषोऽलाभे बलिंवादद्यात् ॥

(अङ्कुराधिपस्थापनम् अङ्कुरार्पणप्रकारः)

तदुत्तरे सोमस्याऽभिमुखे धान्यपीठे षोड शप्रस्थसंपूर्णं कालविहीनं नवकुम्भं समादायतन्तु नापरिवेष्ट्याऽद्भिः प्रक्षाल्य तोयेनाऽऽपूर्य वस्त्रेणवेष्ट यित्वा तस्मिन्सुवर्णंनिक्षिप्य अंकुराधिपंसोमंध्यात्वा त स्मिन्कुम्भेसमावाह्याऽभ्यर्च्य हविर्निवेद्य मुखवासंदत्वा

निवेदितंव्यवनीय अभ्युक्ष्य पालिकादीन् मृदा वालुका भिर्वा सकरीषमापूर्य तेषांमध्ये प्रत्येकं तन्तुनाबध्वा वस्त्रेणवेष्टयेत्; वस्त्रालाभे दर्भेणबध्नीयात्, ईशानादि ईशपर्जन्यसप्तकेषु अग्निवितथभृंगराजेषु निर्ऋतिद्वैवारि कशोषणेषु जवननागाऽदितिषुच क्रमेण पालिकाकुम्भ शरावान् विष्णुगायत्र्यासंस्थाप्य पालिकासु मेदिनीं, छिद्रकुंभेषु राकां, शरावेषु सिनीवालीं, समभ्यर्च्य हवि-र्निवेदयेत्, (अलाभेबलिंदद्यात्) कांस्यपात्रे बीजानिनि-क्षिप्य क्षीरेणाऽभिषिच्य सोमस्याभिमुखेसन्यस्य तेषुसोम मभ्यर्च्य पालिकादीनिवस्त्रेणाऽऽछाद्य पुण्याहंवाचयेत्, आचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात्, बीजानि 'सोमंराजान' मि-त्यभिमृश्य तूर्यघोषसमायुक्तम् आचार्यःप्राङ्मुख उद-ङ्मुखोवा 'वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, सोमराजान' मितिजपन्नंकु रानर्पयेत्, 'एतेशत' मित्यादिवारुणमन्त्रैर्जलसेकंकुर्यात्, आचार्यादिभ्योभक्तेभ्यश्चताम्बूलंदद्यात् ॥

(अङ्कुरपात्रादीनां गुप्तदेशेस्थापनम्, तत्पूजाच)

अंकुरान्सोमकुम्भंच गुप्तदेशे तथाविन्यस्य पालि कादीन् पिधाय नित्यं दीपयुतं त्रिकालं द्विकालम् एक कालंवा, सोममभ्यर्च्यहविर्निवेदनमुत्तमम्, हविर्विना नित्यंदीपार्चनमेवकारयेन्मध्यमम्, सोमकुम्भार्चनंविना कारयेदधमम् ॥

(सद्योऽङ्कुरार्पणप्रकारादि)

अंकुरार्पणस्य फलम् एवंकर्त्तुमशक्तः सद्यएवाऽऽसन्नेअंकुरार्पणोक्ताक्रियाःसर्वाः कृत्वा श्वेततण्डुलै, पद्माद्यैः श्वेतपुष्पैश्च पालिकादीन् तत्तन्मन्त्रेणपूरयित्वाआरभेत दिवांऽकुरार्पणनंकुर्यात्, कुर्याच्चेद्विनाशायभवति, एवमंकुरार्पणेकृते देवःप्रीतोभवेत्, अंकुरार्पणहीने कृतंकार्यं सर्वंनिष्फलंभवति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन अंकुरार्पणंकृत्वा सर्वकर्म समारभेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अंकुरार्पणविधिर्नामषड्विंशः पटलः ॥२६॥

(अथ सप्तविंशः पटलः.)

(प्रतिष्ठामासादिकम्)

अथातोभगवतो नारायणस्यप्रतिष्ठाविधिंव्याख्यास्यामः--उदगयने फाल्गुन, चैत्र, वैशाख, तैष्य, ज्यैष्ठेषूत्तमम्; दक्षिणायनेश्रावणाश्वयुजकार्तिकेषुमध्यमम्; प्रौष्ठपदाषाढयोरधमम्, मार्गशीर्षमाघौविवर्जयेत्, उत्तरारोहिणीश्रवणपुष्य पुनर्वसु स्वाती हस्त चित्ताऽनूराधाऽश्विनीषु, सितपक्षे पक्षाछिद्रां विवर्ज्य,कृष्णपक्षे प्रथमाद्वितीयापंचमी , सोमगुरुसौम्यकाव्यवारेषु, करणेषुविशिष्टेषुध्रुवेषुचरेषुवा, विष्टिमष्टविधांत्यक्त्वा, चरराशिंविहाय, स्थिरराशौ,उभयराशौवा,श्रेष्ठेविष्णोः प्रतिष्ठांकुर्यात्; आर्द्राऽऽश्लेषमूलनक्षत्रेषु, कृष्णाष्टम्यामुल्कापातेऽशनिपाते

दिग्दाहेपांसुलोहितो पलवर्षव्यतीपातभूकंपाऽतिमारुतरा जमरणचन्द्रसूर्योपरागयुक्तेषु ऋक्षेषुरात्रौ च परिवर्जयेत्।

(आचार्यलक्षणम्.)

वैखानससूत्रेण निषेकादिसंस्कारक्रियायुक्तान् विप्रान् वेदविदः शुद्धान् शुद्धित्रयोपेतान् वैष्णवान् वयस्संपन्नान् सुमनस्कान् अर्चनादिसर्वप्रयोगज्ञान् मन्त्रकल्पविदः श्रोत्रियान् अग्निसंपन्नान् आहूय तेषुज्ञानोत्कटं शुभदर्शनं शुद्धशील संपन्नम् एकं गुरुं वरयेत्, हीनदीर्घाऽतिरिक्ताऽगकालमत्सराऽ पस्मारकुष्ठोन्मादोदर शर्करामधुमेहादिव्याधियुतान् कुनखश्यावदन्तशिपिविष्ट विद्धशेफपाषण्डान् राजपितृगुरु देवब्राह्मणप्राज्ञ वेददूषकान् कुपितान्धबधिरकुब्जवामनायज्ययाजककुलटा-पुत्रहीनाऽतिवृद्धाऽतिबालान् अर्थलुब्धान् विरूपकान् अन्यशास्त्रपारंगतान् पाषण्डभक्तान् अस्तामितोदितशयनान् अन्यदेवताभक्तान् नास्तिकभ्रान्तचित्तशठादीन्वर्जयेत्।

(ऋत्विग्लक्षणम् तद्वरणंच.)

उक्तलक्षणसंपन्नान् षोडशी ऋत्विजश्च, अक्ष्युन्मोचनहोमार्थमेकं, वास्तुहोमस्यैकं, पञ्चाग्नीनांपञ्च, अब्जहोमस्यैकं, ब्रह्मसोमऋत्विजौद्वौ, होतारमेकं, स्नानार्थमेकं, सर्वदेवार्चनार्थंद्वौ, स्थापनार्थंद्वौच, एवंवरयेत्;

परिवारदेवहोमानामध्वर्यूंश्चवरयेत्, अशक्तश्चेत् यथा लाभंवरयेत्,ताननुज्ञाप्य तैरनुज्ञातः सर्वकार्यं तन्त्र यित्वा करोति, ते सर्वे सुलुप्तकेशश्मश्रुकेशनखाः शुद्ध दन्ताःस्नात्वा अघमर्षणंकृत्वा सावित्रीपूर्वं द्वादशसूक्तानि जप्त्वा प्राजापत्यं, पादकृछ्छम्, एकाहंवोपोष्य पापंसर्वं सदह्य यावत्प्रतिष्ठान्तं तावद्धविष्यभोजनो दर्भाऽस्तरण शायिनः स्त्रीशूद्रादिसंभाषणपरिवेषणान्वर्जयित्वा त्रिष वणस्नायिनो जितेन्द्रिया भवेयुरितिविज्ञायते ॥

(अक्ष्युन्मोचनम्)

अथातोनवबिंबानामक्ष्युन्मोचनम्। प्रतिष्ठादिवसा-त्पूर्वस्मिन् नवमे सप्तमे पञ्चमे त्र्यहे (तृतीये) द्वितीयेवा अह्नि अमन्त्रकमक्ष्युन्मोचनं शिल्पिनाकारयित्वा पश्चात्स-मन्त्रकंचकुर्यात्; अर्कराहुसौराणामुदयंत्यक्त्वा (हित्वा) द्विलोचने नक्षत्रे अक्ष्युन्मोचनंकारयेत्।

(कौतुकादीनां पीठसंघातः
ब्रह्मादिस्थानेषु रत्नन्यासः)

कौतुकादिबिंबानामक्ष्युन्मोचनंचेत् पूर्वेद्युस्तद्दिनेवा पीठसंघातंकुर्यात्,आलयाभिमुखे गोमयेनोपलिप्य पैष्ट्या भूमिमलंकृत्य तन्मध्ये धान्यराशौपीठंसन्यस्य तन्मध्येब्रह्मा णमिन्द्रादिदिग्देवान् तत्तद्दिक्षु तत्तन्नाम्नाऽभ्यर्च्य पुष्पादी न् संशोध्य'ब्रह्मादेवाना'(वै०म० प्र० ६)मितिब्रह्मस्थाने

ब्रह्ममणिम्, 'इन्द्रंप्रणवन्त' मिति इन्द्रे वज्रमणिम्,(वै० म० प्र० ८) 'अग्नावग्नि' (वै० म० प्र० ८) रितिआग्नेय्यां मौक्तिकम्, 'यमोदाधारे' (वै० म० प्र९ अ० ४) ति याम्येवैडूर्यम्, 'वसवः प्रथम' इति नैर्ऋत्यांशंखजम्, (वै० म० प्र० ९) एतेशत' (वै० म० प्र० ८) मिति वारुण्यां स्फटिकम्, 'मरुतः परमात्मा' (वै० म० प्र० ९) इति वायव्यांपुष्यकम्, 'सोमंराजान' (वै० म० प्र०९)मिति सौम्येचन्द्रकान्तम्, 'ईशान' (वै० म० प्र० ९) इति ऐशान्यां नीलंच क्रमेणाविन्यसेत्, अथवा चतुर्दिक्षु पञ्चरत्नानिनिक्षिप्य रत्नालाभेसुवर्णंनिक्षिप्य 'भूरसिभू' (वै०म०प्र०८-)रित्यादिनापीठे बेरंसंयोज्य पश्चाच्छिल्पिनमाहूय सुदृढंकारयित्वा अक्ष्युन्मोचनंकारयेत् ॥

(अक्ष्युन्मोचनम्, दर्शनद्रव्यंच)

आलयाभिमुखे मण्टपं, प्रपांवा, अलंकृत्य बिम्बं संस्नाप्य तन्मध्येविष्टरेसंस्थाप्य उत्तरेचौपासनाग्निकुण्डं कृत्वा वास्तुहोमंहुत्वा बिम्बस्याऽतीवपार्श्वतःपर्यग्निकृत्वा पञ्चगव्यैर्बेरमभ्युक्ष्य दक्षिणे अभिमुखे मनोरमे चौपासनाग्निकुण्डंकृत्वा आघारंहुत्वा दद्भ्यः स्वाहाद्यंगहोमं,मौलिमालादींश्च, जुहुयात्,महाभूतदेवत्यसूक्तं,विष्णुसूक्तं,पुरुषसूक्तं, वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं, ब्राह्मं, रौद्रंच, हुत्वा विमानं

च नवंचेत् तस्यस्थूप्याद्युपानान्तंअंगनामभिर्हुत्वाविमा
प्रतिष्ठाविधानेनविमानदेवानामक्ष्युन्मोचनादीनिकारयेत
आचार्यस्त्रग्वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृत्य देवाभिमुखे सुव
शृंगां, रूप्यखुरां, सवत्सा, वस्त्रबन्धां, कांस्यदोहां, पुष्पा
भिरलंकृतां, गामेकां संस्थाप्य तृणादिकबलंदत्वा गोदा
सूक्तेनाऽभिमृश्य घृतदधिमधुक्षीरंचप्रस्थादहीनं सौवर्ण
राजते, ताम्रे, कांस्येवा, पात्रे सुवर्णसहितंसंगृह्य अ
मुखेनिधाय अधिदेवान् घृतेसामवेदं, मधुनि यजुर्वे
दधनिऋग्वेदं, क्षीरेअथर्ववेदंच, आराध्य व्रीहियवमा
मुद्गतिलतिल्वप्रियंगुसर्षपान्यष्टौधान्यानि प्रत्येकंभार
अर्धं तदर्धंवा राशीकृत्य अधिदेवंवायुमभ्यर्च्य जयशब्दै
स्तोत्रैश्च,संस्तूयस्तुत्य नृत्तगेयवाद्यैर्घोषयित्वा देवाभिमु
निधायप्रच्छन्नपटंकृत्वा आचार्यश्चोत्तराभिमुखःप्राणाया
कृत्वा 'विष्णुर्मारक्ष' (वै०म०प्र०८-)त्वितिउच्चार्य दि
रूपंध्याय सुवर्णसूचीधृढकरीभ्यामेव पक्ष्मवर्मरक्तशुक
कृष्णज्योतिर्मण्डलानि यथाक्रमेण पृथिव्यादिमहाभूतप
मात्माधिदैवतानिस्मृत्वा अतोदेवादिनादक्षिणे नय
सहस्रशीर्षादिनावामेच अक्ष्युन्मोचनंकारयेत्,प्रच्छन्नप
विसृज्य गोधान्याज्यादीनि दर्शनद्रव्याणि संदर्शयेत् ।

(ध्रुवस्याक्ष्युन्मोचनम्)

ध्रुवबेराक्ष्युन्मोचनंचेत् हेमपात्रेवर्णंगृहीत्वा मेदिनीमभ्यर्च्य पक्ष्मादिमंडलानिसंकल्प्य तथैवाक्ष्युन्मोचनं कारयेत्; एषाविशेषः अन्यत्सर्वंसमानम्।

(देव्यादीनामक्ष्युन्मोचनम्)

देव्योर्ब्रह्मेशयोर्दौवारिकादीनां तत्तन्मन्त्रेणाक्ष्युऽन्मोचनंकारयेत्।

(अक्ष्युन्मोचनान्ते जलाधिवासः)

कौतुकादिबेराणामक्ष्युन्मोचनान्तेबेराधिवासादीनि कारयेत्।

(ध्रुवाक्ष्युन्मोचनान्ते बिम्बशुद्ध्यर्थं नवकलशस्नपनम्)

ध्रुवबेराक्ष्युन्मोचनाऽन्ते तत्तद्बेरशुद्ध्यर्थम्, आढकपूर्णान् खण्डस्फुटितकालरहितान्नवकलशानाहृत्य तन्तुनापरिवेष्ट्य अद्भिःप्रोक्ष्य नादेयैराधावैः सुगंधैरुत्पूतैरापूर्य अक्षताश्वत्थकूर्चानि पुण्यपुष्पाणि शमीपलाशदूर्वाग्रं नवरत्नानि स्वर्णशकलान्वा प्रणवेनाऽऽक्षिप्य प्रत्येकंवस्त्रमावेष्ट्य देवाभिमुखे शालिव्रीहिभिः स्थण्डिलंकृत्वा नवभागं विभज्य मध्यमादिनवपदेषु नवकलशान्विन्यस्य च आचार्यस्तेषां दक्षिणेचोत्तराभिमुखो ब्रह्मासनमास्थाय मध्यमादिक्रमेण तत्तत्कूर्चेन 'इदमापःशिवा' (वै०म०प्र० ९) विष्णुगायत्री (वै०म०प्र०८) अग्निमीले (ऋ० स

१-१-१) इषेत्वौर्जेत्वा (वै० स १-१-१) अग्न आयाहि (सा०स० १:१) शन्नोदेवीः (अथ० १-१) आपउन्दन्तु, वैष्णवम्, आपोहिष्ठा (ऋ० सं-७-६) दिना अभ्युक्षणं कृत्वा पुण्याहंवाचयेत् ॥

(अथ-अष्टविंशः पटलः)

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे ध्रुवबेरादीनामक्ष्युन्मोचनाविधिर्नामसप्तविंशःपटलः।२७।

अथाधिवासनम्—अधिवासंकृत्वैवस्थापनंकरोति। अनधिवासितंबेरंयत्रस्थापितंचेत् तद्ग्रामयजमानस्थाप कादीनामायुविनाशायभवति । अतोदेवालयस्य उत्तरे, पुरस्ताद्वा, प्रपां, कृटवा, कृत्वा तन्मध्ये तद्बिंबार्धाऽधिका यामविस्तारां बिंबदघ्ननिम्नांजलद्रोणीं, भूम्यामवटंवा, कृत्वा संशोध्य वितानध्वजदर्भमालातरंगस्तंभवेष्टनाद्यै- रलंकृत्य परितः प्रावरणंकृत्वा पञ्चगव्यानियथायोगं सं- योज्य 'वसोः पवित्र'मिति पञ्चगव्यैरापूर्य अधिदेवमीशान मभ्यर्च्य नव वस्त्राण्यास्तीर्य तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं कृत्वा आघारंहुत्वा तस्योत्तरे देवंशांसप्तभिःकलशैस्संस्नाप्य पुण्याहंवाचयित्वा नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य अभ्यर्च्य 'विष्णोर्नुकादीन्' जपन् तिष्ठ तस्मिन्प्राक्शिरः शाय यित्वा अग्निंपरिस्तीर्य 'विष्णवे, विश्वेशाय, जनार्दनाय, सर्वभूतात्मने, अव्यक्ताय, अचलाय, देवेभ्यो, भूतेभ्यो,

नागेभ्यो, देवेभ्यो लोकपालेभ्यः, विमानपालेभ्यः, स्वाहे'
तिव्याहृत्यंतंहुत्वावैष्णवं, ।, रौद्रं, प्राजापत्यं, वारुणं
वैघ्नं,गारुडं, वैष्वक्सेनं, दिग्देवत्यंच, हुत्वा अग्निंविसृज्य,
तद्रात्रौ तदालयगतदेवेभ्यस्सर्वेभ्यो मौद्गिकंबलिंनिर्वाप्य,
प्रभातेस्नात्वा आलयमाविश्य, अधिवासगतंदेवमुध्दृत्य,
सप्तभिःकलशैःसंस्नाप्य,वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य,अभ्यर्च्य,
द्रोणीमवटंवासंशोध्य, नववस्त्राण्यास्तीर्य, 'शन्नोदेवी'
रितिगव्येनक्षीरेणाऽऽपूर्य, अधिदैवमथर्ववेदमभ्यर्च्य, पु
ण्यपुष्पाणिनिक्षिप्य, 'क्षीरं क्षीरोदधि' रितिस्मृत्वा, तस्मि
न्देवंपूर्ववच्छाययेत् पूर्ववद्धोमंहुत्वा, तद्रात्रौपूर्ववद्बलिं
निर्वाप्य, प्रभातेस्नात्वा, विष्णोर्नुकादीनिजप्त्वा, बिंब
मुध्दृत्य, सप्तभिःकलशैःसंस्नाप्य, नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलं
कृत्य अभ्यर्च्य नदीं, ह्रदं, शुद्धतटाकंवा, आश्रित्यतज्जले
प्रपां कूटंवाकृत्वा,वितानध्वजदर्भमालाधूपदीपाद्यैरलंकृत्य,
परितःप्रावरणंकृत्वा, तत्तीरेअग्निशालांकृत्वा अग्निंनिधाय,
परिस्तीर्य, परिषिच्य, वैष्णवंहुत्वा, पश्चात्सघृतंपायसमा
दाय, 'योगेशायशेषपर्यंकशायिनेशब्दब्रह्मणेसमुद्रेभ्यः
पर्वतेभ्योदेवेभ्य ऋषिभ्यः पितृभ्योनागेभ्योभूतेभ्यः स्वा
हे' तिहुत्वा, तत्तीर्थम् 'इदमापःशिवा' इत्यभिमृश्य अधि
दैवं 'वरुणं, पुण्यतीर्थं, (शिव,) पुण्यं, देवावास'
मितिचतुर्भिर्मन्त्रैरर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, नववस्त्राण्यास्तीर्य, दे
वंनववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्याऽभ्यर्च्य, वैष्णवैर्मंत्रैः प्राक्

शिरःशाययित्वा, अग्निंपरिस्तीर्य, धातादिपञ्चवारुणं मूल होममाग्नेयंचहुत्वा, ततःपरिषेकंकृत्वा, तद्रात्रौप्रभूतंबलि माहृत्य, मुद्गनिष्पावतिलतिलवलाजमाषाऽपूपसंयुक्तंकटा हेप्रक्षिप्य, पूर्ववत्तदालये ग्रामेच प्रदक्षिणक्रमेण दिग्दे वताभ्योबलिंनिर्वाप्य, रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभातेस्नात्वा, देवमुत्थाप्य, शुद्धोदकैःसंस्नाप्य, गन्धोदकैरभिषिच्य, अग्निंविसृज्य, नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य, अभ्यर्च्य, यान मारोप्य, ग्राम मालयवा प्रदक्षिणंकारयित्वा, आलयमा विश्य, अलयाभिमुखे, यज्ञालयस्यपार्श्वेवा, देवंसंस्थाप येत्। एवंत्रयाणामधिवासानांप्रत्येकमहोरात्रं दिवाचैकंवा अधिवासयेत्।

एवमसंभवे पूर्वेअहनिचेत्पूर्ववत्पञ्चगव्याधि-वासं, क्षीराधिवासं जलाधिवासंच पृथगेवसंकल्प्य, देवं वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य, आभ्यर्च्य, प्रत्येकंयाममात्रम धिवासयेत्। सद्यश्चेत्पृथक्पृथक्मुहूर्त्तं यथालाभकालंवा अधिवासयेत्। अलाभेत्रीन् कुंभानद्भ्यैर्जलैरापूर्य, पृथक् पृथक्संकल्प्य, अभिषचयेत् । एकहोमेसर्वंतन्त्रयित्वा, एकदाबलिंनिर्वाप्य, कारयेत् । होमंबलिंचविना सर्वत्र जलाधिवासनमेवंकारयेदिति विज्ञायते ॥ २८ ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अधिवासत्रयविधिर्नाम अष्टाविंशः पटलः ॥ २८ ॥ श्री

(अथ एकोनत्रिंशः पटलः.)

(देवयजनफलम्)

अथदेवयजनंव्याख्यास्यामः—'अग्निहोत्रेणलभेत स्वर्ग' मित्याहुः 'संगतंदेवपूजानांयज्ञा' इति सूरयोव दन्ति, यज्ञेष्वेतेषुदेवयागोविशिष्यते, यजमानोपिभुवि शाश्वतं तिष्ठतितस्माद्राज्ञोराष्ट्रस्य यजमानवंशस्याभिवृद्धिं करोति ॥

(यागशालानिर्माणम्)

तस्याऽग्निहोत्रयज्ञस्याऽऽधानंवक्ष्ये - उक्तमासति थिवारनक्षत्रलग्नेषु यद्दिनेकर्तुमुद्योग स्तद्दिनात्पूर्वस्मिन् दिने अंकुरार्पणंकुर्यात् । आलयात्पुरतो दक्षिणेवा याग शालांषोडशस्तंभसंयुक्तां त्रिपंङ्क्तिं चतुरश्रांकुर्यात् ॥

(शय्यावेदिः--प्रपादिश्च.)

तद्विमाननिर्देशहस्तेन त्रिहस्तादिपञ्चहस्तान्तं पाद हस्तविवृध्द्या नवधाभित्तिमानं तस्यस्थले तालंद्वि (लवि) भागं, तदधर्व', पादोच्चं; भित्तिमानसमं पादाधिक, र्धाधिकं, पदोनद्विगुणं द्विगुणंवा शय्यावेदिविस्तारं; भित्ति मानसमं पादोनमर्धं, बिंबार्धाधिकं त्रिपादाधिक, द्विगुणं, अर्धाधिकद्विगुणं, त्रिगुणंवा, तच्चतुर्थांशमुत्सेधं; तदूर्ध्वे कूटंवर्षनिवारणंकृत्वा तत्परितः प्रपां चतुर्द्वारसमायुक्तां चतुस्तोरणभूषितां कृत्वा तत्सर्वंवितानध्वजदर्भमालात

रंगस्तंभवेष्टनमुक्तादामाद्यैरलंकृत्य, दर्भमालारज्जुं पर्वणि पर्वणि द्विताललंबदर्भद्वययुक्तां; मध्येऽरत्निमात्रत्रिशूल युतानि तोरणानि कारयित्वा 'अग्निमीळे'(ऋ०सं०-१-१ १) इतिप्राग्द्वारे चाश्वत्थम्; 'इषेत्वोर्जेत्वे' तिदक्षिणे चौदुम्बरं; 'अग्नआयाही' तिपश्चिमेप्लक्षं; 'शन्नोदेवी' रिति उत्तरेवटंचैव द्वारेषुसंस्थाप्य तद्द्वारपार्श्वे कदलीक्रमुकोद कुंभदीपांऽकुराद्यैरलंकृत्य तन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चाऽग्नि कुंडानिकारयेत् ॥

(अरण्यादिमानम्.)

अरण्यर्थमश्वत्थ शमीजातमन्यंवासंगृह्य द्वितालाया मांषोडशां(षडं)गुलविस्तृतांभागोत्सेधामरणीं तत्समांचोर्ध्वपलकां द्वितालायामं प्रादेशपरिणाह मूलाग्रयोरेकांगुलि मात्रशिखायुक्तं मन्थदण्डञ्चकृत्वा मौञ्ज्यात्रिवृतांरज्जुं मन्थनाय स माहारेत् ; खदिराश्वत्थबिल्वाद्यैर्यज्ञवृक्षैर्यज्ञपात्राणिकुर्यात् ।

(स्रुवादिस्वरूपम्.)

स्रुवस्याऽऽयामंद्विप्रादेशं, मूलंप्रादेशपरिणाहं, तद धमग्रनाहं, मूलाग्रयोः एकांऽगुलमात्रशिखायुक्तं, बिला दर्वागानुपूर्व्येणसंक्षिप्तम् , अग्रेप्रादेशपरिमण्डलं, गोळकं बिलविस्तारं, माषाच्छादनगर्त्तद्वययुत मेवं स्रुवंकारयेत् . अग्निहोत्रहवणी षड्विंशत्यंगुलायामा अधस्तात्षोडशांगुलदण्डा द्वादशांगुलपरिणाहा तदूर्ध्व पञ्चांगुलायामंवृत्तं

मध्येनिम्नंभागं, परितोभित्तिरेकांगुला, तस्मादग्रान्तंघृ-
तधारायुत मेकांगुलविस्तारं त्र्यश्रम्, अग्रादधस्तात्
पञ्चांगुलमानु पूर्व्येणसंक्षिप्तं घृतधारापार्श्वयोरेकागुलं, भि
त्तिरर्धांगुला उपरिछत्राकारं घनंभागमेवंकारयेत् । जुहू
प्रमाणंद्वितालायामं, द्वादशांगुलपरीणाहंमूलं पद्ममुकुळा
कारं, अग्रेचाष्टांगुलायामं, चतुरंगुलविस्तारं, द्वादशांऽगु
(षडंगु)लोन्नतं, मध्येनिम्नमर्धांगुलम्, भित्तिरेकांगुला,
घृतधारायुतम्, ऊर्ध्वेमुकुळाकारम्, अधस्ताद्दण्डाकारं
कारयेत्। उपजुहूप्रमाणं द्वितालायामं, द्वादशांगुलपरि
णाहम्, अग्रअष्टांऽगुलायामं, समवृत्तं, भित्तिरर्धांगुला,
घृतधारायुतमेवंकारयेत् । दर्वी तालद्वयायामा, अग्रेपञ्चां
गुलायामविस्तारा, मूलेभागविस्तारायामा, अग्राच्चमूला-
दारभ्यमध्येक्रमात् गोळकंक्षीणं,घनमेकांगुलमेवंकारयेत्।

(संभाराहरणम्.)

पालाशाश्वत्थबिल्वशमीखदिरवटोदुंबरसमिधोगृ
हीत्वा, कार्पासतन्तून् साग्रान् दशदर्भान् (कुशकाश)
विश्वामित्रादीन्वाऽऽहत्य, याज्ञिकैर्वृक्षैर्द्वितालायामा स्तद
र्धविस्तारा श्चतुरंगुलघना श्चतुरश्राः फलकाः कारयित्वा,
तन्मध्ये सप्तांगुलोत्सेधान्, श्रीवत्सोदकुंभभेर्याऽऽदर्शन
मत्स्ययुग्मांऽकुशशंखाऽऽवर्त्तांश्च अष्टमंगलानि कृत्वा,
तथाचक्रशंखगदाशार्ङ्गाऽसीन् पञ्चायुधानिकारयेत्। वस्त्रं

द्वादशाष्टसप्तषड्ढस्तानामन्यतमायामं, पञ्चचतुस्तालवि-स्तृतं, स्नापनार्थं, हविरर्थंचं यानिद्रव्याणितानि, होमार्थं घृतं (पयो) दधिच, अष्टधान्यानि, शालीयतंडुलान्, दीपार्थं घृतं, तैलंवा; अक्ष्युन्मोचनार्थं सवत्सांगां, सुवर्ण पात्र, उलिकांसूचीं दृढकरीं च सुवर्णेनकृत्वा, कुंभप्रक्षेप णार्थं पीठन्यासार्थं च रत्नधातुबीजानिचाऽऽहरेत् । सुव र्णेन प्रतिसरमंगुलीयकाद्याभरणानिच, आढकपूर्णान कलशान्, द्रोणार्धपूर्णान् करकान् द्रोणपूर्णान् घटान्, द्रोणद्वयपूर्णं प्रधान कुंभं, प्रस्थपूर्णान् शरावान्, प्रस्थार्ध पूर्णाः प्रणिधीः, तथैवाज्यस्थालीः, प्रोक्षणपात्राणि, द्विप्रस्थपाकयोग्यांस्थालीं, द्रोणार्धपूर्णाः पात्रिकाश्च, अ न्यान्सर्वान् खंडस्फुटितकालरहितान् समाहरेत् ।

(अग्निमथनम्)

अथ अग्निमथनार्थं यज्ञागारेचाऽऽग्नेय्यां गोमये नोपलिप्य, पञ्चवर्णैरलंकृत्य, (तन्मध्ये)मण्डलंकृत्व, दर्भा नास्तीर्य, तत्राऽरणिं प्राङ्मुखंसन्यस्य अरण्यांमहीं, मन्थे विष्णुम् उत्तरेपट्टिकायामग्निमभ्यर्च्य, आचार्यः प्राङ्मुखः 'अग्नआयाहि' इत्यरणिं सन्यस्य, 'आयुर्दा' इति मन्थद-ण्डंसंस्थाप्य, 'अग्निंदूत,मितिमन्थेरज्जुंसमावेष्ट्य, 'अग्नि मूर्धे'ति उत्तरपट्टिकांसंयोज्य, 'जातवेदोभुवनस्ये' त्यग्निं मथित्वा उत्पन्नमग्निं 'आयुर्दा' इतिप्रणम्य, 'उपावरोह'

(वै०म०१-म०)इति गोकरीषैःसमुज्वाल्य, 'घृतप्रतीक' (वै०म०१-म०) इति पात्रिकायामादाय, 'अग्निरिंद्रे' त्यभिवादनंकृत्वा, अप्रमादंनिधाय, स्थापनादिवसात्पूर्वं रात्रावालयादुत्तरेच औपासनाग्निकुण्डंचकृत्वा, आघारं हुत्वा सूत्रोक्तविधिनावास्तुहोमंहुत्वा, अगारंपर्यग्निंकृत्वा पञ्चगव्यैः 'अणोरणीया' (तै०आ०६-प्र०) नित्यभ्युक्ष्य पुण्याहंवाचयेत् ॥ २९ ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पेया गोपकरणद्रव्यसंचयविधिर्नाम एकोनत्रिंशःपटलः ॥

(त्रिंशः पटलः)

(अग्निकुण्डलक्षणम्)

अथाऽग्निकुण्डलक्षणंव्यख्यास्यामः-ब्रह्मा अग्निंपञ्चधासृष्ट्वा पञ्चलोकेषुव्यभजत्। आहवनीयंस्वर्गलोके, अन्वाहर्यामन्तरिक्षलोके,अस्मिन्लोकेगार्हपत्यम् आवसथ्यंमहर्लोके, सभ्यंजनोलोके, इति चतुरश्रोवैस्वर्गलोकः आहवनीयम्, अंतरिक्षलोकोऽर्धचन्द्राकृतिस्तद्वदन्वाहार्यं, भूमिमण्डलाकृतिस्तद्वद्गार्हपत्यं, त्र्यश्रोवैमहर्लोकस्तद्वदावसथ्यं चतुरश्रोवैजनोलोकस्तद्वत्सभ्यं, पुण्डरीकवत्तपोलोकः कुर्यात् तद्वत्पौण्डरीकम् । यज्ञशालां नवधाविभज्य मध्ये ब्राह्मेशय्यावेदिम्, ऐन्द्रपदेसभ्यम् आहवनीयंच, आहवनीयंचौपासनाग्निकुण्डवत्कुर्यात्; याम्येअन्वाहार्यमर्ध

चन्द्राकृति (दक्षिणे) भागमूर्ध्ववेदिविस्तारं, दक्षिणोत्तरं त्रिंशदगुलं, प्राक्पश्चिमंषष्ट्यंगुलं द्विवेदिसहितम्, एकै कंभागविस्तारोत्सेधं, मध्येनिम्नंत्रिकोलकं; तत्पश्चिमेगार्हपत्यं पूर्णचन्द्राकृति ऊर्ध्ववेदिविस्तारंसत्पाधिकत्रिंशदंगुलम् द्विवेदिसहितम्, एकैकंभागविस्तारोत्सेधं, मध्ये निम्नंषडंगुलम्, उत्तरेचावसथ्यंत्रिकोणं, षड्यवाधिकाष्ट चत्वारिंशदंगुलंतदेकभुजयुतोर्ध्ववेदिकं, द्विवेदिसहितम् एकैकंभागविस्तारोत्सेधं, मध्येनिम्नंत्रिकोलकंप्रागग्रंकारयति; शय्यावेद्याः प्राच्यामाहवनीयस्यपश्चिमे सभ्याग्नि कुण्डं त्रिवेदिसहितम्, एकैकंभागविस्तारोत्सेधम्, ऊर्ध्व वेद्यायामंद्वात्रिंशदंगुलं, मध्यवेदिविस्तारंपञ्चांगुलं द्विचत्वारिंशदंगुलमधोवेद्यायामं, पंचदशांगुलंमध्येनिम्नम्, अष्टांगुलं, दशांगुलं, द्वादशांगुलंवाकारयेत्। आग्नेय्यां पौंडरीकं त्रिवेदिसहितम् ऊर्ध्ववेदिविस्तारंसप्ताधिकत्रिंशदंगुलम्, एकैकंभागविस्तारोत्सेधम, अधोवेदिविस्तारं षडगुलं, प्रागादिषोडशदलैर्युतं; मध्येनिम्नमष्टांऽगुलं, दशांगुलंवा, करोति ॥

(स्नानाद्यर्थं श्वभ्रादिकरणम्)

ऐशान्यामाहवनीयवत् द्विवेदिसहित, तद्बेरपीठात् प्रतिदिक्चतुरंगुलाधिकविस्तारं स्नानायश्वभ्रंच उत्तरे वारिमार्गंकारयेत्। नैर्ऋतपदे देवस्याऽलंकारार्थं द्विहस्ता

यतविस्तारां, चतुरश्रांवेदिंकृत्वा, वायव्ये यागोपकरण द्रव्यविन्यासार्थं चतुर्हस्तायतविस्तारां, भागोन्नतां, वेदिं कुर्यात् ॥

(परिवारदेवानांपृथगालयेआहवनीयकुण्डकरणम्)

सर्वेषांपरिवाराणां तत्तदालयाभिमुखे दक्षिणेवा आहवनीयाग्निकुंडं, कुम्भपूजनं, हौत्रशंसनं मूर्त्यावाहना दिकंच(चा)चरेत् । अथवा देवेशस्यमूर्त्यावाहनकाले परि वारदेवानांअध्वर्यवश्च तत्तन्मंत्रान्जप्त्वा, तत्तद्धोमे दक्षिण प्रणिधावावाहनादि कृत्वा, तत्तन्मंत्रं तत्तत्क्रमेण षोडशद्वा दशपर्यायतोजुहुयुः, परिवाराणामालयप्रतिमाहीनंचेत् सभ्याग्निकुंडे तत्तद्दैवत्यं सवैष्णवंच हुत्वा, देवेशस्याऽऽवाह नान्ते तंकुम्भंनीत्वा, तत्तत्स्थानेपीठे तत्तद्देवंध्यात्वा, आवाहयेत् ॥

(परिवाराऽग्निकुण्डादिकम्)

अथवादेवेशस्याऽस्ययज्ञस्यपञ्चाग्नीन् ; पौण्डरी काग्निंच, कृत्वायागशालांपरितश्चैकभक्तियुतांप्रपांकृत्वा; इन्द्रेशानयोर्मध्ये वीशस्य, इन्द्राग्न्योर्मध्येचक्रस्य, यमपाव कयोर्मध्येश्रीभतस्य, यमानिलयोर्मध्येब्रह्मणः, नीलवरुण योर्मध्ये पुण्यस्य, वरुणोदानयोर्मध्ये रव्यातीशस्य, वायु सोमयोर्मध्ये शंखस्य, सोमेशानयोर्मध्ये शांतस्य, प्राग्द्वारा दुत्तरे मणिकसंध्ययोर्दक्षिणे न्यक्षस्य, दक्षिणद्वारपूर्वे विख

नसतापसयोः पश्चिमे विवस्वतः, पश्चिमद्वारदक्षिणे किष्किंधतीर्थयोरुत्तरे मित्रस्य, उत्तरद्वारपश्चिमे विकटशेषयोः पूर्वे क्षत्तुः, प्राच्यां दक्षिणोत्तरयो र्नित्याऽक्षयोर्दक्षिणोत्तरयोर्ध्वजशंखयोश्चौपासनाग्निकुंडानि (कृत्वा) कुर्यात्, तदुत्तमोत्तमम् । विमानपालद्वारपलांश्चविनाकारयेदुत्तममध्यमम् । महाभूतशंखध्वजपा(व)कोर्जुनान् विनाकारयेदुत्तमाधमम् । ब्रह्मेशपुण्यभृगून्विनाकारयेन्मध्यमोत्तमम् । श्रीभूतचक्रवीशान्विनाकारयेन्मध्यममध्यमम्, लोकपालान्विनाकारयेन्मध्यमाधमम्। देवेशश्चैवपंचाग्नीन्कारयेदधमोत्तमम्। त्रेताग्निविधानेनगार्हपत्याहवनीयाग्नीन् कल्पयित्वा एतेषांप्रधानेगार्हपत्याग्नौ सभ्यवत्सर्वंकुर्यात् एतदधममध्यमम् । सभ्याऽग्निमेकमेवकृत्वा सर्वहोमानस्मिन्नग्नौजुहुयादेतदधमाधमम् आचक्षते । सर्वत्रपौण्डरीकाग्निंकारयेदितिकेचित् । एवंनवधाभवति, अन्यत्सर्वं समानम् ॥

(बेरपञ्चकस्य युगपत्प्रतिष्ठायामेककुम्भादिविधानम्)

ध्रुवकौतुकस्नपनोत्सवबलिबेराणां सहप्रतिष्ठाचेत् एकशालामेकवेदिंसहैवहोममेककुंभं कुर्यात् । तेषांपृथक् चेत् पृथगेवहोमाद्यंसर्वंकर्तव्यम् । प्रादुर्भावानामाविर्भावानांच, भक्त्याऽस्मिन्विमानेस्थापनंयदिचेत् मानांगुलेन सप्तांगुलंसमारभ्य, द्व्यंगुलवृद्ध्या एकोनषष्ट्यंगुलान्तं

सप्तविंशतिभेदाभवन्ति। एतेष्विष्टमानंविनिश्चित्य प्रतिमा कृत्वा, मुखमण्डपे, निर्मलेअन्यस्मिन्यथेष्टेदेशेवा, रत्नानि सन्यस्य, एकबेरस्थापनामार्गेणप्रतिष्ठाप्य, तत्तन्मूर्तीः मन्त्रेणविभवानुरूपमर्चयेत्। आलयाभ्यन्तरेसहप्रतिष्ठा चेत् स्नपनंशयनंचपृथगेवकृत्वा, एककुम्भेतत्त्ूपंतथैव ध्यात्वा, सभ्येसर्वेषांतदुक्तहोमंहुत्वा, कौतुकादीनामावाहना न्तेतत्तन्मन्त्रेणाऽऽवाह्याऽर्चयेदितिकेचित्। सर्वपदार्थिनः स्नात्वा, सायंसन्ध्यामुपास्य, स्वकीयानग्नीन्जुहुयुः। स्थाप कास्सव्याहृतिकांगायत्रीं सशिरस्कांदशप्रणवसहितांत्रिः पठेयुः, आयतप्राणाः सहस्रंशतंवासंयुक्तैरेचकपूरककुम्भ कप्रकारैरुद्द (द्ध)तैः, एकद्वित्रिविधं मध्यमोत्तमैःक्लान्ति सुषुप्त्यादिनिर्वेदक्षुधाकंपनादन्यत्रयथाविधि श्रद्धयाअना लस्यंयथाबलंप्राणायामंधारयेत्॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अग्निकुण्डविधिर्नामत्रिंशःपटलः॥ ॥३०॥

(अथ एकत्रिंशः पटलः)

(ऋत्विग्वरणम्)

अथगुरुर्यजमानम् 'अणोरणीया' नित्यभ्युक्ष्य, सघृतंपयःप्राशयित्वा, द्विजंमन्त्रवद्गृह्णीयात्। वर्णात्परमन्त्र मृतेशिष्यत्वेनाहरेत्। तेनशिष्यः पापात्प्रमुच्यते। ऋत्वि जश्चाऽऽहूय 'अथावनीद' (वै०म००प्र०३-)मितिमण्ड लान्युपलिप्य 'अस्त्वासन' (वै०म०प्र-३) मित्यासनानि

सदर्भयवानि निधायतेष्वासीनाँस्तान्देववत्स्मृत्वा पवित्रं यज्ञसंयुक्तं 'अग्निमील' (ऋ०स०१-१-१) इति दधि प्राशयित्वा आचामेत् आचर्यस्तान्पूर्वेद्युरपराह्णे यथाकर्मणिनियुञ्जीत ॥

(अग्निप्रणयनम्)

पश्चादधिवासगतदेवमासाद्य शुद्धोदकैस्संस्नाप्य अभ्यर्च्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य यानमारोप्य ग्राममालयंप्रदक्षिणंकारयित्वा यज्ञालयेपश्चिमेअलंकृते देवंबैल्वफलकोपरिप्राङ्मुखंसंस्थाप्य तत्कालेमथितमग्निंसमाहृत्य तस्याऽऽलयस्योत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा आलयंसंशोध्य पश्चाद्वैखानससूत्रोक्तविधिना गार्हपत्याग्निकुण्डेआघारंहुत्वा आघारान्तेतमग्निंवर्धयित्वा तस्मादन्वाहार्याग्निकुण्डे 'जातवेदोभुवनस्य' (वै०म०प्र०१-) त्यग्निंप्रणीय । पश्चादाहवनीयाऽग्निकुण्डे 'अग्नआयाही' (सा०स१-१-१) तिमंत्रेणाऽग्निंप्रणीय पश्चादावसथ्याग्निकुण्डे 'अयंते योनि' रित्यग्निंप्रणीय ततस्सभ्याऽग्निकुण्डे 'मयिगृह्णामी'(वै०म०प्र०१-)त्यग्निंप्रणीय ततःपौण्डरीकाग्निकुंडे 'घृतप्रतीक' (वै०म०प्र-१) इतिअग्निंप्रणीय । अन्येषु 'ज्ञातवेद' (वै०म०प्र०१-) इत्याग्निंप्रणयेत् ॥

(आघारविशेषः)

पश्चादाघारान्तरेविशेषोवक्ष्यते-अग्निकुण्डाना मूर्ध्ववेद्यामिन्द्रादिदिग्देवान् तत्तत्स्थानेदक्षिणवेद्यधस्तात्

ब्रह्माणम्, उत्तरेसोमभ्यर्च्य गार्हपत्योत्तरप्रणिधौ अग्न्यादिदेवानामावाहनान्ते गार्हपत्ययज्ञं यज्ञदैवतविश्वान् देवान्, 'ॐभूःपुरुषमच्युत' मिति; अन्वाहार्ये अन्वाहार्ययज्ञं यज्ञदैवतविश्वान्देवान्, 'ॐभुवःपुरुषं, सत्य' मिति; आहवनीयेआहवनीययज्ञंयज्ञदैवतविश्वान् देवान् 'ॐसुवःपुरुषंपुरुष 'मिति; आवसथ्येआवसथ्य यज्ञंयज्ञदैवतविश्वान्देवान् 'ओंमहःपुरुषमनिरुद्ध' मिति; सभ्येसभ्ययज्ञंयज्ञदैवतविश्वान्देवान् 'ओंजनःपुरुषं विष्णु' मिति; पौंडरीकेपौंडरीकयज्ञं यज्ञदैवतविश्वान् देवान् ओंतपःपुरुषंवासुदेव'मिति; श्रामणकेश्रामणकाग्नियज्ञंयज्ञदैवतविश्वान्देवान् 'ओंसत्यंपुरुषंनारायण' मित्यावाह्य परिवाराणांहोमेषु औपासनयज्ञंयज्ञदैवतविश्वान्देवान्आवाहयामीत्यावाह्य, तथैवाज्यंनिरूप्याऽऽहुतीर्हुत्वा, षड्होमेषुवैष्णवंहुत्वा, एवमेव आघारंजुहुयुः ॥

(एकाध्वर्युपक्षेऽन्तरागमनेविशेषः)

आघारान्तेपक्वहोमात्पूर्वं तेषामंतरंनव्रजेत्, अध्वर्यूणामभावेचैकाध्वर्युश्चेत् 'प्रासावी' रित्यन्तैःप्रवहणंकृत्वा पुनःपरिस्तीर्य होममाचरेत्, अस्यप्रायश्चित्तंवैष्णवंयजेत् ॥

(प्रधान कुंभलक्षणादि)

पश्चात् कुम्भपूजांसमाचरेत्। द्वात्रिंशत्प्रस्थसंपूर्णं सौवर्णं राजतं ताम्रं मृण्मयंवा मृण्मयंचेत् खण्डस्फुटित

कालरहितं पक्वालर्कफलाकारं सम्यग्दग्धं नवंकुंभंसमा
दाय यज्ञालये वायव्ये संभारस्थानेप्राङ्मुखमास्थाय
'इषेत्वोर्जेत्वा' (यजु-सं-१-१-१) दिजपन्त्रिवृतेनै केनवा
सूत्रेण तिलान्तरम् यवान्तर, मंगुल्यंन्तरंवा, परिवेष्ट्य
'शुचीवोहव्या' (ऋसं५-४-२४) इतिप्रक्षाल्यनादेयंजलं
दिवासंगृह्य रात्रौचेदग्निसान्निधावेवसंगृह्य 'इदमापःशिवा'
(वै०म०प्र०१) इतिवस्त्रेणोत्पवनंकृत्वा 'धारा'(वै०म०प्र
०१)स्वितिकुंभंजलेनापूर्य उशीरादिगन्धैर्वासयित्वा, दुकू
लाभ्यां क्षौमाभ्यां सूक्ष्मकार्पासवस्त्राभ्यांवा कुम्भमावेष्ट्य॥

(कुंभेनिक्षेप्यद्रव्याणि)

तस्मिन्कुशकूर्चाक्षतान्विन्यस्य; पल्लवानिविन्यस्य पद्मरागवज्रवै ्र्यमौक्तिकमरतकपुष्परागचंद्रकान्तगोमे - धिकेन्द्रनीलानी'तिएतानिनवरत्नानि, रत्नानामलाभे प्र त्येकंसुवर्णंवा, श्रीवत्साद्यष्टमंगलानि, गरुडगजकूर्मरूपंच वर्णचिह्नानि, स्रुक्स्रुवकमंडलुजूहप्जुहूपभृत् छत्रचाम रांऽकुशध्वजतुलातोदयुगलांगुलादीनिच, मेघविद्युल्लतां च, सुवर्णेनएकांगुलादहीनानिकृत्वा अलाभेसुवर्णशकला निवा तत्तद्रूपंध्यात्वा, पृथक्पृथक्विष्णुगायत्र्याप्रक्षिप्य, आलये बालागारे देवाग्रे धान्यराशौ कुंभंसन्यस्य, धान्य राशिस्त्रिविधोभवति षड्द्रोणमुत्तमं द्रोणत्रयंमध्यमं, द्रोण द्वयमधमं; बालागारंचेत् तंदेवमाराध्य, निवेद्य ॥

(कुंभेआवाहनक्रमः)

आचार्यस्तस्यदक्षिणेचोत्तराभिमुखोभूत्वा, ब्राह्मासनमास्थाय, 'विष्णुर्मारक्ष' (वै०म०३-) त्वित्यात्मसूक्तंजप्त्वा, समाहितोध्यानमारभेत् ॥

(आवाहनांगासनादि)

स्वस्तिकासनंकुर्यात्, दक्षिणपादमूर्ध्वे वामपादमधश्चकृत्वा जान्वन्तरेतदंगुष्ठौनिगुह्य, शिश्नवृषणावपीडयन्, निवातगतदीपइवत्र्यृजुकायः किंचिदुन्नमितवक्त्रो, दंतैर्दंतानसंस्पृशन्, नासाग्रस्थेक्षणश्चैवाऽऽसनमासीनो यथाबलंप्राणायामंकुर्यात् ॥

(रेचकादिस्वरूपंकुम्भेन्यासः)

त्रिविधः प्राणायामः रेचकपूरककुंभक इतिनिश्वासविसर्गोरेचको, निश्वासध्यानंपूरको, निश्वासनिरोधः कुंभकः, इत्येवंप्राणायामंयोगशास्त्रोक्तमार्गेणकृत्वा, हृदये बीजाक्षरंन्यस्य प्रणवेनवेष्टयित्वा, कुम्भजले अर्धचन्द्राकारंशुद्धस्फटिकसंकाशं मध्येऽष्टदलोपेतंपद्मं तन्मध्येश्यामवर्णंद्विभुजंइकारबीजान्वितंमाहेंद्रमंडलंध्यात्वा, तन्मध्ये पद्मे सितोत्पलवर्णंद्विभुजं पद्मधरंवकारबीजंवरुणमंडलंध्यात्वा, तन्मध्ये तप्तहाटकसंकाशंचतुर्भुजंशंखचक्रधरंआदिबीजंसन्यस्य, दिक्ष्वष्टसुप्रणवैरावेष्ट्य, सर्वानेकप्रणवेन वेष्टयेत् । विष्णुसूक्तं, प्रणवशतं, सहस्रशीर्षमितिच, जप्त्वा, समाहितोज्ञानयोगमार्गेण ध्यानमारभेत् ॥

(ध्यानप्रकारः)

सर्वाधारं, सनातन, मप्रमेय, मचिन्त्यं, निर्गुणं, निष्कलं, क्षीरेसर्पिः, तिलेतैलं, पुष्पेगन्धं, फलेरसं; काष्ठेऽग्निमिव, सर्वव्यापिनं; परमात्मानं मनसासंकल्प्या वाहयेत् । आवाहनोद्वासनंविष्णोरयुक्तमिति यथाह्य रण्यां व्याप्तोऽहिवह्निर्मथनात्सन्निहितोभवति तथैवध्यान मथनेनभक्तस्यहृदिविष्णुस्सान्निहितोभवति, हृदयेविष्णुं सकलंसंकल्प्य, सुवर्णवर्णं रक्तास्यनेत्रपाणिपादं सुखोद्वहं शुकपिंछांबरधरं विष्णुं प्रणवात्मकं किरीटकेयूरहारप्रलंब यज्ञोपवीतिनं श्रीवत्सांकं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं एवंपरमा त्मानं परात्परतरं देव्यादिसर्वपरिषद्युक्तं ध्यात्वा मनसा कुंभेऽभसिसमावाह्य पुष्पाद्यर्घ्याचमनान्तैरर्चयति ॥

चतुर्दशकलशस्नपनविधिः

ततोदेवंकुम्भंच समादाय सर्वालंकारसंयुक्तं शकु नसूक्तंजप्त्वा, यज्ञालयेस्नानश्वभ्रेदेवंप्रतिष्ठाप्य, दक्षिणे धान्यराशौ कुम्भंसन्यस्य, देवस्यदक्षिणेश्रियं, वामेहरि णींच, संस्थाप्य; पुरस्ताद्व्रीहिभिस्तण्डलैर्वा दण्डवत्पंक्तिं कृत्वा, दक्षिणाद्युत्तरान्तं देव्योश्चपृथक्पंक्तिंकृत्वा, तस्यां सप्तकलशान्विन्यस्य, क्षीर तमधुसिद्धार्थोदकाऽक्षतो दककुशोदकचन्दनोदकसंपूर्णान् कलशान् उत्तरादीन् सन्यस्य, अन्तरेषूपस्नानकलशान् शुद्धोदकसंपूर्णान् सन्यस्य, क्षीरे अथर्ववेदम्, उपस्नानेऽश्विनौ, घृतेसाम

वेदम्, उपस्नानेगन्धर्वान्, मधुमिश्रघृतैर्दक्षम्, उपस्नाने वायुं, सर्षपो[illegible], उपस्नानेअप्सरसः, अक्षतोदकेकाश्यपम्, उपस्नानेमरुतः, कुशोदकेमुनीन्, उपस्नानेतक्षं, [illegible], उपस्नानेबृहस्पतिंच, एकादशोपचारैरभ्यर्च्चयेत्। अथवा जलपुष्पैरेवार्च्चयेत्। देवेशं प्रति द्रव्यं पाद्याद्यैरर्च्चयेत्। 'शन्नोदेवी' रितिक्षीरेण 'अग्नआयाही' तिघृतेन 'अग्निमीळे' [illegible]मधुना 'पूततस्य' (वै०म०प्र०८)इ[illegible] 'इमाश्चौषधय'(वै०म०प्र८)इतिअक्षतोदकेन'[illegible]'(ऋ०स०५-३-२१) इ[illegible] 'चत्वारिश्रृंगे' (ऋ०स०३-८-१०) तिगन्धोदकेनच संस्नाप्य, '[illegible]' (वै०म०प्र०८) तिसर्वैःस्नानैःसंस्नापयेत्। ([illegible] पूर्वंकुम्भंसमभ्युक्ष्य?) 'आपोहिष्ठाये' [illegible]संस्नाप्य, शुद्धोदकैश्चाभिषिच्य, [illegible], [illegible]वस्त्रैरलंकृत्य, अभ्यर्च्य, नैरृते [illegible] सह देवं कुम्भंच संस्थाप्य, स्नपनोत्सवबलिबेराणिच पृथगेवं संस्नाप्याऽर्च्चयेत्॥

(प्रतिसरबन्धः)

आचार्यः साधकाद्यैस्सहितः पुण्याहंवाचयित्वा, सौवर्णं राजतं ताम्रं कांस्यंवा पात्रं द्रोणार्धैराढकैर्वा तडुलैः प्रत्येकमापूर्य तस्मिन्[illegible]प्रतिसरंविन्यस्य अलाभे क्षौ कार्पासतन्तुनानिर्मितंवा कृणुष्वपाज (ऋ०स०३-४-२३)

इतिस्वस्तिसूक्तेनाऽभिमृश्य, 'स्वस्तिदाविशस्पति' (वै० म०प्र०३) रितिवदन् देवस्यदक्षिणहस्ते देव्योस्तत्त न्मंत्रेण वामकरेबध्नीयात् ।

(पंचशयनविधिः)

तथैवस्नपनोत्सवबेरयोरप्यंकृत्वा 'ध्रुवबेरेपि पूर्वमेवप्रतिसरंबध्वा शय्यावेदिंसमभ्युक्ष्य, षड्द्रोणा-दहीनैश्शालिधान्यैस्तदर्धयवतण्डुलैः तिलैर्वा उप-र्युपर्यास्तीर्य, साग्रान् कुशान्प्रागग्रानास्तीर्य, 'वे-दाह' (तै० आ० ३ - प्र० १३ - अ०) मिति चर्मजंतल्पंप्रथमंविन्यस्य, द्वितीयंरोमजंविन्यस्य, तृतीयंमु ण्डजं,चतुर्थमण्डजं पंञ्चमंवामजं, क्रमेणैवोपरिविन्यस्य,उप रिवेष्टनं श्वेतंनववस्त्रेणकृत्वा उपधानद्वयंशिरोपधानंचवि न्यसेत्।चर्मजंसिंहव्याघ्रादिचर्मकृतंरोमजमजाऽऽविकादि रोमकृतम्, मुण्डजंकार्पासशाल्मल्यादिफलतूलकृतम् 'अ ण्डजंपक्षिपिन्छैःकृत्तं, वामजंकौशेयक्षौमादिनाकृतं, सर्वा लाभेयथालाभंवाऽऽहृत्याऽन्येषांप्रातिनिधिं द्वादशाष्टसप्तह स्तादहीनंनववस्त्रंसमाहरेत् । तथैवोपरिवेष्टनमुपधानद्व यंच संकल्प्य, प्रणवेनाभ्युक्ष्य, तुलसीपुष्पगन्धाद्यवकीर्य, अगरुधूपैः कर्पूरदीपैस्सहांऽकुराऽष्टमंगलानिपञ्चायुधानि परितोविन्यस्य, वितानध्वजदर्भमालातरंगस्तम्भवेष्टनमु क्तादामाद्यैरलंकृत्य, सर्ववाद्यसमायुक्तं शाकुनसूक्तं समु च्चार्य,आचर्यःस्थापकैस्सार्धं देवेशं शयनेसमारोप्य, 'यद्वै ष्णव' (वै०म०प्र८) मितिमन्त्रेण देवंदेव्यौ तत्तन्मन्त्रेण

सहैव शाययेत्। यद्दिग्द्वारंविमानं तद्दिङ्मौलिंकृत्वा उत्तरा च्छादनं गलादधस्तादाच्छाद्य देवेशस्यदक्षिणे पूर्ववत् कुंभंसन्यस्य स्नपनोत्सवबलिबेराणांचैकवेद्यांप्रत्येकम्, एवं शयनंसंकल्प्य तथैव शाययेत् । तत्परितःप्रावरणंकृत्वा संभारवेद्यां धान्योपरि वस्त्राण्यास्तीर्य सौवर्णादिपात्रे रत्ना दीनिविन्यस्य तस्मिन् रत्नेशंविष्णुमभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेनाऽ धिवासनंकृत्वा उत्तराच्छादनंनिच्छिद्रंकृत्वा पश्चाद्यज्ञागारं परितः प्रागादिचतुर्वेदाध्ययनंकारयेत् ।

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे कुम्भाधिवासनस्नपनशयनादिविधिर्नाम एकत्रिंशः पटलः ॥ ॥ ३१ ॥

(अथ द्वात्रिंशःपटलः)

(होमत्रैविध्यम्)

एवंकृत्वापश्चात्सर्वेषांपरिवाराणामालयं परितो हो ममाचरेत्, अथवा श्रीभूम्योः ब्रह्मेशानयोर्भृगुमार्कंडेय योर्वीशशेषयोः होममधमम्। विमानपालाना, मिन्द्रादि लोकपालानामादित्यशेषयोर्होमंमध्यमम् । द्वारपालानां चक्रध्वजशंखमहाभूतपाकोऽर्जुनानांहोमस्तुत्तममित्येके ।

(वेदिंपरितः देवार्चनक्रमः)

यज्ञशालां महावेदिंवा, परितःसर्वान्देवान्सम - भ्यर्च्य महावेद्युपरिष्ठात् प्रागादिचतुर्दिक्षु ध्रुवकौतुकयो

रावरणत्रयदेवान् गर्भालयाधिपान् [illegible]क्षायां मार्कं-डेयम्, [illegible]ख्यातीशं, [illegible]द्वारपालान् विमानपालादीन् सर्वान्देवान् प्रथमावरणाद्यावरणक्रमे-णतत्तद्दिक्षुसमर्चयेत् ॥

(प्रथमावरण[illegible]नां निवेशपक्षः)

अथवा इंद्रं न्यक्षं श्रियं हविःपाल मग्निं भौमं जगद्ध्रुवं विवस्वन्तं यमं दुर्गां [illegible]गीः सप्तमातॄः नीलंच महाकालिं पुरुषं वरुणं मित्रं बुधं ज्येष्ठं पुष्पेशं वायुं शुक्रं सप्तर्षीन् गंगां धन्यं क्षत्तारं निशाकरं [illegible]कं शांत मीशानं बह्निरक्षकं वाग्देवीं च, एवं पूर्वादिप्रदक्षिणं, प्राङ्मुखेश्रीभूतगरुडचक्रध्वजशंखयूथाधिपविष्णुभूतान्यथाक्रमेण एकादशोपचारैरभ्यर्च्य, त[illegible]दिति केचित् ॥

(हौत्रप्रशंसनम्)

प्रभूतबलिमाहृत्य [illegible] । पश्चाद्धोतारमाहूय वस्त्रोत्तरीयाभरणैरभिपूजयेत् । सहोतासभ्यस्यपुरतस्तिष्ठेत् [illegible] 'होतरेही' तिवदते । सहोता 'अध्वर्यौदैवते' [illegible] प्रणवपूर्वं 'नमःप्रवक्क'(वै०म०प्र०८) [illegible] (उच्चैः) वैखानससूत्रोक्तविधिना हौत्रंप्रशंसयेत् । [illegible] ओंकारंश्रुत्वा सप्तदशपालाशेध्मान् [illegible] घृता

त्कान् गृहीत्वा, अग्नौ 'ओंस्वाहे' तिक्षिपेत् ; होता ब्राह्मण भारते(वै०म०प्र०८)त्यन्तमुक्त्वा यजमानस्यगोत्रप्रवरं क्रमेणवदेत् । श्रामोयजमानश्चेत् काश्यपप्रवरंवदेत् । 'आया' (वै०म०प्र०८) त्वितिमंत्रान्ते 'विष्ण्वादिमहाभूतान्तंआवहे' तिवदेत् ॥

(प्रणिधावावाहानं, सभ्ये उक्तहोमः)

तथैवाऽध्वर्युः आदिमूर्त्यादिशर्वान्तं' दक्षिणेप्रणिधौधात्रादिमहाभूतान्तंउत्तरप्रणिधौ समावाह्य आवाहन क्रमेण जुष्टाकारंकृत्वा तत्क्रमेणाऽऽज्याहुतीर्जुहोति । सभ्याग्निंपरिषिच्य पालाशेध्मान् गृहीत्वा मूलाग्राभ्यांघृतंस्पर्शयित्वा देवंध्यायन्विष्णुगायत्र्याजुहोति । अग्निहोत्रहविण्या आज्यंगृहीत्वा अतोदेवादिना हुत्वा पश्चादुपभृताऽऽज्यमादाय विष्णुसूक्तैश्च हुत्वा जुह्वापक्कंसमादाय वैष्णवं षोडशद्वादशपर्यायतो जुहोति स्रुवेणाज्यमादाय पञ्चवारुणं मूलहोमं यद्देवादिकूष्माण्डंच सकृत्हुत्वा पश्चात् 'स्वस्तिचैवेहास्वहा, प्रजापतयेस्वाहा, आदित्येभ्यःस्वाहा, विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहा, मरुद्गणेभ्यःस्वाहा, भूरग्नयेचपृथिव्यैच महतेचस्वाहे' त्यन्तैर्मंत्रैर्दशभिः शतशोजुहुयात् । एषा सहस्राऽऽहुतिः एनांउपांशुयजेत । वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ध्रुवकौतुकयोःपुरुषाद्यावरणत्रयदेवानां, वैष्णवं, तत्तन्मंत्रैःजुहुयात् ॥

(सर्वदेवत्यमन्त्रक्रमः)

'श्रियेजाता, हिरण्यवर्णा' मिति श्रियै, 'मेदिनीदेवी, भूमिर्भूम्ने' तिमह्यै; 'ब्रह्मजज्ञानं, हिरण्यगर्भ' इति ब्रह्मणे; 'रुद्रमन्यं, त्र्यंबक'मिति रुद्राय; 'चिरायुषाय, पुण्यौघनिष्ठये'ति मार्कंडेयाय; 'पद्मापित्रे, भृगव' इतिभृगवे, 'द्यावापृथिव्योः, यस्याः श्रिया तस्थुषोधृत्या, यएषविभाति, वितत्यविश्वःयोनोभिरक्षती'ति षट्च द्वारदेवत्याः, 'मुनींद्र' मिति मणिकाय, 'सन्ध्यायेतिसन्ध्यायै, 'तापस' मिति तापसाय' 'वैखानसाये'ति विखनसे, 'किष्किन्धाय, 'तीर्थाये'ति तीर्थाय, 'त्रातारमिंद्रं,महा॰इन्द्रः, महा॰इन्द्रो नृवत्, भुवस्त्वम्, एन्द्रसानासिं, प्रससाहिषम्, अस्माकम्, इन्द्रोभूतस्य, इन्द्रोद्यौः,इन्द्रंप्रणवन्तम्, इंद्रोवृत्रम्, इन्द्रोबभूवुः,इन्द्रोऽस्माकमिति त्रयोदशइन्द्राय,'अग्निर्मूर्धा, अयमग्नि'रित्याग्नये; 'यमोदाधार, नमस्तेनिर्ऋते' इति द्वौयाम्यौ, 'वसवः प्रथम, सहस्राक्षइति निर्ऋतये, 'येतेशतंवरुणः, उदुत्तमम्, अयाश्चाग्ने, आपः सृजन्तु स्निग्धानी'तिचत्वारो वरुणाय, 'मरुतः परमात्मा, मरुतो गणाना'मितिवायवे, 'मि॰वासस, एतान्घ्नंतता'निति द्वौकुबेराय, 'ईशानः, ईशईशते'इतिद्वावीशानाय, उदुत्यं चित्र'मित्यादित्याय, 'ममाग्ने, अहमग्ने, अग्नआयाही'ति त्रयोभौमाय, 'प्रभुर्देवो, गृहाधिपतिरितिशनैश्चराय,

'बृहस्पतिर्देवानां, बृहस्पतिस्सोमो, बृहस्पतेऽतियत्, उप यामगृहीत'इति चत्वारो बृहस्पतये, 'अविष्ठजोयः, तद्विष्णोः परमं, तद्विप्रास'इति (त्रयः)बुधाय, 'प्रजापतेनत्वत्, सुभूः स्वयंभूः'रिदिद्वौशुक्राय, 'भूगामिनी, इष्टगा मिनी'ति द्वौगंगायै 'सोमयास्ते, यातेधामानी' तिचन्द्राय, 'रुद्रमन्यं, त्रियबक' मितिद्वौरुद्राय; 'जगद्भुवं, जगद्भु वोधिपतिः, सुब्रह्मण्यो, बृहस्पते, सुब्रह्मण्योरुद्रभुवो, जग द्भवोयायज' इतिषट्कुमाराय; 'अतोदेवा, इदंविष्णुरिति द्वौपुरुषाय; 'याब्रह्मचारिणी, साचारुजन्मनीतिद्वौ धात्र्यै; 'येषामराणां, याम्ये' तिद्वौज्येष्ठायै; 'जातवेदसे, तामग्निवर्णां, अग्नेत्वंपारया, विश्वानिनो, प्रतनाजितं, प्रतोषिक' मितिषट्दुर्गायै; नंदिन्यामूल, आपोविवेश, शाखाभूत, देवीप्रवाहिनी, बिसिनीभूता, प्रविद्युता; गंगा वाणी, विद्यांनो, मातास्यमे ना, आयामहंत्वां, ययासती स्सत्यं, प्रसव्यनंगे, याभ्योहि योमानसा, इति चतुर्दश मंत्रान्रोहिणीभ्यः; 'यतस्त्वमासीत्, तस्मदस्मा' दिति भृगवे; 'कस्यांगिरोभूत्, विस्मापयती' तिमरीचये; 'व्या वर्धतेयो, सस्मारेतिपुलहाय; 'यएषोदानं, आनंदरोद, इति पुलस्त्याय; 'प्रप्रायशो, पेनिष्पंता, इतिक्रतवे; 'योनोव सिष्ठःसप्तोत्तमा, इति वसिष्ठाय; 'यआनसूयेशः, यएष विमूढ्यः, इत्यत्रये; 'सएको भूत्, यत्रैष्टुभश्च्वे' त्याकाशाय;

'प्रक्रम्या, योमातरिश्वे' तिवायवे 'वृषारतो, जोऽभिमानी' त्यग्नये; 'आपोविश्वं, चातुर्य'मितितोयाय; 'तयादित्या, तन्त्रोण्येषे' तिपृथिव्यै; 'पावकानो, महोर्ण'इतिसरस्वत्यै; 'शंसानियच्छ, भूयाम'इतिश्रियै; यउत्तमः, अग्नेःपंथाय' मितिन्यक्षाय; 'यमर्पयंति, यस्संहरती' तिविवस्वते; 'ऋचामधीशो, नीतंधृत'मितिमित्राय; 'येनायुष्टे, समूह्यतेऽवेतिमहीधराय; 'चरुंपचेद्य, श्चुल्यांही' तिहवीरक्षकाय; चतुर्मुखी, यालोकेति ब्रह्माण्यै, 'त्रिणेत्रधारी, चिन्नंचे'ति गणेश्वर्यै, 'ज्वालामाला, बालानृहरी'ति षण्मुख्यै, 'युगे युगे, सर्वरमे'तिवैष्णव्यै, 'कल्पेषु अन्तोष्विति वाराह्यै, 'सासर्वदेवेषु, मालाधरी'तिइंद्राण्यै, चंडी, मोही'तिकाल्यै, 'धातास्य, फुल्लानी'तिपुष्परक्षकाय, विश्वानूबले, सौरी'ति बलिरक्षकाय, 'अग्नेयो, प्रेक्षामधीश' इतिविष्वक्सेनाय, 'शतधारं, कदाविसृजते' तिगरुडाय, 'धर्मोघमादौ, यो गन्धर'न्नितिविघ्नाय, 'यमर्पयन्ति,शन्न'इत्यनन्ताय, भूमानतोऽग्रे, वन्ध्यान' इतिसुदर्शनाय, आसाग्र, ओजोब लाये' तिध्वजाय, 'तंमायशोग्रे, अस्मादुपास्य' इतिशंखाय, भूतानां, भूतोभूते' ष्विति महाभूताय; 'अक्षहांतये, भूता' इति विष्णुभूताय, हुत्वा व्याहृतीर्जुहोति, यस्यदेवस्य स्वकोमंत्रोनाविद्यते तस्यनाममंत्रं वैष्णवान्तंजुहोति ॥

(तत्तदग्नौहोमेमन्त्रविशेषः)

अथाहवनीये पुरुषसूक्तं, भृगुमार्कण्डेययोर्मंत्र, ऐंद्रं, आग्नेयम्;अन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं, ब्राह्मं याम्य नैरुतं; गार्हपत्ये 'अतोदेवा'इतिवैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं वारुणं, वायव्यम्; आवसथ्ये एकाक्षरादिसूक्तं, रौद्रं, कौबेर, ईशानदेवत्यं द्वादशाऽष्ट चतुरोवा पर्यायतोजुहोति। पौंड रीके विष्णुगायत्र्याऽब्जं, बिल्वपत्रंवा, घृताक्तं अष्टाशतं जुहुयात्। विष्णुसूक्तं, ब्राह्मं, 'विष्णुस्सर्वेषा' मित्यादिपा रमात्मिकं, वैष्णवान्तं जुहुयात् ॥

(विष्ण्वादिमूर्तीनांप्रधानमन्त्राः)

अथातःपारमात्मिकाऽनुक्रमणम् 'विष्णुस्सर्वेषां, सुसूक्ष्म, ज्योतिर्वा, ईशोयस्मात्, रायामीशो, योब्रह्म शेद्वा, योवात्रिमूर्तिः, यद्वाकृतं, कःकोशमंगे यंयज्ञे' रिति प्रथमं; 'योवागविष्टो, योवावायुः, त्वमग्ने, त्वंजीवो, भूमे र्वितन्वन्, मनस्त्वं, त्वंबुद्धिः,यत्सूक्ष्मान्, यस्यवाभयात्, यंत्वांसर्वं' मितिद्वितीयं; 'यस्त्व, कामोभूत्वा, अंगादंगात्, योमोहयन्, योवादशात्मा, योब्रह्मा; सारस्वतोवा, योवा परंज्योतिः, योदोष, यस्यैताब्रह्मे' तितृतीयं, 'वाकोवा, द्वावेतौ, योवाआयुः, योवातेजः, सासंपायात्, योवासं योगः, सहस्रंवा, स्वातिका, सत्वंवाउद्रेकं; सत्याज्योति' रितिचतुर्थं; 'सत्व सत्यं, सत्तोद्योगः, कामीमिमा' आर

णीवा, तत्सत्वोवाविष्णुः, ततूभूर्भूस्थम्, आपोआपः, त्रयी वाकाम, द्वौवामुख्यौ, सएकैक' इतिपंचमं, 'स्वयमादिः, यत्स्वयंसृष्टं, स्वौजसासर्वं, क्ष्मामेकां, यःकुंधरमाणो, योवा पृथ्वीं, द्यांगामुशंतीं, प्रजापतेनत्वत्, योधूर्धुरं, योवाऽव्य हिंसी' रितिषष्ठम्, 'तपोनिधिं, योवानृसिंहो, रयिंककु ह्मान्, राकामहं, वेदाहमेनं, दिग्दोषायस्य, पद्मास्यवक्षो, यःपुंडरीकः, रयीणांपतिः, रायांपतन्त्रे, तिसप्तमं, यत्सार भूत. फलोवाएषः, धूर्नोवहंतां, विश्वंबिभार्षि, सोवास्व रूपा, भूर्भुववा, दाक्षायण्यै, आशास्समस्ता, योजंगमानां, योवादशाना' मित्यष्टमं, चत्वारोदोषा, वक्षोवसत्यस्य, अणोरणीयान्, विष्णुर्वरिष्ठो, ओजोजुषन्तां, मामात्म गुप्तां, यंचिन्तयन्तो, पुण्यांचपुण्यः, सोनोभूतं, सत्वैव नित्य' मितिनवमं, 'यागावरिष्ठा, वाय्वन्तरात्मा, सर्वोप रिष्ठात्, तंसर्वभूत, ज्योतिर्ज्योतिः, सत्वंसत्वात्मकं, अनि र्भिण्णं, यस्येच्छालोके, योवेदादिः, योवाऽव्यक्त' मितिदशमं, योवाभूतिः, सत्यस्सत्यस्थं, ऋतंसत्यं, अंशाजिमन्तं, मा मात्मगुप्तां, इत्येकादशम्, इति 'विष्णुस्सर्वेषामित्यादि पञ्चोत्तरशतं, पारमात्मिकमितिविज्ञायते ॥

(वैष्णवान्तहोमानंतरं कर्तव्यम्)

परिवाराणांत्तत्तद्धोमेषु तत्तन्मंत्रं वैष्णवंद्वादशाऽष्ट चतुःपर्यायतोजुहोति विष्णुसूक्तेनपंञ्चस्वाग्निषु दधिक्षीर

घृतलाजैर्युक्तं उप(प)ह्लाहुत्वा सभ्याऽग्निंपौण्डरीकाग्निंच विना सर्वेष्वग्निषु अन्तहोमंहुत्वा अग्नीन्विसृज्य नृत्तगेय वाद्यैश्च रात्रिशेषं व्यपोहयेत् ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे हौत्रशंसनादिसर्वदेवत्यपारमात्मिकानुक्रमणं(णिका) नाम द्वात्रिंशः पटलः ॥ ३२ ॥ श्रीः ॥

(अथ त्रयस्त्रिंशः पटलः)

(पीठावटेरत्नादिन्यासः दक्षिणादानंच)

ततःप्रभाते स्नात्वा आचम्य संध्यामुपास्य देवा दीनद्भिस्तर्पयित्वा ब्रह्मयज्ञंकृत्वा देवालयंप्रविश्य 'प्रतद्विष्णु' रितिसप्तप्रदक्षिणंकृत्वा यज्ञालयंप्रविश्य अर्चापिठे कृतऽवटे पञ्चविंशतिभागंकृत्वा अधिवासितरत्नान्यादाय तस्मिन् ब्रह्माणंइंद्रादिदिग्देवांश्चाभ्यर्च्य पुष्पादीन्संशोध्य 'तेमकनेमि' (वै०मं०प्रं०८-) मित्युक्त्वाऽभिमृश्य तेनैवब्रह्मस्थाने गजंप्रतिष्ठाप्य 'शतधार' (वै०प्र०८-) मितिगरुडं तस्मिन् 'ब्रह्मादेवाना'मितिब्रह्मस्थानेब्रह्ममणिं (तै०आ०८) 'इंद्रंपणदवन्त' (वै०प्र०) मिति ऐन्द्रेवज्रमणिम्, 'अग्नावग्नि' (वै०प्र०८) रिति आग्नेय्यां मौक्तिकं 'यमोदाधारे' (वै०म०६, तै०आ०८) तियाम्ये वैडूर्यम्, 'वसवः प्रथम' (वै०म०प्र०८) इतिनैर्ऋत्यां शंखजं, 'एतशत' (वै०प्र०८) मितिवारुण्यांस्फटिकम्

'मरुतःपरमात्मे' (वै०प्र०६) तिवायव्यांपुष्यकं, 'सो
राजान' (वै०प्र०१) मितिसौम्ये चन्द्रकान्तं, 'ईशान
(वै०म०८) मित्यैशान्यांनीलंच, इंद्राग्न्योरंतरे 'शंन्नोनि
धत्ता' (वै०प्र०८) मिति अमृताश्मकं, 'धाताधातृणा
(वै०म०८) मिति यमाग्न्योरन्तरे लोहिताक्षकं, यमनी
लयोर्मध्ये 'विश्वेदेवस्ये' (वै०म०३) त्युत्पलमणिं, नील
वरुणयोर्मध्ये 'अधिब्रह्मायतता' (वै०प्र०८) मितिप्रवा,
ळ, वरुणवाय्वोरन्तरे 'मम अर्धधान्य' (वै०म०प्र०८)
मिति मनःशिलां, वायुसोमयोर्मध्ये 'अप्सर' (वै०प्र०८)
स्वितिशुक्तिजं, सोमेशानयोरंतरे 'काद्रवेय' (वै०प्र०८)
इति विमलमणिं, ईशानेंद्रयोर्मध्ये 'अर्यम्णःकुंभी' (वै०-
प्र०८)ति मरुदं,सन्यस्य अभ्यन्तरपदेच एन्द्रादीन्विदिक्षु
गैरिक, हरिताळ, मनःशिलां, जनश्यामक, सीस, पारत
सौराष्ट्र, गोरोचनांऽतं तत्तद्दिगीशानांमन्त्रेणऽसंकरंसन्यस्य
तथा शालि, व्रीहि, यव, निष्पाव, नीवार, षाष्टिका, माष,
मुद्ग, तिल, तिल्वादीनांरूपं सुवर्णेनकृत्वा श्रीवत्सादीनि
मंगलादीनिच सन्यस्य पञ्चायुधानि मध्येचतुर्दिक्षु सन्यस्य
मध्येपदे सौवर्णचिह्नानि कूर्मरूपमेघाविद्युल्लताश्च विन्य-
सेत्, एवंकर्तुमशक्तश्चेन्नवरत्नाष्टमंगळपञ्चायुधवर्णचिह्ना
निसन्यस्य तच्छ्वभ्रं दुकूलेनाऽऽछाद्य सुधयापूरयित्वा सु-
दृढंकृत्वा 'विष्णुस्त्वांरक्ष' त्वितिउक्त्वा (वै०प्र०३) अभ्यु
क्ष्य पौंडरीकाग्निंविसृज्य गर्भालयंसंशोध्य उपलिप्य

पैष्ट्याभूमिमलंकृत्य उपरिष्टाद्विमानपलाकमुक्तादामपुष्प मालाद्यैरलंकृत्य अधस्तात्कुसुमाक्षतानाकीर्य, अगरुधूपैः कर्पूरदीपै द्वारपार्श्वे दीपांकुरोपकुंभाद्यैरलंकृत्य यज्ञशाला मागत्य देवेशंप्रणम्य यजमानो गुरुमभिवंद्य अनुज्ञाप्य वस्त्रोत्तरीयोष्णीषाभरणैर्गंधमाल्यैश्चअभिपूज्य देवसन्नि धौ सोदकंसुवर्णंदद्यात् ।

राजाचेत् - चतुष्षष्ठिनिष्कंगुरवे, ग्रामश्चे - दष्टचत्वारिंशत्, इतरेत्वाढ्या एकविंशतिनिष्कं - दद्युः, । अन्येषामप्यशक्तानांदक्षिणादानंनवधाउच्यते - पादाधिकंनवनिष्कमुत्तमोत्तमं, तथाष्टनिष्कमुत्तममध्यमं, तथासप्तनिष्कमुत्तमाधमं, पादाधिकंषण्निष्कंमध्यमोत्तमं; तथापंचनिष्कंमध्यममध्यमं, निष्कचतुष्टयंमध्यमाधमं, पादाधिकत्रयनिष्कमधमोत्तमं, तथानिष्कद्वयमधममध्यमं तथैकनिष्कमधमाधममिति तस्माच्छक्तिंनवंचयेत् । अज्ञाना दर्थलोभाद्वाशक्तिवंचनेकृते तेपदार्थिनएवतत्फलमाप्नुयुः यजमानोरौरवमायाति ।

स्थापकानां सभ्याध्वर्यो र्होतुः पौंडरीकाध्व- र्योश्च आचार्यदक्षिणाचतुर्थांशं, तदर्धमाहवनीया - ध्वर्यूणां, तदर्थं, अन्यपदार्थिनांच, दद्यात् । यज्ञस्य दक्षि णाजीवोभवेत् अल्पदक्षिणायागो यजमानंब्रूणहत्यांप्राप यतिइत्येके । तस्मादवश्यंदक्षिणादानं यथोक्तं कुर्यात् द्रव्यहीने तद्ग्रामयजमानस्यापि द्रव्यहानिः; क्रियाहीने पुण्यक्रियाहानि मंत्रहीने स्वाध्यायायुष्यहानिः श्रद्धाभक्ति

हीने सर्वहानिर्भवति, तस्मात्शास्त्रंसंलक्ष्य यथाविधि समाचरेत् ।

(व्याहृतिहोमादि कुंभादिनयनंच)

अथाध्वर्युस्सभ्याग्निकुंडंपरिस्तीर्य वैष्णवंव्या . हृत्यंतं चतुष्कृत्वाहुत्वा स्विष्टकृदादिपूर्णाहुतिपर्यंतं कृत्वा आलयदक्षिणेप्रथमावरणे महानसे नैर्ऋते पूर्ववत्सभ्याग्नि कुंडंकृत्वा प्रोक्षणोल्लेखनादिकंकृत्वा अग्निंनित्यहोमार्थं निधाय पश्चात्दैवज्ञमभिपूज्य मुहूर्तेसमनुप्राप्ते देवेशं प्रणम्य 'भूम्रपद्ये'(वै०प्र०८) इतिकुसुमांजलिंदत्वा तता दिवाद्यैर्घोषयित्वा वितानैः, ध्वजैः, छत्रैः, पिञ्छैः, चामरै, हेमादिपरिछदै, धूपै, दीपै, रष्टमंगलैः, पंचायुधै, भक्तैश्च, परितो नृत्तगेयवाद्यसंयुक्तं, शकुनसूक्तंसमुच्चार्य, तोय धारापुरस्सरं आचार्यः शिरसाकुंभंधारयन् ,अग्रतोगच्छेत् ततोऽनुस्थापका देवमादाय पार्श्वयोरुभयोर्देव्यौ स्नपनो त्सवबलिबेराणि च क्रमेणैव आलयंप्रदक्षिणंकृत्वा भक्ताभि ब्राह्मणपत्नीभिः दीपांकुरोदकुंभैः प्रत्युत्थानंकारयित्वा आ लयमाविश्य आचार्यो ध्रुवस्य दक्षिणे धान्यपीठे कुंभंसंन्य सेत् । स्थापकाः 'प्रतद्विष्णु'रिति कौतुकंब्रह्मस्थाने प्र क्षिप्य (प्रतिष्ठाप्य) पार्श्वयोरुभयोर्देव्यौ तद्दक्षिणेस्नापनं उत्तरेचोत्सवं बलिबेरंच स्थापयेयुः, अथवादक्षिणेचोत्सवं उत्तरेस्नापनमित्येके । देवस्यपादौस्पृष्ट्वा विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, एकाक्षरसूक्तंच(वै०प्र०१-)जप्त्वादक्षिणे श्री देव्याः पादौस्पृष्ट्वा श्रीसूक्तंवामेमहीदेव्याः पादौस्पृष्ट्वा

महीसूक्तंजपेत्। ध्रुवस्यदक्षिणेचउत्तराभिमुखास्तिष्ठन् आत्म सूक्तंजप्त्वा समाहितोदेवंध्यायन्। सुवर्भुवर्भूरिति विंबस्य मूर्धनाभिपादेषु क्रमेणविन्यस्य प्रणवैरावेष्टयेत्।

(न्यासमंत्रस्वरूपम्)

एषांत्रयाणांन्यासमंत्रस्वरूपंवक्ष्ये - षण्डपुंस्त्रीरूपा नृग्यजुस्साममयान् सितहेमश्यामनिभान् रक्तश्यामशु-क्लवस्त्रान् खड्गदंडपद्मधरान् प्रसन्नशीतसौम्यलोचना न् स्मृत्वान्यसेत्। एषांत्रयाणामास्तिकऋषिः, त्रिष्टुप्छंदः विष्णुर्देवतेतिच स्मरेत्। यकारंपादयोरन्तरेपीठे हृदये अकारंचन्यस्यतौप्रणवैर्वेष्टयेत्। तयोःस्वरूपंवक्ष्ये यकारं पुंरूपं कनकाभंसितांबरं द्विभुजं पुष्पदंडधरं स्मृत्वा न्यसेत्। अस्य ऋषिरंतर्यामी छंदोदेवीगायत्रं वायुर्देवतेतिचस्मरेत्। अकारंपुंरूपं कदंबकुसुमप्रभं पीतांबरधरं वैष्णवीशक्तिसं-रूढं चतुर्भुजं अभयकट्यवलंबितहस्तं चक्रशंखधरं स्मृ-त्वा न्यसेत् अस्यऋषिर्ब्रह्मा देवीगायत्रीछंदः परमपुरुषो देवताइतिचस्मरेत्। एतानेवंध्यात्वा अक्षराणिसंस्कृत रूपेणविलिखेत्। अक्षराणिपृथक्पृथक्प्रणवैर्वेष्टयेत्। प्रणवस्वरूपमुत्तरतोवक्ष्यामः।

(आवाहनक्रमः)

'इदंविष्णु'रितिमंत्रेण कुंभस्थमाधावं शक्तियुतं कूर्चेनादाय 'आयातुभगवान्'इति बिंबस्यमूर्ध्निविष्णु-मावाहयामीतिसंश्राव्य आवाहयेत्। तत्पीठंपरितः पुरुषाद्यावरणत्रयदेवानां तत्तन्नाम्नासमावाह्य श्रीदेव्या

दक्षिणेश्रीकारं, वामेभूमेर्लकारंच, हृदयेसन्यस्य तत्तन्मन्त्रेणाऽऽवाह्य, ततोब्रह्मणोमकारं, शंकरस्यशकारं, पुण्यस्य मकारं भृगोश्चलकारंबीजाक्षरं, सन्यस्य तत्तन्मंत्रैस्ततन्नाम मंत्रंसंयोज्याऽऽ(वै०म०८)वाहयेत्। 'संयुक्तमेत दिति ध्रुवकौतुकयोस्संबंधकूर्चंप्रक्षिप्य कौतुकादीनांपूर्वोक्तन्यासंचकृत्वा सौवर्णादिपात्रे शंखेवा पूतवारिणाऽऽपूर्य पुष्पाक्षतकुशकूर्चान्विन्यस्य दीपाद्दीपमिव ध्रुवबेरात्शक्तिं प्रणिधिजले तथाध्यायन्, कौतुकेबिंबेसमावाह्य, तद्दक्षिणे देवींश्रियं, वामेहरिणींचाऽऽवाहयेत्। तथैवस्नपनोत्सव बलिबेरेषु क्रमेणाऽऽवाहयेत्। कुंभस्थोदकेन कौतुकंपरितः सुभद्राद्यावरणत्रयदेवानावाह्य अन्येषुपरिवारबिंबेषु तत्तद्बीजंविन्यस्य तत्तन्मंत्रै तत्तन्नाममंत्रै स्संयोज्याऽऽवाहयेत्।

आचार्यः स्थापकाद्यैस्सहितः पुण्याहंवाचयित्वा ब्रह्मघोषंचकारयेत्। तत्कुंभेनाऽभ्युक्षणंयःकुर्यात्, तस्य मनोवाक्कायकृतंपापं तत्क्षणादेवनश्यति। देवंनित्यार्चनाविधानेनाऽभ्यर्च्य पायसादिहवींषि निवेद्यहोमंहुत्वा बलिं निर्वाप्य, विधिनाबलिबेरमाराध्य बलिंबलिबेरंवा (च) आलयंप्रदक्षिणंकारयित्वा पश्चाद्ब्राह्मणानन्नेनतर्पयित्वा वैष्णवान्संपूज्य तद्रात्रौध्वजारोहणंकृत्वा उत्सवोक्तक्रमेण उत्सवंकारयेत्, अशक्तश्चेत्तद्रात्रौग्राममालयंवाप्रदक्षिणं कारयित्वा स्नपनोक्तक्रमेण स्नपनंकुर्यात्। अस्ययज्ञस्य

प्रथमंअंकुरार्पणं,द्वितीयंसंभारहरणं,तृतीयंमृद्युमोचनं, चतुर्थंबिंबशुद्धिः पंचममग्निमथनं, षष्ठंवास्तुशुद्धिः, सप्तममग्निप्रणयनं अष्टमंकुंभपूजा,ध्याननवमं;कलशस्थापनं, प्रतिसरं, शयनास्तरणंच, दशमं; शयनाधिवासनंएकादशं; वेदाध्ययनंसर्वदेवार्चनंद्वादशं; हौत्रशंसनादित्रयोदशं; प्रधानहोमंचतुर्दशं; देवस्योत्थापनं, स्नानं, पंचदशं; रत्नन्यासंषोडशं; दक्षिणादानमग्निसंग्रहणंसप्तदशं; सप्त प्रदक्षिणंअष्टादशं; चलाचलस्थापनंतयोरावाहनंच एकोनविंशं; अन्यदेवानामावाहनंविंशतिकं; पुण्याहएकविंशं; देवार्चनंद्वाविंशतिकं; ब्राह्मणभोजनंवैष्णवपूजनंत्रयोविंशं उत्सवंचतुर्विंशं; स्नापनंपंचविंशं;महाहविर्निवेदनम् इति क्रमेण एतेषांविपर्यासंनकारयेत्।

एवंयःकुरुतेभक्त्याविष्णोस्स्थापनं ब्राह्मणः श्रद्धधान स्तस्यमनोवाक्कायकृतं पापंक्षिप्रंनश्यति । सर्वयज्ञ फलंलब्ध्वासर्वान् कामानवाप्य दशपूर्वान् दशापरान् आत्मानंचैकविंशतिकं बिष्णोर्लोकं गमयित्वा तद्विष्णोः परमंसायुज्यपदंप्राप्नोति । क्षत्रियो विजयंश्रियं कीर्तिंच लब्ध्वा अन्यूनाऽनेककोशाक्षयबलः सर्वक्षत्रियाभिवंद्यः सागरान्तांमहींप्राप्य चक्रवर्तीभूत्वा विष्णोस्सारूप्य पदं प्राप्नोति । वैश्योधनधान्यसंपूर्ण स्तेजस्वी यशस्वी पुत्रवान् पशुमान् पुण्यमनोरथपुरस्यसामीप्यपदंप्राप्नोति

शूद्रः स्वकुलकर्तुः प्रजावान् तेजस्वी यशस्वी पशुमान् ऐहिकान्भोगानवाप्य विष्णोःसालोक्यंपदं प्राप्नोति । ग्रामस्य राष्ट्रस्य राज्ञ श्च शांतिमारोग्यधनधान्यायुर्विवृद्धिं चकुर्यात् । तस्माद्देवयजनंयष्टव्यामितिविज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्तो विमानार्चनाकल्पे रत्नन्यासप्रतिष्ठाविधिर्नामत्रयस्त्रिंशः पटलः ॥ ३३॥

(चतुस्त्रिंशःपटलः)

परिवाराणांपृथक्प्रतिष्ठाविधिंवक्ष्ये - द्वारं विधिव त्कृत्वा षडंगानि विधिनाशिल्पिनायोजयेत् । प्रथमंपङ्क्तिका मूर्ध्वाननां दक्षिणाशिरस्कां न्यस्य, तदूर्ध्वे दक्षिणस्तंभमुत्त राभिमुख, उत्तरसंस्तम्भं दक्षिणाभिमुखं, तयोरुपरिष्ठा दुत्तरपङ्क्तिकां अधोमुखीं, उत्तरशिरस्कांन्यस्य, अन्तरेदक्षिण कवाटमुत्तराभिमुखं, उत्तरकवाटंदक्षिणाभिमुखं, संस्थाप्य शिल्पिनांविसृज्य; तद्द्वाराभिमुखेचोत्तरे वास्तुहोमंहुत्वा, पर्यग्निकृत्वा, पंचगव्याद्भिस्संशोध्य, षडंगानिप्रत्येकं वस्त्रे णावेष्ट्य, अग्निमुखे धान्यपीठे कुंभंसंन्यस्य, आचार्य उत्त राभिमुखमासित्वा, ध्यायन् धातारं, विधातारं, भुवंगं, पतंगं, पातिरं वरुणंच, तस्मिन्कुंभांऽभसि समावाह्य,पश्चा द्धौत्रंप्रशंस्य, धात्रादीनामावाहनं, जुष्टाकारस्वाहाकारान् कृत्वा, धात्रादिषट्दैवमंत्रान् प्रत्येकंदशपर्यायं सवैष्ण वंच हुत्वा, प्रभाते तत्कुंभोदकेन धात्रादीन्समावाह्य,

अभ्यर्च्य,हविर्निवेदनंचकारयेत्। ब्रह्मेशयोः,भृगुमार्कंडेय योश्च, मुखमंटपे सोपानेवा दक्षिणोत्तरयोः पृथगेव होमं हुत्वा, कुंभपूजनंचकारयेत् ।

मणिकादीनांद्वारपालानां तत्तत्पार्श्वेऽभिमुखेवा होमंकुंभपूजनंच । अन्येषांपरिवाराणां तत्तदालयाभिमुखे सर्वेषांपृथगेव वास्तुहोमंहुत्वा, अभिमुखेशय्यावेदिं द्विहस्तायतविस्तारां तत्तद्विंबार्धाधिकमानांवा, तत्तुरीयांशोत्सेधं संकल्प्य, तत्तन्मन्त्रेण पूर्ववदक्ष्युन्मेषणाधिवासनादीनि कृत्वा, पश्चादौपासनाग्नावाघारं हुत्वा, कुंभां श्चतुरादकसंपूर्णान् खंडस्फुटितकालरहितान् संगृह्य, तंतुनापरिवेष्ट्य, अद्भिरापूर्य, वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य, रत्नंसुवर्णंवा, तत्तदायुधसहितं, तत्तन्मन्त्रेण तत्तत्कुंभेप्राक्षिप्य, सप्तभिःकलशैः संस्नाप्य, शय्यावेद्यां धान्योपरि पंचवस्त्राण्यास्तीर्य, प्रतिसरंबध्वा, तत्तन्मन्त्रेण शाययित्वा, उत्तराच्छादनंकृत्वा, हौत्रंप्रशंस्य तत्तन्मूर्तिमन्त्रेण आवाहन ग्ष्टाकारस्वाहाकारानहु(कृ)त्वा; सर्वेषां परिवाराणां तत्तन्मंत्रान् सवैष्णवान् षोडशकृत्वो द्वादशकृत्वो वा जुहुयात्, रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभातेस्नात्वा, आलयमाविश्य, कुंभंबिंबंचसमानीय, तत्तन्मंत्रेण रत्नन्यासंकृत्वा, तत्तन्मंत्रेण तत्तन्मंत्रेण तत्तद्बेरहृदये तत्तद्बीजाक्षरंन्यस्य, तत्तन्मंत्रेणाऽऽवाह्य, अभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे परिवाराणां पृथक्[illegible]विधिर्नामचतुस्त्रिंशः पटलः ।३४।

(अथ पंचत्रिंशःपटलः)

अथनव षट्पञ्चमूर्तीविधिंवक्ष्ये - सहस्राधिकविप्र वासेग्रामे मध्ये, पश्चिमेवा, नवहस्ताद्येकषष्ठिहस्तान्तं द्विहस्तविवृद्ध्या, सप्तविंशतिभेदेषु इष्टमानंविनिश्चित्य - तन्नैकाशीतिविभागंकृत्वा, मध्येपञ्चविंशतिभागमूर्ध्वतल करणार्थं दृढतरं यथालक्षणं परिकल्प्य, तत्परितः प्रागादि चतुर्दिक्षु पुरुषसत्याऽच्युताऽनिरुद्धानां गर्भागारं दश- भागं तत्प्रमुखेनिर्गम युक्त्याकृत्वा, तत्सम प्राच्यांमुख मंटपं तस्यादीनांमुखमंटपं तद्गर्भागारसमं त्रिपादमर्धंवा ध्येवंविमानं नळिकाद्यलंकारयुतं चतुर्मुख चतुर्द्वारं चतु- ष्कूटं त्रिशालंहारापञ्जरनासिकाद्यैस्सहकृत्वा, द्वितीयतले विस्तारं पूर्ववदेक शीतिभागंकृत्वा, तन्मध्ये पञ्चविंशति भागंविष्णोर्वैकुण्ठस्य स्थानागारं तत्परितोऽलिन्द्रं चतुर्विं- शतिभागं तद्बाह्ये द्वात्रिंशद्भागं बाह्यकुड्यंकूटशालाद्यै रूपशोभितं मुखमंटपसोपानसंयुक्तं कृत्वा, तस्यालिन्द्रे दक्षिणे नरनारायणयोर्दक्षिणेनागारं पश्चिमेनृसिंहस्य उत्त रेवाराहस्यचाऽ गारंयुक्त्यापरिकल्प्य, तृतीयतलविस्तारा यामं यथालक्षणं देवेशस्यशयनागारं मुखमंटपसंयुक्तमेवं त्रितलैर्युक्तं नवमूर्तीविमानंकारयेत् ॥

(षन्मूर्तिप्रतिष्ठाविधानम्)

षन्मूर्त्तिप्रतिष्ठाचेत् एवंविमानंत्रितलंकृत्वा नर-नारायणनारसिंहान्विना त्रितीयतलेदेवेशंशयानं द्वितीय तलेविष्णुमादिमूर्तिं अधस्तलेपुरुषादीन् पूर्ववत्स्थापयेत्।

अथविमानेद्वितले अधस्तले विष्णुमादिमूर्तिं भोगास नमार्गेणप्रतिष्ठाप्य तत्परितोऽलिंद्रं चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारयुतं यत्प्रधानं तन्मुखमंटपसंयुक्तंकृत्वा, तत्प्राच्यामलिंद्रे दक्षिण भागे भित्तिमाश्रित्यपुरुषं प्राङ्मुखं, दक्षिणेऽलींद्रेदक्षिणा मुखंसत्यं, तथैव पश्चिमेअच्युतं, उत्तरेअनिरुद्धं, देवीभ्यां सहितंवाकृत्वा, ऊर्ध्वतलेयोगेशं योगशयनंवासंस्थाप्या-र्चयेत् ।

(पञ्चमूर्तिप्रतिष्ठक्रमः)

पञ्चमूर्तिप्रतिष्टाचेत् - विमानतलंकृत्वा, ऊर्ध्वतले विष्णुमादिमूर्तिम्, अधस्तलेपुरुषादीन् पूर्ववत्स्थापयेत्। अथवाद्वितीयतलेविष्णुं पूर्ववत् संस्थाप्याऽधस्तले अभ्य-न्तरंघनसुयुक्त तत्परितःसालींद्रं चतुर्दिक्षु चतुर्द्वारयुतं प्रधानंमुखमण्टपसंयुक्तंकृत्वा, अलींद्रे प्राङ्मुखादीन् पुरुषा दीन् देवीभ्यांसहितंरहितंवास्थापयित्वाऽर्चयेत् । एवं-यथोक्तविधिना सर्वाणिध्रुवबेराणिकर्तुमशक्तश्चेत् - उक्त-विमानेष्वेकस्मिन्विमानेचैकतलप्रासादं नवहस्तादहीनं निश्चित्य तस्मिन्नेकाशीतिविभागंकृत्वा तन्मध्येनवभागं

गर्भागारं तत्परितःषोडशभागमभ्यन्तरं तत्परितश्चतुर्विं - शतिभागमलिंद्रं तद्बाह्येद्वात्रिंशद्भागंबाह्यकुड्यं अथवा तदेकविंशतिशतभागंविभज्य षट्पंचाशद्भागंअलिंद्रं च-त्वारिंशद्भागंबाह्यकुडयं कारयेदित्येके ।

तत्समं, त्रिपादमर्धंवा, मुखमण्टपंदक्षिणपश्चिमो-त्तरं मूर्तीनांद्वारदेशे जालकैर्युक्तं बाह्यभित्तिविस्तारसम मभ्यन्तरभित्तिविस्तारं सप्तदशोत्सेध, मर्धाधिकं, पादोन द्विगुणं, द्विगुणंवा, विमानोत्सेधं तदष्टभागंकृत्वा, एकां-शमधिष्ठानं, तद्विगुणंस्तंभायाम, मेकांशंप्रस्तरं, बाह्य भित्तौसंयोज्य अभ्यन्तरभित्तेरुपरिकंठमेकांशं,द्व्यंशंशिख रं, एकांशांपिण्ड(स्थपि)केत्येवमेकतलप्रासादंपरिकल्प्य, तस्मिन्गर्भालये दौविकेभागे विष्णुमादिमूर्तिं भोगासन मार्गेण ध्रुवबेरंप्रतिष्ठाप्य, पुरुषादिमूर्तीनामादिमूर्त्तेभिन्न-त्वात् ध्रुवबेरंविना आदिमूर्त्तेरनुरूपं विष्ण्वादीनिसर्वाणि कौतुकबेराणि विधिनाकारयित्वा, गर्भागारे ब्रह्मपदे विष्णु मादिमूर्तिं, मलिंद्रेद्वारदक्षिणेप्राङ्मुखंपुरुषं दक्षिणेसत्यं, पश्चिमेअच्युतं, उत्तरेअनिरुद्धं, द्वारस्योत्तरपार्श्वेशयानं, दक्षिणेसत्यस्यपश्चिमेनरनारायणौ, पश्चिमेअच्युतस्योत्तरे नृसिंहम्, उत्तरेअनिरुद्धस्यपश्चिमेवाराहंस्थापयेत् ।

अथवा तत्तद्वित्तावाभासंध्रुवंसंकल्प्य, ध्रुवकौ - तुकसंयुक्तंकारयेदितिकेचित् । अथवापुरुषादीनाम -

भ्यन्तरभित्तौ गुहासु रत्नन्यासंकृत्वा कौतुकानेव - स्थापयित्वा, अर्चयेत् ।

सर्वेषामंशानां (कौतुकानां) आवाहनंविसर्जनंच आदिमूर्त्तावेव नित्यहोमबलिदानबल्युद्धरणस्नपनोत्सवा - दीन्यादिमूर्त्ते(रे)रिवकारयेत् । अन्यत्सर्वसमानं, पुरुषा- दीनामेवतौविनातत्रार्चनमेवकारयेदित्येके ।

अवा द्वितालप्रासादमेवंकल्पयेत् ।विमानोत्सेधं चतु र्दशभागंकृत्वा, सार्धांशमाधिष्ठानं, तत्द्विगुणंस्तंभायामं, सार्धांशंप्रस्तरं, बाह्यभित्तौसंयुज्य,अलींद्रंविसृज्य अभ्यंतरं भित्तेरुपर्यूर्ध्वभूमेः पादंद्व्यर्धांशं, प्रस्तरमेकांशं, सपादां शंकंठं, सपादद्व्यंशंशिखर, मेकांशंस्थूपितुंगं, बाह्यभित्ते रुपरिकूटशालाद्यैरुपशोभितं मुखमंटपचर्यासोपानादिभि र्युक्तं शिल्पिशास्त्रोक्तमार्गेणयुक्त्या कृत्वा, अधस्तलेविष्णुं पूर्ववत्, ध्रुवकौतुकंसंस्थाप्य, पुरुषादीन्पूर्ववत्स्थापयेत् ।

ऊर्ध्वतले शयान,,वकौतुकसंयुक्तं, कौतुकमेववा, मानुषपदेपीठे रत्नानिविन्यस्य, संस्थाप्य, नृसिंहं द्वारस्यो त्तरपार्श्वे अलींद्रेस्थापयेदितिविशेषः ।

अथवा कूटाकारमनर्पितं चतुर्वर्गयुक्तं संकल्प्य, बाह्यभित्तिसमाभ्यंतरभित्तौ सप्तदशोत्सेधंषडंशंकृत्वा, ए- कांशमाधिष्ठानं, द्व्यर्धांशंस्थंभतुंगं, द्व्यंशंशिखर, मर्धां शंस्थूपितुंगमिति एवं शिलयेष्टकयावाभित्तिंसंकल्प्य, लु-

पाविधानेनकृत्वा, लोहैर्लोष्टैर्वाऽऽछाद्य, उपरिस्थूपिकां (एकां) तिस्रः, पंच, सप्त, नववा, कारयेत्। मुखमंटपेनसार्धं वेतिके चित्। ध्रुवबेरंविना विष्ण्वादिसर्वमूर्तीनां कौतुकानेवपूर्ववत्प्रतिष्ठापयेत्। उपरितालार्धेविष्णुमूर्त्तेः प्राच्यामुन्नतंपीठंकृत्वा, तस्मिन्, भित्तौ, गुहायांवा, देवं कौतुकमेवसंस्थाप्य, नृसिंहंद्वारवामे अलीन्द्रे स्थापयित्वाऽर्चयेत्। षट्पञ्चमूर्त्तिभ्योऽधिकमूर्त्तौविनैवंकुर्यात्।

शक्तश्चेत्पुनर्बालगारंकृत्वा, कूटकागारे तस्मिन् प्रतिष्ठाप्य, भ्यर्च्य, नळनाळिकादिषु पूर्ववद्यथोक्तंविमानं ध्रुवबेराणिच कृत्वा, बालगारे अर्चितान् कौतुकादीन् समानीय तस्मिन्विमानेप्रतिष्ठाप्याऽर्चयेत्। अथवा प्रथमंतरुणालयस्थानेकूटाकारंकारयेदितिकेचित्। क्षुद्रविमाने ध्रुवयुक्तंस्थापितंचेत्तस्मिन्महाविमानंकर्त्तुमिच्छेच्चेत्-अन्यत्र विस्तीर्णदेशे यथोक्तंविमानंध्रुवबेराणिचकृत्वा, पूर्वविमानस्थान् कौतुकादीन् समानीय, तस्मिन्विमानेप्रतिष्ठाप्य, अर्चयेत्। पुनरपिपूर्वविमाने ध्रुवानुरूपंकौतुकं यथालाभमानेनकृत्वा, संस्थाप्य,अलाभेसुवर्णं, कूर्चंवा, निक्षिप्य; यथालाभमर्चयेत्। आदिमूर्त्यादीनां [illegible]नादीनिसर्वाणि विष्णोरादिमूर्त्तेरिवसमाचरेदित्याहमरीचिः॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे नवषट्पञ्चमूर्त्तिविधिर्नामपञ्चत्रिंशःपटलः॥ ३५॥ श्रीः॥

(अथ षट्त्रिंशःपटलः)

अथनवमूर्त्तीनांध्रुवबेराणिमानंचवक्ष्ये - धामगर्भ गृहद्वारस्तंभयजमानमानांगुलमानेषु इष्टमानेन ध्रुवबेराणिकल्पयेत्। देव्यौबाहुकर्णसीमामानेन मुन्यादिपरिवारांश्च तत्समेन, त्रिपादेन, अर्धेनवा, कारयेत् ॥

मध्यमतले विष्णुमादिमूर्तिं सिंहासनेसमासीनं श्रीभूमिभ्यां, भृगुपुण्याभ्यां, ब्रह्मशंकराभ्यां, युक्तम्, उपरिभित्त्यूर्ध्वभागे दक्षिणवामयोर्वंदमानौ चामरधारिणौ किष्किंधसुंदरौच कामिनीव्याजिनीभ्यामर्कचंद्राभ्यांयुक्तं प्रथमद्वारस्य दक्षिणे तुहिनं वामेबलिदं, द्वितीयद्वारे तापससिद्धिदौच; तस्याऽलींद्रे दक्षिणामुखौ नरनारायणौ, स्थितौ प्रजापतिशंकराभ्यांअर्चकमुनिभ्यांकामिनीव्याजिनीभ्यामर्कचंद्राभ्यांयुक्तौ; द्वारस्यदक्षिणवामयो श्चक्रचूलिशंखचलिनौच, तस्याऽलींद्रेपश्चिमे नृसिंहं योगासनेसमासीनं कक्ष्ययोरोबद्धं ब्रह्मशंकराभ्यामर्चकमुनिभ्यांअर्कचंद्राभ्यांयुक्तं; द्वारस्यदक्षिणवामयोः चण्डप्रचण्डाभ्यांसहैव कुर्यात् ॥

तस्याऽलींद्रेचोत्तरेचोत्तरामुखंवाराहं पूर्ववत्देवस्य दक्षिणेचंद्रं वामेहलेशं पूजकमुनी ब्रह्मशंकरौ अपरभित्त्यूर्ध्वभागे सनकसनत्कुमारौ चंद्रादित्यौ द्वारदक्षिणवामयो दुर्गां, विघ्नेशंच कुर्यात् ॥

अधस्तले प्राच्यांपुरुषं भोगासनमार्गेणाऽऽसीनं पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां अपरभित्त्यूर्ध्वभागेश्वेत च्छत्रेण, वामयोःचामरधारिणीभ्यां मायासंह्लादिनीभ्यां सनकसनत्कुमाराभ्यां चंद्रसूर्याभ्यांच युक्तंकारयेत्।

प्रथमद्वारे तुहिणबलिंदौ द्वितीयद्वारे शंखपद्म निधी द्वारसोपानस्थलेभित्तौ प्राङ्मुखींश्रियं, वारणाभि षेकयुक्तांकारयेत् ।

दक्षिणे सत्यमूर्तिं दक्षिणामुखं देवीभ्यां पुजक मुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां अपरभित्त्यूर्ध्वभागे छत्रेण चा-मरधारिणीभ्यां जयाभद्राभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां शक्रबृहस्पति भ्यां युक्तं, प्रथमद्वारे नासत्यदस्रौ द्वितीयद्वारे चक्रशंख चूलिनौ दक्षिणे सोपानस्थलभित्तौ दक्षिणामुखंवाग्देवींच कारयेत् ॥

पश्चिमे पश्चिमाभिमुखंअच्युतं देवीभ्यां पूजक मुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां अपरभित्त्यूर्ध्वभागे छत्रेण चामर धारिणीभ्यांजयाभद्राभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां युक्तं; प्रथमद्वारे गुहजांबवौ, द्वितीयद्वारे शंखपद्मनिधी, सोपानस्थलभित्तौ पश्चिमामुखंमन्मथंकारयेत् ॥

उत्तरेचोत्तराभिमुखं अनिरुद्धंदेवीभ्यांसहितं रहि तंवा पूजकमुनिभ्यां ब्रह्मशंकराभ्यां परभित्त्यूर्ध्वभागे छ-त्रेण चामरधारिणीभ्यांजयापुष्टिकाभ्यां सूर्यचंद्राभ्यां युक्तं;

प्रथमद्वारे विद्युदप्सरसो द्वितीयद्वारे चक्रशंखचूलिनौ सोपानस्थलभित्तौचोत्तराभिमुखंमुद्गलं मुनिंचकारयेत् ॥

तृतीयतले योगशयनं दक्षिणशीर्षं अनंतस्यसप्तभिः पंचभिर्वाफणैःछन्नमौलिं द्विभुजं पूजकस्थाने मही मार्कंडेयौ देवस्यदक्षिणहस्तंमार्कंडेयशिरसिन्यस्तं वामं समुद्धतकटकं पादंदक्षिणंप्रसारितमीषत्कुंचितं नाभ्यंबुज समासीनंब्रह्माणं पंचायुधान् गरुडंच उद्देश्यकरतलप्रहारयुक्तं पादपार्श्वेमधुकैटभौच दक्षिणपार्श्वे कार्कंणं सनकं वामेभारतीं सनत्कुमार ऊर्ध्वेवेदान् दक्षिणोत्तरयोः ब्रह्मशंकरौ प्रथमद्वारेगंगायमुने द्वितीयद्वारेसुरसुंदरौच कारयेत् ।

ब्रह्मस्थानेकौतुकं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं अनंतोत्संकेआसीनं फणैस्सप्तभिःपञ्चभिर्वाछन्नमौलिं कारयेत् ॥

आदिमूर्तीनांसर्वासांमूर्तीनां तत्तत्कौतुकबिंबानां पूर्वोक्तविधिना तत्तध्द्रुवबेरानुरूपं, विष्णुंचतुर्भुजंवा, कारयेत् ।

इन्द्रादिलोकपालानाम् अन्येषां परिवाराणा नव भेदेष्वेकमार्गेण नवषट्पञ्चमूर्त्तीः विमानेकारयेत् ॥

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पेनव षट्पञ्चमूर्त्तिकल्पनंनाम षट्त्रिंशःपटलः ॥ ३६ ।

श्रीः

श्रीगुरुभ्योनमः श्रीरामायनमः श्रीवेंकटेशःप्रसन्नः ।

(अथसप्तत्रिंशः पटलः)

(नवषट्पञ्चमूर्तीनां प्रतिष्ठाविधिः)

(आचार्यवरणम्)

अथनवषट्पंचमूर्त्तीनांप्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये-पूर्वोक्ते षुनक्षत्रेषु एकस्मिन् यजमानानुकूले नक्षत्रे प्रतिष्ठां कुर्यात् । तद्दिनात्पूर्वं यथोक्तमंकुरानर्पयित्वा नवमूर्त्तीःसमुद्दिश्य प्रत्येकमाचार्यंस्थापकानृत्विजश्च पूर्वोक्तलक्षणसंपन्नान् उक्तदोषविवर्जितान् वरयेत् ॥

(आदिमूर्तेः प्रतिष्ठाक्रमः)

तथैवसंभारान् संभृत्य, आलयाभिमुखेविष्णोरादिमूर्त्तेर्यागशालां पञ्चहस्तायतविस्तारां षट्त्रिंशत्पादसंयुक्तां प्रपां कृत्वा, तन्मध्येवर्षनिवारणकूटंकृत्वा, तस्मिन् पञ्चविंशतिभागंकृत्वा तन्मध्यपदे शय्यावेदिं, तद्भित्तिसममाऽऽयामविस्तारां, तत्तुरीयांशोत्सेधां, दर्पणोदरवत्स्थलं संकल्प्य, परितश्चाऽष्टसुपदेषु उपपदेष्वष्टांऽगुलोत्सेधानि स्थलानिकृत्वा, शय्याः वेद्याः पूर्वे सभ्यमाहवनीयंच, याम्येअन्वाहार्यम्, पश्चिमेगार्हपत्यं, सौम्येचावसथ्यम्, आग्नेय्यांपौण्डरीकं, नैरृत्यांविष्टरं, वायव्यांसंभारवेदिम्, ऐशान्यांस्नानश्वभ्रंच तद्बाह्ये षोडशभागैकभागांगुलोत्सेधंस्थलंकृत्वा इन्द्रादिदिग्देवानां तत्तद्दिक्षु औपासनाग्नि

कुंडानिकृत्वा इन्द्राग्न्योर्मध्येगरुडस्य यमपावकयोर्मध्ये ब्रह्मणो यमनीलयोर्मध्येभृगोः, नीलवरुणयोर्मध्येश्रीदेव्याः, वरुणोदानयोर्मध्येमहीदेव्याः, वायुसोमयोर्मध्येमार्कंडेयस्य, सोमेशानयोर्मध्येशंकरस्य, इन्द्रेशानयोर्मध्ये विष्वक्सेनस्यच, अन्येषांपरिवाराणांतत्तद्दिक्षुयागशालां परितश्चौपासनाग्निकुंडानिकुर्यात् ॥

तेषांबेरमालयंयदिस्यात् तत्तदभिमुखेच, औपासनाग्निकुंडं कुंभपूजनंच पृथगेव कुर्यात् । बिम्बाभावेपि इन्द्रादीशानपर्यन्तानां द्वारेषु द्वारपालानां न्यक्षादीनामभिमुखे श्रीभूतस्थानपायिनं च होमंकुर्यादितिकेचित् ।

(पुरुषादीनां यागशालादिलक्षणम्)

प्राच्यांपुरुषमूर्त्तेर्यागशालां षोडशस्तंभसंयुक्तां तन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरग्निकुंडानिच परिकल्प्य, आलयाद्दक्षिणे तद्द्वाराभिमुखे सत्यमूर्त्तेर्यागशालां तन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरग्निकुंडानि परिकल्प्य, तद्दक्षिणे नरनारायणयोर्यागशालां तन्मध्येशय्यावेदिं तन्मध्येचतुरग्नीन्संकल्प्य, पश्चिमेअच्युतमूर्त्तेर्यागशालां तन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरग्नीन्, तत्पश्चिमेनृसिंहस्य यागशालांतन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरग्नीन्परिकल्प्य, उत्तरे अनिरुद्धमूर्त्तेर्यागशालां तन्मध्येशय्यावेदिं परितश्चतुरग्नीन्परिकल्प्य, तस्योत्तरेवाराहस्य यागशालां तन्मध्ये

शय्यावेदिंपरितश्चतुरग्नीन् परिकल्प्य, अन्यत्सर्वंपूर्ववत्कुर्यात् ।

आलयस्योत्तरेश्रामणकाग्निकुंडंकृत्वा सूत्रोक्तविधिनावास्तुहोमंहुत्वा सर्वत्रपर्यग्निपञ्चगव्याभ्यांसंशोध्य प्रोक्षणैःप्रोक्ष्य अधिवासनगतान्देवान् संधायाभिषिच्य वस्त्रोत्तरीयाद्यैर्विभूष्या अष्टोपचारैरभ्यर्च्य आलयमावेश्य तत्तद्यागशालायांपश्चिमे विष्टरेप्राङ्मुखान्देवान् संस्थाप्य सर्वेष्वग्निकुंडेषुआघारंहुत्वा सर्वेषांआचार्यः(र्याः)पूर्ववत्प्रत्येकंकुंभपूजनंकुर्या(र्युः)त् । यजमानःआचार्यान्वस्त्राद्यैरलंकुर्यात् ।

कुंभानादायतंतुनापरिवेष्ट्य प्रक्षाल्य नाद्येयैराधावैःपूरयित्वा पृथक्पृथक्वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य प्रत्येकं नवरत्नानि सौवर्णानिअष्टमंगलपंचायुधवर्णचिह्नानिच विन्यस्य, तत्तदगारे, बालागारेवा, देवाभिमुखेधान्यराश्युपरिकुंभान्संन्यस्य, पूर्ववध्यात्वाऽऽवाह्य, पश्चात् स्थापकानाहूय, आदिमूर्त्यादीन्यथाक्रमेणाऽऽआचार्याःतत्तत्समादायपुरतोगच्छेयुः ।

तत्तद्यागशालामासाद्य स्नानश्वभ्रेप्रतिष्ठाप्य, सप्तभिःकलशैःसंस्नाप्य, वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृत्य, अभ्यर्च्य, पुण्याहान्ते प्रतिसरंबध्वा, तत्तद्वेद्यांधान्योपरि पञ्चशयनानि, वासांसिवाऽऽस्तीर्य तथैवशाययित्वा उत्तराछादनं

कृत्वा होतॄन्सर्वान्वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य तत्तत्प्रधान होमे हौत्रंप्रशंस्य, तथैवाऽऽवाहनादीनिकुर्यात् ।

विष्णुमूर्तेःशयानस्य सभ्यं, पुरुषमूर्त्तेराहवनीयं, सत्यमूर्त्तेरन्वाहार्यं, अच्युतमूर्तेर्गार्हपत्यं; अनिरुद्धमूर्त्ते रावसथ्यं; नरनारायणयोरन्वाहार्यं; नृसिंहस्यगार्हपत्यं; वाराहस्याऽऽवसथ्यं; प्रधानाग्निरित्युच्यते ।

पश्चादादिमूर्त्तेस्सभ्याग्निंपरिस्तीर्य, परिषिच्य, पालाशेध्मान्गृहीत्वा मूलाग्राभ्यांघृताक्तान्, विष्णुगायत्र्या जुहुयात्, उपभृता वैष्णवमाज्येन, जुह्वापक्वंसाज्यंवैष्णवेन, स्रुवेणाज्यमादाय, विणुसूक्तम् अग्निहोत्रहविण्या पुरुषसूक्तंच, दशपर्यायतोयजेत् ।

सहस्राहुतिमिष्ट्वा, पञ्चवारुणं, यद्देवादींश्च, ब्रह्म जज्ञानादिसर्वदेवत्यमन्त्रान् वैष्णवं, मिन्दाहुतीर्विच्छिन्नंच, सकृज्जुहुयात् । आहवनीये पुरुषसूक्तं, अन्वाहार्येविष्णु सूक्तं, गार्हपत्येवैष्णवं, आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, त्रिर्जुहुयात् । विष्णुसूक्तेन पंचस्वाग्निषु क्षीरदध्याज्यलाजान्युक्तान् उपजुह्वा जुहुयात् । आज्यंस्रुचागृहीत्वा वैष्णवं सकृध्दुत्वा पौंडरीके वैष्णवंजुहुयात् । अब्जशतं, बिल्वपत्रंवा, घृताक्तं विष्णुगायत्र्याजुहुयात् । पुरुषसूक्तं, 'विष्णुः सर्वेषा' मित्यादिपारमात्मिकं, देवंध्यायन्जुहुयात् । परिषदांहोमेषु तत्तन्मन्त्रान् द्वादशाष्टपर्यायतोजुहुयात् ।

(तृतीयतलस्थशयानस्य)

तृतीयतले शयानस्य शयनस्थापनमार्गेण पञ्चाग्नी नांहोमं हौत्रशंसनं मूर्त्यावाहनादिकंचाचरेत् ।

(पुरुषस्य)

अधस्तले प्राच्यांपुरुषमूर्ते र्यागशालायामाहवनीयेपुरुषसूक्तमन्वाहार्येविष्णुसूक्तं गार्हपत्येवैष्णवं श्रीदेवत्यं पूजकमुन्योर्मंत्रं आवसथ्ये एकाक्षरादिसूक्तं महीदेवत्यं रौद्रंच जुहुयात् ।

(सत्यस्य)

दक्षिणेसत्यमूर्त्तेर्यागशालायामन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं, गार्हपत्येवैष्णवं, श्रीदेवत्यंब्राह्मं आवसथ्ये एकाक्षरादि सूक्तं, भूमिपुण्ययोर्मंत्रं, आहवनीयेपुरुषसूक्तं, महीदेवत्यं, रौद्रंच, जुहुयात् ।

(अच्युतस्य)

पश्चिमे अच्युतमूर्त्तेर्यागशालायां गार्हपत्येवैष्णवं, आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, श्रीदेवत्यं, ब्राह्मं, आहवनीये पुरुषसूक्तं, मुन्योर्मंत्रं, अन्वहार्येविष्णुसूक्तं, महीदेवत्यं, रौद्रंच जुहुयात् ।

(अनिरुद्धस्य)

उत्तरे अनिरुद्धमूर्त्तेर्यागशालायां आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तम्, आहवनीयेपुरुषसूक्तं श्रीदेवत्यं,बाह्मं; अन्वाहार्येविष्णुसूक्तं, मुन्योर्मंत्रं, गार्हपत्येवैष्णवं, महीदेवत्यं वैष्णवंच, जुहुयात् ।

(नरनारायणयोः)

दक्षिणे नरनारायणयो यागशालायाम् अन्वाहार्येविष्णुसूक्तं, विष्णुगायत्रीं च, गार्हपत्येवैष्णवं, आदित्य देवत्यं, आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, आहवनीये पुरुषसूक्तं, प्राजापत्यं च जुहुयात् ।

(नृसिंहस्य)

पश्चिमे नृसिंहस्य यागशालायां गार्हपत्येवैष्णवं, 'योवानृसिंह' इतिएकं, आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं, ब्राह्मम् आहवनीये पुरुषसूक्तम् अन्वाहार्येविष्णुसूक्तं, रौद्रंच जुहुयात् ।

(वाराहस्य)

उत्तरेवाराहस्य यागशालायां आवसथ्ये एकाक्षरादिसूक्तं, 'यत्स्वयंसृष्ट' मित्येकं महीदेवत्यं, आहवनीये पुरुषसूक्तं, (ब्राह्ममाहवनीयेपुरुषसूक्तं) ऐंद्रं, अन्वाहार्ये विष्णुसूक्तं, गार्हपत्येवैष्णवं, वारुणं च, जुहुयात् ।

सर्वान् मंत्रान् षोडद्वादशपर्यायतोजुहोति पुरुषादीनांचतुर्णां नरनारायणनारसिंहवाराहाणांच, तत्तत्प्रधानाग्निमेवहुत्वा यथोक्तंहोमंजुहुयादित्येके । विष्णुमूर्तेस्सभ्यंपौंडरीकंच अन्येषां तत्तत्प्रधानाग्निंच विना सर्वहोमे अन्तहोमंहुत्वा,रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभातेत्वाचार्यःस्थापकाद्याश्चस्नात्वा, आलयमाविश्यप्रदक्षिणंकृत्वा, तत्तद्याग

शालामागत्य, पूर्ववत्सर्वान्देवानुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, गर्भालयेषुसर्वेषु कौतुकपीठे रत्नन्यासंकृत्वा, सभ्याग्निंविना सर्वहोमेष्वन्तहोमंजुहुयुः । यजमानः आचार्यादिभ्यो यथोक्तदक्षिणांदेवसान्निधौसोदकंदद्यात् । सभ्याग्निंपरिस्तीर्य अंतहोमंहुत्वा, तमग्निंनित्यहोमायविन्यसेत् ।

पश्चात्सुमुहूर्तेप्राप्तेतत्तद्यागशालामागत्य, तत्तदाचार्यादयः, 'भूःप्रपद्य' इतिक्रमेणकुसुमांजलिंदत्वा, तंतं देवंप्रणम्य, सर्वालंकारसंयुक्तं, सर्ववाद्यघोषसमायुक्तं, तोयधारापुरस्सरं, शकुनसूक्तंसमुच्चार्य, आचार्याः कुंभानाहृत्य शिरसाधारयन्तोऽग्रतोगच्छेयुः । स्थापकाः कौतुकादीन्यादायानुगच्छेयुः, आलयंप्रदक्षिणंकृत्वा पूर्वंविष्णुमादिमूर्तिं, पश्चात्पुरुषसत्याच्युतानिरुद्धांश्च, शयानंदेवं, नरनारायणनारसिंहवाराहाँश्च क्रमेणानीय तत्तद्गर्भागारंप्रविश्य तत्तद्ध्रुवबेरस्यदक्षिणपार्श्वे कुंभान्सन्सयेयुः । 'प्रतद्विष्णु' रितिकौतुकबेराणिसंस्थाप्य, पार्श्वयोःदेव्यौच, पूर्ववत्स्थापयेयुः ।

आत्मसूक्तंजप्त्वा ध्रुवबेरस्यपादौस्पृष्ट्वा,सूक्तानिजप्त्वा, तथैवमंत्रन्यासं (अक्षरन्यासं) चकृत्वा, समाहितोदेवंध्यायन् पूर्ववत्समावाह्यपुण्याहंकृत्वा, नित्यार्चनाविधानेनाऽभ्यर्च्य, पायसादीनिहवींषि निवेद्य, होमंहुत्वा, बलिंनिवाप्य, बल्युद्धरणंचकारयेत् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वंसमानं ।

षण्मूर्तिप्रतिष्ठाचेद्विष्ण्वादिपंचमूर्तीश्शयनंचयथो-क्तविधिनाप्रतिष्ठापयेत् ॥

(अशक्तविषयककल्पः)

एवंसर्वासांमूर्त्तीनां पृथक्कर्त्तुमशक्तश्चेत् प्राच्या मेकां यागशालां पूर्ववत्कृत्वा मध्यपदे विष्णोः प्रागादीशा नान्तमष्टसुपदेषु यथाक्रमेण संवेशयन्यथाक्रमेणानन्त शयनपुरुषसत्यनरनारायणाच्युतनृसिंहानिरुद्धवाराहा - णांशयनवेदिंतत्प्राच्यां तत्प्रधानाग्निंचकृत्वा एकाग्नि विधानेन प्रतिष्ठापयेदितिकेचित् ॥

(अशक्तानां नवमूर्त्यादीनां प्रतिष्ठाविशेषः)

अशक्तानामेकतलप्रासादेनवषट्पञ्चमूर्त्तीनां प्रति ष्ठाविशेषंवक्ष्ये - पूर्ववदाचार्यएकं, स्थापकादींश्चवरयित्वा, यथोक्तमंकुरानर्पयित्वा, संभारान्संभृत्य, तथैवाक्षिमोच नाधिवासौचकृत्वा, आलयाभिमुखे, दक्षिणेवा, पूर्ववद्याग शालां, महावेदिंचकृत्वा, परितोग्निकुण्डानि, पौण्डरीकाग्नि कुंडंच, कृत्वा, वास्तुशुद्धिंचकृत्वा, सर्वेष्वग्निष्वाघारंहुत्वा, पूर्ववत्कुंभंसंस्थाप्य, आलयेवालागारे, देवाभिमुखे, धान्यो परि कुंभंसंन्यस्य, आचार्यश्चोत्तराभिमुखआसित्वा, पूर्व वध्यायन् कुंभेसर्वान्देवान्समावाह्य, कुंभंसंगृह्य, अग्रतोगच्छेत्। स्थापकाः शकुनसूक्तंसमुच्चार्य, पुर्वंविष्णु मादिमूर्त्तिं, पश्चात्पुरुषादीन् स्नापनोत्सवबलिबेराणिच

आदायाऽनुगच्छेयुः; स्नानवेद्यांमध्येविष्णुं, दक्षिणेश्रियं, पुरुषसत्यनरनारायणनारसिंहाँश्च, उत्तरेमहीं, अच्युतानिरुद्धवाराहाँश्च, शयानंचसंस्थाप्य, एषांदक्षिणपार्श्वेकुंभं संन्यस्य, स्नापनोत्सवबलिबेराणिच, तत्क्रमेणसंस्थाप्य, पूर्ववत्प्रत्येकंकलशैःसंस्नाप्य, वस्त्रोत्तरीयाद्यैर्विभूष्याऽभ्यर्च्य यज्ञालये नैऋते देवान्संस्थाप्य, पूर्ववत्प्रतिसरं बध्वा, ध्रुवबेरेपिप्रतिसरमाबध्य, पुरुषादीनांध्रुवबेरेयदिस्या दाभासंविना प्रतिसरंबंधयेत्।

पूर्ववत्पृथक्पृथक्शयनान्यास्तीर्य, मध्येविष्णु मादिमूर्तिं, देवीभ्यांसह, दक्षिणेपुरुषसत्यनरनारायण-नृसिंहाँश्च, उत्तरेअच्युतानिरुद्धवाराहाँश्च, शयानंच, तत्त द्देवीभ्यांसहसमारोप्य, तेषांदक्षिणेस्नापन, मुत्तरेचोत्सव बलिबेरंच समारोप्य, पूर्ववच्छाययेत्।

यतोद्वारंततस्तेषांमौलिंकृत्वा, उत्तराछादनंकृत्वा, सभ्याग्नौपूर्ववद्धौत्रंप्रशंस्य, आवाहनादीनिकृत्वा, सर्वा-नभ्यर्च्य, चतुर्दिक्षुवेदानध्यापयेत्।

सभ्याग्नौपूर्वोक्तहोमंहुत्वा, आहवनीयादिषुयथो-क्तंहोमंजुहुयुः, तथैवपद्महोमंहुत्वा, सर्वपरिवाराणांतत्तद्दे-वत्यं तत्तद्धोमसभ्येवातथैवहुत्वा, नृत्तगेयवाद्यैरात्रिशेषं नयेत्।

अथाचार्यः प्रभातेस्नात्वाऽऽलयमाविश्य, देवा-नुत्थाप्य, पूर्ववद्विष्ण्वादीनांसर्वेषांकौतुकादीनां पीठेपुरत्ना दीनिसन्न्यसेयुः, यजमानः आचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात्। सभ्याग्निंपरिस्तीर्य, अंतहोमंहुत्वा, तदग्निंनित्यहोमाय-विन्यसेत्।

मुहूर्तेप्राप्ते सर्वालंकारसंयुक्तं, तोयधारापुरस्सरं, शकुनसूक्तंजप्त्वा, देवंध्यायन् आचार्यः शिरसाकुम्भंधार यन् अग्रतोगच्छेत्। स्थापकाःविष्ण्वादिमूर्त्तीःपूर्ववदादा याऽनुगच्छेयुः।

आलयंप्रदक्षिणंकृत्वा, अभ्यन्तरंप्रविश्य, ध्रुवबेर स्यदक्षिणे कुंभंसन्न्यस्य, ब्रह्मस्थाने विष्ण्वादिमूर्त्तिं, तद्द्वार दक्षिणेअलींद्रेप्राङ्मुखंपुरुषं, दक्षिणेदक्षिणामुखंसत्यं, त-त्पश्चिमेनरनारायणौदक्षिणाभिमुखौ, पश्चिमेपश्चिमाभि-मुखमच्युतं, तदुत्तरेतथैवनृसिंहं, उत्तरेचोत्तराभिमुखम निरुद्धं, तत्पश्चिमेतथैववाराहं, पूर्वद्वारोत्तरेऽलींद्रेशयानं प्राङ्मुखं, पूर्ववत्स्थापयेयुः।

तस्मिन्मुखमंटपे अभ्यन्तरेवादक्षिणे स्नापन, मुत्त रेचोत्सवंबलिबेरंच, स्थापयेत्।

आचार्यश्चात्मसूक्तंजप्त्वा, ध्रुवस्यपादंस्पृशन्-सूक्तानिजप्त्वा, दक्षिणेचोत्तराभिमुखस्तिष्ठन् ध्रुवबेरे अक्ष राणिविन्यस्य, समाहितः कुम्भस्थांशक्तिमादाय, 'आया

तुभगवा ' निति ध्रुवबेरस्यमूर्ध्नि विष्णुमावाहयामीतिसमा वाहयेत्। तथैवपुरुषादीनांध्रुवबेरेषु तत्तन्मूर्त्तिभिस्समावाह येत्। तथैवपुरुषादीनांध्रुवबेरंहीनंचेत्, आदिमूर्त्तेर्ध्रुवबेरस्य मूर्ध्नि सर्वांमूर्त्तिमावाहयेत् ।

ध्रुवस्यपादंपरितः पुरुषाद्यावरणत्रयदेवान् समावाह्य, दक्षिणेश्रियं, वामेहरिणींसमावाहयेत् विष्ण्वादीनां कौतुकानां स्नापनोत्सवबलिबेराणां बीजमंत्रन्यासमक्षर-न्यासंचकृत्वा, पूर्ववत् सौवर्णादिपात्रं, शंखंवा, पूतवारिणाऽऽपूर्यदेवंध्यायन् ध्रुवबेरात्प्रणिधिजले दीपाद्दीपमिव आवाह्य, विष्ण्वादीनां कौतुकेषु यथाक्रमेणआवाहयेत्। तदैवस्नापनोत्सवबलिबेरेषुचावाहयेत् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वंसमानं ॥

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे नवषट्पञ्चमूर्त्तिप्रतिष्ठाविधिर्नामसप्तत्रिंशःपटलः ॥ ३७॥

(अथाष्टात्रिंशः पटलः.)

(एकविमानेस्थानकादिप्रतिष्ठाविधिः)

अथैकविमानेस्थानकाऽऽसनशयनानांप्रतिष्ठाविधिंवक्ष्ये - विमानंत्रितलायतचतुरश्र, मायतवृत्तंवा, मुखमंटपसोपानसहितंकृत्वा, आद्यतले स्थानकंद्वितीयतलेचासनं तृतीयतलेशयानंकारयेत् ।

तृतीयेस्थानकंद्वितीयेचासनं आदौशयानंकारयेदितिकेचित् । योगभोगादिभेदेष्वेकमार्गेण ध्रुवबेराणि

पूर्ववत्कारयेत् । ध्रुवा (वबेरा) नुरूपंकौतुकादीनिबेराणि कृत्वा, परिषद्मालयं, प्राकारं, मंटपं गोपुरंच, पूर्ववत्कारयेत् ।

तेषांस्थापनविशेषंवक्ष्ये - यथोक्तमंकुरानर्पयित्वा, संभारान्संभृत्य, पूर्ववदक्षिमोचनाधिवासौकृत्वा, आलयाभिमुखे स्थानकस्य, तत्पश्चिमेआसीनस्य, तत्प्राच्यांशयानस्यच, यागशालांकृत्वा, अलंकृत्य, तन्मध्येशय्यावेदिं परितोऽग्निकुंडानिच पूर्ववत्कृत्वा, त्रयाणांदेवानां प्रत्येकमाचार्यस्थापकादीन्वरयेत् ।

आलयस्योत्तरे वास्तुहोममेकमेवकृत्वा, आलयंसंशोध्य, सर्वेष्वग्निकुंडेषु आघारंहुत्वा, कुंभपूजनस्नापन प्रतिसरबंधनशयनहौत्रशंसनमूर्त्यावाहनादिहोमादीनि - सर्वाणि महाप्रतिष्ठोक्तविधिनापृथगेवकृत्वा, रात्रिशेषंविनीय, प्रभातेस्नात्वा, यज्ञशालामाविश्य, सर्वान्देवानुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, पश्चाद्रत्नादीनिसंन्यसेत् ।

मुहूर्त्तेसमनुप्राप्ते यजमान आचर्यादिभ्योदक्षिणां देवसान्निधौ सोदकंदद्यात् । आचार्याःकुंभान्शिरसाधारयन्तो अग्रतो गच्छेयुः, स्थापका देवानादायाऽनुगच्छेयुः, आलयंप्रदक्षिणीकृत्याऽभ्यन्तरंप्रविश्य, कुम्भान् देवांश्च संस्थाप्य, पूर्ववदावाह्य, अभ्यर्च्य, हविर्निवेद्य,

होमंहुत्वा, बलिंनिर्वाप्य, बल्युद्धरणंकारयेत् । आदितले बलिदानबल्युद्धरणस्नापनोत्सवादीनिकारयेदितिकेचित् ।

(द्विमूर्तिस्थापनाविधिः)

द्विमूर्त्तिस्थापनंवक्ष्ये-ग्रामादिषुयथेष्टदेशे, बाह्येवा, चूलिकामेकामेवकृत्वा, पृथक्पृथगंन्तर्मण्डलसंयुक्तं, दक्षिणेशंकरभवनं, उत्तरेविष्ण्वालयं, उत्तरेशंकरभवनं, दक्षिणे विष्ण्वालयंवा, अथवा-पश्चिमेविष्ण्वालयंप्राङ्मुखं, तत्पूर्वे पश्चिमाभिमुखं शंकरभवनं, कुर्यात् । एतद्विपरीतंवा, विमानंसपरिषत्कंकृत्वा, रुद्रं तच्छास्त्रविधिभिस्संस्थाप्याऽर्चयेत् । पूर्वोक्तविधिनाविमानादिनि सर्वाणि कृत्वा, अन्तर्मण्डले नवभेदेष्वेकमार्गेण परिवारान्परिकल्प्य, देवेशं विष्णुं प्रतिष्ठोक्तविधिना प्रतिष्ठाप्य, अभ्यर्च्य, हविर्निवेद्य होमाद्यंसर्वंपूर्ववत् स्नापनोत्सवादीनिकारयेत् ॥

(त्रिमूर्तिस्थापनम्)

अथ त्रिमूर्तिस्थापनंवक्ष्ये-ग्रामादिषुयथेष्टदेशे अन्यत्रविविक्तेवापि एकस्मिन्प्राकारे पृथक्पृथगंन्तर्मण्डल संयुक्तं सपरिषत्कं तथाशंकरभवनं, उत्तरेब्रह्मभवनं, उत्तरेशंकरभवनं, ब्रह्मभवनंवा, मध्येशंकरभवनं, दक्षिणे ब्रह्मभवनं, उत्तरेविष्णालयंवा, मध्येब्रह्मभवनंदक्षिणे विष्ण्वालयं, उत्तरेशंकरभवनंवा, मुखमंटपसोपानोपेतं, विधिना कारयित्वा, शंकरभवनंतच्छास्त्रोक्तविधिनासंस्थाप्य, देवेशंविष्णुंदेवीभ्यांसहितं, रहितंवा, संस्थाप्याऽर्चयेत् ।

ब्रह्माणं, चतुर्मुखंचतुर्बाहुं तप्तहाटकसन्निभं विद्युद्दाम पिशंगार्चिर्जटामुकुटसंयुतं, कुण्डलांगदहारादिभूषणभूषितम् आगुल्फतललम्बिशुक्लाम्बरं मेखलोपवीतोत्तरीयकृष्णाजिनशुक्लमालासमायुक्तं दक्षिणाऽऽदक्षिणकराभ्यां अक्षमालाकमंडलुधरं दक्षिणपूर्वकरं सकूर्चमभयं वामकरं कुशग्रंथिधरं। अथवा दक्षिणकरंस्रुवधरं वामकरमाज्यस्थालीधरं। अथवा दक्षिणपूर्वकरंस्रुग्धरं वरदंवामकरंगोशृंगधरंकारयेत्। आसनंचेत्सिंहासनस्योर्ध्वे पद्मासनेसमासीनंकारयेत्। स्थानपीठोपरि देवीभ्यांसहितं, रहितंवा, कारयेत्। तस्यशयनंनकुर्वीत।

दक्षिणेदेवींभारतीं श्वेताभां जटामकुटान्वितां द्विभुजां रक्तवस्त्रधरां वामेसावित्रीं रक्ताभां जटामकुटमंडितां द्विभुजांश्यामवस्त्रधरां अन्यत्सर्वं श्रीभूम्योरिवकारयेत्।

द्वारपार्श्वयोः शंखलिखितौ, मुखमंटपद्वारे तापससिद्धौ, अंतर्मंडलेपूर्वादीशानपर्यंतं भृग्वादिसप्तर्षीन्, सनकंच, अग्रेवाहनंहंसराजं, शौषिकंकुशध्वजम् अकल्मषं नृपं पीठदैवतं महाभद्रं, अन्तर्मंडलद्वारेनासत्यदस्रौ, कृत्वा, कौतुकपीठंतद्रूपंकुर्यात्, अंकुरानर्पयित्वा पूर्ववद्वास्तुहोमांऽगेहोमाहुत्वा, पद्मान्नावाघारंहुत्वा, कुंभमंडलाद्ब्रह्माणंसपरिषक्तंध्यात्वा, आवाह्य, सप्तभिःकलशैः, संस्नाप्य, शयनेसमारोप्य प्रतिसरंबध्वा, तन्मंत्रेणशाययि

त्वा, पद्माग्नौहौत्रंप्रशंस्य, 'ब्रह्माणं प्रजापतिं पितामहं हिरण्यगर्भम्' इति ब्रह्माणं, 'भारतींवाणींब्रह्मपत्नींसरस्वती' मितिभारतीं, 'गायत्रींवेदमातरंसर्वदेवत्यांसावित्री' मिति सावित्रीं, तद्दक्षिणप्रणिधौसमावाह्य, उत्तरप्रणिधौ अन्यपरिवाराणां तत्तन्नामन्मंत्रेण आवाह्य, तथैवजुष्टाकारस्वाहाकाराकृत्वा, श्वेताब्जशत(ब्रह्म) तेनाप्लुत्य, गायत्र्याजुहुयात्। 'ब्रह्मजज्ञानं, हिरण्यगर्भ' इतिद्वाभ्यां ब्रह्मसूक्तं षोडशकृत्वोहुत्वा, पारमात्मिकर्मीकारांश्चसर्वान्जुहुयात्। तद्दक्षिणे कुण्डेपावका नोमहोअर्ण(ऋ० १-१-६)इतिमंत्राभ्यां सूक्तं-सारस्वतंदशकृत्वः उत्तरेअग्निकुण्डे सावित्रीमष्टोत्तरशतं हुत्वा, पद्माग्नावन्यपरिवाराणांमंत्रान् दशकृत्वोहुत्वा, चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनेन रात्रिशेषंयापयेत्।

प्रभात स्नात्वायागशालामागत्य, ब्रह्माणंदेव्यौच प्रणवेनोत्थाप्य, अभ्यर्च्य, अभ्यन्तरेपीठे रत्नादीनिसंन्यस्य कुंभंबिंबंच समादाय, सद्मप्रदक्षिणंकृत्वा, अभ्यन्तरं प्रविश्य, ब्रह्मस्थाने 'ब्रह्मजज्ञान' (य सं-४-का २-प्र०८-अ०२) मितिकौतुकंप्रतिष्ठाप्य, देव्यौ तत्तन्मंत्रेण संस्थाप्य, ध्रुवबेरंस्पृष्ट्वा, ब्रह्मसूक्तं, ध्रुवसूक्तंच, जप्त्वा, तत्तद्बीजाक्षरंतस्यहृदयेन्यस्य, कुंभस्थांशक्तिं 'ब्रह्मजज्ञान' मितिमंत्रेण ब्रह्माणंध्यात्वा, तस्यमूर्ध्निसमावाह्य, ततःकौतुक बिंबे समावाह्य; तत्तत्कुंभजलेन धात्रादिमहाभूतांतान्

तत्तन्मंत्रेण आवाह्य, अग्निंविसृज्य, पुण्याहंकृत्वा, अभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् । अत्रानुक्तंसर्वंहरेरिवसमाचरेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे स्थानकासनशयने द्वित्रिमूर्तिस्थापनविधिर्नाम अष्टत्रिंशः पटलः ॥ श्रीरस्तु ॥ ॥ ३८ ॥ श्रीरस्तु ॥

(अथ एकोनत्रिंशः पटलः)

(विमानप्रतिष्ठाविधिः)

अथ विमानप्रतिष्ठाविधिंवक्ष्ये - विमानंविधिवत्कृत्वा, देवानेतान्प्रकल्पयेत् । मुखमंटपद्वारदक्षिणे तापसम्; उत्तरेसिद्धिदं; विमानस्यदक्षिणे सत्यं;पश्चिमेअच्युतं; उत्तरेअनिरुद्धं; मुखमंटपदक्षिणे विनायकं; उत्तरेविंध्यवासिनीं: वै मूलतलेस्थानक मासनंवा, उपरिवा द्वितीयतलेप्रागादिषुपुरुषादीन्; अथवा पूर्वेचक्रं, दक्षिणेनृसिंहं, पश्चिमे अच्युतम्,उत्तरेवाराहंच,गळस्थाने पूर्वादिषु पुरुषादीन्, दक्षिणे दक्षिणामूर्तिं,उत्तरेपितामहं, पश्चिमेनृसिंहं, पूर्वेवराहंच, कारयेत् ।

कोणेषुद्विजेद्रं, मृगेंद्रंवा, कारयेत् ।

अस्मिन्विमानेचाऽऽदितलेमध्ये, तृतीयेवा, यथेष्टदेशेनृसिंहं,दक्षिणामुखं, पश्चिमाभिमुखंवा,कारयेत् । सर्वशत्रुविनाशः सर्वार्थसाधनमिति विशेषणोक्तम्,

तेषामुद्देशमानं, मानांगुलेनैकादशांऽगुलंसमारभ्य, सप्तविं[illegible], द्व्यंगुलंवर्धयेत्, नवधाभवति, एते [illegible]मानेन शैलमृण्मयमैष्टकं सौ[illegible]ल्कंवा यथार्हं कारयेत् ।

शैलंबेरंवर्णयुक्तंयदीच्छेत् ।

प्रथमं पूर्वोक्तसशर्कराकल्कं, द्विगुणं द्विगुणार्धं त्रिगुणं वालुकांमिश्रीकृत्य, निर्यासांबुनासह, तस्योपरिष्टा [illegible]येदितिविशेषः । शेषंसमानं ।

अस्मिन्विमानांगदेवानां, विमानपालद्वारपालानां, श्रीभूम्यादि सर्वपरिषदांच, प्रतिमाकरणे, तत्राऽऽयव्यया द्यं नेष्टम् स्वप्रधानेबेरे विमानेच प्रतिष्ठादिवसात् पूर्व मंकुरानर्पयित्वा, आलयाभिमुखदक्षिणे पश्चिमेचोत्तरेवा [illegible]रितोवा प्रपांकृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य, प्रतिष्ठादि वसात्पूर्व तृतीये द्वितीयेवा अहनि, विमानदेवानामक्षि [illegible]मंत्रकं समंत्रकंचकुर्यात् ।

अक्षिमोचनार्थं तस्यालयस्योत्तरे कुंडमौपासनं कृत्वा, वास्तुहोमंहुत्वा, पर्यग्निपंचगव्याभ्यां आलयंसंशो-ध्य, पुण्याहंवाचयित्वा आलयाभिमुखेचौपासनाग्निकुंडं कृत्वा, आघारांते वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, महीभूत देवत्यं, दद्भ्यः स्वाहाद्यंगहोमंस्थूप्याद्युपानपर्यन्तांऽगानां अभिजुहुयात् ।

'स्तूपिमुकुळाय, पद्माय, फलकायै, पद्माय, कंठाय, क्षेपणाय, वेत्राय, क्षेपणाय, कंठाय, क्षेपणाय, पंकजाय, कुंभाय, पंकजाय, क्षेपणाय, पद्माय, फलकायै, अवलम्बाय, कुंभाय, शक्तिध्वजाय, पद्माय, उभाय, नासिकायै, फलकायै, दंडाय, मृणाळिकायै, मुष्टिबन्धाय, वाजनाय, उत्तराय, कंठाय, ऊहप्रत्यूहाय, वेदिकायै, भूमिकल्पाय, वाजनाय, प्रतये. अन्तरिताय, लिंगाय, शक्तिध्वजाय, नासिकायै, कर्णपालिकायै, कपोताय,वाजनाय, पंकजाय, वाजनाय, उत्तराय, बोधिकायै, वीरकांडाय, पलकायै, वेत्राय, उत्संधिकाय, धृजे, कुंभाय, धृजआस्याय, पद्माय, भीरवे, स्कंधाय, पद्ममालायै,स्तंभांतराय,वेदिकायै,महापट्टिकायै,कंठाय, कुमुदाय,जगत्यै 'उपानाय,(६३अग) स्वाहे'तिव्याहृत्यन्तंहुत्वा, विमानंपरितः प्रागादिचतुर्दिक्षु सवत्सांगां घृतं मधु क्षीरं अष्टधान्यराशींश्च संकल्प्य, प्रच्छन्नपटंकृत्वा, देवानांतत्तन्मंत्रेणाऽक्षिमोचनंकृत्वा,तत्प्रच्छन्नपटंविसृज्य, गवादिदर्शन द्रव्याणिदर्शयित्वा, अग्निंविसृज्य, तत्कालेतद्विमानशुद्ध्यर्थं,कुंभं सूत्रेण वस्त्राभ्यां च वेष्टयित्वा,पूतवारिणाऽऽपूर्य, सुवर्णमक्षतान् कूर्चंविक्षिप्य, 'इदमापःशिवा'इत्याभिमन्त्र्य, विष्णुसूक्तेन आपो हिरण्य पवमानै विमानंसमभ्युक्ष्य, पुण्याहंकारयेत् ।

प्रतिष्ठोक्तदिनात्पूर्वे अपराह्ने प्रागादियज्ञशालां संशोध्य, पाच्यां मुखमंटपपूर्वे सभ्य, माहवनीयंच, विमानस्थदक्षिणभागे अन्वाहार्यं, पश्चिमेगार्हपत्यं, उत्त रेचावसथ्यंच संकल्प्य, तदालयोपरिस्थदेवानां प्रत्येक मौपासनाग्निकुण्डं तत्तदभिमुखे विमानंपरितः कल्पयेत्, एतदुत्तमं । सभ्यादिपंचाग्नीन्परिकल्पयेदेतन्मध्यमं सभ्याग्निमेकमेवकल्पयेदधममाचक्षते ।

सर्वेष्वाघारंहुत्वा द्रोणद्वयपूर्णंकुंभंसंगृह्य, त्रिगुणे नैकेनवासूत्रेणवेष्टयित्वा, 'शुचीवोहव्य' (ऋ०५-४-२४) इतिप्रक्षाल्य, 'धारास्वि' त्यपामुत्पवनंकृत्वा, अद्भिरापूर्य, 'इदमापः (वै०म०य०१) शिवा' इत्यभिमृश्य, वस्त्रयुग्मे नावेष्ट्य, पंचरत्नानि सुवर्णंवा अष्टमंगलपंचायुधवर्णचि ह्नानि पृथक्पृथक् विष्णुसूक्तेन प्रक्षिप्य,अभ्यन्तरंप्रविश्य, ध्रुवबेरस्याभिमुखे धान्यराशौ कुंभंसन्यस्य, आचार्यउत्त राभिमुखोभूत्वा ब्राह्ममासनमास्थाय, प्राणायामंकृत्वा, समाहितो देवंध्यायन् ध्रुवबेरात्कुंभेअंभसि तद्विमानंसम्य गावाहयेत् ।

यस्माद्देवेशो विष्णुः सर्वेषांप्राणभूतः सर्वावासश्च तस्माद्विमानस्थध्रुवादावाहनं, तस्मिन्नुद्वासनंचकारयेत् ।

पश्चाच्छकुनसूक्तं समुच्चार्य, कुंभमानीय, तस्याल यस्याऽभिमुखे सभ्याग्निकुण्डस्य पश्चिमे धान्यवेद्यां वस्त्रे

णाऽस्तीर्य, तस्यांकुंभंसन्यस्य, आलयंपरितश्चतुर्विंशति कलशन्यासार्थं धान्यैःपङ्क्तिंकृत्वा; तस्यामैशानादि पंच गव्यघृतमधुदधिक्षीरगंधोदकाऽक्षतोदकफलोदककुशोद करत्नोदकजप्योदकसर्वौषध्युदकानि प्रत्येकमुपस्नानसं युक्तानि यथाक्रमेण विन्यस्य, अधिदेवान्समाराध्य यथो क्तैर्मंत्रै विमानस्य पादमूले प्रदक्षिणावशेनाऽभिषिच्य, विमानंविष्णुमयंदेवावासंवैकुंठोद्भव' मितिचतुर्भिर्मंत्रैर घ्यान्तमभ्यर्च्य, हेमादिपात्रेतंडुलोपरिन्यस्तंप्रतिसरं त्रि-वृतं स्वस्तिसूक्तेनाऽभिमृश्य, 'स्वस्तिदाविशस्पति' रिति तस्यपादमूलेबध्नीयात्। विमानस्यशयनार्थं तत्परितःशय्या वेदिंकृत्वा,हस्तमात्रविस्तारां तालोत्सेधां द्विभागोत्सेधां भा गोत्सेधांवा व्रीहिभिःकृत्वा, नवैर्वस्त्रैः स्थूप्यादिविमानान्त मधिष्ठानांतं, कपोतान्तंवा निच्छिद्रं परिवेष्ट्य, यद्वैष्णव' मिति शयनंसंकल्प्य; चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनंकारयित्वा, सभ्याग्निं समुज्वाल्य, हौत्रंप्रशंस्य, दक्षिणप्रणिधौ 'विमानं विष्णुमयंदेवाऽऽवासं वैकुण्ठोद्भव'मिति, उत्तरप्रणिधौ आलयांऽगदेवान् न्यक्षादीन् इन्द्रादिलोकपालाँश्चाऽऽ वाह्य, आवाहनक्रमेण जुष्टाकारस्वाहाकारंचकृत्वा पश्चा-द्वैष्णव (विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं तदालयगतदेवानां मन्त्राँश्च जुहुयात्)मिंद्रदेवत्यादि तत्तदंगमंत्रैस्सहन्यक्षादिदेवत्यमं-त्रांश्च आवसथ्येचैकाक्षरादिसूक्तं क्षत्रदेवत्यं आलयोपरि

स्थदेवानां अग्निकुंडेषु तत्तद्देवत्यमंत्रान् दशपर्यायतो जुहोति ।

नृत्तगेयवाद्यैरात्रिशेषंनयेत् । आचार्यादयःप्रभाते स्नत्वा आलयमाविश्य देवंप्रणमेयुः । मुहूर्तेप्राप्ते यजमान आचार्यादीन् वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य दक्षिणादानंदद्यात् । पश्चात्सर्वाग्नीन् विसृजेयुः । आचार्यः शिरसाकुंभंधारयन् सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुक्तमालयं प्रदक्षिणीकृत्य कुंभंविमानेसमारोप्य तस्यमूर्धनि 'आयातुभगवा' निति मन्त्रान्ते विमानं, विष्णुमयं, देवाऽऽवासं, वैकुंठोद्भव' मिति चतुर्भिर्मंत्रैस्समावाह्य, पश्चात् प्रागादितद्विमानगत (देवांश्चतत्तन्मन्त्रेणाऽऽवाह्यपश्चात्तद्विमानगत) देवान् - तत्तन्मन्त्रेणावाहयेत् । एवं विमानप्रतिष्ठायां महाप्रतिष्ठा फलंलभते । तस्माद्देवेशेनसार्धं, पृथग्ववा, कारयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे विमानप्रतिष्ठाविधिर्नाम एकोनचत्वारिंशःपटलः ॥ ३९ ॥

(अथ चत्वारिंशः पटलः)

अथ देव्योः, श्रीभूम्योः, पृथक्प्रतिष्ठाविधिंवक्ष्ये ध्रुवेदेवीसमायुक्ते वियुक्तेवाकौतुकस्यदेव्योः स्थापनंकारये त्।कौतुकेदेवीसमायुक्ते वियुक्तेवापि औत्सवंदेवीभ्यां सहितं स्थापितंचेत् तद्ग्रामस्यसमृद्धिर्भवति; यद्द्रव्येणकृताबिंबं

तद्द्रव्येण देव्यौचकारयेत् । हीनाधिकद्रव्यैर्नकारयेत्। स्थानकेस्थानकं,आसनेचासनं, देवस्यबाहुमानं स्थनांतंवा स्थानकस्य, आसनस्यकर्णांत मास्यांतंवा यथोक्ततलक्रमेण देव्यौसम्यक्प्रकल्पयेत् ।

स्थापनदिवसात्पूर्वं, अंकुरानर्पयित्वा, पूर्ववदक्षि मोचनाधिवासौचकृत्वा, आलयाभिमुखे यागशालांतन्म ध्ये दक्षिणे, श्रीदेव्याः शय्यावेदिं द्विहस्ता यतविस्तारा तत्तुरीयांशोत्सेधां तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं तत्प्राच्यां-स्नानश्वभ्रंचकारयेत्। तन्मध्येचोत्तरे शय्यावेदिं, तथैव-महीदेव्यास्तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं, तत्प्राच्यांस्नान-श्वभ्रंचकारयेत् ।

अधिवासगतेदेव्यौ समादाय, शुद्धोदकैस्संस्नाप्य, वस्त्राद्यैरलंकृत्य, यज्ञालयेपश्चिमे विष्टरे देव्यौसंस्थाप्य, वास्तुहोमंहुत्वा, पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यांशोधयित्वा, द्वयो-रौपासनाग्निकुण्डयोराघारंहुत्वा, द्वौ कुंभौ संगृह्य, पूर्व-वत्तन्तुना परिवेष्ट्य, अद्भिः प्रक्षाल्य, उत्पूतैराधावैरा-पूर्य, पञ्चरत्नाऽष्टमंगलपञ्चायुधवर्णचिह्नानि पूर्ववत्-प्रक्षिप्य, वस्त्रयुग्मेनावेष्ट्य, अभ्यन्तरंप्रविश्य, पूर्वं-श्रीदेव्याअभिमुखे धान्यराशौ कुंभंसंन्यस्य, पश्चान्मिहा देव्या अभिमुखेधान्यराशौकुंभंसन्यस्य, देव्योध्रुवबेरहीने देवस्यध्रुवा, दर्कमण्डलाद्वा, तत्तद्रूपं तथैवध्यात्वा, कुंभे

अंभसिसमावाह्य, कुंभौसमादाय, शकुनसूक्तंजप्त्वा, देवी भ्यांसह स्नानश्वभ्रेप्रतिष्ठाप्य, पूर्ववत्सप्तभिः कलशै स्संस्नाप्य, वस्त्राद्यैर्विभूष्याऽभ्यर्च्य, शय्यावेद्यांधान्योपरि पूर्ववत्प्रत्येकं अंडजादीनि पञ्चशयनानि वासांसिवा आ स्तीर्य, शयनेसमारोप्य, पुण्याहंकृत्वा, पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा तत्तन्मन्त्रेणशाययित्वा, उत्तराछादनंकृत्वा, पश्चाद्धोता रमाहूयाऽभिपूजयेत् । स होता तयोः प्राच्यांतिष्ठन् हौत्रं प्रशंसयेत् । प्रत्येकंहोताअध्वर्युः देव्यौजयाद्यप्सरसश्चा वाह्य, आवाहनक्रमेणानिरूप्य, आज्याहुतीर्हुत्वा, दक्षिणे अग्निकुंडे श्रीसूक्तं, श्रीदेवत्यं, जयादीनांमूर्तिमंत्रान् उत्त रेअग्निकुण्डे महीसूक्तं, महीदेवत्यं, तथाजयादीनांमूर्ति मन्त्रांश्च, जुहुयात् ।

पश्चातनृत्तगेयवाद्यैश्च रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभाते त्वाचार्याद्याःस्नात्वा,आलयंप्रविशेयुः।आचार्याद्याः देव्यौ समुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, अभ्यन्तरेतत्पीठे पञ्चरत्नानि सुव र्णंवा निक्षिपेयुः । आचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात् । अग्निं विसृज्य, मुहूर्त्तेप्राप्तेतु, आचार्यः श्रीदेव्याःकुंभं, पश्चा न्महीदेव्याःकुंभंच, शिरसाधारयन् अग्रतोगच्छेत् । स्थापकाः देव्यौसमादायानुगच्छेयुः ।

सर्ववाद्य समायुक्तं, देवागारंप्रदक्षिणंकृत्वा, अभ्य न्तरंप्रविश्य, ध्रुव स्याभिमुखे धान्यराशौ द्वौकुंभौन्यसेत् ।

कौतुकस्यदक्षिण वामयोः कृतेपीठे देव्यौ तत्तन्मन्त्रे - णस्थापयेयुः । अचार्य श्चोत्तराभिमुखस्तिष्ठन् ध्रुवबेरा - क्षरन्यासंकृत्वा, पूर्वमावाह्य, पश्चात्कौतुकेअक्षरन्यासंकृत्वा, तद्भुवाद्देव्यौध्यायन् दीपाद्दीपमिवावाहयेत् । ध्रुवेदेवीयुक्ते देवीबेरेअक्षरन्यासंकृत्वा, समावाह्य, पश्चाद्देव्योरक्षरन्या संकृत्वा, समावाहयेत् ।

अस्त्वासनमिति आसनंदत्वा, पुण्याहंवाचयित्वा, नित्यार्चनाविधानेन देवेशेनसह देव्यौ समभ्यर्च्य, हवि र्निवेद्य, पञ्चप्रणामान्कुर्यात् । तेदेव्यौपृथक्पृथक्कुर्चेत् पृथगेवंकारयेत् ॥

(देव्योविवाहविधिः)

अथ देव्योर्विवाहक्रियाविधिंवक्ष्ये - देव्योर्नवबिंब प्रतिष्टानन्तरंविवाहक्रियांकारयेत् । यजमानोद्विजश्चेत् गृहे देवालयेवा यागशालांकृत्वा, यथाविभवमलंकुर्यात् । तन्मध्येदक्षिणे श्रीदेव्या वामेमहीदेव्याश्च औपासनाग्नि कुण्डं स्थंडिलंवा कुर्यात् । शुभेमुहूर्त्तेसंप्राप्ते पूर्वंदेव्यावा नीय, शुभासनेसंस्थाप्य, अर्चयित्वा, फलोपहारतांबू लादीनिनिवेद्य, आचार्यःपरिचारकैस्सह देवमलंकृत्य, यानमारोप्य, शंखभेर्यादिघोषयुतं, नृत्तगेयस्तोत्रध्वनि समायुक्तं, यागशालांप्रविश्य, अग्निकुंडात्पश्चिमे महार्हे संस्तरणपर्यंकोपरि देवंप्राङ्मुखंसंस्थाप्य, राजवदुपचारं

कुर्यात् । यजमानोबान्धवैस्सह देवेशंप्रणम्य, आचार्यं पूजयेत् ।

आचार्योदेवं पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, मधुपर्कंनिवेद्य, वैखानससूत्रोक्तविधिना विवाहंकारयेत् । आत्मसूक्तंजप्त्वा, देवंध्यायन् एकाक्षरादिसूक्तं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वैष्णवंच, जपेत् । देवेशंप्रणम्य, प्रतिसरंबध्नीयात् ।

'प्रसुग्मन्ते' (वै०म०म०३-)तिदेवोदेवीमीक्षेत, 'अभ्रातृघ्नी' मितिदेवंदेवीप्रेक्षेत, पश्चादाघारंजुहुयात् । श्रीदेव्याःप्रदाने देवसन्निधौ देवीं, विनीययजमानः स्वात्मानंभृगुंस्मृत्वा, 'मूलप्रकृतिरूपामयोनिजां संकल्पतनयां भृगुपुत्रींश्रियं, विष्णवेतुभ्यंददामी'ति 'प्रजापतिस्त्रियामितिचोक्त्वा, सुवर्णगोभूमियुतंजलंदद्यात् ।

हरिण्याप्रदाने यजमानः स्वात्मानंप्रजापतिंस्मृत्वा 'विष्णोः पुराणमहिषींप्रकृत्यंशभूतांसंकल्पतनयांकाश्यपीं हरिणींविष्णवेतुभ्यंददामी'तिपूर्ववद्दद्यात्।प्रादुर्भावेषुसर्वेषु तत्तद्देवीपितरंसंचिन्त्य, तत्तन्नाम्नादद्यात् । यजमानःशूद्रादिश्चेत्तन्नियोगेनद्विजएवंकुर्यात् ।

एवंजलप्रदानेकृते देवस्यदक्षिणवामयो र्देव्यौसंस्थाप्य, नवैर्वस्त्राभरणगंधाद्यैरलंकृत्य, विवाहविषयमंत्रान् लाजहोमादिप्रदक्षिणादिक कर्म देव्योस्सन्निधौ आचार्यएवाचरेत् । पाणिग्रहणे मन्त्रमुच्चरन् दर्भेणदेव

देव्योःपाणीस्पर्शयेत्। अश्मसंस्पर्शने देव्योःदक्षिणपादां गुष्ठेनाऽश्म संस्पर्शयेत्। सप्तपदाक्रान्तौ देवस्याभिमुखे नववस्त्रेचोत्तराग्रान् 'दर्भानास्तीर्य, यथाक्रमेण संस्पृशेत्। स्तोमारोपणे वैष्णवैर्देवस्यादेव्यो स्तत्तन्मंत्रेण पादयोः प्रक्षिपेत्। ध्रुवदर्शनादीनूनाचरेत्।

एककाले तयोर्देव्यो विवाहक्रियाचेत् एकाग्नौपृथ गेवकुर्यादितिकेचित्। आचार्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात्।

वैष्णवान्संपूज्य, सर्वेषामपिगन्धपुष्पमुखवासा दीनिदद्यात्। पुण्याहंवाचयित्वा, अत्तहोमंहुत्वा, 'अग्निं नित्याग्नौसमारोप्य, प्रभूतंहविर्निवेद्या,ऽ पूपादीनिनिवेद्य, आचमनमुखवासंचदद्यात्। देवं देवीभ्यांसहयानमरोप्य, ग्राममालयंवा सर्वालंकारसंयुक्तं प्रदक्षिणंकृत्वाऽभ्यन्तरं प्रविश्य, शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्य, अभ्यर्च्य, हवि र्निवेद्य, प्रणामंकुर्यात्, एवंहरे वैवाहिकोत्सवेकृते सर्वसं पत्समृद्धिर्भवति, तद्ग्रामवासिन्योस्त्रियः पुत्रमंगलसंयुक्ता भवन्ति। यजमानइष्टान्कामानवाप्य, विष्णोस्सायुज्यमा प्नुयात्। स्नापनंबिंबंवालिबेरंच देवीभ्यांसहितंरहितंवा कारयेत्।

कौतुकादिबेरे अक्षिरेखाभ्रूरेखाद्यतिजीर्णे वृद्धेपृष्ठ अंगहीने चोराद्यपहते तद्वत्पुनःबिंबंकृतंचेत्, बिंबंप्रति ष्ठाप्य, विवाहक्रियांनाचरेत्। अर्चाहीनेप्रायश्चित्तंकृत्वा,

सहार्चयेत्। देव्योः पुनर्बिंबंकृतंचेत्, प्रतिष्ठाप्य, विवाह क्रियांकारयेत्। योगमार्गेण विरहमार्गेणवा ध्रुवबेरं यत्रैव प्रतिष्ठाप्याऽर्चितं, तत्रपश्चाद्देवीयुक्तं नकारयेत्।

(स्नापनोत्सवादीनां विवाहविधिः)

अथ स्नापनोत्सवबलिबेराणांपृथक्प्रतिष्ठाविधिं वक्ष्ये-पूर्वोक्तेनविधानेन बिंबंसलक्षणंकृत्वा, अंकुरानर्प यित्वा, संभारान्संभृत्य, यागशालांकृत्वा, त्रयाणांबिंबानां सहप्रतिष्ठाचेत् सहैवाऽक्षिमोचनंकृत्वा, प्रत्येकंगवादि दर्शनद्रव्याणिदर्शयित्वा, पृथक्पृथक् यथोक्तविधिनाऽधि वासनंकृत्वा, पञ्चाग्निं, पौंडरीकाग्निंच, कृत्वा; कुंभंसंसाध्य, सप्तभिःकलशैः संस्नाप्य, शय्यावेद्यां एकस्यांधान्योपरि प्रत्येकमंडजादीनि पञ्चशयनानि वासांसिवाऽऽस्तीर्य, प्रति सरंबध्वा, तद्देवंशाययित्वा, सभ्याग्नौ हौत्रंप्रशंस्य, सर्वेष्व- ग्निषुपूर्ववद्धोमंहुत्वा, रात्रिशेषंव्यपोह्य, प्रभातेस्नात्वा, आलयमाविश्य, देवानुत्थाप्य, अभ्यर्च्य, अभ्यन्तरंप्रविश्य कृतेपीठे सुवर्णंनिक्षिप्य, अग्निंविसृज्य, यजमानः आचा र्यादिभ्योदक्षिणांदद्यात्।

आचार्यःशिरसाकुंभंधारयन् अग्रतोगच्छेत्। स्थापकादेवमादाया ऽनुगच्छेयुः आलयंप्रदक्षिणीकृत्य, अभ्यन्तरंप्रविश्य, ध्रवबेरेदेवंसमावाह्य, तस्मात्स्ना - पनोत्सवबलिबेरेषु समावाहये। एषविशेषोन्यत्सर्वं

समानम् । तेषांपृथक्चेत्पृथगेवसमाचरेत्। स्नापने बेरेतद्रात्रौ स्नापनोक्तक्रमेणस्नपनंकारयेत् । औत्सवेचो त्सवोक्तक्रमेणउत्सवं, ऐकाहिकोत्सवंवाकारयेत् । बलिबेरे तत्कालेबल्युत्सवंकारयेत् । एवंयःकुरुते भक्त्या स महा प्रतिष्ठाफलंलभेतेति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायांदेव्योः पृथक्प्रतिष्ठावैवाहिकस्नपनो त्सवबलिबेर प्रतिष्ठाविधिर्नामचत्वारिंशः पटलः ॥ ४० ॥

(अथ एकचत्वारिंशः पटलः)

(नित्यार्चनविधिः)

अथ विष्णोर्नित्यार्चनाविधिंव्याख्यास्यामः--मंत्रेण स्नात्वा, आचम्य, कृतप्राणायाम, स्सावित्रींजप्त्वा, संध्या मुपास्य, देवादीनद्भिस्तर्पयित्वा, ब्रह्मयज्ञंकुर्यात्। 'प्रत द्विष्णुस्तपत' इति देवालयंगत्वा, प्रदक्षिणंकरोति 'मणि कंप्रपद्ये' (वै०म०८-) तिद्वारपालंप्रणम्य, कवाटबन्धं यन्त्रिकया 'निरस्त' (वै०म०प्र०८) मितिनिरस्य, 'हिर ण्यपाणि' (ऋ०स० १-२-४) मितिकवाटमुद्घाटयति 'दिवं विवृणोत्वि (वै०म०प्र०७)त्यन्तःप्रविश्य, वैष्णवैर्मन्त्रैर्देवं प्रणमेत् । 'उद्दीप्यस्व' (वै०म०प्र०८) तिदीपानुद्दीप्य, 'शाम्यन्त्वि'(वै०म०प्र०८) तिपाणिनादक्षिणेनवामे सं- ता यं, 'भगवत' (वै०म०प्र०८) इति देवंप्रार्थयेत् ।

परिचारकाःस्नात्वा कुम्भमादाय, दुहतांदिव (वै०म०प्र० ८) मितिगृहीत्वा, नद्यास्तोयम् आद्यमभिगृण्हामी ' (वै० म०प्र०८) तिसंगृह्य, तदभावेतटाके कूपेवा 'सामंराज नम्' (वै०प्र०८) इत्यालयंप्रविश्य, धौतवस्त्रेण 'धार स्वि' (वै०म०प्र०१-१) तितोयमुत्पूय, उशीरादिगन्धै वासयित्वा, 'इदमापश्शिवा' (वै०म०प्र०८) इति कुशे नाभिमंत्रयेत्। 'अवधूत' मितिमार्जन्यामार्जयित्वा, 'अ शासुसप्त' (वै० म० प्र ८०) स्वितिगोमयेनोदकेन प्रोक्ष्य, उपलिप्य, 'आमावाजह्ये' तिप्रणिध्यर्घ्यपात्रंहविः पात्राणिप्रक्षाल्प, विधिनाहवींषिचोपदंशाँश्चपचेत्, अर्च को 'ब्रह्मब्रह्मे' तिहृदयमभिमृश्य, द्यौर्द्यौरसी' तिशि रोभिमृश्य, 'शिखे' तिशिखोद्वर्तनं, 'सकृद्देवानामायुधै' रित्तिसर्वत्ररक्षांकृत्वा, 'सुदर्शन' मितिदक्षिणेहस्तेसुदर्श नमुद्रां, धारयेत्। 'रविपा' मितिवामे शंखमुद्रांधारयेत्।

'सूर्योसी' तिदक्षिणेनयने, चन्द्रोसीतिवामेनेत्रे, हस्तयोस्तलयोर्दक्षिणवामयो स्सूर्याचंद्रमसोर्मंडलंन्यस्य, 'अभूरण्य' मित्तिअंगुष्ठादिकानिष्ठान्तंन्यस्य, 'अन्तरस्मि न्निम' इतिब्रह्माणंस्मरति। 'अहमेवद' मिति देवमनुमा न्य, 'पूतस्तस्य' तिनिर्माल्यंव्यपोह्य, पीठवेदिमद्भिर्व्या हत्यापरिमार्ज्य, 'नारायणायविद्महे' इति ध्रुवस्यपादपुष्पं पञ्चभिर्मूर्त्तिभिर्दत्वा, देवेशस्यनिर्माल्यं विष्वक्सेनायदत्वा

न्येषांबहिर्विसर्जयेत् । 'भः प्रपद्य'इति देवेशंप्रणम्य, ालयद्वारोत्तरपार्श्वे पूर्ववा प्रथमावरणेस्नानपीठे 'परं ह'इत्यवस्थाप्य, 'इषोत्वोर्जेत्वे' तिजपन् बिंबंयथाशुद्ध ाम्लाद्यैस्संशोध्य, शुद्धोदकैस्संस्नाप्य, चंदनोदकैरभि ेच्य, धौतप्लोतवस्त्रेण मूर्धाद्यंविमृजेत् । परिमृष्टेर्चापीठे ्वेशंप्रतिष्ठाप्य, वस्त्राभरणोपवीतैरलंकुर्यात् । पवित्र ाणिश्चन्दनाद्यैरूर्ध्वपुंड्रंधृत्वा, 'संयुक्तमेत'दिति ध्रुवकौतु ्योर्मध्ये संबन्धकूर्चंप्रक्षिप्य, विष्णुगायत्र्या पीठंप्रोक्ष्य ्वपादयोर्मध्ये 'विष्णवेनम' इति पुष्पंदद्यात् ॥

प्रागादि प्रदक्षिणं चतुर्दिक्षु 'पुरुषाय सत्याय च्युताय अनिरुद्धाये' तिक्रमेण पुष्पाणिन्यसेत् । आग्ने ादिकोणेषु 'कपिलाययज्ञायनारायणायपुण्याये'ति परि ः प्रागाद्यैशानान्तं 'वराहाय सुभद्राय नारसिंहायेशिता नने वामनायसर्वोद्वहाय त्रिविक्रमायसर्वविद्येश्वराये' ष्टदिक्षुन्यस्य, पीठादधः परितः पूर्वात् इन्द्राय अग्नये ामायनिर्ऋतये वरुणायवायवेकुबेराय ईशानाये'ति तत्त ्शे तत्तन्नाम्ना प्रणवादिनमोऽन्तं पुष्पन्यासं ध्रुवेस्थिते रोति ।

आसीने प्रसारितपादस्यपरितः, शयानेप्यनंतोर्ध्वे, ादपार्श्वे, कुर्यात् । देव्योश्च नाममन्त्रैः कौतुकपीठे प्रा- ्यादि 'मित्रं अत्रिंशिवंविश्व' मित्युत्तरान्तं आग्नेयादि

'सनातनं सनंतनं सनत्कुमारं सनक' मित्यैशानांतंच एकादशोपचारैरष्टोपचारैर्वानाम्ना बहिर्मुखानभ्यर्च्य, दक्षिणेमार्कंडे, (यंदेवेक्षणं, वामेभृगुंतथा, भित्तिपार्श्वे) उत्तरेभृगुं, तदुत्तरपार्श्वेब्रह्माण, शंकरंचद्वारेद्वारे धात्रादि द्वारदेवान् द्वारपालान् श्रीभूतवांशाऽमितान्यथोक्तेदेशे पूर्ववदर्चयति ॥

आवाहनपाद्याऽऽचपनस्नानोदकार्थाश्चतस्रः, प्रणिध्योर्द्वेच एकैकंवा, गृहीत्वा, साक्षतका(कु)शकूर्चान् विक्षिप्य, अद्भिः प्रणवेनपूरयित्वा, कुड्बसंपूर्णाऽर्घ्यपात्राणि सौवर्णराजततांम्रमृण्मयकांस्याऽन्यतमानि पंच, अलाभे, तदेकंवा, तद्देवं चन्द्रमभ्यर्च्य, पात्राणिसंशोध्य, तंडुलव्रीहि माषसर्षपमिश्रितं अक्षतंप्राहुः ।

तत्पूर्वसिद्धार्थकं, तिलं, कुशाग्रं, दधिक्षीरघृतंच, प्रक्षिप्य, गायत्र्याऽऽधावेनपूरयति, अर्घ्यमेतत् पात्रेपुष्पाण्यादाय, जलेनापिष्टंचन्दनं, गन्धगुग्गुलवगरुकोष्टचन्द्रनधनगुळमिश्राणि यथालाभंधूपार्थं, पिचुवर्ति युतं घृतेन तैलेनवा दीपंच, संभारान् संभरति ।

सूतादिप्रतिलोमाः, पतिताः, पाषंडिनोऽपि अर्चनं हविर्निवेदनंच वीक्षितुंनैवार्हन्ति । तस्माद्यवनिकया समावृणोति । स्वास्तिकमेकजानुंवासमासीन उदङ्मुखो पार्श्वेबिंबार्हंतिष्टन्वा, प्रणम्य, आत्मसूक्तंजप्त्वा, बिंबस्य

मूर्धनाभिपादेषु क्रमेण'स्व(सुव)भुवर्भू'रितिविन्यस्य, हृदये प्रणवेनाऽऽदिबीजाक्षरंच पादमध्येपीठे यकारंविन्यस्य प्रणिधिमुध्दृत्य; दीपाद्दीपमिव ध्रुवबेरात्प्रणधिजले 'प्रण-वत्माकंविष्णुं रुग्माभं रक्तनेत्राऽऽस्यपाणिपादं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं शुकपिछांबरधरं किरीटकेयूरहार मकरकुंडल कटकांगुलीय कटिसूत्रोदरबंधप्रलम्बयज्ञोपवीतिनं श्री-वत्सांक मेवं सकळंध्यात्वा; कूर्चेन 'इदंविष्णु' रायातुभग वानित्यावाह्य; तद्व्यासंतोयं प्रणवेनकौतुकमूर्ध्नि 'विष्णु मावाहयामी'ति संस्राव्य 'पुरुषंसत्यमच्युत मनिरुद्ध' मितिमन्त्रैरावाहयेत् ।

तथा स्नापनेचोत्सवेच दक्षिणेश्रियं, वामेमहीं मावाहयेत् । स्नापनेचोत्सवेचादावेवाऽऽवाहनंनित्यंनैवेति केचित् । तत्रासीनंदेवं ध्यायन् पिठांते 'प्रताद्विष्णुरस्त्वा सन्न' मितिपुष्पं, दर्भंवाआसनंसंकल्पयेत् । 'विश्वाधि काना' (वै०म०प्र) मितिअभिमुखंस्वागतंब्रूयात् ।

'मनोभिमन्ते' (वै०म०प्र०) त्यर्चनानुमानं-याचेत् । 'त्रीणीपद, (वै०म०प्र०) इन्द्रोभिमन्तेति-पादयोः शंखाग्रेण कूर्चेनवा पाद्यजलंदद्यात् । 'शन्नोदेवी' (अ०र्व-१-१-१) रितितथादक्षिणहस्ते तोयमाचमनीयं-दद्यात् । 'तद्विष्णोः परमंपदे' (ऋ०स०१-२) मिति 'इमास्सुमनस'इतिमूर्न्धि भुजयोः शंखचक्रयोः पादयोश्च-

पुष्पंदद्यात्। 'तद्विप्रास' (ऋ०स०१-२.७) इति 'इ
गन्धा' वै०म०प्र०) ललाटे गन्धेनोर्ध्वाग्रमालिप्य
बाह्वोर्वक्षसिकंठेनाभेरूऽधवा तेनाऽलंकरोति।

'परोमात्रया, (ऋ०स ५-६.२४) बृहस्पति
इमेधूपा' (वै०म०प्र०) इतिचतुर्दिक्षु धूपयेध्दूपम्
'बिष्टणोः कर्माणि, (ऋ०ऋ०१-२) शुभ्राज्योति' (वै
म०प्र०)रिति पार्श्वेदर्शयेद्दीपम् अग्निरिन्द्रे (वै०म०प्र
त्यभिमृश्यपात्रमुध्दृत्य, 'त्रिर्देव, इंद्रियानिशतक्रतो' (
०म०प्र०) इतिमधुपर्कवदर्घ्येनिवेदयेत् ।

द्रव्यालाभे तोयं पात्रालाभे अक्षतं कूर्चे
नतोयंवा दद्यात् । पूर्ववदाचमनंदद्यात् । 'आपोहि
(वै०म०प्र०१) तिस्नानायाभ्युक्षणंकृत्वा, 'मित्रस्सुपर्ण
(वै०म०प्र-१) इतिप्लोतं 'तेजोवत्सव'इतिवस्त्रं, 'भूते
भूते'षित्याभरणं, 'सोमस्यतनोरसी'त्युत्तरीयं, 'अग्निदूत
(ऋ०स०१-१-)मित्युपवीतं, दद्यात्। तत्तद्द्रव्यंध्याय
तत्तदंगेषु पुष्पंवादद्यात्। पूर्ववत्पाद्यार्घ्याचमनपुष्पगन्ध
धूपादिपाचमनानि पंचमूर्त्तिमंत्रे द्रव्यनाम संयोज्य 'दद
मी'तिदद्यात्। यथैकः पुरुषः पञ्चसंज्ञिकः तथा सर्वमन
सापञ्चधासंकल्प्य पञ्चभिर्नामभिरेव कुर्यात् । देवं
स्नानोत्सवबलिबराणिचएकमूर्त्याचाऽर्चयेत् । परिषत्
नाममंत्रे यथालाभमर्चनंस्यात्।

'अथावनीद' (वै०म प्र०८) मितिप्रोक्ष्य, प्रमु खेमण्डलमुपलिप्य, हविःपात्रंसंगृह्य, अधिदेवमादित्य मभ्यर्च्य, संशोध्य, (वै०म०प्र०१) 'देवस्यत्वे'तिघृते नाऽभिघार्य, गायत्रींवैष्णवीं, जपन् स्थाल्यांचतुर्भागं हित्वा, त्रिभागंहविःपात्रेप्रक्षिप्य, मण्डलेनिधाय, तस्मिन् हविषि, सुगन्धमुत्पूतं गव्यं घृतं 'देवस्ये'त्याम्राव्य, 'अ हमस्मी' (तै०बा०२-८-८) त्यभिमृश्य, 'तदस्यप्रियं सुभूस्स्वयंभू' (वै०म०प्र०८) रितिहविर्निवेदयेत्। देवी भ्यांस्नापनोत्सवबलिबेरभ्यो निवेदयेत्। ब्राह्ममुत्कुटिका सनंवाआसीनोऽग्निकुण्डेचुल्यांवा अग्निंपरिषिच्य, देवे शाय साज्यचरुं 'अतोदेवाद्ये' मूर्तिमंत्रैश्च जुहुयात्। देव्यादितदालयगतपरिषद्देवेभ्यास्त्रिकालंजुहुयात् उत्तमे प्रातर्मध्यान्हयोर्देवेशाय देवीभ्यांमुनिभ्यांब्रह्मेशानाभ्यां मध्यमेच, एतेभ्योमध्यान्हएवअधमेजुहुयात्। पुनश्चाऽ ग्निंपरिषिच्य अशक्तः कुण्डादग्निंसमिध्यारोप्य, लौकि काग्नौनिधाय, जुहुयात्।

शिष्यो नम्रदेहः तत्तद्देशे मणिकादिद्वारपालेभ्यः, श्रीभूताद्यनपायिभ्यो, दिग्देवताभ्यो विमानपालेभ्योमही भूतान्तं प्रणवादिनमोन्तेन तत्तन्नाम्ना पूर्वमुदकंपुष्पं बलिमुदकंच दद्यात्। तस्यदक्षिणतो भूतयक्षपिशाचना गेभ्यो बलिशेषंदद्यात्।

देवेशाय 'इदंविष्णु' रितिस्वादुशीतलं वारि पानीयं दत्वा, निवेदितमपनीयमण्डलंसंमृज्य, तथैव आ- चमनं 'विच' क्रमे' इतिमुखवासंदत्वा, विधिनाबलिमा राध्य, बलिबेरयुतमालयंप्रदक्षिणंकारयेत् । विष्णुसूक्तेन 'मस्तिष्कं संपुटं प्रह्वांगं पंचांगंदंडांग' मितिपञ्चप्रणामान् कुर्यात् ।

मस्तकेऽजलौन्यस्ते समास्तिष्कः, हृदयेंजलिपुटंन्य सेत्, ससंपुटः, पाणीव्यत्यस्यहृदयेन्यस्याऽऽनतगात्रो भ- वेत् सप्रह्वंगः, पादांगुलिभ्यांजानुभ्यांवाऽऽसीनः साञ्ज लि' भूमौललाटंनिदध्यात् । सपंचांगः । पादैहस्तौप्रसार्य साञ्जलिर्भूत्वाअधोमुखो दंडवच्छयितः सदंडांगः, प्रणामः रत्नंसुवर्णंमुखवासंवादक्षिणांदद्यात् । पुरुषसूक्तेनैकाक्षरा दिनाच, संस्तूय अष्टाक्षरेणपुष्पाऽञ्जलिंददाति ।'सूर्यस्त्वे' तिकवाटौबन्धयति ।

मध्याह्ने सायान्हेच पूर्ववदुध्घटयति । द्वारार्चित पुष्पाप्यपोह्याऽभ्युक्ष्य, ध्रुवस्यपादपीठे न्यस्तानिपु- ष्पाण्यनुध्दृत्य, उपरिपूर्ववत्पुष्पन्यासंकुर्यात् । निशा न्ते तानिनिर्माल्यानिभवन्ति । तथैवधात्रादिद्वारदेवांश्चा भ्यर्च्य, कौतुकादिबिंबे अर्चितानिपुष्पाप्यादाय तपी ठपार्श्वेनिधाय, आसनाद्यैरर्चयेत् । उत्तमे पाद्याद्यैरूपचा रैरर्चयेत् । मध्यमेराज्ञौस्नानाद्यैरुपवीतान्तैर्विनाऽन्यैः ।

अधमेपाद्याद्यर्घ्याचमनान्तैर्हविषि लब्धे पाद्यादिहविरन्तैः अर्घ्यामे पाद्यादिदीपान्तै र्हविरन्तैरित्येके । अर्धयामे पुष्पन्यासहोमबलिदानबलयुध्दरणानिनकुर्वीत ।

अंत्य वेलायां तत्तन्मंत्रेषु तत्तन्मूर्त्तिमंत्रंसंयोज्या र्चयेत् । नवषठ्पंचमूर्त्तिविधाने विष्णुमादिमूर्त्तिं पूर्व वदर्चयेत् । पुरुषमूर्त्तेरापोहिष्ठेत्याचमनं, हिरण्यगर्भइति अर्घ्यदानं, हविर्निवेदनंच । सत्यमूर्त्तेः 'योगेयोग' इत्या चमनम्, 'इदमापः शिवा' इत्यार्घ्यदानम्, 'इहपुष्टि' मितिहविर्निवेदनंच । अच्युतमूर्तेः 'समानेवृक्ष' इत्याच मनं, 'नारायणायविद्महे' इतिअर्घ्यदानं, 'समाववर्त्ती' तिहविर्निवेदनंच । अनिरुध्दमूर्त्तेः 'पवित्र' इत्याचमनं, 'कयानश्चित्रो' इति अर्घ्यदानं, 'त्रीणिपदे' तिहविर्निवे-दनंचकुर्यात् । शयानस्याऽऽदिमूर्त्तेरिव मंत्रेषुतत्तन्मूर्त्ति मंत्रंसंयोजयेत् । नरनारायणनारसिंह्मवराहाम्स्तत्तन्मूर्त्ति मन्त्रंसंयोज्याऽर्चयेत् । ध्रुवार्चनायां पूर्ववत्ध्रुवकौतुकयोः पुष्पन्यासविधानेनपुष्पन्यासंकृत्वा द्विकालमेककालंवा स्नापयित्वाअभ्यर्च्यआवाहनविसर्गौनकुर्यात् । एषवि-शेषो अन्यत्सर्वंसमानम् अन्येषांदेवानामर्चने मंत्रएव विशेषोभवतीत्याहम रीचिः ॥

इतिश्रीवैखानसेमरीचिप्रोक्तेविमानार्चनाकल्पेनि-त्यार्चनाविधानंनामएकचत्वारिंशः पटलः ॥४१॥

(बलिविधिः)ः—

(बलिपात्रलक्षणम्)

अथबलिविधिंवक्ष्ये-सौ वर्णं, राजतं, कांस्
बलिपात्रं आचार्यहस्ते न त्रिंशदंगुलविस्तारं,भुवङ्गा
विस्तारंवा, समवृत्तं, तत्परितएकांगुलोन्नतं, सीमा
तन्मध्येपद्मस्यकर्णिकावदष्टांगुलोन्नतं, वृत्तं, तत्परितो
गुलायतैरष्टदलैर्युक्तं, कारयेत् ।

द्विप्रस्थैःशुद्धैस्तण्डुलैश्चरुंपक्त्वा, पात्रंप्रक्षा
अधिदैवंबलिरक्षकमभ्यर्च्य, संशोध्य, चरुंप्रक्षि
अभिघार्य, अन्नंसंमर्द्य, कर्णिकाकारे द्वादशाऽङ्
दशांऽगुल, मष्टाऽङ्गुलंवा, उन्नतं; मूलेद्विगुणपा
णाहम् ; अग्रेअर्धपरिणाहं एवंबलिंकृत्वा, देवा
मुखेनिधाय, पूर्ववत्कौतुकाद्बलौदेवंध्यात्वा, 'योग
परब्रह्माणं, परमात्मानं, भक्तवत्सल' मितिमन्त्रैस
माऽऽवाह्याऽऽसनाद्यैरेकादशोपचारैरर्चयेत् । उत्तमो
कालेष्वन्नबलिं, मध्यमेप्रातर्मध्याह्नयोः अधमेमध्या
एव, सायंप्रातः अन्नाभावे अक्षतंकुडपंयथालाभं
पात्रेनिधायअक्षतेदेव माराध्याचयेत् गणिकादेवदासी
(आहूय, नृत्तमंडपमध्ये मण्डलमुपलिप्य, अप्सरस
वाह्य, अभ्यर्च्य, ताअप्सरसस्स्मृत्वा, प्रोक्ष्य, पुष्पंद
नृत्तगेयंचकारयेत् ।

पश्चाच्छिष्यमाहूय, कटकांगुलीयोष्णीषोत्तरीयाऽऽभरणादिभिरलंकृत्यगरुडंबुध्वा, आराध्य, अतोदेवा' दिनादेवमनुमान्य, 'उद्यन्त'मिति बलिमुध्दृत्य,' देवस्यत्वे' तिशिष्यस्याशिरसिस्थापयेत्; व्यजनैर्धूपदीपैर्हेमादि परिच्छदैर् वितानादिभि र्यथाशक्त्यलंकारै र्भक्तैश्च सहितो गच्छेत्। ततोदिवाद्यघोष' समायुक्त दिक्ष्वष्टासु नृत्तगेयंचकारयेत्'।

आवरणद्वयाधिके सर्वेषु प्रथमादिप्रत्येकंसकृत्, द्वितीयेत्रिः, प्रथमेत्रिरेववा, प्रथमेसकृत्, द्वितीयेद्वि, रित्येके। 'प्रतद्विष्णु' रितिप्रदक्षिणंकारयेत् अन्तःप्रविश्य, भूतवीशान्तरेतिष्ठन् पादौप्रक्षालयेत् अर्चकोहस्ताभ्यां बलिमादाय, देवाऽभिमुखे न्यस्य, कौतुकेदेवमोंकारेण समारोपयेत्। बल्यग्रमादायविष्वक्सेनायदत्वा, तच्छेषं भूतपीठसोदकंक्षिपेत् नित्योत्सवमिच्छन् बलिबेरमाराध्य, हविर्निवेद्य, शिष्यस्याशिरसिस्थापयित्वा, बल्यग्रतोनयेत्। अथवा शिबिकायांगरुडंबुध्वाऽऽराध्य, देवंसमारोप्य, पूर्वोक्तगुणसंपन्नैश्शिष्यैर्वाहयित्वा, सर्वालंकारसंयुक्तं, बलिनासहपूर्ववत्प्रदक्षिणंकारयेत्। पश्चादभ्यन्तरंप्रविश्य, अलंकृतेमंटपे पीठे देवंसंन्यस्यपाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, नीराजनंकृत्वा, नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदं कारयित्वा, पूर्ववत्पादुकार्चनंकृत्वा, अभ्यन्तरेदेवंसंस्थापयेत्, एवंनित्योत्सवं त्रि-

संध्यं सायंप्रातर्वा कुर्यात् । नित्योत्सवेन महोत्सवफलंल भेत, भगवान्प्रीतोभवेत् । राज्ञोराष्ट्रस्यबलवृद्धिर्भवति । बलिभ्रमणकालेयेसेवन्ते तेसर्वेपदेपदे यज्ञफलंलभेरन् । नवषट्पंचमूर्तिविमाने विष्णो,रादिमूर्त्तेर्वा, बलिमाचरेत्।

अथार्चनांगोपचारान्वक्ष्ये-उपचारोविग्रहश्चैकार्थौ - भवतः, आसन, स्वागता,ऽनुमान, पाद्या,ऽऽचमन, पुष्प, गन्ध, धूप, दीपा,ऽर्घ्या,ऽऽचमन, स्नान, प्लोत, वस्त्रो,त्तरी- य,यज्ञोपवीत,पाद्या,ऽऽचमन,पुष्प,गन्ध,धूप,दीपा,चमन, हविः, पानीया,ऽऽचमन, मुखवास, बलि, प्रणाम, प्रदक्षि णाः पुष्पांजलिसहितास्तुतिश्चेतिद्वात्रिंशदुपचाराः एते नृत्तगेयसंयुक्ता उत्तमोत्तमामित्याहुः ॥

(उपचारभेदाः)

मुखवासान्ताः प्रणामदक्षिणायुतानवविंशत्युप चाराः; मुखवासांताः दक्षिणायुताः अष्टाविंशत्युपचाराः, अर्घ्याचमनांताः प्रणामदक्षिणायुताः त्रयोदशोपचाराः । अर्घ्याचमनांताः एकादशोपचाराः, पाद्याद्यर्घ्याचमनांताः अष्टोपचाराः, पुष्पाद्यर्घ्याचमनांताः ष पचाराः, पुष्पदानं प्रणामश्चद्वावुपचारौ, प्रणामः एकोपचारः,

त्रयोदशविग्र हानामआदौप्रधानमावाहनं, अन्तेवि- सर्गश्च, आस्नपनंचकुर्यात् । सर्वत्रैकोपचारः द्वावुपचारौच, होमेषडुपचारान्, स्नपनअष्टोपचारान्, हविषिहीने

त्रयोदशोपचारान्, अष्टोपचारान्वा, हविषिलब्धे अष्टाविंशत्युपचारान् नवविंश त्युपचारान्वा, विमानार्चनायामेव द्वात्रिंशदुपचारान्कुर्यात् । अथवा हविषिलब्धेपिषोडशोपचारान्कुर्यात् ॥

(षोडशोपचारपरिगणनम्)

आसनस्नान वस्त्राद्यलंकार पाद्याऽऽचमन पुष्प गन्ध धूप दीपाऽर्घ्याऽऽचमन हविः पानीयाऽऽचमन मुखवास दक्षिणा इतिषोडशोपचाराभवन्ति ॥

(घटिकाविधानम्)

अथसंध्याघटिकाविधानम् - अर्कोदयान्मध्यान्हादस्तमयाच्च घटिका द्वादशादिचतुरंतंनवधाभवति ॥ उदयात्पूर्वे घटिकात्रये प्रबोधवाद्यंघोषयति, तत्काले अर्चकाः परिचारकाश्चोत्थाय, स्नानसंध्योपासनादीनिकुर्युः उदयात्पूर्वेच एकघटिकायां कवाटोद्घाटनंकृत्वा, दीपसंदीपनमार्जनोपलेपनादिकृत्वा, उदये देवं प्रणम्य, निर्माल्यशोधनंकृत्वा, पश्चादेकघटिकायां पात्रादिशुद्धिद्रव्यशुद्धिःद्रव्यसंभारंकृत्वा,ततोद्वये स्नानंपश्चात्त्रये हविरंतमर्चनं यवनिकोद्धरणंच ततश्चैकघटिकायां नीराजनकरणं, ततोघटिकाद्वयेनृत्तगेयादिविनोदकरणं, ततश्चैकघटिकायामहाहविर्निवेदनं, होमंबलिप्रदानंच, पश्चादेकघटिकायांबल्युद्धरणं, पश्चादेकघटिकायां प्रणामादिपुष्पां-

जलिप्रदानं,कवाटबंधनं चकुर्यात्। मध्याह्नसायायोश्च घटि-काचतुष्टये विनोदकरणमितिविशेषः एतदुत्तमोत्तममिति।

अर्चनानांघटिकाविहीनानांस्नानकाले नीरांजनका-ले विनोदकालेचयुक्त्यासंकोचंकारयेत्

उत्तममध्यमादिनवभेदेषु यत्कर्मविहीनं तद्विलोपयति, अन्यानिकर्माणितत्तद्भेदस्योक्तनाडिकायां युक्त्यासंयोज्य कारयेत् । हविर्हीने सर्वत्रघटिकाचतुष्टयमेव घटिकात्रयं त्रिपादश्चेतिकेचित्। सर्वत्रसंध्यासुयाममेवसमाचरेदित्येके॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे बलिविधिःउपचारभेदसंध्याघटिकाविधिर्नामद्विचत्वारिंशः पटलः ॥ ४२ ॥

(अथत्रयश्चत्वारिंशः पटलः)

अथाऽर्चनाऽर्हपुष्पाणि - जाती चंपक मल्लिका मालती तुलसी बकपुष्पं ह्रिकार्णि पद्म रक्तोत्पल कुमुद करवीर नंद्यावर्त्त पलाश कार्णिकार मंदाराऽदसी केतकी बकुलाऽर्जुनपुन्नाग माधवीपिंडिकानि अन्यानि तरुलताजातानि सौम्यानि सुगन्धीनि दृष्टिप्रियाणि यथार्हंगृण्हीयात् । पुष्पेषुपद्मंप्रवरं तत्सुगंधिमुख्यं । तुलस्याः पुष्पंपत्रंचहरेः प्रियंभवति । भूतृणस्थलारविन्द बिल्व शमी दूर्वा त्रिपर्णीबहुकार्णि तमाल सहदेवी शंखिनी पत्राणि तापसांकुरम् (कुरोस्तालं) चोपादद्यात् । तुलसीह्रीबेरोशीराणांमूलंच । श्वेतंपुष्पंशांतिकरं, पीतं-

पौष्टिकं, कृष्णंवश्यकरं, रक्तद्वेषकरं, रक्तेपुपिंडितकं पालाशंच, संग्राह्यं । बहुवर्णमुत्तमं, द्विवर्णमध्यमं, एक-वर्णमधमम्, तत्कालेप्रफुल्लंशस्तम्, ऐकाह्निकंवा त्र्यहातीतंपद्मं वर्ज्यं । भक्त आचम्य प्रणम्य, प्रयतः पाणी प्रक्षाल्य,शुद्धेपात्रेपुष्पाण्युक्तानि 'देवस्यत्वे'तिगृण्हीयात् । अलाभेपुष्पोक्तानांपत्रैरंकुरैरक्षतैः तोयेनवार्चयेत् ॥

(वर्ज्यपुष्पम्)

कुसुंभजपाकिंशुकादीनि निर्गुण्ड्यर्कादीन्यन्यानिचोग्रगंधानि अनुक्तानिसर्वाणिचवर्जयेत् । पुराणं शुष्कं शीर्णं नखरोमादियुक्तं लंघितं सलेपं निर्माल्य संस्पृष्टं पूतिगन्धं श्मशानचण्डालाद्यावाससमीपोद्भवं मुखवायुगतं नरैर्गवाद्यैराघ्रातंच सर्वंत्यजेत् । भ्रमरैराघ्रातं लंबितंच अनिन्दितंभवति । सर्वेभ्यः सौवर्णंश्रेष्ठं तत्सदा शुद्धं नजातुच निर्माल्यंभवेत् । सौवर्णपुष्पमाभरणं मणि मुक्तामयंपुष्पंच नित्यंप्रक्षाल्य आदायपुनः पुनरर्चयेत् ॥

(हविर्विधिः)

अथहविर्विधिंवक्ष्ये-द्वितीयावरणे प्रथमेवा, आग्नेय्यां पचनालयं यथाशक्तिकारयित्वा, चुल्लींकारयेत् । वेणुक्यान् यवान् षष्टिकान् । नीवारान् प्रियंगुश्यामाकान् व्रीहीन्वापि एकजातीयान् चतुर्वर्णैरेवानयेत् । एतेषांपूर्वंपूर्वंश्रेष्ठं । तस्मात् वरककोद्रवादिकु (कूर) धान्यानि प्रतिलोमा

नितानिच वर्जयेत् । शुद्धेदेशेकटेषु वस्त्रेषुवा धान्न्यां आस्तीर्यशोषयेत् । उलूखलमुसलौप्रक्षाल्य, उलूख हारिणीं, मुसलेविष्णु, मभ्यर्च्य, उलूखलेधान्यानिप्रक्षिप्य धान्येषुसोममभ्यर्च्य, आचार्यः 'अतोदेवा' दिनाकिंचि वघातंकृत्व,ततः शुद्धाभिः स्त्रीभिः पुरुषैर्वा स्वेदरोमादी पारहृत्य, अवघातंकारयेत् 'निरस्त' मितिशूर्पेप्रक्षिप्य, षाश्मकणादीन् संशोध्य, तण्डुलान् शुद्धान् 'आपोहिष्ठे' तिप्रोक्ष्य, शुद्धपात्रे 'देवस्यत्वे' तिगृण्हाति । विष्णो द्रोणंहविरुत्तमं, द्रोणार्धंमध्यमं, आढकमधमं देव्योरा कंतदर्धंव, परिवाराणांद्विप्रस्थैः, प्रस्थाधिकैर्वातंडुलै प्रोक्तम् ॥

(माषादिलक्षणम्)

अष्टतिलंमाषं अष्टमाषंशाणं, विंशतिशाणांनिष्कं तिलाष्टकंशाणं, तदष्टकंमाषमितिभृगुः । दशनिष्कंपलं अष्टनिष्कमितिकेचित् । चतुष्पलंकुडुब, चतुष्कुडुबंप्रस्थं चतुष्प्रस्थमाढकं, चतुराढकंद्रोणं, भवति ।

(हविर्निर्वापः)

लोहमयींमृण्मयींवास्थालींगृण्हीयात् । मृण्मयींपक्षे अतीतेविसर्जयेत् । मासेऽतीते इतिकेचित् । 'प्रजास्थाली (व०म०३) मिति स्थालींप्रक्षाल्य, 'देवस्यत्वे 'तितं लान्प्रक्षिप्य, शुद्धाभिरद्भिः 'आपउंदं' त्वितिचतुःप्रक्षा

ल्य, 'विष्णवेजुष्ट' मितिचुल्यांस्थालीमारोप्य, इन्धनैर्नि र्धूमैस्समेनाऽग्निना'वाचस्पतयेपवस्व'(वै०म०प्र०३) तिपचेत्। उपदंशान्, कदळीचूतपनस नाळिकेर तिन्त्रिणी कारवल्लीत्रय व्याघ्र शिंबिभेदबृहतीभेद सिंह्मीव्याघ्रनखी कर्कन्धूर्वारक कुंमांडकूश्मांड कृतबंधनाऽलर्ककार्कोटकानि सूरणकंद क्षुद्रकंद महाकंद वल्लीकुन्द शृंगिबेरोत्पलकंद पिंडि शकुटकंदादीनि च मरीचिजीरक सर्षपाणिमुद्गाऽऽ ढककुलत्थतिल्वमाषमसूरकादीनि शाकेषुजीवन्ती रथरसी रक्तबाष्पाणिच अन्यानिहविष्याणीति मन्वाद्यैरुक्तानियथा लाभमाहरेत्। कोशातकीं पटोलीं अलाबूंच विशेषेणपरि वर्जयेत्। कदल्यादिष्वेकंद्वौत्रींश्चतुरोधिकान्वादोषविही नान्प्रक्षाल्य, यथायोगंसुगंधंरससंयुक्तंसुपचेत्।

आढक तण्डुलस्योपदंशं प्रत्येकं षट्पलं, पञ्चपलं, चतुष्पलंवामुद्गसारं प्रस्थप्रस्थार्धंकुडुबंवा घृतंकुडुबं तदर्धं, गुलमेकपलं,दधिप्रस्थंपादहीनं,अर्धंवा क्रमुकफलानिषोड- श,द्वादशाष्ट,षट्,चत्वारि,द्वेवा,तात्त्रिगुणानि द्विगुणानिवा तांबूलपत्राणि, मातुलुंगैलालवंगकर्पूरादियथालाभंभवेत्, आढकतण्डुलाद्याधिकेप्येवंवर्धयेत्।

(प्रभूतमहाहविर्षोलक्षणम्)

द्विद्रोणादि षट्द्रोणान्तंप्रभूतं, शतप्रस्थादिसहस्र प्रस्थान्तंमहाह्वविरित्याचक्षते।

(षड्विधहविर्लक्षणम्)

तण्डुलैः केवलैः पक्वंशुद्धान्नं, तंडुलतुल्यैः अर्धैर्वा मुद्गसारैर्युक्तं मौद्गिकं, तंडुलत्रिगुणेनपयसा तदर्धजलेन तंडुलार्धमुद्गसारै र्नालिकेरफलसारैश्च पक्वंपायसं; तंडुलार्धतिलचूर्णैर्युक्तंकृसरं, तंडुलाधिकतोयेन त्रिगुणेनपयसा अष्टभागैःपंचभागैर्मुद्गसारै स्तंडुलार्धेनघृतेन गुलेनच युक्तंगौल्यं, तण्डुलार्धैर्यवसारैः पक्वंयावकमिति षड्विधंभवति ।

(वर्ज्यहविः)

द्रोणार्धाधिकमेकपात्रेनपचेत् मासातीते मृद्भांडेपचनंनकुर्यात् । अपक्वं, स्रावितं, गंधदुष्टं, नासिकाऽऽस्यवायूपहतं, आघ्रातं, तुषकेशादिसंयुक्तं, विद्रुतं द्विजादिभ्योन्यजातिदृष्टंस्वेदस्पृष्टं, लंघितं, यामातीतं, पात्रान्तरगतं, शीतं, हविरुपदंशंचवर्जनीयम् । अन्यपात्रगतं पुनः पाकार्हमुपदंशादिनवर्जनीयम् ॥

(अविरानयनादि)

स्थालीबाह्यमद्भिः संशोध्य, ऊर्ध्वपुंड्रंकृत्वा, वारुणमंत्रैर्जलसेकंकृत्वा, दक्षिणोत्तरपाणिभ्यां हविः प्रणवेनोद्धृत्य, शंखध्वनिसमन्वितमानीय, आलयस्योत्तरपार्श्वे विष्णुगायात्र्यानिधाय विधिवन्निवेदयेत् ॥

(हविष्षुउत्तरोत्तश्रैष्ठ्यंनिवेदितान्नविनियोगश्च)

शुद्धान्नान्मौद्गिकंमुख्यं तस्मात्कृसरं, ततःपायसं, ततोयावकं, तस्माद्गौल्यम्, श्रेष्ठंहविःश्रेष्ठफलंस्यात्, तस्मिन्नधिकेप्यधिकम्, नित्यमेवंहविर्दानेफलमनन्तंप्राप्नोति। विधिनैवभक्तियुक्तो येनकामेनवा विष्णोर्देवेशस्य योहविर्दद्यात् तत्सर्वंसंपूर्णं असंशयंलभेत। तत्तत्स्थालीशेषमाचार्यायदद्यात्, अर्चकायवा, देवस्यनिवेदितमन्नादिसर्वमाचार्यायदद्यात्। तन्नान्यैःग्रहीतव्यम्, अन्यथा चेद्भगवान्क्रुद्धोभवेत्, हविर्देवोनगृण्हाति, सर्वंनिष्फलं स्यात्।

देवेशस्यनिवेदितंसर्वंशुद्धंहि तत्सर्वेषांसुरमुनिमनुजानांभोज्यं, यथागुरोरुच्छिष्टं पुत्रभृत्यानांभोज्यं तथासर्वेषांगुरोर्विष्णोरुच्छिष्टं देवानांमुनीनांचानिवेदनीयम् तस्माद्वैश्वदेवबलिहरणेचयोग्यंस्यात्, मनुष्येषुद्विजातीनांभोज्यमेव, तस्मादाचार्यादयोविष्णोर्निवेदितभोजनादेव सर्वपापविनिर्मुक्ताः पूतकायास्सर्वकर्मस्वाधिकारिणोभवेयुः, शूद्रादिषुचवैष्णवानांभोक्तव्यं, अन्यदेवानांनिवेदितं तदर्चकानां तद्भक्तानांच भोज्यं, द्विजैर्भुक्तंचेच्चान्द्रायणंप्रायश्चित्तं भवेदित्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे पुष्पहविर्दानंनाम त्रिचत्वारिंशः पटलः ॥ ४३

(अथचतुश्चत्वारिंशःपटलः)

(नवषट्पंचमूर्त्यर्चना)

अथनवषट्पञ्चमूर्त्यर्चनाविशेषंवक्ष्ये-अर्चकाःस्नात्वा, आलयमाविश्य, पूर्ववत् कवाटोद्घाटनादीनिकुर्यात् द्वितीयतले विष्णुंपूर्ववदभ्यर्च्य, अधस्तलेप्राच्यांपुरुषं पूर्ववत्, तद्दक्षिणे 'श्रियंकमलामानंदांपुरुषप्रिया' मिति श्रियं, वामे 'मेदिनींधरणीं उर्वींसर्वाधारा'मिति मेदिनीं, पूर्ववदर्चयेत् । ब्रह्मेशौच, 'भृगुंमुनिवरंशुद्धंअग्निवर्णं' इतिभृगुं, 'पुराणंभक्तिमंतंभार्गवंचिरजीविन' मितिपुराणं, प्रथमद्वारदक्षिणेतुहृणं, वामेबलिं, द्वितीयद्वारदक्षिणे तीर्थं, वामेकिष्किंधंच, पूर्ववदर्चयेत् ।

दक्षिणे सत्यंपूर्ववत् तद्दक्षिणे 'धृतिंदक्षसुतांसत्यपत्नींरमा'मिति धृतिं, वामेपौष्णींवरदामुर्वींपृथिवी'मिति पौष्णीं, ब्रह्मेशौ 'धातृणाधंपूतकायंब्रह्मसंभवंवाग्देवीपति' मितिधातृणाधं, 'पुण्यंविशुद्धंविश्वंवरिष्ट' मितिपुण्यंच, प्रथमद्वारदक्षिणे शंखनिधिं, वामेपद्मनिधिं, द्वितीयद्वार दक्षिणे 'नासत्यं दिव्यंविवस्वत्पुत्रं आश्विन' मितिनासत्यं, वामे 'दस्रंपुत्रंसर्वज्ञंदेवसुन्दर' मितिदस्रंच, पूर्ववदर्चयेत् ।

पश्चिमे अच्युतंपूर्ववत् दक्षिणे 'पवित्रींइंदिरांलक्ष्मींअच्युतप्रिया' मितिपवित्रीं, वामे 'क्षोणींवरांगींवरदांमही' मितिक्षौणीं, ब्रह्मशंकरौ, 'भृगुंतपोनिधिंवेदरूपं

महाव्र(तद्युति)प्रदम् 'इतिभृगुं, 'मार्कंडेयंगुरुंदीप्तंपुण्यभागिन' मिति मार्कंडेयं, प्रथमद्वारदक्षिणे चक्रचूलिनं, वामे शंखचूलिनं, द्वितीयद्वारदक्षिणे कु(गु)हं, वामे जांबवञ्च पूर्ववदर्चयेत् ।

उत्तरे अनिरुद्धंपूर्ववत् , नागराजंब्रह्मेशौ भृगुमार्कंडेयौचपूर्ववत् । प्रथमद्वारदक्षिणे शंखनिधिं, वामे पद्मनिधिं, पूर्ववद्वितीयद्वारदक्षिणे 'विद्युतं निभं अरुणानुजं घोररूपिण' मिति विद्युतंवामे 'अप्सरसोधिपं शुद्धं श्वेताभं भयानक' मिति अप्सरोधिपंचपूर्ववदर्चयेत् ।

द्वितीयतलेदक्षिणे 'नरं पार्थं गुडाकेशं श्वेतवाहन' मितिनरं, 'नारायणं कृष्ण शौरिं भक्तवत्सल' मिति नारायणम् , आदित्यं पूर्ववत् , 'प्रजापतिंपितामहंहेमवर्णम् , अजाननमिति प्रजापतिम् ।

पश्चिमेनारसिंहं ब्रह्माणंशंकरंचपूर्ववत् ।

उत्तरेवाराहंपूर्ववत् , 'महींगांपृथिवीमुर्वी' मिति महीम्इन्द्रं वरुणंपूर्ववत् ।

तृतीयतले 'शयनम् अनादिनिधनम् अनंतंमहिमानम् अत्यंतादभुतम' इत्यनन्तशयनं, पूजकस्थाने महीमार्कंडेयौ च पूर्ववत् - नाभिपद्मे ब्रह्माणंपद्मायुधां-श्चपूर्ववत् , दक्षिणे कार्किणं, वामेसिद्धिंच, प्रथमद्वार

दक्षिणे यमुनां, वामे गंगां, द्वितीयद्वारदक्षिणे सुरं, वामे सुंदरंच, पूर्ववदर्चयेत्, अन्यत्सर्वंसमानम्।

षण्मूर्त्तिविधानेचन्नरनारायणनारसिंहवाराहान्विना अन्यत्सर्वं पूर्ववदर्चयेत्।

पञ्चमूर्त्तिविधानं विष्ण्वादि पञ्चमूर्त्तीः पूर्ववदर्चयेत्। अत्रविशेषोवक्ष्यते पुष्पन्यासकाले विष्णोरादिमूर्त्तेः पादमध्ये 'विष्णवे नमः' इति, परितःप्रागादिचतुर्दिक्षु 'विष्णवे महाविष्णवे सदाविष्णवे व्यापिने' इतिचन्यसेत्, अथवा विष्णवादिपञ्चमूर्त्तिनामभिर्न्यसेत्।

आग्नेयादिकोणेषु पूर्ववत्कपिलादिनामभिर्न्यसेत्, एवं प्रथमावरणे अन्ययोः पूर्ववत्, अन्येषांध्रुवाणां पादमध्ये तत्तत्प्रधानमूर्तिनाम्नासन्यसेत्, परितः चतुर्दिक्षु तत्तन्नामाभिर्न्यसेत्, नारायणस्य परितश्चाऽऽवरणत्रयदेवानांनामभिर्न्यसेत्, नरस्य तन्नामाभिर्न्यसेत्, आवाहने तद्ध्रुवबेरात्तत्कौतुकादिषु समावाहयेत्, अर्चने तत्तन्मन्त्रान्ते तत्तन्मूर्त्तिभिस्तत्तद्व्यनामभिस्संयोज्य, अर्चयेत्।

(अशक्तविषये)

अशक्तानामेकतलप्रासादे, द्वितलेवा, विमानेषण्मूर्त्यर्चनंचेत्, आदिमूर्त्तेर्ध्रुवबेरंपरितश्चाऽऽवरणत्रयं ध्रुवबेरदेवानांनामभिः पुष्पन्यासंकृत्वा, कौतुकेपूर्ववत् कौतुकोक्तप्रकारेणपुष्पन्यासंकृत्वा, पुरुषादीनां चतुर्णां कौतुका

दीनां पूर्ववत् कौतुकोक्तप्रकारेण पुष्पन्यासंकृत्वा, आदि मूर्त्तेर्ध्रुवबेरादावाह्यार्चयेत् ।

अनंतशयनस्य कौतुके, ध्रुवबेरस्य आवरणत्रय देवानां कौतुकस्यावरणत्रयदेवानांचनामभिः पुष्पन्यासं कृत्वा, आवाहनविसर्गौविना एकबेरार्चनोक्तविधानेन अर्चयेत् । पुरुषादीनप्यावाहन विसर्गौ विना एकबेरार्च नोक्तमार्गेणाऽर्चयेदितिकेचित् । पञ्चमूर्तिविधानं चे दुप रितत्कौतुकंविना विष्ण्वादिपंचमूर्त्तीः पूर्ववदर्चयेत् ।

(पञ्चमूर्त्यर्चनाविधिः)

पञ्चमूर्त्यर्चनाविशेषंवक्ष्ये - अर्चकाः परिचारकाश्च विधिनास्नात्वा आचम्य संध्यामुपास्य, देवादीनद्भिस्तर्प- यित्वा, ब्रह्मयज्ञंचकृत्वा, देवालयंगत्वा, 'विष्णोर्नुक'मिति शनैः प्रदक्षिणंकृत्वा, देवालयंगत्वा, 'हिरण्यपाणि'मिति कवाटमुद्घाट्य अभ्यंतरंप्रविश्य, देवंप्रणम्य, दीपान्संदी- प्य, शिष्या 'धारा'स्वित्याधावंगृण्हीयुः अर्चकाः सर्वासां मूर्त्तीनां निर्माल्यमादाय, विष्वक्सेनमर्चयेयुः ।

गर्भालयं, पुरुषादीनां स्थानानि अलीन्द्रंच प्रद क्षिणक्रमेण 'अवधूत' मिति संमार्जनंकृत्वा, अद्भिरभ्युक्ष्य, उपलेपनंकृत्वा, अर्चनापात्रंहविःपात्राणिच प्रक्षाल्य, विधि नाशुद्धान्नपायसकृसरगौल्ययावकान्, सर्वालाभे यथा लाभंशुद्धान्नंवापचेयुः, अर्चनाद्रव्याणि पृथक्पृथक्सं

गृह्य विष्णुगायत्र्याध्रुवस्थानंप्रोक्ष्य, पुष्पन्यासंकृत्वा, श्रीभूमीब्रह्मशंकरौ धात्रादिब्रह्मपर्यन्तान् परिवारांश्च समभ्यर्च्य, मुखमंटपद्वारवामे स्नानपीठे विष्ण्वादि-पञ्चकौतुकानि क्रमेण संस्थाप्य, पाद्याचमनमुखवासांश्च दत्वा, तैलाभ्यंजनम् अन्यदप्युचितंकृत्वा, आम्लाद्यै-स्संशोध्य, विष्णुमूर्त्तिम् 'इषेत्वोर्जेत्वा'दिना शुद्धोदकै-स्संस्नाप्य, चन्दनोदकैरभिषिच्य, पुरुषं सहस्रशीर्षाद्यैः, सत्यं विष्णोर्नुकाद्यैः अच्युतं 'अतो देवा'द्यैः अनिरुद्धं 'एकाक्षराद्यै' स्संस्नाप्य, तत्तत्स्थानं संशोध्य, तत्तत्पीठे संस्थापयेत् ।

एवं कर्तुमशक्तश्चेत्पुरुषादिकौतुकानि विष्णु-पञ्चकदिनेषु एवंसंस्नापयेत्, विष्णोरादिमूर्त्तेः दक्षिणे-मार्कंडेयं, वामेभृगुंच, अभ्यर्च्य, पूर्वत्पुष्पन्यासंकुर्यात्, आवाहनपाद्याऽऽचमनस्नानार्थांश्चतस्रः प्रणिधीः संगृह्य साक्षतंकुशकूर्चंवानिक्षिप्य, अद्भिः प्रणवेनपूरयित्वा देवस्यदक्षिणपार्श्वे पूर्ववदासीनः तद्धिंवा हस्तिष्टन्वा आत्मसूक्तंजप्त्वा मंत्रन्यासाक्षरन्यासौ कृत्वा, प्रणिधि-मुध्दृत्य, ध्रुवात्प्राणिधिजले देवंभक्त्यापूर्ववत् ध्यात्वा, आवाह्यतदन्यासंतोयं कूर्चेनाऽऽदाय 'आयातु भग-वा'निति कौतुकबिम्बस्यमूर्ध्नि विष्णुमावाहयामी'त्यावाह्य तथा स्नपनोत्सव बलिबेरेषु समावाह्य - दक्षिणाश्रियं

वाम्मेहरिणींच आवाहयेत्। 'प्रतद्विष्णु' रिति पुष्पासनं दत्वा 'विश्वाऽधिकाना' (वै०म०प्र८) मिति स्वागतं, 'मन्नोऽभिमन्ते (वै०म०प्र०८) ति अनुमानं, 'त्रीणिपदे' तिपाद्यं, 'शन्नोदेवी'त्याचमनं, 'तद्विष्णो'रिति पुष्पं, 'तद्विप्रासे'तिगन्धं, 'परोमात्रये'तिधूप, 'विष्णोः कर्मणी'ति दीपं, 'त्रिर्देव'इत्यर्घ्यं, पूर्ववदाचमनीयम्, 'आपोहिष्ठे'ति स्नातायाऽभ्युक्षणं, 'मित्रस्सुपर्ण'इतिप्लोतं, 'तेजोवत्सव' इतिवस्त्रं, 'भूतोभूते'ष्वित्याभरणं, 'सोमस्यतनुरसी'त्युत्तरीयम्, अग्निर्भूत' मित्युपवीतं, पूर्ववत्पाद्याऽऽचमनादीनि दत्वा, 'तदस्यप्रिय' मिति शुद्धोदनंनिवेद्य, द्वारपालादिभ्यो बलिंनिर्वाप्य, होमंहुत्वा, पूर्ववत्पानीयाचमनमुखवासंदद्यात्। एतान् सर्वान् मन्त्रान्ते चतुर्मूर्त्तिमन्त्रैः पञ्चमूर्त्ति मन्त्रैर्वा संयोज्य, ददाति, मस्तिष्कप्रणामंकुर्यात्।

(पुरुषस्य)

अलीन्द्रे द्वारदक्षिणे पुरुषमर्चयेत्। पूर्ववत्पुष्पन्यासंकृत्वा, ब्रह्मशंकरौ पूजकमुनी द्वारदेवान् द्वारपालांश्च अभ्यर्च्य, ध्रुवबेराद्देवीभ्यांसहैव आवाह्य, आसनादीन् पूर्ववद्दत्वा, 'योगेयोग' इत्याचमनम्, 'आपोहिष्ठे' तिस्नानम्, इदमापः 'शिवा' ('हिरण्यगर्भ') इत्यर्घ्यं 'इहपुष्टि' मितिकृसरं (पायसं) हविः निवेद्य प्रह्वांग(संपुट)प्रणामं कुर्यात्। एषविशेषोऽन्यत्सर्वंसमानं ॥

(सत्यस्य)

दक्षिणेसत्यमर्चयेत् । पूर्ववत्पुष्पन्यासंकृत्वा, परिषद्देवान् ध्रुवबेरात् देवीभ्यांसहैवाऽऽवाह्य आसनादीनि पूर्ववद्दत्वा 'योगेयोगे' त्विति आचमनम्, 'इदमापः शिवा' इत्यर्घ्यम्, 'इहपुष्टि' रितिकृसरं (पायसं) हविर्निवेद्यसं पुट(प्रह्वांग)प्रणामंकुर्यात् । एषविशेषोऽन्यसर्वंसमानम् ।

(अच्युतस्य)

पश्चिमेअच्युतमर्चयेत् । पूर्ववत्पुष्पन्यासंकृत्वा, परिषद्देवानभ्यर्च्य, देवीभ्यांसहैवावाह्य, आसनादीन्पूर्व वद्दत्वा, 'समानेवृक्ष' इत्याचमनं, 'नारायणायविद्महे' इत्यर्घ्य, 'समाववर्त्ती'तिगौल्यं: हविर्निवेद्यपञ्चांगप्रणामं कुर्यात् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वंसमानम् ।

(अनिरुद्धस्य)

उत्तरेअनिरुद्धमर्चयेत्, पूर्ववत्पुष्पन्यासंकृत्वा, परिषद्देवानभ्यर्च्य, ध्रुवबेराद्देवीभ्यांसहैवाऽऽवाह्य, आसना दीन्पूर्ववत्दत्वा, 'पवित्रन्त' (ऋ०स०७-३-८) इत्याच मनं, 'कयानश्चित्र' (वे०म०८)इत्यर्घ्यं, 'त्रीणिपदे'तिच्या वकंहविर्निवेद्य, दण्डप्रणामंकुर्यात् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वं समम् ।

उपरितलेचैकबेरोक्तविधिना पुष्पन्यासंकृत्वा, मं-न्त्रान्तेशयनादिनामभिर्द्रव्यनामभिस्संयोज्याऽर्चयेदेषवि-शेषोऽन्यत्सर्वंसमानम् ।

स्नपनोत्सवबलिबेराणि षोडशोपचारैरभ्यर्च्ययेत्, अथवातानेकादशोपचारैरभ्यर्च्यहविर्निवेदयेत् ।

परिषद्देवानष्टोपचारैरभ्यर्च्यहविर्निवेदयेत् ।

विधिनाबलिमाराध्यबलिबेरेणसहैव आलयप्रदक्षिणंकुर्यात् ।

अर्धयामेचार्चनांते ध्रुवबेरेदेवंप्रणवेनारोपयेत् ।

एकतलप्रासादे पञ्चमूर्त्यर्चनंचेदुपरितलार्चनंविना पञ्चमूर्त्तीरर्चयेत् ।

द्वारेषुयत्रकवाटोऽस्तितत्रधात्रादीनर्चयेत् । गर्भालयात् द्वारदक्षिणे बलिंदं, वामे तुहुणं, अलीन्द्रद्वारदक्षिणे मणिकं, वामेप्रभावतीं, मुखमंटपद्वारदक्षिणे तापसम्उत्तरेसिद्धिदं, सोपानमध्येश्रीभूतं बहिराननं, देवाभिमुखेगरुडम् ।

प्रथमावरणेचंद्रादीन् तत्तत्स्थाने, इन्द्राग्न्योर्मध्ये गुहम्, यमनीलयोर्मध्येदुर्गां, नीलवरुणयोर्मध्येबुधं, वरुणोदानयोर्मध्येबृहस्पतिं, सोमोदानयोर्मध्येब्रह्माणं, सोमेशानयोर्मध्येविष्वक्सेनम्, ईशानेंद्रयोर्मध्येभास्करं, विमानंपरितः प्रागादिचतुर्दिक्षु न्यक्षविवस्वन्मित्रक्षत्तृश्च ।

प्रथमद्वारदक्षिणे किष्किंधम्, उत्तरेप्रजापतिं ।

द्वितीयद्वारदक्षिणेविघ्नेशम्, उत्तरेनागराजं, देवाभिमुखे चक्रध्वजशंखयूथाधिपाऽक्षहंतॄन्बहिर्मुखान् ।

तृतीयावरणद्वारदक्षिणे चक्रम्, उत्तरे शंखं, पुष्प संचयस्थाने पुष्परक्षकं, स्नानोदकपानीयसंचयस्थाने वरुणं, पचनागारेहवीरक्षकम् ।

चतुर्थावरणद्वारेचंद्रादित्यौच एतान्पंचाशद्देवा नर्चयेदित्येके ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्तो विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां नवषट्पंचमूर्त्यर्चना विधिर्नाम चतुश्चत्वारिंशः पटलः ॥ ४४ ॥

(अथ पंचचत्वारिंशःपटलः)

(एकबेरार्चनविधिः)

अथैकबेरार्चनविधिंवक्ष्ये-प्रभातेस्नात्वा, आलय प्रदक्षिणंप्रणामंचकृत्वा, 'निरस्त' मिति कवाटमुद्घाट्य, दीपानुद्दीप्य, शिष्येण 'धारास्वि'त्यु दकंगृहीत्वा, देवस्य निर्माल्यमादाय, विष्वक्सेनंसमाराध्य, गर्भालयादिषु सर्वत्र संमार्जनंकृत्वा, अद्भिरभ्युक्ष्य, उपलिप्य, अर्चना पात्राणि हविःपात्राणिच प्रक्षाल्य, हवींषिपाचयित्वा, पुष्प गन्धाद्यर्चनद्रव्याणिसंगृह्य, 'प्रतद्विष्णु' रितिदेवस्यपुष्पा सनंदत्वा, 'विश्वाधिकाना' मिति स्वागतं, 'मनोऽभिमन्ते' त्यनुमानं, 'त्रीणिपदे' तिपाद्यं, 'शन्नोदेवा' रित्याचमनं दत्वा, अतोदेवादिनातैलाभ्यञ्जनंकृत्वा, 'परिलिखित' मिति आम्लादिनासंशोध्य, 'वारीश्चतस्र' इति वारिणा (सं)स्नापयेत् । 'इषेत्वा, यज्ञस्य, शुद्ध्व'मिति त्रिभिस्त्रि

रभिषेचयेत् । सहस्रधारायदिस्यात् वस्त्रमाल्यादिना गन्धाद्यैरलंकृत्य, पाद्यार्घ्यान्तमभ्यर्च्य, सहस्रधारयाभि षेचयेत् , 'मित्रस्सुपर्ण' इति स्नोतेनविमृज्य, 'विष्णोर्नुक' मिति वस्त्राद्यैरलंकृत्य,तथैवाचमनंदत्वा, देवस्यपादयोर्मध्ये 'विष्णवेनम' इति पुष्पंदद्यात् । प्रागादिचतुर्दिक्षु पुरुषाद्या वरणत्रयदेवानां तत्तन्नाम्ना प्रणवादिनमोन्तेन पुष्पन्या संकरोति । गर्भालयगतान्देवान् धात्रादीन् द्वारदेवान् द्वारपालान् अन्यपरिषदश्च तत्तन्नाममंत्रेणाऽभ्यर्च्य, अभ्य न्तरंप्रविश्य, देवंप्रणम्य, 'तद्विष्णो'रितिपुष्पं, 'तद्विप्रास' इति गन्धं, 'परोमात्रये'ति धूपं, 'विष्णोःकर्माणी'तिदीपं, 'त्रिर्देव' इत्यर्घ्यं, तथाऽऽचमनंदत्वा, 'तदस्यप्रिय' मिति हविर्निवेद्य, द्वारपालादिभ्योबलिंनिर्वाप्य, होमंहुत्वा, पूर्व वत्पानीयाचमनमुखवासान् दत्वा, विधिनाबलिमाराध्य, बलिबेरेणसहैव आलयंप्रदक्षिणंकृत्वा, अष्टाक्षरमंत्रेण पुष्पांजलिंदद्यात् । आवाहनविसर्गौविना अन्यत्सर्वसमान मिति विज्ञायते ।

(नवविधार्चनम्)

अथ नवविधार्चनाविधिंवक्ष्ये देवस्यहविर्द्रोणं, देव्योस्तदर्धं, पुरुषादीनां चतुर्णांद्रोणार्धं तद्देवीनां तदर्धं, नरनारायणनारसिंहवराहाणांद्रोणार्धम् , अनन्तशयनस्य द्रोणं, तदर्धंवा, उत्सवस्यद्रोणार्धं, तद्देव्योस्तदर्धं,

स्नपनबलिबेरयोर्द्रोणं, तदर्धंवा, अवताराणां द्रोणार्धं, तदर्धंवा, पूजनमुन्योर्ब्रह्मेशानयोर्वीशशैषिकयोश्च आढकम्, अन्येषांपरिवाराणांहोमस्यचाऽऽढकार्धम्, देवेशस्यदेव्योश्चप्रातर्मौद्गिकं, मध्याह्नेगौल्यं, रात्रौपायसं, अर्धयामेचाऽऽढकद्वयं हविरपूपसंयुक्त, त्रिकालमाढकद्वयं, मंत्र हविः, कर्पूरसहिततांबूलं, नित्याऽग्निकुंडेऽमूर्ताराधनं, त्रिकालमन्नबलियुक्त, कर्पूरसहितान्, षोडशाजस्र दीपान्, त्रिगुणान् संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोर्द्विशतं, रात्रौपंचशतंश्रद्धादीपान् कर्पूरागरुसहितंधूपं,जातीचंपकोत्पलादिसुगंधिपुष्पाढ्य, द्वात्रिंशद्विग्रहैरर्चनं, देवगणिकाभिर्देवदासीभिर्भक्तैश्च (कृत) नृत्तगेयसंयुक्तं, नर्तकगायकवांशिकमौरजदार्दविकाद्यैस्संयुक्तं, प्रातः प्रबोधनघोषयुतं, स्नानकाले हविर्दाने बलिदान पटोद्धरणे बलिभ्रमणेच कालेशंखभेर्यादिघोषणं नाडिकाभेरीताडनं, सप्तप्राकारसंयुक्त, सर्वपरिषद्देवतार्चन मुत्तमोत्तमम् ॥

इंद्रादिलोकपालानाम्, अन्येषांपरिवाराणां हविर्निवेदनं, विना बलिदान, द्विसप्ताजस्रदीपान् तत्त्रिगुणान्संन्ध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोःशतपञ्चाशत्, रात्रौचतुःशतं श्रद्धादीपान्, पूजावेलायांमन्त्रहविर्निवेदनं, द्विकाल होमंद्विकालान्नबलियुक्तं षट्प्राकारस्थदेवार्चनं पूर्ववन्नृत्तगेयवाद्ययुक्तमुत्तममध्यमं ।

पूजकमुन्योर्वीशशैषिकयोश्चहविर्विना द्वादशाज
ान् तत्त्रिगुणान् संध्यादीपान् पूजावेलानिवेदनं,
लहोमं, तथैवाऽन्नबलियुक्तं, पञ्चप्राकारस्थदेवार्चनं,
न्नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तमुत्तमाधमम् ।

पूजकमुन्योरवताराणांचद्विकालनिवेदनं, द्विपञ्चा
ीपान्, तत्त्रिगुणान्संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयो
, रात्रौत्रिशतं, संध्यादीपान्, देवदासीभिर्भक्तैश्च
)नृत्तगेयवाद्यसंयुक्तं, प्रातर्होमं, मध्याह्ने अन्नबलियुतं,
ाकारस्थदेवार्चनंमध्यमोत्तमम् ।

अवताराणामेककालनिवेदनं, स्नापनोत्सवबलि
ाम्, आढकहविर्निवेदनम्, अष्टाजस्रदीपान्, तत्त्रि
ान्संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोरशीतिं, रात्रौद्विशतं,
ादीपान्, चतुष्प्राकारस्थदेवार्चनं नृत्तगेयवाद्यैर्युक्तं
ममध्यमम् ।

यथालाभं मौद्गिकगौल्यपायसाऽपूपानांनिवेदनं,
जस्रदीपान्, तत्त्रिगुणान्, संध्यादीपान्, प्रातर्मध्या
ःषष्ठिं, रात्रौशतपंचाशत् श्रद्धादीपान्, अन्यत्सर्वं
न्मध्यमाधमम् ।

देवेशाख्यद्रोणार्धं हविः अर्धयामेचाऽऽढकं देवस्था-
योःस्नापनोत्सवबलिबेराणां एककालनिवेदनं, सायं
ः पूजावेलानिवेदनं, चतुरोऽजस्रदीपान्, तत्त्रिगु

णान्संध्यादीपान्, प्रातर्मध्याह्नयोश्चत्वारिंशत्, रात्रौ शतं, श्रद्धादीपान्; त्रिप्राकारस्थदेवार्चनं, नृत्तगेयवाद्यै र्युक्तम्, अधमोत्तमम्।

देवेशस्याऽऽढकंहविः, देव्योस्तदर्धं, त्रिकालंद्विकालंवा; स्नापनोत्सवबलिबेराणामेककालनिवेदनम् एककालेपूजावेलानिवेदनं, गौल्यादीनिविना मध्याह्ने अन्नबलिहोमौ द्वावजस्रदीपौ तत्त्रिगुणान्संध्यादीपान् प्रातर्मध्याह्नयोर्दश, रात्रौविंशतिं श्रद्धादीपान् नृत्तगेयविहीनं वाद्ययुतं, द्विप्राकारस्थदेवार्चनम्, अधममध्यमम्।

देवेशस्य द्विकालमेककालंवा, आढकंहविः, तदर्धं मध्यान्हेदेव्योर्यथालाभंव्यंजनैर्युक्तं, एकमजस्रदीपं,तद्द्विगुणान् संध्यादीपान् यथालाभंश्रद्धादीपान् अन्यत्सर्वं विनैकप्राकारस्थदेवार्चनम्, अधमाधममाहुः।

उत्कृष्टेचोत्कृष्टंकर्त्तव्यम्, अन्यथामहत्तरोदोषो भवति, एकस्मिन्नालये देवेशादिदेवानां एकाहस्योक्तकाले नित्यंहविरर्थंतण्डुलं एककालस्यदशभारं, यथाभारोपदंशै र्युक्तमुत्तमोत्तमम्। तथाऽष्टभारमुत्तममध्यमम्, सप्तभारमुत्तमाधमम्, षड्भारंमध्यमोत्तमम्, पञ्चभारंमध्यममध्यमम्, चतुर्भारंमध्यमाधमम्, त्रिभारमधमोत्तमम्, द्विभारमधममध्यमम्, तथैकभारमधमाधमामित्येके।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे नवविधार्चनाविधिर्नाम पंचचत्वारिंशः पटलः ॥ ४५ ॥

(षट्चत्वारिंशः पटलः)

(विशेषपूजाविधानम्)

अथमार्गशीर्षादिमासेषु मासनक्षत्रेषु विष्णुपञ्च दिने विषु वदयने संक्रमणेषु ग्रहणे अन्यस्मिन्पुण्य नक्षत्रे राज्ञः, यजमानस्यवा, जन्मर्क्षेपि विशेषपूजांकुर्यात् ।

सर्वत्राऽऽलयंमृष्टसिक्तोपलेपनाद्यैस्संशोध्य, पैष्ट्या भूमिमलंकृत्य, वितानध्वजदर्भमालास्तंभवेष्टनाद्यैरलंकृत्य, द्वारेषु तोरणकदलीक्रमुकांकुरोदकुंभाद्यैरलंकृत्य, ग्रामवीथिंचसंशोध्य, प्रातस्संध्यार्चनान्तेचोत्सवबिंबमासाद्य, अभ्यर्च्य, निवेद्य, अग्निकुंडेचुल्यांवा, अग्निंपरिषिच्य, आज्यमिश्रचरुणा तत्तिथिवारनक्षत्रदेवत्यं, वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं, ब्राह्मं, रौद्रं, तदालयगतपरिषद्देवत्यं, च, हुत्वा, ग्रामवीथ्यां बलिंनिर्वाप्य, ऐकाहिकोत्सवोक्तमार्गेण उत्सवंकृत्वा आस्थाने अर्चास्थानेवा, द्रोणद्वयादहीनैस्तंडुलैर्यथालाभोपदंशैर्युक्तं, हविर्निवेदयेत्, एतदुत्तमं ।

स्नपनोक्तक्रमेणाऽष्टशताऽष्टचत्वारिंशच्चतुर्विंशत् द्वादशकलशैस्संस्नाप्य, अभ्यर्च्य, तथैवहविर्निवेदयेत् मध्यमम् ।

प्रातर्मध्याह्नेवार्चनावसानेदेवंशुद्धस्नपनविधानेन संस्नाप्याभ्यर्च्यनिवेद्यहोमंजुहुयात् एतदधमम् ।

(मार्गशीर्षद्वादशीपूजा)

मार्गशिर शुद्धद्वादशीमुद्दिश्य एकादश्यां आचार्योयजमानश्च त्रिषणवणस्नानंकृत्वा, आचम्य, संध्या

मुपास्य, देवादीनद्भिस्तर्पयित्वा, ब्रह्मयज्ञंचकृत्वा, आलय माविश्य, प्रदक्षिणंप्राणामंचकृत्वा, देवाभिमुखेसमासीनो ध्यायन् अष्टाक्षरमंत्रं यथोक्तविधिना अन्यामृचंवैष्णवीं य थाकामंजप्त्वा, वेदाध्ययनंचकारयेत्। अथवावैष्णवींगाथां (कथां) वाश्रावयेत् । मध्याह्ने सायेच स्नानादीनिकृत्वा, रात्रौसर्वभोगरहितो देवंध्यायन्नासीत, शयीतवा, द्वादश्यां प्रभाते स्नात्वा, देवेशस्यमहतींपूजांकृत्वा, गौल्यंहविर्नि वेद्य, पानीयाचमनमुखवासंदत्वा, आचार्यो हस्ताभ्यांपुष्प मादाय, 'सहस्रशीर्ष, मेकाक्षर, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुष सूक्तंच, जप्त्वा; प्रतिमंत्रंपुष्पांजलिंबहुशोदद्यात् । तथै वार्चकाः परिचारकाश्च दक्षिणपाश्चिमोत्तरेषु स्थित्वा, पुष्पां जलिंदद्युः। तत्कालेचतुर्दिक्षु वेदानध्यापयेत्। यजमानो नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदंकारयित्वा, स्तोत्रैर्जयशब्दैश्च, संस्तूय आचार्यायदक्षिणांदत्वा, वैष्णवान्संपूज्य अश्नीयात् ।

अस्मिन्मासे नित्यंगौल्यंहविर्निवेदयेदितिकेचित्। एतेन संवत्सरेयत्न्यूनं तत्सर्वं पूर्णंस्यात् । संवत्सरार्चन फलंलभेत् ।

(पौषमासपूजा)

पौषमासेपुण्यनक्षत्रे क्षीरंगव्यंदेवेशायनिवेदयेत्। सोपिसंवत्सरफलंलभेत् ।

तस्मिन्मासे ऋक्षपर्वणिदेवेशस्योत्सवस्नपना - दीनिकारयेत् ।

(माघमासपूजा)

माघमासेदेवाय अगरुकोष्टाद्यैर्धूपंदद्यात् । सोपि संवत्सरं धूपदानफलंलभेत् ।

(पुनर्वसुपूजा)

अस्मिन्मासेपुनर्वसौ राघवस्योत्सवं, स्नपनादीनि कारयेत् तदर्थंपूर्ववदंकुरार्पणंकृत्वा, पूर्वरात्रौप्रतिसरोत्सवं कारयित्वा, सौवर्णं, राजतं, ताम्रं, वा प्रतिसरंकृत्वा, सौवर्णे राजते ताम्रे कांस्येवा पात्रे शालितंडुलानिप्रक्षिप्य, नव वस्त्रेणाच्छाद्य, उपरि प्रतिसरंसन्यस्य, तस्मिन्शेषमभ्यर्च्य, शांतं, गरुडं, हनूमन्तंवा, अलंकृत्ययानमारोप्य, सर्वालंकारैर्नृत्तगेयवाद्यैर्धूपदीपैश्च, संयुक्तं, ग्राममालयंवा प्रदक्षिणीकृत्य, शयनस्थानेपञ्चशयनानि वासांसिवाआस्तीर्य, देवमारोप्य, अभ्यर्च्य, पुण्याहान्ते पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा, शाययेत् । देवेनसहदेवींशाययेत् । लक्ष्मणभरतादीन् पृथगेवशाययेत् । प्रभातेस्नात्वादेवमुत्थाप्य, अलंकृत्य, ग्राममालयं सर्वालंकारसंयुक्तं, प्रदक्षिणंकृत्वा, आस्थानमंटपे संस्थाप्य, स्नपनोक्तविधिना देवेशस्य, देव्याश्च, भरतादीनां, पृथगेवस्नपनंकुर्यात् । अथवादेवेशस्यस्नपनंकृत्वा, अन्यांश्चशुद्धोदकैरभिषेचयेत् । अथवासर्वान्शुद्धस्नपनविधिनासंस्नापयेत् । नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदंकारयेत् । महाहविः, प्रभूतंवा, निवेद्याऽपूपादीनि पक्वापक्व-

भक्ष्याणि निवेद्याऽलंकृत्य, प्रदक्षिणीकृत्य, अर्चास्थाने-
न्यसेत्। एवमुत्सवंकुर्यात्। सोऽपिमहोत्सुवफलंलभेत।
राज्ञोविजयो, बलवृद्धिश्च, ग्रामस्यच समृद्धिर्भवति॥

(फाल्गुनमासपूजा)

फाल्गुनेमासि चन्दनादीन्, गन्धान्नित्यंयो दद्यात्
स संवत्सरगन्धदानफलंलब्ध्वा, सर्वैश्वर्यमाप्नोति॥

(फाल्गुने उत्तरफल्गुन्यां लक्ष्मीपूजा)

तस्मिन्मासेचोत्तरफल्गुन्यांलक्ष्मी प्रादुर्भूता त-
स्यांदेवीभ्यांसहदेवेशंसप्तविंशातिभेदैरभ्यर्च्य उत्सुवस्नपना
दीनिकृत्वा, प्रभूतंहविर्निवेदयेत्। अशक्तश्चेत्शुध्दोदकै-
रभिषिच्ययथाशक्तिहविर्निवेदयेत्॥

(चैत्रमासपूजा)

चैत्रमासे सुगन्धपुष्पैर्देवेशमलंकृत्य, संवत्सर-
पुष्पदानफलंलभेत्। तस्मिन्मासेचैत्र्यांपौर्णमास्यां देवे-
शंद्वात्रिंशद्विग्रहैरभ्यर्च्य, उत्सवस्नपनंचकृत्वा, प्रभूतंह-
विर्निवेद्य, कदल्याम्रपनसादीनि सुपक्वानि बहूनि
निवेद्य, सुगन्धपुष्पैर्देवेशमलंकृत्य, पुष्पदामभिः प्रपा-
मलंकृत्य, तस्यांदेवेशंसंस्नाप्य, नृत्तगेयवाद्यैर्विनोदंकार-
यत्। देवाभिमुखे धान्यपीठयोर्मधुमाधवौसमावाह्याऽर्च-
येत्। वसंतकालावधियावत् तावन्नित्यमेवंकुर्यात्।

(वैशाखमासपूजा)

वैशाखेमासि प्रभाते नवघटे स्वच्छस्वादुतोयं संगृह्य, उत्पूय, आदित्यरश्मौ चंद्रकिरणेच, निधाय, द्वितीयेहनि सुगंधवासिते नवेघटे संपूर्य, चन्दनो शीरै - लादिवासितं वायुशीतं नवेकरके संपूर्य, देवेशाययोद - द्यात् ससंवत्सरपानीयदानफलंलभेत ॥

(रेवतीनक्षत्रे महीदेवीसहित देवपूजा)

तस्मिन्मासि रेवत्यां महीदेवीप्रादुर्भूता, तस्यांदेवी- भ्यांसहदेवेशंसप्तविंशतिदिनैरभ्यर्च्य, उत्सवस्नपनादीनि- कृत्वा, प्रभूतंहविर्निवेदयेत् ।

(विशाखायांपूजा)

विशाखानक्षत्रेदेवं विशेषतोऽभ्यर्च्य, आम्रफला निबहूनिपयसा सहपाचयित्वा, प्रनिवेद्य, प्रभूतं हविर्नि- वेदयेदित्येके ॥

(ज्येष्ठमासपूजा)

ज्येष्ठमासि स्नानतोयम् अमृतवत् क्षौमं, सूक्ष्मं कार्पासतंतुकृतंवावस्त्रं, देवेशाययोदद्यात्, सोप्येकहायन स्नानतोयदानफलं वस्त्रदानफलंचलब्ध्वा, चिरायुर्भवति॥

(आषाढपूजा)

आषाढेमासि विधिनाअर्घ्यद्रव्याणिसंयोज्य, यो- दद्यात्; स संवत्सराऽर्घ्यदानफलं लभेत् ॥

(श्रावणमासपूजा)

अथश्रावणे घृतदधिच निवेद्य, स संवत्सर निवेदनफलंलभेत् ।

तस्मिन्मासे कृष्णाष्टमी रोहिणीयुक्ता, वियुक्तावा, जयन्तीतिकीर्त्यते । तस्यां कृष्णार्चनंकुर्यात् । अंकुरार्पणंकृत्वा, तद्रात्रावर्चनावसाने कृष्णमलंकृत्य, आस्थानमंटपेसंस्थाप्य, परितः प्रावरणंकृत्वा, नृत्तगेयवाद्यै विनोदं कारयित्वा, स्तोत्रैर्जयशब्दैश्च संस्तूय, (स्तुत्य) पटमुद्धृत्य, पुष्पाण्यवकीर्य, वस्त्रमाल्यादीनि, विमोच्य, धौतवस्त्रेणाऽऽछाद्य, पाद्याद्यैरभ्यर्च्य, तैलाभ्यञ्जनंकृत्वा, शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्य, गोक्षीरं नवनीतंच, 'शन्नोदेवी'रितिनिवेद्य, तांबूलंप्रदाय, पुष्पांजलिंदद्यात् ।

निवेदितंक्षीरम् अप्रजाः स्त्रियःपिबन्ति,ताःपुत्रवत्यो भवेयुः। तस्मिन्काले पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा,शयनेपंचशयनानिवासांसिवाऽऽस्तीर्य, प्रतिसरंबध्वा, (देवं) शाययीत - प्रभातेस्नात्वा, देवमुत्थाप्य, अष्टोपचारैरभ्यर्च्य,अलंकृत्य, उत्सवोक्तक्रमेण ग्राममालयंवा प्रदक्षिणंकारयेत् । उत्सवेदेवेशं येसेवंन्ते, तेषांभक्तानांब्राह्मणानां शिरस्सु हरिद्राचूर्णतैलंच, विनिक्षिपेत् ॥ आलयमाविश्य, आस्थानमंटपेसंस्थाप्य, स्नपनोक्तविधिना शुद्धस्नपनविधिनावा, स्नापयेत् । महाहविः प्रभूतंवानिवेद्याऽलंकृत्य, आलयंप्रदक्षिणीकृत्याऽर्चास्थानेसंस्थापयेत् । एतेनउत्सवेनसर्व-

प्रजावृद्धिः, विजयः, कीर्त्तिश्च, भवति। इष्टान्कामानवाप्नोति। विष्णुलोकेमहीयते॥

(प्रोष्ठपदपूजा)

प्रोष्ठपदेमासि अपूपादीनिभक्ष्याणि योनिवेदयति ससंवत्सरनिवेदनफलंलभेत्॥

(आश्वयुजपूजा)

आश्वयुजिमासि नित्यंमुखवासंयोदद्यात् ससंवत्सरमुखवासदानफलंलभेत॥

(कार्त्तिकमासपूजा)

कार्त्तिकेमासि देवेशस्ययोदीपंदद्यात् ..संवत्सरदिपदानफलंलभेत॥

(कृत्तिकादीपोत्सवः)

ततः तस्मिन्मासेकृत्तिकानक्षत्र युक्ते वियुक्तेवापर्वणिदीपंकुर्यात्। देवालयंसंशोध्य, पैष्ट्याभूमिमलंकृत्य, देवंविशेषतोऽभ्यर्च्य, उत्सवस्नपनादीनिपूर्ववत्कारयेत्। सायाह्नेबहुदीपार्थं घृतंतैलंवाऽऽहृत्यअस्तंगतेर्के देवस्योभयोः पार्श्वयोः गव्यंघृतमादाय, कर्पूरवर्तिकायुक्तान् दीपानुद्दीप्य,तथामुखमण्टपेतद्द्वारेच दीपमालांकारयेत्, प्रथमावरणे द्वितीये तृतीये चतुर्दिक्षु, विदिक्षुच, दीपकूटान्कृत्वा, दीपानुद्दीप्य, दीपपात्रेमहादीपं उज्वाल्य, अधिदेवमाराध्य पश्चिमेदीपमंटपे संस्थाप्य, 'शुभ्राज्योति,

(वे०म०प्र०८) रिति दण्डाग्रेदीपंसंन्यसेत् । देवं चित्र-कक्ष्याद्यैरलंकृत्य, अर्चावसाने अपूपानि पृथुकानिबहूनि-निवेद्य, अन्यानिभक्ष्याणिनिवेद्य, गुळेनामिश्रितानि देवे-शायनिवेद्य, महाहविः प्रभूतंवा निवेदयेत्। एवंयः कुरुते स कीर्त्ति श्री विजयानइष्टान् कामां॰श्चाऽवाप्य, विष्णो-र्लोकेमहीयते इत्याहमरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां मासविशेषपूजाविधिर्नाम षट्चत्वा-रिंशः पटलः ॥ ४६ ॥

(अथ सप्तचत्वारिंशः पटलः)

(शुद्धस्नपनविधिः)

अथशुद्धस्नपनविधिंवक्ष्ये - नित्यार्चनायांस्नपने-चोत्सवे अन्यर्क्षेषु, पुण्यर्क्षेषुच, शुद्धस्नपनंसमाचरेत् । स्नपनद्रव्याणिसंभरीत, देवागारंप्रविश्य, देवस्यपादयोः पुष्पांजलिंदत्वा, 'परं॰ह' (वे०म०प्र०८) इति हस्ता भ्यांदेवमादाय अलंकृतेमंटपेपीठे 'प्रतद्विष्णु'रिति संस्था प्य, पात्रेपरिच्छदादिपरिवृतंराजवदुपचारंकारयित्वा, 'त्री णिपदा' इति, 'इंद्राऽभिमन्ते'ति देवस्यपादौप्रक्षाल्य, वि ष्णुर्मारक्ष'त्विति धौतेनाविमृज्य, 'विष्णवेनम'इति पुष्पां जलिंदत्वा, 'शन्नोदेवी'रित्याचमनंददाति । अष्टाक्षरेण मुखंपाणीच धौतेनाविमृज्य, 'घृतात्परी'ति मुखवासं, प्र-दाय, विविधैःस्तोत्रैर्नृत्तगेयवाद्यैश्च विनोदंकारयेत् । मुख्यं

गौणंच ज्ञात्वा, देवेशंप्रणम्य, वस्त्राभरणगंधमाल्याभर णादीनिविमोच्य, 'वसोःपवित्र' मित्यनेन वाससाऽऽछाद्य, मुखवासंनिवेद्य तत्कालैर्वैष्णवैर्मंत्रैर्जयशद्बैश्च स्तुत्वा, देवेशंप्रणम्य, कार्यंविज्ञापयेत् ।

पूजकः स्वयमेवश्रावयेत्। तद्वाक्यंविष्णोर्वाक्यमिति स्मृत्वा, सर्वंसमाचरेत्। पुनः पुनः मुखवासंनिवेद्य, विष्णु गायत्र्याधौतेनवस्त्रेण देवस्यस्कंधंसमाछाद्य, अभावेनवव- स्त्रेण, अतोदेवा' त्यइलकान्विकीर्य 'इदंविष्णु' रिति अल कशोधनंकृत्वा, तैलेसोममभ्यर्च्य, 'त्रीणिपदे'ति तैलं शिरसिसंस्राव्य, 'सोमंराजान' मितिमर्दयित्वा, 'विष्णोः कर्माणी' त्यावर्त्याऽऽवर्त्य करोति। अलकान्संबध्य,'तद्वि ष्णोःपर'मिति परिमलैःपुष्पमाल्यैरलंकृत्य, करौप्रक्षाल्य, स्कंधाद्वस्त्रंविमोच्य,'तद्विप्रास'इत्यंगे अभ्यंजनंकृत्वा, तच्छे षंभक्तेभ्यःप्रदद्यात्। 'विष्णोर्नुक'मितिशालिपिष्टेन देवेशं परिमृज्य, 'तदस्यप्रिय' मितिवस्त्रेणार्द्रेणाविमृज्य, शाकुन सूक्तेन देवमादाय, 'प्रतद्विष्णुस्तवत' इति स्नानपीठे, देवं संस्थाप्य, पूर्ववत्पादौप्रक्षाल्य, सौवर्णैस्साधनैश्चूतपत्र सिराभिर्वा 'परोमात्रया, विचक्रम'इति दन्तधावनं, तालु शोधनंच, भावयति। पूर्ववदाचमनंदद्यात्। एकादश्यां,पर्व णि,नवम्यां, अष्टम्यांच, वर्जयेत्। तासुकुर्याच्चेत्, राजशत्रु परिपालनंग्रामयजमानयोर्भयप्रदंभवति। दूर्वाक्षतपुष्पाणि

देवस्य मूर्धादिपादपर्यन्तं, 'त्रिदेवे'इति संधौसंधौसंयोज्य, पादयोः प्रक्षिपेत् । वस्त्रादीनिविमोच्य, 'परिलिखित' मिति आम्लेनसंशोध्य,सूक्ष्मसिकताभिः 'विष्णवेनम'इति यथाबिंबशुद्धिस्तथाशोधयित्वा । 'वारीश्चतस्र' इति शुद्धो दकैरभिषिच्य, पूर्ववद्धौतेनवस्त्रेणाऽऽच्छाद्य, पाद्याचमनं दत्वा, कर्पूरादिपारमलैर्युक्तेन हरिद्रापिण्डेन 'सिनीवाली' तिदेवस्य सर्वांगमालिप्य, पूर्ववच्छुद्धोदकैरभिषेचयेत् ।

पुनस्संशोध्य, आचमनंदत्वा, वस्त्रमाल्याद्यैर्विभूष्य,'नमोवरुणः शुद्ध'इतिक्षीरेण उष्णो दकैर्वा अभिषिच्य, 'भूरानलय'इतिगंधतोयैः पुनस्संस्नाप्यपूर्ववद्वस्त्रमाल्यादिभिरलंकृत्य,'अग्निदूत'मिति उपवीतं, 'सोमस्यतनूरसी' त्युत्तरीयंच, दद्यात्। 'इदंब्रह्मपुनीमह'इति देवस्य हस्तयोः पवित्रं, संयोज्य,'तद्विप्रास'इति चन्दनेन सर्वांगमालिप्य, पाद्यार्घ्यान्तमभ्यर्च्य, देवेशंप्रणम्य, सहस्त्रधारामभ्यर्च्य, पूर्ववत्सहस्त्रधारयाभिषेचयेत् । अलाभे षोडशादिचतु रन्तंयथालाभंकुंभोदकैः 'वेसाः पवित्र'मिति, पुरुषसूक्तेनवा, अभिषेचयेत्। तत्तत्कालेचतुर्दिक्षुवेदानध्यापयेत्। स्तोत्रैःजयशब्दैः नृत्तगेयवाद्यैश्चघोषयेत्। पुनःशुद्धोदकैरभिषिच्य, वस्त्रमाल्यादीनिविमोच्य, अंगंप्रति 'मित्रस्सुपर्ण'इतिप्लोतेनविमृज्य, धौतवस्त्राणाऽऽच्छाद्य, पाद्याचमनंदत्वा, पुष्पांजलिंदत्वा, शकुनसूक्तेन देवमुद्धृत्य, पूर्व

वन्मंटपे पीठे सन्यस्य, वस्त्राभरणगन्धमाल्याद्यैरलंकृत्य, पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य, दूर्वाक्षतगन्धपुष्पाण्येकपात्रेसंगृह्य देवस्यपुरतः संस्थाप्य, सोममभ्यर्च्य, हस्ताभ्यांगृहीत्वा, विष्णुगायत्र्या मकुटोपरित्रिःप्रदक्षिणमावर्त्य, पुरतःनिक्षिपेत् । पश्चाद्रक्षादीपविधानेन रक्षादीपंकारयेत् । तत्काले 'देवस्यत्वे'त्यादर्शं दर्शयित्वा, अष्टाक्षरेणदेवस्य छत्रचामर परिच्छदादीनियोजयित्वा, विनोदमपि कारयेत् ।

शकुनसूक्तेन देवमुद्धृत्य, हविर्निवेदनस्थानेभूर-सीत्यादिनाप्रतिष्ठाप्यआसनाद्यैरुपचारैरभ्यर्च्य, पानीया-चमनमुखवासंदत्वा, देवेशमुद्धृत्य,पूर्ववन्मंटपेपीठेसन्यस्य, वस्त्रमाल्यादीनिविमोच्य, अन्यैर्वस्त्रमाल्याद्यैरलंकृत्य, अ-पूपादीनिभक्ष्याणि भोज्यानि विविधानि पक्वान्यपक्वानिच विष्णुगायत्र्या अष्टाक्षरेणवा निवेदयेत् । पूर्ववत्पाद्याच-मनमुखवासौ दत्वा, यानमारोप्य, आलयंप्रदक्षिणीकृत्य, देवागारंप्रविश्य, पूर्वस्थाने न्यसेत् । अर्चनंचेज्जीवस्थाने प्रतिष्ठाप्यार्चयेत् ॥

(आग्रायणविधिः)

अथदेवेशस्याग्रयणविधिंवक्ष्ये - शुभेमुहूर्ते कर्तुरनुकूलेनक्षत्रे शाल्यादीन्व्रीहीन् प्रियंग्वादिधान्यानिवाआहृत्य आलयमलंकृत्य, शुचौदेशे सर्वोपदंशान् पयोदधि घृतगुलान् दीपार्थंतैलंच, कदलीचूतपनसनालिकेरपूग

फलानि मरीचादींकर्पूर हरिद्राकदलीशाकान् वितत तां लुकदलीपत्राणि, नवानिवस्त्राणि, विविधानि पुष्पाणि च, संगृह्य; आचार्योयजमानश्च वैष्णवैस्सह; सर्व वाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुक्तं, अग्नितंचक्रंवा पुरस्कृत्य, ग्रामंप्रदक्षिणीकृत्य, आलयंप्रविश्य, अभिमुखेशाल्यादीन् सन्यस्याऽभ्यर्च्य, देवमानम्य, धान्यसंग्रहणंकृत्वा, हविष्पाकोक्तविधिना धान्यानिसंशोध्य, अवघातंकृत्वा, संशोध्य, तंडुलान्द्विस्त्रिश्चतुर्वाद्भिस्संक्षाल्य, नालिकेरगुलमरीचजीरकैर्मिश्रीकृत्य, निधाय, पश्चाद्दर्वीष्यपिबहूनि सर्वोपदंशांश्च पाचयित्वा, देवेशंसंस्नाप्य, नववस्त्रपुष्पाद्यैरलंकृत्य, आस्थाने अर्चास्थानेवा संस्थाप्य, अष्टोपचारैरभ्यर्च्य, पात्राणिसंशोध्य, अधिदेवमाराध्य, पुनःप्रक्षाल्य, अग्निपाच्यतंडुलान्प्राक्षिप्य, 'देवस्यत्वे'ति घृतेनाभिघार्य, 'अतोदेवादिना अभिमृश्य 'आप्यायता'मिति निवेदयेत् ।

आचमनमुखवासंचदत्वा, यथाविधि प्रभूतं हविर्निवेदनंचकृत्वा, नित्याग्निकुंडेचुल्यांवावैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं, तदालयगतपरिषद्देवानांमूर्त्तिमंत्रांश्च, हुत्वा, परिषद्देवेभ्यो निवेद्यशक्तश्चेद्बलिदानंकारयित्वा, देवस्यनिवेदित तंडुलान्भक्ताः ब्राह्मणाद्यः प्राश्नीयुः. एवं आग्रयणं विष्णोर्यःकारयेत् सोपिधनधान्यसमृद्धिमाप्नोति इति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे शुद्धस्नपनाऽऽग्रयणविधिर्नाम सप्तचत्वारिंशः पटलः ॥ ४७ ॥

(अथ अष्टचत्वारिंशः पटल)

अथदेवेशस्यस्नपन विधिंवक्ष्ये - प्रतिष्ठान्तेचोत्सवांते अयनेविषुव्यतीपाते अन्यसंक्रमणेष्वद्बांते युगांते राहुसंप्लवे गुरुशुक्रोदये मासर्क्षेषु विष्णुपंचादिनेषु राज्ञोग्रामस्ययजमानस्यचजन्मर्क्षे अनावृष्ट्यां महाव्याधिकोपे अन्यस्मिन्काम्येच देवेशस्यस्नपनंकारयेत् ।

यद्दिनेकर्तुमुद्योगः तद्दिनात्पूर्वं नवमे सप्तमे पंचमे तृतीयेवाअह्नि अंकुरार्पणंकुर्यात्। अंकुरार्पणादूर्ध्वं द्रव्याण्याहरेत् । नदीसस्यक्षेत्रतटाकदर्भमूलगजदंतोध्दृतगोविषाणोद्धृत कुलीरवासवल्मीकेषुअष्टौमृदोयथालाभंवागृण्हीयात्। हिमवन्मेरुविंध्यावैडूरवेदपर्वतमहेंद्रमहाहरिश्चंद्रशतशृंगान् एतान्कुलपर्वतान्अष्टौ, यथाक्रमेण धूमश्वेतपीत रक्तश्यामनीलपिंगलकृष्णवर्णान् द्वादशांऽगुलोत्सेधान् पञ्चांगुलविशालान् अग्रेत्र्यंगुलविस्तृतान् चतुरश्रान् याज्ञिकैर्वृक्षैः मृदावाकारयेत्। शालिव्रीहियवमुद्गमाषप्रियंगुतिलतील्वसर्षपाण्यष्टौधान्यानि सर्वालाभेयथालाभंवा आहृत्य, अंकुरार्पणोक्तधान्यानां अकुरांश्च, तदभावेदूर्वाग्राणिवाआहरेत् । श्रीरूपोदकुंभभेरीदर्पणमत्स्ययुग्मांऽकुश

शंखावर्त्तानि अष्टमंगलानि यथाक्रमेण हेमार्कबिंबफल श्वेत पीतरक्तशंखातिरक्तवर्णान् अष्टांगुलोत्सेधान् चतुरंगुलोच्छ्रयपीठयुतान्कारयेत् ।

एवंपंचप्राग्द्रव्याणिचास्तीर्य, पञ्चगव्यघृतमधु दधिक्षीरगंधोदक अक्षतोदकफलोदककुशोदकरत्नोदक जप्योदकसर्षपोदकसर्वौषध्युदकानि द्वादश प्रधानानि षोडशांशंकृत्वा, 'शुक्रमसी'त्येकांशंघृतं, 'दधिक्रावण' इति द्व्यंशंदधि, 'आप्यायस्वे' ति त्रिगुणांशंक्षीरं, 'शन्नो देवी' रितिवेदांशंगोमयं, सावित्र्यारसांशंगोमूत्रं, एवंयोजयेत् एवंपञ्चगव्यं ।

घृतमनतीतपंचदशाहं, पुष्पद्रावणिकं, फल-द्रावणिकंवा, मधु, तदलाभेनालिकेरजलं, मृण्मयपात्रे नग्राह्यंगव्यं, नशुक्तंदधि, सद्योदुग्धंक्षीरंश्रेष्ठं, पञ्चगव्यादीनि प्रत्येकमाढकंतदर्धं यथालाभंवा संगृह्य, शेषं जलेनपूरयेत् ।

जलपिष्टचंदनादिगंधद्रव्ययुतं गंधोदकं माषयवसर्षपव्रीहि तंडुलैर्युक्तंजलं अक्षतोदकं, कदलीपूग पनसनालिकेरमातुलिंगाद्यैः फलैर्यथालाभैर्युक्तं फलोदकं, चंदनाद्यमष्टांशादहीनं प्रक्षिपेत् । कुशैस्सहितंकुशोदकं, नवरत्नैः पंचरत्नैर्वाऽलाभे सुवर्णेनवासंयुक्तं रत्नोदकं, अतोदेवादिभिः षड्भिर्मंत्रैः प्रणवशतेनाऽभिमंत्रितंजप्यो

दकं, ओषधय फलपाकांताः सर्वैः त्रिभिरधिकैर्वासंयुक्तं सर्वौषध्युदकं, एद्द्वादशप्राधानद्रव्यसमीपे शुद्धोदक पूर्णान्कलशान् उपस्नानान् बिल्वपत्रकरवीरनंद्या वर्तपद्मकुमुदानि पुण्यपुष्पाणि जातीफलकर्पूरोशीरमसूर दमनकमुद्गचणकानांचूर्णम्, अश्वत्थवटमधूकखदिर - वञ्जुलाऽसनानांत्वक्चूर्णकषायम्, नदीतटाककूपपल्व लेपुतीर्थोदकानि सिंहिनकुलव्याघ्रनन्दादित्यसाहयपाठ सहदेवीनां दुर्वावनौषधि हरिद्राणांचूर्णम् सुवर्णंच षड्भाग तण्डुलयुतहरेणु स्थैणेयक पत्राऽगरुश्यामाककचोर चैरु वालमांसिचन्दनैलालवंगकपूरोशीरस्थिरानारदसावन - कुस्तुरूणांचूर्णं, सर्वगंधानांचूर्णं, पलाशाऽपामार्गभूर्ज पत्र नंद्यावर्तकरवीरपद्मकुशपत्राणांमूलगंधान् जातीहिंगु- लिकमनःशिलांऽजनगोरोचनधातूंश्च, पुण्यपुष्पाणि - नानाद्रव्याणि प्रत्येकं समस्तं अर्धं यथालाभंवा, गृण्हीयात् ॥

नवंसूक्ष्ममहतंक्षौतंवस्त्र,मुत्तरीयंच सौवर्णाभरणानि माणि मुक्तामयंच यज्ञोपवीतं सौवर्णतांतवंवाऽऽहत्य,स्नाना र्थान्संभारांश्चसंभृत्य,आढकपूर्णकलशान् तद्विगुणपूर्णक लशान्तद्विगुणपूर्णकुंभान् तद्विगुणपूर्णघटान्तत्षड्गुण पूर्णामुदध्रीनीं, प्रस्थपूर्णांश्चरावान् कलशानांपिधानानिय थोचितानि अन्यानिभांडानि खंडस्पुटितकाळरहितानि

नवानिच आहरेत्। अथदेवालयाऽभिमुखे पश्चिमेचोत्तरेच ऐशान्यांवा, यथोक्तंस्नपनागारंमंटप, कूटंवा, प्रपांवा, कृत्वा; सर्वत्रवितानध्वजदर्भमालातरंगस्तंबवेष्टनाद्यैः, द्वारेषुतोरणपूर्णकुंभाद्यैरलंकृत्य; परितःप्रावरणंकृत्वा; अभ्यंतरंगोमयेनोपलिप्य; पिष्टतोययुतेनसूत्रेण पञ्चविंशतिभागं कृत्वा; तन्मध्येचैकपदे स्नानवेदिं लोहोपलेष्टकादारुमृत्तिकानामन्यतमेन तद्धरपीठाद्बहिः प्रतिदिक्भागमष्टांगुलं, तालंवा, यथोचिताऽऽयामविस्तारां, समचतुरश्रां, द्विमेखलां, लोहजांषडंगुलोत्सेधां; लोहजाद्विगुणांशिलां शिलाद्विगुणामैष्टकां; ऐष्टिकाद्विगुणांदारवीं; दारवीद्विगुणांमृण्मयीं; लोहजोत्सेधां, पादुकादिकरणैर्युक्तां, वियुक्तां गोमुखे रसांऽगुलाऽऽयतवारिमार्गयुतां, मध्ये गोलकाऽवगाढयुतां; तद्द्विगुणविस्तारांच; कारयेत्।

तांवेदिं वस्त्रेणाछाद्य; कदल्यादिपत्रैराछाद्य; परितः कुशकूर्चान्विन्यस्य; तांपरितोऽष्टौपदान् शय्यादेशं हित्वा; तद्बहिः षोडशभागेषु प्रागादिचतुर्दिक्षु चत्वारि पदानि द्वारार्थंत्यजेत्। शेषेषु द्वादशभागेषु द्वादशप्रधान द्रव्यन्यासार्थं व्रीहिभि स्तंडुलैर्वा गोलकोन्नतां, यथालाभोन्नतांवा वेदिंकृत्वा; बहिरिंद्रादिदेवानां तत्तत्स्थाने द्वादशांगुलविस्तृतानि पीठानि कृत्वा; पश्चिमद्वारवामे पङ्क्तीशस्य, उत्तरद्वारदक्षिणेविष्वक्सेनस्यच, पीठंकृत्वा; वेद्योपरिष्टादीशानांतं जयादीनर्चयेत्।

धान्यवेदिं गायत्र्याप्रोक्ष्य; 'सुमित्रान' (तै०
?) इति पद्धतिस्थलमुल्लिख्य; 'हिरण्यपाणि' मिति
ाग्नुतराग्रान्वादर्भानास्तीर्य; कलशानाहृत्य; त्रिगु-
वासूत्रेण यवान्तरं, मंगुल्यन्तरंवा, परिवेष्ट्य;
क्षाल्य; 'धारास्वि'त्युदकंगृहीत्वा; 'इदमापःशिवा'
ावनंकुर्यात् रात्रौचेदग्निसन्निधौ जलंगृण्हीयात्।

एकैकप्रधाना एकैकोपस्नानाश्चेति चतुर्विंशति
ः स्नपनमधमाधमम्।

एतद्वारिप्रचर्णसहितमित्येके। एकैकप्रधाना, त्रि-
पस्नानाश्चे, त्यष्टचत्वारिंशत्कलशैः प्राकरणैरनुकर
ाहितं अधममध्यमम्।

द्विद्विप्रधानाः सप्तसप्तोपस्नानाश्चे, तिप्राक्करणै
रणैस्सामान्यद्रव्यैश्चसंयुक्त, मष्टोत्तरशतकलशैः स्नप
ामोत्तमम्। एकैकप्रधानाष्टोपस्नानाश्चेतिकेचित्।

शताष्टद्विगुणंमध्यमाधमम्, त्रिगुणंमध्यममध्य-
चतुर्गुणंमध्यमोत्तमम्।

पञ्चगुणमुत्तमाधमं; ष गुणमुत्तममध्यमं, सप्त
मुत्तमोत्तमम्। चत्वारिंशद्वयाधिकसहस्रकलशैस्स्नप
ामोत्तममित्येके।

गन्धोदकेरुपस्नानकलशानापूर्य; सप्तभिः पञ्चभि
भिर्वादर्भैः कूर्चान्कृत्वा; कलशेषुप्रक्षिप्य; पिधानै

रपिधाय ; सोपस्नानान् द्वादशप्रधानान् द्वादशवस्त्रैरा-
वेष्टयेत्, उत्तमम् ।

अष्टवस्त्रैरावेष्टयेन्मध्यमम् । चतुर्वस्त्रैरावेष्टयेद
धमम् । द्रव्याधिदेवान् तत्तत्पार्श्वेचैकादशाविग्रहे, रष्ट
विग्रहैर्वाऽर्चयेत् ।

'प्रणवादिनमोन्तै' स्तत्तन्नाममन्त्रैः पूर्वंतोयं, ततः
पुष्पं; पश्चात्तोयंच, समर्चयेत् । षट्त्रयोविग्रहाः सर्वत्र
सर्वेषामर्चनार्हाइत्येके ।

(अशक्तौनवविधस्नपनविधिः)

अथविभवहीनादशक्तस्य स्नपनंनवधाभवति ।
प्रमुखे चतुरश्रामेवपंक्तिंकृत्वा ; मध्येपञ्चगव्यं, उत्तरे
तस्योपस्नानं, दक्षिणेगंधोदकं, पूर्वेतस्योपस्नानं, पश्चिमे
हारिद्राचूर्णम् एतैः पञ्चभिः कलशैः स्नपनमधमाधमम् ॥

मध्येपञ्चगव्यं, दक्षिणेगंधोदकं, उत्तरेकुशोदकं,
तत्तत्पूर्वेतत्तदुपस्नानं,पश्चिमेहारिद्राचूर्णम्,इत्येतैस्सप्तभिः
कलशैः स्नपनमधममध्यमम् ॥

पूर्ववत्पञ्चगव्यगन्धोदककुशोदकान्,तदुपस्नानांश्च,
विन्यस्य ; पश्चिमेअक्षतोदकं, वायव्येतस्योपस्नानं, नैरृते
हारिद्राचूर्णम् एतैर्नवभिः कलशैः स्नपनमधमोत्तमम् ॥

पूर्ववन्नवकलशान्विन्यस्य पूर्वेजप्योदकंन्यसेत्।
एतैर्दशकलशैः मध्यमाधमम् ॥

पूर्ववन्नवकलशान्विन्यस्य ; पूर्वेमधु, तदुत्तरेतस्यो पस्नानं, दक्षिणेजप्योदकं, एतैर्द्वादशभिः कलशैस्स्नपनं मध्यममध्यमम् ॥

प्रमुखेदक्षिणोत्तरंदंडवत्पंक्तिंकृत्वा ; दक्षिणाद्युत्तरा-न्तं पञ्चगव्यघृतमधुदधिगन्धोदकाऽक्षतोदककुशोदका न्विन्यस्य ; तत्पूर्वेतदुपस्नानांविन्यस्य ; एतैः चतुर्दशभिः कलशैः स्नपनं मध्यमोत्तमम् ।

एतैस्सह क्षीर, तदुपस्नानंच, विन्यस्य; एतैष्षोड शभिः कलशैः स्नपनमुत्तमाधमम् ॥

एतैस्सहदधि, तस्योपस्नानंच विन्यस्य, एतैरष्टाद शभिः कलशैः स्नपनमुत्तममध्यमम् ।

एतैस्सह सर्वौषध्युदकंच, तदुपस्नानंच, विन्यस्य; एतैः विंशतिकलशैः स्नपनमुत्तमोत्तममितिविज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे स्नपनद्रव्यस्य उत्तमोत्तमादिनवविधिर्नाम अष्टचत्वारिंशः पटलः ॥ ४८॥

(एकोनपंचाशत्तमः पटलः)

अथ आचार्यो यजमानयुतो द्रव्यदेवाराधनार्थ मेकं, कलशोद्धरणार्थंद्वौ, चत्वारोवा अभिषेकार्थमेकं,होमा र्थमेकं, होतारमेकं, वरयित्वा ; पूजयेत्, आचार्यःपूर्वरात्रौ देवेशंविशेषतोभ्यर्च्य ; शयनस्थानेशयनंसंकल्प्य ; त-

स्मिनन्स्नापनंबिंबं, तदलाभेचोत्सवं, तदलाभेकौतुकं, समारोप्य; पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा; शाययित्वा; प्रभातेस्नात्वा आलयमाविशेत् ।

यजमानः आचार्यादीन्वस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्याऽभिपूजयेत्, आचार्योऽभ्यंतरंप्रविश्य; देवेशंप्रणम्य; उत्थाप्य; पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य; मुखवासं निवेदयेत् । अथवा तत्कालेशयनंसंकल्प्य; देवमारोप्य प्रतिसरंबध्वा, यामंमुहूर्त्तंवा; शाययेत् । आसन्नेकाले शयनंविना कौतुकंबंधयेदितिकेचित् । शाकुनसूक्ततोय धारापुरस्सरं वाद्यघोषसमायुक्तं, देवमानीय्य, स्नानवेद्यां प्राङ्मुखमालयद्वारदिङ्मुखंवा 'परंरंह्' इति स्थापयित्वा; पाद्याचमनंप्रदाय; यजमानस्य यदुपचारः इष्टस्तंदत्वा; त्रयोदशोपचारैरभ्यर्च्य; प्राच्यामाहवनीयाग्निकुण्डंकृत्वा; आघारंहुत्वा; वैष्णवंजुहुयात् ।

हौत्रंप्रशंस्य देवेशंद्रव्यदेवांश्चतत्तन्मूर्त्तिमंत्रैरावाह्य; आवाहनक्रमेणनिर्वाप्य स्वाहाकारंकृत्वा; द्रव्यंप्रतिद्रव्याधिदेवत्यंवैष्णवंचहुत्वा; पश्चात्स्नापयेत् ।

अभिमुखे दक्षिणेवा आसीनस्तिष्ठन्वाहंतिष्ठन्वा देवमानम्य; प्राणायामंकृत्वा; ईशानेंद्रयोर्मध्येनादेयाद्या मृद एकस्मिन्पात्रेगृहीत्वा; 'उदुत्य' मितिसन्यस्य; तासुमेदिनीमभ्यर्च्य; 'एकाक्षर'मिति मृदास्नापयेत् ।

'इन्द्रादीशानपर्यन्तं द्वारवामपार्श्वेषु अष्टकोणेषुच, 'इदावर्ष्णु' रिति हिमवदादीन्पर्वतान्सन्यस्य; तेष्वग्नि मभ्यर्च्य; 'विश्वेनिमग्न' इति पर्वतेनप्रदक्षिणं, प्रणामंच, कारयेत् ।

यमपावकयोर्मध्ये 'शुक्रन्त' इतिशाल्यादीनि धान्यानि एकस्मिन्पात्रेसंगृह्य; संन्यसेत् । तेषुवायुमभ्यर्च्य; 'प्राणप्रसूति' रिति स्नापयेत् । यमानिलयोर्मध्ये अभ्यन्तरे 'सोमओषधीना' (वै०म०प्र०२-) मिति अंकुरान्सन्यस्य; तेषुतार्क्ष्यमभ्यर्च्य; 'वितत्यबाण' (वै०म० प्र०९) मिति देवमाराधयेत् । द्वारदक्षिणपार्श्वेषु, कोणेषुच, 'शसानी (वै०म०प्र०६)ति श्रीवत्सादीन् मगलान्सन्यस्य; तेष्विन्द्रमभ्यर्च्य; 'त्वंवज्रभृ' (वै०म०प्र० १-)दितिमंगलैः प्रदक्षिणंप्रणामंचकारयेत् । ऐशान्यां सोपस्नानंपञ्चगव्यं 'त्र्यंबक' (वै०म०प्र०३) मिति तस्मिन्शर्वम्, उपस्नानेविश्वान्देवान् समभ्यर्च्य, 'वसोःपवित्र'मिति पञ्चगव्येनस्नापयेत् । 'वारीश्चतस्र' इति सर्वोपस्नानैरभिषेचयेत् ।

पूर्वव द्वारोत्तरपदे घृतं 'घृतप्रतीक' (वै०म०प्र ०-१) इति सन्यस्य; तस्मिन् सामवेदमभ्यर्च्य; उपस्नाने अप्सरसश्चाभ्यर्च्य; 'अग्नआयाही'ति घृतेनस्नापयेत् । पूर्वद्वारदक्षिणे 'यन्मधुन' (वै०म०प्र०३-) इति मधु

सन्यस्य; तस्मिन्नृग्वेदम्, उपस्नानेप्राणानावाह्य, अभ्यर्च्य, 'अग्निमील' इति मधुनास्नापयेत् ।

आग्नेय्यां 'दधिक्रावण्णे'ति दधिसंन्यस्य तस्मिन् यजुर्वेदम्, उपस्नाने रुद्रमभ्यर्च्य, 'इषेत्वोर्जेत्वे' तिदध्नास्नापयेत् ।

दक्षिणद्वारपूर्वे 'शन्नोदेवी' रिति क्षीरंसंन्यस्य, तस्मिन्नथर्ववेदम्, उपस्नाने अश्विनावभ्यर्च्य; 'शन्नो देवी' रितिक्षीरेण स्नापयेत् ।

दक्षिणद्वारपश्चिमे 'सोमंराजान' मिति गन्धोदकं विन्यस्य; तस्मिन् ऋतूनभ्यर्च्य; उपस्नाने मरुतोऽभ्यर्च्य, 'अभित्वाशूर' इतिगन्धोदकेनस्नापयेत् ।

नैर्ऋत्याम्, 'इमाओषधय' इतिअक्षतोदकंसन्यस्य, तस्मिन्काश्यपम्, उपस्नानेबृहस्पतिंचाऽभ्यर्च्य; 'इमा ओषधय' इतिअक्षतोदकेनस्नापयेत् ।

पश्चिमद्वारदक्षिणे 'सोमंराजान' मिति फलोदकं सन्यस्य, तस्मिन्सोमम्, उपस्नाने नागराजमभ्यर्च्य; (जप)-देवस्येत्व'ति फलोदकेनस्नापयेत् ।

पश्चिमद्वारोत्तरे 'यतस्त्वमासा'दिति कुशोदकंसन्यस्य, तस्मिन्मुनीन्, उपस्नानेतक्षकमभ्यर्च्य; 'चत्वारिधा' गिति कुशोदकेनस्नापयेत् ।

वायव्याम् 'अतोदेवा' इति रत्नोदकंसन्यस्य; तस्मिन्विष्णुम् उपस्नानेगंधर्वानभ्यर्च्य; 'नारायणायवि ह्महे' इति रत्नोदकेनस्नापयेत्।

उत्तरद्वारपश्चिमे 'ब्रह्मादेवाना' मिति जप्योदकं सन्यस्य, तस्मिन्पवित्रम्, उपस्नानेविद्याधरान्अभ्यर्च्य, 'पूतस्त' इति जप्योदकेनस्नापयेत्।

उत्तरद्वारपूर्वे 'चित्रंदेवाना'मिति सर्वौषध्युदकंस न्यस्य, तस्मिन्नादित्यम्, उपस्नाने अप्सरसश्चआवाह्य अभ्यर्च्य, चत्वारिश्रृंगेति सर्वौषध्युदकेनस्नापयेत्।

पंचगव्यादिद्रव्याणामन्तरेचोष्णोदकेनस्नापयेत्।

तत्तद्द्रव्यान्तेपूर्ववस्त्रंविसृज्य अन्यद्वस्त्रंपरिधाप्य अष्टोपचारैरभ्यर्च्य; करकोदकेन तत्तद्द्रव्यंप्रणवेनप्रोक्ष्य; आदाय; देवंसकृत्प्रदक्षिणंकारयित्वा; अभिषेकंकुर्यात्।

यमनीलयोरन्तरे 'इमास्सुमनस' इति पुण्यपुष्पा ण्येकस्मिन्पात्रेसंगृह्य; विन्यस्य; तेषुधातारमभ्यर्च्य; धाताविधातेतिदेवमाराधयेत्।

नीलवरुणयोरन्तरे 'वन्ध्यानए[ष]' इति जातीफल चूर्णंविन्यस्य; तस्मिन्चक्रमभ्यर्च्य; 'ऋचोयजूंषी' (वै० म०प्र०१-) तिचूर्णेनस्नापयेत्।

वरुणोदानयोरन्तरे 'एते[शत]' मिति अश्वत्थादिक षायचूर्णं 'वारीश्चतस्र' इति नादेयादितीर्थतोयंच विन्य

स्य, कषायेषुवरुणंतीर्थेषु सुब्रह्मण्यंचाभ्यर्च्य; 'सएषदेव' इति कषायेणोद्वर्त्य 'ससर्ववेत्ते'ति तीर्थोदकैः स्नापयेत् ।

सोमोदनायोर्मध्ये 'रुद्रमन्य'मिति सिंहादिवनौषधीः विन्यस्य; तेषुरुद्रमभ्यर्च्य, 'सामैश्रितांग' मिति वनौषधिभिर्मार्जयेत् ।

नीलपंक्तीशयोर्मध्ये 'सिनीवाली'ति हरिद्राचूर्णं सन्यस्य; तस्मिनन्देवसनाभिमभ्यर्च्य, अतोदेवादिना हरिद्राचूर्णेनस्नापयेत् । 'इमेगंधा' इति ईशसोमयोर्मध्ये हरेणुपूर्वसर्वगंधचूर्णंसन्यस्य; तस्मिन्निंद्रमभ्यर्च्य; 'त्वंस्त्री'ति सर्वगन्धेनोद्वर्तयेत् ।

आपोहिष्ठाद्यैरुष्णोदकैस्संस्नाप्य; आचमनंदत्वा; 'नारायणायविद्महे' इति ऐशान्यांप्लोतवस्त्रोत्तरीयाभरणयज्ञोपवीतं शान्तस्यपश्चिमे पालाशादिमूलगन्धान् तस्यपूर्वे जालिहिंगुलिकादिधातूंश्च सन्यस्य; प्लोतेवस्त्रेत्वष्टारं, मूलगन्धेब्रह्माणं, धातुषुदुर्गां, भषणेषण्मुखंच, आराध्य; श्वभ्रस्यदक्षिणेपार्श्वे पीठंसन्यस्य; तत्रदेवंसंस्थाप्य, 'मित्रस्सुपर्ण' इति प्लोतेनविमृज्य; 'तेजोवत्से'तिवस्त्रं, 'सोमस्यतनूरसी'ति उत्तरीयं, 'भूताभूतेष्वि' त्याभरणंदत्वा; पुष्पादिभिरलंकृत्य; 'अग्निंदूत'मिति उपवीतंदत्वा; 'त्वंभूर्भुव' इति मूलगन्धान्स्पर्शयित्वा; 'बुद्धिमता' मिति धातुभिरलंकृत्य; पाद्याद्यैरर्चयेत् । प्रणवपूर्वगायत्र्यैव मृदादि

द्रव्याणांन्यासंकृत्वा, तत्तदधिदैवंसमाराध्य; पवमानाद्यै र्देवं संस्नापयेदित्येके ॥

ध्रुवार्चाबेरस्नपनंचेन्मुखमंटपे देवालयाभिमुखे स्नपनालयंकृत्वा; अलंकृत्य; पूर्ववत्पञ्चविंशतिभागंकृत्वा; तन्मध्येद्रोणद्वयपूर्णकुंभं सूत्रेणवेष्टयित्वा ; वस्त्रेणाऽऽवेष्ट्य; अद्भिरापूर्य ; सुवर्णांनिक्षिप्य ; तस्मिन्सर्व तीर्थ जलमभ्यर्च्य ; निधाय ; तंपरितः पू र्ववन्मृदादिद्रव्याणां न्यासंकृत्वा ; अधिदेवमाराध्य ; देवेशंपरितः पीठोर्ध्वे पूर्ववज्जयाग्नीनभ्यर्च्य; कलशानादाय; अभ्यंतरंप्रविश्य; तथैवस्नापयेत् ।

तत्तत्कुंभोदकेन अतोदेवादिभिस्संस्नाप्य; अलं कुर्यात् । एषविशेषोऽन्यत्सर्वंसमानम् । अथवाबिंबमा दाय ; कनिक्रदादिना आलयंप्रदक्षिणीकृत्य; आस्थाने संस्थाप्य ; शुद्धस्नपनविधिनासंस्नाप्यप्रभूतंनिवेदयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे स्नपनविधिर्नाम एकोनपंचाशत्तमःपटलः ॥ ४९ ॥ श्रीः ॥

(अथपंचाशत्तमः पटलः)

अथोत्सवचक्रम् सौवर्णं राजतं ताम्रं आयसं दारवं वा कृत्वा ; मानांऽगुलेन, मात्रांगुलेनवा; ध्रुवबेरस्य, कौतुकस्यवा, देहलब्धांगुलेनवा ; षोडशांऽगुलं, द्वादशांऽगुलं, मष्टांगुलंवा; समवृत्तं; तस्यापरपद्मविस्तारं त्र्यंगुलं,

द्व्यंगुलम्, एकांगुलंवा; तन्मध्यघनमेकांगुलम्, आर कूटस्थविस्तारं त्र्यंगुलं, द्व्यंगुलंवा, पद्मं; सविशेषमरायामम् अराणिवेणुपत्रसमानि, चतुरश्राणिवा, चतुर्विंशत्यरमुत्तमं, विंशत्यरंमध्यमं, षोडाशारमधमम्। तन्मूर्ध्निपार्श्वयोश्च ज्वालायामंत्र्यंगुलं, प्रभाज्वालासमज्वालावा, तत्पद्ममध्ये वल्लीसमचतुर्लेखायुञ्जीत, तस्याधस्तात्पलकाः कुंभतापीश्चयुगांगुलविस्तारोछ्र्याः, षण्मात्रायता, उभयोः पार्श्वयोः द्वौसिंहौ चक्रमुद्वहन्तौ वा कारयेत् । दन्तद्रव्येण सहजिमेवकुर्यात्। अथवा चन्दनेनवृक्षेणवा कुर्यात्।

दण्डायामं चक्रायामात्त्रिगुणं, द्विगुणं, समंवा; षोडशांऽगुलं, द्वादशांगुलं, नवांगुलंवा, मूलनाहं; तदष्टांऽशोनमग्रनाहो; मूलादूर्ध्वंक्रमात् कृशदंडादधस्तात्पीठं चतुरंगुलोन्नतम्, अष्टांगुलोन्नतविस्तारायामं, चतुरश्रं, वृत्तंवा, पद्माकारंअष्टदलैरावृतंकृत्वा; सुदृढंसंयोजयेत् । अत्राऽनुक्तंसर्वंशिल्पिशास्त्रोक्तविधिनाकारयेत् ।

अथवा नवतालेनचक्रं, मानांगुलेन सप्तांगुलं, नवांगुल, मेकादशांगुलंवा, द्विभुजं, प्रांजलीकृत्यस्थितं, किरीटाद्याभरणान्वितं, त्रिभागैकभागं, पीठं, तस्योपरिभागे चक्रविस्तारं मानांगुलेन द्वादशांगुलमुत्तमं; नवांगुलंमध्यमं; षडंगुलमधमम् । अन्यत्सर्वंपूर्ववत् । तस्य शिरश्चक्रंसंयोज्य सुदृढंकुर्यात् ॥

(चक्रप्रतिष्ठा)

अथ चक्रस्यप्रतिष्ठांवक्ष्ये-शुभेकर्तुरनुकूलेनक्षत्रे कुर्यात् । तद्दिनात्पूर्वमंकुरानर्पयित्वा, तच्चक्रंसंशोध्य, वास्तुहोमंहुत्वा, पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यांसंशोध्य, पुण्याहं कृत्वा, जले गव्ये कुशोदकेच प्रत्येकमधिवासयेत् । प्रतिमाचेत् पूर्ववदक्षिमोचनं तन्मन्त्रेणकारयेत् ।

अधिवास्य, आलयाभिमुखेयागशालांकृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य; तन्मध्येशय्यावेदिं चक्रस्याऽध्यर्धविस्तारांतत्तृतीयां (तुरीयां) शोत्सेधां चतुरश्रांकृत्वा ; तत्प्राच्यामौपासनाग्निकुण्डं, तत्प्राच्यांस्नपनश्वभ्रंचकृत्वा; पूर्वेद्युरपराह्णे अधिवासगतंचक्रमादाय ; शुद्धोदकैस्संस्नाप्य ; आलयमावेश्य; यज्ञालयात्पश्चिमेविष्टरेप्राङ्मुखंसंस्थाप्य; आघारंहुत्वा ; चतुराढकसंपूर्णं खण्डस्फुटितकालरहितं कुंभंसंगृह्य ; तन्तुनापरिवेष्ट्य ; अद्भिः प्रक्षाल्य अद्भिरापूर्य ; वस्त्राभ्यांवेष्टयित्वा ; पञ्चरत्नानि वर्णंवा पञ्चायुधांश्चविक्षिप्य ; चक्रस्याऽभिमुखे धान्यपीठे सन्यस्य ; आचार्यश्चोत्तराभि मुखोत्व । चक्रंध्यायन्, कुंभांभसि समावाह्य; तच्चक्रंकुंभंचसमादाय स्नपनश्वभ्रे प्रतिष्ठाप्य ; सप्तभिः कलशैः तथैवाऽभिषिच्य ; वस्त्राद्यैरलंकृत्य; शय्यावेद्यां धान्योपरि पञ्चशयनानि पञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य; कुंभंचक्रंचसमारोप्य; तदैवप्रतिसरंबध्वा ; तन्मंत्रेणशाययित्वा उत्तराच्छादनंकृत्वा; तथैवहौत्रप्रशंस्य;

चक्रादिपञ्चायुधान् मूर्त्तिमन्त्रैस्समावाह्य; आवाहनक्रमेण जुष्टाकारस्वाहाकारौ कृत्वा; वैष्णवं सौदर्शनं चक्रगायत्रीं च, अष्टोत्तरशतमावृत्याहुत्वा, रात्रिशेषंव्यपोह्य; प्रभातेस्नात्वा; आलयमाविश्य; चक्रमुत्थाप्य; अभ्यर्च्य, मुहुर्त्तेसमनुप्राप्ते यजमान आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात्,

कुंभंचचक्रंचसमादाय; आलयंप्रदक्षिणीकृत्य; अभ्यंतरे मुखमंटपेवा दक्षिणपार्श्वे कृतेपीठे रत्नंसुवर्णंवानिक्षिप्य; तन्मन्त्रेण प्रतिष्ठाप्य; तद्बीजाक्षरंसन्यस्य; कुंभस्थांशक्तिं कूर्चेनाऽऽदाय; तन्मन्त्रेण तन्मूर्त्तिमन्त्रैरावाह्य; आसनाद्यैरभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् । एवंयः कुरुतेभक्त्यारिपून् सर्वान्जित्वा; इष्टान्कामानवाप्य; विष्णुलोकेमहीयते इतिविज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे चक्रलक्षणचक्रप्रतिष्ठाविधिर्नामपंचाशत्तमःपटलः ॥ ५०

(अथ एकपंचशत्तमः)
(ब्रह्मोत्सवविधिः तत्त्रैविध्यम्)

अथदेवेशस्योत्सवविधिंव्याख्यास्यामः— त्रिविध-उत्सवः, नित्योत्सवः, शान्त्युत्सवः श्रद्धोत्सवइति । द्वादशमासेषु एकस्मिन्मासेअद्धंप्रति तत्काले नित्यंसंकल्प्य, यः क्रियतेसनित्योत्सवः; भयप्रदुर्भिक्षव्याधिग्रहपीडाद्य शुभशांत्यर्थंसंकल्प्ययः क्रियते स शांत्युत्सवः श्रद्धा-वित्तेयदायुक्ते तदा यःसम्यक्क्रियते सश्रद्धोत्सवः भवेत् ।

(उत्सवदिनसंख्यातत्कालश्च)

नवाहं, सप्ताहं, पञ्चाहंवा, प्युत्सवः राज्ञो राष्ट्रस्य ग्रामस्ययजमानस्यवा, जन्मर्क्षे प्रतिष्ठादिने विष्णुपञ्चदिनेषु मासनक्षत्रे विषुवे अयनेवा अवभृथंसंकल्प्य, तत्पूर्वेच ऊत्सवदिनंनिश्चित्य; तद्दिनंत्रिगुणं द्विगुणंवाकृत्वा; तदादावुत्सवादौवा सायंध्वजारोहणंकारयेत् ।

(ध्वजदण्डलक्षणम्)

ध्वजदण्डमृजुं कृमिकोटररहित मनुद्वेजिनं विमान(स्य)समं पादाधिक मर्धाधिकं पादहीनं अर्धहीनंवा चतुर्विंशत्यंगुलपरिणाहं, यथालाभपरिणाहंवा, वेणुजाति चंपकक्रमुकंवा अन्यंशुभवृक्षसारंवा; गृण्हीयात् । आगस्त्यंवेतिकेचित् ॥

(ध्वजपटलक्षणादि)

ध्वजपटमहतंशुद्धं दृढंशुक्लंकार्पासतंतुनाकृतं, चतुर्दशत्रयोदशद्वादशैकादशनवाऽष्टसप्तषड्हस्तानामन्यतमायामं सप्तषट्पंचचतुस्तालविस्तृतं वस्त्रद्वयंसंयोज्य, एकंवेतिकेचित् । केशादीन्परिहृत्य, जलेनपेषयित्वा, अग्रेणाऽग्रं पुछेनपुछंकृत्वा,ऊर्ध्वभागे तत्पटविस्ताराधाऽऽयतं शूर्पाकारमग्रं, कृत्वा, पटस्याधोभागे तद्विस्ताराऽर्धाऽऽयतविस्तारौ पादौ मध्यादाप्रान्तं क्रमात्कृशौयुक्तितः कृत्वा, अग्रादधः पादोर्ध्वेच तिर्यग्यष्टिं वैणवीम्अन्यैः

शुभैर्वृक्षैर्वा, तत्पटविस्तारायामा मंगुलाग्रपरिणाहांयोजयेत् ।

(ध्वजपटेलेख्यगरुडलक्षणम्).

एवंकृतध्वजपटमध्ये गरुडं मूलबेरस्यबाहुसमं कर्णान्तं स्तनान्तं नाभ्यन्तं शुद्धद्वारसमं पादाधिक मर्धाधिकं पादहीन मर्धहीनंवा गर्भगेहस्याऽर्धं त्रिपादं समंवा एतोष्विष्टमानेन नवतालविभागेनवावामपादंसमाकुंच्य; अपक्षीणंदक्षिणंकिंचित्प्रसार्यस्थितं;द्विभुजंप्राञ्जलिंपक्षद्वययुतंसुवर्णवर्णंललाटेताम्रचूडं नासाग्रंश्यामवर्णं करपादतलं रक्ताभं नखदशनं शंखाभं एवंपंचवर्णयुतं सर्वाभरणभूषितं सुमुखारव्योरगारूढदक्षिणभुजं कौबेरमकुटोज्वलं शुकश्यामवाससं समेखलकिंकिणीजालयुतं हारांगदनूपुरकिरीटसहितं जवेनब्रह्मलोकाद्देवानुत्सवार्थमाह्वयंतं च लेखयेत् ।

तस्योर्ध्वेचोभयोःपार्श्वयोश्चक्रशंखौदीपधरौ चामरे उपरिछत्रम् अष्टमंगलान् धूपदीपपात्रे घंटां चंद्रसूर्यौ सनकसनत्कुमारौचअन्यानिवर्णाचिह्नानिअधस्तात्पूर्णकुंभांकुरांश्च लेखयेत् । अन्यत्रपटंसर्वं कृष्णेनपरिपूरयेत् ।

ध्वजदंडायामं षड्भागंपञ्चभागंचतुर्भागंवा कृत्वा एकांशांवैष्णवींयष्टिंसंगृह्य; दंडाग्रयज्ञाक्तवृक्षे रन्यैश्शुभैर्वा द्वितालायामानि तद्दण्डार्हविस्ताराणि मध्येछिद्रयुतानि यष्ट्याधाराणि त्रीणिसमाहृत्य; अचलानि संयोजयेत्

तेषामग्रेयष्टियोजनार्थं सुषिरं कृत्वा दंडाग्रे यमं यमद्वयंवा वैणवमधिकं यंत्रवलयंकृत्वा तत्रैकमाधारंतदध श्चक्रं तयोर्मध्ये चैकंक्रमेणसंयोज्यतद्यष्ट्यग्रेद्विभागं त्रिभागं वाहित्वायन्त्रवलयंताम्रेणाऽऽयसेनवाकृत्वा संयोज्य; ध्वज दंडद्विगुणायामां अंगुलाग्रपरिणाहां त्रिवृतां तन्तुना रज्जुंकृत्वा, संयोजयेत् । दण्डंप्रक्षाल्य ; दर्भमालया वेष्टयेत् ।

यूथाधिपाऽक्षहन्तयोःपृष्ठे चक्रस्यपृष्ठेवा षट्तालं पञ्चतालं चतुस्तालंवा व्यपोह्य ; पञ्चतालं चतुस्तालं त्रितालंवा अवटंखनित्वा ; मध्येप्राग्दक्षिणपश्चिमोत्तरेषु पंच रत्नानिविक्षिप्य ; शाल्यादिधान्यंनिधाय ; तदवटेध्वजारोहणकालात्पूर्वं शकुनसूक्तंजपन् ध्वजदण्डंसंस्थाप्य ; वाद्यघोषयुतं ध्वजाग्र यष्टिः यत्रविमानं तद्दिग्गता यथा भवति तथासंस्थापयेत् ।

तन्मूले प्रतिदिक्द्वादशांगुलविस्तारोत्सेधं त्रिवेदि सहितं पीठं कारयेत् ।

अथव द्वित्रिहस्तायतविस्तारां एकहस्तोत्सेधां एकवेदिंकृत्वा तदूर्ध्वे अष्टदलैरावृतंपद्मंकारयित्वा, आलयाभिमुखे मंटपं प्रपांवा वितानध्वजाद्यैरलं-कृत्य ; प्राच्यांध्वजपटविस्ताराधिकाऽऽयामं तस्या-र्धविस्तारं ध्वजस्यपश्चिमे चतुर्विंशत्यंगुलायामं चक्रस्योत्तरे तथैववाविष्वक्सेनस्य धान्यैस्त्रिवेदिसहितंपीठं-

कृत्वा; वायव्यांऐशान्यांवाकुंडमौपासनंकृत्वा; आघारं हुत्वा; अग्नेःपश्चिमायां धान्यपाटे प्राङ्मुखंध्वजंसंस्थाप्य, वास्तुहोमंहुत्वा; पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य; 'दभ्यः स्वाहेत्यादिगारुडंध्वाजंवैष्णवंचहुत्वा, तत्तन्मंत्रेणाऽक्षिमोचनंकृत्वा, गवादिदर्शनद्रव्याणिदर्शयित्वा, 'आपोहि ष्ठामयोभुवादिनाऽभ्युक्ष्य; पश्चाच्चतुराढकसंपूर्णं कालविहीनं कुंभं तन्तुना परिवेष्ट्य, प्रक्षाल्य, अद्भिरापूर्य, वस्त्र युग्मेनावेष्ट्य, 'इदमापःशिवा' इत्यभिमृश्य, अक्षतान् स्वर्णं कूर्चंच विक्षिप्य; गरुडस्याऽभिमुखे धान्यपीठे सन्यस्य, गरुडंध्यायन् कुंभेऽम्भसि सामावाह्य, कुंभं गरुडंच तथास्नानायाऽभ्युक्ष्य; तथैवप्रतिसरंबध्वा; धान्योपरि पंचवस्त्राण्यास्तीर्य; शयनंसंकल्प्य; अग्निंप्रज्वाल्यहौत्रं प्रशंस्य; ध्वाजं गारुडं वैष्णवंच हुत्वा; तद्बीजाक्षरं तस्य हृदयेन्यस्य; कुंभस्थांशक्तिं कूर्चेनादाय; गरुडंध्यायन् मूर्त्तिमंत्रैरावाह्य; आनम्य, तन्मंटपे कृतेधान्यपीठे ध्वजं पश्चिमाभिमुखंप्रस्थाप्य, पश्चिमेप्राङ्मुखंचक्रं उत्तरेदक्षिणामुखं शान्तंच, संस्थाप्य, गरुडं गरुडगायत्र्या शान्तचक्रौ तत्तन्मंत्रेण आसनाद्यैरेकादशोपचारैरष्टोपचारैर्वाभ्यर्च्य; मुद्गान्नंगरुडस्य अन्ययोः शुद्धान्नं निवेद्य; पानीयाचमनमुखवासंदत्वा; पुण्याहं वाचयित्वा; आग्नेय्यां धान्योपरि न्यस्तभेर्यां 'भूतीशं महाभुजं विष्णुभक्तं गदाधर'मितिभूतेशमावाह्य, अ-

भ्यर्च्य; हविर्निवेद्य; वस्त्राद्यैर्वादकमलंकृत्य; आचार्य प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा 'उपश्वासयपृथिवी' मितिभेरीसूक्तं जप्त्वा यष्टिमादाय; दक्षिणेनहस्तेन ' भुंवस्व'रितिवदन् त्रिस्संताडयेत्। पश्चाद्वादकस्सर्ववाद्यसमायुक्तांबेरीं संताडयेत्।

पश्चादाचार्यो द्रोणे द्रोणार्धराढकैस्तदर्धंवा तंडुलैः पक्वमन्नंकटाहेप्रक्षिप्य; पक्वैश्चमुद्गनिष्पावतिलतिल्वापूप सक्तुलाजैःयुक्तं यथालाभैर्वायुतं प्रभूतंबलिमाहृत्य;शिष्ये णवाहयित्व; वाद्यघोषणपूर्वमेव ध्वजं रथेशिविकायांवाऽऽ रोप्यअनु चक्रवीशशान्तान्नयेत्। अथवाशिरसाधारयेत्।

अन्नबलिंअर्घ्यबलिंपुष्पबलिं बलिबेरमारोप्य;आचार्यः पुरतोगछेत्। तदालयगतद्वारपालेभ्योलोकपालेभ्यः विमानपालेभ्योऽनपायिभ्यश्चबलिंदत्वा; ग्रामंगत्वा इन्द्रादि क्रमेणबलिंदद्यात्। पश्चिमविमानंचेद्वरुणादिक्रमेण बलिं दद्यात्। यस्यांदिशिविमानं तद्दिक्पालकपूर्वमेव बलिं दत्वा; उत्सवंघोषयेत्। ग्रामे 'यज्ञस्यघोषदसी'त्यादि- यथाकामं तद्दिग्देवत्यमंत्रांश्चघोषयेत्। अन्यत्र गद्यैः पद्यैस्तद्देशभाषयाऽन्ययागाधयाच घोषयेत्। 'सर्वेदेवा- स्सर्वादेव्यः, सर्वेऋषयःसर्वाऋषिपन्त्यः, सर्वेपितरः सर्वाः पितृपन्त्यः, सिद्धविद्याधरगरुडगन्धर्वयक्षकिन्नरनागभू- ताऽसुरराक्षसाद्यष्टादशगणास्सर्वेप्यायां' त्वित्युक्त्वा; घोषयेत्।

एवंग्रामंप्रदक्षिणीकृत्य, शकुनसूक्तंजपन् आलयं प्रदक्षिणीकृत्य, विष्वक्सेनानपायिनौ स्वस्वेदेशे प्रतिष्ठाप्य, ध्वजस्थानमाविश्य, ध्वजंयानादवरोप्य, पाद्याद्यै रभ्यर्च्य, अनुमान्य, यंत्ररज्जुंसमादाय, ध्वजं घंटायुतं 'स्वस्तिदाविशस्पति' रितिबध्नीयात्। आचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखोवास्थित्वा, दंडाग्रे 'सुपर्णोसी'तियंत्रेण संयोजयेत्। 'भरसी'त्यादिनामंत्रेण ध्वजदंडस्यमूलं हस्ताभ्यामवलंब्य, 'ध्वजंप्रतिष्ठापयामी'ति प्रतिष्ठाप्य, आसनाद्यैरभ्यर्च्य, पुण्याहंवाचयित्वा, ब्रह्मघोषंचकृत्वा, मुद्गान्नं निवेद्य, पानीयाचमनमुखवासंनिवेदयेत्।

ध्वजस्थगरुडस्य निवेदितमन्नंपिंडंकृत्वा 'यास्त्री पुत्रकाम्याअश्नीयात्, सा बलारोग्यायुष्मन्तंपुत्रं प्रसूयेत। यावत्ध्वजारोहणं तावद्धविस्त्रिकालं द्विकाल मेककालंवा निवेदयेत्। जयमत्युछ्रितं धन्यं ध्वज'मिति चतुर्भिर्नाममंत्रै रहरहस्त्रिसंध्यं सप्तविंशाति विग्रहैरर्चयेदित्याहमरीचिः।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे ध्वजारोहणविधिर्नाम एकपंचाशः पटलः॥ ५१ ॥

अथ उत्सवारंभः-यजमानस्सर्वदोषशान्त्यर्थं विष्णोरुत्सवंकारयेत्। आलयाभिमुखेऽन्यस्मिन् शुभ्रेदेशेवा आस्थानमंटपंकूटंवा पञ्चहस्तादिभेदेन प्राङ्मुखं दक्षिणामुखं आलयद्वारदिङ्मुखंवा परिकल्प्य, तत्प्रमुखे

शतस्तंभादिशतस्तंभान्तैः स्तंभैर्युक्तं नृत्तमंटपं कूटं
ा कृत्वा, प्रपायांमध्ये वर्षनिवारणं कूटं युक्तितः कार
।

तत्सर्वंवितानध्वजपताकमुक्तादामस्तंभवेष्टनतरंग
ाल्याद्यैरलंकृत्य ; द्वारेषुतोरणपूर्णकुंभदर्भमालाक्रमुक
कुरैरलंकुर्यात् । शिबिकारथरंगडोलायंत्रमुखमंटप
तुरग गरुड सिंह व्याल हंस भ्रमणादीनियानानि-
क्ततः कारयेत् । मालादीप यंत्रदीप हस्तादिदीप शूल
दीन्, भेरी पटह मर्दल गोमुख ताल काहल मुरज
जर्झर मंजुल दर्दुर शंख शृंग धारा वीणा वेणु झल्ल-
शक्तितःकारयेत् । छत्राणि नानाविधानि पिंछान्य
विधानि व्यजनानि चामराणि विविधान्ध्वजान् पता
व वितानतरंगस्तंभवेष्टनान्याहृत्य ; यथोक्तं समित्पुष्प
होमद्रव्यबलिद्रव्यपुष्पगंधधूपदीपार्घ्यद्रव्यं हविर्द्रव्यं
वस्त्रतन्तु हेमरत्न धान्यतंडुलघृतदधिक्षीराणि दीपार्थं-
तैलंवाआहरेत् । हविरर्थंतंडुलं,बहूपदंशगुलफलसहितं
ानांब्राह्मणादीनां भोजनार्थानि यानिद्रव्याणि तानिस
णच्च संभरति । नर्तकान् गायकान् भक्तान्परिचारकाँश्च
ेनाऽऽह्वयेत् ।

आचार्योयजमानयुतः पूर्वेद्युरेव पूर्वाह्णे देवेशस्य
ुणार्चनार्थं कुंभदेवाराधनार्थं होमार्थं बलिदानार्थं

मास्थानार्चनार्थंच पञ्च पदार्थान् पञ्च परिचारकांश्च वरयेत् । तद्ग्रामवासिनस्सर्वे अनन्यतत्पराश्च अलंकृता हर्षयुता भवेयुः ।

तद्ग्रामवीथीश्चसंशोध्य ; गृहद्वाराणि दीपांकुरोदकुंभाद्यैरलंकृत्य ; देवालयं मृष्टसिक्तोपलेपनाद्यैस्संशोध्य; पैष्ट्याभूमिमलंकृत्य; लाजाऽक्षतकुसुमान्यवकीर्य; उत्सवंयद्दिनेकर्तुमुद्योगः तद्दिनात्पूर्वंनवमेसप्तमे पंचमेतृतीयेवाह्नि अंकुरार्पणंकुर्यात् ।

उत्सवादिदिनेप्रभाते स्नात्वा आचार्योयजमानयुतः प्रथमदिनोत्सवाद्यवभृथान्तं हविष्याशीअनन्यतत्परो नववस्त्रोत्तरीयाभरणयुतः पुरुषसूक्तपूर्वमरुणनारायणाद्यष्टाक्षरपारायणंकुर्यात् । तद्दिनेष्वाशौचंन भवेत् । ततोदेवालयंप्रविश्य ; देवंप्रणम्य ; उत्सवबिंबं देव्यौच तदलाभे स्नापनं तदलाभेकौतुकंवा आहृत्य मध्याह्नार्चनांते स्नपनोक्तविधानेन यथाशक्तिकलशैः स्नापयित्वा; अथवा शुद्धोदकैरभिषिच्य ; हविर्निवेदयेत् । तदालयगतदेवेभ्यः सर्वेभ्यः परिवारदेवेभ्यश्च यावत्तीर्थान्तं तावत्त्रिकालं द्विगुणं हविर्निवेदयेत् । परिवारदेवानां बिंबाभावे तत्तत्पीठे तथैवाभ्यर्च्य; एककालं वाहविर्निवेदयेत् । सायाह्ने यजमानेन आचार्यः शिष्यैस्साधं वस्त्रोत्तरीयाभरणैरलंकृतः, चक्रवीशशांतान् सप्त

विंशतिविग्रहैरभ्यर्च्य; अलंकृत्य; यानमारोप्य; शिर साधारयन् तीर्थांकुरार्थंमृत्संग्रहणार्थं भक्तानांब्राह्मणानां शिरोभिः पालिकादीन्धारयन् वस्त्रमाल्यालंकृतं खनि त्रंचाऽऽनीय; सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुतं 'विष्णु र्मारक्ष' त्वितिअग्रतोगच्छेत् ।

आलयाद् ग्रामाद्वा प्राचीमुदीची मैशानींवा दिशां गत्वा; संशोध्य, उपालिप्य; तस्मिन् भूलोकवद्वर्त्तुलमुल्लिख्य; तन्मध्ये महींदेवीं ध्रुवबेरस्य बाहुसमांस्तनांतां वा ऊर्ध्ववक्त्रामैशान्यांन्यस्तमौलिकां नैरृत्यांन्यस्तपादां दक्षिणमाकुंच्य, वामंप्रसार्यशयानां, द्विभुजां धृतोत्पलदक्षिणहस्तां ऊरुप्रसारितवामहस्तां यथा लाभाभरणांऽबरान्वितां नवतालमानेनकल्पयित्वा; 'आ-पोहिष्ठाद्यैरभ्युक्ष्य' एकादशोपचारैरभ्यर्च्य; तामनुमान्य; ललाटेबाह्वोस्तनयोर्वा मेदिनीमितिमंत्रेण 'त्वांखनामी'ति आर्चार्यः प्राङ्मुखउदङ्मुखोवा खनित्वा; हेमादिपात्रे मृदं गृहीत्वा; वस्त्रैराछाद्य; तत्क्रमेण ग्रामंप्रदक्षिणीकृत्य; देवालयंप्रविश्य; अंकुरार्पणस्थाने मृदंसन्यस्य; विधिना अंकुरार्पणंकारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे उत्सवद्रव्य मृत्संग्रहणविधिर्नाम द्विपंचाशत्तमः पटलः ॥ ५२ ॥

(अथ त्रयः पंचाशत्तमः पटलः)

(उत्सवविधिः)

पश्चादालयाभिमुखेदक्षिणे आग्नेयांवा यागशालां षोडशस्तंभसंयुक्तां पंचहस्तादहीनां चतुर्द्वारयुतां एकद्वार युतांवा मंटपं कूटंवाकारयति । तां तोरणपूर्णकुंभवितान ध्वजदर्भमालाद्यैरलंकृत्य; तन्मध्ये अष्टताऽऽलायतवि-स्तारां चतुरश्रां द्वितालोत्सेधां कुंभवेदिंच कृत्वा; तत्प्रा च्यां पूर्ववत्सभ्याग्निकुंडंकृत्वा; उपलिप्य; पैष्ट्याभूमि मलंकृत्य; वेद्यां द्व्यंगुलोत्सेधानिअंगुलोत्सेधानिवा धा न्यान्यास्तीर्य; नवभागंविभज्य; पुष्पदर्भाक्षतानवकीर्य; दीपांकुराष्टमंगलपंचायुधानि परितोविन्यस्य खंडस्फुटित कालरहितान् नवान् नवकुंभान् समाहृत्य; एकंद्रोणद्वय पूर्णं प्रधानकुंभंअन्यान्द्रोणपूर्णान् संगृह्य; 'इन्द्रंनरोन' इतितन्तुना यवांतरं अंगुल्यन्तरंवा परिवेष्ट्य; शुचीवो हव्या' इतिप्रक्षाल्य; नादेयंतोयं दिवासंगृह्य; 'धारा' स्वितिवस्त्रेणोत्पूय, उशीरादिगन्धैर्वासयित्वा; 'इदमापः शिवा' इतिकुंभान् संपूर्यअक्षतंकूर्चंचनिक्षिप्य; पृथक् पृथग्वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य; नवरत्नानि विष्णुगायत्र्या मध्यादिकुंभेषु संन्यस्य; रत्नाऽलाभे सुवर्णं निक्षिप्य; प्रधानकुंभे पंचायुधानिच सौवर्णानि निक्षिप्य; तत्क्रमेण वेद्यां विष्णुसूक्तेन कुंभान् समारोप्य; तान् पिधानैर-

पिधाय; सभ्याऽग्निकुंडेत्वाघारंहुत्वा, आचार्यस्तद्वेद्यां दक्षि णेचोत्तराऽभिमुखस्तिष्ठन् प्राणायामंकृत्वा, समाहितोदेवं ध्यायन् तन्मध्ये प्रधानकुंभे देवेशंविष्णुं देव्यौच, प्राच्यां पुरुषं, दक्षिणस्यांसत्यं, प्रतीच्यामच्युतं उदीच्यामनिरुद्धं, आग्नेय्यांकपिलं; नैर्ऋत्यांयज्ञं; वायव्यांनारायणं; ऐशा न्यांपुण्यंच; समावाह्य; पाद्याद्यैरभ्यर्च्य; अग्निंप्रज्वाल्य; पश्चादौत्सवंबिंबमासाद्य; अष्टोपचारैरभ्यर्च्य; पुण्याहंवाच यित्वा; हेमादिपात्रे तंडुलोपरि न्यस्तं सौवर्णतांतवं प्रति सर पूर्ववद्बद्ध्वा; यस्यदेवस्य यजनार्थं प्रतिसरबंधःकृतः तस्य हविःप्रतिषिद्धं तस्माद्ग्रामावुत्सवांते स्नानकाले प्रति सरंविमोच्यस्नापयित्वा; अभ्यर्च्य; हविर्निवेदयेत्।

पश्चाद्यज्ञशालामागत्य; अग्निंप्रज्वाल्य; परिषिच्य; हौत्रंप्रशंस्य; अतोदेवाद्यैः विष्णोर्नुकाद्यैः सहस्रशीर्षाद्यैः देवादितदालयगतपरिषद्देवानां मूर्त्तिमंत्रैश्च हुत्वा; उत्सवा धिदैवत्यं तिथिवारनक्षत्रदैवत्यंच, क्रमाज्जुहुयात्।

उत्सवाऽधिदैवत्यंस्रुवेणाज्येन तिथिदैवत्यमुप भृतासाज्येनपक्केन वारदैवत्यमाज्येन अग्निहोत्रहवण्या नक्षत्रदैवत्यमाज्येनजुहुयात्। सर्वालाभे तत्तत्स्मृत्वा स्रुवेण होतव्यम्। यावत्संख्याऽऽहुतिः तावत्समिद्धोमं चरुहोमंच कुर्यात्।

(होतव्यसमिदादि)

प्रथमदिनेपालाशं, द्वितीयेबैल्वं, तृतीयेशामिं, चतुर्थेनैयग्रोधं, पंचमेऔदुंबरं, षष्ठेचाश्वत्थं, सप्तमेखादिरं, अष्टमेप्लाक्षं, नवमेपालाशं, इध्मं जुहुयात् । एतेषामलाभे पालाशमश्वत्थंवा जुहूयात् । आज्यालाभे आज्यमिश्रचरुणाहोतव्यं । दधिक्षीराज्यामिश्रंलाजमुपजुह्वाऽऽदाय वैष्णवेन जुहुयात् ॥

(द्विगुणार्चनाद्यर्थं पद्मादिसंग्रहः)

देवस्याद्विगुणार्चनार्थं, कुंभदेवाराधनार्थं, होमार्थं, आस्थानाऽर्चनार्थं, बलिदानार्थंच, प्रथमदिनेपद्मं ; द्वितीये बिल्वपत्रं ; तृतीयेकरवीरं ; चतुर्थेकुमुदं ; पञ्चमेनन्द्यावर्त्तं ; षष्ठेतुलसीं ; सप्तमेस्थलाराविन्दम्, अष्टमेविष्णुक्रान्तं, नवमेपंकजम्, एतेषामलाभेकरवीरं, तुलसींवा आहरेत् ॥

(कुंभस्थदेवपूजनम्बलिहरणक्रमश्च)

कुंभस्थान्देवान् एकादशोपचारैर्वा अभ्यर्च्य; द्विकालंहविर्निवेदयेत् । तद्वेद्यां पश्चिमे विष्टरे देवेशं दक्षिणे चक्रं, उत्तरेविष्वक्सेनंच संस्थाप्य ; अभ्यर्च्य ; पश्चिमे देवाभिमुखे धान्यपीठे बलिरक्षकंच, आराध्य; मुखवासंप्रदाय ; देवेशमभ्यर्च्य; हविर्निवेद्य; विधिनाअन्नबलिं अर्घ्यबलिं पुष्पबलिंवाआराध्य; चक्रमग्रे, वीशं शान्तं बलिबेरंच क्रमेणनयेत् ।

पूर्ववद्धेराभावे चक्रादीन् पात्रेषुसमावाह्य ; अभ्यर्च्य; नयेत् । अथवा चक्रं बलिबेरंच नयेत् । पूर्ववत्प्रभूतंबलिमाहृत्य ; शिष्येण वाहयित्वा; पुष्पगन्धधूपदीपाऽक्षतयुतं बलिदाताअग्रतोगच्छेत् । पूर्ववद्द्वारपालादिभ्यः बलिंदत्वा; ग्रामस्य बाह्यवीथ्यां, महत्वे अभ्यन्तरवीथ्यांवा, प्रदक्षिणवशेन दिक्पालानांमध्ये ब्रह्मणश्चबलिनिर्वापं कारयेत् । ग्राममध्ये विमानंचेत् मध्यादिनवदिक्षुबलिंदद्यात् । पश्चिमादिविमानेषु ब्रह्मबलिंविना दद्यादित्येके ।

यत्रवास्तुविन्यासविशेषोनास्ति, तत्राऽष्टदिक्षु, नवदिक्षुवा,बलिंक्षिपेत्। पौराणिकीश्रेणीचेत् चतुष्कोणेषुसंधिषु सर्वं क्षिपेत् । दण्डकश्चेत् पश्चिमेवरुणनिर्ऋतिवायुभ्यो मध्ये ब्रह्मयमकुबेरेभ्यो पूर्वेइंद्रानलेशेभ्योदद्यात् । दक्षिणोत्तरंचेत् दक्षिणेयमनिर्ऋतिपावकेभ्यो मध्येब्रह्मवरुणेन्द्रेभ्यः उत्तरेकुबेरपवनेशेभ्यो बलिंदद्यात् । नदीतीराद्रिस्थाने(षु)आवरणाद्बहि रष्टदिक्षु क्षिपेत् । अथवा ग्रामोयोजनादर्वाक्चेत् तत्रगत्वाबलिमाचरेत् ।

तस्मिन्स्थाने दर्भान्विकीर्य ; तत्तद्दिगीशाय बलिंदत्वा ; प्रागाद्यष्टदिक्षुसर्वेभ्यो देवेभ्यो, भूतेभ्यो, यक्षेभ्यो, राक्षसेभ्यः पिशाचेभ्यः, नागेभ्यो, गंधर्वेभ्यो, अष्टादशगणेभ्यश्च, बलिंदद्यात् उत्तमम् ॥

प्रागादिचतुर्दिक्षु सर्वेभ्योभूतेभ्यो यक्षेभ्यो राक्षसेभ्योबलिंदद्यान्मध्यमम् ।

तन्मध्येतद्दिगीशायबलिंदद्यत् अधमम् ।

तत्तन्नाम्नापूर्वमुदकंपुष्पं बलिं उदकंच दद्यात् एवंइन्द्रादीशानान्तं सर्वेषुस्थानेषु एकंविष्टरंनिधाय ; तस्मिन्बलिनिर्वापं कुर्यादितिकेचित् । एवंक्रमात् प्रदक्षिणवशेनबलिंदत्वा ; आलयमाविश्य, भूतपीठे बलिशेषं निर्वपेत् । यदिराजधानीचेत् राजवेश्माभिमुखांऽकणांत्रिधा कृत्वा ; पश्चिमभागे प्रासादसमीपेवेन्द्राय, तत्पार्श्वयोर्जयश्रियै शचीदेव्यैच, द्वारपार्श्वयोश्शंखपद्मनिधिभ्यांच, बलिंदत्वा ; सर्वत्र निर्वापणांते 'येभूता' इत्याकाशेविसृजेत् । अथवा देवेशेनसहाऽग्रतोबलिमेवंक्षिपेत् ॥

(शिबिकादियानोत्सवः)

शिबिकादियानं वस्त्रगन्धमाल्याद्यैरलंकृत्य; देवेशं नानावर्णांबरैर्नवैः कौशेयाद्यैःसूक्ष्मकार्पासतन्तुकृतैश्च रत्नयुतमकुटांऽगदमकरकुण्डलकेयूरहारकटिसूत्रोदरबंधनांऽ-गुलीयकमुक्तादामप्रलंबयज्ञोपवीताद्याभरणैः सुगंधमाल्यैर्नानाविधगंधैश्चाऽलंकुर्यात् । अज्ञानादर्थलोभाद्वादेवस्याऽलंकारे हीनेसर्वहानिर्भवेत् यत्नेनालंकुर्यात् ।

वस्त्रं जीर्णंस्फुटितमुपयुक्तंवा यो दद्यात् तस्य महत्तरो दोषोभवति ।

नवंमृदुसूक्ष्मंवस्त्रंयोदद्यात् स कुलैस्सप्तभिर्युक्तो विष्णुलोकमवाप्नुयात् । भक्तियुक्तैः शूद्रैरनुलोमैर्वाह यित्वा; नदोषोभवति । तत्प्रतिलोमैर्भक्तियुक्तैर्वाहनं दोषाय भवति । अकिंचनब्राह्मणैर्वाहनंतन्मुख्यंभवति ।

देवेशंप्रणम्य, 'वेदाह' मिति यानमारोप्य ; सौवर्णैः पुष्पैरन्यैर्वा प्रभामंटपमलंकृत्य ; योजयेत् । नर्तकगायकवादकाः चामरव्यजनमयूरतालवितानछत्रादि धरा हेमरजतताम्रपरिच्छददढक्कावितानध्वजपताकादि धराः तोयविक्षेपकाश्च जनाः पुरतो गच्छेयुः । छत्रधरा धूपदीपधराः परितोगच्छेयुः । वेदान् जयशब्दान् स्तोत्रादीनिच पठंतोऽनुगच्छेयुः ।

उत्सवे देवेशं ये सेवंते तेसर्वे पदेपदे यज्ञ-फलं लभेरन्निति भृग्वादयोवदन्ति । तस्मादस्पृश्य स्पर्शनं नदोषाय भवेत् । तद्ग्रामवासिनो जना यानस्थंदेवंस्वेषुगृहेषु दीपांकुराद्यैः प्रत्युत्थानंकृत्वा नमस्कुर्युः । कदलीचूतपनसनालिकेराऽपूपलाज पृथुकादीनि ब्राह्मणानीतानि संगृह्याऽमंत्रकं निवेदयेत् । शूद्रानुलोमानीतान्यपक्वानिनिवेदयेत् ।प्रतिलोमानी तानि तानि सर्वाणिवर्जयेत् । एवंग्रामंप्रदक्षिणीकृत्य शकुनसूक्ते नाऽऽलयमावेश्य आस्थानमंटपे सिंहासने विष्टरेवा देवं संस्थाप्य पाद्याद्यैरभ्यर्च्य मुखवासंदत्वा राजवदुपचारं

कृत्वा शुद्धस्नपनविधिना संस्नाप्य अभ्यर्च्य महाहविः प्रभूतंवा निवेद्य पानीयाचमनमुखवासंदत्वा द्वितीयाह्नः प्रभृति नित्यंसायंप्रातर्नित्यार्चनान्ते द्विगुणार्चनं हविर्निवेदनं कुंभदेवाराधनं होमं बलिदानंच कृत्वा सायंप्रातः एवमेवोत्सवं कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे उत्सवविधिर्नाम त्रिपंचाशत्तमः पटलः ॥ ५३ ॥

(अथ चतुष्पंचाशत्तमः पटलः)

(अशक्तौ.)

एवंकर्तुमशक्तश्चेत् पूर्ववत् द्विगुणार्चनं हविर्निवेदनं कुंभदेवाराधनं होमं बलिदानंच द्विकालंकृत्वा; देवेशं सायाह्ने पूर्ववदलंकृत्य; उत्सवं कारयेदिति ॥

(अतिवातादिदोषे)

अतिवाताऽतिवृष्टि शत्रुचोरादिभीत्या संकुलेसति आलये प्रथमावरणे द्वितीयेवा बलिनिर्वापनमुत्सवं कारयेत् ॥

(अवताराणा मुत्सवे विशेषः)

अवताराणामुत्सवं यदिकुर्यात् पूर्वेद्यूरात्रिपूजावसाने अभ्यर्च्य हविर्निवेद्य; प्रतिसरंबध्वा; शयनाधिवासंकृत्वा; प्रभाते देवमुत्थाप्य; पाद्याचमनंदत्वा; आस्थानमंटपे सिंहासने विष्टरेवा संस्थाप्य; अभ्यर्च्य;

राजवदुपचारंकृत्वा; संस्नाप्य; अभ्यर्च्य; गोभ्यस्तृण मुष्टिंप्रदाय; महाहविः, प्रभूतंवा, निवेद्य; पानीयाचमन मुखवासंदत्वा; सायमेवोत्सवं कारयेत्। हिरण्यपशुघृत तंडुलतांबूलादीन्याचार्याय तच्छिष्येभ्य स्सोदकं दद्यात् ।

तीर्थदिनात्पूर्वदिने प्रातस्संध्यार्चनान्ते पूर्ववद्धोमाद्यं सर्वंकृत्वा;देवं चित्रर(क)क्ष्यादिना सायुधमलंकृत्य;गजाऽश्वाद्या रूढजनै स्साधं मृगयोत्सवं कारयेत्।अथवाअवभृथ दिनात् द्वितीये चतुर्थेवा शान्तमलंकृत्य; मृगयोत्सवं कारयेत्॥ तद्रात्रौ पूर्ववत्सर्वं कृत्वा; देवंग्रामंप्रदक्षिणंकारयित्वा; अभ्यन्तरंप्रविश्य, संस्नाप्य; अभ्यर्च्य; हविर्निवेद्य; अभ्यन्तरे अन्तर्मंडले शयनस्थानेवा पूर्ववत्प्रतिसरंबध्वा; तथैव शाययित्वा; प्रभाते देवेशमुत्थाप्य; पाद्याद्यैरभ्यर्च्य; तीर्थस्नानकालात्पूर्वं हविर्निवेदयेत् । अन्यत्सर्वं पूर्ववत्कारयेत्॥

(उत्सवाऽधिदेवत्यकथनम्)

उत्सवाधिदेवत्यं तिथिवारनक्षत्रदेवत्यंच क्रमेण वक्ष्ये-प्रथमे ब्राह्मं, द्वितीयेचाऽऽर्षं, तृतीयेरौद्रं, चतुर्थे वासवं, पञ्चमे सौम्यं, षष्ठे वैष्णवं, सप्तमे सर्वदेवत्यं अष्टमे याम्यं नवमदिने वारुणंच, जुहुयात् ।

प्रथमतिथा वाग्नेयं, द्वितीयायां प्राजापत्यं, तृतीयायां कैबेरं, चतुर्थ्यांवैघ्नं, पञ्चम्यां श्रीदेवत्यं,

षष्ठ्यांकौमारं, सप्तम्यामादित्यं, अष्टम्यांरौद्रं, न
दौर्गं, दशम्यांयाम्यं, एकादश्यामैन्द्रं, द्वा
वैष्णवं, त्रयोदश्यां मातृदेवत्यं, चतुर्दश्याम्
पञ्चदश्यांसौम्यं च जुहुयात् ; सूर्यवारादिषु तत्तद्दे
जुहुयात् ।

'अग्नयेकृत्तिकाभ्यः स्वाहे' त्यादि तत्तन्म
जुहुयात् । वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं तदा
गतपरिषद्देवानां मूर्त्तिमंत्रांश्च आज्यमिश्रचरुणा वैष्णव
सायंप्रात र्जुहोति।

तीर्थदिने प्रातरुत्सवेकृते तत्राऽऽस्थान मं
विष्टरे देवं संस्थाप्य, अष्टोपचारै रभ्यर्च्य, अभिमु
गरुडं दक्षिणेचक्रं उत्तरेविष्वक्सेनंच धान्यपीठे संस्था
अभ्यर्च्य, देवाभिमुखे गोमयेनोपलिप्य; धान्यान्यास्ती
(ऊर्ध्वे)उलूखलमुसलौ सन्यस्य ; वस्त्रेणाऽऽवेष्ट्य ; त
ब्रह्मेशावभ्यर्च्य ; हरिद्रायां लक्ष्मीमभ्यर्च्य ; पुष्पादि
संशोध्य; हरिद्रामुलूखले प्रक्षिप्य ; 'अतोदेवा'दीन्जप्त्
आचार्यः किंचिदवघातंकृत्वा;ततो देवदासीभिर्भक्तैर्वा अ
घातं कारयित्वा ; चूर्णीकृत्य ; कलशान्चतुरो, ह
वेकंवा, पूरयित्वा ; देवाभिमुखे धान्योपरि दर्भानास्तीर्य
कलशान्सन्यस्य ; वस्त्रेणाऽऽछाद्य ; अधिदेवतां शिन
वाली मभ्यर्च्य ; देवमाराध्य; सुगन्धितैले अधिदैवतांविष

मभ्यर्च्य ; वैष्णवंमंत्रमुच्चार्य ; ततोऽभ्यञ्जनंकृत्वा; 'वेदाह' मितिचूर्णेनाऽभिषिच्य ; तच्छिष्टेन चक्रादींश्चअभिषिच्य ; तच्चूर्णं चक्रंच समादाय ; ग्रामं प्रदक्षिणीकृत्य ; चक्र-सन्निधौ भक्तानां ब्राह्मणानां शिरस्सु तच्चूर्णं विकिरेत् । तच्चूर्णं किंचिदपिशिरसाधारयेत्तस्याऽशुभानिविनश्यन्ति। बल्युत्सवाद्यनुगता ये सर्वे ते विप्रसमाः तस्मा दस्पश्यस्प-र्शनं न दोषाय भवेत् ॥

मध्याह्ने अवभृथंप्रधानं, (अपराह्णेवा) पूर्वाह्ने देवे-शं यान मारोप्य;चक्रवीशशान्तान् पुरस्कृत्य;तीर्थस्नानाय गच्छेत् । आलयाभिमुखेविहितम् ऐशान्यां उत्तरेवा तद-भावे यथेष्टतटाके नद्यां नदीसंगमेसमुद्रेवा तस्माद्धनुस्सह स्राभ्यामूर्ध्वंनगच्छेत् । तत्तीरे प्रपांकृत्वा; अलंकृत्य ; यस्यां दिशिजलं तदभिमुखं देवं प्रतिष्ठाप्य ; अभ्यर्च्य ; तथैव-चक्रादीन्संस्थाप्य ; दशकलशानाहृत्य ; तंतुनावेष्ट्य-संशोध्य ; सिद्धार्थोदकाऽक्षतोदक कुशोदक जप्योदक-रत्नोदकैः प्रधानान्पूरयित्वा ; उपस्नानान् शुद्धोदकैः पूरयित्वा ; देवाभिमुखे धान्यवेद्यां मध्येसिद्धार्थोदकं, पूर्वे-अक्षतोदकं, दक्षिणस्यांकुशोदकं, प्रतीच्यांजप्योदकं, उदीच्यांरत्नोदकंच, सन्यस्य ; तत्तद्धामपार्श्वे तत्तदुपस्नान कलशान्सन्यस्य ; वस्त्रेणाच्छाद्य ; अधिदेवानआदित्याऽ-प्सरःकाश्यपबृहस्पतिमुनितक्षकसर्वमंत्रविद्याधरविष्णु -

गंधर्वान् दशैतान् कलशेषु क्रमेणअभ्यर्च्य; पुण्याहं-कृत्वा; देवंपाद्याद्यर्घ्यान्तंअभ्यर्च्य ; मध्यमादिपञ्चकलशो-दकैः 'शन्नोदेवीः, पूतस्तस्य, इमाओषधय, अभित्वाशूर, चत्वारिवा' गिति 'वारीश्चतस्र' इति सर्वोपस्नानैश्चाऽभ्युक्ष्य;तच्छिष्टोदकैः चक्रंसंस्नाप्य;तच्चक्रं विष्वक्सेनं गरुडंच तीर्थजले निमज्जयेत् । केवलंचक्रंवा निमज्जयेत् । पश्चात्सर्वेजनास्तत्तीर्थे जलेदेवसन्निधौ स्नानंकुर्युः। तेसर्वे पापविमुक्ताः विष्णुलोकंगच्छन्ति।

देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य; प्लोतेन विमृज्य; नववस्त्रोत्तरीयाभरणै रलंकृत्य; अष्टोपचारै रभ्यर्च्य; वस्त्राद्यैश्चक्रादीनलंकृत्य ; अभ्यर्च्य; यानमारोप्य; वीथ्यां लाजाऽक्षतकुसुमान्यवकीर्य ; चक्रवीश - शान्तादीन् पुरस्कृत्य; आचार्यः शकुनसूक्तंपठन् तोय धारापुरस्सरं अग्रतो गच्छेत् ।सर्वालंकारसंयुक्तं सर्ववाद्य समायुक्तं स्तोत्रध्वानिसमायुक्तं आलयंप्रविशेत् । द्वारदेशे देवेशं दीपांकुरोदकुंभैः अर्चकाः प्रत्युत्थानंकुर्युः ।

पश्चादास्थानमंटपे देवंसंस्थाप्य; चतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनंकारयित्वा;स्तोत्रैर्जयशब्दैश्च संस्तूय;अभ्यन्तरे स्वेस्वे स्थानेसंस्थाप्य; देव्योः चक्रादींश्च सप्तविंशतिभेदै रभ्यर्च्य;विष्णुसूक्तेन पञ्चप्रणामान्कृत्वा; अष्टाक्षरेण पुष्पांजलिं दत्वा ; यज्ञालयंगत्वा ; अग्निंप्रज्वाल्य ; परिस्तीर्य; पूर्णा

हुतिं हुत्वा; अग्निंविसृज्य; कुंभवेदिं आसाद्य; कुंभस्थान् देवान् मध्यादिक्रमेण प्रणवेन ध्रुवबेरै समारोपयेत् ॥

बालालयंचेत् कौतुके समारोपयेत् ।

तद्रात्रौ ध्वजावरोहणंकुर्यात् । कलशबलिद्रव्यैर्युक्तमन्नंकटाहेप्रक्षिपेत् । चक्रादीन्विना पूर्ववदालयगतेभ्यो ग्रामे ब्रह्मादिभ्यश्च वाद्यघोषसमायुक्तं बलिं दत्वा; संधिस्थान् देवान्विसृज्य; वाद्यघोषंविना तद्ग्रामस्थदेवालयेषु शून्यागारे चैत्यवृक्षमूले मातृदुर्गास्कन्दविघ्नेशशास्त्रादीनां गृहेषु स्मशानसमीपे वापीकूपतटाकाऽऽराम स्थानेषु ग्रामचतुस्सीमसु भूतक्रूरदेवस्थानेषुच एवंबलिंविक्षिप्य अग्निसन्निधौ स्नात्वा; आलयंप्रविश्य; देवं प्रणम्य; ध्वजमंत्रेण ध्वजावरोहणंकृत्वा; तद्रात्रावुत्सवान्तस्नपनं च कारयेत् ॥

तद्दिनात् तृतीयायां पंचम्यांवा रात्र्यामेवंबलिंदत्वा ध्वजाऽवरोहणं स्नपनंच कारयेदित्येके ।

(पुष्पयागविधिः)

अथ पुष्पयागविधिं वक्ष्ये - प्रतिष्ठान्तेचोत्सवांते विषुवे अयने सूर्यचंद्रोपरागे युगांते संक्रात्यां श्रवणे राज्ञो ग्रामस्य यजमानस्यच जन्मर्क्षे दुस्वप्नराष्ट्रविभ्रमदुर्भिक्षाऽनावृष्टिपरचक्रभयमहाव्याधिपीडनादिसर्वोपद्रवेषु च विधिना देवस्य स्नपनंकृत्वा; तदनंतरेद्वितीयेऽहनि पुष्पयागं कुर्यात् ।

प्रतिष्ठोत्सवौविना अन्येषु विधिनाङ्कुरार्पणंकृत्वा; कर्मसमारभेत ततोदेवेशमास्थानमंटपे सर्वालंकारसंयुक्ते धान्यराशौ संस्थाप्य; अभिमुखे धान्यपीठे पुष्पाधिदेव माराध्य; पुष्पाणि सन्यस्य; नववस्त्रोत्तरीयाद्यै र्देवमलंकृत्य; त्रयोदशोपचारैरभ्यर्च्य; देवस्य दक्षिणेऔपासनाग्निकुण्डं कृत्वा; आघारंहुत्वा; हौत्रंप्रशंस्य, देवेशादितदालयगत देवानां आवाहनं, जुष्टाकारस्वाहाकारंकृत्वा; तथैव पुष्पे- शस्यकृत्वा; देवस्यवैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं प्राजात्पत्यं व्याहृतीश्च हुत्वा; पद्मेन बिल्वपत्रेणवा विष्णुगायत्री- मष्टोत्तरशतं हुत्वा; श्रीदेवत्यं श्रीसूक्तं श्रीदेव्याः, पंचभूमि देवत्यं मही सूक्तंच महीदेव्याः, तदालयगतदेवानामपि- मंत्रान् मूर्त्तिमंत्रान्वा हुत्वा; पुष्पाधिदेवत्यं वैष्णवान्तं द्वादशकृत्वोजुहुयात्।

ऋत्विजस्सर्वे 'दधिक्रावण' इति दधिप्राशनं कृत्वा नववस्त्रोत्तरीयकुंडलादिभिरलंकृताः वाग्यताभ वेयुः। शंखडिंडिमकौहलझल्लरीमर्दलवीणावेणुमृदंगाद्यैः दक्षिणे पुराणवचनैः पश्चिमेस्तोत्रध्वनिभिः उत्तरेसूत्र शिक्षादिभिश्च घोषयेत्। प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदा नध्यापयेत्।

प्रागादिचतुर्दिक्षु दक्षिणवामयोर्वा आचार्य ऋत्विजश्च परात्परतरं गुह्याद्गुह्यतरं सर्ववेदार्थसारम्

(रभूतं)अष्टाक्षरद्वादशाक्षरं विष्णुगायत्रींवा जपंतः पुष्पाऽ ञ्जलिं पादतो दद्युः अष्टोत्तरशतावसाने पाद्याद्यर्घ्यांत- मर्चयेत् । स्तनदघ्नेषु पुष्पेषु पुष्पाण्यधोनयेत् । पुराण म्लानवस्त्रनिक्षिप्तानि दुर्गंधदुर्मनुष्याधिष्ठितदेशजातानि पुष्पाणि वर्जयेत् । द्व्यहातीतानि पद्मानि पुराणानि त्यक्त्वा अन्यानि पुष्पाण्याहरेत् ।

स्तनदघ्नं विंशतिकृत्वो दद्यात् उत्तमम् द्वादश कृत्वोमध्यमम् । अष्टकृत्वोअधमम् ।

एवंकृत्वा महाहविः प्रभूतंवा निवेद्य; पानीयाऽऽच मनं मुखवासं दत्वा; अनुलेपनादीनि कृत्वा; अष्टाक्षरमहा मंत्रेण देवंप्रार्थयेत् । वैष्णवं, व्याहृतीश्चहुत्वा; अन्तहो मंजुहुयात् । ग्राम मालयंवा नृत्तगीतवाद्ययुतं प्रदक्षिणं कारयेत् । एतेनाऽश्वमेधफलं प्राप्नोति। पुत्रकामः पुत्रान्, धनकामोधनानि, प्रतिष्ठाकामः प्रतिष्ठां, जयार्थीविजयं, श्रीकामः श्रियं, च लभेत । सर्वकामावाप्त्यर्थं, सर्वदोषोप शांत्यर्थं,प्रायश्चित्तार्थंच एतत् कुर्यात् ।एतेनाऽर्चायां न्यूनं संपूर्णं भवति । आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात् । एतंन शुश्रूषवे, नाऽभक्ताय, नाऽसंमताय नाऽसच्छिष्याय, नाऽसत्पुत्रायदद्यात् । सुभक्ताय सुशिष्याय सुसंयतायैव दद्यात् । इत्याह मरीचिः ॥

अथातो यजमानः श्रद्धया प्रधानाचार्यपूर्वं पञ्च पदार्थिभ्यः पंचपरिचारकेभ्यश्च यथोक्तदक्षिणां सोदकं देवसन्निधौ दद्यात्। वैष्णवान् संपूज्य; नर्तकान् गायकान् परिचारकान् (अन्यांश्च) यथार्हं पूजयेत्। अत्रोपयुक्तं सर्वं आचार्यायैव दद्यात्। हरेर्देवेशाख्योत्सवे प्रवृत्ते तद्वास्त्वंगानां देवानां उत्सवं नकारयेत्। अन्यदेवोत्सवे प्रवृत्ते सौम्यमूर्त्तें हरे रुत्सवे न दोषाय भवेत् नराःकल्याणं नकुर्युः।

एवं यःकुरुते भक्त्या तस्यकायकृतंपापं तत्क्षणादेव नश्यति। दशपूर्वान् दशावरानात्मानंचैकविंशतिकं देवैरप्य(न)भिलक्ष्यं विष्णोः परमपदं नयेत्। तद्ग्रामवासिनां सर्वेषां व्याधयः शांतिं यांति प्रजावृद्धिश्च भवतीति विज्ञायते।

(एकाहोत्सवः)

अथैकाहोत्सवविधिं वक्ष्ये-राज्ञो ग्रामस्य वा यजमानस्यवा जन्मर्क्षे विष्णुपंचदिनेषु वा आरभेत। तद्दिनात्पूर्वं अंकुरानर्पयित्वा; संभारानाहृत्य; पूर्वेद्युर्नित्यार्चनावसाने देवंविशेषतोभ्यर्च्य; हविर्निवेद्य; पूर्ववत्प्रातिसरंबध्वा; तथैव शाययित्वा; देवमुत्थाप्य; प्रातस्संध्यार्चनान्ते नित्याग्निकुण्डे चुल्यांवा अग्निं परिषिच्य; तीर्थदिनउत्सवाधिदेवत्यं तदालयगतदेवानां मूर्तिमंत्रैश्च आज्येन,

आज्यमिश्रचरुणावा; हुत्वा; पूर्ववद्बलिंनिर्वाप्य; देवमलं कृत्य; यानमारोप्य; ग्राम मालयंवा सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुक्तं प्रदक्षिणंकारयित्वा; आलयमावेश्य; चूर्णसंस्कारं कृत्वा; चूर्णेनस्नाप्य; देवाभिमुखे तथैव पञ्चकलशान् सोपस्नानान्विन्यस्य; देवमभ्युक्ष्य; तच्छि ष्टतोयेन चक्रमभिषिच्य; तच्चक्रमादाय; तीर्थंप्रविश्य; निमज्य; जनानां तीर्थदानं कृत्वा; अन्यद्वस्त्रंपरिधाप्य; आलयमावेश्य; देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य; गन्धोदकैश्चा ऽभिषिच्य; अभ्यर्च्य; महाहविः, प्रभूतंवा, निवेद्य; पानीयाऽऽचमनमुखवासं दत्वा; पूर्वस्थाने संस्थाप्य; अभ्यर्चयेदित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे एककालोत्सवादिविधिर्नाम चतुष्पंचाशत्तमः पटलः ॥ ५४ ॥

(अथपंचपंचाशत्तमः पटलः)

(मत्स्याद्यवताराविधिः)

अथ मत्स्याद्यवताराविधिं वक्ष्ये-ग्रामादौ यथोक्तेदेशे पूर्वोक्तेषु विमानेषु मत्स्यकूर्मवाराह नारसिंह्म वामन जाम दग्न्य राघव बलभद्रकृष्ण कल्किन इति ।

एतेषां दशावताराणां प्रत्येकं पूर्वोक्तोद्देशमानेन ध्रुवबेरं निश्चित्य; पश्चान्निर्देशमानं कुर्यात् ।

(मत्स्यस्यलक्षणम्)

पूर्वं मत्स्यस्य देहलब्धांऽगुलेन भागाधिकं द्वितालं, नासाग्रात्पुच्छपर्यन्तं,नासाग्रान्नेत्रद्वयान्तं चतुरंगुलं, नेत्रात्कर्णांद्विमात्रं, तस्मात्पुच्छमूलं त्रिषडंगुलं, तस्मात्पुच्छाग्रं चतुरंगुलं,कुक्षिपुच्छविस्तारकर्म ग्रहवेदांऽगुलं,तत्तत्त्रिगुणपरिणाहंपुच्छमध्यविष्कंभम्,एकांऽगुलमध्यविस्तारं,षडंगुलं, मात्राद्यर्धमात्रं, पक्षायामविस्तारं, तस्यायामं सप्तांशंकृत्वा, द्व्यंशं त्र्यंशंवा पीठोत्तुंगसप्तांगुलविस्तारं समवृत्तं पद्माकारम्। अत्रानुक्तं शिल्पशास्त्रोक्तवत्। एवं ध्रुवबेरं कारयेत् ।

कौतुकंविष्णुं चतुर्भुजमेवकारयेत्। तद्रूपं नकारयेत्।

(अथ प्रतिष्ठा)

अथ(अस्य)प्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये - तदालयाभिमुखे पूर्ववद्यागशालांकृत्वा; तोरणाद्यैरलंकृत्य; पञ्चाग्नीन् पौण्डरीकाग्निंच कारयित्वा ; तस्यप्रधानं पौंडरीकाग्निस्तस्मिन्होत्रशंसनंकृत्वा ; 'मत्स्यं विष्णुं भद्रं क्रीडात्मक' मिति चतुर्भिर्मंत्रैरावाह्य; निरूप्य; आज्याहुतीर्हुत्वा; 'यद्वयंसृष्ट' (वै०म०प्र०) मिति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतंहुत्वा ; अन्यत्सर्वंप्रतिष्ठोक्तविधिना कारयेत्।

नित्यार्चनायांध्रुवबेरं मूर्तिमंत्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य, कौतुकंपूर्वोक्तषोडशोपचारमंत्रैः मूर्त्तिमंत्रान् संयोज्य अर्चयेत्। स्नपनोत्सवादीनिसर्वाणिपूर्वोक्तविधिना कारयेत् ।

(कूर्मस्य लक्षणं-)

अथ कूर्मस्यलक्षणंवक्ष्ये देहलब्धांगुऽलेन एकांगुलं शिरोमानं, द्विमात्रंकण्ठं (कर्णं) एकांऽगुलं, त्र्यंगुलं हृदयान्तं, तत्समं नाभ्यन्तं, त्रिमात्रंपृष्ठान्तं, प्रकोष्ठं पाणितलं प्रत्येकमेकांऽगुलं, तथैवोरुजंघापादतलं, तस्याऽऽयामसमं वैपुल्यं, पञ्चवर्णसमायुक्तं, अंतश्वेतनिभं; तस्याऽऽयामं षड्भागंकृत्वा; द्विभागं त्रिभागंवा पीठोत्तुंगं वस्वंगुलविस्तारं पद्माकारं, शेषं युक्त्यैवकारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

तस्यप्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिंपरितः पंचाग्नीन् परिकल्प्य; गार्हपत्ये प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनंकृत्वा; 'अकूपारं कूर्मरूपं विष्णुं वसुधाधर'मितिचतुर्भिः मंत्रैरावाह्य; तथैव जुष्टाकार स्वाहाकारौ कृत्वा; रायामीश' (वै०म०प्र०७)इतिमंत्रेणाऽष्टाधिकशतमावर्त्यजुहुयात् । अन्यत्सर्वंविष्णोरिवसमाचरेत् । कूर्मस्यकौतुकंविष्णुंचतुर्भुजमेव कुर्यात् । तद्रूपं नैवकारयेत्।

नित्यार्चनायां तन्मूर्त्तिमंत्रैर्ध्रुवबेरमष्टोपचारैरभ्यर्च्य; कौतुकबिंबं यथोक्तषोडशोपचारमंत्रैः तन्मूर्त्ति मंत्रान् संयोज्याऽर्चयेत् अन्यत्सर्वंसमानमिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे मत्स्यकूर्मविधिर्नाम पंचपंचाशत् तमः पटलः ॥ ५५॥

(अथषट्पंचाशत्तमः पटलः)

अथ वराह स्त्रिविधोभवति आदिवाराहःप्रलयवराहो यज्ञवराह इति। एतेषां मुखं वराहस्येव मूर्धादिपादपर्यन्तं मध्यमदशतालेननयेत्। मूर्ध्नः केशान्तंचतुर्मात्रं, तस्मा दृगंतंभागं गोणातं रुद्रमात्रं कलायुतंकंठं कंठाध्दृदयांतं हृदयात् नाभ्यंतं नाभेर्मेढ्रमूलान्तंत्रयोदशांगुलम् ऊरु त्रयोदशद्वयं जानुवेदांगुलं जंघोरुसमा तलं भागं तदायामंसप्तदशांगुलं नेत्रं त्र्यंगुलं भ्रूनेत्रतत्सृक्कं भूतांगुलं सृक्काद्वेदांगुलं हनु नेत्रांतरं त्रिमात्रं नेत्रायाम द्व्यंगुलं नेत्राच्छ्रोत्रं सप्तांगुलं कर्णतारं द्वियवं त्र्यंगुलं द्विगुणं तदायामम् एकांगुलविस्तारं मुखम् एकांगुलंनेत्र व्यासं नासामूलविस्तारं सप्तांगुलं तन्मध्येशरांगुलं नासा ग्रंतालं भागार्धमात्रं श्रोत्रं तथैकांगुलं पुरव्यासं अधरं त्रिकलांगुलं निर्गमंमूलतारं भागंतदर्धं तस्याग्र विस्तारं, दंष्ट्रायामं द्विमात्रं कंठतारं नवांगुलं तथैव बाहु मूलविस्तारं ?) मध्यम दशतालोक्तमार्गेण कारयेत्॥

(आदिवराहस्य)

आदिवराहं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं सस्यश्याम निभं नागेंद्रफणामणिस्थापितदक्षिणपदं रसातलादुत्क्र मणाय कुंचितवामपादं तदूरौमहींदधानं दक्षिणहस्तेन देव्याः पादौ गृण्हन्तं वामहस्तेन तामुपगूहन्तं मुखेन

देवींजिघ्रन्तं कृत्वा; तांमहीं प्रांजलीकृतहस्तां प्रसारित पादां पुष्पांबरधरां श्यामाभां किंचिद्देवंसमीक्ष्य व्रीलाहर्ष संयुक्तां सर्वाभरणसंयुतां देवस्यस्तनांतां नाभ्यंतांवा पंच तालेन मानेन कारयेत् ॥

(प्रलयवराहस्य)

अथवक्ष्येप्रलयवराहं वामपादंसमाकुंच्य; दक्षिणंप्रसार्य; सिंहासनेसमासीनं नीलाभं चतुर्भुजं शंखचक्रधर मभयदक्षिणहस्तं ऊरुप्रतिष्ठितवामहस्तं पीतांबरधरं सर्वाभरणभूषितं कारयित्वा; तस्यदक्षिणे देवींमहीं पादंवाम माकुंच्य, दक्षिणं प्रसार्य आसीनां श्यामाभां सर्वाभरणभूषितां उत्पलधरवामकरां आसनेनिहितदक्षिणकरां किंचिद्देवं समीक्ष्य विस्मयोत्फुल्ललोचनां कारयेत् ॥

(यज्ञवराहस्य)

अथ यज्ञवराहं श्वेताभं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं वाम पादं समाकुंच्य दक्षिणंप्रसार्य सिंहासनेसमासीनं पीतांबरधरं सर्वाभरणभूषितं कारयेत् ।

तस्यदक्षिणे देवींश्रियं हेमाभां वामपादं समाकुंच्य दक्षिणंप्रसार्य आसीनां पद्मधरवामहस्तां आसने निहित दक्षिणहस्तां; वामपार्श्वेमहींदेवींसस्यश्यामनिभां दक्षिण पादमांकुंच्य वामंप्रसार्याऽऽसीनां उत्पलधरदक्षिणहस्तां

आसनेनिहितवामहस्तां देवंकिंचित्समीक्ष्य विस्मयोत्फुल्ल लोचनांकारयेत् ॥

त्रयाणांवराहाणां तद्रूपंकौतुकंच बिंबं चतुर्भुजंवा कारयेत् ॥

(एषांप्रतिष्ठा)

एषांप्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये-पूर्ववद्यागशालां सर्वालंकार संयुक्तां तन्मध्येशय्यावेदिं चतुर्दिशं तद्भित्तिसमाविस्तारां पादहीनाविस्तारां अर्धविस्तारांवा तत्तुरीयांशोत्सेधां तत्प रितः पंचाग्नीं॑श्चपरिकल्प्य; सभ्ये प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनं कृत्वा 'वाराहं वरदं महीधरं वज्रदंष्ट्रिण'मित्यादिवराहस्य; 'गांपृथुगामुर्वी'मितिमह्याः ; 'प्रलयवराहं प्रलयहरं भूरिशङ्खं जगन्नायक'मिति प्रलयवराहस्य; देव्याः पूर्व वत्। 'यज्ञवराहं देवमयं यज्ञेशं यज्ञवर्धन'मिति यज्ञवरा हस्य; श्रीभ ोः; पूर्ववत्।

एवमावाहनजुष्टाकारस्वाहाकारा॑श्च कृत्वा;आदि वराहस्यप्रधानाग्नौ 'क्ष्मामेक' (वै०म०प्र०८) मितिमंत्रे णाऽष्टोत्तरशतंहुत्वा; प्रलयवराहस्य 'स्वयमादि' (वै०म० प्र०८) रित्यष्टोत्तरशतंहुत्वा ; यज्ञवराहस्य 'यं यज्ञै' (वै०म०प्र८) रितिमंत्रेणाऽष्टोत्तरशतं जुहुयात्। एष विशेषः अन्यत्सर्वंसमानम् ।

न्यासांश्च वेरााणि तत्तन्मूर्त्तिमंत्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य; श्चात्कौतुकानितत्तन्नाम संयोज्य; षोडशोपचारैरभ्यर्चयेत्। नपनोत्सवादीनि सर्वाणि पूर्वोक्तवत्कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे (मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे) राहविधिप्रतिष्ठानाम षट्पंचाशत्तमः पटलः ॥ ५६ ॥

(अथसप्तपंचाशत्तमः पटलः)

(नरसिंहलक्षणं तद्द्वैविध्यम्)

अथ नारसिंहविधिंवक्ष्ये-नारसिंहोद्विविधो गिरि नो स्थूणजश्चेति । तयोर्मुखंसिंहस्यैव अन्यन्नराकारं । स्य मूर्धादिपादपर्यंतं सविंशतिशतांगुलं, शिरोमात्रात्रयं तो नेत्रसूत्राऽन्तं षण्मात्रं तस्माद्घ्राणं चतुर्मात्रं तस्मा ास्यं द्विमात्रं अधरंव्द्यंगुलं नेत्राद्भ्रूः मात्राऽऽयता शेषं ललाटान्तं तारं, नवांगुलंदगंतरम्, अध्यर्धनवांगुल (त्रि) द्विमात्रं नेत्रायामं तस्यार्धविस्तारं कनीनिकाया नविस्तारंयवं पंचद्वयविस्तारायामं सितमंडलम् मध्येज्यो तेर्यवं दृष्टिरष्टांशंतारं पार्श्वयोरुपरिष्ठाच्छ्वेतं शेषंयवत्रय मूर्ध्ववर्म तथायवतारं अधोगतं यवद्वयं ततोभागायते त्पुच्छानने भ्रुवौ द्वादशांगुलतार नेत्रात्सूत्रसमं मुखम् आस्यतारं दशांगुलंविवरं चतुरंगुलविस्तारं शेषंवर्त्तुलम् उन्नताश्चत्वारः पुरतोदंता अर्धमात्रविस्तृतायता' जिह्वा षडंगुलायामा द्व्यंगुल विस्तृता भागसृक्कात् कपोलांतं

घोणं चतुष्कलं कर्णमूलां तदधस्तात्कपोलं ष
अपांगात्कर्णमूलांतं पंचांगुलं कलाकर्णमूलं कर्ण
त्रार्धायामं चतुर्यवं कलातारं सूकरकर्णवत्रौद्रव
सटायुतं तीक्ष्णेक्षणं अन्यांगायामविस्तारं वराहस्योर
गेणकारयेत् ॥

(गिरिजस्य लक्षणं)

नृसिंहंदेवं सिंहासने पादंदक्षिणंप्रसार्य; व
माकुंच्य; समासीनं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं कुंदेंदु
लप्रभं रक्तवस्त्रधरं सर्वाभरणभूषितं करण्डिकामकुट
पूर्वदक्षिणकरमभयंदानंवा, वामंकट्यवलम्बितमूरुस्थ
कारयेत् । तद्दक्षिणे देवींश्रियंवामपादंसमाकुञ्च्य, दक्षि
प्रसार्यआसीनां पद्मधरवामहस्ताम्, आसनेनिहितद
णहस्तां सुवर्णाभां सर्वाभरण भूषिताम्, वामपार्श्वेम
देवीं दक्षिणंपादमाकुंच्य वामंप्रसार्याऽऽसीनामुत्पलध
दक्षिणहस्तां आसनेनिहितवामहस्तां सस्यश्यामाभां स
भरणभूषितां कारयेत् । अथवा नृसिंहमासनस्योर्ध्वे व
पादंप्रसार्यअन्यमाकुंच्य; तज्जानूर्ध्वे दक्षिणहस्तं ग
हस्तवत्प्रसार्य; वाममूरौसन्यस्य; आसीनंशंखचक्र
देवीभ्यांसहितं रहितंवा कारयेत् ।

केवलंनृसिंहं देवं पद्मपीठोपरिष्ठात् द्वौपादौ व्यत
येनन्यस्य; उत्कुटिकासनेन आसयित्वा ऊरुमध्ये वस्त्रेण

बध्य; सर्वाभरणसंयुक्तं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं अन्यहस्तौ जानूपरिष्टात्प्रसारितौच कारयेत् ।

(स्थूणजस्य लक्षणम्)

अथ स्थूणजं नारसिंहं सोपाने सिंहासने वामंपादमाकुंच्य; अन्यंप्रसार्य; समासीनं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं अभयदानदक्षिणकरं ऊरुप्रसारितवामहस्तं ससटस्कन्धसंयुक्तं तीक्ष्णदंष्ट्रेक्षणं भयानकं श्वेताभं रक्तांबरधरं सर्वाभरणसंयुक्तं कारयेत् ॥

तस्यकोपशांत्यर्थं पार्श्वयोर्दक्षिणवामयोः श्रीमत्यौ, प्रह्लादंवंदमानंच कारयेत् । दक्षिणे नारदंवीणाहस्तं भित्तिपार्श्वे परितःप्रागाद्यैशानान्त मिंद्रादिलोकपालान्वंदमानाँश्च कारयेत् ।

(यानकनरसिंहस्य)

अथ यानकंनारसिंहं वीशस्कंधोपरिष्टात्, शेषोत्संगेसमासीनं तत्फणैःपञ्चभिः छन्नमौलिं चतुर्भुजं शंखचक्रधरं सर्वाभरणभूषितं कारयेत् ।

अथवा अष्टाभि र्द्विरष्टाभिर्वा भुजैर्युक्तं भयानकं दैत्यवधानुरूपं नृसिंहं स्थौणं कारयेत् ।

(तत्प्रतिष्ठा)

अथ नारसिंहप्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये-पूर्ववद्यागशालां शय्यावेदिं पंचाग्नींश्च परिकल्प्य; आहवनीये प्रधानाग्नौ

हौत्रशंसनं 'नारसिंहं तपोनाथं महाविष्णुं महाबल' मिति गिरिजस्य, देव्योःपूर्ववत्। 'नारसिंहं तपोनाथं भक्तवत्सलं अनंतबल 'मिति स्थूणजस्य, देव्योः लोकपालाना मन्येषांच पूर्ववदावाहनं 'सामवेदं शौषिकं द्विज राज 'मिति वाहानस्य; 'प्रह्लादं दैत्यपतिं विष्णुभक्तं महा बल 'मिति प्रह्लादस्य आवाहनजुष्टाकारस्वाहाकारान् कृत्वा; 'योवानृसिंह ' (वै०म०प्र०७) इति मंत्रेणाऽष्टो त्तरशतमावर्त्य हुत्वा; शेषंसर्वं प्रतिष्ठोक्तविधिना कारयेत्। ध्रुवबेरं तन्मूर्त्तिमंत्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य; कौतुकबेरं पूर्वोक्तषोडशोपचारमंत्रैः तन्नाम संयोज्य; अर्चयेत्। स्नपनोत्सवादीनि विष्णोरिव समाचरेत्।

(वामनलक्षणम्)

अथ वामनं पञ्चतालमितं द्विभुजं छत्रदंडधरं कौपीनवाससं शिखापुस्तकमेखलोपवीतकृष्णाजिनसमायुतं पवित्रपाणिं बालरूपं ब्रह्मवर्चस्विनं कारयेत्।

मूर्ध्नःकेशांत मात्रार्धं केशान्तात्दृगंतं यवद्वयाधिक त्रिमात्रंतस्मात्पुटांतं सयवत्र्यंगुलं तत्समंहन्वन्तंगलं द्वियवाधिकद्विमात्रं तस्माद्हृदयं द्वियवाधिकषण्मात्रं हृदयान्नाभ्यन्तं तत्समंनाभेर्मेढमूलान्तं तत्समं तस्मादूरुस्सूर्यमात्रो जानुद्व्यंगुलंद्वादशांगुलाजंघातलंवलिंद्विमात्रां(त्रं)तलायामं द्वादशांगुलं मुखस्यतारं दशांगुलंयवोनकलांगुलंनेत्रं

नेत्राद्भ्रूस्तावत् केशांतंशिरोभागं द्वियवद्विविस्तारं पुरो गतंदृशोस्तारंकारयेत्। षड्भिः षोडशभिः र्यवोनं कोलकं-नेत्रांतरं श्रोत्रंदशौचाद्वियवतारं पंचमात्रं श्रोत्रविस्तृतं कला तात्रिगुणायामं नासाग्रंमात्रार्धं विस्तृतानासाग्रविपु-लंमात्राद्वयमर्धं तदर्धंमध्यमूलं त्रियवांगुलमुन्नतनासाग्रंगो जीमूलाद्वियवोनद्व्यंगुलतारमधरं तदर्धतदद्विगुणदीर्घं दीर्घादद्विगुणमास्य मुत्तरोष्ठविशालं यवद्वयं पालीपंचषडच वमधरोष्ठमधोहनुष्षडयवाकला कंठाद्धनु पर्यंतं निर्गम मष्टांगुलविशालं हिक्कातस्मात् द्विसप्तांगुलं दीर्घंदोर्दशां गुलं प्रकोष्ठंमणिबंधात्तलं भागं तस्मान्मध्यांगुली समा-धस्त्वतृतीयवाधिकं नखायामं अंगुलमुन्नतं दीर्घं प्रदे शान्यनामिके कलायतेअंगुष्ठकनिष्ठायामविस्तृते नवाष्ट सप्तषट्पंचयवंतारक्रमादंगुष्ठादि कनिष्ठांतांगुलीनां कला द्वयं तस्याविपुलं तस्यबहुलं हव्यवाहनांगुलमग्र तारं त्रिभागात् द्विभागं नखविस्तृतं स्वितातृकं नखायामं त्रिमात्रार्धचतुर्मात्रं षडंगुलं षडयवंभागं क्रमान्मणिबंधं प्रकोष्ठं कोर्परंबाहुमूलं अष्टादशांगुलं वक्षस्थलस्य विपुलं मुखं मध्यं कलामुखं श्रोणीतारं षोडशांगुलं मुखमंगुलोनमूरुमूलं जानुविशालं सप्तां गुलं जंघातारंपंचार्धांगुलं नलकाविशाल सार्धरुद्रा क्षांगुलमग्रविस्तारं पंचांगुलं चतुर्यवंकलायतांगुलं तर्ज

नीसमायतादीर्घार्धविस्तृतांगुष्ठ मंगुलीनां वि
युक्तैव कारयेत् ।

(त्रिविक्रमस्य)

त्रिविक्रमस्त्रिधाप्रोक्तः लोकेषु त्रिपादन्यास
लोकाक्रमणार्थं जानुमात्रं; अंतरिक्षलोकाक्रमणार्थं
मात्रं ; स्वर्गलोकक्रमणार्थंललाटमात्रंच; ऊर्ध्वपादो
एतेषु यथेष्टंरुपंनिश्चित्य; पूर्ववच्चतुर्विंशतितालवि
देव मष्टबाहुं चतुर्बाहुं, अष्टभुजे दक्षिणहस्तैः चक्र
सिधरं, वामहस्तैः शंखशार्ङ्ग हलमुसलधरं ; च
दक्षिणेन चक्रधरं, वामेनशंखंधरं, अभयदानदक्षिण
प्रसारितपादेन प्रसारितवामहस्तं , स्थितदक्षिणपादं
रितोद्धृतवामपादं श्यामाभं रक्तांबरधरं सर्वाभरण
तत्पृष्ठेकल्पद्रुमम्, इन्द्र, छत्रम् उभयोः पार्श्वयोः
जलेशौ चामरधारिणौ तदूर्ध्वे दक्षिणे दिवाकरम् उ
णे निशाकरं तथासनकसनत्कुमारौच कृत्वा; प्रस
पादस्योर्ध्वभागे ब्रह्माणं तत्पादंप्रगृह्यहस्ताभ्यांप्रक्षाल
कृत्वा; तत्स्रोतसि गंगां श्वेताभां नाभेरूर्ध्वं शरीर
प्रांजलीकृतहस्तां च कारयेत् ।

पादपार्श्वे नमुचिं भ्रममाणं वमापार्श्वे शुक्रं
करं तं मुष्टिनाप्रहरंतंगरुडं, दक्षिणेवामनं, तत्पार्श्वे
हेमाभं सर्वाभरणभूषितं सपत्नीकम् हर्षेणकराभ्यांहे

लशमुद्गरंतं तस्योर्ध्वेजांबवंतं भेरीताडनपरंचकारयेत्।
(अत्रानुक्तं)भृगूक्तविधिना त्रैविक्रमस्यकौतुकंचतुर्भुजमेव कारयेत् ।

(तयोः प्रतिष्ठा)

वामनत्रिविक्रमयोः प्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये-पूर्वोक्त-यागशालामध्ये शय्यावेदिं परितश्चाग्नीन् पौंडरीकाग्निंच कारयेत् । एकाग्निविधिनाकारयेदितिकेचित् । एककुंभे समावाह्य ; एकवेद्यां शाययेत् । अन्वाहार्ये प्रधानाग्नौ हौत्र शंसनं 'त्रिविक्रमं त्रिलोकेशं' विष्णुं सर्वाधारमिति त्रिविक्रमस्य । 'वामनं वरदं विष्णुं काश्यपम् अदिति-प्रिय'मिति वामनस्य । अन्यदेवानां तत्तन्मूर्त्तिमंत्रैरावाह नादीनि कारयेत् । 'योवात्रिमूर्त्ति' (वै०म०प्र०८) रिति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतंहुत्वा ; अन्यत्सर्वंहरेरिवकारयेत् । नि-त्यार्चनायां वामनं त्रिविक्रमं च तत्तन्मूर्त्तिमंत्रैरष्टोपचारै-रभ्यर्च्य ; कौतुकंपूर्ववत् षोडशोपचारमंत्रैः मूर्तिं मंत्रं सं-योज्य, अर्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनिपूर्ववत्कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे नारसिंह वामन त्रिविक्रमविधिर्नाम सप्तपंचाशत्तमः पटलः ॥५७॥

(अथ-अष्टपंचाशत्तमः पटलः)

(जामदग्न्यस्य लक्षणम्)

जमदग्निरामं मध्यमंदशतालमितं द्विभुजं रक्ताभं श्वेतवस्त्रधरं दक्षिणेनहस्तेन परशुधरम् उद्देश्यवामकरं

जटामकुटधरं सोपवीतं सर्वाभरणभूषितं स्थितमेव कारयेत् । कौतुकं तद्रूपं चतुर्भुजं विष्णुंवा कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अथ प्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिंपरितः पञ्चाऽग्नीं श्च परिकल्प्य; आहवनीये प्रधानाग्नौ हौत्रं प्रशंस्य, 'रामं ऋषिसुतं विष्णुं परशुपाणि' मिति आवाह्य आहवनीये आज्याहुतीर्हुत्वा; 'विष्णुर्वरिष्ठ' (वै०म०प्र०८)इति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतमावर्त्य हुत्वा अन्यत्सर्वंपूर्ववद्वाचरेत् । नित्यार्चनायां ध्रुवबेरं तन्मूर्तिमंत्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य, कौतुकंपूर्ववत् षोडशोपचारमंत्रैःसंयोज्याऽर्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि विष्णोरिव समाचरेत् ॥

(राघवस्य लक्षणम्)

अथ राघवं रामं सविंशतिशतांऽगुलमितं द्विभुजं त्रिनतस्थितं दक्षिणेनहस्तेनशरधरं वामेनचापधरं श्यामाभं रक्तांबरधरं किरीटाद्याभरणाऽन्वितं कारयेत् । अभंगसमभंगमतिभंगामिति त्रिविधं नतमानमाभंगस्य त्रिमात्रं समभंगस्य वेदांगुलमातिभंगस्य शरांगुलं एतेषां पादांगुष्ठांतरमष्टादशांगुलं विंशत्यंगुलं क्रमेण तत्त्रिभागैक पार्ष्ण्यंतरमापादतलमस्तकं मध्यसूत्रस्य मूर्ध्नः पार्श्वे वाम नेत्रासितमंडले वामनासापुटेऽ धराहनोर्वामपार्श्वे सव्य स्तनस्य दक्षिणपार्श्वे नाभेर्दक्षिणे वामोरुदक्षिणपार्श्वे वामां

घ्रिपार्श्वे प्रलंबयेत् । एतदाभंगसूत्रं समभंगस्य मुखंत (थो)श्चोक्तं वामस्तनपीठपार्श्वे नाभिमध्ये ऊरुमध्ये पार्ष्ण्य-मध्येतुप्रलंबयेत् एतत्समभंगमात्रं। अतिभंगस्य मुखं पूव वन्नाभे वामेवामोरुमध्ये पार्ष्ण्यंतरेच लंबयेत् एतदति भंगसूत्रं । शेषं पूर्ववत् अधिकात् हिक्कासूत्रात् स्तनं द्विमात्रं सूत्रा न्नाभि द्विमात्रं सूत्रान्मात्रार्थं जानुनी प्रमते (प्रमिति मति) भंगे अन्यसूत्रनिम्नं युक्तितः कारयेत्।

दक्षिणहस्तस्य तलाग्रं नाभिदघ्नं श्रोणीदघ्नं वाम कोर्परांतरं पार्ष्ण्यंतरसमं वामहस्तं सचापम् उष्णीषद्वयस्यो न्नतं तस्य नीव्रं मुखद्वलयं मौलिपार्श्वे धनुस्थितं राघवं कारयेत्।

सीतां देवस्य बाहुसमां देवस्योननवार्धतालेन मानेना भंगवशा द्रुक्माभां शुकपक्षनिभांबरां सर्वाभरण भूषितां धम्मिल्लबंधयुतां करंटिकामकुटयुतां वामहस्ते नोत्फुल्लपद्मधरां प्रसारितदक्षिणहस्तां देवस्य दक्षिणपार्श्वे किंचिद्देवं समीक्ष्य विस्मयोत्फुल्ललोचनां कारयेत्।

कटकाग्रस्योत्सेधं स्तनाक्षसमं नाभेर्मणिबंधांतरं सार्धत्रयोदशांगुलं पार्श्वमध्यबाह्वन्तरं सप्तांगुलं प्रसारित करतलमध्योर्वंतरं द्विमात्रं तच्छ्रोणीबंधांतरं चतुरंगुलं पार्श्वमध्यं बाह्वन्तरं रसांगुलं शेषं युक्त्यैव कारयेत्।

वामपार्श्वे सौमित्रिं देवस्य कर्णांतं बाह्वंतंवा कनिष्ठदशतालेन समभंगवशान्मुखमध्यर्धाकांगुलम् एव (मि)मष्टाननं भागचतुष्टय मन्यत्सर्वं पूर्ववदुद्दिष्ट मुद्बंध कुंतलं युवराजभूषणान्वितं द्विभुजं रामवत् शरचापधरं सुवर्णवर्णं श्यामांबरधरं समभंगान्वितं कारयेत्।

हनूमंतं प्रमुखे किंचिद्दक्षिणमाश्रित्यास्थितं देवस्य स्तनांतं नाभ्यंतं ऊरुमूलांतं वा सप्ततालमितं द्विभुजं दक्षिणेन हस्तेन आस्यं वामेन स्ववस्त्रंच पिदधानं किंचिदूर्ध्वाननं कारयेत्। मूर्ध्नः कला भ्रूअतं तस्माद्द्कलामात्रत्रयं नासिकांतं तथाधरं मात्रं कंठं दशांगुलंहृदयं हृदयान्नाभ्यंतं नाभेर्मेद्रान्तंच तस्मादूर्वंतं विंशतिमात्रं जानुं द्व्यंगुलं-जंघासप्तदशांगुलं कलातलं तदायामं दशांगुलं बाहुं विंशत्यंगुलं तच्चतुर्थैरहीनं प्रकोष्ठतलं पादायामसमं शेषांगंनरस्योक्ततारान्मात्रोनम् ऊरोर्बाह्वोःकटिमध्येश्रोण्यांच कलोनं पादमात्राविहीनं शराधांगुलहीनमंगुलिद्वियवहीनं अत्रानुक्तं सर्वं युक्त्यैव कारयेत् ॥

(राघवस्य प्रतिष्ठा)

राघवस्य प्रतिष्ठा विशेषं वक्ष्ये-पूर्वोक्तयागशाला मध्ये शय्यावेदिं परितः पंचाग्नींश्च परिकल्प्य; सीताल-क्ष्मणसंयुक्तं देवं हनुमतासार्धं एककुंभे समावाह्य; एक वेद्यां सौमित्रेः पृथक्शयनं वेद्यधस्ताद्धनूमतःशयनंच

संकल्प्य; अन्वाहार्ये प्रधानाग्नौ हौत्रंप्रशंस्य; 'रामं दाशरथिं वीरं काकुत्स्थ' मिति राघवस्य, 'सीता मयोनिजां लक्ष्मीं वैदेही' मितिसीतायाः, 'रामानुजं सौमित्रिं लक्ष्मीवर्धनं लक्ष्मण 'मितिलक्ष्मणस्य, 'कपिराजं हनूमंतं शब्दराशिं महामति' मिति हनूमतश्चावाहनादीनि कारयेत्। 'रायामीश' (वै०म०प्र०७)इतिमंत्रेणाऽष्टोत्तरशतं हुत्वा, अन्यत्सर्वंपूर्ववत्कारयेत् ।

मत्स्याद्यवताराणां रूपभेदएव शक्तिभेदो नैवभवेत् तस्मात्प्रतिष्ठादीनि सर्वाणि विष्णोरिव समाचरेत् ।

अवताराणां ध्रुवबेरंकौतुकंच प्रत्येकं कर्त्तुमशक्तश्चेत्, पूर्वोक्तएकबेरक्रमेण षण्मानसहितं शिलाजं लोहजं वा कृत्वा; अर्चास्थ ने ब्राह्मपदे ध्रुवस्थाने दैविकेवा प्रतिष्ठाप्य ; षोडशोपचारैरर्चयेदित्येके ।

लक्ष्मणस्य पृथक्प्रतिष्ठाचेत् राघवस्योक्तक्रमेण सीतायाः श्रीदेव्याइव भरतशत्रुघ्नयोश्च रामलक्ष्मणयोरिव सर्वंसमाचरेत् । मूर्त्तिमंत्रएवाविशेषः । तथा हनूमतो वायोरिव प्रतिष्ठामाचरेत् ।

नित्यार्चनायां राघवस्य तन्मूर्त्तिमंत्रैरष्टोपचारैरभ्यर्च्य; कौतुकस्य पूर्वोक्तषोडशोपचारमंत्रै स्तत्तन्मूर्त्तिमंत्रान् संयोज्याऽर्चयेत् ॥

(बलरामस्य)

अथ बलरामं मध्यमंदशतालमितं द्विभुजं त्रिनतस्थितं दक्षिणहस्तेन मुसलधरं वामेनहलधरं श्वेताभं रक्तवस्त्रधरं उद्बंधकुंतलं दक्षिणे रेवतींदेवीं पद्मकिंजल्कवर्णां पुष्पांबरधरां दक्षिणेन हस्तेन पद्मधरां प्रसारितवामहस्तां कारयेत्। तद्रूपं कौतुकं विष्णुं चतुर्भुजंवा कारयेत्॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अस्य प्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितःपंचाग्नींश्च परिकल्प्य; आहवनीये प्रधानाग्नौ हौत्रं प्रशंस्य, 'रामं यदुवरं विष्णुं हलायुध' मिति रामस्य, 'रेवती मिंदिरां लक्ष्मीं रामप्रिया'मिति रेवत्याश्च आवाहनादीनि कृत्वा; 'रायामीश 'इति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशतंहुत्वा; अन्यत्सर्वं पूर्ववत्कारयेत्। नित्यार्चनायां ध्रुवबेरं तन्मूर्त्तिमंत्रै रष्टोपचारै रभ्यर्च्य; कौतुकंषोडशोपचारमंत्रैस्तन्मूर्त्तिमंत्रान् संयोज्याऽर्चयेत्। स्नपनोत्सवादीनि पूर्वोक्तवत्कारयेत्।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां रामत्रयविधिर्नाम अष्टपंचाशत्तमः पटलः॥ ५८॥

(अथ एकोनषष्टितमः पटलः)

(कृष्णस्य)

अथ कृष्णस्य लक्षणंवक्ष्ये - मध्यमंदशतालमितं द्विभुजं श्यामाभं रक्तवस्त्रधरं सर्वाभरणभूषितं उद्बंधकुं

तलं दक्षिणेनहस्तेन क्रीडायष्टिधर मुध्द्दतवामकूर्परं हिक्का सूत्रादधोदशांगुलं दक्षिणकरकटकाग्रं नाभिदध्नंवा तस्मात् षट्सप्ताऽष्टदशांऽगुलं निम्नं, नासाग्रात् पादतलान्तं हिक्कासूत्राद्वामेंगुलं सूत्रात्तस्यार्धंहृदयं नाभेर्दक्षिणे कलांगुलं मेढ्रंभागं वामेजान्वंतं जगतीयवं सूत्रान्मात्रत्रयं पार्ष्ण्यंतरम् एवं सम भंगसूत्रमन्यत्सर्वम् राघवस्योक्तवत्।

दक्षिणे रुक्मिणीदेवीं हेमाभां धम्मिल्लकुंतलयुतां वा प्रसारितदक्षिणहस्तां,सपद्मवामहस्तां,वामपार्श्वेसत्यभामां श्यामाभां धाम्मिल्लकुंतलयुतां सोत्पलदक्षिणहस्तां प्रसारितवामकरां सर्वाभरणसंयुक्तां कारयेत्। वामपार्श्वे गरुडं प्रांजलीकृत्यास्थितं कारयेत् । देवस्यदक्षिणहस्तं लीलायष्टियुतं वामंसशंखं वा कारयेत् । तद्रूपंकौतुकं विष्णुं चतुर्भुजं वा कारयेत् ॥

नवनीतनटस्य वामपदंसमाकुंच्य स्थितं दक्षिणमुत्तानकुंचितं, दक्षिणहस्तमभयं नवनीतयुतंवा वामं प्रसार्य अनुत्तानं सर्वाभरण भूषितं अंबरहीनं अंबराधारयुतं नवनीतनृत्तरूपं कारयेत्।

एवमेव कालियाऽहिफणोपरिस्थितं दक्षिणकरं सपताकं वामकरेणाऽहिपुच्छं संगृह्य नृत्यन्तं कारयेत्। कृष्ण रूपाण्यसंख्यानि वक्तुंनशक्यानि तस्माद्यथेष्टरूपं कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अस्य प्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितःपंचाग्नीन् पौण्डरीकाग्निंच संकल्प्य; पौंड रीकेप्रधानाग्नौ हौत्रंप्रशंस्य, 'कृष्णं पुण्यं नारायणं त्रिदशा धिप'मिति कृष्णस्य; 'रुक्मिणीं सुंदरीं देवीं रमा'मिति रुक्मिण्याः; 'सत्यभामां सतीं सव्रतीं क्षामा'मिति सत्य भामायाः; गरुडस्य पूर्ववत्, 'नवनीतनट कृष्णं देवकीसुतं बालरूप'मिति नवनीतनटस्य, 'कालियमर्दनं कृष्णं गोपालं वटपत्रशायिन'मिति कालियमर्दनस्य; अन्येषां रूपाणां तत्तत्कर्मनाम संयोज्य; आवाहनादीनि कारयेत् । 'सत्यस्सत्यज्ञ' (वै०म०प्र०७) इति मंत्रेणाऽष्टोत्तरशत मावर्त्य हुत्वा; शेषंपूर्ववदाचरेत् । नित्यार्चनायां ध्रुवबेर मष्टोपचारैः कौतुकंषोडशोपचारमंत्रैः संयोज्याऽर्चयेत् । स्नपनोत्सवादीनि पूर्ववत्कारयेत् ॥

रुक्मिणीसत्यभामयोः पृथक्प्रतिष्ठाचेत् श्रीभूम्यो रिव कारयेत् ॥

(कल्किणः)

कार्किणं मध्यमदशतालमितम् अश्वाकारंमुखम् अन्यंनराकारं च चतुर्भुजं शंखचक्रखड्गखेटकधरं उग्र रूपं भयानकं एवंदेवरूपंकृत्वा, तद्रूपं कौतुकं विष्णुरूपं चतुर्भुजं वा, कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

अस्यप्रतिष्ठाविशेषंवक्ष्ये - पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितःपंचाग्नीन् पौंडरीकाग्निंच संकल्प्य ; पौंड रीकेप्रधानाग्नौहौत्रंप्रशंस्य;'काकिणांविष्णुं कामरूपंसंहारात्म क'मित्यावाहनादीनिकृत्वा; 'धूर्नोवहन्ता' (वै०म०त्र०७) मित्यष्टोत्तरशतंहुत्वा ; अन्यत्सर्वंसमानंकुर्यात् । नित्यार्च नायां पूर्वोक्तार्चाक्रमेणमूर्तिमंत्रं संयोज्याऽर्चयेत् । अवता राणां पूर्ववत्त्रेताग्निविधानेन एकाग्निविधानेनवा अग्नीन् संकल्प्य; तत्प्रधानाग्नौ हौत्रशंसनादीनि कारयेदित्येके ॥

(आदिमूर्तिविधिः)

अथ आदिमूर्त्तिविधिं वक्ष्ये-अनन्तोत्संगे समासीनं दक्षिणंप्रसार्य वाममाकुंच्य दक्षिणहस्त मनंतोत्संगे न्यस्य वामं वामजानूर्ध्वे प्रसार्य चतुर्बाहुं शंखचक्रधरं फणाभिः सप्तभिःपञ्चभिर्वा छन्नमौलिं, प्रवालाभं सर्वाभरणभूषितं कृत्वा; तद्दक्षिणे भृगुं वामे मार्कंडेयम् एकजानुक्रमेणाऽऽ सादयित्वा, दक्षिणेब्रह्माणं वामेशंकरंच कृत्वा; त पंकौ तुकं च कृत्वा प्रतिष्ठोक्तक्रमेण प्रतिष्ठांकारयेत्। 'आदि मूर्त्तिं मामितमहिमानं अत्यंताद्भुतं सर्वाधार'मित्यादि मूर्त्तेः नागराजस्य पूर्ववदावाहनादीनिं कारयेत् अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥

(अनन्तशयानस्य)

अनंतभोगशयने प्रतिष्ठाचेत् अनंतशयनादिपञ्च मूर्त्तिमंत्रै रावाहनादीनि कारयेत् । पुष्पन्यासकाले आसीनमेवस्मरेत् । सुप्तंप्रबुद्धंदेवेशं जाग्रद्भावेन संयुक्तं हरिं प्रणवेनोत्थाप्य; पादपार्श्वे पञ्चायुधांश्च तत्तन्मूर्त्तिमंत्रैस्समर्चयेत् । अनन्तस्यफणापार्श्वे ' अनन्तं नागराजं सहस्रशीर्षं शेषं विष्णुसख 'मिति मूर्त्तिमंत्रैरर्चनं, पुष्पन्यासं कुर्यात् । कौतुकं विष्ण्वादिपंचमूर्त्तिमंत्रैः पूर्ववदर्चयेत् । उद्वासनकाले मंत्रेणदेवेशं शाययेत्। भोगशयने द्वाराभ्यन्तरे जयां विजयांच समर्चयेत् अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेदित्याह मरीचिः ।

इति कृष्ण कल्क्याविमूर्ति विधिर्नाम एकोनषष्टितमः पटलः ॥५९॥

(अथ षष्टितमः पटलः)

(अथमानुष वासुदेवस्य)

अथ मानुषवासुदेवमायताश्रे विमाने मध्यमदशतालमितं द्विभुजं शंखचक्रधरं, दक्षिणे रुक्मिणींदेवीं, तद्दक्षिणे हलमुसलधरंबलभद्रं, तद्दक्षिणेप्रद्युम्नं द्विभुजं, क्षुरिकाधरदक्षिणहस्तं, कट्यवलंबितवामहस्तं, तद्दक्षिणे विरिंचं चतुर्बाहुंचतुराननं,देवस्यवामपार्श्वेअनिरुद्धं द्विभुजं खड्गखेटकधरं, तद्वामेसांबं द्विभुजं दानदक्षिणकरं, तद्वामे गरुडंच कारयेत् । तेषां वर्णाऽबराऽऽभरणानि भृगूक्त विधानेन कारयेत् । देवान् एतान्स्थितानेव संस्थाप्य,

तद्रूपंकौतुकं कारयेत् । अथवा विष्णुं चतुर्भुजम् एवं संस्थापयेत् ॥

(दैविक वासुदेवस्य)

दैविकंवासुदेवं सिंहासनेसमासीनं चतुर्भुजं शंख चक्रधरं श्रीभूमीभ्यांसहितं तथा दक्षिणवामयोः पूर्वोक्तान् देवान् बलभद्रस्य दक्षिणेदेवींरेवतीं, प्रद्युम्नस्यरोहिणीं अनिरुद्धस्योषां सांबस्यइंदुकरींच सहैव स्थापयेत् । एतेषां कौतुकबिंबानि पूर्ववत् कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

एतेषां प्रतिष्ठाविशेषं वक्ष्ये-पूर्वोक्तयागशालामध्ये शय्यावेदिं परितःपञ्चाग्नीन् पौण्डरीकाग्निंच कृत्वा; अन्वाहार्यस्य दक्षिणेच आवसथ्यस्योत्तरेचौपासनाग्निकुण्डे कृत्वा; वासुदेवयोस्सभ्ये बलभद्रस्याऽऽहवनीये प्रद्युम्नस्यान्वाहार्ये अनिरुद्धस्यगार्हपत्ये सांबस्यआवसथ्ये दक्षिणोत्तरयोः औपासनाऽग्निकुण्डयोश्च हौत्रंप्रशंस्य; 'भद्रेशं पुण्य मूर्त्तिं वासुदेवं पुण्यात्मक' मिति वैदिकवासुदेवस्य; देव्यो र्मुन्योश्च पूर्ववत्; 'बलिनं हलधरं नागराजं संकर्षण' मिति बलभद्रस्य, रोहिणीपतिं प्रद्युम्नं वीरं बलशासन' मिति प्रद्युम्नस्य, 'पुरुषं सत्य मच्युत मनिरुद्ध'मिति अनिरुद्धस्य 'सांबं जांबवतीसुतं भद्रं सुंदर' मिति सांबस्य; पितामहगरुडयोश्च पूर्ववत् मूर्त्तिमंत्रै रावाहनादीनि कृत्वा

सभ्याग्नौ वासुदेवयोः, पुरुषसूक्तम् आहवनीये विष्णुसूक्तम् अन्वाहार्येवैष्णवं, गार्हपत्येविष्णुगायत्रीम्, आवसथ्ये चैकाक्षरादिसूक्तं च प्रत्येकंदशकृत्वः, ब्रह्मणोब्राह्मं, गरुडस्यगारुडं, तथाहुत्वा; अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेत् ॥

(आलेख्यदेवानाम्)

अथ आलेख्यदेवानां स्थापनविधिं वक्ष्ये—द्विविधमालेख्यं भवति, पटेभित्तौ च तेषां मानांगुलेन सप्तांऽगुलात् द्व्यंगुलमानेषु इष्टमानं विनिश्चित्य; पश्चात्तदुक्ततालविभागेन सांऽगोपां गतत्तद्वर्णांबराभरणाद्यैर्युक्तं, नयनानन्दनं, समालिख्य; शुभेनक्षत्रे स्थापनं कारयेत् ॥

(तत्प्रतिष्ठा)

तद्दिनात्पूर्वमंकुरानर्पयित्वा; संभारानाहृत्य; पूर्वेद्युरेव पूर्वाह्णे तत्तद्देवाभिमुखेचाऽऽहवनीयाग्निकुंडंच कृत्वा आघारान्ते वास्तुहोमांगहोमौहुत्वा; पूर्ववदक्षिमोचनंकृत्वा; अग्निं सुसंरक्ष्य; वेरशुध्यर्थं उत्पूतैराधावैः पवमानाद्यैः समभ्युक्ष्य; पुण्याहंवाचयित्वा; तद्रात्रावग्निंप्रज्वाल्य; परिषिच्य; वैष्णवं व्याहृत्यन्तं हुत्वा; तत्तद्देवाभिमुखे धान्योपरि कुंभंसन्यस्य; तत्तद्रूपं मनसाध्यात्वा कुंभेऽभसि समावाह्य; पूर्ववत्सप्तकलशैः तत्तत्कुंभंबिंबंचाभ्युक्ष्य; व्रीहिभिः स्थंडिलंकृत्वा; वस्त्राण्यास्तीर्य; प्रतिसरबंधनं शयनंच समंत्रकं कृत्वा; अग्निपरिस्तीर्य; हौत्रं

प्रशंस्य; तत्तन्मूर्त्तिमंत्रैरावाहनादीनि कृत्वा; तत्तन्मंत्रै-रष्टाधिकशतमावर्त्य हुत्वा; रात्रिशेषंव्यपोह्य; प्रभाते-स्नात्वा; देवान्प्रणम्य; मुहूर्त्तेप्राप्ते तत्तन्मंत्रेणस्थापनं कृत्वा; तत्तद्धृदये तत्तद्बीजाक्षरंन्यस्य; तत्तन्मंत्रेण तत्त-त्कुंभोदकेन आवाह्य; पुण्याहान्ते अभिमुखेदेशे (धान्य पीठे) देवमभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत् ॥

आचार्यादिभ्योदक्षिणां दद्यात्। नित्यार्चनामाचरे दित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां मानुष वासुदेवादिविधिर्नाम षष्ठि-तमः पटलः ॥ ६० ॥

कर्षणादिप्रतिष्ठांतं, प्रतिष्ठाद्यर्चनान्तम्, अर्च नादिस्नपनांतं, स्नपनाद्युत्सवांतं प्रकरणं समाप्तम् ॥

श्री गुरुभ्योनमः

(अथ एकषष्ठितमःपटल)

(भूपरीक्षादौ प्रायश्चितम्ः)

अथ भूपरीक्षादिप्रायश्चित्तविधिं व्याख्यास्यामः न्यूनातिरिक्तव्यातितेषु प्रायश्चित्तं नकुर्याच्चेत्, विनाशाय भवति। तस्मात्प्रायश्चित्तं समाचरेत्। प्रायइति शब्देन दोषसंपातानां चित्तमिति तस्यप्रतिषेधः, तस्मा त्प्राय श्चित्तमित्युच्यते। भूपरीक्षादिक्रियां यस्मिन्नहनि कार येत्, तस्मिन्नहनि तदर्थ गमनकाले विघ्नश्चेत्, वैष्णवं वैघ्न्यंच जप्त्वा; दुर्दर्शे सौरं, दुर्वाक्ये श्रुते ब्राह्मं सारस्व तंच, जप्त्वा; देवंध्यायन्, गच्छेत्।

तत्काले कलहरुधिरस्रावाऽग्निदाहेषु वैष्णवं, सौ म्यं वैष्वक्सेनं, सौदर्शनं, गारुडंच, लौकिकाग्नौ हुत्वा; पुनरारभेत।

भूपरीक्षादिकाले तत्पांसुक्षयेपूर्णाहुतिं,मिन्द्राहुतिंच जुहुयात्। तत्तदभिमिमंत्रक्रमेणाऽऽहुतंचेत्, तस्मिन् शुद्धदेशेच औपासनाऽग्निमाधाय; वैष्णवंव्याहृत्यन्तं दशशो जुहुयात्।

कर्षणकाल वृषभे अंगहीने रौद्रं, ब्राह्मं, हलादी-नामुक्तवृक्षालाभे प्रमाणहीनेच वैष्णवं, साम्यं, आग्नेयं, प्राजापत्यच,रज्जुच्छेदे वारुणं,सीतायां श्रीदेवत्यं,वात्रे(त्रै)

ज्येष्ठामंत्रं, वृषेवायव्यं, अक्षिप्यांवासवं युगे शेषमंत्रं, प्रतोदे याम्यं, व्याहृतिपर्यन्तं जुहुयात्।

कर्षणकाले कपालास्थितुषकेश वल्मीक पंकसंक रादिदर्शने तद्व्यपोह्य; तस्मिन् पञ्चगव्येनाऽभ्युक्ष्य; सौम्यमाग्नेयं वैष्णवंच जुहुयात्।

विष्वक्सेनानपर्यिनोरर्चनाहीने वैष्णवं, तद्दैवत्यं च हुत्वा; पुनरर्चयेत्।

बीजावापनेहीने वैष्णवं, सौम्यं, वायव्यं, हुत्वा; बीजदानं कुर्यात्।

गोगणनिवेदनेहीने वैष्णवं, वैष्वक्सेनं, गारुडं, सौदर्शनंच, हुत्वा; पलालभारान् तृणानिवा आस्तीर्य गोगणेभ्योनिवेदयेत्।

पददेवताबलौहीने विपरीतेवा तत्पददेवतामंत्र पूर्वं वैष्णवं ब्राह्मं, वासवं, याम्यं, वारुणं, कौबेरंच, हुत्वा; आराध्य; तथैव बलिमर्चयेत्।

ब्रह्मपद्याऽवटक्रियायां हीनायां कार्यमारब्धं; वैष्णवं ब्राह्मं वारुणं महीदैवत्यं हुत्वा; आरभेत।

शकुनपरिच्छेदहीने दिग्दैवत्यं आदित्यं वैष्णवं च हुत्वा; दिक्परिच्छेदं कुर्यात्।

विमानार्थं भूखननकाले, शल्यलोष्ठपाषाणादिद्-र्शने वैष्णवं ब्राह्मं पञ्चभमिदैवत्यं व्याहृत्यंतै (तौ)श्च जुहुयात्।

आद्येष्टिकाशिलायावा प्रमाणे हीने अधिकेच वैष्णवं विष्णुसूक्तं च जुहुयात् ।

तासामग्राविपर्यासे अधोमुखेच दिग्देवत्यं वैष्णवंच हुत्वा; देवानामादिमंत्रान्जपेत् ।

तस्मिन्रत्नन्यासेविहीने विष्णुसूक्तं जुहुयात् ।

गर्भन्यासे विहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं च हुत्वा; विधिना गर्भन्यासं कारयेत्।

गर्भभाजने प्रमाणहीणे अधिकेच सौरं, सौम्य, माग्नेयंच, यजेत् ।

द्रव्याणांसंकरे स्थानविपर्यासेच वैष्णवं, तत्तस्थानाधिदेवत्यंच, जुहुयात् ।

अनुक्तेदेशे न्यस्तंचेत्, वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यंच हुत्वा; तत्तत्थाने निवेशयेत् ।

मूर्धेष्टकाशिलाप्रमाणेहीने अधिकेच आद्येष्टकावत् प्रायश्चित्तंसमाचरेत् ।

स्थूपिकीलेनभातारेच प्रमाणहीने उक्तवृक्षालाभेच वैष्णवं, सौम्य माग्नेयं, श्रीभूमिदेवत्यं च हुत्वा; विधिना कारयेत् ।

विमाने समाप्ते मासादूर्ध्वं कलभक्रिया सुधावर्णाऽनुलेपनेषु हीनेषु वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभमिदेवत्यंच हुत्वाऽऽरभेत । आग्नेयं भूमिदेवत्यं च हुत्वा;

विधिना कारयेत्। आलयस्यकवाटेहीने धात्रादिषड्देवत्यं वैष्णवं श्रीभूमिदेवत्यंच जुहुयात्। प्राकारगोपुरादिषु हीनेषु महत्तरोदोषोभवेत् वंशहानिः, शत्रुवृद्धिश्च, भवेत् विष्वक्सेनेहीने कुलोत्सादनं, तपीठेहीने धनधान्यायुष्यहानिः, कूपाऽऽराममहानसपुष्पसंचयस्नानोदकपानीयस्थान स्नपनालयाऽऽस्थानमंटपादिषु हीनेषु तत्सर्वंनिष्फलं भवति। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन कारयेत। वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं तत्तदधिदेवत्यं, जुहुयात्।

(अनुभूप्रायश्चित्तम्)

प्रथमेष्टकादिस्थूपिकीलविन्यासान्तमनुक्तप्रायश्चित्तं वक्ष्ये—तदालयात्पुरतो दक्षिणेवा पञ्चाग्नौ वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं स्थूप्याद्युपाननाऽन्त रंगनामभिरंगहोमं 'द `यःस्वाहा'दीन् ब्राह्मंरौद्रं वैघ्नं आग्नेयं दुर्गासूक्तं प्राजापत्यंच, जुहुयात्।

समाप्तेविमाने अज्ञानादर्थलोभाद्वा ध्रुवबेरंविना कौतुकंस्थापितंचेत्, तदाभिचारिकं भवति, ग्रामस्य यजमानस्य राज्ञो राष्ट्रस्यच विनाशोभवति। तस्मान्महा शान्तिं त्र्यहं हुत्वा; वैष्णवान्संपूज्य, ब्राह्मणान् भोजयित्वा; 'क्षमस्वे'ति देवंप्रार्थ्य; बालालये प्रतिष्ठाप्य; ध्रुवबेरं, ध्रुवार्चाबेरं वा, स्थापयेत्।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाक
भूपरीक्षादिप्रायश्चित्तविधिर्नाम एकषष्ठितमः पटल
६१

(अथ द्विषष्ठितमः पटलः)

(ध्रुवबेरस्थानहीनादौप्रायश्चित्तम्)

समाप्ते विमाने मासादूर्ध्वं ध्रुवबेरस्थापनेहं
वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, रौद्रम्, ऐन्द्रं, आग्नेयं, वारुणं, ब
स्पत्यं, श्रीभूमिदेवत्यंच, शांतिं हुत्वा ; वैष्णवान्संपू
आचार्याय दक्षिणां दत्वा ; ब्राह्मणान् भोजयित्व
आरभेत ॥

मासद्वयातीते द्विगुणं ।

त्रिमासे अतीते त्रिगुणं ।

एवं संवत्सरांतं वर्धयेत् । संवत्सरेतीतेतु महत्त
दोषो भवति ।

जलाधिवासात्पूर्वं ध्रुवबेरस्यांगहानिश्चेत् , वैष्ण
विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं,दद्भ्यःस्वाहेत्यंग
मंजुहुयात् ।

आचार्याय दक्षिणां दत्वा संधानायोग्यं च द
बेरं समाहरेत् ।

शिलाग्रहणक्रियांविना बेरंसलक्षणं शिल्पि
कृतंचेत्, वैष्णवंशांतिंहुत्वा; तद्बेरंभूमौ पिधाय, वार

होमंहुत्वा; पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां संशोध्य; तद्बेरंपरितः पूर्ववत् बलिंदत्वा; देवान् समाराध्य; पश्चात्समंत्रकं सं गृह्य; विधिनास्थापयेत् ।

जलाधिवासात्पश्चात् स्थापनात्पूर्वं देवदेव्यादी नामंगहानिश्चेत्, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीसूक्तं, महीसूक्तं, ब्राह्मं, रौद्रं, मुन्योर्मंत्रं च हुत्वा; तदंगहीनं संधानंकृत्वा, अयुक्तं विधिवत् त्यक्त्वा; पुनर्बेरंसमाहृत्य स्थापयेत् ।

स्थापितेमहाबेरे मासादूर्ध्वं संस्कारहीनेवा, अब्जाऽग्नौवैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं, ब्राह्मं रौद्रं, पारिषदं, हुत्वाऽऽरभेत ।

मासद्वयेतीतेद्विगुणं, मासत्रयेत्रिगुणं, एवंसंवत्सरांतं वर्धयेत् ।

संवत्सरांते पुनः स्थापयेत् । द्वादशेवर्षे अतीते विमानस्य कर्षणादिपुनस्संस्कारं बेरस्य शिलाशूलग्रहण मन्यत् सर्वंच कृत्वा पुनः प्रतिष्ठांकारयेत् इत्याहमरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे ध्रुवबेरस्थापनहीनादि प्रायश्चित्तविधिर्नाम द्विषष्ठितमः पटलः ॥६२॥

(अथ त्रिषष्ठितमः पटलः)

(कर्षणादि पुनः संस्कारः)

अथ कर्षणादिपुनस्संस्कारविधिं वक्ष्ये-तत्र
लये तृणगुल्मलतादीन् संशोध्य ; शिलाप्रक्षेपणं, इ
प्रक्षेपणं दारुप्रक्षेपणं सुधावर्णलेपनंच, कृत्वा; आलय
त्तरे वास्तुहोमंहुत्वा ; पुण्याहान्तेपर्यग्निंकृत्वा ; पञ्चग
स्समभ्युक्ष्य ; कर्षणार्थमालयाऽभिमुखे व्रीहिभिः स्थं
कृत्वा ; देवेशं, विष्वक्सेनम् अनपायिनंच अभ्यर्च
हविर्निवेद्य ; सुवर्णेन हलंकृत्वा ; आचार्यो हस्तेन ग
गारादिसर्वत्र विष्णोर्नुकाद्यैः कर्षयित्वायथोक्तानि बीजा
भार मर्घ्यंवाहृत्याऽभ्युक्ष्य ; तस्मिन् सोममभ्यर्च्य ; वि
गायत्र्या अभिमंत्र्य, 'सोमंराजान'मिति सर्वत्र वापनंकृत्व
तस्योपरि दूर्वादितृणभारानास्तीर्य ; तान् गोदानसूक्त
च्चार्य; गोगणेभ्यो निवेद्य; आलयंसंशोध्य; ब्रह्मादी
पञ्चानां, सावित्रादीनामष्टानाम्, ईशादीनां द्वात्रिंशद्देवान
नागादीनांपञ्चविंशद्देवानां, रत्यादीनां चतसृणांच, द्रोणे
द्रोणार्धैर्वा तण्डुलैरेकपात्रे चरुं पक्त्वा; सघृतं बलिमाहृत्य
पूर्वमुदकं पुष्पं बलिं उदकंच, तत्तन्नाम्ना दत्वा; आलय
संशोध्य ; आद्येष्टकार्थं मौपासनाग्निकुण्डं कृत्वा; अग्निंपरि
स्तीर्य; वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं दिग्देवत्यंच हुत्वा;
चतुर्वेदादिमंत्रान् देवंध्यायन् जप्त्वा; आद्येष्टकास्थानं
संस्पृश्य अन्तः परिषेकंकृत्वा; अग्निंपरिस्तीर्य; गर्भविन्या

सार्थंवैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तं दिग्देवत्यंच हुत्वा; 'नागराजाय स्वाहा, सर्वरत्नेभ्यःस्वाहा सर्वधातुभ्यःस्वाहा सर्वबीजेभ्यःस्वाहा,सर्वलोहेभ्यः स्वाहा, नदीभ्यःस्वाहा, पातालेभ्यःस्वाहा, नागेभ्यःस्वाहा, दिग्गजेभ्यःस्वाहेतिहुत्वा; अभ्यन्तरं द्वारदक्षिणस्तंभाद्दक्षिणे मेदिनीमभ्यर्च्य; पुरुषसूक्तं मेदिन्यादीन् जप्त्वा; तत्तत्स्थानं संस्पृश्य; अन्तःपरिषेकंकृत्वा; परिषिच्य; अंत्येष्टकार्थं वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं विमानपालदेवत्यंच हुत्वा; विमानस्योपरिष्ठात् स्थूपिकिलादधस्तात्, चतुर्वेदादिमंत्रान् विष्णुसूक्तं जप्त्वा; अभिमृशेत् ।

ध्रुवबेरं मानहीनंचेत्, अग्निं परिस्तीर्य; ध्रुवस्थापनोक्तवद्धोमंहुत्वा; पूर्ववद्रत्नन्यासमंत्रान्, स्थापनसूक्तंच, जप्त्वा; संस्थाप्य; नवीकरणंकृत्वा; कौतुकादिभिस्सह प्रतिष्ठांकारयेत् ॥

ध्रुवेनष्टे पूर्वद्रव्येण, उत्कृष्टद्रव्येण वा, बेरंसलक्षणंकृत्वा; प्रतिष्ठांकारयेत् ॥

नरवृषगजाद्यैरुत्पाटितं बेरमहीनांगंचेत् बेरशुद्ध्यर्थं जलाधिवासंकृत्वा; तत्स्थाने रत्नन्यासंकृत्वा; पुनः प्रतिष्ठां कारयेत् ।

अन्याऽऽलया दपहृत(मात्रं)निष्पन्नक्रियं शिला बेरं यदि स्यात् तद्भूमौ पिधाय; विधिनाऽऽहृत्य; शेष क्रियां कृत्वा; विधिना स्थापयेत् ।

शिल्पिनाशिलाग्रहणंकृत्वा; सलक्षणं कृतंबेरं स्थापितुमिच्छेच्चेत् विधिनाऽऽहृत्य; प्रतिष्ठां कारयेत् ।

यथाविधि यथास्थानं स्थापितं निर्दोषंबेरं न चालयेत् । तदज्ञानाच्चालितंचेत्, राज्ञोराज्यस्यचाऽशुभाय नाशाय भवति । तद्दोषशमनार्थं पश्चाऽग्नौ महाशांतिं हुत्वा; विप्रशतंभोजयित्वा; सुवर्णदानं गोदानं च कृत्वा; पुनःप्रतिष्ठां कारयेत् ।

आचार्याद्यै रविधज्ञैः स्थापितंबेरं क्षिप्रंचालयित्वा; यथाविधिविधिज्ञैः पुनः स्थापयेत् ।

विधिज्ञैः स्थापितंबेरं चालितंचेत्; शांतिंहुत्वा; वैष्णवान् संपूज्य; यथास्थानं यथाविधि स्थापयेत् ।

विमानं ध्रुवंच, नदीतटाकसमुद्रसंबाधमहावातादिना येन केन चि च्चालितंचेत्, तद्बेरं भूमौ पिधाय; तत्स्थाने पूर्ववद्विमानं कृत्वा; ध्रुवंबेरंअचलंस्थापयेत् ।

अथवा तत्समीपेग्रामादौ सति तत्र विविक्तेदेशे मनोरमे तथैव विमानमुत्कृष्टं वा कृत्वा; तद्बेरंसपरिषत्कमाहृत्य; संस्थाप्य; विधिनार्चयेत् ।

ग्रामादौहीने तस्माच्छतदंडादूर्ध्वं विस्तीर्णदेशे पूर्ववत् विमानंकृत्वा; तद्देवंस्थापयेत् ।

राजा राष्ट्रांतरंजित्वा बेरमाहृत्य, स्थापितुं यदि-इच्छेत्, स्वराष्ट्रे मनोरमेदेशे ग्रामविन्यासंकृत्वा; तद्वास्त्वंगाऽऽलये बेरंविधिना संस्थाप्याऽर्चनादीनि कारयेत् ॥

अपौरुषस्य देवाऽऽवासस्य समीपे पौरुषं विमानं कर्तुमिच्छेच्चेत् तस्मिन्प्राकाराभ्यन्तरे तद्बाह्येवा, भूशुद्धिं विना प्रासादम्प्रतिमांच, कृत्वा; प्रतिष्ठाप्याऽर्चयेत् ।

तस्य मूलस्थानाऽर्चनसमफल मचिरादेवसिध्यती त्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे कर्षणादिपुनस्संस्कारविधिर्नाम त्रिषष्ठितमः पटलः ॥

॥ ६३ ॥

(अथ चतुःषष्ठितमः पटलः)

(स्नपनमण्टपादौ अग्निदग्धे अशनिवातहतेवा प्रायश्चितम्)

प्रमादादालये स्नपनमंटपे चास्थानमंटपे महानसे प्राकारगोपुरस्नानोदकपानीयादिस्थानेष्वग्निदग्धे ष्वशनिपातवाताहतेषु वा पच्चाग्नौ पारमात्मिक, मोंकारादीन् विच्छिन्नं, मिंदाहुतिं, आग्नेयं [च व्याहृत्यन्तं] हुत्वा; पुनस्संधानं कारयेत् ।

शिलाग्रहणकाले, दारुग्रहणकालेवा, क्रियाहीने, विपरीतेच; वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, मिन्दाहुतिं, विच्छिन्नंच; व्याहृत्यन्तं जुहुयात् ।

द्वारस्तंभभुवंगपतङ्ककवाटबोधिकोत्तरतुलास्तंभादिषु प्रमाणहीनेषु दावेदुष्टेपु अग्निदग्धेषु जीर्णेषु क्रिमिदष्टेषुच तानि त्यक्त्वा; अन्यान्याहृत्य, पूर्ववत्संयोज्य; अभ्युक्ष्य, नित्याग्नौ वैष्णवं, सौम्य, माग्नेयंच, जुहुयात् ।

गर्भन्यासार्थं पीठन्यासार्थंच रत्नानामलाभे सु
निक्षिप्य ; विष्णुसूक्तं, धातूनामलाभे पारदंब्राह्मं, रौद्रं
बीजानामलाभे यवं मुद्गं, वायव्यं, वैष्णवंच, प्रायश्चि
जुहुयात् ।

ध्रुवबेरार्थंशूलाग्रहणे, शूलस्थापनविपर्यासे
ब्राह्मं, रौद्रं, वैष्णवं, व्याहृत्यन्तं हुत्वा; विधि
संयोजयेत् ।

अप्रमाणेविमाने प्रमाणहीनंबेरमज्ञानात्स्थाप्ि
चेत्, तत् राजराष्ट्रविनाशायभवति। तद्दोषशमनार्थंमह
शान्तिंहुत्वा; तद्विमानं तत्तद्बेरंच विधिना कृत्वा; विधिव
स्थापयेत् ।

बेरोक्तशूलानां प्रत्येकं तदुक्तमानद्वित्रिचतुष्पं
षड्यवमानं हीनंचेत्, ताम्रेण संपूर्णं कृत्वा; वैष्ण
पुरुषसूक्तं, 'दभ्यः स्वाहे 'त्यं गहोमंच, हुत्वा; पुनरारभेत
स्नेहद्रव्यचूर्णकषायौषधिषुहीनेषुप्रयोगविपर्या
सेषु च, रज्जुबन्धाऽष्टबंधमृदालेपनघटीशर्करालेपनपट
छादनाऽऽभरणादिषु क्रमहीनेषु वर्णव्यतिक्रमेच, वैष्णवं
ब्राह्मं, ऐंद्रम्, आग्नेयंमहाभूतदेवत्यं, प्राजापत्यंच, व्याह
त्यन्तं हुत्वा; यथाविधि यथास्थाने क्रमेण कारयेत् ।

मृण्मयं महाबेर मर्धचित्रं न कुर्वीत ।

सौवर्णं, राजतं, ताम्रजं, शिलाजं, दारवं, रत्न
जंवा, अर्धचित्रंवा कारयेत् ।

बेरेऽनुक्तवर्णानुलिप्तेकृत्रिमवर्णानुलिप्तेवा, निर्या साद्भिः प्रक्षाल्य, पश्चाग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं,जयादींश्च, हुत्वा; पश्चादुक्तवर्णान् अनुलेपयेत् ।

इष्टकाकल्पितं ध्रुवबेरं सुधयायुक्तं नपुंसकवृक्षेण नपुंसकशिलयावा कृतं, अयः पाषाणचूर्णलशुनहिंगुतैलाद्यै स्संयुक्तं, पक्वमृण्मयं शूलोपरिरज्जुबंधहीनं, मृद्धीनं, घटीशर्कराकल्कहीनं, प्रमाणहीन, मुक्तवर्णहीनं, भूषणहीनं, अज्ञानादर्थलोभाद्वा स्थापितं चेत् तदाभिचारिकं भवति ।

तच्छीघ्र मपहाय, पश्चाऽग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं; पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं, यद्देवादीन् ब्राह्मं, रौद्रं, ऐंद्रं, माग्नेयं, वारुणं, सर्वदेवत्यं, पारमात्मिकं, च जुहुयात् ।

एषामहा शान्ति स्सर्वदोषोपशमनी भवति ।

पश्चाद्बेरंविधिवत्संस्कृत्य, विधिनास्थापयेत् ।

आरकूटाऽयोवृत्तलोहाद्यनुक्तद्रव्यैः कृतं, कौतुकादिबेरम्, अज्ञानात् स्थापितंचेत्, त दाभिचारिकं भवति। तद्दोषशमनार्थंमहाशांतिंहुत्वा, बेरं सलक्षणंकृत्वा; विधिना स्थापयेत् । कौतुकंस्थितमासीनंवाकारयेत् ।

नैव शयानं दैविके चार्षे पौराणिके च यथापूर्वं तथाचरेत् । अन्यथा दोषाभवति ।

कौतुकादिबेरे निर्दोषेअर्च्यमाने तत्रोत्कृष्टद्रव्य कृतबेर प्रवेशनं नैवकारयेत् । कुर्याच्चेद्यजमान विनाशः भवति ।

अर्च्यमाने कौतुकादिबेरे विरूपे, विवर्णे, झर्झरा द्येर्युक्ते, वा तच्छक्तिंमहाबेरे समारोप्य, नवीकृत्य, बिंब शुद्धिंकृत्वा, पुनःस्थापयेत् ।

अर्च्यमानं कौतुकबिंबं नृपादिभिः चोरै श्शत्रुभिर्वा अपहृतंचेत्, तद्देशशुद्धिंकृत्वा, महाशांतिंहुत्वा, तस्मिन् रत्नं, सुवर्णकूर्चं वा, निक्षिप्य; वात् अर्कमण्डलाद्वादेव मावाह्य, नित्यं समभ्यर्च्य, पूर्वद्रव्येणो, त्कृष्टद्रव्येणवा पूर्व वद्बेरंसलक्षणंकृत्वा; कालाऽनपेक्ष पूर्ववत्प्रतिष्ठांकारयेत् ।

मधूच्छिष्टक्रियांविना बेरंकृतंचेत्, वैष्णवं, ब्राह्मं, रौद्रं, सौर, माग्नेयंच, प्रायश्चित्तं यजेत् ।

अन्यालये स्थापितं ध्रुवं कौतुकंवा अज्ञानादन्या- लये स्थापितंचेत् तद्दोषशमनार्थं महाशांतिंहुत्वा, वैष्ण वान्संपूज्य, ब्राह्मणान् भोजयित्व, पूर्वस्थाने विधिना स्थापयेत् ।

ग्रामादीनामालयस्य च विनाशे तद्बेरमाहृत्य, आल यांतरे यावत्कालमर्चनंयुक्तं तावत्कालं यथालाभमर्चयेत् ।

पीठसंघातेकृते तद्बेरे दक्षिणाऽवनते मृत्युः, पश्चिमाऽवनते, अर्थहानः उत्तराऽवनतेऽभिवृद्धिः, पूर्वा

वनते पुत्रहानिः, कुक्षिच्छिद्रे धान्यनाशः, उदरच्छिद्रेधनक्षयः, कृशेकार्श्यं, स्थलेमहाव्याधिः, दीर्घेऽनायुष्यं, ह्रासे अनावृष्टिर्भवति ।

अन्यांगेषुन्यूनाधिकेषु सर्वहानिर्भवति तस्मात्सर्व प्रयत्नेन बेरं सलक्षणंकृत्वा; विधिनास्थापयेत् ।

ध्रुवस्थापनात्पश्चात्, महाप्रतिष्ठायाः पूर्वमनुक्तप्रायश्चित्तंवक्ष्ये - कापिलेन घृतेन पद्माऽग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं व्याहृत्यंतं, यजेत् ।

इति श्रीवैखानसे (मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे) अग्निदाहाद्यशनिपात वाताहतचोर शत्रुभिः दूषितप्रायश्चित्तविधिर्नाम चतुष्षष्ठितमः पटलः ॥ ६४ ॥

(अथ पंचषष्ठितमःपटलः)

अथप्रतिष्ठाप्रायश्चित्तंवक्ष्ये - अंकुरार्पणकाले ब्रह्म सोमादिदेवानामर्चने, हविर्निवेदनेच, हीने; तत्तद्दैवत्यं, वैष्णवंच, हुत्वा; पुनरभ्यर्च्य ; हविर्निवेदयेत् ।

अंकुराऽर्पणहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं, ब्राह्मं, सौम्यं, व्याहृतीश्च, हुत्वा; पुनरप्यंकुराऽर्पणंकुर्यात् ।

अंकुराऽर्पणंकृत्वा, पश्चा त्कम नाऽऽचरेच्चेत् राज राष्ट्रनाशायभवति । तस्माद्यत्नतःकुर्यात् ।

तद्दोषशमनाथ महाशान्तिं हुत्वा; 'क्षमस्वे'ति देवं प्रणम्य, पुनरप्यंकुराऽर्पणपूर्वं कर्म समाचारेत् ।

अक्षिमोचनात्पूर्वं पीठसंघातकाले रत्नाना
वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तंच, हुत्वा; तत्तत्स्थाने
निक्षिपेत् ।

अक्षिमोचनकाले गवादिदर्शनद्रव्यहीने ग
सूक्तं तत्तद्रव्याधिदेवत्यं वैष्णवंच हुत्वा; पश्चात्त
विधिवद्दर्शयेत् ।

अक्षिमोचने हीने, अर्कराहुसौराणामुदये अन्धे
नेत्रे नक्षत्रे आक्षिमोचनेकृतेच, सर्वनाशायभवति। वै
विष्णुसूक्तं,नवग्रहदेमत्यंच हुत्वा; पुनरक्षिमोचनं का

पञ्चगव्यक्षीरोदकेष्वधिवासनेहीने वैष्णवं
विष्णुसूक्तंच, हुत्वा; जलाधिवासं त्र्यहमष्टाहंवा कार

यज्ञशालायां महावेद्यांच प्रमाणहीनाया मा
यांच अन्यदेशेकृतायां अलंकारहीनायां तत्तद्देशाधि
वत्यं, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यंच, जुहुयात्

ध्रुवबेरस्याऽक्षिमोचनान्ते बेरशुद्धिक्रियायां
नायां विपरीतायांवा वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं,
मार्षं, वारुणंच, हुत्वा; पुनराचरेत्

अग्निकुण्डानि हीनाधिकप्रमाणेन कृतानि
ब्राह्मं, सौम्य, माग्नेयं च, जुहुयात् ।

परिस्तरणकूर्चप्राणिध्याज्यपात्रस्रुवादिषु प्रम
हीनेषु अधिकेषुच, मिंदाहुतिं, सावित्रींच, व्याहृत
जुहुयात् ।

यथोक्तेस्थाने पञ्चाग्नीन् परिकल्प्य, प्रोक्षणोल्लेखने कृते मथिताग्न्यलाभेतु आचार्याऽगारतः श्रोत्रियाऽगारतोवा अग्निमाहृत्य गार्हपत्याग्निकुण्डे निधाय आघारंहुत्वा वैष्णवं, भूमिदेवत्यम्, आग्नेयं, जुहुयात्।

तमग्निंवर्धयित्वा, अन्वाहार्येप्रणीय, पश्चादाहवनीयेप्रणिधाय, पश्चादावसथ्येप्रणीय, ततस्सभ्येप्रणीय, ततः पञ्चाग्नौ प्रणयनं कुर्यात्। विपरीते तत्तन्मंत्रहीनेच वैष्णवं, आग्नेयं ब्राह्मं, सौम्यंच, हुत्वा; अग्निंप्रणयेत्। पश्चात्तत्तदग्निषु आघारात्पूर्वतोऽन्तरा नैवगच्छेत्। अज्ञानाद्यदि गच्छेत्। तद्दिक्पालदेवत्यं, वैष्णव, माग्नेयंच, जुहुयात्।

तण्डुलैरेकजातीयैर्द्विप्रस्थैःचरुं, गव्यं नवनीतंच लौकिकाग्नौपाचयित्वा; पुनस्तत्तदग्निषु समंत्रकं संस्कुर्यात्।

आज्यस्थाल्यां चरौवा माक्षिकाक्रिमिरोमपिपीलिकादीनां पतिते तद्द्रव्यपोह्य, अन्यद्द्रव्य मादाय, प्राजापत्य माग्नेयं वैष्णवंच जुहुयात्। आज्याऽलाभेतंदोषंव्यपोह्य, दर्भैरुत्पूय,उद्दीप्याऽऽहरेत्। आघारेकृते तस्मिन्न(ग्नौगते) ग्नावनुगते'अयंतेयोनि'रितितद्भस्मनि समिधमारोप्य'उद्बुध्यस्वे'ति लौकिकाग्नौनिधाय इन्धनानिविक्षिप्य,उज्वाल्य परिषिच्य, विच्छिन्नं, मिंदाहुतीः, वैष्णवं,व्याहृतीश्च,यजेत्।

परिस्तरणादिसंभाराणां दाहे भेदे छेदे नाशेच पुनस्तत्तत्संयोज्य, महाव्याहृती राग्नेयं मिंदाहुतीः वैष्णवंच जुहुयात्।

विशेषेनुक्तेस्रुवेणहोतव्यं । हविर्विशेषेऽनु
ज्येन आज्यालाभे साज्येनचरुणा होममाचरेत् । उ
व्यहीनंचेत्कापिलेनघृतेन वैष्णवंविंशतिकृत्वोयजे

प्रायश्चित्ताग्निकुण्डे अनुक्ते नित्याग्निकुण्डे
जुहुयात् ।

क्रियाहीने विपर्यासे मंत्राणांसंकरेवा वैष्ण
तीश्च यजेत् ।

प्रायश्चित्तविशेषेऽनुक्ते वैष्णवं, विष्णुसूक्तं
सूक्तंच, जुहुयात् ।

रत्नधातुबीजाद्यलाभे रुग्मपारदयवानाहृ
नां वैष्णवंविष्णुसूक्तं, धातूनांदिग्देवत्यंवैष्णवं, ब
वायव्यंवैष्णवंच; प्रत्येकंविंशतिकृत्वोयजेत् ।

वस्त्रेलक्षणहीने छेदादियुक्तेच तत्त्यक्त्वा, अ
हृत्य, श्रीदेवत्यं, वैष्णवंच, यजेत् ।

अंडजादीनामलाभे प्रत्येकंवस्त्रमाहृत्य,
श्रीभूमिदेवत्यंच, जुहुयात् ।

तोरणेषुप्रमाणहीनेषु पृथक्पृथक्द्वाराधिपतं
विंशतिकृत्वो जुहुयात् ।

दर्भमालायांहीनायां आर्षंवैष्णवंच यजेत् ।

कुंभेप्रमाणहीने खंडादिदोषयुक्ते वस्त्रवर्ण
दिषुहीनेषुच तस्मिन्देवोनरमेत, तस्माद्यत्नेनतत्रा

क्षिप्य, वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं ब्राह्मं मुनिमंत्र माग्नेयंच दशकृत्वोजुहुयात् ।

ब्राह्मणभोजनंचकृत्वा, आचार्याय दक्षिणांदद्यात् ।

साधितेकुंभेभिन्ने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ब्राह्म, मैंद्र, माग्नेय, मार्षंच, विंशतिकृत्वोहुत्वा ; आचार्यं दक्षिणांदत्वा ; विप्रान्भोजयित्वा; अन्यकुंभंसंगृह्य; पूर्व वत्साधयेत् ।

श्वकुक्कुटाद्यैरस्पृश्यैः पतितैश्च साधितेकुंभेस्पृष्टे तंव्यपोह्य, अन्यकुंभंसंगृह्य; पूर्ववत् । वैष्णवंविष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं ब्राह्मं सौरमाग्नेयंच अग्नौप्रत्येकं अष्टाधिक शतकृत्वो हुत्वासाधयेत् । आचार्याय दक्षिणांदत्वा वैष्णवान् संपूजयेत् । (ब्राह्मणभोजनंचकारयेत्) अस्पृश्यस्पृष्टेबिंबे स्नपनोक्तक्रमेण स्नपनंकृत्वापूर्ववत् प्रायश्चित्तंजुहुयात् ।

श्वकुक्कुटाद्यैःस्पृष्टेहोमेतत्कुण्डंव्यपोह्य, पूर्ववत्कुंडंकृत्वा, आघारंहुत्वा, आग्नेयं वैष्णवं पंचवारुणं मूल होमंच शतशोजुहुयात् । वैष्णवान् संपूज्य, ब्राह्मणभोजनंचकुर्यात् ।

स्रुवादीनामलाभे तत्तध्यात्वा, स्रवेणहुत्वावैष्णवं ब्राह्म माग्नेयं सौम्य मादित्यंच जुहुयात् ।

समिधाम (द्य) लाभे पालाशींमाश्वत्थींवाऽऽहृत्य तत्तत्समिधंध्यात्वा, आग्नेयं वैष्णवं ब्राह्मं च जुहुयात्।

दर्भान्कुशान्समिधोवामासातीतान्संगृह्य तत्तत्कर्मकृत्वा तद्दोषशमनार्थं वारुणं, वैष्णवं, ब्राह्मं, सौम्य, माग्नेयं, आदित्यंच, जुहुयात् ।

आजंमाहिषं दधि क्षीरंच गृहीतंचेत्, वैष्णवं ब्राह्म माग्नेयं सौरंच व्याहृत्यन्तं पृथक्पृथग्यजेत् ।

अग्निकुण्डार्थंमृदो वालुकंवाऽऽशुभदेशात्समाहृतंचेत्, वैष्णवं वारुणं जुहुयात् ।

इंधनमार्द्रंसधूमंजंतुकंटकलेपयुक्तं अग्नौप्रक्षिपेच्चेत् तत्त्यक्त्वा, अन्यत्प्रक्षिप्य, आग्नेयं वैष्णवं व्याहृतीश्च जुहुयात् ।

वस्त्रादिद्रव्ये, दर्भादौ, प्रपायांवा, अन्यस्मिन् देवार्थंकल्पिते, अग्निनादग्धे, वैष्णवं ब्राह्मं सौर माग्नेयंच प्रत्येकं दशपर्यायतोजुहुयात् ।

कौतुकादिबेराणां चतुर्दशकलशन्यासविपर्यासे वैष्णवं,पंक्तीशदेवत्यंच स्नपनकाले बेरविपर्यासे पञ्चवारुणं वैष्णवंच, शयनविपर्यासे वैष्णवंश्रीभूमिदेवत्यंच, प्रत्येकंदशपर्यायतोजुहुयात् ।

हौत्रशंसनेविपरीते हीनेच ब्राह्मं मुनिं जुहुयात्।

परिषद्देवानामावाहनजुष्टाकारस्वाहाकारार्चनेषु - विपरीतेषुहीनेषुच, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, ब्राह्मं, रौद्रंच, दशपर्यायतोजुहुयात् ।

सर्वेषांहोमानामुक्ते विपरीते हीनेच पञ्चाग्नौ वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तंच, हुत्वा; यथोक्तंच जुहुयात् ।

शयानं देव मुद्धरेच्चेत् श्रीभूमिदेवत्यं, चतुष्कृत्वो (चतुर्वारं) हुत्वा, तथैव शाययेत् ।

अध्ययने हीने सारस्वत्त मष्टाधिकशतं जुहुयात् ।

अश्वयज्ञस्य षोडशऋत्विजामभावे यथालाभं संगृह्य कुण्डानांच लक्षणम्, आख्याम्, आघारविशेषं तत्तल्लोकाधिदेवतं, जातवेदस्वरूपं, ब्राह्मासनस्थलक्षणं, पात्राणांलक्षणं, होमद्रव्यम् ऋषिच्छन्दोऽधिदैवतम्, आघारप्रयोगंच सर्वं विधिना कारयेत् ।

पञ्चप्रतिष्ठायां त्रिविधोत्सवेच पुनश्चरणं कृत्वा; दीक्षितस्य आचार्यस्य अवभृथात्पूर्वम् आशौचं नस्यात् ।

आचार्यस्थापकादीनां भर्त्सनं (हननं) शपनंवा कृत्वा; वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ब्राह्मं, सारस्वतंच, हुत्वा; तान (नुज्ञा) वस्थाप्य; कार्यमारभेत ।

आचार्यदक्षिणाकालातीते वैष्णवं, मुनिमन्त्रं, अष्टोत्तरशतं हुत्वा; यथोक्तदक्षिणां दद्यात् ।

अल्पदक्षिणायागो यजमानंहंति, सदक्षिणोयज्ञः फलमनंतंददाति । तस्माद्यज्ञस्यदक्षिणा जीवोभवेत् ।

कौतुकादीनामलाभे सुवर्णंनिक्षिप्य, वैष्णवं, विष्णु सूक्तं, पुरुषसूक्तं, वायव्यं, दिग्देवत्यंच, जुहुयात् ।

सभ्याग्नौ शेषहोमहीने वैष्णव, माग्नेयं, व्याहृ तीश्च, दशतो जुहुयात् ।

नित्याग्निकुंडे सभ्याग्निस्थापने हीने पूर्ववत्प्राय-श्चित्तं हुत्वा; श्रोत्रियागारतोऽग्निमाहृत्य, निधायाघारं हुत्वा; नित्यहोमं समाचरेत् ।

ध्रुवबेरात्कौतुकादिषु दीपाद्दीपमिव आवाहयेत्, अज्ञानात्तत्कुंभजलेन तेषामावाहनेकृते महत्तरोदोषोभ -वति । ततः शीघ्रं शुद्धोदकेन 'इषेत्वोर्जेत्वे'ति स्नाप यित्वा; देवमनुमान्य; वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तंच, हुत्वा; पूर्ववत् ध्रुवबेरादावाहयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां प्रतिष्ठाप्रायश्चित्तविधिर्नाम पंचषष्ठि तमः पटलः ॥ ६५ ॥

(अथ षट्षष्ठितमःपटलः)

(नित्यार्चनाप्रायश्चितम्)

अथ नित्यार्चनाप्रायश्चित्त विधिं वक्ष्ये - सूर्योदया न्मध्याह्नादस्तमयाच्चपूर्वं कवाटोद्घाटनेहीने नित्याग्नौ, च

ल्यांवा, अग्निंपरिस्तीर्य, आज्येन वैष्णवं; धात्रादिदेवत्यं-द्वौवारिकंच, हुत्वा; शीघ्रमुद्घाटयेत् ।

मार्जनोपलेपननिर्माल्यशोधनेषु हीनेषु वैष्णवं, वारुणं, वायव्यं, वैष्वक्सेनंच, जुहुयात् ।

सर्वेषां द्रव्याणांतोयं प्रतिनिधि स्तस्मात्तोयं संगृह्य-अर्चन मारभेत ।

देवस्नानविहीने वैष्णवं, वारुणंच, हुत्वा; 'आपो हिष्ठा' द्यै मन्त्रस्नानं कृत्वा;अभिषेकस्याऽशक्तौ कुशोदकैः प्रोक्ष्य; वस्त्रादीन् व्यपोह्य; धौतं परिधापयेत्। नित्यस्नापनमशक्यंचेत् विष्णुपञ्चादिनेषु स्नापयेदिति केचित् ।

ध्रुवबेरे पीठे पूर्वविन्यस्तपुष्पाणि संशोध्यपुष्पन्यासं कुर्यात् । तेनैव ध्रुवबेरस्य नित्यार्चनं भवेत् ।

पुष्पन्यासंहित्वा; कौतुकस्य नित्यार्चनेकृते वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, विष्णुगायत्रींच, हुत्वा; तदैव पुष्पन्यासं कुर्यात् ।

संबन्धकूर्चेहीने वैष्णवं, मुनिमन्त्रंच, हुत्वा; कूर्चं संन्यसेत् । धात्रादिपरिषदामर्चनेहीने तत्तद्देवत्यं, वैष्णवंच, हुत्वा; पश्चात्परिषदोऽर्चयेत् ।

आसनादिसर्वोपचारविपर्यासे 'क्षमस्वे' ति देवं प्रणम्य; पुन रर्चयेत् ॥

एतेष्वेकं हीनंचेत् तत्तद्देवतामंत्रं,वैष्णवंच, जप्त्वा; पुन स्तदुपचारादिसर्वोपचारैरर्चयेत् ।

उक्तद्रव्यालाभे पुष्पं, तोय, मक्षतं वा, गृहीत्वा; तत्तद्द्रव्यं ध्यात्वाऽर्चयेत् ।

अर्चनाकाले अजस्रदीपः मूषिकाक्रिमिकीटपतग शलभादिपतनेन स्वयमेव मरुतावा विच्छिन्नश्चेत् द्विगुणं दीपं समुद्दीप्य; सौरं, रौद्र, माग्नेयं, वैष्णवंच, हुत्वा; पुन रर्चयेत् ।

तत्काले सर्वदीपा नश्यंतिचेत् महत्तरोदोषोभ वति, देवं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य, कुशोदकैश्चाभिषिच्य; पूर्व वत्प्रायश्चित्तं, शांतिंच, हुत्वा; देवमभ्यर्च्य; द्विगुण हविर्नि वेद्य; आचार्याय दक्षिणां दद्यात् ।

दीपेषु बहुषुवर्तमानेषुएकं(को)नष्टं(श्चे)चेत्,तन्नदो षायभवति । अर्चनाकालादन्यस्मिन् अजस्रदीपेविच्छिन्ने वैष्णवं, विष्णुगायत्री, माग्गेयं, च, हुत्वा; द्विगुण मुद्दीपयेत् ।

मंत्राणां स्खलने तन्मूर्त्या सप्रणवया कारयेत् ।

अर्चनाकाले पटेहीने प्राजापत्यं वैष्णवंच हुत्वा प्रच्छन्नपटं कृत्वार्चयेत् ।

(वेददूषकादि दर्शने प्रा०)

वेददूषक पाषंड पापरोगान्वितनां प्रतिलोमाद्यंत्य जादीनांच दर्शने वैष्णवं, ब्राह्मं, रौद्र, माग्नेयंच, व्याहृ- त्यन्तं हुत्वाऽर्चयेत् ।

आवरणाद्बाह्येपंचाशद्दंडाभ्यन्तरे मनुष्याणां मृतिर्भवति चेत् शवोद्धरणात्पूर्वं देवेशस्यार्चनं हविर्निवेदनं न कारयेत्। ध्रुवकौतुकयोः पुष्पन्यासमेव कारयेत्। पश्चात्कालातीते शांतिंहुत्वा; द्विगुणमर्चयेत्।

एककालमर्चनेहीने? द्वितीयेद्विगुणं, तृतीयेत्रिगुणं कुर्यात्।

एकाहमर्चनेहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यंच, हुत्वा; द्व्यहेद्विगुणं, त्र्यहेत्रिगुणं, एवं द्वादशाहान्तं वर्धयेत्।

द्वादशाहेअतीतेचेत् औपासनाग्निमाधाय;वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, तदालयगतपरिषद्देवतामंत्रंच, हुत्वा; वित्तानुसारेण देवं कलशैः संस्नाप्याऽभ्यर्च्य, हविर्निवेदयेत्।

मासंहीनंचेत् आलयाभिमुखे सभ्याग्निमामादाय वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं सर्व-देवत्यंच हुत्वा; देवमष्टचत्वारिंशत्कलशैः संस्नाप्याऽभ्यर्च्यहविर्निवेदयेत्। एवंमासे प्रकुर्वीत।

द्वितीये द्विगुणं, तृतीयेत्रिगुणं, एवं संवत्सरान्तं वर्धयेत्।

संवत्सरेअतीतेपश्चान्मासमाहं महाशान्तिंहुत्वा; वैष्णवान्संपूज्य; ब्राह्मणभोजनंच कृत्वा; देवंशताष्टकलशैस्संस्नाप्य; पुनः प्रतिष्ठांकारयेत्। पुनः प्रतिष्ठायामक्ष्युन्मेषाऽधिवासौ हित्वा; अन्यत्सर्वं पूर्ववदाचरेत्।

हविषिहीने तद्ग्रामवासिनस्सर्वेजनाः क्षुत्पिपास दिभिः पीडिता भवेयुः। तस्मात्प्रयत्नतोदेवस्यहविस्सम्यक् निवेदयेत्।

एककाले हविषिहीने? द्वितीयेद्विगुणं, त्रितीये त्रिगुणं, निवेदयेत्।

एकाहेअतीते वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं, मूर्तिहोमंच हुत्वा; देवंशुद्धोदकैस्संस्नाप्य; महाहविः प्रभूतं निवेदयेत्।

सोपदंशं हवि रपक्वं, शीतं, पर्युषितं, स्थालीशेषं, पात्रान्तरगतं, विवृतं, स्रावितं, लंघितं, विकृतं, अंत्य जादिदृष्टंच, देवेशाय निवेदयेच्चेत्, वैष्णवं, श्रीभूमिदे वत्य, आग्नेयं, वारुणं, वायव्यंच, दशशोहुत्वा, पुनश्च हविर्निवेदयेत्।

अशुचिनास्पृष्टं हावीनिवेदयेच्चेत् देवं संस्नाप्य; वैष्णवं, विष्णुगायत्रींच, त्रयस्त्रिंशत्कृत्वोहुत्वा, शान्ति होमविधिना शान्तिहुत्वा; देवंप्रोक्षणैःप्रोक्ष्य ; पुण्या हं वाचयित्वा; द्विगुण मभ्यर्च्य; हविर्निवेदयेत्।

शर्करांगारव्रीहितुषादियुतेहविषि निवेदिते अष्टा क्षरेण, विष्णुगायत्र्या, वैष्णवैश्च, संस्तूय; 'क्षमस्वे'ति प्रणम्य याचेत।

मक्षिकापतंगमशकपिपीलिकाक्रिमिकीटकेशाद्यै - स्संयुक्ते हविषि निवेदिते, देवंशुद्धोदकैस्संस्नाप्य; वैष्णवं

विष्णुगायत्रीं, श्रीभूमिदेवत्यंच, अष्टोत्तरशतंहुत्वा; द्विगुणंनिवेदयेत् । महाहविष्येतैस्संयुक्तेसति, तत्रपुरुषाशनमात्रं व्यपोह्य; भस्मजलैः कुशेन आपोहिरण्यपवमानैः प्रोक्ष्य; तन्निवेदयेत् ।

प्रायश्चित्तार्चनार्थं अर्कोदयात्पूर्वं पक्वंहवि रुपदंशंच सोष्णंचेत् तस्मिन्कालेनिवेदयेत् । अस्तमयात्पूर्वं पक्वं हविरुपदंशंच सोष्णम् अस्तमयात्पश्चात् देवस्य सायमर्चनंकृत्वा; तद्धविः निवेदयेत् ।

तांबूलं असंस्कृतं लेपकेशान्वितं जंतुस्पृष्टंनिवेदयेच्चेत्‌वैष्णवं,श्रीभूमिदेवत्यंच, हुत्वा; पुन स्तांबूलंनिवेदयेत्।

अन्येष्वर्चनांऽगद्रव्येषु दुष्टेषु हीनेष्वपि तत्तदधिदैवतमंत्रं, वैष्णवंच, हुत्वा; तत्तद्रव्यै रर्चयेत् ।

अथवा सर्वेषांद्रव्याणामलाभे पुष्पंजलंवा प्रतिनिधिं संकल्प्य ; तत्तद्रव्यंस्मृत्वा; अर्चयेत् ।

नित्यहोमे हीने वैष्णवं दशशो हुत्वा; यथोक्तहोमं द्विगुणं जुहुयात्।

अग्निसंरक्षणे अशक्तश्चेत् कुंडात् 'अयं ते योनि' रिति समिध्यारोपयेत् । अथवा स्वात्मन्यारोप्य, लौकिकाग्नावारोप्य, एवमहरहर्जुहोती (हुयादि)ति विज्ञायते।

(बलिप्रायश्चित्तम्)

(बलिस्वरूपं, तत्करणप्रकारश्च)

अथ बलिविधिप्रायश्चित्तं वक्ष्ये - सुरर्षिमनुष्याणां बलमस्मात्प्रवर्धते, तस्मा द्बलिरिति व्याख्यातः,तदर्थं देवे

शं दिनेदिने त्रिषुकालेषु उक्तद्रव्येषुआवाह्य; अभ्यर्च्य; बलिभ्रमणं कारयेत् ।

एवं कर्तुमशक्तश्चेदुक्तेपात्रे केवलंबलिद्रव्यं निक्षिप्य; तस्योपरि यथोक्तं बलिबेरंसन्यस्य; शिरसा धारयन्, त्रिकालं, द्विकालं,एककालं वा, आलयं प्रदक्षिणं कारयेत् ।

अथवा बलिद्रव्यंविनाशिबिकादियाने गजेवा, आरोप्य; आलयंप्रदक्षिणंकारयेत् ।

(बल्यकरणे प्रा०)

प्रातःकाले बलिभ्रमणेहीने वैष्णवं सौरं, सौम्यं, प्राजापत्यं च, जुहुयात् ।

प्रदक्षिणे हीने अधिकेच वैष्णवं, गारुडं, च हुत्वा; बलिभ्रमणं कारयेत् ।

प्रातर्बलौहीनेमध्याह्ने द्विगुणं,मध्याह्नेच हीने सायं त्रिगुणंकुर्यात् ।

एकाहे हीने नित्याग्नौ चुल्यांवा अग्निपरिस्तीर्य; वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, दिग्देवत्यंच, हुत्वा; विधिना प्रदक्षिणं कारयेत् ।

द्व्यहे द्विगुणं, त्र्यहेत्रिगुणम्, एवंद्वादशाहान्तं वर्धयेत् ।

द्वादशाहे अतीते अग्निमौपासनमादाय; वैष्णवं विष्णुसूक्तं,पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं ब्राह्मं रौद्रं दिग्देवत्यंच हुत्वा; पूर्ववत् बलिभ्रमणं कारयेत्। मासेऽतीते पौण्डरीकाग्नि मादाय वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं पारमात्मिक, ईकारादीं स्तदालयगतपरिषद्देवत्यंच, हुत्वा ; तथैव बलिभ्रमणं कारयेत् ।

द्विमासे द्विगुणं,त्रिमासे त्रिगुणम् , एवं संवत्सरान्तं वर्धयेत् । संवत्सरेअतीते देवाभिमुखे, दक्षिणेवा, सभ्याऽग्निं संसाध्य; वैष्णवं विष्णुसूक्त पुरुषसूक्तं, श्रीभूमिदेवत्यं, सर्वदेवत्यं च, जुहुयात्। आचार्यदक्षिणां दत्वा; बल्युद्धरणं कारयेत् ।

अन्नबलौ भूमौ पतिते भिन्ने जीर्णेच पूर्ववत् बलिमापाद्य; वैष्णवं, गारुडं प्राजापत्यंच हुत्वा; प्रदक्षिणं कारयेत् ।

बल्युद्धरणकाले येनकेनचित् विघ्नश्चेत् सौरं; सौम्यं वैष्णवंच हुत्वा ; पुन रारभेत । पात्रालाभे हविः पात्र मादाय वैष्णवं जुहुयात् ।

प्रमाणहीने अन्नबलौ वैष्णवं प्राजापत्यंच जुहुयात् ।

देवस्यालंकारेहीने श्रीदेवत्यं, छत्रापिञ्छादीनामलाभे वारुणं, चामरादीनामलाभे वायव्यं, दीपालाभेच आग्नेयं वैष्णवंच, प्रत्येकं व्याहृत्यन्तं जुहुयात् ।

दोषदुष्टहविर्निवेदन प्रायश्चित्तं कारयेत् ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्च
नित्यार्चनप्रायश्चित्त(बलि)विधिर्नाम षट्षष्टितमः

(अथ सप्तषष्टितमः पटलः)

अथ स्नपनप्रायश्चित्तविधिं वक्ष्ये ।

(स्नपनत्रैविध्यम् तदकरणे प्रा०)

स्नपनं च त्रिविधं नित्यं नैमित्तिकं काम्यंचे
नद्वये तथा विषुवेच स्नपनं य त्तन्नित्यम् चंद्रसूर्ये
स्तेवा यत्स्नपनं तन्नैमित्तिकम् शेषेषु यत्स्नपनं तत

नित्यस्नपने हीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरु
वारुणंच, दशकृत्वो हुत्वा पुनः स्नपनं कारयेत् ।

ग्रहणकाले देवस्य स्नपनेहीने महत्तरोदोषो
पूर्ववत्प्रायश्चित्तं हुत्वा; पश्चात्प्रयत्नेन स्नपनं कार
काम्येषु स्नपनेषु हीनेषु पूर्ववत् प्रायश्चित्तं
शुद्धोदकैर्वा स्नापयेत् ।

आलयाभिमुखे, उत्तरेवा स्नपनालय मुत्तमं
न्यां मध्यमं, दक्षिणपश्चिमयो रधमं ।

आग्नेयादिषुकोणेषुस्नपनं चेद्वैष्णवं विष्ण
पुरुषसूक्तं दिग्देवत्यमंत्रांश्च हुत्वा; स्नपनं कारयेत् ।
संन्ध्याकाले नैमित्तिकस्नपने प्राप्ते तन्नैमि
समाप्य; पश्चान्नित्यपूजांसमाचरेत् ।

(पूर्वरात्रौ प्रतिसरबन्धाद्यभावे प्रा०)

पूर्वरात्रौ प्रतिसरबंधनं, शयनंच विहीनंचेत् वैष्णवं श्रीभूमिदेवत्यं सौदर्शनंच हुत्वा; तत्काले शयनाधिवासं हित्वा प्रतिसरबंधनमेव कारयेत् ।

एकबेरे कौतुकेच शयनंविना प्रतिसरबन्धनं सद्य एव कुर्यात् ।

अंकुरार्पणे कृते स्नपनेहीने वैष्णवं सौम्यं श्रीभूमि देवत्यं वैघ्नंच हुत्वा; स्नपनं कारयेत् । अंकुरार्पणं विना स्नपनं कारयेदिति केचित् ।

श्वभ्रे पंङ्तौवा प्रमाणहीने अधिकेच वैष्णवं, श्रीभूमि(भू)देवत्य, पंङ्तीशमन्त्रंच, जुहुयात् ।

विष्वक्सेनार्चनेहीने वैष्णवं, वैष्वक्सेनंच, जुहुयात् ।

पंङ्तीशस्याऽर्चनेहीने तन्मन्त्रं, जयादींश्च, जुहुयात् ।

इंद्रादीनामर्चनेहीने तत्तन्मन्त्रं, वैष्णवंच, जुहुयात् ।

कलशेषु प्रमाणहीनेषु अधिकेषु च वैष्णवं, वायव्यं, आग्नेयंच, जुहुयात् ।

मृत्सु हीनासु वैष्णवं, महीदेवत्यम्, पर्वतेषु हीनेषु तत्तद्वर्णहीनेषु प्रमाणहीनेषुच वैष्णव, माग्नेयंच, धान्येषु

हीनेषु वैष्णवं, वायव्यंच, अंकुरेषुहीनेषु गारुडं व्याहृतीश्च, अष्टमंगलेषुहीनेषु तत्तद्वर्णहीनेषु, प्रमाण हीनेच, वैष्णव, मैंद्रंच, जुहुयात् ।

पञ्चगव्ये योगक्रियाहीने मंत्रहीनेच, वैष्णवं, रौद्रंच, जुहुयात् ।

पञ्चगव्यादिद्वादशप्रधानद्रव्येषु उक्तप्रमाणहीनेषु जलेनपूरयित्वा, तत्तदाधिदैवतमंत्रं, वैष्णवंच, जुहुयात् ।

द्रव्याणांसंकरे वैपरीत्ये तत्तदाधिदेवार्चनेहीने मंत्र-संकुले हीनेच नित्याग्नावष्टोत्तरशतं वैष्णवं यजेत् ।

पुण्यपुष्पाद्युक्तद्रव्यालाभे यथालाभं संगृह्य; तत्त दधिदेवतामंत्रं, वैष्णवंच, जुहुयात् ।

साधिते कलशे (भिन्ने) हीने अन्यंकलशमादाय तथैवाऽऽपूर्य, अभ्यर्च्य; वैष्णवं दशशो जुहुयात् ।

विपर्यासोद्धृतद्रव्येण स्नापयेत्‌चेत् वैष्णवं, तत्त द्रव्याधिपदेवत्यंच हुत्वा; तद्द्रव्यंसंशोध्य; शुद्धोदकैः स्नापयेत् ।

कलशन्यासे कृते श्वकाकाद्यस्पृश्यस्पर्शनेसति अन्यंकलशमादाय पूर्ववत्‌संसाध्य शांतिं वैष्णवंच जुहुयात् ।

द्रव्येषुक्रिमिकीटादिपतनेसति तत्त्यक्त्वाअन्यद्रव्यं संगृह्य वैष्णवं तद्द्रव्याधिपदेवत्यं च जुहुयात् ।

रत्नानामलाभे वैष्णवंहुत्वा सुवर्णं निक्षिपेत् ।

द्वादशवस्त्रालाभे वैष्णवं, श्रीदेवत्यंच, हुत्वा अष्ट चत्वारिवा आच्छाद्य स्नपनं कारयेत् ।

यथोक्तस्नपने येनकेनचिदसंभृतेसति विंशतिकलशादि पंचकलशान्तैःकलशैः स्नपयेत् ।

अथवा शुद्धस्नपनविधिना स्नापयेदित्येके ।

इतिश्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां स्नपनप्रायश्चित्तविधिर्नाम सप्तषष्टितमः पटलः ॥

(अथ अष्टषष्टितमः पटलः)

अथोत्सवप्रायश्चित्तं वक्ष्ये ।

(ध्वजारोहणहीने)

ध्वजारोहणहीने चोत्सवेकृते सउत्सवो निष्फलो भवति, तस्मात्सर्वप्रयत्नेन ध्वजारोहणं कृत्वा उत्सवं कारयेत् ॥

(उक्तमासे अज्ञानादुत्सवाऽकरणे मा०)

उक्तमासे चोक्तनक्षत्रे अवभृथं संकल्प्य ध्वजारोहणं कृत्वा ; अज्ञानादर्थलाभाद्वा येनकेनचिदुत्सवं नकुर्यात् द्वितीयेमासे तद्दिने अवभृथं संकल्प्य तद्दिनात्पूर्वं तीर्थाऽकुरार्थं मृत्संग्रहणं कृत्वा ; उत्सवमारभेत ।

अस्यप्रायश्चित्त मञ्जाग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, सूक्तं, ध्वाजं, गारुडं, वैष्वक्सेनं, सौदर्शन, मुत्सवां त्यंच, व्याहृत्यंतं, हुत्वा; वैष्णवान् संपूज्य; उ कारयेत्। उत्सवस्याऽवभृथ नक्षत्र संख्याक्रम विपर्या ऽवभृथं कुर्याच्चेत् [illegible]वत्यं, तिथिवारनक्ष द्विर्हुत्वा; ब्राह्मणान् भोजयेत्।

(ध्वजे गरुडप्रतिष्ठाहीनेप्रा)

ध्वजारोहणे गरुडप्रतिष्ठाविहीने वैष्णवं, वि सूक्तं, पुरुषसूक्तं, ध्वाजं, गारुडंच, शतशो हुत्वा; प्रतिष्ठांकारयेत् ॥

(ध्वजदैवादिपूजनहीने प्रा०)

ध्वजदैवचक्रविष्वक्सेननन्दीशानामर्चनं, दनं वा, हीनंचेत् वैष्णवं, तत्तद्दैवत्यंच, हुत्वा; पुनरभ्य निवेदयेत्॥

(भेरीताडनहीने प्रा०)

भेरीताडेनहीने रौद्रं, व्याहृतीश्च, हुत्वा; भेरी डनं कारयेत्।

(ध्वजगरुडानिवेदनहीने, तस्य-मुद्रान्ननिवेदनहीने च)

ध्वजारोहणकृते गरुडस्य निवेदनेहीने वैष्ण ध्वाजं, गारुडंच, हुत्वा; द्विगुणं निवेदयेत्।

तस्य मुद्रान्ननिवेदनहीने वैष्णवं, ध्वाजं, गारुडं हुत्वा; यत्नेन यथोक्त मौद्रिकं निवेदयेत् ॥

(ध्वजस्य चौरापसरणादौ प्रा०)

ध्वजदंडे चोराद्यपहृते हीने अग्निदग्धे अशनिनोत्पातिते च वैष्णवं, वायव्य, माग्नेयम्, इंकारादीन् गारुडं, ध्वाजंच, हुत्वा; ध्वजदण्डमारोप्य; पूर्ववत् ध्वजमारोप्य; उत्सवशेषं कारयेत् ।

(ध्वजपटपतने प्रा०)

ध्वजगरुडे पतिते ब्राह्मं, प्राजापत्यं, सौरं, सौम्यं, आग्नेयं, व्याहृतीश्च, हुत्वा; पूर्ववत् घण्टासहितमारोपयेत्।

(ध्वजगरुडस्य वर्षादिबाधेदोषाभा०)

ध्वजगरुडस्याऽऽकाशचारित्वात्तस्यवर्षाऽऽतपबाधो न दोषाय भवति ।

(नियतकाले उत्सवाकरणे प्रा०)

कालोत्सव मुक्तमासे नकुर्याच्चेत् अन्यस्मिन्मासे तद्दिनेच अवभृथं संकल्प्य; उत्सवंकारयेत् । अस्य प्रायश्चित्तं वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, ध्वाजं, गारुडंच, दशशो हुत्वा; वैष्णवान् संपूज्य; आचार्यदक्षिणांदत्वा; उत्सवमाचरेत् ।

(उत्सवादौ स्नपनहीने प्रा०)

उत्सवादौ स्नपनेहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, वारुणंच, हुत्वा; शुद्धोदकै रभिषेचयेत् ।

(उत्सवार्थप्रातिसरहीने)

उत्सवार्थं प्रातिसरबंधनेहीने वैष्णवं वैष्वक्सेनं, सौदर्शनंच, हुत्वा; पुनःप्रातिसरं बध्नीयात् ।

(यज्ञशालाकुम्भवेद्योः प्रमाणहीनाधिक्ययोःप्रा०)

यज्ञशालायां कुंभवेद्यां प्रमाणहीनायां, अधिकायांच, वैष्णव, माग्नेयं, भूमिदेवत्यं च, जुहुयात् ।

(तोरणदर्भमालाऽलङ्काराणां हीने प्रा०)

तोरणानामलाभे दौवारिकदेवत्यं, दर्भमालायां हीनाया मार्षं, अलंकारहीनेश्रीदेवत्यंच, जुहुयात् ।

(प्रातः सायंबल्पादिहीने, प्रा०)

प्रातःकाले बलिं निर्वाप्य; उत्सवेहीने वैष्णवं, वैष्वक्सेनं, गारुडं, तदुत्सवाधिदेवत्यंच, हुत्वा; सायेद्विगुणमुत्सवं कारयेत् । सायेहीनेप्रातद्विगुणंवर्धयेत्।

(एककालोत्सवेविशेषः)

एककालोत्सवश्चेत् द्विकालंबलिंनिर्वाप्य सायाह्नेचोत्सवं कारयेत्।तत्कालातीतं पूर्वेवाकृतंचेत् पूर्ववत्कृत्वा उत्सवं कारयेत् ।

(बलिमालहीने प्रा)

बलिप्रदानेहीने बलिरक्षकदेवत्यं, दिग्देवत्यंच, हुत्वा; तथैव बलिप्रदानं कारयेत् ।

(बलिद्रव्यतत्पात्रयोः पतने पात्रस्यभेदनेनाशेच-प्रा०)

बलिद्रव्ये, पात्रेवा, भूमौपतिते, भिन्ने, नष्टेवा, पूर्ववत्प्रायश्चित्तं हुत्वा; भूतपीठेबलिशेषं (तदनुक्तस्थाने बलिशेषं निर्वपेच्चेत् , वैष्णवं अक्षहन्तृमन्त्रं, वैष्वक्सेनं,गारुडं

सौदर्शनंच, हुत्वाभूतपीठे बलिशेषं) क्षिपेत् । देवस्य द्विगुणार्चनेहीने, हविर्निवेदनेचहीने, वैष्णवं, शांतिं हुत्वा; द्विगुणमभ्यर्च्य; निवेदयेत् ।

(उक्तहोमेहीने)

यथोक्तहोमेहीने वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं त्रयस्त्रिंशत्कृत्वो हुत्वा; यथोक्तं जुहुयात् ।

चक्रवीशाऽमितानां कुंभदेवानांचाऽर्चनं हविर्निवेदनंचहीनंचेत्; वैष्णवं विष्णुसूक्तं; पुरुषसूक्तं वैष्वक्सेनं गारुडं सौदर्शनंच हुत्वा; पुनरभ्यर्च्य; निवेदयेत् ।

(देवस्यालङ्कारेहीने)

देवस्याऽलंकारे हीने वैष्णवं, श्रीदेवत्यंच, जुहुयात्।

(अलङ्कारद्रव्येषु निर्माल्याऽनिर्माल्यविभागः)

अलंकारद्रव्येषु पुष्पगन्धौद्वौ निर्माल्यौ भवतः तौ हित्वा अन्यानिद्रव्याणि प्रक्षाल्य पंचगव्यैःप्रोक्ष्य तत्तद्रव्यैरलंकुर्यात् ।

(नृत्त गानस्तोत्र भक्तपरितृप्तिच्छत्रपिञ्छादीनां हीने)

नृत्ते गेये च हीने वैष्णवंरौद्रम् स्तोत्रेहीने ब्राह्मं, सारस्वतं; भक्तैः परितोहीने वारुणं, वैष्णवं, वैष्वक्सेनंच, छत्रपिञ्छादौहीने वैष्णवं, सौम्यं; चामरादौ हीने वैष्णवं, हवीरक्षकदेवत्यं च, जुहुयात् ॥

(देवस्य यानात्पतने)

देवेशेयानात्पतिते शीघ्रमुद्धृत्य 'क्षमस्वे'ति प्रणम्य, शुद्धोदकै रभिषिच्य; वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, दिनाधिदेवत्यं च, हुत्वा; पुनरुत्सवं कारयेत् ।

(चक्रवीशादिबिंबाभावे)

चक्रवीश (शा, मिता) शांतानां बिंबाऽभावे पृथक् पृथक् पात्रेषु समावाह्याऽभ्यर्च्य ; तत्तद्देवत्यंहुत्वा; पश्चादुत्सवं कारयेत् ।

(एतेषां पतने प्रा०)

एतेषां पतने पूर्ववदुद्धृत्य स्नापयित्वा तत्तद्दैवत्यं वैष्णवंच जुहुयात् । भूमौपतिते अन्नाऽर्घ्यपुष्पबलौ पूर्वव द्बलिमापाद्य, वैष्णवंच; बलिरक्षकदेवत्यंच, जुहुयात् ।

(यानात्पतितस्याऽङ्गहीने)

यानात्पतिते हीनांगे पञ्चाग्नौ महाशांतिंहुत्वा; तच्छक्तिं ध्रुवबेरेसमारोप्य; कौतुकं, स्नपनं, बलिबेरंवा, अलंकृत्य; आवाह्याऽभ्यर्च्य; उत्सवंकारयेत् ।

(कौतुकादिबेराऽभावे)

बेराभावे पात्रेरत्नं, सुवर्णंवा, निक्षिप्य; आवाह्य; अभ्यर्च्य; दिनेदिने महाशान्तिमहाहोमंच हुत्वा; उत्सवंकारयेत् । हीनाऽङ्गतद्बेरं पुनस्संधानविधिना संधानंकृत्वा; पुनःप्रतिष्ठांकारयेत् ।

(नदीपर्वतसमीपे देवालयसत्त्वे)

नदीसमुद्रपार्श्वे, पर्वतपार्श्वेवा, विमानं यत्रदृश्यते तत्रध्वजारोहणंकृत्वा; तदालयंपरितो बलिदान, मुत्सवंच, कारयेत्, तत्समीपे ग्रामादौसति तत्र बलिदान, मुत्सवं च, कारयेदित्येके।

(गायकनर्तकयोः पतने)

गातुर्नर्तुश्च पतने श्रीदेवत्यं, वैष्णवंच, वादकानां पतने ब्राह्मं, रौद्रंच, आचार्यादीनांपतने, संक्षोभेच, आर्षं, वैष्णवं च, ध्वजादीनां पतने ध्वाजं, वारुणं, वायव्यंच, जुहुयात्।

(उक्तकाले वर्षादिना उत्सवाऽकरणे)

वर्षधाराऽतिवाताऽशनिपातविद्युल्लेखायुतकाले - देवेशस्य उत्सवंनकुर्याच्चेद्वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, श्रीभूमि देवत्यंच, हुत्वा; उत्सवं कारयेत्।

(वीथिमध्ये वर्षादिस्पर्शे प्रा०)

वीथ्यन्तरे वर्षधाराप्रवेशे तृणपांसुयुतवातस्पर्शेच देवेशं संस्नाप्य; वैष्णवं, दिग्देवत्यं, वारुणं, वायव्यं, ग्रहे-वादींश्च हुत्वा; पुनरुत्सवंकारयेत्।

(उत्सवकाले कलहादौ प्रा०)

उत्सवकाले कलहरुधिरस्रावेषु सत्सु वैष्णव मा-ग्नेयं ब्राह्मं रौद्रं दिनाधिदैवत्यंच जुहुयात्।

(आलयाभ्यन्तरे शस्त्रादिनामरणे प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे शस्त्राद्यैर्मरणे सति तच्छीघ्रमपहाय अब्जाऽग्नौ महाशांतिं तद्दिनाधिदेवत्यंच जुहुयात्।

(वीथ्यां मरणसम्भवे प्रा)

वीथ्यांमरणादौसंभूते तच्छीघ्रं व्यपोह्य शान्तिहोमं हुत्वा उत्सवं कारयेत्

एकनाडिका यामादर्वाक्कालंगतंचेत्पुनरुत्सवंकारयेत्॥

(अशीतिदण्डाभ्यन्तरे शवेसति प्रा०)

आलयस्याऽशीतिदण्डाभ्यन्तरे वीथ्यां शवेसति तत्रोत्सवं न कुर्यात्, कुर्याच्चेद्राजराष्ट्रविनाशाय भवति, तस्माच्छीघ्रमपहाय, प्रायश्चित्तं महाशांन्ति पार्षदंच हुत्वा पुनरुत्सवं कारयेत्।

(उत्सवमध्ये अन्योत्सवशुभकर्मकरणे प्रा०)

ध्वजारोहणादूर्ध्वं तीर्थदिनात्पूर्वं अन्योत्सवं शुभ कर्माणि न कुर्यात्; कुर्याच्चेदाभिचारिकं भवति; तद्दोषशमनार्थं वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं पार्षदंच हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्।

(तीर्थदिनात्पूर्वरात्रौ प्रतिसरबन्ध शयनाऽभावे प्रा०)

तीर्थदिनात्पूर्वरात्रौ प्रतिसरबंधने शयनेवा हीने वैष्णवं श्रीभूमिदेवत्यं सौदर्शनं च हुत्वा ते समाचरेत्।

(तीर्थस्नानकाले अतीते हीनेवा प्रा०)

तीर्थस्नानकाले अतीते हीनेवा वैष्णवं वारुणं स्कंददेवत्यंच जुहुयात् ।

(तीर्थदिनेरात्रौ ध्वजावरोहणहीने प्रा०)

तद्रात्रौ ध्वजावरोहणे हीने ध्वाजं गारुडं वैष्णवंच जुहुयात् ॥

(अवरोहणे बलिहीने प्रा०)

अवरोहणे बलौहीने ध्वजदेवंसंपूज्य, वैष्णवं, तदालयगतपरिषेद्देवत्यंच हुत्वा ध्वजाऽवरोहणं कारयेत्।

(उत्सवान्तस्नपनहीने प्रा०)

उत्सवान्तस्नपनेहीने वैष्णवं विष्णुसूक्तं जयादिमूर्त्तिमन्त्रांश्च जुहुयात् ।

(अनुक्तदोष प्रा०)

अत्रानुक्तदोषाणां प्रायश्चित्तं वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं गायत्रींच जुहुयादिति विज्ञायते॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायाम् उत्सवप्रायश्चित्तविधि र्नाम अष्टषष्टितमः पटलः ॥ ६८ ॥

(अथ एकोनसप्ततितमःपटलः)

अथास्पृश्यस्पर्शने प्रायश्चित्तं वक्ष्ये ।

(मूषकादिस्पर्शनादौ प्रा०)

मूषकसर्पकृकलास मंडूकमार्जार नकुलादिषु गर्भागारं प्रविष्टेषु विण्मूत्र विसर्जनेच तद्द्रव्यपोह्य; पञ्चगव्यैः 'आपोहिष्ठा'दिना प्रोक्षयेत् । तेषुध्रुवमारूढेषु विण्मूत्र विसर्जनेच क्षिप्रं वस्त्रेण शोधयित्वा; शुध्यर्थं कुशेन मार्जयित्वा कुशोदकेन आपोहिरण्य पवमानैः प्रोक्ष्याऽर्चयेत्। तैः अन्यविषेषु स्पृष्टेषु शुद्धोदकै स्संस्नाप्य प्रोक्ष्य पूर्ववदर्चयेत् ॥

(सूतिकादीनां प्रथमावरणे प्रवेशे प्रा०)

सूतिकोदक्यारजकध्वजाऽऽद्यन्त्यजातिभिः प्रथमावरणे प्रविष्टे, पारिषद्देवाना मर्चास्थानेसंस्पृष्टे, प्रविष्टेच दर्भोल्केनोद्दीप्य वास्तुस्नपनोक्तमन्त्रैः पञ्चगव्यप्रोक्षणं, पुण्याहंचकुर्यात्, नित्याग्नौ दौवारिकमंत्रं, द्वारपालकमन्त्रं, वैष्णवं च जुहुयात् । बाह्याऽऽवरणस्य संमार्जनोपलेपनप्रोक्षणैः शुद्धिर्भवति ॥

(सूतिकादीना मर्चनाकाले दर्शने प्रा०)

तेष्वर्चनाकाले वा दृष्टेषु देवं पञ्चगव्येनाऽभिषिच्य शुद्धोदकै स्संस्नाप्य प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य पूर्ववत्हुत्वा अर्चयेत् ।

(आलयाभ्यन्तरे सूतिकादि प्रवेशे तत्पृष्टहविर्निवेदने प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे प्रविष्टे तत्स्पृष्टहविर्निवेदनेच द्रव्यं यथाविधि शोधयित्वा वास्तुहोमं हुत्वा पर्यग्निपञ्चगव्या

भ्यां शोधयित्वा पुण्याहं कृत्वा देवं कलशैस्संस्नाप्य नित्याग्नौ वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं रौद्रं सौम्यं ब्राह्मं श्रीसूक्तं महीसूक्तंच हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेत्।

(ध्रुवबेरादौ सूतिकादिस्पृष्टे प्रा०)

ध्रुवबेरे कौतुकादिषु च स्पृष्टेषु पूर्ववच्छुद्धिं कृत्वा वास्तुहोमं हुत्वा पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा पुण्याहं कृत्वा देवं कलशैः संस्नाप्य अब्जाग्नौ महाशान्तिं हुत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(शूद्राद्यनुलोमस्पृष्टहविर्निवेदने प्रा०)

शूद्राद्यनुलोमस्पृष्टहविर्निवेदने देवं पञ्चगव्यैः शुद्धोदकैश्चाभिषिच्य पुण्याहं वाचयेत्।

(महापातकिनां प्रवेशे, तत्स्पृष्टहविर्निवेदने च प्रा०)

पञ्चपातके, श्चण्डालाद्ये श्वाऽऽलये प्रविष्टे तत्स्पृष्ट-हविर्निवेदने च सप्ताहं महाशान्तिं हुत्वा आलय मभ्युक्ष्य पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(ध्रुवबेरादौ महापातकि प्रभृतिभिस्स्पृष्टे प्रा०)

ध्रुवबेरे कौतुकादिषु स्पृष्टेषु पूर्ववच्छुद्धिं कृत्वा सप्ताहं महाशांतिं हुत्वा वित्तानुसारेण कलशै स्संस्नाप्य पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(पतितस्य गर्भगृह प्रवेशे प्रा०)

पतिते गर्भगृहे प्रविष्टे वास्तुशुद्धिं कृत्वा महाशांतिं हुत्वा अर्चयेत्॥

(महापातकादीनां प्रथमे द्वितीयेवा आवरणे निरन्तरसञ्चारे प्रा०)

एतेषुप्रथमावरणे, द्वितीयेवा, नैरंतर्येण संचरत्सु मासे अतीते, मासमेकं महाशान्तिं हुत्वा कर्षणादि पुनस्संस्कारं कृत्वा महाप्रतिष्ठां कारयेत्।

(महापातकि प्रभृतीनां संवत्सरं प्रासादाभ्यन्तरे संचारे प्रा०)

तेषु प्रासादाऽभ्यन्तरे बाह्येच संचरत्सु संवत्सरे अतीते अर्चनादीनि संत्यज्य कौतुकादि रक्षणं कृत्वा गर्भागारादि सप्तप्राकारेषु गाः वासयित्वा मासेऽतीते सर्वत्र शुद्धिं कृत्वा मासत्रयं महाशान्तिं हुत्वा कर्षणादि पुनस्संस्कारं कृत्वा बालालयं संकल्प्य जलाधिवासादीनि कारयित्वा बिंबशुद्धिं कृत्वा अशीत्यधिक सहस्र कलशै स्संस्नाप्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा वैष्णवान् संपूज्य देवं बालालये प्रतिष्ठाप्या आलयादि सर्वत्र नवीकरणं कृत्वा महाप्रतिष्ठां कारयेत्॥

(तत्संसर्गिणां स्पर्शे प्रा०)

तै स्संसार्गिणां स्पर्शे सूतिकादीना मुक्तं प्रायश्चित्तं कारयेत्।

(तत्संसर्गिस्पर्शे प्रा०)

तत्संसार्गिणां स्पर्शे स्नपनादिना शुद्ध्यति॥

(तत्संसर्गिस्पर्शे दोषो न)

तत्संसार्गिनां दोषो नास्ति॥

(आशौचिद्विज स्पृष्ट हविर्निवेदने प्रा०)

अशौचिद्विजस्पृष्टहविर्निवेदने च एकाहं महा-शान्तिं हुत्वा शुद्धोदकैरभिषिच्य पुण्याहं वाचयित्वापूर्ववदर्चयेत्।

(ध्रुवबेरादौ आशौचिद्विजस्पृष्टे प्रा०)

ध्रुवबेरकौतुकादिषु संस्पृष्टेषु पूर्ववन्महाशांतिं हुत्वा पुनः स्थापनमाचरेत्।

(गर्भालया द्बाह्ये सर्वत्र आशौचि द्विजप्रवेशे प्रा०)

आलया द्बाह्ये सर्वत्र प्रविष्टे गौरवं लाघवं च ज्ञात्वा समूह्यैव कारयेत्।

खद्योतादीनां गर्भालय प्रवेशे, तै र्बिम्बेस्पृष्टे वा प्रा०)

खद्योतपक्षिजाति प्रवेशे बिंबे स्पृष्टे पूर्ववत् पर्यग्नि पञ्चगव्याभ्यांशोधयित्वा देवं शुद्धोदकैरभिषिच्य प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य नित्याग्नौ चुल्यांवा वैष्णवं जुहुयात् तत्समीप स्थान् बिंबादीन्पूर्ववत्संशोध्य शुद्धोदकैस्संस्नाप्य पुण्याहं वाचयित्वा पूर्ववतहोमं जुहुयात्।

(पूर्वोक्तदेशेषु मनुष्यादीनां ताडनादौ प्रा०)

पूर्वोक्तदेशेषु मनुष्याणां श्वकुक्कुटादीनां च छेदने ताडने रुधिरस्रावे मृतादौ संभूते तद्व्यपोह्य तद्देश शुद्धिं कृत्वा वास्तुहोमं हुत्वा देवंसप्तभिः कलशैः संस्नाप्य तद्दोषशमनार्थं महाशान्तिं हुत्वा पूर्ववदभ्यर्च्य (प्रतिष्ठां कारयेत्) हविर्निवेदयेत्॥

(आलायाद्दाहेपूर्वोक्तताडनादि संभवे प्रा०)

आलया द्दाहे संभूते पूर्ववत् पर्यग्निंकृत्वा देवं-शुद्धोदकै स्संस्नाप्य शांतिहोमं हुत्वा वैष्णवान संपूज्य पूर्ववदर्चयेत् ।

(देवस्य शवदर्शने प्रा०)

देवेन शवे दृष्टे देवं संस्नाप्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं जुहुयात् ।

(प्रथमावरणे गजादिमरणे प्रा०)

प्रथमावरणे गजाऽश्वपशुगर्दभादिषु मृतेषु तद्देशं खनित्वा वास्तुहोमं हुत्वा शुद्धोदकै रभिषिच्य वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तंच जुहुयात् ।

(महाबेरेस्वेदादिदर्शने प्रा०)

महाबेरेहि स्वेदरुधिरस्रावरोदन जल्प हास धूमा दिषु सत्सु आलयाऽभिमुखे पौण्डरीकाऽग्निं साधयित्वा वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं इङ्कारादींश्च हुत्वा देवं-कलशैस्संस्नाप्य अभ्यर्च्य हविःनिवेद्य ब्राह्मणान् भोज यित्वा वैष्णवान् संपूज्य आचार्यदक्षिणां दद्यात् ।

(वल्मीकादि सम्भवे प्रा०)

वल्मीकतृणक्रिमिकीटकवकाद्युद्भवे सति पूर्वव-च्छान्तिं हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा देवं बालालये प्रति ष्ठाप्य नवीकरणं कारयेत् ।

(विमानेऽकारणाद्भिन्ने प्रा०)

विमाने अकारणाद्भिन्ने पतिते शुद्धिं कृत्वा मासत्रयं महाशान्तिं हुत्वा, कर्षणादि पुनः संस्कारं कृत्वा, बालालयं संकल्प्य, जलाधिवासादीनि करायित्वा, बिम्बशुद्धिं कृत्वा, अशीत्यधिकसहस्रकलशैः संस्नाप्य, ब्राह्मणान् भोजयित्वा, वैष्णवान् सम्पूज्य, देवं बालाऽऽलये प्रतिष्ठाप्य, आलयादि सर्वत्र नवीकरणं कृत्वा, महाप्रतिष्ठां कारयेत्।

(अशनिहते महामक्षिकयुते च विमाने प्रा०)

अशनिहते महामक्षिकादि युते च देवं कलशैः संस्नाप्य, विशेषपूजां कृत्वा प्रभूतं निवेद्य, शान्तिं हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा, पुनस्सन्धानं कारयेत्।

(आकाशे प्रतिसूर्यदर्शने प्रा०)

आकाशे प्रतिसूर्यदर्शने वैष्णवं, सौरं दशकृत्वो जुहुयात्।

(दिग्दाहे प्रा०)

दिग्दाहे वैष्णवं, दिग्देवत्यं, आग्नेयं च जुहुयात्।

(उपलवर्षे प्रा०)

उपलवर्षे वारुणं वैष्णवं त्रयस्त्रिंशत्कृत्वो जुहुयात्।

(अकालेइन्दुक्षयादौ प्रा०)

अकालेइन्दुक्षये पूर्तौ प्रतिदर्शने महोत्पाते च महाशान्तिं हुत्वा देवं विशेषतोऽभ्यर्च्य हविर्निवेद्य ब्राह्मणान् भोजयेत्।

(आलयाभ्यन्तरादौ रक्तस्त्री दर्शने प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे बाह्ये प्राकारेवा रक्तस्त्रीदर्शने तं देशं संशोध्य पञ्चगव्यैः प्रोक्ष्य पुण्याहं वाचयित्वा ब्राह्मणान् भोजयित्वा देवं विशेषतोभ्यर्च्य हविर्निवेदयेत्।

(ध्रुवबेरादौ रक्तस्त्रीस्पृष्टे प्रा०)

ध्रुवबेरे कौतुकादौ स्पृष्टे ध्रुवबेरशुद्धिं, जलाधिवासंच कृत्वा पुनःप्रतिष्ठां कारयेत्

(गर्भगृहे सर्पादिदर्शने प्रा०)

गर्भगृहे सर्पादिदर्शने तदुद्वास्य गोमयेनोपलिप्य पञ्चगव्यैः प्रोक्ष्य औपासनाग्निमादाय वैष्णवं शान्ति हुत्वा पुण्याहं वाचयित्वा ब्राह्मणान् भोजयेत् ।

(तत्र सर्पमरणे प्रा०)

तत्र सर्पे मृते तंव्यपोह्य उपलिप्य पञ्चगव्यैः प्रोक्ष्य वास्तुशुद्धिं कृत्वा देवं चतुर्विंशति कलशैः संस्नाप्य अब्जाग्नौ एकाहं महाशान्तिं जुहुयात् ।

(ध्रुवादौ सर्पादिभिः स्पृष्टे प्रा०)

ध्रुवकौतुकादिषु तैस्स्पृष्टेषु देवं शुद्धोदकैः संस्नाप्य महाशान्तिं हुत्वा पुण्याहं वाचयित्वा देवं विशेषतोऽभ्यर्च्य हवि निवेदयेत् ।

प्रासादाद्बाह्ये आवरणे सर्पे मृते तद्व्यपोह्य पूर्ववत्प्रोक्षणैः प्रोक्ष्य वैष्णवादि दिग्देवत्यं च जुहुयात् ।

(पचनालय गोपुरादौ सर्पादि मरणे प्रा०)

पचनस्थाने गोपुरादिषु वा सर्पे मृते तदन्यपोह्य उपलिप्य नित्याग्नौ वैष्णवान्तं तत्स्थानाधिपदेवत्यं च जुहुयात् ।

(आलयाभ्यन्तरे महावाताद्यभिभवे प्रा०)

आलयाभ्यन्तरे सर्वत्र महावाताऽतिवृष्टिचोरादिभिरभिभूते देवं कलशैःसंस्नाप्य वास्तुहोमं हुत्वा पर्यग्नि पञ्चगव्याभ्यां शोधयित्वा पुण्याहं वाचयित्वा वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं श्रीभूमिदेवत्यं ब्राह्मं रौद्रं प्राजापत्यं च हुत्वा ब्राह्मणान् भोजयेदित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायाम् अस्पृश्यस्पर्शन प्रायश्चित्तविधिर्नाम एकोनसप्ततितमःपटलः ॥ ६९ ॥

(अथ सप्ततितमःपटलः)

(भयरक्षार्थं निष्कृतिः)

अथ भयरक्षार्थं निष्कृतिं वक्ष्ये - चोरैः शत्रुभिः परचक्रभयाद्वा ग्रामसंकुले सति भयरक्षार्थं कौतुकस्नपनोत्सवबलिबेरलौहिकप्रतिमानां देवीनां च तिरोधानं कारयेत् ।

(तत्प्रकारः)

गुप्ते शुचौ देशे अवटं खनित्वा सिकताःप्रक्षिप्य उपरि कुशानास्तीर्य अवटे महीं देवीमभ्यर्च्य "आपोहिष्ठे"

तिप्रोक्ष्य आचार्यः अर्चको वा यजमानेन भक्तैस्सार्धं देवागारं प्रविश्य देवं प्रणम्य "यावत्कालं भयमस्ति ताद्धरण्या सह शयने शयीथा जनार्दने"ति देवेश मनुमान्य बिम्बस्थां शक्तिं ध्रुवबेरे समारोपयेत्। बेराभावे हृदये समारोपयेत्। "परं रंह" इति पीठमादाय" "प्रतद्विष्णुस्तपत"इति अवटेऽप्रमादं सन्यस्य "यैद्रुष्णव"मिति प्राक्च्छिरसः शाययेत्। अवटं सिकताभिः मृदा वा पूरयित्वा अवटाच्छिद्रं सुदृढं कारयेत्।

(तत आलये कौतुकादिस्थाने कूर्चस्थापनादि)

पश्चादभ्यन्तरं प्रविश्य देवं प्रणम्य जीवस्थाने पञ्चदशदर्भैः ग्रथितं द्वादशाङ्गुलमात्रं कूर्चं सन्यस्य ध्रुवबेरात्कूर्चे समावाह्य अर्चयेत्।

(बालालये सति कूर्चस्थापनादि)

बालालयंचेदर्चापीठेकूर्चंसन्यस्य हृदयात्प्राणिध्यां निवेश्य कूर्चं बिंबवन्मनसाऽक्षराणि तत्स्थानेस्मृत्वा सन्यस्य आवाह्य अर्चयेत्। स्नपनादावभ्युक्षणमेव कारयेत्।

(मासादुर्ध्वमन्यकूर्चास्थापनम्)

मासादूर्ध्वं तत्कूर्चं व्यपोह्य अन्यत्कूर्चं सन्यस्य आवाह्य अर्चयेत्।

(सुकाले कर्तव्यम्)

सुकाले बिंबमुद्धृत्य, आम्लाद्यैस्संशोध्य, पुण्याहं कृत्वा अस्पृश्यै स्स्पृष्टेसति जलाधिवासादीनि कृत्वा कालापेक्षमकृत्वा अंकुरार्पणं कृत्वा आलायाभिमुखे दक्षिणे वा मण्टपं कूटं प्रपां वा कृत्वा तन्मध्ये पौण्डरीकाऽग्नि- कुण्डं कृत्वा तदुत्तरे वास्तुहोमं हुत्वा बिंबस्याऽतीवपार्श्वतः पर्यग्निं कृत्वा संशोध्य पौण्डरीकाग्नेः पश्चिमतो बिंबार्धाधिकायामविस्तारां भागोन्नतां यथालाभोन्नतां वा धान्यैः वेदिं कृत्वा अण्डजादीनिपञ्चवस्त्राण्यास्तीर्य चतुर्दश कलशैः स्संस्नाप्य पुण्याहान्ते प्रतिसरं बध्वा कौतुकस्नपनोत्सवबलिबेराणि देवीश्चसहैकशयने शाययेत् ।

अवताराणां शयनं पृथगेव विधीयते ।

अब्जाग्निं परिस्तीर्य, परिषिच्य, हौत्रंप्रशंस्य, देवेशं देव्या, अवताराणां च दक्षिणप्रणिधौ तदालयगतपरिषद्देवानुत्तरप्रणिधौ च समावाह्य आवाहनक्रमेण निर्वापं कृत्वा, आज्याहुती र्यजेत् ।

(शान्तिस्वरूपम्)

वैष्णवं विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, विष्णुगायत्रीं, द्वादशाक्षरं, प्राजापत्यं, मिंदाहुतीं, विछिन्नं च, जुहुयात् । एतत्शान्तिहोमइत्येके ।

(मासषट्केऽतीते महाशान्तिः, तत्स्वरूपं च)

षण्मासे अतीते महाशान्तिं जुहुयात् । लाजतिल चूर्णापूपसक्तुभिराज्यमिश्रितैः वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, प्रत्येकं द्वादशाष्टपर्यायतो जुहुयात् । अष्टोत्तरशतं पद्मं श्वेतं, रक्तं वा, अलाभे बिल्वपत्रं वा, घृताप्लुतं, विष्णुगायत्र्या जुहुयात्। सर्वदैवत्यं, पारमात्मिकं च, जुहुयात् । एवं महाशांतिरिति केचित् वदंति ।

पश्चाद्देवताराणां तत्तन्मंत्रं प्रत्येकमष्टोत्तरशतं हुत्वा नृत्तगेयवाद्यैः रात्रिशेषं नयेत् । प्रभाते स्नात्वा, देवंप्रणम्य प्रणवेन बोधयित्वा अभिवन्द्य अपराधशतं, सहस्रमयुतं, असंख्येयं च, 'करुणाब्धे क्षमस्व' ति याचेत । पूर्ववस्त्रमाल्यादीनि व्यपोह्य अन्यैरलंकृत्य सर्ववाद्यघोषयुतं शाकुनसूक्तेन तोयधारापुरस्सरम् आचार्यःपुरतोगच्छेत् ।

स्थापका देवमुद्धृत्य आलयं प्रदक्षिणीकृत्य अभ्यन्तरं प्रविश्य पूर्ववत्स्थापयेयुः ।

आचार्योदेवपादं स्पृशन् वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, आत्मसूक्तं, जप्त्वा पूर्ववद्देवं ध्यात्वा ध्रुवबेराच्छक्तिं प्रणिध्यां निवेशयेत् । हृदये समारोपिताचेत् हृदयात्प्रणिधिजले समावाह्य पूर्ववदक्षरन्यासं कृत्वा आवाह्य तदालयपरिषद्देवान् पूर्ववदावाहयेत् ।

पादौ प्रक्षाल्य, अभ्यन्तरं प्रविश्य पुण्याहंवाचयेत् । आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । अग्निं परिस्तीर्य

अन्तहोमंहुत्वा पश्चादुत्सवं स्नपनंच कारयेत्। अशक्तश्चेत्केवलस्नपनं कारयेत् ।

(कूर्चादावर्चनाहीने प्रा०)

अर्चनं हीनं चेत् अर्चनाहीनप्रायश्चित्तं कारयेत्।

(वर्षेऽतीते प्रा०)

वर्षेऽतीतेच एतमेवसंस्कारं कृत्वा पुनस्थापनमाचरेत्। अवताराणां पृथगेव कारयेदित्येके ।

तेषांपुनः प्रतिष्ठाचेत् तत्तत्प्रधानहोमं कारयेदित्येके ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां शुद्धृतप्रायश्चित्तविधिर्नामसप्ततितमः पटलः ॥ ७० ॥

(अथ एकसप्ततितमःपटलः)

(महाबेरविमानयोः पतनादौ कर्तव्यम्)

अथ पुनर्बालालयविधिं वक्ष्ये--

महाबेरे विमाने च, पतिते, जीर्णे छिन्ने, अंगहीने, अशनिहते, वाताहते, क्षीणवर्णे, गर्भालयस्थलभ्रंशे, स्थानगर्भपीठविनाशे चंडालाद्यस्पृश्यप्रविष्टेवा, अचिरादेव बालालये देवं प्रतिष्ठापयेत्।

बालालये अर्च्यमानेपि स्थानसंकटे, चंडालाद्यशुच्यधिष्ठिते, नद्यादिभिःस्थाननाशेवा सति, अन्यत्र मनो-

रमे यथेष्टदेशे पूर्ववत्कर्षणादि पुनस्संस्कारं कृत्वा, प्रथमे प्रथमं, द्वितीयंवा, बालालयं कृत्वा तद्बिंबमानीय प्रतिष्ठाप्य, पश्चान्मूलालयंकुर्यात् ।

(विमानबाह्यस्थाङ्गादिहीने तृणादिना भिन्ने च कर्तव्यम्)

बाह्येचाऽङ्गोपांगहीने तृणगुल्मवल्मीकमाक्षिकपादपाद्यै र्भेदेसति अत्र बालालयस्थानंविना तद्विमानशक्तिं तदंगदेवाँश्च महाबेरे समारोप्य नवीकृत्य विमानप्रतिष्ठोक्तविधिना विमानप्रतिष्ठां कारयेत् ।

(विमानध्रुवयो र्विनाशे कर्तव्यम्)

विमानध्रुवयोर्विनाशे कौतुकादीन् बालागारे कालविज्ञापनं प्रार्थनामंत्रंच विना प्रथमतरुणालयप्रतिष्ठोक्तविधिना प्रतिष्ठाप्य अर्चयेत् । तस्य काले अतीते न दोषाय भवति ।

(संस्काराङ्गहानौ कर्त०)

यद्यत्संस्कारहानि रंगहानिश्चभवति, बालाऽगारं कृत्वा तत्तत्संस्कारं कृत्वा तस्योपरिसन्धानं कारयेत् ।

(कौतुकादिविनाशे)

कौतुकादीनांच विनाशे, ध्रुवार्चाबेरे तद्विमानेच जीर्णादिदो ऽसंयुक्ते, पुनर्बालागारं संकल्प्य यथालाभमानेन दारवं बिंबमाहृत्य प्रथमतरुणालय प्रतिष्ठोक्तविधिना प्रतिष्ठाप्य अभ्यर्च्य कौतुकादीन्संकल्प्य प्रतिष्ठापयेत् ।

(कौतुकादि विनाशे)

कौतुकादीनां च विनाशे ध्रुवार्चाबेरे तद्विमाने च जीर्णादि दोषसंयुक्ते पुनः बालागारं संकल्प्य यथा लाभमानेन दारवं बिम्बमाहृत्य, प्रथमतरुणालयप्रतिष्ठोक्त विधिना प्रतिष्ठाप्य, अभ्यर्च्य कौतुकादीन् संकल्प्य प्रतिष्ठापयेत् ।

(दारवे खण्डस्फुटितादि दोषसम्भवे कर्म०)

(कौतुकादीनामलाभे) तस्मिन् दारवे खण्डस्फुटितादि दोषसंयुक्ते, अन्यद्दारवं बिम्बं आहृत्य बेराच्छीक्त मावाह्य, प्रतिष्ठाप्य तद्बेरं विधिना त्यक्त्वा मूलालये मूल बेरं कृत्वा प्रतिष्ठापयेत् ।

(बालागार स्थानम्)

बालागारस्थानं मूलागारस्य मध्यसूत्राद्दक्षिणे भागे प्रथमावरणे द्वितीये वा मालिकाभित्तिमध्ये अङ्गणे मण्डपादिषु मनोरमे यत्र परिहारोऽस्ति तत्र बालागारं प्रकल्पयेत् । द्वितीयावरणादूर्ध्वमनारम्भणीयम् ।

एकहस्तादित्रिहस्तान्तं विस्तारं विस्ताराद्ध्यर्धं पादोनाद्विगुणं वा उत्सेधं, तदुत्सेधं पञ्चधा कृत्वा एकांश मधिष्ठानं द्व्यंशं भित्युच्चं द्व्यंशंशिखरं लुपोपरि तृणाच्छन्नं मृण्मयं तद्भित्तिविष्कंभं मूलालयस्याऽऽदितलपादविष्कम्भसमं तद्वाद्विगुणं, चतुर्गुण वा, तदवशिष्टं नाली

गृहं, तरुणालयं मण्टपादिषु चेत्तद्भित्त्या सह नार्ल
यथालाभभित्तिकं, मुखमण्टपसहितं, रहितं वा, त्रिवर्ग
पेक्षितमेव कारयेत्। समंत्रिपादमर्धं वा मुखमण्टपं,
परायतं, दक्षिणोत्तरायतंसमं वा तरुणालयमेवं कुर्यात्

(गर्भालये कौतुकादि स्थापनस्थानम्)

गर्भालयं पञ्चविंशतिभागं कृत्वा मध्ये चैकं ब्र
तत्परितोऽष्टभागं दैविकं, तत्परितः षोडशभागं मान्
भवति। कौतुकं ब्रह्मस्थाने प्रतिष्ठापयेत् उत्तमं, दैवि
मध्यमं, मानुषे अधमं, स्नपनोत्सवबलिबेराणि दैवि
मानुषयोरेवस्थापयेत् ।

(ध्रुवपीठ विस्तारादि)

प्राणपीठं यथालाभाऽऽयतविस्तारोत्सेधं, त्रिमेख
लं एकमेखलं वा, रत्नन्यासविहीनं कुर्यात् ।

आलयाभिमुखे बालागाराग्रे वा, पूर्ववद्यागशाल
कृत्वा, तोरणाद्यैरलंकृत्य, सम्भारान् सम्भृत्य स्थापका
ऋत्विजश्च वरयेत्। यागशालामध्ये शय्यावेदिं तद्भा
समानांचतुरश्रां पादहीनां अर्धहीनां वा, तत्तुरीयांशोत
धां कृत्वा, पूर्ववत्पञ्चाग्नीन् त्रेताग्नीन् एकाग्निं वा, संकल्प
पर्यग्निपञ्चगव्याभ्यां यज्ञागारं बालागारं च संशोध्य, पु
ण्याहं वाचयित्वा, अग्निकुण्डेषु आघारं हुत्वा, प्रधानाग्नि
परिषिच्य, विष्णुगायत्रिं वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं ए

काक्षरादिसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तं पञ्चवारुणं जयान् अ-भ्याधानान् राष्ट्रभृतो मिन्दाहुतीःविच्छिन्नं सम्रुद्धिं च प्रत्येकं वैष्णवयुक्तं हुत्वा, विष्णुगायत्र्या श्वेताब्जं बिल्वपत्रं वा, आज्याक्तमष्टोत्तरशतं जुहुयात् । एतत्सर्वदोषोपशमनं भवति ।

(अनन्तरं कर्तव्यम्)

पश्चात्रात्रिपूजावसाने देवं विशेषतोऽभ्यर्च्य हविर्निवेद्य कौतुकादिषु शक्तिं महाबेरे समारोप्य,तत्काले पूर्ववत्कुंभमाहृत्य तंतुनापरिवेष्य 'शुचीवोहव्या' इति प्रक्षाल्य 'धारा'स्वित्यपामुत्प्लवनं कृत्वा अद्भिरा पूर्य 'इदमापः शिवा' इत्यभिमृश्य वस्त्रायुग्मेनावेष्ट्य नवरत्नपञ्चायुधाऽष्टमंगलवर्णचिह्नानि विष्णुगायत्र्या पृथक्पृथक् प्रक्षिप्य अभ्यन्तरं प्रविश्य देवाग्रेधान्योपरि कुंभंसंन्यस्य उत्तराभिमुखआसित्वा समाहितो देवं ध्यायन् एवं प्रार्थयेत् ॥

"अनर्हमेतत्त्वद्गेहं जीर्णं तूर्णं व्यपोह्यच ॥
किंचित्कालंच देवेश त्वयात्र स्थीयतांविभो ॥
यावद्वयं नवं कृत्वा प्रतिष्ठांकारयामहे ॥
प्रसादंकुरु तावत्त्वं अस्मिन्गेहे जगत्पते ॥"

इत्युक्त्वा त्र्यद्बं, द्व्यद्बं, अब्दंवा, कालावधिं संकल्प्य कुंभअंभसि देवं देव्यादिसर्वपरिषत्सहितं

ध्या(यन्) त्वा आवाह्य आचार्यः शिरसा
यन् अग्रतो गच्छेत्। तमनुस्थापका विंबान्यादा
लये स्नानश्वभ्रे प्रतिष्ठाप्य पूर्ववच्चतुर्दशव
स्नाप्य वस्त्राद्यैरलंकृत्य अभ्यर्च्य शय्यावेद्यां
परि पूर्ववत्पंचशयनानि वासांसिवा आस्तीः
सरं बध्वा तथैव शाययित्वा उत्तराच्छादनंकृत्व
नाऽग्निं परिषिच्य पूर्ववद्धौत्रं प्रशंस्य आवाः
कृत्वा अग्निषुपूर्ववदुक्तहोमंहुत्वा प्रधानाग्नौ स्
ज्यमादाय विष्णुगायत्रीं, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं
सूक्तम्, एकाक्षरादिसूक्तं, श्री भूमिदेवत्यंच, (त्रि
पश्चात्सर्वदेवत्यं, तदालयगतपरिषद्देवत्यंवा, हुत्व
शेषं व्यपोह्य प्रभातेस्नात्वा देवाऽगारंप्रविश्य
प्रणम्य देवं प्रणवेनोत्थापयेत्। आचार्यादीन्
दक्षिणां दद्यात्।

अग्निंप्रज्वाल्य स्विष्टाकारं, पूर्णाहुतिं
अग्निंविसृज्य आचार्यः शिरसा कुंभं ध
शाकुनसूक्तं जपन्नग्रतोगच्छेत्। स्थापका हस्ता
मादाय सर्ववाद्यसमायुक्तं सर्वालंकारसंयुक्तं त
पुरस्सरं आलयंपरीत्य (प्रदक्षिणीकृत्य) अभ्यन्त
श्य स्थिरराशिं विहाय 'प्रतद्विष्णु'रिति मंत्रे
पीठे देवं प्रतिष्ठाप्य दक्षिणेदेवीं, श्रियं, वामेह
तत्तन्मंत्रेण संस्थाप्य देवपादं स्पृशन् विष्णुसूक्त

पूर्ववदक्षरन्यासादीनि कृत्वा 'इदंविष्णु'रिति कुंभस्थां शक्तिं कूर्चेनाऽऽदाय 'आयातुभगवा'निति कौतुकस्य मूर्ध्नि "विष्णुमावाहयामी'ति संस्नाव्यआवाहयेत्।

दक्षिणेदेवीं श्रियं, वामे हरिणी'मित्यावाह्य देवंपरितोऽभ्यन्तरपरिषद्देवान् ब्रह्माणं, शंकरं, पूजकमुनिंचाऽऽवाह्य गर्भालये कौतुकाद्दक्षिणे वामेवा मुखमंटपदक्षिणे वामेवा स्नपनोत्सवबलिबेराणि संस्थाप्य कौतुकादावाहयेत्॥

(एकविमाने स्थापनक्रमः)

एकविमाने पञ्चानां कौतुकानांसहैव स्थापनंचेत् पूर्वंविष्णुमूर्त्तिसमावाह्य तस्मात्पुरुषादींश्चतुरो दीपाद्दीपमिवाऽऽवाहयेत्॥

(अवताराणां सत्त्वे)

यदिस्युरवताराः विस्तीर्णे देशे समानीय आवाह्य अर्चयेत्॥

(धात्रादीनां बालालयः)

धात्रादिविष्णुभूतान्तानां तदालयस्थपरिषद्देवानां सर्वेषाम्, आलयेषु ध्रुवकौतुकसंयुक्तेषु सत्सु ध्रुवबेराणि जीर्णादिदोषयुक्तानिचेत् तरुणालयं परितोऽलीन्द्रं कृत्वा तत्र सर्वान् परिषत्कौतुकबिंबान् तत्तत्प्रदेशे प्रतिष्ठाप्य अर्चयेत्। निर्दोषपरिषद्देवानां तत्रतत्र अर्चनादीनि कारयेत्।

(बालालयेपि उत्सवादिकर्तव्यम्)

स्थापकाद्यैस्सह पुण्याहंकृत्वा आसनाद्यैरभ्यर्च्य हविर्निवेद्य नित्यहोमं हुत्वा बलिंनिर्वाप्य बलिविभ्रमणं कृत्वा स्नापनोत्सवादीनि सर्वाणि पूर्ववत्कारयेत् ।

(द्वितीयतरुणालयेनवमूर्तिस्थापनम्)

द्वितीये तरुणालये नवमूर्त्तीनांस्थापनंचेत् उक्तेदेशे प्रथमतरुणालयस्योक्तविधिना स्थानं संकल्प्य तत्र संस्था प्यपश्चाच्छान्नादेयेन जलेन 'शन्नोदेवी' रिति ध्रुवबेरस्य पादौ-प्रक्षाल्य पश्चाच्छिल्पिनमाहूय नवीकरणं कारयेत् ।

(बलालयेऽर्चनाविशेषः)

बालालयार्चनाविशेषं वक्ष्ये अस्मिन्बेरे ध्रुवकौतु-कयोरर्चनमाचरेत् आवाहनं विसर्जनंचविना सर्वं समा चरति ।

(बालालयेपि महानसादिस्थान कल्पनम्)

महानस, मग्निकुण्डं, हविर्द्रव्यसंचयस्थानं, स्नानो दकपानीयपुष्पसंचयस्थानम्, अंकुरार्पणस्थानं, स्नाना लय मास्थानमंटपं ध्वजारोहणस्थानम्, एवमाद्यं सर्वं मूलालयस्योक्तमेव विधीयते ।

(बालालये क्लृप्तकालातिक्रमे कर्तव्यम्)

अज्ञानादर्थलोभा दशक्त्यावा तरुणालयस्योक्तकाले अतीते देवंविशेषतोभ्यर्च्य वैष्णवं, शांतिं, हुत्वा वैष्ण

वान् संपूज्य, आचार्यो यजमानश्च देवंपुनस्संप्रार्थ्य,काला वधिं विज्ञाप्य शीघ्रंकर्मेदमाचरेत् एवंद्वादशवर्षान्तंकार यित्वा द्वादशवर्षातीते देवो न रमेत तस्मात्सर्वप्रयत्नेनो क्तेनकालेनैव कर्म समापयेत् ।

(अशक्तौ अन्यबालालयं कर०)

अशक्तश्चेत् तत्स्थानादन्यत्र पुनर्बालागारं संकल्प्य पुनःप्रतिष्ठां कारयेत् यथादेहात् देहान्तरप्राप्तौ नृणां-संस्कारः कर्त्तव्यः तथा स्थानात् स्थानान्तरप्राप्तौ प्रतिष्ठां कारयेत् ।

(बालालयस्य जीर्णत्वादौ कर्त०)

प्रथमे द्वितीयेवा बालालयार्चने प्रवर्तमाने बाला लयस्य जीर्णाग्नि दाह वल्मीकाऽशनिपातभेदादिदोषसंभवे मण्टपादिषु मनोरमंदेशमलंकृत्य संशोध्य विधिवत्कौतु कादीन् संस्थाप्य अभ्यर्च्य तदेवबालागारं नवीकृत्य वास्तुहोमंहुत्वा पुण्याहंकृत्वा तत्रसंस्थाप्य अर्चयेत् ।

(पूर्वबालालयस्यनवीकरणायोग्यत्वे कर्त०)

अयुक्तंचे दन्यत्राऽऽलयंकृत्वा पुनःप्रतिष्ठाविधा नेन प्रतिष्ठाप्याऽर्चयेदित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां बालालय विधिर्नाम एकसप्तति तमः पटलः ॥ ७१ ॥

(अथ द्वासप्ततितमःपटलः)

अथ ध्रुवबेरप्रायश्चित्तं वक्ष्ये ।

(ध्रुवबेरस्य चातुर्विध्यम्)

ध्रुवबेरं चतुर्विधं ताम्रजं, शैलजं मृण्मयं, दारवंचेति ।

(ध्रुवस्य ताम्रजत्वे कर्त०)

ताम्रजं, षण्मानसहितं पादपद्मं सनालंकृत्वा कौतुकस्योक्तविधिनाऽक्ष्युन्मेषाऽधिवासौ कृत्वा अचलं कृत्वा संस्थाप्य देव्यौच संस्थापयेत् । पर्वणि बेरशुध्यर्थं शुद्धोदकैस्संस्नाप्य वस्त्रमाल्याऽभरणैरलंकृत्य पुष्पन्यासं कृत्वा मुन्यादिसर्वपरिषद्देवान् शैलानेव कारयेत् ।

(ध्रुवस्यशैलत्वे)

शैलंध्रुवबेरं चित्रं चित्राधंवा कृत्वा पूर्वोक्तविधिना बेरं सन्यस्य तद्द्रव्येण देव्यादि तदालयगतदेवाँश्च कारयेत् । अथवा शैलं ध्रुवबेरं षण्मानसहितमेव कृत्वा पश्चादक्ष्णोर्भ्रुवोरधरोत्तरोष्ठयोः करपादतलनखकिरीटाऽऽद्याभरणेषु च तत्तद्वर्णं समालेपयेत् ।

(ध्रुवस्य मृण्मयत्वे दारवत्वेच)

मृण्मयंदारवंवा यदिभवेत् तद्द्रव्येण परिषद्देवाँश्च कारयेत् ।

(सर्वत्र पक्षान्तरम्)

अथवा सर्वत्र वर्णहीनं शैलमेव कारयेदित्येके ॥

((शैलबेरस्याऽङ्गोपांगहीने)

शैलस्याऽर्धचित्रस्य बेरस्यांऽगोपांगप्रत्यंगेषु हीनेषु तच्छक्तिहानिर्निर्दिष्टा । तस्माच्चित्रं (शक्तिं) बालागारं नीत्वा तद्बेरं भूमौपिधाय उपरिमहाशान्तिं अप्जाग्नौ हुत्वा शिलाग्रहणवद्धुत्वा तत्तदंगसमुत्पत्तिं युक्त्या तक्षणातु कारयेत् ॥

(बेरस्य महाङ्गे हीने क०)

महाङ्गहीने अंगोत्पत्ति विनाशश्चेत्, तद्बेरं विधिनाविसृज्य शिलाग्रहणं कृत्वा यथापूर्वं तथाचरेत् ॥

(सन्धानयोग्य बेरत्यागे)

संधानयोग्यबेरं यस्त्यजेत् सपापीयान् भवति, सर्वविनाशश्च भवति । तस्मात्सर्व प्रयत्नेन संधानं कारयेत् ॥

(ध्रुवार्चयोः प्रत्येकं करणाऽयोगे)

अथवा ध्रुवबेरमर्चाबेरं पूर्ववत्कर्तु मयुक्तंचेत् ध्रुवार्चाबेर मेकमेवकृत्वा प्रतिष्ठाप्य अर्चयेदिति केचित् ॥

(एकबेरपक्षे तस्याङ्गहीने)

एकबेरं प्रतिष्ठाप्य अर्चने प्रवर्तमाने तस्यांऽगादिषु हीनेषु सन्धानंकृत्वा पूर्ववत्स्थापयेत्। तद्बेरंत्याज्यंचेद्विधिना विसृज्य यथापूर्वं तथाऽऽचरेत्॥

(ध्रुवार्चाबेरस्य स्थानमाह)

अशक्तश्चेत् ध्रुवबेरमर्चाबेरंच देवीभ्यांसहितं रहितं वा कृत्वा संस्थापयेत् । मृदालये ब्रह्मस्थाने ध्रुवार्चाबेर माहरेत् ॥

(तस्य देवीभ्यांसाहित्यकरणेच्छायाम्)

तस्य देवीभ्यांयुक्तं शिलादिभिर्विमानं कर्तुमिच्छेच्चेत् देवो दैविकभागस्थो यथा तथाविमानं परिकल्प्य ब्रह्मस्थाने कौतुकं लोहजं जंगममेव कुर्यात् । कौतुकंशैलं-चेत् तस्मिन् स्थावरमेव प्रतिष्ठापयेत् ।

(मृण्मयविमाने ध्रुवार्चनेसति शैल विमानकरणेच्छायाम्)

मृण्मये विमाने ब्रह्मस्थाने लघुबेरंप्रतिष्ठाप्य, अर्चने वर्तमाने पश्चात् ध्रुवबेरं शिलादिभिर्विमानं कर्तुमिच्छेच्चेत् तद्धस्तवशेन विमानं परिकल्प्य, दैविकभागे देवीभ्यांसह देवं प्रतिष्ठाप्य पूर्वार्चितंबेरं कौतुकार्थं तस्योत्तरेचोत्सवं बलिबेरंच प्रतिष्ठापयेत् ।

(पुनर्विमानकरणे विशेषः)

पूर्वं मृदालये ध्रुवार्चाबेरे अर्च्यमाने पश्चाच्छिलाभिरिष्टकाभिर्वा विमानंकर्तुमिच्छेत्, तस्यबेरस्यरक्षार्थं शिल्पिस्पर्शविघातार्थंच बालधामवत्काष्ठेनपञ्जरंकृत्वा तस्याऽधस्तात् सशल्यंचेत् येनकेनचित्संशोध्य युग्महस्तेन तद्बेरवशाद्वा साधंकृत्वा तद्बेरसमविस्तारमधमम्,

अध्यर्धमध्यमं, द्विगुणमुत्तमं, समचतुरश्रं कृत्वा तस्यचतुर्भागं त्रिभाग मर्धंवा गर्भागारं तच्छेषं भित्तिविष्कंभं समंटपं विमानं पूर्ववत् कारयेत्। शिलेष्टकामिश्रविमाने तस्य भागान्ते वर्गान्तेवा मिश्रं कारयेत्। एवंकर्तुमशक्तश्चे त्तस्याऽधिष्ठानादूर्ध्वं यथेष्टस्थाने मिश्रद्रव्येण कारयेत्।

(ध्रुवबेरेवर्णक्षयादौ क०)

ध्रुवबेरे वर्णक्षये, स्फुटितादिदोषसंभवेच, अल्प दोषे,ध्रुवबेरस्थां शक्तिं कुंभेअंभसि समावाह्य ततंकुभं कौतुकादींश्च, समादाय मालिकायां मंटपेवा सन्यस्य कुंभस्था शक्तिं कौतुकादिषु समावाह्य वेलायां कुंभे समारोपयेत्।

दिनद्वये अतीते अन्यकुंभंसमादाय साधयित्वा कुंभात्छक्तिं कुंभे समावाह्य अर्चयेत्।

दिनत्रयेचैवंकुंभशोधनंकृत्वा समाचरेत्।

पश्चाद्वर्णानुलेपनादीनिकृत्वा संशोध्य वास्तुहोमं हुत्वा पुण्याहंवाचयित्वा ध्रुवबेरशुद्धिं कुंभंबिंबंच समादाय; अभ्यन्तरं प्रविश्य कौतुकादीन्संस्थाप्य पूर्ववदक्षरन्यासादीनि कृत्वा कुंभस्थांशक्तिं ध्रुवबेरे समारोप्य, ध्रुवबेरात्कौतुकादिषु समावाह्य अर्चयेत्।

दोषगौरवान्मासादूर्ध्वं कालमपेक्षितंचेत् देवं बालालये प्रतिष्ठाप्य मृण्मयंचेद्दारुशूलं शोधयित्वा शैलंचेच्छिलान्तं शोधयेत्।

(नवमूर्त्यादितलेदुष्टे क०)

नवषट्पञ्चमूर्त्तिविमाने यत्तलंदोषदुष्टं तत्तलं सः
द्दिश्य; बालस्थानं प्रकल्प्य कौतुकादीन्संस्थाप्य अः
येत्। पश्चान्निर्दोषे तले कौतुकादीन् समभ्यर्च्य पुनः स्था
पनं कृत्वा अर्चयेत्।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां ध्रुवबेरप्रायाश्चित्त विधिर्नाम द्विसप्ततितमः पटलः ॥ ७२।

(अथ त्रिसप्ततितमः पटलः)

(जीर्णबेरेसति दोषः, तत्त्यागप्रकारश्च)

अथ जीर्णबेरपरित्यागविधिं वक्ष्ये---सद्य स्तद्बेर त्यागं नकुर्याच्चेत् कर्त्राराधकयोर्ग्रामस्य च महद्भयं स्यात्। तस्मात्सर्वप्रयत्नेन जीर्णं सर्वं संशोध्य, नव-वस्त्रै राच्छाद्य दर्भरज्जुभिर्बद्ध्वा ब्राह्मणैरेव वाहयित्वा समुद्रगां नदीम् अन्यमशोष्यजलाशयंवा, गत्वा तत्तीरे प्रपांकृत्वा अग्निमौपासनमाधाय आघारंहुत्वा वैष्णवं शतशोहुत्वा दद्भ्यःस्वाहेत्यंगहोमं व्याहृत्यन्तं हुत्वा वस्त्र बन्धं विमोच्य आचार्यः प्राङ्मुख उदङ्मुखोवा वारुणं, वैष्णवंच, जप्त्वातज्जलेप्रक्षिप्यतत्तीर्थेस्नानंकुर्यात्। दार वंचेदेवमेवकृत्वा वह्नौदाहयित्वा तद्भस्म जले प्रक्षिपेत्। देव्यादि परिषद्देवानां, तत्तन्मंत्रं, वैष्णवंच, हुत्वा तथैव

भस्मजले प्रक्षिपेत्। पश्चादाचार्यदक्षिणां दत्वा आलयमाविशेत्।

(कौतुकादीनामंगहीने कर्त० आंगादिस्वरूपं च)

कौतुकादीना मंगहीने सति(कर्तव्यम्)उदर वक्षः कंठशिरांसि महांगानि, पादहस्तबाहवोंगानि, अंगुलीकर्ण नासादयः प्रत्यंगानि, अम्बराऽऽभरणाऽऽयुधाशिरश्चक्र पीठ प्रभामंडलानि उपांगानि, इत्याचक्षते।

(उपाङ्गहीने प्रा)

तस्मादुपांगे हीने पूर्ववत्कुंभंसंसाध्य तच्छक्तिं कुंभे समावाह्य तद्बिंबस्य पुनस्संधानंकृत्वा जलाधिवासादीनि कृत्वा वास्तुहोमं हुत्वा पञ्चगव्यैः कुशोदकैश्च संस्नाप्य सप्तभिः कलशैः संस्नाप्य कुंभस्थां शक्तिं तद्बिंबे समावाह्यार्चयेत्॥

(प्रत्यङ्गहीने प्रा०)

प्रत्यंगे हीने तच्छक्तिं महाबेरे समारोप्य बिंब मुद्धृत्य पंञ्चगव्यैः प्रोक्ष्य तुल्यलोहेन संधानं कृत्वा जलाऽधिवासादीनि कृत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(अङ्गहीने प्रा०)

अंगहीने तद्बेरं संधानयोग्यंचे त्तथैव कुर्यात्। अयुक्तंचेन्महांगे हीनेच बेरंभमौपिधाय तस्योपरिअंगहोमं हुत्वा; महाशांतिंच हुत्वा तद्दिने अतीते बिंबमुद्धृत्य

पञ्चगव्यैः प्रक्षाल्य अग्नौ क्षिप्त्वा त्रिशुद्धिं कृत्वा राजतंचेत् द्विर्दग्ध्वा रौक्मंचेत्सकृद्दग्ध्वा तद्द्रव्येण पूर्ववत् बिम्बं कृत्वा पुनः प्रतिष्ठां कारयेत्।

(पटादावालिख्याऽर्चितस्य जीर्णचेत् क०)

पटे कुड्येवा; आलिख्याऽर्चितंबेरं जीर्णचेत् तच्छक्तिमर्कमंडले समारोप्य नवीकृत्य पुनःप्रतिष्ठामाचरेत्।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे कौतुकादि जीर्णबेरपरित्यागविधिर्नाम त्रिसप्ततितमः पटलः ॥७३॥

(अथ चतुःसप्ततितमःपटलः)

आचार्यसंकरे दो० प्रा०)

अथाचार्यं कर्षणकाले वरयित्वा कर्षणादीनि प्रतिष्ठान्तानि, नित्याऽर्चनस्नपनोत्सव प्रायश्चित्तं विशेषाऽर्चनादीनि नित्यनैमित्तिककर्माणि, सर्वाणिच, तेनैव कारयेत्। अचार्याभावे तत्पुत्रं, पौत्रं, नप्तारं, तद्वंशजंवा, कारयेत् । अयुक्तश्चेत्तमऽनुज्ञाप्य (तेअयुक्ताश्चेत्ताननुज्ञाप्य) पूर्वव दन्यमाचार्यं वरयेत् तदभावे तच्छिष्यं प्रशिष्यंवा वरयेत् ।

आचार्यसन्निधौ नाऽन्यमाचार्यंवरयेत् । यदिवरयेत् तत्स्थानस्य, ग्रामयजमानयोश्च, आशु विनाशो भवति। राज्ञो, राष्ट्रस्यच, परचक्रभयं भवति। तदर्चनं निष्फलं

भवति। तस्मादाचार्यसंकरं न कुर्यात्। अज्ञाना दर्थलो भाद्वा आचार्य संकरेसति, पौण्डरीकाग्नौ महाशान्तिं हुत्वा आचार्यं नमस्कृत्यं 'क्षमस्वे' ति याचित्वा पूजयित्वा तेनैव तत्तत्कर्म पुनरपि कारयेत्।

(आचार्यादीना मलाभे क०)

आचार्यादीनामलाभे तद्रूपं पटे लिखित्वा तंन मस्कृय तत्सन्निधौ अन्यं युक्तमाचार्यं वरयेत् । एक स्मिन्काले बहुकर्मणि(सु) प्राप्ते (षु) सति, (त्सु) आचार्यं प्रणम्य, तद्विधिना तत्पुत्रादिभिः कार येत् । तदलाभेत्वाचार्यएव तन्त्रयित्वा करोतीति विज्ञायते।

(योगमार्गेण प्रतिष्ठितस्य मार्गान्तरेण प्रतिष्ठाकरणे दोषः)

पूर्वं योगमार्गेण (वा) प्रातिष्ठाप्य, अर्चने प्रवर्त माने पश्चात्तस्य देवीभ्यांसह प्रतिष्ठां कारयेच्चेदाभिचारिकं भवति।

(पूर्वं ध्रुवकौतुकसंयुक्ते अर्च्यमाने पश्चाद्विमान ध्रुवयोर्विनाशश्चेत् ध्रुवार्चनमेव ब्रह्मस्थाने प्रातिष्ठाप्य विधिवदर्चयेत् । तत्तत्कौतुकबिम्बमुत्सवार्थं प्रतिष्ठापये दिति केचित्)!

(स्थानकासन शयनेषु व्यत्यासे व्यवस्था)

स्थानकेचाऽऽसनं शयनंवा कर्तुरिच्छया कुर्यात्। आसने स्थानकंविना, शयनमेव कुर्यात्। शयने स्थानका-

सने नकारयेत्। कौतुकं स्थितमौत्सवमासीनंकौतुकमासीन मौत्सवंस्थितंवा कारयेत्। स्नपनबलिबेरंच सर्वत्र स्थित मेव कारयेत्।

(अवतारादीनांकौतुकबेराणि संकराणिचेत् प्रा०)

अवताराणां, पञ्चमूर्त्तीनांच, कौतुकबेराणि अन्यो-न्यसंकरेण स्थापयेच्चेन्महत्तरोदोषोभवति। तद्दोषशमनार्थं महाशान्तिं हुत्वा यथास्थाने स्थापयेत्।

कौतुकादीनांपुनःप्रतिष्ठासमये सांकर्येपि दोषाभावः)

पुनःप्रतिष्ठाकाले कौतुकस्नापनोत्सवबलिबेराणा मन्योन्यसंकरस्थापनं निर्दोषमित्याचष्टे मरीचिः।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे आचार्यसंकरयोगभोगादिसंकरविधिर्नाम चतुस्सप्तति तमः पटलः। ७४॥

(अथ पञ्चसप्ततितमःपटलः)

(अद्भुतोदयनिमित्तम्, तत्र शान्त्यकरणे दो०)

अथाद्भुतशान्तिं व्याख्यास्यामो---नराणां पापबाहु ल्या, दपराधबाहुल्याच्च, देवास्सृजन्त्यद्भुतानि तेषुदृष्टेषु सद्यः शान्तिंकुर्यात् अज्ञानादर्थलोभाद्वा न कुर्याच्चेत् कर्त्राराधकयो र्ग्रामस्यच महद्भयंराज्ञो राष्ट्रस्यच क्षोभश्च जायते।

(शान्तिकरणे कालः)

तस्मात् द्वादशाहाभ्यंन्तरे शान्तिंकुर्यात् । द्वादशाहातीते महाशान्तिं हुत्वा वैष्णवान् संपूज्य शक्तितो दक्षिणां दत्वा आरभेत् । मासेअतीते महाशान्तिं सप्ताहं हुत्वा विप्रशतं भोजयित्वा देवमनुमान्य कुर्यात्। षण्मासातीते भगवा न्न रमेत । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन शांतिं आरभेत।

(अद्भुतनां त्रैविध्यम्)

अद्भुतानि त्रिविधानि---दिव्यानि, आन्तरिक्षाणि भौमानिचेति।

(तत्रदिव्यानि)

दिव्यनि ग्रहविकार, ग्रहयुद्ध भेदाऽनावृष्टि, सर्वग्रासोपराग, नक्षत्रभेदानीत्येवमादीनि ।

(आन्तरिक्षाणि)

आन्तरिक्षाणि निरन्तरपरिवेषो वर्णांतरबहुलपरिवेषो रात्राविन्द्रचापम् ,आकाशे देवसद्मअशन्युल्काऽऽपात राहुपुच्छदर्शन, पतन, धूमेन्द्रकेतु, प्रातिसूर्य, नक्षत्रपुच्छ प्रतिचन्द्रादीनि ।

(भौमाना मनेकत्वम्)

भौमानि चरस्थिरभावा दनेकधा ।

(तत्रचरेषुभौमानि)

चरेषु - देशकालस्वभावविरुद्धयुग्माधिकप्रसूतिः वानर सर्पाऽश्वमार्जारादियोनिजानां, नाग गो हय महिषादि विपरीतयोनिजननं, पक्षिसर्पक्रिमि कीटादिविप रीतवर्ण विपरीताकार विपरीतालयवास विपरीताश्रयाश्च, आलये रक्तशिथिलीसर्पदर्शन मित्येवमादीनि ।

तेषांदिव्यांतरिक्षभवानि उत्तमोत्तमानि । नरभ वानि उत्तमानि । नागगोहयमहिषादिभवानि मध्यमानि । पक्षिसरीसृपादिभवानि अधमानि ।

(स्थिरेषु भौमानि)

स्थिरेषु प्रतिमारोदन, हसन, जल्पन, परिवर्तन, स्वेद, रुधिरस्राव, ज्वलन धूमीकृताङ्ग, क्रिमिकीटपतंगा द्युद्भवाकालस्फोटन, धूमांऽगकंपन, स्वापन, तृण, वल्मी कोद्भव, रक्तस्त्रीदर्शन, प्रतिलोम, पतित, पाषंडांत्यजाति, सृगालादिवर्णाऽस्पृश्यस्पर्शन, प्रवेशन (स्थूणा) स्तंभ-विरोहण, चलन, परिवर्तनाऽपसर्पण, भित्तिकवाटासन, शयनाऽऽयुधानि अ(धाऽ)ग्निहोत्रापस्करविकार मक्षिका वृक्षपतनप्र (परि) वर्त्तनोपसर्पण फलपुष्प पत्रशाखादि विपरीतदर्शन जलरक्तस्रावादीनि ।

(तेषां स्थानभेदात् दोषा०)

तेषु बेरपीठ गर्भगृहभवानि ब्राह्मण राज राष्ट्र-विनाशकारणानि । विशेषेण कर्त्राराधकयोश्च प्रासादो

त्पन्नानि क्षत्रियस्य। प्रासादे अधिष्ठान पादप्रस्तर ग्रीवा शिखरोद्भवानि क्रमेण क्षत्रियवंशोद्भव मुख्याभिषेकयोग्य युवराजाऽभिषिक्तमहाराजाना मातंक भयाऽनाद्राष्टकराणि प्रथमावरणे वैश्यजातीनां, मंत्रिपुरोहितस्य, माण्डलिकानांच भयावहम्, प्राणपीडादि भयप्रदंच। द्वितीयावरणादिषु, शूद्रजातीनां सर्वदुःखकरम्। सस्यनाशनम्, गजाऽश्वाजमहिषपशूनां नाशकरम्, अग्निकुण्डे पुरोहितस्य, चतुर्मुखस्थाने द्विजातीनां, रुद्रालये सर्वजातीनां, गुहालये नृपस्य, मंडलिकानांच वक्रतुंडालये सेनेशानां, श्रियआलये राजपत्नीनां, दुर्गास्थाने अन्यस्त्रीणां, मातृस्थाने निकृष्टजातीनां, सोमस्थाने चौषधीनां, भास्करालये नृपवाहनशस्त्रजीविनां, अन्यदेवालये तत्तद्भक्तानामपि लक्षयेत्। आस्थानमंटपसभामंटपराजवेश्म प्रांगण क्रीडास्थान महानसाऽऽचार्य यजमानादि सर्वेतर वर्णवेश्मचैत्यवृक्षादिषु संभूतानां वल्मीकरक्तस्त्रीदर्शन माक्षिकादीनां फलानि दिविभागेन विज्ञेयानि।

(भौमेषु उत्तमत्वादि)

अथ भौमेषु देवबेराऽर्चापीठ गर्भगृहाभ्यन्तरेषु उत्पन्ना दोषा उत्तमोत्तमाः। प्रथमावरणेमध्यमाः। शेषेष्वधमाः। राजवेश्मनिउत्तमोत्तमाः। परितोऽङ्कणे पूतमाः। अंतर्वास्तुके मध्यमाः। बहिर्वास्तुकेषु अधमाः।

(दिव्यादिषु कर्त०)

दिव्यान्तर्ा क्षयोश्चिकित्सानास्ति। शान्तिर्भवति। भौमेषु चरेषु निमित्तनैमित्तिकौ देशांतरे वासयित्वा, शांतिमारभेत। स्थिरेषु प्रतिमारोदन हसनज्वलनेषु तरुणालये बेरं संस्थाप्य तद्बेरस्थां शक्तिं समारोप्य शांतिं कृत्वा पुनःस्थापनमाचरेत्।

परिवर्तने समारोपणाऽनन्तरे शिल्पिना, अन्येनवा, पुनः स्थापनंकृत्वा पूर्ववच्छांत्यादिकमाचरेत्।

स्वेदरुधिरस्रावयोश्च रोदनवदाचरति। क्रिमिकीट पतंगतृणकवकाद्युद्भवे पूर्ववच्छक्तिं समारोप्य पुनस्सं-धानं युक्तितः कृत्वा शांन्त्यादीन्याचरेत्।

अकालस्फोटनादिकेपि तद्वद्वल्मीकोद्भवे देवबे-रार्चापीठालया भ्यन्तरेषु तरुणालये देवं प्रतिष्ठाप्य यावद्दोषदर्शनं तावत्खनित्वा सर्वत्रसंशोध्य पञ्चगव्या दिनाऽभ्युक्ष्य पुनस्संधानंकृत्वा पुनः स्थापनमाचरेत्।

प्रासादबाह्ये शैलेष्टकाविवरेचोत्पन्ने सूक्ष्मशस्त्रेण शिल्पिना, अन्येनवा, व्यवशासिते रन्ध्रेवा, हिंगुमरीचा-दीनि जले पेषयित्वा आपूर्य, अश्मना शर्करानालिप्य, दिव्यशान्तिंकुर्यात्। पुनरुत्थितंचेत् एवं समाचरेत्।

मक्षिकादर्शने तद्व्यपोह्य शुद्धिंकृत्वा शांति मारभेत।

अस्पृश्यस्पर्शनेशुद्धिंकृत्वा शांतिं समाचरति ।

स्थूणादिरोहणादिषु पुनस्संधानं कृत्वा शान्तिमारभेत ।

अकारणेवृक्षपतनादिषुतत्संत्यज्य; शान्तिं कुर्यात् ।

राजगृहेचोत्पन्ने राजानंवेश्माऽन्तरं प्रवेश्य, शान्तिं कृत्वा पुनरभिषेकं कृत्वा देवब्राह्मणानुज्ञया पुनर्ग्रह प्रवेशंकारयेत् ॥

इति श्रीवैखा॰उत्पातशांतिविधिर्नाम पंचसप्ततितमः पटलः ॥७५॥

(अथ षट्सप्ततितमःपटलः)

(शान्तिभेदः)

अथ उत्तमोत्तमोत्तम मध्यमोत्तम मध्यमाऽधमाऽस्पृश्यानां यथाक्रमेण अद्भुतशान्तिः प्रभूतशान्तिः महाशान्तिः शान्तिः शुद्धिरिति शान्तिः पंचधा भवति।

तासु अद्भुतशान्तिं वक्ष्ये-देवालयाऽभिमुखे उत्तरेच ऐशान्यांवा, पर्वताग्रे तटाकतीरे वा, मण्टपं प्रपां कूटंवा, षोडशस्तंभयुतं, चतुर्हस्तप्रमाणस्तंभांतरं तालोन्नततलयुतं कृत्वा मध्ये श्रामणकाऽग्निकुंडं कृत्वा अधस्तात् द्वादशांगुलं खनित्वा तत्प्राच्यां द्विहस्तायतविस्तारं हस्तमात्रसमुत्सेधं स्थंडिलं कृत्वा प्रागादिचतुर्दिक्षु आहवनीयाऽन्वाहार्य गार्हपत्याऽऽवसथ्यकुण्डानि कृत्वा आग्ने

यादिषुकोणेषु औपासनाग्निकुण्डानि कृत्वा द्वारेषु तोरण पुर्णकुंभकदलीपताकांकुर दर्भमूलास्तंभवेष्टनाद्यैरलंकृत्य स्थंडिले धान्यराशिं विकीर्य तन्मध्ये तण्डुलेनाऽष्टदलपद्मं कृत्वा तन्मध्ये स्वर्णरजतताम्रमृत्तिकाना मन्यतमेन कृतं, द्वात्रिंशप्रस्थसंपूर्णं कुम्भं यवान्तरं तन्तुनावेष्टितं वस्त्रयुग्मेनाऽऽवेष्ट्य सौवर्णानि अंगुलादहीनानि अष्ट मंगल पञ्चायुध वर्णाचिह्नानि रत्नस्वर्णरजतताम्रकांस्यत्रपु सीसाऽऽयसतीक्ष्णकान्तानि आदित्यादि नवग्रहरूपाणिच विक्षिप्य शुद्धजलेनापूर्य निधाय कर्पूरैलालवंगचं दनोशीरादि सर्वगंन्धद्रव्याणिच, अशोकाश्वत्थपल्लवा निच, निक्षिप्य तन्मुखं तन्तुना वेष्टितपिधानेन पिद ध्यात् ।

आचार्यम् ऋत्विजश्च वरयित्वा नववस्त्रोत्तरीयां गुलीयकाद्यै रलं(कुर्यात्)कृत्य अग्निकुण्डेष्वाघारं हुत्वा आदित्यांगारकमन्दबुधासित वृहस्पतिचन्द्रेभ्यः प्रागाद्युदगन्तं प्रदक्षिणं ध्यात्वा आवाह्य अभ्यर्च्य अष्टाक्षरेणाऽयुतम्, अष्टोत्तरसहस्रंवा अभिमृश्य गृह शांत्युक्तविधानेन तत्तद्दैवत्यं, चरुसमिधाज्यादीभि नित्य मष्टोत्तरसहस्रं हुत्वा श्रामणकाग्नौ बिल्वपत्रै घृताऽऽप्लुतै र्नित्यमष्टोत्तरसहस्र मष्टाक्षरेण हुत्वा विष्णुगायत्र्या बिल्व समिधाज्य चरुस लाजाऽपूप व्रीहितिलदूर्वापद्मैश्च

प्रत्येकमाचार्यो हुत्वा आज्येनाऽष्टोत्तरसहस्र, मष्टाक्ष रेण हुत्वा आज्येन वैष्णवं विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तंच हुत्वा नृत्तगेयवाद्यैराघोष्य चतुर्वेदान् यथादिशमध्याप्य नित्यं ऋत्विग्भ्यः दक्षिणां दद्यात्। एवं सप्ताहम्।

यद्देवालये दोषश्चेत् कुंभपार्श्वे स्थंडिले तं देवं संस्थाप्य अभ्यर्च्य हविर्निवेद्य देवसन्निधौ होमंहुत्वा अन्ते नवाहं, सप्ताहंवा, उत्सवं कारयेत् । दिव्यान्तरि क्षयोः कुंभजलेन राजान माभिषेचयेत् । भौमेन तंदेशं संप्रोक्ष्य अवशिष्टजलेन राजानं, राजपत्नींचाऽभिषेच येत्। सुवर्णपशुभूम्यादिभि राचार्यं संपूज्य पश्चादृत्विग्भ्यो दक्षिणां दद्यात् । राजगृहेचेत् तत्समीपे मंटपंकृत्वा पूर्व वत् गृहशान्तिं, श्रामणकाग्निहोमं, कुंभसाधनंच, कृत्वा सप्ताहान्ते राजानं, कुंभजलेनाऽभिषेचयेत् ।

आचार्यादिभ्यः प्रतिष्ठोक्तदक्षिणां दत्वा अंकुरा नर्पयित्वा शुभे अनुकूले नक्षत्रे अभिषेकं कृत्वा गृह प्रवेशंच कुर्यात् ।

सर्वग्रासोपरागादि दिव्याद्भुतशांत्यर्थं ब्राह्मणेभ्यः शक्त्यानुकूलं स्वर्णपशुभूम्यादीनि दद्यादिति विज्ञायते॥

(अनावृष्टौ कर्त०)

अनावृष्टिदोषश्चेच्छीतकुम्भं निदध्यात्। द्वात्रिंशत् प्रस्थसंपूर्णं कुंभं संगृह्य पूर्ववत्साधयित्वा सर्वतीर्थमा

वाह्य, अभ्यर्च्य,देवाभिमुखे धान्यपीठे सौवर्ण मष्टदलयुतं पद्मं, हेमपात्रे न्यस्य तस्मिन्देवेशमावाह्य अभ्यर्च्य, तद्योर्ध्वो चतुष्पालिकायां कुंम्भसन्यस्य कुंम्भमूले सूची मात्रं सुषिरंकृत्वा अविच्छिन्नधारया देवेशं सेचयेत्।

वेतस समिद्भिः, पालाशैर्वा, पञ्चवारुण मष्टोत्तर सहस्रं श्रामणकाग्नौ हुत्वा दिशाहोमेषु (अष्टसु प्रत्येकं) अष्टोत्तरसहस्रं पञ्चवारुणं वेतससमिद्भिः जुहुयात्। आ-ज्येन वेतससमिद्भिश्च, प्रत्येकम्, 'इन्द्रं, प्रणवन्त' मित्यष्टोत्तरसहस्रं जुहुयात् । श्रामणकाग्निमेकमेववा कुर्यात् । तद्दक्षिणे वज्रपाणिमावाह्य अभ्यर्च्य 'शची सहाये'ति होतव्यं । देवेशं विशेषतोऽभ्यर्च्य, स्नापनो-त्सवादीनिकारयेत्।

एवमेव तत्तत्कर्मगौरवं ज्ञात्वा त्र्यहादित्रिंशद्दि-नान्तं श्रामणकाग्निं संकल्प्य दिनेदिने कुम्भं पूरयित्वा सेचयेत्। तद्दिनान्तेदेवस्य स्नपनंकृत्वा अभ्यर्च्य हवि-र्निवेदयेत् । आचार्यादिभ्यः दक्षिणां दद्यात्। तत्तत्कर्मांते समग्रावृष्टिः स्यात्। तस्माद्यत्नतः कुर्यात्॥

(कल्पान्तरम्)

अथवा वर्षार्थो, दुर्भिक्षादिसर्वोपद्रवशान्त्यर्थोगो वृद्धिकामौच, स्नपनालयं पूर्ववदलंकृत्य तत्तत्कर्मगौरवं ज्ञात्वा यत्नतोबहुक्षीरं संगृह्य आचार्यं वस्त्रोत्तरीयाद्यैः

पूजयित्वा सोपि श्वभ्रात्प्राच्यां तण्डुलैर्दक्षिणोत्तराऽऽयतां पंक्तिं कृत्वा श्वभ्राद्दक्षिणस्यां श्रामणकाग्निकुण्डं कृत्वा,अग्नि माधाय,नवकुम्भाँस्तन्तुना परिवेष्ट्य,प्रक्षाल्य, कुशेनोत्पूय, उत्पूतेनक्षीरेणाऽऽपूर्य, तत्पत्यांनिधाय, पिधानैः पिधाय, अधिदैवमाराध्य, उपरिनववस्त्रेणाऽऽच्छादयेत् ।

श्वभ्रपूजान्ते देवं प्रणम्य, स्वस्तिसूक्तेनाऽऽनम्य, (आनीय)श्वभ्रमध्येप्रतिष्ठाप्य, अर्चयेत् ।

तन्तुनावेष्टितकरके क्षीरंगृहीत्वा विष्णुसूक्तं, इषेत्वोर्जेत्वाद्यैरनुवाकैः क्रमात् क्षीरधारया देवं संस्नापयेत् । अग्निं परिषिच्य, विष्णोर्नुकाद्यैः अतोदेवाद्यैः मंत्रेणाष्टाक्षरेण विष्णुगायत्र्याचाऽष्टाधिकसहस्रं जुहुयात् ।

(कल्पान्तरम्)

अथवा यावत्स्नपनं तावद्धरिद्राचूर्णेनोद्धर्त्य, आम्लाद्यै स्संशोध्य, गन्धोदकै स्संस्नाप्य, प्लोतेन निमृज्य, वस्त्रोत्तरीयाद्यै रलंकृत्य, अभ्यर्च्य, पायसादि हविर्निवेदयेत् । आचार्यादिभ्यो दक्षिणां दद्यात् । तत्तत्कामं संपूर्णमसंशयं लभेत ।

(ध्रुवबेरार्चनं चेत् अनावृष्ट्यादौ कर्त०)

ध्रुवबेरार्चनंचेत् प्रमुखेच एवमेव संसाध्याऽऽनीय, तत्रैव स्नपनं कुर्यात् । तत्तत्कर्मानुरूपम् , एतेन विधिना

त्र्यहं, पञ्चाहंवा, क्षीरस्नानं कारयेत्। एवं घृताभिषेकंवा, कारयेदिति विज्ञायते।

(प्रभूतशान्तिः)

अथ प्रभूतशान्तिं वक्ष्ये--

पूर्ववन्मंण्टपादीनि कृत्वा, कारयित्वा, दिशाहोमं विना श्रामणकाग्नावेव यथोक्तं हुत्वा, पूर्ववत् कुम्भसाधनं कृत्वा सप्ताहान्ते अष्टोत्तरशतम्, अष्टचत्वारिंशद्वा, कलशानभ्यर्च्य अभिषिच्य, देवंविशेषतो ऽभ्यर्च्य निवेदयेदिति विज्ञायते।

महाशान्तिं वक्ष्ये कुंम्भंविना श्रामणकाग्नौ विल्वपत्रैराज्याक्तैः अष्टोत्तर शतसहस्रम्, अष्टाक्षरेण हुत्वा आज्येन, वैष्णवं, विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तंच हुत्वा, त्र्यहान्ते शुद्धस्नपनविधिना स्नापयिन्वा अर्चयेत्।

एकाहे औपासनाग्नौ शान्तिं जुहुयात्, ब्राह्मणान्भोजपित्वा, आचार्याय दक्षिणां दद्यात्।

शुद्धिं वक्ष्ये। वास्तुहोमं हुत्वा, बिल्वपत्राद्यैः प्रत्येकमष्टोत्तरशतं पूर्ववध्दुत्वा,पुण्याहं वाचयेत्। आचार्यायदक्षिणांदत्वा, ब्राह्मणार्हान् भोजयेत्। घटसंस्कारं सर्वत्रवाकुर्यात्।

(सर्वशान्तिः)

अथ सर्वशांतिं व्याख्यास्यामः-अपमृत्युभये महाव्याधिपीडने ग्रहकोपे परसेनाभिभवे महार्थनाशे बन्धु

क्षये आभिचारनिपीडने अनावृष्ट्यां पराजिते दुर्भिक्षे दुः खत्रयाभिभवेच सर्वशान्तिमारभेत।

सप्ताहं, नवाहंवा, द्वादशाऽक्षरेण प्रत्येकमष्टोत्तर सहस्रं होमं कुर्यादितिविज्ञायते।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां शान्तिपंचकविधिर्नाम षट्सप्तति तमः पटलः ॥७६॥

(अथसप्तसप्ततितमः पटलः)

(तन्त्रसंकरे प्रा०)

अथ तन्त्रसंकरप्रायश्चित्तं वक्ष्ये—

वैष्णवस्याऽन्यतन्त्रेण संकरेसति तद्ग्रामयज-मानराष्ट्राणामाशु विनाशायभवति। तस्मात् शीघ्रमपहाय अब्जाग्नौ वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं, पारमात्मिक, मींकार (रादि) मष्टाशीतिंचा ऽष्टोत्तरशतं हुत्वा पूर्ववत् कारयेत्।

(तन्त्रद्वैविध्यादिकम्)

वैष्णवं द्विविधं वैखानसं पञ्चरात्रमिति, वैखानसं वैदिकं, वैदिकैरार्चितम् ऐहिकाऽऽमुष्मिकफलप्रदम्। पञ्च रात्रमाग्नेयम्, अवैदिकं दीक्षितैरार्चितम्, आमुष्मिक फलप्रदम्, सौम्यं सर्वत्र संपूज्यम्।

ग्रामादिषु वास्त्वंगाऽऽलये मध्ये पश्चिमे ब्राह्म-णानां गृहेषुवाऽर्चयेत्।

आग्नेयम् अवास्त्वंगाऽलये पर्वतारण्यादिषु च अर्चयेत् ।

सौम्ये अस्मिन्विधौ पञ्चरात्रेणाऽऽग्नेयेन संकरे सति राजराष्ट्रविनाशायभवति । तद्दोषशमनार्थं अब्जाग्नौ महाशान्तिं हुत्वा अष्टोत्तरशतकलशैः देवं संस्नाप्य वैष्णवान्संपूज्य ब्राह्मणान् भोजयित्वा, पुनस्तेनविधिना कारयेत् ।

पंचरात्रविधानेन प्रतिष्ठाप्य, वर्तमाने अर्चने हीने सति, सौम्यस्य प्रवेशनं कर्त्तव्यं तत्राजराष्ट्रसम्वृद्धिकरं भवति ।

पौण्डरीकाऽग्नौ महाशान्तिंहुत्वा वैखानसविधिना तद्धरं विमानंच कर्षणादिभि स्संस्कारैः स्संस्कृत्य प्रतिष्ठां कारयेत् । ततःप्रभृति तेनैव सर्वं समाचरेदिति विज्ञायते।

(अनुक्तदोषप्राय०)

अनुक्तदोषप्रायश्चित्तं वक्ष्ये---

अत्राऽनुक्तेषु दोषेषु सर्वेषु पौण्डरीकाऽग्नौ वैष्णवं ष कृत्वो व्याहृतीश्चतुष्कृत्वः? अष्टाक्षरमष्टकृत्वो, द्वादशाक्षरं द्वादशकृत्वो, हुत्वा विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तम्, एकाक्षरादिसूक्तं श्रीसूक्तं महीसूक्तंच, हुत्वा देवं संस्नाप्याऽभ्यर्च्य हविर्निवेदयेत् ।

तत् तद्दोषोपशमनं सर्वशांतिकर भवति।

महादोषेषु एतैस्सह पारमात्मिकमींकार(रादि) मष्टाशीतिं सर्वदेवत्यंच हुत्वा, अष्टोत्तरकलशैः देवं संस्नाप्य अभ्यर्च्य महाहविर्निवेदयेत् । एतत्सामान्यप्रायश्चित्तं भवति । शान्ति होमविधानेन वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तंच जुहुयात् । महाशांति विधानेच तैस्सह पारमात्मिकमींकाराद्यष्टाशीति मेकाक्षरादिसूक्तं, श्रीसूक्तं, महीसूक्तंच, जुहुयादिति केचिदिति आह मरीचिः ।

इतिश्रीवैखानसे मरीप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अद्युतग्रंथ संहितायां तंत्रसंकरादि सर्वदोष प्रायश्चित्त विधि र्नाम सप्तसप्ततितमः पटलः ॥७७॥

(अथ अष्टसप्ततितमः पटलः)

(पवित्रारोपणम्)

अथ पवित्रारोपणं वक्ष्ये---

(पवित्रारोपणस्य फलम्)

सर्वयज्ञफलप्रदं, सर्वदोषोपशमनं, सर्वतुष्टिकरं, सर्वकामप्रदं सर्वदोषोपशमनं सर्वतुष्टिकरं, सर्वकामप्रदं, सर्वलोकशान्तिदं ह्येतन्मन्त्रक्रियाद्रव्यहीनं यत् कृतं तद्दोषशान्त्यर्थं पवित्रारोपणं कुर्यात् । पवित्रारोपणहीना या पूजा सा निष्फला भवति राजराष्ट्रं विनश्यति । तस्माद्यत्नेन पवित्र मारोपयेत् ।

(तस्येष्टकालः)

आषाढश्रावणप्रोष्ठपदेषु मासेषु चांद्रेषु, सौरेषुवा केचिद्वदंति । शुक्लद्वादश्यां विष्णुपञ्चदिनेषु वा केचिदा

चक्षते। संसर्पाऽहस्पतिमासंतिथिवारनक्षत्रशून्यं,दशम्यादिदिनं (म्येकादशीमिश्रादिनम्) वर्जयित्वा, अन्यदोषैर्विना आरोपयेत्। राजाज्ञयाचेत् एतेष्वपि पवित्रमारोपयेत् ।

(पवित्रारोपणप्रयोगः-)

आलयात्पुरतो मण्टपे,प्रपायांवा, यागशालां कृत्वा पादैः षोडशै, श्चतुर्विंशद्भिर्वा (त्यावा) अन्तस्तंभविवर्जितं वा, तन्मध्ये द्विहस्ताऽऽयतविस्तारां, तालोच्छ्रया, मष्टाऽङ्गुलोच्छ्रयां वा, दर्पणोदरवद्वेदिंकृत्वा चतुर्द्वारतोरणपूर्णकुम्भांऽकुरदर्भमालातरंग स्तंभवेष्टनमुक्तादामादिभिरलंकृत्य, वेद्याः पुरतोः पौंडरीकमग्निकुंडं सभ्याऽग्निकुंडंवा कृत्वा,गोमयेनोपलिप्य पञ्चवर्णै रलंकृत्य,संभारा नाहरेत्।

गन्धतोयैः आपो हिरण्य, पवमानैः, प्रोक्ष्यतद्दिनात्पूर्वं पूर्ववदंकुरानर्पयित्वा पद्मक्षौम सुवर्ण सूत्रमुत्तमम्। मध्यमं रौप्यम् अधमं कार्पासम् ।

सर्वदोषविवर्जितं, पतिव्रतासुमंगल्या ब्राह्मण्या कन्यकयावा निर्मितं सूत्रं गृह्णीयात्। तदलाभे पण्यविक्रयिणः संगृह्य, मूषिकादिभिराघ्रातं, केशयुतं स्थूलं कृशं वर्जयित्वा, सर्वतःसमंसूत्रं गायत्र्या त्रिगुणीकृत्य, 'आपो हिष्ठा, यन्मेगर्भ'इतिकुशाऽग्रैः पञ्चगव्येन प्रोक्ष्य : अष्टो-

त्तरशतं सूत्रं ग्रीवापृष्ठमारभ्य जान्वन्तमुत्तमम् चतुष्पञ्चा शदूर्वन्तंमध्यमम्, सप्तविंशतिः नाभ्यन्तमधमम्।

बिम्बाऽलम्बप्रमाणं अष्टोत्तरसहस्रै वनमालां कुर्यात्।

ग्रंथिश्चाङ्गुष्ठमात्रमुत्तमम् मध्यमांऽगुलिप्रमाणं मध्यमम् अनामिकांऽगुलिप्रमाणमधमम् ग्रन्थिंविष्णु-सूक्तेन बध्नीयात्।

उपवीतं सप्तविंशतिकग्रन्थि, यजमानाचार्यशिष्य वह्निकुण्डकुंभानाम् अष्टग्रन्थि परिवाराणां द्वादशग्रन्थि, कुंकुमोशीरचंन्दन सौवर्णराजतचूर्णैः यथालाभैः हरिद्रा चूर्णैः ग्रन्थीनलंकृत्य, 'इमेगंधे' त्यगरुंधूपयेत्।

पूर्वोक्तेनांऽकुरानर्पयित्वा, आचार्यादिः एका-दश्यां प्रभाते स्नात्वा संध्या मुपास्य देवानद्भिस्तर्पयित्वा ब्रह्मयज्ञं कृत्वा तदालयमासाद्य प्रदक्षिणं प्रणामंच कृत्वा देवाभिमुखे समासीने ध्यायन् समाहितोऽ अष्टाक्षरमंत्रं जप्त्वा आसमासेरुपोष्य स्त्रीशूद्रान् नाऽभिभाषयेत्। यागशालां प्रविश्य, 'भगवतोबलेने'ति देवं प्रार्थयेत्।

द्वादशसूक्तै श्चतुर्वेदादिमन्त्रैः सं(स्ना)स्थाप्य अलंकृत्याऽऽघारं हुत्वा आ ारान्ते वैष्णवं, व्याहृ-त्यन्तं, जुहोति। वेद्याः पश्चिमे धान्यपीठे सूत्राणि संस्थाप्य पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य पुण्याहं वाचयित्वा

पूर्ववत् प्रतिसरमाबध्य पश्चाच्छय्यावेद्यां षड्द्रोण
दहीनैः शालिधान्यैः तदर्धतण्डुलै तदर्धतिलै (
र्वोपर्युपर्यास्तीर्य साग्रान् कुशान् दर्भान् प्रागग्रान
विन्यस्य पंश्चशयनानि, वासांसि वा ऽऽस्तीर्य धूपदी
रष्टमंगलैः पंञ्चायुधैश्च विन्यस्य सर्ववाद्यसमायुक्तं घण
नादपूर्वं शाकुनसूक्तं पठन् आचार्यः स्थापकैस्सह पवि
शयनमारोप्य 'यद्वैष्णव'मिति पवित्राण्यधिवास्य न
वस्त्रैः पुष्याऽक्षतैः शयनंप्रच्छाद्य, सूत्रं स्पृष्ट्वा पुरुषसू
रुद्रसूक्तम्, दुर्गासूक्तं, रात्रिसूक्तं, सारस्वतसूक्तं, वि
जित्सूक्तं ऋतं सत्यं, सहस्रशीर्षं, श्रीसूक्तं भूसूक्तं, विष्
सूक्तं, गोदानसूक्तं आत्मसूक्तं, वैष्णवं जपेत् उत्तमं द
सूक्तं, मध्यमं सप्त, अधमं पञ्चसूक्तं जपेत् पश्चादूर्ध्वे स
रक्षाचक्रं संपूज्य, तस्य परितः आवरणत्रयदेवानां प्रा
क्षिण्यक्रमेणाऽभ्यर्च्य शांतगरुडचक्रन्यक्षादि विमानप
लानां धान्यपीठे कूर्चान्निधाय पाद्याद्यर्घ्यान्तमभ्यर्च्य
मुद्गान्नकृसरै बलिंदत्वा, स्वपादं प्रक्षाल्य, दक्षिणकं
स्पृष्ट्वा पश्चादग्निप्रज्वाल्य तत्काले होतारमाहूयतंपा
प्रक्षाल्य आचम्य सोदकं दक्षिणां दत्वा हौत्रंप्रशंस
तत्काले देवमूर्तीरावाहयेत् ।

जुष्टाकारंच, स्वाहाकारंच, कृत्वा देवेशं शुद्धोद
स्संस्नाप्य प्लोतेनविमृज्य वस्त्राभरणैरलंकृत्य पुण्यपु

ष्पाद्यै रघ्यान्तं सप्तविंशति विग्रहैरभ्यर्च्य अधिवास पवित्राणि देवमारोपयेत् । तदा श्रीभूम्योः शान्तादि सर्व देवाना मारोपयेत् ।

आलयं, मण्टपं विष्णुसूक्तेन पुरुषसूक्तेन आवेष्टय महाहविः प्रभूतं वा यथाशक्ति निवेद्य पानीयाऽऽचमनं दत्वा कर्पूरजातीफलै लालवंगसहितं, क्रमुकफल तांबूलं मुखवासं दत्वा बलिंनिर्वपेदीति ।

पूर्ववद्यजमानाचार्यशिष्याणां कृतं देवसान्निधौ दत्वा यागशालां प्रविश्य अग्निं प्रज्वाल्य परिषिच्य श्रीसूक्तं, महीसुक्तं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं हुत्वा सूत्रसंख्यया वैष्णवं प्रत्येकं जुहोति ईकारादि पारमात्मिकं सर्वदेवत्यम्,'धातादिपञ्चवारुणं मूलहोमं जुहोति ।

एवंकर्तुमशक्तश्चेत् - विष्णुसूक्तं पुरुषसूक्तं, सर्व देवानांमूर्त्तिमंत्रं हुत्वा एवंयजेत उत्तमम् । हौत्रादिसर्व मूर्तीनां पारमात्मिकं सर्वदेवत्यं विना मध्यमम् ध्यापयेत् ।

अन्यदुक्तमधमम् प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदान पूर्वादिचतुर्दिक्षु दक्षिणवामयोर्वा आचार्य, ऋत्विजश्च परात्परतरं गुह्यंसर्ववेदार्थसारभूतम् अष्टाक्षरं द्वादशाक्षरं विष्णुगायत्रींजपन् पुष्पांजलिं दत्वा नृत्तगेयवाद्यैश्च रात्रिशेषंव्यपोह्य ततः प्रभातेत्वाचार्यः ऋत्विजश्च, स्नात्वा, संध्यामुपास्य, देवादीस्तर्पयित्वा ब्रह्मयज्ञं कृत्वा देवालयं प्रदक्षिणं करोति ।

देवंप्रणम्य पार्श्वे प्राङ्मुखः, उदङ्मुखोवा समासीतदेवाऽर्हतस्तिष्ठन् प्रणम्याऽनुमान्य निर्माल्यमादाय विष्वक्सेनं समाराध्य 'भूरग्नये'तिवेदिं प्रक्षाल्य, देवेशं नित्यपूजाविधानेनाऽऽभ्यर्च्य स्नानासने सूत्रं समारोप्य 'आपो, हिरण्य, पवमानैः' प्रोक्ष्य अभ्यर्च्य (हविर्निवेद्य) देवेशमलंकृत्याभ्यर्च्य हविर्निवेद्य मुखवासं दत्वा पश्चाद्यागशालांप्रविश्य नित्यहोमं हुत्वा चरुणाऽज्येन वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, श्रीभूमिदैवत्यं, हुत्वा प्रत्येकं समिदाज्येन सहित मष्टाविंशतिपर्यायेण जुहोति। देवस्य पादौ स्पृष्ट्वा तत्सर्वं होमयेत् ।

(ततः) पुण्याहंवाचयित्वा, तत्काले प्रतिसरं विसृज्य अधिवासपवित्रमुत्थाप्य ध्वजैः छत्रैः पिञ्छचामैरः भक्तैश्च परिवृतो नृत्तगेयसमायुक्तं शाकुनसूक्तमुच्चार्य, सर्ववाद्यसमायुक्तं तोयधारापुरस्सरमालयं प्रदक्षिणीकृत्य, देवस्यप्रमुखे धान्यपीठे पवित्रं संस्थाप्य यजमान आचार्य भक्तैस्सहदेवं प्रणम्य, कनिष्ठादिक्रमेण पवित्राणि आचार्यो हस्तादादाय, 'अतोदेवा' दिना कनिष्ठमारोपयेत्।

'विष्णोः कर्माणी'ति मध्यममारोप्य, विष्णोर्नुक' मित्युत्तम मारोपयेत् । पश्चाद्गन्धपुष्पाद्यैरभ्यर्च्य :वन-

मालां गृहीत्वा पुरुषसूक्त मुच्चरन् देवमारोपयेत्। कौतुक स्नपनोत्सव बलिबेराणां सूत्रमारोपयेत् । एकबेरविधानं चेत् ध्रुवेसर्वं समाचरेत् प्रादुर्भावानामप्येवं पूर्वोक्तमुच्च- रन्, तद्युक्तस्य (तस्यतस्य) कृतं पवित्र मारोपयेत्। परिषद्देवानां तत्तन्मन्त्रमुच्चार्य पवित्रमारोपयेत् ।

अग्नौ'अग्निं दूत'मित्यग्निकुण्डप्रमाणं सूत्रमारोप्य दण्डप्रणामं कृत्वा यथाभागोपदंशं घृतगुडदधिफलमधु- युक्तं पञ्चहविः प्रभूतं निवेद्यपानीयाचमनकर्पूराद्यै मुख वासं दत्वा बलिमाराध्य, बलिभ्रमणंकृत्वा, अग्निंविसृज्य पुण्याहान्ते आचार्यादीन् संपूज्ज सुवर्णपशुरत्नादीनि सोदकं दक्षिणांदद्यात् ।

एवं नवाहंसप्ताहं पञ्चाहं त्र्यह मेकाहं वा विशे षतोऽभ्यर्च्य, ब्राह्मणान् वैष्णवान् संपूज्य वैष्णवान् भोजयित्वा सूत्रान् सर्वान् विसृज्य निर्माल्यं संशोध्य विष्वक्सेनं समाराध्यददेत् । पुनः सोदकंदक्षिणां ददेत्। विपरीतं न कारयेत् । य एवंकृतेन पवित्रारोपणेन देवेशं यजेदब्दं, तदेव संपूर्णंभवति। सर्वान् कामानवाप्नोति । विष्णुलोकं सगच्छतीत्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथ संहितायां पवित्रारोपण विधिर्नाम अष्टसप्तति तमः पटलः ॥७८॥

(अथ एकोनाशीतितमःपटलः)

अथ वर्षेवर्षे नित्यार्चनायां न्यूनातिरिक्तप्रायश्चित्तम् ।

(तस्य कालः प्रकारश्च)

मार्गशीर्षमासे शुक्लद्वादश्यां तद्दिनात्पूर्वम् अंकुरानर्पयित्वा आलयाभिमुखे दक्षिणेवा, पौण्डरीकाऽग्निं साधयित्वा पूर्वेद्युः नित्यार्चनावसाने तस्मिन् वैष्णवं, विष्णुसूक्तं, पुरुषसूक्तं हुत्वा विष्णुगायत्र्या अब्जशतं बिल्वपत्रंवा, घृताक्त मग्नौ जुहुयात् ।

देवेशं ध्यायन् पारमात्मिकमींकारादीन् हुत्वा अभ्यन्तरं प्रविश्य, देवंप्रणम्य आनीय, अग्नेरुत्तरस्यां देवेशं चतुर्दशकलशैर्विधिनाऽभिषिच्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य अभ्यर्च्य, अग्नेःप्रतीच्यां धान्यवेद्युपरि पूर्ववत् पञ्चशयनान्यास्तीर्य तथैव प्रतिसरं बध्वादेवेशं शाययित्वा प्रागादिचतुर्दिक्षु चतुर्वेदाध्ययनं कृत्वा पश्चादब्जाऽग्निं प्रज्वाल्य पूर्ववद्धोत्रं प्रशंस्य आवाहनं, जुष्टाकारं, स्वाहाकारंच कृत्वा वैष्णवं, श्रीभूमिदेवत्यं ब्राह्मं रौद्रं मुनिभ्यांमन्त्रं धात्रादिसर्वदेवत्यंच, हुत्वा विष्णुसूक्तेन पयोदधिघृतलाजैर्युक्तम् उपजुह्वा हुत्वा अग्निमानम्य नृत्तैर्गीतैश्च रात्रिशेषं यापयेत् ।

(अनन्तर कर्तव्यम्)

आचार्यः प्रभाते स्नात्वा अगारंप्रविश्य, देवमुत्थाप्यपाद्यमाचमनं दत्वा, अग्निंविसृज्य स्नानश्वभ्रे देवंप्रतिष्ठाप्य अष्टोत्तरशतकलशैः संस्नाप्य शुद्धोदकैरभिषिच्य आस्थाने विष्टरे देवं संस्थाप्य नववस्त्रोत्तरीयाद्यैरलंकृत्य अभ्यर्च्य विष्णुसूक्तेन बहुशः पुष्पांजलिं दत्वा देवेशाय निवेदयेत् सौवर्णं यज्ञसूत्रं आचार्यश्च उत्तराभिमुखोभूत्वा 'अग्निंदूते'तिमंत्रेण संदद्यात्। देवं प्रार्थयेत्।

'नशक्यंविधिवत्कर्तुं ब्रह्माद्यै रपि पूजनम्।

न्यूनाऽतिरिक्तव्याघातदोषहीनं जगत्पते'इतिस्तुत्वा।

"अज्ञानानामशक्तानामस्माकमदृढात्मनाम्।

तस्मान्नित्यार्चनायां हि यदुद्भूतमशोभनम्।

पूजयात्वनया विष्णोप्रशान्तंसर्वमस्तुनः"।

इतिनत्वा दण्डवत्प्रणामं कृत्वा यथाभागोपदंशैर्युक्तं पायसकृसरगौल्यं यावकं शुद्धान्नं प्रभूतं निवेद्य पानीयाऽऽचमनं दत्वा कर्पूराद्यैर्मुखवासं तांबूलंच दत्वा देवमा(देवा)लयंप्रदक्षिणीकृत्य अर्चास्थाने संस्थाप्य अर्चयित्वा वैष्णवान् संपूज्य ब्राह्मणभोजनं कृत्वा आचार्यादिभ्यो दक्षिणांदद्यात्।

एवं संवत्सरंप्रति समाचरेत्। तस्य(ते)संवत्सर नित्यार्चनाफलं लभेरन्निति विज्ञायते।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां मार्गशिरशुद्धद्वादशी समाराधनं नाम एकोनाशीतितमः पटलः ॥ ७९ ॥

(अथ अशीतितमः)

अथ (तन्त्रसंकरमहा) अग्निकुण्डादिहोमोपकरणानामधिदैवं व्याख्यास्यामः ।

(मृदादीनांदेवता०)

सिकताम्मृदौ भूमिदेवत्ये, स्थण्डिलस्य सोमः कुण्डानामूर्ध्ववेदिः ब्रह्म, मध्यवेदिः प्राजापत्या, सभ्यपौंडरीकयोरधोवेदिर्दलयुता सौम्या, दलानां वसुदैवतम् खननं पितृदेवत्यम् षड्लेखाः स्कन्ददेवत्याः, प्रागग्रमुत्तरग्रंच लेखनं दैविकम् पश्चिमांत याम्यांतलेखनं पैतृकम् दर्भाणामृषयः इन्धनस्याऽग्निः, विहरस्योंकारः, क (रक) लशस्य पञ्चभूताः पृष्ठं पृथिवीं, पार्श्वमग्निः, कुक्षिराकाशः कंठे आपः, मुकुले वायुः,करकादिपात्राणामेव मधिदेवता भवंति ॥

(कूर्चादीनां देवता०)

कूर्चाना मग्रं ब्रह्म, ग्रंथिर्विष्णुः, शेषमीश्वरदेवत्यम्, परिस्तरणकूर्चानां (चतुर्णां) विष्णुः दक्षिप्राणिधौ ब्रह्मा, उत्तरप्राणिध्या सोमः, पश्चिमपरिधेर्गन्धर्वः दक्षिणपरिधेरिन्द्रः, उत्तरपरिधे मित्रावरुणौ(वा), आग्नेयोऽ

ध्योर्ध्वसमिधः प्रजापतिरीशः, वर्षिष्ठसमिधोर्जुह्वादेरग्निः, स्रुवस्य सोमः, आज्यस्थालीदर्व्योश्च पृथिवी, चरुस्सर्व देवत्यंश्च, आज्यस्याऽग्निः, इन्धनस्य सर्वदेवताः, अन्येषां होमद्रव्याणां सविता, श्रीदेवत्यं बैल्वं, पालाशमाग्नेयं, नैयग्रोधं याम्यं, सौम्यं औदुंबरं, सौरं आश्वत्थं, शम्यं वायव्यं, खादिरं ब्राह्मं, इत्यधिदेवता भवंति। दैवतहीने अज्ञाते अग्निरिति विज्ञायते।

(कुंण्डे अग्नि मूर्तिध्यानम्)

अथाऽग्निकुण्डस्य मध्ये पश्चिमाभिमुखं ब्राह्म मासन मासीनं सर्वदैवतैः परिवृतं रक्तवर्णं त्रिपादं द्विशीर्षं चतु श्श्रोत्रं चतुश्शृंगं द्विनासिक मास्यद्वयं षण्णेत्रं मकुटाद्या भरणान्वितं सप्तहस्तं दक्षिणेस्रुवाऽक्षमालाखड्गशक्तियुतं वामे तोमरव्यजनखेटकघृतपात्रयुतं त्रिहस्तम् अजवा हनं दक्षिणवामयोः स्वाहास्वधाभ्यां संयुतं इध्महोमेस्थि तम्, अन्नहोमेत्वासीनम्, आज्यहोमे शयितमिति ध्यायेत्॥

(सप्तानां जिह्वानां नामानि-वर्णः तत्र होमद्रव्याणि)

"हिरण्या कनका रक्ता कृष्णाचैव वसुप्रभा। अतिरक्ता बहुरूपा" इति सप्त जिह्वाः। तासुऐशान्ये हेमा भा हिरण्यायां समिद्धोमं, इंद्रे श्यामाभा कनकायां आज्य होमं, आग्नेय्यां रक्ताभा रक्तायां यवहोमं, नैऋत्यांनीलाभा

कृष्णायां लाजहोमं, वारुणे पीताभा वसुप्रभायांसक्तुहोमं, वायव्ये श्वेताभा अतिरक्तायां तिलं, दक्षिणोत्तरयोर्मध्ये बहुवर्णनिभा बहुरूपाया मिध्मचरुहोमे सप्तजिह्वासुच क्रमेण सप्तसमिद्धोमम्, अन्याऽग्निद्रव्याणि सर्वाणि मध्य मास्ये जुहुयात्

(अग्नेः श्रोत्रादि स्थानं विज्ञायज्वल दग्नौ होमस्य कर्तव्यता)

यत्रकाष्ठं तत्रश्रोत्रं धूमो नासिका अल्पज्वलितानेत्रे भस्म शीर्षमितिज्ञात्वा श्रोत्रेहुते व्याधिपीडितम्, चक्षुष्यंधत्वं, नासिकायां महारोगः, मस्तके सर्वनाशः तस्मा दग्नौ ज्वलने जुहुयादित्याह मरीचिः ॥

इति श्रीवैखानसे० आघारादि अधिदेवाग्निध्यान विधिर्नाम आशीतितमः पटलः ॥ ८० ॥

(अथ एकाशीतितमःपटलः)

(यज्ञादीनां विष्णुपूजाङ्गत्वेनानुष्ठानप्रदर्शनम्)

अथाऽतोनुष्ठानकल्पं व्याख्यास्यामः । सर्ववैदिकाचारास्तपोयज्ञाश्च विष्णुपूजाविधेर्भेद इति वैखानस सूत्रम् तत्सूत्रोक्ताऽनुष्ठानं सर्वं समाचरन्ति ॥

(सर्वकर्मानुष्ठानात्पूर्वमूर्ध्व पुण्ड्रधारणम्)

नित्यनैमित्तिकानि कर्माणि ऊर्ध्वपुण्ड्रधर एवकुर्यात् । ऊर्ध्वपुण्ड्रधारणा दशुचिः शुचिरेवभवति(वेत्)सर्वं मंगलं वंशवृद्धिंच कारयेत् । ऊर्ध्वपुण्ड्रंविना जपहोमार्च

नाध्यानादीन्नकुर्यात् । कुर्याच्चेन्निष्फलं भवति । तस्मा
दूर्ध्वपुण्ड्रं धारयेत् ।

(पुण्ड्रधारणयोग्यमृद्ग्रहणम्)

पर्वताऽग्रे नदीतीरे तीर्थस्थानेषु विष्ण्वालये गृहीत
मृदं उत्तमम् । तुलसीमूले वल्मीकेच गृहीतमृदं मध्यमं ।
अन्यस्मिन् शुचौदेशे गृहीतं मृदमधमम् ।

(द्रव्यान्तराणि)

चन्दनादिसर्वगन्धद्रव्यैरुत्तमम् । श्रीपत्रतुलसीबि-
ल्वैश्च मध्यमं, पञ्चगव्यैः शीततोयेन (भस्मना) अधमम्
एतैर्द्रव्यै धारयेत् । श्वेतंसर्वसिद्धिदं, श्यामं सर्वशान्तिकरं,
पीतं श्रीकरं, रक्तं वश्यकरमिति ।

(पुण्ड्रस्य दीपाद्यकृतित्वम्)

हृदये महानाग्निर्ज्वलति तस्य शिखा ज्वाला रूप
वदूर्ध्वाग्रमूर्ध्वापुण्ड्रंकुर्यात् । अथवा दीपाकृति वेणुपत्रा
कृति पद्मोत्पलकुमुदानां मुकुलाकृति मत्स्यकूर्मशूर्पशंख
दण्डाकृतिवा ऋजु सुपार्श्व मूर्ध्वपुण्ड्रंकुर्यात् । अंगुष्ठतर्जनी
मध्यमानामिकानामेतेषां क्रमेण तुष्टिर्मुक्तिरायुर्वश्यमिति
फलानि भवन्ति ।

(ललाटादौकेशवादिस्मरणम्)

ललाटे केशवाय,कुक्षौ नारायणाय; हृदयेमाधवाय
कंठेगोविंदाय दक्षिणेउदरपार्श्वे विष्णवे दक्षिणेबाहुमध्ये,
मधुसूदनाय कण्ठस्यदक्षिणेपार्श्वे त्रिविक्रमाय उदरवाम

पार्श्वे वामनाय वामबाहुमध्ये श्रीधराय कण्ठस्य वामपार्श्वे हृषीकेशाय अपरे पद्मनाभाय ककुदि दामोदरायेति प्रणवादिनमोन्तमुच्चार्य मूर्ध्निविन्यसेत्। वामपार्श्वे दक्षिणपार्श्वे गतन्यासान् दक्षिणहस्तेन धारयेत् ऊर्ध्वपुंड्रंविना मुहूर्त्तमपिनाचरति। तदूर्ध्वपुण्ड्राकृतिं दृष्ट्वा मृत्युरपि पुरतोगच्छेत्। सर्वपापविनिर्मुक्तो विष्णुलोकं स गच्छतीति विज्ञायते।

(पवित्रस्य द्रव्यादिकम्)

अथातः पवित्रलक्षणं वक्ष्ये—सुवर्णरजतगोवालकुशविश्वामित्रकाश दूर्वाशीर ऋजुतृणादिना पवित्रं कारयेत्।

(तेषांस्त्रीत्वादिकम् पित्र्यादौदर्भसंख्या, ग्रन्थादि परिमाणम् ग्रन्थिदेवता)

कुशादीनामग्रस्थूलं नारी मूलस्थूलंनपुंसकं मूलाद्यग्रसमंपुमान् एतेषुस्त्रीनपुंसकौ वर्जयेत्, एकाग्रं पैतृकं द्व्यग्रंदैविकं ऊर्ध्वं आभिचारिकंभवति अग्रंचतुरंगुलं ग्रंथिरेकांगुलं रज्जुवलयोद्व्यंगुलम्, अग्रग्रंथिशेषाणां क्रमेण ब्रह्माविष्णुशिवा अधिदेवताः।

(पवित्रस्य चक्रादिसाम्यम् पवित्रंविना कृतंकर्मनिष्फलम्)

यथा हरिहरमहेन्द्राणां चक्रं, शूलं, वज्रमिव ब्राह्मणानां प्रवित्रम् अपवित्रकरेण दत्तभुक्तजपहुतार्चनध्यानादीनि न कुर्यात्। कुर्याच्चेन्निष्फलमाभिचारिकं भवति।

(उच्छिष्टस्य वर्ज्यता)

भुक्तोच्छिष्टं विवर्ज्यम् विण्मूत्रविसर्जने(वा)दक्षिण कर्णे समारोप्य कुर्यात् । आचमने पवित्रंनोच्छिष्टं सर्वदा धार्यम् ।

(पवित्रालाभे)

पवित्रालाभे अनामिकाया मुपवीतं संयोज्य कार येदित्येके ।

(ब्राह्मस्नानम्)

अथ ब्राह्मं स्नानम् वरुणं ध्यात्वा, नन्दिनी प्लावि नी नलिनीलिनी ॥

हरिपादार्घ्यसंपृक्ता गंगा त्रिपथगामिनी । भोग वती त्रिदशेश्वरी'त्येताश्च, वारुणंमंत्र मुच्चार्य, जलंस्पृष्वा अभिमंत्र्य; आपोहिरण्य पवमानैः प्रोक्षयति । एवं ब्राह्मं स्नानमवगाह्य, स्नानं कुर्यात् ।

(मन्त्राणामृष्यादि स्मरणावश्यकता)

सर्वेषांमंत्राणां प्रत्येकं ऋषिच्छंदोऽधिदैवतं ध्यात्वो च्चार्य कारयेत् । अन्यथानिष्फलंभवति । असुरा गृण्हीयुः ॥

(सामान्यत ऋष्यादिकम्)

तस्माद्वा जायते सर्वेषांमत्राणां सामान्यम् ऋषि रंतर्यामी, छन्दोगायत्रं, परमात्माऽधिदेवतेति । तस्मा देवं मंत्रंप्रति ऋष्यादीनुच्चार्य, स्मृत्वा कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतगंन्थसंहिताया मनुष्ठानकल्पविधिर्नाम एकाशीति तमः पटलः ॥ ८१ ॥ (मातृकान्तरे ७६)

(अथ द्व्यशीतितमःपटलः)

अथ संध्योपासनमन्त्राणामृषिछन्दोऽधिदैवतानि व्याख्यास्यामः—

'सूर्य'इत्येतस्य 'अग्निर्गायत्रं सूर्य'इतिऋषिः छन्दोऽधिदेवतं। 'तेजश्च'इत्ये तस्य, ऋषि(?) छन्दो गायत्रं सविताद्वेवता। 'अग्निश्चे'त्येतस्य, सूर्यऋषिः छंन्दोगायत्रं, अग्निर्देवता। 'आपोहिष्ठामयो भुव'इत्येतस्य, सिन्धुद्वीप ऋषिः छंन्दोगायत्रं आपोदेवता। गायत्र्याविश्वामित्र ऋषिः छन्दोगायत्रं सवितादेवता। प्रणवस्य ऋषिः प्रजापतिः छंदोगायत्रं ब्रह्मादेवता। भूरादिसप्तव्याहृतीनां अत्रि भृगु (पुरु) कु(त्स)त्सोमवासिष्ठगौतम काश्यपाऽगिंरसइति ऋषयः, गायत्र्युष्णिग नुष्टुपूबृहतीपंङ्क्तिस्त्रष्टुपू जगत्यः छंदांसि, अग्निर्वायुरर्कोवागीशवरुण इन्द्रो विश्वे देवा इतिदेवता गायत्र्याः पूर्ववत्। ओमापइति गायत्री शिरसः ऋषिः ब्रह्मा छंदोऽनुष्टुपू परमात्मादेवता। प्राणसंयमनंकृत्वा सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीम् अन्ते सशिरस्कां त्रिर्जपेत्।

सप्राणायामः तस्य ऋषिर्ब्रह्माछंदोगायत्रं। परमात्माऽधिदेवता। 'आया'त्वित्येतस्यं वामदेव

ऋषिः छन्दोऽनुष्टुप्‌जगती देवता गायत्री। सावि
त्र्याः विश्वामित्रऋषिः छन्दोगायत्रं सवितादेवता। 'उत्तमे
शिखरे'इत्यस्य वामदेव ऋषिः छन्दोऽनुष्टुप् गायत्रीदे
वता। 'मित्रस्ये'त्यस्य विश्वामित्र ऋषिः (भूर्भूरिति गाय
त्रं।) आद्यानां त्रिष्टुप्, अन्यस्य छन्दो बृहती रविः देवता।
'उद्वयंतमस'इत्येषां हिरण्यरूपऋषिः प्रथमादियथा
क्रमेण अनुष्टुप् त्रिष्टुप् गायत्री जगती उष्णिक् शक्करी
इतिछन्दो रविर्देवता। 'यच्छिद्धी'त्यादि शुनःशेफ ऋषिः
गायत्रं पंङ्क्तिच्छित्तुष्टुभं ।'कितवास' इति 'इमंमे'इति च,
त्रैष्टुभं, गायत्रम्। 'तत्वायामी,त्वंन्नो'इत्यादित्रयाणां त्रिष्टुप्
छंदो वरुणोदेवता इति। अन्येषां मन्त्राणां सामान्य
ऋष्यादीन् स्मृत्वा उच्चार्य कारयेत् ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे
अयुतग्रन्थसंहितायामृषिछन्दोऽधिदेवताविधिर्नामद्व्यशी
तितमः पटलः ॥८२॥ (मातृकान्तरे ७७ प०)

(अथ त्र्यशीतितमःपटलः)

अथातो मन्त्राणां कल्पं व्याख्यास्यामः—

(प्रणवस्य ब्रह्मस्वरूपतादिकम्)

मन्त्राणां प्राणं प्रणवाकारं ब्रह्मरूपम्, 'ओमिति-
ब्रह्म' (तै०आ०३१) तिश्रुतिः। तस्माज्जगत्कृत्स्नं प्रण-
वादन्यं नास्ति.भगवन्तं प्रणवइति पठ्यते(पठन्ति) प्रणवं
त्र्यक्षरं। अकारउकारमकारइति। तेषां यथाक्रमेण ऋग्य

जुस्सामाथर्व(साम)मयाः सत्वरजस्तमोगुणाः श्वेतपीत कृष्णनिभाः भूर्भुवस्वःस्थिता विष्णुब्रह्मेशानाऽधिदेवत्या भवन्ति। अकारो वलयाकारः,उकारःकुटिलाकारः,मकारो बिन्दुनादः, प्रणवस्यलिपेरंशो भवति। अकारउकारसंयोगा दोकारगुणोभवति। बिंदुनादसंयुक्तमोमिति। प्रणवस्य ऋषि च्छंदोधिदैवतम् पूर्ववत्। गोत्र मथर्वाणामिति विज्ञायते।

अथातः प्रणवस्वरूपं वक्ष्ये—

(प्रणवस्य जीवात्मादिकम्)

पीतवर्णः,सहस्रशीर्षः,सहस्राक्षः,सहस्रबाहुः,सहस्रोदरः, सहस्रपादः, ऊर्ध्वकेशो रक्तास्यपाणिपादः, शुक पिंच्छाम्बरधरो, विष्णुर्जीवात्मा, ब्रह्माबुद्धिः, ईशः कोपः, चित्तंसोम स्तलादिसप्तपातालाःपादा, भुजंगा अंगुलयः, अप्सरसो नद्यः, भूरादिसप्तलोकाः कुक्षिः, नाभिर्वसवः, महांडबहिरण्डवैष्णवांडाः शीर्षाःअग्निष्टोमादि(नदी)यज्ञाः केशाः, व्योम ललाटं, भ्रुवौमेघाः,चंद्रार्कौ चक्षुषी,शुक्रबृहस्पती कर्णौ, अश्विनौ नासिके, दंतोवायुः,जिह्वासरस्वती, ओष्ठौसंध्ययोः नित्याग्निहोत्राणि, सर्वाग्नयो वदनं, ग्रीवा शचीपतिः,दिशो बाहवः,रुद्रा स्संभिहस्ता, नक्षत्राणि अङ्गुलयः,तारका नखाः, वृषणौमित्रावरुणौ,उपस्थं प्रजापतिः, मरुतः पृष्ठम्, अस्थीनि पर्वताः, मंदरो मांसम्, ओषधयः शोणितम् प्रण(ळ)यंशिरोनद्यः,मूत्रकोशंसमुद्राःपुरीषं कां

चनं, रेतोमृतम् लोकालोकस्त्वक्, ऋषयोरोमकूपाः, स्वेदो वर्षं वसनंसर्वोदधयः, वेदेतिहासम् आभरणं, सृष्टिस्थिति संहाराः क्रीडा, कल्पव्याकरणाशिक्षानिरुक्तादिचतुष्षष्टि-कलाः व्याख्यानम् बहुना किंप्रलोपेन, जगत्कृत्स्नं प्रण वादित्येवंज्ञात्वा त्रिसंधिषु यथाशक्ति जपमाचरेत् त्रिमा त्रो मात्रोवा सर्वारंभेषु अग्रतस्त्रिरुच्चार्य तदन्ते तथाकरोति प्रणवपूर्वमेव सर्वत्र जपमारभेत् । प्रणवहीनं यदि स्यात् सर्वं नश्यति । तस्मात्प्रणवादन्यं मंत्रंनास्तीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे प्रणवस्वरूपंनाम त्र्यशीतितमः पटलः ॥८३॥

(मातृकान्तरे ७९)

(अथ चतुरशीतितमःपटलः)

(गायत्र्या अक्षरेनत्ता सावित्रीति नाम्निनिमित्तम् ऋष्यादिकम् पादे अक्षर संख्या)

अथ सावित्रीकल्पं वक्ष्ये—

'चतुर्विंशत्यक्षरा गायत्री'ति श्रुतिः । सा गायत्री सवितृदेवत्या, (तस्मा)त् सावित्रीत्युच्यते । तस्य ऋषि च्छन्दोऽधिदैवतं पुराचोक्तम् । अष्टाक्षरा त्रिपदा, चतुष्पदा षडक्षरा । जप्ये त्रिपादा, अर्चने चतुष्पदा ।

(तस्याः स्वरूपम्)

अग्निवर्णः; षट्कुक्षिः, पञ्चशीर्षः, शुक्लमुखः, कमलेक्षणः, ऋग्वेदः, प्रथमपादः । यजुर्वेदो द्वितीयः पादः, सामवेदस्तृतीयः पादः । पृथिवी चरणम्,

ऊरू पर्वतो अंबरोऽ अस्थि, पूर्वः प्रथमः कुक्षिः, दक्षिणो द्वितीय,ः पश्चिमः तृतीय,ः उत्तरः चतुर्थः, पञ्चम ऊर्ध्वः,अधरः षष्ठइति । पुराणानि आन्त्रम् ,जगती दिव्य रूपम् , उदरान्तरमाकाशः, छन्दः स्तनौ, धर्मशास्त्रं जिह्वा न्यायो बाहुः गिरि(गीः)कराः, ग्रीवाः, प्रथमः शिरः शब्द शास्त्रं, द्वितीयं शिक्षा, तृतीयंकल्पं, चतुर्थ निरुक्तं, पंचमं ज्योतिषम्। अनलंमुखं, वदनमिन्दुर्मण्डलं, श्वसनो वायुः अलका भपंक्तिः, सहस्त्रकिरणोमौलिः, ताराः कुसुमम्, नक्षत्रमाला हारम् ,ग्रहाःरत्नविभूषितम् ,ब्राह्मोमूर्धा,शिखा रुद्रो विष्णुरात्मा, वेदान्ता विमलं मनः, वेदाः प्राणाः, मीमांसाश्चित्तम् इत्येवं ज्ञात्वा त्रिसंधिषु त्रिविधं ध्यान माचरेत्।

(त्रिविधं ध्यानम्)

पूर्वासन्ध्या कौमारीं रक्तवर्णां हंसवाहिनीं अक्षसूत्र यज्ञोपवीतकमण्डलुधारिणीं ब्रह्मदेवतां सावित्रीं नाम, सवित्र्या 'वासमग्निः (हान)गां, गोत्रमिति यथाक्रमेण भूमि, गार्हपत्य, मुपनय(निधा)नं, कात्यायनमित्येवं ध्यायेत्।

मध्याह्ने संन्ध्यायां यौवनीं रुद्राक्षाऽर्धचन्द्रत्रिशूल धारिणीं श्वेतवर्णां वृषभवाहिनीं रुद्रदैवतां गायत्रीं नाम, गायत्रेर्वासमंतरिक्षम् अन्यानि पूर्ववत्। सायंसंध्यां सल

क्षणां श्यामवर्णां सर्वाभरणभूषितां शंखचक्रधारिणीं गरुड वाहिनीं विष्णुदेवतां सरस्वतींनाम सरस्वतेर्वासंस्वर्गम् अन्यानि पूर्ववत् । एवं ध्यात्वाजपमारभेत् ।

(अक्षरन्यासः न्यासफलंच)

पादादि मूर्धान्तंक्रमेण चतुर्विंशतिस्थाने अक्षराणि संन्यसेत् । पादांगुष्ठयोस्तत्कारं अंगुल्योस्सकारं, जंघयोर्विकारं, जान्वोस्तुकारं, ऊर्वोर्वकारं, गुह्यप्रदेशे रेकारं, वृषणे णिकारं, कटिप्रदेशे यकारं, नाभौ भकारं, जठरे र्गोकारं, स्तनयो र्देकारं, हृदये वकारं, कंठे स्यकारं, वदने धीकारं, तालौ मकारं, नासाग्रे हिकारं, चक्षुषो र्धिकारं, भ्रूमध्ये योकारं, ललाटे द्वितीययोकारं, विन्यस्य-पूर्वतः पूर्वाऽभिमुखं नःकारं, दक्षिणतो दक्षिणाऽमुखं प्रकारं, पश्चिमतः पश्चिमाऽभिमुखं चोकारं, उत्तरतः उत्तराऽभिमुखं दकारं, मूर्ध्नि चतुर्मुखं सर्वं व्यवस्थितं यात्कारम्, एवमक्षराणि ज्ञात्वा विन्यसेत्। सर्वपापविनिर्मुक्तो भवतीति विज्ञायते ।

(अक्षराणां ध्यानं देवतादिकंच)

अथातोऽक्षराणां ध्यानं सर्वेषां वर्णानां त्रिसंधिषु पूर्ववत्, ब्रह्म (विष्णु) रुद्राकृतिरूपम्।

(प्रत्येक मक्षरदेवता-तस्य फलम्)

सर्वदेवताफलं च पृथगेव लक्ष्यते तत्कारं पीताभं, ब्रह्मदेवत्यं महापातकनाशनं, सकारं श्यामाभं, प्राजा

पत्यम्, उपपातकनाशनं, विकारं पिंगलाभं, सौम्यं, महापातकनाशनं, तुः कारं नीलाभं, ईश्वरदेवत्यं, दुष्टपाप ग्रहरोगाद्युपद्रवनाशनं, वकारं वह्निवर्णं, साम्यं, भ्रूणह त्यादिमोचनं, रेकारं ज्वालारूपं बार्हस्पत्यं अगम्यागम पापविनाशनं,णिकारं विद्युन्निभ मैंद्रं अभक्ष्या भक्षणविना शनम्, यंकारं हेमाभं वैष्णवबीजं ब्रह्महत्यादिसर्वपाप विनाशनं, भकारं कृष्णाभम्, अर्यमदेवत्यं पुरुषह-त्यादि पापविनाशनं, र्गोकारं रक्ताभं सावित्रं गोहत्यादि विमोचनं, देकारं श्यामाभं त्वाष्ट्रं स्त्रीहत्यादि पापविनाशनं वकारं श्वेताभं पौष्णं गुरुहत्यादिपापनाशनं, स्यकारं स्वर्णाभं ऐंद्रं कूटकृतपापघ्नं, धीकारं पद्मसंकाशं वायव्यं अभक्ष्यभक्षणदोषघ्नं, मकारं पद्मरागनिभं वामदेवत्यं जन्मांतरकृतपापघ्नं, हिकारं श्वेतं मैत्रावरूणं सर्वपाप विनाशनं, धिकारं पुण्डरीकानिभ प्राजापत्यं प्रतिग्रहदोष विनाशनं, योकारं कपिलाभं वैश्वदेवत्यं प्राणिहिंसापाप विनाशनं, द्वितीययोकारं वैष्णवं दुष्टपापविनाशनं, नः कारम् आदित्यवर्णं ऐंद्रं इंद्रलोकप्रदं, प्रकारं नीलश्यामं रौद्र मीश्वरलोकप्रदं, चोकारं पीतवर्णं ब्राह्मं ब्रह्मलोक प्रदं, दकारं शुद्धस्फटिकसंकाशं वैष्णवं विष्णुलोकप्रदं, यात्कारं हेमाभं चतुर्वदनयुतं सर्वसिद्धिप्रदं (त्रि) संध्या संयुक्तं 'ओंभर्भुवस्वस्तत्सवितु' रि तिसावित्रीं शताष्टकं त्रिसं

न्ध्यकं मनसा जपेत्। सावित्र्यध्ययनात् आयुः श्रीर्ब्रह्मवर्चसं प्रजासमृद्धिः धनधान्यसमृद्धिः भवीत। सर्वसंपत्करम्। ऐहिकाऽमुष्मिकफलप्रदं च। इष्टान्कामान् इहलोके चिरमनुभवन्ति। पश्चान्मुक्तिं समालभेरन्नित्याह मरीचिः।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां सावित्रीमंत्रकल्प विधिर्नाम चतुरशीतितमःपटलः ॥८४॥ (मातृकान्तरे ७९-प.०)

इति उत्सवादि प्रायश्चित्तांतं समाप्तम्।

(अथ पंचाशीतितमः पटलः)

अथ तत्वज्ञानोपदेशविधिः।

(तत्त्वोपदेशोपयुक्तोपोद्धातः)

अथातो मरीचिं मुनयः प्रणम्य चरितक्रिया ज्ञान योगेषु चतुर्षु पूजामार्गेषु चरितं(तक्रिये)भगवता विखनसा सूत्रे विस्तरेणप्रणीतम्, (ते) अन्यत्संक्षेपेणोक्तं, तदुपन्यासो बहुप्रयोगक्रमेण क्रियामार्गस्त्वयाप्रणीतः। भगवत्तत्व ज्ञानयोगं च श्रोतुमिच्छाम इति अयाचन्त, तान् समीक्ष्य श्रूयतामिति मरीचिरुवाच---

तत्वज्ञानोपदेशविधिं वक्ष्ये---

(तत्त्वपदनिर्वचनम् ब्रह्मणःज्ञेयत्वम्, तस्य सकलत्वनिष्कलत्वे)

तस्यभावस्तत्वमिति तस्य परब्रह्मणः परमात्मनो नारायणस्य भावः 'तत्वं नारायणःपर'इतिश्रुतिः। तदव-

गमनं ज्ञानं तद्विदः ब्रह्म विदः। तस्मा त्परमात्मा ज्ञेयः, जीवात्मा ज्ञाता, श्रुतयो ज्ञानमिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति। तद्ब्रह्मणो निष्कलस्सकलश्च स्वभावः।

(निष्कलस्वरूपम्)

निष्कलः--- परमात्मनोऽन्यत् न किंचिदस्तीति क्षीरेसर्पिः, तिले तैलं, पुष्पेगंधः, फलेरसः, काष्ठे अग्नि, रिव अंतर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्याऽऽकाशोपमः 'अन्तर्बहिश्च तत्सर्वं व्याप्यनारायणस्स्थित' इति 'आकाशशरीरंब्रह्मे' ति। अशरीरः शरीरे (षु) व्याप्य तिष्ठति, विश्वव्यापक शीलत्वाद्विष्णुः दृश्यादृश्यः अत्यच्छः अमलः नित्यः अचिन्त्योऽप्रमेयः निर्गुणो निश्चलो निरवयवो निराद्यंतो निर्विकल्पो निर्द्वंद्वोऽ निर्वचनः अतीन्द्रियः सुसूक्ष्मत्वाद् निर्देश्यः सदसदिति ब्रह्मवादिनो वदन्ति। (तत्र)परंधाम परंज्योतिः सर्वेशः सर्वशक्तिमयः सर्वदेवमयः सर्वधर्ममयः (सर्वाधारमयः) सर्वाधार स्सनातनः ज्ञातृज्ञेयज्ञान हीनः ज्ञानघनः जाग्रत्स्वप्न सुषुप्तितुरीयस्थानगो बहिः प्रज्ञः प्रज्ञावस्थः स्थूलसूक्ष्मविभागेन वैश्वानरतेजः स्वरूपेण भुञ्जानः सर्वेषामात्मा गुहायां निहितः 'अणो रणीयान्महतोमहीयानात्मागुहायां निहितोऽस्य जन्तो' रिति श्रुतिः। तस्माद्धृदयकमलान्तराकाशोपलब्ध वैश्वानरशिखायां त्रिगुणात्मको विष्णुः परमात्मा तिष्ठति।

'तस्या शिखायामध्ये परमात्मा व्यवस्थितः । सब्रह्मा सशिव'इति श्रुतिः । एवं निष्कलमिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे० निष्कलविधिर्नाम पंचाशीतितमः पटलः ॥८५॥ मातृकान्तरे पटल समाप्तिर्नास्ति ॥

(अथ षडशीतितमः पटलः)

(भगवतो जगत्सृष्टिः तयोर्भेदः)

अथ सकलः काष्ठे अग्निर्मथनात्ज्वलन्निव निष्कलात्मकोविष्णुः ध्यानमथनने भक्त्या संकल्पनात् सकलो भवति । तस्मादग्ने विस्फुलिङ्गाइव ब्रह्मेशानादिदेवता रूपे भिन्नत्वात् कुलालचक्रस्थमृदो घटशरावादिभेद (दा) इव यद्यद्रूपं मनसा भावितं तत्तद्रूपो भूत्वा विष्णुः प्रकाशते । 'विश्वतश्चक्षुरुतविश्वतोमुखो विश्वतोबाहुरुतविश्वतस्पात् । संबाहुभ्यां नमति संपतत्रैर्द्यावा भूमी जनयन् देवएक'इति श्रुतिः तत्र सर्वव्याप्य शरीरः परमात्मैव सर्वभूतानां प्रभवरक्षणसंहृति निमित्तशरीरी भवति । 'अग्निर्वै देवाना मवमोविष्णुः परमस्तदंतरेण सर्वा अन्यादेवता'इति ब्राह्मणम् । तस्मात् प्रधानः परमोऽव्ययो विष्णुः सएव पुरुषः सएवस्रष्टा, पाता, हर्त्ता, अखिलस्य । तद्भिन्नाः पुरुषाः ।

(श्रियो विष्णुविभूतित्वम्)

तद्विष्णोर्विभूतिः श्रीः साच नित्या आद्यन्तरहिता अव्यक्तरूपिणी प्रमाणाऽप्रमाणसाधारणभूता विष्णो

स्संकल्पानुरूपा नित्यानन्दमयी मूलप्रकृतिरूपा शक्तिः तद्भिन्ना प्रकृत्यंशभूता पौष्णि तद्भिन्ना स्त्रियः तदात्मिका माया प्रकृतिः, मायीविष्णुः, प्रकृतिपुरुषावेतावनादी ताभ्यांलोकप्रवृत्तिः विकारगुणाःसर्वे प्रकृत्युत्पन्नाः कार्यं कारणकर्तृत्वेहेतुः प्रकृतिः, पुरुषःसुखदुःखानां भोक्तृत्वे हेतुः, प्रकृतिस्थःपुरुषः प्रकृतिजान् गुणान् भुंक्ते ।

(प्रकृतेर्द्वैविध्यादिकम्)

सा प्रकृति द्विधाभवति चेतनाचेतनेति, अचेतना पंचभूतैः मनोबुध्यहंकाररूपै रष्टधा भिन्ना । अन्या जीव भूता चेतनेति । तथा प्रकृत्या सदासंश्लिष्टाः पुरुषाः, प्रकृतिस्थाः जीवात्मानः क्षेत्रज्ञाःबहवः, तेपिनित्या अनाद्य विद्यासंचित पुण्यपापफलम् भोक्तुं बहुविधं देहं प्रविश्य तत्तदात्माऽभिमानिनः तत्र शुभाऽशुभकर्माणि कृत्वा तत्तत्फलानुरूपंदेहं पुनःपुनःप्राप्य(नि)वर्तन्तइति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां सकलविधिर्नाम षडशीतितमः पटलः ८६ ॥ (मातृकान्तरे ८०॥

(अथ सप्ताशीतितमः पटलः)

(वैकुण्ठस्वरुपम् तत्र प्रमोदादिभेदः । तेषुविद्यमान भगवद्रूपाणि)

अथातः परमात्मन स्सकाशाद्धिरण्मय मण्ड मभवत्, तदन्तर्गतानां सर्वेषामण्डाना मुपरि सनातन

(नंनित्य) माचिन्त्यं देवैरप्यनभिलक्ष्यं नित्यशुद्ध (बुद्धि) मुक्तस्वभाव पुरुषैरनु भूयमानं वैष्णवाण्डम्, तत्र-विष्णु लोकाश्चत्वारः, आमोदः संमोदः प्रमोदः वैकुण्ठमिति। एकैकस्योपरि यथाक्रमेण भवति। तस्मिन् हेममयप्राकार (चतुर्द्वार) गोपुरतोरण शतसहस्रैः कनककमलकुसुमादिभिरपि अलंकृते, अमृतजलपूर्णैश्शतसहस्रैश्चसरितां प्रभासमाने दिव्येलोके सहस्रादित्य संकाशंहेममयं द्वादशतलैर्युत विमानं, नित्यज्ञानक्रियैश्वर्यब्रह्मादिदेव ऋषिभिःनित्य(दिव्य) परिजनैर्युतं मंदिरम् । तस्मिन् व्योम निलये परमात्मा स्वसंकल्पेन देवीभूषणायुधैः सह आमोदे विष्णुः, प्रमोदे महाविष्णुः, संमोदे सदाविष्णुः वैकुंठे सर्वव्यापी नारायण आसीनो भवेत्।

(भगवतः सर्वोत्तमत्वम्, इच्छया जगत्सृष्टिः)

'त मीश्वराणां परमं महेश्वरं तं देवानां परमं च दैवत'मितिश्रुतिः। 'यदायदाप्रजास्सृजेयेति सोकामायत । तदातदा स्वाभिमताऽनुरूप स्वरूपगुण स्वशक्त्या स्वलीलयैव इमं प्रपञ्चं कार्य कारणभावेन यथापूर्वं ससर्ज' इतिश्रुतिः। सर्वेषां जीवानां प्रभोस्सिसृक्षोर्ब्रह्मणःस्वेच्छया भूतान्यसृज्यन्त। 'आत्मन आकाशःसंभूतःआकाशाद्वायुः वायोरग्निः अग्नेरापः अभ्द्यः पृथिवी पृथिव्या ओषधय, ओषधीभ्योन्नं, अन्नाद्भूतानिजायंते' इतिश्रुतिः॥ (तै.उ.२)

(चतुर्मुखस्योत्पत्तिः)

एकदा प्रलयकाले भुजंगपतिभोग (पर्यंक) शयने शयितस्य नारायणस्य नाभिकमले ब्रह्मोद्भूतो भगवदंश श्चतुर्मुखो जगत्सर्वं सृजतीति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे श्रीवैकुंण्ठलक्षणंनाम सप्ताशीतितमः पटलः ॥८७॥ (मातृकान्तरे ८१)

(अष्टाशीतितमः पटलः)

अथ देहोत्पत्ति प्रकारः---

ओषधीभ्योन्नमुपजायते, तदन्नं त्रिविधं भवति, एकं मूत्रं, एकं पुरीषं, एकंपुरुषाणां शुक्लं, स्त्रीणांशोणितं, शुक्लशोणिते (तयो) क्षीरसर्पिरिवसर्वव्यापिनी माया शक्तिर्भवति । पुरुषबीज मूलसंचितंशुक्लं, स्त्रीकुचमूल संचितंशोणितंच, संयोगकाले दैवयोगेन वायुनागर्भा लयं प्रविशति ।

(गर्भस्य वृद्धिक्रमः)

तत्रैकरात्रोषितं कलिलं, द्विरात्रोषितंबुद्बुदं, त्रिरात्रो षितंमांसलं, चतूरात्रोषितंपेशलं, पञ्चरात्रोषितंघनं, षड्रा त्रोषितंव्यूहं, सप्तरात्रोषितं बद्धं, अष्टरात्रोषितं सुकुमारं, नवरात्रोषितंयावनं, दशरात्रोषितं वयसं अर्धमासे अ(पि) ण्डाकृतिः, मासे शरीराकृतिः मासद्वये शिरोबाहु प्रदेशाः, त्रिमासे जठरकटिदेशाः, चतुर्थमासे पाणिपादद्वयं, पञ्च

मे मासे रोमरूपाणि, षष्ठेमासे अस्थिसंघातं, सप्तमेमासे जीवप्रकाशः अष्टमेमासे (देहः) देहंकारोति नवमेमासे प्रचलनं करोति ततऊर्ध्वंजायते। स्नायुमज्जास्थीनि रेतोमयानि त्वग्रकृत्तमांसानि शोणितमयानि, एवंषट्कोशाविकृतत्वग्रुधिरमांसमेदोस्थिमज्जाशुक्लमिति क्रमेणांऽतर्भूतानि (एकांशीभूतानि) सप्तधातूनि । सप्तधातुमयं गात्रं भवति ।

(पुरुषत्वादि निमित्तम्)

शुक्लाधिके पुरुषः शोणिताधिके स्त्री, द्वयोस्तुल्ये नपुंसकं भवति । पुंसोवा स्त्रियोवापरस्परभावेन तयोरेको गर्भस्थवर्ण इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे देहोत्पत्ति विधिर्नाम अष्टाशीतितमः पटलः ॥ ८८ ॥

(मातृकान्तरे - ८२)

अथातः पृथिव्यादिमहाभूतानां समवायं व्याख्यास्यामः ।

(शरीरे काठिन्याद्युपपादनम्, इन्द्रियोत्पत्तिः तद्विषयः)

शरीरे यत्कठिनंतत्पृथिव्याः, योद्रवः सोऽम्भसः, यदुष्णं तत्तेजसः, यत्संचरति सोनिलस्य, यत्सुषिरं तदाकाशस्य,(शात्)श्रोत्रादीनि ज्ञानेन्द्रियाणि। श्रोत्रमाकाशे वायौ(योः)स्पर्शः,अग्नेश्चक्षु(अभ्यः)अप्सुजिह्वा,पृथिव्यां

(व्याः) घ्राणम् । एवमिन्द्रियाणां यथाक्रमेण शद्बस्पर्श रूपरसगन्धा विषयाः वाक्पाणिपादपायूपस्थानि महाभूतेषूत्पन्नानि कर्मेन्द्रियाणि। तेषां क्रमेण वचनाऽऽदान गमनविसर्गाऽऽनन्दाश्च विषयाः ।

(बुध्यादीनामुत्पत्तिविषयस्थानानि)

चतुर्षु पृथिव्यादिमहाभूतेषु क्रमेणोत्पन्नानि मनोबुध्यहंकारचित्तानीत्यन्तः करणचतुष्टयम् । तेषां क्रमेण संकल्पविकल्पाऽध्यवसाया नात्मन्यात्मावबोधनम्, अनुभूतार्थस्मरणानिच विषयाः। मनःस्थानं गलांतरम् बुद्धेर्वदनम्, अहंकारस्यहृदयम्, चित्तस्य नाभिरिति ।

(अस्थिपादादीनां पृथिव्याद्यंशत्वम्)

अस्थिचर्मरोमनाडीमांसाश्च पृथिव्यंशाः, मूत्रश्लेष्मरक्तशुक्लमेदस्वेदाश्च अबंशाः, क्षुत्तृष्णानिद्रालस्य मोहमैथुनानि अग्न्यंशानि, प्रचरणविलेखनोन्मीलनानि मीलनादीनि वाय्वंशानि, कामक्रोधलोभमोह भयान्याकाशस्य ।

(शद्बादीनां पृथिव्यादि गुणत्वम्)

शद्बस्पर्शरूपरसगन्धाश्चैते पृथिवीगुणाः, तेषां गंन्धविहीनाश्चत्वारः अपांगुणाः, गन्धरसविहीनास्त्रयः अग्निगुणाः, शद्बः स्पर्शइति द्वौवायोर्गुणौ, शद्बमेकमेवाकाशस्य गुणः ।

(सात्विकगुणाः तेषां कार्यं च)

सात्विक राजस तामसाइति त्रयोगुणाः। अहिंसा सत्याऽस्तेय ब्रह्मचर्यकल्पनाऽक्रोधगुरुशुश्रूषा शौच संतोषाऽऽस्तिक्याऽऽर्जवाइति सात्विकलक्षणानि । अहंकर्ता अहंवक्ता अहंभोक्तेत्यादीनि अभिमानगुणानि राजसलक्षणानि। निद्राऽऽलस्य मोह मैथुन स्तेयकर्माणि तामसलक्षणानि ।

(सात्विकादीनां स्थानम्-तत्स्वरूपम्)

ऊर्ध्वे सात्विकाः,मध्ये राजसाः,अधस्तात्तामसाइति। सम्यज्ज्ञानं सात्विकं, धर्मज्ञानंराजसं, तिमिरोऽन्धं तामसमिति ।

(जाग्रदाद्यवस्था भेदः)

जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तितुर्यमिति चतुर्विधावस्था । ज्ञानेंद्रिय कर्मेन्द्रियाऽन्तःकरण चतुष्टय चतुर्दश करणयुतं जाग्रत्। अन्तःकरण चतुष्टययुक्तं स्वप्नं, चित्तैककरणयुता सुषुप्तिः। केवलजीवयुक्तमेव तुर्यमिति। (उन्मीलितजीवमध्यस्थ) परमात्मजीवात्मनोर्मध्ये जीवात्मा क्षेत्रज्ञ इति विज्ञायते । सोपि पञ्चमहाभूताः देहेंद्रियभूतगुणाः करण चतुष्टयानि इत्येते पंचविंशात्मकः पुरुषः तस्मात्पंच विंशात्मको देह इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां भूरादितत्वप्रकाशोनाम एकोननवतिः पटलः ॥ ८९ ॥ (मातृकान्तरे ८३)

अथातो देहलक्षणं वक्ष्ये—

स्वांगुलीभिः षण्णवत्यंगुलो देहः । तद्वादशांगुलाधिकः (कप्रमाणः) प्राणः प्राणायामेन समो भवति (वह्निमण्डलम्, तत्पुरुषः,) [गुदादारभ्यद्व्यंगुलादूर्ध्वं मेढ्रं मेढ्रात्तद्व्यंगुलाधस्तान्मध्येकांगुलंदेहः] गुदात्द्व्यंगुलादूर्ध्वे देहमध्यम् । तस्मिन् हेमाभं त्रिकोणं वह्निमण्डलम्। तन्मध्ये बिन्दुनादेनसह रेफबीजं ज्वलति तन्मध्ये मण्डलपुरुषो यज्ञमूर्त्तिः पिंगलाभः द्विशीर्षः चतुःशृंगः षण्णेत्रः सप्तहस्तो दक्षिणे अभयस्त्रक्शक्तिखड्गयुतः वामे वरदस्रुक्खेटयुतः, त्रिपादः, पीतांबरधरः (श्रीवत्सांकः) किरीटकेयूरहारादिसर्वाभरणयुक्तः । दक्षिणवामयोः स्वाहास्वधाभ्यांसहितः, सर्वदेवैः परिवृतः, स्थितः ।

(नाभिः तत्राद्वादशारचक्रं, तत्र जीवः)

तदूर्ध्वे नवांगुलंकन्दस्थानं । चतुरंगुलोत्सेधायामं, त्वगादिसप्तधातुभिर्भूषितं, (म) अण्डाकृतिकं, कन्दमध्ये भिः नाभौ (नाभेः) द्वादशारयुतंचक्रं, तत्रचक्रे पुण्यपापप्रचोदितस्तन्तुपञ्जरमध्यस्थो लूतिकइव प्राणारूढः प्रवर्त्तते (भ्रमति) जीवः ।

(नाभेरुर्ध्वं कुण्डलिनी शक्तिः)

तस्योर्ध्वे नाभौ (भेः) तिर्याग्गता अधऊर्ध्वे गता अष्टप्रकृति [रष्टधाकुटिला नागरूपा विद्यामु (द्युन्मु)खेन मूत्र(ऊर्ध्व)द्वारं संरुध्य, कन्दपार्श्वे स्थिता कुण्डलीभूता सर्पफणामणिमंडलश्रियमुपेयुषी कुण्डलिनीशक्तिः आत्मनः फणेन ब्रह्मरुद्राख्यं सुषुम्नानाडीरन्ध्र मुपगूह्य तिष्ठति ।

(हृदयं-तत्र सूर्यमण्डलम्-तत्र मूर्तिः)

नाभ्याउपरि वितस्त्या हृदयं तत्र सर्वं प्रतिष्ठितं । हृदये अर्कबिंबं तस्मिन् सकारबीजान्वितं सहस्रज्वाला युतं ज्योतिर्ज्वलति । तन्मध्ये मण्डलपुरुषो विष्णुमूर्त्तिः तरुणादित्यसंकाशो हेममयो हिरण्यश्मश्रुकेशनखयुतः पीतांबरधरः श्रीवत्सांकः चतुर्भुजः शंखचक्रधरः अभय कट्यवलंबितहस्तः रक्तायनेत्रपाणिपादः सौम्यः सुप्रसन्न मुखः किरीटकेयूरहारकटिप्रलंबयज्ञोपवीतादिसर्वाभरण भूषितः सृष्टिस्थित्यन्तकारणः देवीभ्यां पारिषत्कैः सहितः स्थितः ।

(नासाग्रे चन्द्रमण्डलम्-तत्र मूर्तिः)

तदूर्ध्वे नासाग्रे शुद्धस्फटिकसंकाशं चंद्रबिंबम् । तस्मिन् ऋकारबीजान्वितम्, अमृतंस्रवन्तं श्वेतरोचिषं ध्यात्वा; तन्मध्ये मंडलपुरुषो नारायणमूर्त्तिः शुद्धस्फटिक

संकाशः पीतांबरधरः श्रीवत्सांक श्चतुर्भुजः शंखचक्रधरः अभयकट्यवलंबितहस्तःपद्मोदर दलाभनेत्रो रक्तास्यपाणि पादः किरीटकेयूरहारादि सर्वाभरणभूषितः।

(मूर्धनि मुक्तिद्वारम्)

स्मेरमुखः देवीभ्यां परिषत्कै स्सहितः स्थितः तस्योपरि मूर्ध्नि सुषुम्नाया अग्रे मुक्तिद्वारं। तस्मिन् शिरः पद्मम् अधोमुखमूर्ध्वमूलं षोडशदलयुतं तस्मिन् स्थितं अमृतधाराभि स्सहस्राभिराप्लाव्यमानं मण्डलपुरुष वासुदेवं ध्यायेदिति विज्ञायते ॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां देहलक्षणं नाम नवतितमः पटलः ॥९०॥ (मातृकान्तरे ८४)

(हृत्पद्मस्थ भगवद्ध्यानविधिः)

अथ कंदादुत्थितं द्वादशांगुलं सुज्ञाननालं अणिमामहिमालघिमागारिमाप्राप्तिः प्राकाम्यमीशत्वं वशित्व मित्यष्टैश्वर्य दलोपेतं प्रकृत्यात्मिक कर्णिकं विद्याकेसर संयुक्तं अधोमुखं हृदयकमलं प्राणायामैर्विकसितं ऊर्ध्व मुखं भवति। तस्यान्तः कर्णिकामध्ये महानग्निर्ज्वलन् विश्वार्चि र्विश्वतोमुखः आपादतलमस्तकं संतापयति। तन्मध्ये पीताभा नीवारशूकवत्तन्वी वह्निशिखा तस्याः शिखायामध्ये प्रज्वलितज्योति रूपमेव स्वसंकल्पेन: तंत

जांबूनदप्रभः पीतांबरधरः पद्माक्षः रक्तास्यपाणिपाद श्चतुर्भुज श्चक्रशंखधरोभयकठ्यवलंबितहस्तः श्रीवत्सांकः सुप्रसन्नः शुचिस्मितः सर्वाभरण भूषितः हृदिस्थितः परमात्मा। दक्षिणवामयो (श्रीभूमिभ्यां) विभूतिमायाभ्यां परिषत्कै स्सह संस्थितः "नीवारशूकवत्तन्वी पीताभास्वात्तनूपमा तस्याश्शिखायामध्ये परमात्मा व्यवस्थितः"। इतिश्रुतिः तं विष्णुं जिज्ञासुः ध्यानयोगेन ज्ञानचक्षुषा पश्येत्।

'सदा पश्यन्ति सूरय' इति श्रुतिः। विश्वव्यापिनं विष्णुं ध्यानमथनेनाऽऽविर्भूतं तेजोभासुरं भक्त्या सकलं संकल्प्य; आवाह्य अभ्यर्चयेदिति। "प्रवः पांथमंधसो धियायते महेशूराय विष्णवेचार्चत" इति श्रुतिः। तस्माद्विष्ण्वर्चनमेव द्विजै रहरहः कर्त्तव्यमिति विज्ञायते।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां हृत्पद्म मध्यध्यानंनाम एकनवतितमः पटलः ॥ ९१ ॥ (मातृकान्तरे पटलसमाप्ति र्नास्ति)

(नाडिसंख्याः, तत्र मुख्याः, तत्स्वरूपम्)

अथातो नाडीचक्रं वक्ष्ये

कन्दोद्भूता[नि] द्विसप्तति सहस्राणि नाड्यः, तासु मुख्याश्चतुर्दश, इडा, पिंगला, सुषुम्ना, सरस्वती, वारु[ःचारणा]णी, पूषा, हस्तिजिह्वा, यशस्विनी, विश्वो

दरा, कुहू, शंखिनी, पयस्विनी, अलंबुषा, गान्धारी
आसा मादौ तिस्रो मुख्याः । तिसृषुसुषुम्नैव प्रधा
व्यक्ता वैष्णवी सात्वि(की)का मुक्तिमार्गेति विद्वा
कथिता । सा कंदमध्ये [पद्मसूत्रप्रतीकाशा वीण
ण्डान्तर्निर्गततंत्री, अलाबुवद्ब्रह्मशास्थिना सहमूर्धा
स्थिता, तस्या दक्षिणभागे दक्षिणनासान्तं स्थिता पिंग
तस्यांभास्करश्चरति । इडावाम(पर)भागे वामनासा
स्थिता । तस्यां चन्द्रश्चरति । तौ राजसतामसौ विषाऽमृ
भागौ दिवारात्रौ स्याताम् । सुषुम्नायाः पूर्वभागेच ऊध
ऽधोगता मेढ्रान्तांस्थिता कुहूः अपरे चो (र्ध्वगता)र्ध्वा
गता जिह्वान्तांस्थिता सरस्वती पिंगलायाः पूर्वभागे
र्ध्वाऽधोगता दक्षिणपादांऽगुष्ठान्तास्थिता यशस्विनी अ
बुसाच, अपरे दक्षिणनेत्रान्तं स्थिता पूषा पूषाऽलंबुस
मध्ये वामनेत्रान्तं स्थिता हस्तिजिह्वा यशस्विनी कुह्वोर्मध
ऊर्ध्वगता सर्व गामिनीदक्षिणपाण्यंगुष्ठांतांस्थिता(चरण
वारुणी पूषासरस्वत्योर्मध्ये दक्षिणकर्णान्तं स्थिता पय
स्विनी इडायाः पूर्वभागे चोर्ध्वाऽधोगतावामपादांगु
ष्ठान्तांस्थिता (गान्धारी) हस्तिजिह्वा। अपरे वामनेत्रां
स्थिता गांधारी हस्तिजिह्वाकुहोर्मध्ये अधश्चोर्ध्वगत
सर्वगामिनी वामपाण्यंगुष्ठान्तं स्थिता विश्वोदरा। गान्ध
रीसरस्वत्योर्मध्ये वामकर्णांतांस्थिता शंखिनी। अलंबुस

कंदमध्ये ऊर्ध्वाधोगताः (द्धोगताः)सर्वगामिन्यः पायु मूलाग्रगता अन्यास्सिराश्च अश्वत्थपत्रासिरावत्समुत्पन्ना इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां नाडीनिरूपणंनाम द्विनवतितमः पटलः ॥ ९२ ॥ (मातृकान्तरे ८५-प०)

(अथ त्रिनवतितमःपटलः)

(नाडीषु प्राणादिवायुसंचारः, तेषां मुख्यः)

अथैतासु नाडिषु प्राणाऽपानव्यानोदानसमान नागकूर्मकृकल(र)देवदत्तधनञ्जया इति दश वायवस्संचरन्ति। तेषु प्राणादयः पञ्च वायवो मुख्याः तेषु प्राणापानौ मुख्यौ, एतयोः प्राणएव मुख्यः ।

(प्राणादीनां स्थानं स्वरूपंच)

प्राणस्थानमास्यनासिकयोर्मध्यं, हृन्मध्यं, नाभि मध्यं, पादांगुष्ठाविति पञ्च। सचप्राणो राजावर्तमणिप्रभो निश्श्वासोच्छ्वासकरः हृत्पद्मं समाश्रित्यावर्त्य मुखनासिके करोति ।

अपान इन्द्रकोपसमप्रभो नाभिं(गुद)समाश्रित्य, विण्मूत्रविसर्जनं करोति । व्यानः सन्धिगतः फेनवर्णः हानोपादानचेष्टादीनि करोति । उदानः किंजल्कसदृशः कण्ठमाश्रित्य अन्नपानादिपोषणक्रियां करोति । समानो

व्योमाभः क्षीरेसर्पिरिव सर्वत्र व्याप्य करचरणशयनादिकं करोति। नागःश्वेतःकण्ठंसमाश्रित्य उद्गारादीन् करोति। कूर्मो रक्तः नेत्रे समाश्रित्य, निमीलनोन्मेषणादि करोति। कृकरः कृष्णः उदरं समाश्रित्य क्षुत्पिपासादीनिकरोति। देवदत्तः पीतवर्णः सर्वंग स्तन्द्रांकरोति। धनंजयः श्यामाभः सर्वगः शोभादिकर्म करोति।

(जीवस्वरूपं तस्य कर्म तस्य जननक्रमः)

जीवात्मा अंजनाभः नित्यशुद्धः (बुद्धः बोधनिर्विकारः नित्याणुप्रमाणः) सर्वगत इयेवंभूतं देहं प्रविश्य शुभाऽशुभकर्माणि करोति।

तत्कर्म द्विधा भवति ऐहिकमामुष्मिकंचेति। तत्रैहिकं भोजनाऽऽच्छादनस्थानगमनाऽऽसनशयनादिकम्। आमुष्मिकम् अहिंसादानधर्मपरोपकारा(रभगवदाराधना)दिपुण्यपापानि सर्वाणि भवन्ति दैवयोगाद्देहावसाने स्वकर्मानुरूपं परलोकं प्राप्य तत्तत्कर्मफलं भुक्त्वा क्षीणे फले निवृत्य, आकाशंप्रविशति।

वायुर्भूत्वा अग्निं प्रविशति धूमोभूत्वा अपः प्रविशति। अपोभूत्वा अभ्रं प्रविशति। अभ्रंभूत्वा भूमौ वर्षति भूम्याओषधिवनस्पतीन्प्रविशति ओषधीभ्योन्नम् अन्नाच्छुक्लशोणितौच भवतः। ततःस्वविषयांयोनिं प्रविशति। प्रतिदिवसवृध्द्या परिणतो जायते च।

एवंक्षेत्रक्षेत्रज्ञयोश्च परस्परं संबंध (धादनन्तसंसारस्थावर जंगम नरमृग पशुपक्षिजरायुजाऽण्डजस्वेदजोद्भिज्जभेदा बहवोभवन्ति इति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां जीवोद्भवोनाम त्रिनवतितमः पटलः ॥ ९३ ॥ (मातृकान्तरे ८६)

(अथ चतुर्नवतितमःपटलः)

(संसारहेतुः)

अथ अयं देहःजन्मकृत्वा मायामयपाशनिबन्धितो भगवन्मायया मोहितः कामक्रोधलोभमोह मद मात्सर्य हिंसादीनि करोति ।

योनिद्वारेण निष्क्रम्य पुनःपापीयसींयोनि माश्रित्य पुनर्जायमानः स्वर्गनरकफलेषु कर्मसु प्रवर्तते । तस्माद्भगवन्मायया मोहितत्वात् भगवन्तं समाश्रित्य भक्त्या नारायणमुपासीत ।

(तत्तरणोपायः)

तदुपासनात् सोपि भक्तवत्सलत्वात् भक्तानुकंपया (स्वमायां)मोचयति । तत आत्मा सम्यज्ज्ञानं प्रविशति । पश्चादाश्रमधर्मयुक्तो भगवदाराधनं करोति। तदाराधनेन संसारार्णवनिमग्नो जीवात्मा परमात्मानं ना-

रायणं पश्यति । सोऽप्यपुनरावृत्तिकं दिव्यलोकं प्रसाद यति। पश्चात्कृतकृत्यो भवति ।

(मोक्षस्वरूपम् - तद्भेदः)

संसारबन्धन वासनान्मुक्तिर्मोक्षः । तदपि समाराधनविशेषाच्चतुर्विधपदावाप्तिः सालोक्यं सामीप्यं सारूप्यं सायुज्यमिति । आमोदप्राप्तिः सालोक्यं, प्रमोदप्राप्तिः सामीप्यम् संमोदप्राप्तिः सारूप्यं, वैकुण्ठप्राप्तिः सायुज्य मिति । तच्च नित्याऽऽनन्दम् अमृतरसपानवत् सर्वदा तृप्तिकरं परमात्मनो नित्यनिषेवणं परंज्योतिः प्रवेशनम्। 'तद्विष्णोः परमं पदं सदा पश्यन्तिसूरय' इतिश्रुतिः ॥ भगवन्तं नान्यथा प्राप्नोतीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां भगवत्सायुज्यप्रदानंनाम चतुर्नवति तमः पटलः ॥ ९४ ॥ (मातृकान्तरे ८७)

(अथ पंचनवतितमःपटलः)

(चतुर्विध भगवत्समाश्रयणम्)

अथ भगवत्समाश्रयणं चतुर्विधम् भवति (समाराधनमित्यामनंति) जपहुताऽर्चनाध्यानमिति। सावित्रीपूर्वं वैष्णवीमृचम्, अष्टाक्षरं(च)वा, भगवन्तं ध्यात्वा अभ्यसेत् सजपः; अग्निहोत्रादिहोमे यत् हूयते तध्दुतं होमः; (पूजा)गृहे देवायतनेवा वैदिकेन मार्गेण प्रतिमा

दिषु पूजयेत् तदर्चनम्; निष्कलसकलविभागंच ज्ञात्वा अष्टांऽगयोगमार्गेण परमात्मानं जीव आत्मना चिन्तयेत् तध्यानमिति ।

(अर्चनस्योत्तमत्वम्, मूर्तिभेदनिरूपणम्)

तेष्वर्चनं सर्वार्थसाधनं स्यात् । तत्र परमात्मैव पञ्चधा भवति। 'सवाएषपुरुषः पंचवा पंचात्मे'तिश्रुतिः ।

तस्मादाकाशादि महाभूतानां(क्रमेण)परमात्मनि भेदएव । सभ्याऽऽहवनीयाऽन्वाहार्यगार्हपत्याऽऽवसथ्या इति पञ्चाऽग्निवत्'पञ्चधाग्नीन्व्यक्रमाद्विराट्सृष्टे'ति श्रुतिः। प्राणादिपञ्चवायुभेदैरिव पञ्चमूर्त्तिभेदैर्भिद्यतेति 'पोपूय मानः पञ्चभिः स्वगुणैः प्रसन्नैः सर्वानिमान् धारयिष्य सी'ति श्रुतिः ।

तस्मात् 'विष्णुपुरुषसत्याऽच्युतानिरुद्धा'इति मूर्त्तीनां पञ्चानां आदिमूर्त्तिर्विष्णुः तद्भेदाश्च चतस्रो मूर्त्तयः 'तद्विष्णोः श्रमापदायचतुर्गुणाये'ति श्रुतिः तस्मात् 'ब्रह्मा चतुष्पात् भवति। पादा दर्धात् त्रिपादात् केवलाच्च क्रमेण धर्मज्ञानैश्वर्यवैराग्यैरिति विषयगुणैः चतुर्भिः मूर्त्तयो भवन्ति। आदिमूर्त्ते श्चतुर्मूर्त्तित्वात् क्रमेण विष्णु र्महाविष्णुः सदाविष्णु र्व्यापी नारायण इति चतु र्मूर्त्तयो भवन्ति। विष्णोरंशःपुरुषः महाविष्णो रंशःसत्यः सदाविष्णोरंशःअच्युतः व्यापिनोऽशोनिरुद्धः इति धर्मा

दिब्रह्मगुणै श्चतुर्धा भिद्यते। पुरुषःपुरुषात्मकः परमपुरुषः धर्ममयइति, सत्यः सत्यात्मकः ज्ञानस्सर्वतेजोमयइति, अच्युतोऽपरिमितः ऐश्वर्यः श्रीपतिरिति, अनिरुद्धः महान् वैराग्यस्सर्वसंहारइति। एषां रूपं पुरा वर्णादिकथने विधि नाचोक्तम्। एवं पञ्चमूर्त्तिनामभिभेदैः गुरूपदेशेन अष्टाऽङ्ग योगमार्गेण ध्यात्वा आवाह्य अर्च्ययेदित्याह मरीचिः।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां ज्ञानस्वरूपनिरूपणंनाम पञ्चनवति तमः पटलः ॥ ९५ ॥ (मातृकान्तरे ८८)

(अथ षण्णवतितमःपटलः)

अथातो अष्टांऽगयोगं वक्ष्ये---

जीवात्मपरमात्मनोर्योगो योगइत्यामनन्ति। 'यम नियमाऽऽसन प्राणायाम प्रत्याहार ध्यान धारण समाधय' इति योगांगानि ॥

(यमस्य लक्षणम्)

तेषु यमः अहिंसा, सत्य, मचौर्यं, गृहस्थस्य स्वदार निरति रन्येषां सर्वत्रमैथुनत्यागः, दया, आर्जवं, क्षान्तिः, धैर्यं, मिताशनं, शौच मिति यमगुणा दशधा भवन्ति।

(नियमस्यलक्षणम्)

नियमस्तु तप स्संतोषास्तिक्य दान विष्णुपूजा वेदार्थश्रवण कुत्सित कर्मसुलज्जा गुरूपदेशश्रद्धा मंन्त्राऽ

भ्यासो होम इति नियमगुणा दशधा भवन्ति । एतै विंशतिगुणैर्युक्तो योगाधिकारी भवेत् ।

(आसनस्य)

आसनानि नवभेदानि—ब्राह्म स्वस्तिक पद्म गोमुख सिंह्ममुख वीरभद्र मयूराणि इति ॥

दक्षिणपादमूर्ध्वं, वामपादमधःकृत्वा जान्वन्तरे अंगुष्ठौ निगूह्य,अंके वामपाणिं तदूर्ध्वे दक्षिणपाणि मुत्थानं न्यस्य ऋजुकायो भ्रूमध्ये क्षणमासनं तद् ब्राह्मम् ।

सीवन्या उभयोःपार्श्वयोः गुल्फद्वयं निक्षिप्य पूर्ववदासनं स्वस्तिकं ।

ऊर्वोरुपरि पादतलौ विन्यस्य पूर्ववद्धस्ततलद्वयं न्यसेत् तत्पद्मासनम् ।

दक्षिणजानुं वामजानुं संश्लिष्टं निविशयेत् तत् गोमुखम् । (दक्षिणेतरं दक्षिणपार्श्वे, अदक्षिणं दक्षिणोरौ इति गुल्फौ निवेशयेत् - तत्गोमुखम् ।

पूर्ववत् वृषणस्याऽधः सीवन्याः पार्श्वयोः गुल्फौ न्यस्य हस्तौ प्रसार्य जान्वोः स्थाप्य नासाग्रं निरीक्ष्य संवृताऽऽस्यो भवेत् एतत् सिंहासनम् ।

गुल्फं सव्यं मेढ्रादुपरि विन्यस्य असव्यं तदुपरि न्यसेत् एतत् मुक्तासनम् ।

दक्षिणंपादं वामोरोरुपरि न्यस्य वामपादोपरि दाक्षिणोरुं न्यसेत् एतत्, वीरासनम् ।

ब्राह्मं जान्वन्तरद्वयमन्न मंगुष्ठं निगूह्य भ्रूमध्येक्षणं गुल्फौ वृषणस्याऽधस्सीवन्याःपार्श्वयोःपादौ न्यस्य, पाणिभ्यां बध्वा भद्रासनम् करतले भूमौ संस्थाप्य कूर्परौ नाभिपार्श्वयोर्न्यस्य न(उन्नत)तशिराःपादौ दंडवद्व्योम्नि संस्थितो मयूरासनमिति ।

(आसनस्योत्तमत्वादिकम्)

एतेषु ब्राह्मस्वस्तिकपद्मासनान्युत्तमानि । गोमुखसिंहमुक्तानि मध्यानि । वीरभद्रमयूराणि अधमानि इति विज्ञायते । (मातृकान्तरे ९० प०)

अथातःप्राणायामः---

प्राणापानसमानयोगः प्राणायामः रेचक पूरक कुंभकइति सच त्रिविधो भवेत् । निश्वासविसर्गोरेचकः । निश्वासोध्मानं पूरकः । निश्वासनिरो (धः)धनं कुंभक (कइ)मिति ।

(रेचकादिप्रकारः)

प्राणमपानेन संयोज्य देहमध्ये रेफबीजान्वितं वह्निमण्डलं प्रवेश्य तत्रस्थपुरुषं पश्यति । अग्निं प्रज्वाल्य अग्निना सममुदरस्थमनिलमिडया समारोप्य पूरयित्वा नासाग्रे ऋकारबीजान्वितम् अमृतं स्रवन्तमिन्दुमण्डलं तत्रस्थपुरुषं च नेत्राभ्यां पश्यन् मन्दपिंगलयारेचयति । पुनरपि पिंगलया वायु मारोप्य पूरयित्वा सकार बींजा

न्वितम् अर्कमण्डलं तत्रस्थपुरुषं प्रविश्य (पश्येत्) इडया शनैर्विरेचयेत् ।

एवं त्रिसंधिषु चतुर्मासमाचरेत् । पृथक्चिह्नोप लक्षिता(तां)नाडीशुद्धिमाप्नोति ।

प्राणमपानवायुना संयोज्य इडया षोडशमात्रै वायुना संयोज्य इडया षोडशमात्रैर्वायु मारोप्य म(अ-कारमूर्ति) कारं संस्मरेत् । पश्चात् चतुष्षष्टिमात्रं पूरितं धारयेत् । यावच्छक्यं तावद्धारयति । पिंगलया द्वात्रिंश न्मात्रै रेचयेत् । पुनः पिंगलया षोडशमात्रैर्वायुमारोप्य मकारमूर्त्तिं संस्मरन् पूरितंप्राणं धारयेत् । अकारमूर्त्तिं ध्यात्वा चत्वारिंशत्प्रणवं जपेत् । पश्चादिडया रेचयित्वा पुनः पूर्ववदिडया वायुमारोप्य पूरयित्वा धारयेत् प्रणवं संस्मरन् सव्याहृतिकां सप्रणवां गायत्रीम् अन्ते सशि-रस्कां त्रिर्जपेत् । एवं त्रिसंधिषु प्राणसंयमनं करोति ।

ततोऽग्निमंडलं प्रविश्य तत्रस्थपुरुषेण संयुज्य वह्निना सहवायुमारोप्य,पिंगलयाआदित्यमण्डलमनुप्रविश्य(तत्र स्थपुरुषेण संयुज्य) पश्चादिडया वायुमारोप्य,चन्द्रमण्डल मनुप्रविश्य, तत्रस्थपुरुषेण संयुज्य, ततोवह्निना कुण्डली मुखं तप्त्वा, वायुमारोप्य सुषुम्नयाचोर्ध्वं नीत्वा कण्ठ (न्द)मध्येस्थितं हृदयकमलमूर्ध्वमुखं विकासितं कृत्वा तत्र परमात्मानं नारायणं पश्यतीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे यमनियमासनप्राणायामविधिर्नाम षण्णवतितमः पटलः ॥ ९६ ॥ (मातृकान्तरे ९१-प०)

(अथ सप्ततितमःपटलः)

(प्रत्याहारस्वरूपम्, तद्भेदः)

अथातः प्रत्याहारः पञ्चधा भवति । इन्द्रियाणां सर्वेभ्यो विषयेभ्यो बलादाहरणम्, आत्मनि सर्वमात्मव दीक्षमाणं, विहितकर्माणि (कर्मणां) बहिर्विनामनसाकृतं, पादांगुष्ठादिमूर्धान्तम् अष्टादशमर्मस्थानेषु वायुमारोप्य, धारयित्वा स्थानात्स्थनादूर्ध्वतोऽधस्ताच्च समाकर्षणं, नाडीमार्गेषु वायुमारोप्य, निरोधनमिति च ।

(अष्टादशमर्मस्थानानि तल्लक्षणम्)

पादांगुष्ठ गुल्फ जंघा(मध्य)चितिमूल जानू रुमध्य पायुमूल देहमध्य मेढ्र नाभि हृदय कण्ठ तालु मूल नासिका मूला ऽक्षिमण्डल भ्रूमध्य ललाट मूर्धान इति अष्टादश स्थानानि ।

एतेषांप्रमाणं पादमानं सार्धचतुरंगुलं, तदव सान (गुल्फ) मंगुलं, ततोदशांऽगुलं जंघामध्यं, ततो दशांऽगुलं चितिमूलं, तद्व्यंगुलं जानु, ततो नवांगुल मूरुमध्यं, नवांऽगुलं पायुमूलं, तदर्धाधिकं त्र्यंगुलं देहमध्यं, ततो द्व्यर्धांगुलं मे (म्)मूलं, नाभिः चतुरंगुलम्, तदेकां

दशांगुलं हृन्मध्यम्, ततो द्वादशांगुलं कण्ठकूबरम्, षडंगुलं तालुमूलं। ततश्चतुरंगुलं नासिकामूलं; अक्षि मण्डलं द्व्यंगुलं, द्व्यंगुलं भ्रूमध्यं, ततो द्व्यंगुलं ललटान्तं त्र्यंगुलं मूर्धेति ।

(तत्र वायुसंयमन प्रकारः)

एतेषु स्थानेषु मनसा वायुमारोप्य; स्थानात्समा कृष्य निरोधंचोर्ध्वतोऽधश्च यथाक्रमेण करोति । इडा पिंगलाभ्यां वायु मारोप्य,कुण्डलीपार्श्वयोः आपूर्य, नासा भ्या मुदरस्थं वायु मारोप्य, पूरयित्वा, भ्रूमध्ये कुचौसमा रोप्य, धारयति। एवं नित्यं समाचरेत् । आत्मनः प्राण सुषुम्नया भ्रूमध्यान्तं समारोप्य, यावन्मण्डलोदयं तावत् संयमनं करोतीति विज्ञायते ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां प्रत्याहारविधिर्नाम सप्तनवतितमः पटलः ॥ ९७ ॥ (मातृकान्तरे ९२)

(अथ अष्टनवतितमःपटलः)

(धारणलक्षणम्, शरीरे पृथिव्यादिस्थानम्, तत्रध्येयं रूपम्)

अथातो धारणानि अष्टधा भवन्ति । तेष्वात्मनि यमादिगुणयुक्तमनसास्स्थितिः, हृत्पद्मान्तराकाशे बाह्या काशे धारणंच, पृथिव्यादि महाभूतेषु पञ्चसु देवानां पंच धारणानि, हृत्पद्ममध्ये परमात्मानन्दविग्रहधारणमिति ।

पादादिजानुपर्यन्तं पृथिवीस्थानं तत्र लकारसंयुक्तं(नो) वा युमारोप्य,अनिरुद्धमूर्त्तिं ध्यात्वा,धारयेत्।जान्वोः(नोः)पायु पर्यन्तम् अपांस्थानं तत्रवकारसंयुक्तं वायुमारोप्य,अच्युत मूर्त्तिंध्यात्वा धारयेत्।पायोर्हृदयान्तमग्निस्थानं तत्र रेफयुतं वायुमारोप्य सत्यमूर्तिंध्यात्वा धारयेत्। हृदयात् भ्रूमध्यान्तं वायुस्थानं तत्र यकारसंयुक्तं वायुमारोप्य, पुरुषमूर्त्तिं ध्यात्वा धारयेत् । आभ्रूमध्यात् मूर्धान्तं व्योमस्थानं तत्र हकारसंयुक्तं वायुमारोप्य विष्णुमूर्त्तिं ध्यात्वा धारयेत्। एतेषांदेवानां ध्यानस्वरूपं पूर्वं नाडीष्वकारसंयुक्तं वायुमारोप्य हृन्मध्ये प्रणवेन कार्यम्। स्वेस्वे संघ्र(ह)त्यकरणे प्रणवस्य नादान्ते परमानन्दविग्रहं परमात्मानं नारायणं शुद्ध स्फटिकसंकाशं ध्यात्वा, धारयेत्। एतां धारणां नियमादि संयुक्तः नित्यंवाचरेत्। इत्याह मरीचिः।

इति श्रीवैखानसे धारणाविधिर्नाम अष्टनवतितमः पटलः॥ ९८ ॥ (मातृकान्तरे ९३)

(एकोनवतितमःपटलः)

(ध्यानस्वरूपम्, तद्विभागः)

अथातो ध्यानं वक्ष्ये—परमात्मनो जीवात्मना चिंतनं ध्यानं, निष्कलं सकलमिति (तत्द्विविधम्) निष्कलं देवैरप्यनभिलक्ष्य मदृश्यंस्यात् । सकलंद्विविधं निर्गुणंसगुणंचेति । निर्गुणं निष्कलस्वभावः । परं-

मात्मनोन्यन्नकिंचिदस्तीति काष्ठेअग्निरिव सर्वंव्याप्य आकाशोपमः सर्वेषां आत्मगुहायां निहितः अन्तर्बहिश्च संस्थितो दृश्यादृश्यस्थूलसूक्ष्मः अमलोऽत्यच्छः अप्रमेयो निरवयवो निरुद्योगो नित्योऽचिंत्यो निष्कलः तमेव प्राणायामप्रत्याहार धारणादात्मसंस्कारं कृत्वा आत्मना पश्येत् ।

मध्यदेहान्मूर्धपर्यन्तं भ्रुवोर्मध्ये अन्तरात्मानं नारायणं सर्वजगत्कारणम् अव्ययम् अव्यक्तम् एकरूप परंज्योति ज्वलति । अवभासयति । एकं निर्गुणध्यानम् 'नारायणपरंज्योति रात्मा नारायणःपरः' इति श्रुतिः । तस्मात्प्रधानपरमोऽव्ययो विष्णुस्सदा ध्येयः ।

निष्कलमेव प्राणायामैर्विकासितहृदयकमलांतराकाशे वैश्वानरशिखामध्ये परंज्योति ज्वालारूपवत् स्वयमेवपुरुषः कृष्णपिंगलः ऊर्ध्वरेता विरूपाक्षः विश्वरूपः परमानंदविग्रहो भवेत् । तं परमयाभक्त्या पश्येत् । तत्र सन्निहितो भवेत् । इति निर्गुणध्यानं भवतीति विज्ञायते ॥ (मातृकान्तरे ९३५०)

अथ सगुणध्यानं वक्ष्ये---

प्राणमपानेन संयोज्य, तमनुप्रविश्य तत्र पुरुषं दृष्ट्वा, पुनः पिंगलया आदित्यमंडलमनुप्रविश्य, तत्रस्थ पुरुषंदृष्ट्वा,ततश्चेडया चन्द्रमण्डलमनुप्राविश्य, तत्र मण्डल

पुरुषं दृष्ट्वा ततो ज्वलिताऽग्निना कुण्डलीमुख(ख)ज्वल नेन दग्ध्वा, सुषुम्नयाचोर्ध्वंगत्वा, प्राणायामेन विकसित हृदयकमलांतराकाशे वैश्वानरशिखामध्ये चतुरश्रं हेमाभं बिन्दुनासह यकारबीजान्वितं माहेन्द्रमण्डलं तन्मध्ये अर्धचन्द्राऽऽकृतिं श्वेतं बिन्दुनासह वकारबीजान्वितं वारुणं (मण्डलं) ध्यात्वा, तन्मध्येप्रणववेष्टितं सुवर्णाऽऽभ मादिबीजं स्मृत्वा, प्रज्वलितज्योतीरूपमेव भक्त्या सकलं संकल्प्य देवीभूषणायुधैस्सह परिषद्गणैस्सह कल्याणगुण निधिं पूर्ववध्यायेत्। एतत्सगुणध्यानमुत्तमम्। सर्वसिद्धि प्रदं सर्वत्र प्रयोक्तव्यम् ।

हृत्पद्मान्तराकाशे वैश्वानरशिखामध्ये अग्नि(अर्क) मण्डलं पूर्ववध्यात्वा, तन्मध्ये परंज्योतिरेव सकलं संकल्प्य, देवीभूषणायुधैः परिषद्गणैस्सहद्यतं यज्ञमूर्त्तिं पूर्ववत् ध्यायेत्। अग्निहोत्रादिहोमः तदपि सगुणध्यानम् ।

हृत्पद्मे वैश्वानरशिखामध्ये अर्कमंडलं पूर्ववत् ध्यात्वा, पद्ममध्ये परंज्योतिरेव सकलंसंकल्प्य, तरुणादि त्यसंकाशं विष्णुं पूर्ववध्यायेत्। एतत्सगुणध्यानं सर्वत्र प्रयोक्तव्यम् सर्वसिद्धिप्रदम् ।

हृदयकमलान्तराकाशे वैश्वानरशिखामध्ये सोम मंडलं पूर्ववध्यात्वा, तन्मध्ये परंज्योतिरेव सकलं संकल्प्य,

शुद्धस्फटिकसंकाशं नारायणमूर्त्तिं ध्यायेत्। सगुणध्यानं सर्वसिद्धिप्रदं सर्वत्र प्रयोक्तव्यम्।

एवं सगुणध्यानं चतुर्विधं भवति। एतानि वैदिक ध्यानमार्गाणि अन्यान्यवैदिकानि सर्वाणि जघन्यानि। तैःषड्भिःप्रकारैः भगवंतंनारायणं नित्यमभ्यसेत्। सर्वं समाधिना पश्यतीति विज्ञायते।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे ध्यानभेदविधिः नाम एकोनशततमः पटलः॥ ९९॥ (मातृकान्तरे ९४)

(अथ शततमःपटलः)

(सामाधिस्वरूपम्-तत्फलम्)

अथातः समाधिं वक्ष्ये—जीवात्म(नः)परमात्मनो (त्मस) स्समावस्थासमाधिः। यथा अनुष्णोपलमादित्य-दर्शनादुष्णत्वमाश्रितमिव (तथा) परामात्मदर्शनात् प्रत्यगात्मा नित्यशुद्धबुद्धमुक्तस्वभाव (क) परमानन्दमयत्वं प्राप्य, परमात्मानं नारायणं सदापश्यत्यनुभवत्येव। अष्टांऽगयोगमार्गेण नित्यमणिमाद्यैश्वर्यंच प्राप्नोति। जीवन्मुक्तो भवेत्।

(देहत्यागप्रकारः)

अथत्वांऽत्यकाले सर्वद्वाराणि संयम्य, प्राणमपानेन संयोज्य, शोधयित्वा, सर्वेषु नाडीमार्गेषु निरुध्य

'हंसे'ति सुषुम्नयाचोर्ध्वं गत्वा,हृदयाऽम्भोजे प्राणमारोप्य, तदन्तराकाशे परंज्योतिषि मनोवृत्तिं सुसंयम्य,परमात्मानं पश्यन् भ्रुवोर्मध्ये प्राणमारोप्य, प्रणवाक्षरेण सबिन्दुना देन[समुद्घाटयति]समुत्था(प्य)पयित्वा,प्राणमुत्सृजति। प्राणेनसह सर्वमात्मनि प्रलीयते । तदा परमात्मनासंह वैकुण्ठ मवप्नोति ।'

(ग्रन्थोपसंहारः)

इत्येवं संसारसमुद्रोत्तरणोपायसाधनं ज्ञानयोगं च ब्रह्मणा पुरा ममप्रणीतम् । तदेव युष्माकं मयाचोक्तं। ज्ञानोपदेशं गुरुशिष्यमार्गेण ज्ञात्वा, पश्चात्परमात्मानं सदा पश्येत् ।

एवं सदाध्यातुमशक्यत्वात्, प्रतिमादिषु पञ्च मूर्तिनामभेदैः समावाह्य अभ्यर्चयेत् । एतत्समूर्तार्चनम् । सर्वसिद्धिप्रदत्वात् गृहे देवायतने वा समूर्तार्चनमेव कारयेत् । अन्यथा न परंपदमाप्नोति। तस्मात् श्रुतिचोदितं परमगुह्य मेतत् ज्ञानयोगं च ज्ञात्वा समाचरे दित्याह मरीचिः ।

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रन्थसंहितायां समाधिभेदोनाम शततमः पटलः १००॥ (मातृकान्तरे ९६ प०)

(अथ एकशततमः पटलः)

अथातो ग्रंथगणनाविधिं व्याख्यास्यामः--

वैखानसमहाशास्त्रं सर्ववेदेषूद्धृतं सर्ववेदार्थसारभूतं अप्रतर्क्यमनिन्दितं वैदिकैरुपसेवितं विष्णोराराधनं सर्वभूतहितार्थाय शाद्बं प्रमाण मवलंब्य विष्णुना विखनसः उक्तम्। विखनसा भृग्वादीनामुक्तम्। भृगुणा काश्यपेन अत्रिणा मयाचैव तंत्राऽधिकारकाण्डसंहिताभेदैः चतुर्लक्षं प्रोक्तम्। तेषां क्रमेण प्रतिमार्गं ग्रंथसंख्यां वक्ष्यामि॥

(अत्रि ग्रन्थसंख्या)

अत्र प्रथमं प्रधानं विखनस्सूत्रं पूर्वतन्त्रम्, आत्रेयतन्त्रं, विष्णुतन्त्रं, उत्तरतन्त्रमित्येतै श्चतुर्भि स्तन्त्रै रत्रिणा अष्टोत्तराशीति सहस्रग्रन्था उक्ताः।

(भृगु ग्रन्थ संख्या)

खिल पुरातन्त्र वासाधिकार चित्राधिकार मानाधिकार क्रियाधिकाराऽर्चाधिकार यज्ञाधिकार वर्णाधिकार प्रकीर्णाधिकार प्रतिगृह्याधिकार निरुक्ताऽधिकार खिलाधिकाररूपेषु त्रयोदशे ष्वधिकारेष्वपि संख्या पूर्ववत्।

अष्टोत्तराशीतिसहस्रं ग्रन्था भृगुणाप्युक्ताः॥

(काश्यप ग्रन्थ संख्या)

सत्यकाण्डं, तर्ककाण्डं, ज्ञानकाण्डमिति त्रिविधकाण्डेष्वपि काश्यपेन चतुष्षष्टिसहस्रग्रन्था उक्ताः।

(मरीचि ग्रन्थसंख्या)

मयाच जयसंहिता, आनन्दसंहिता, संज्ञानसंहिता, वीरसंहिता, विजयसंहिता, विजितसंहिता, विमल संहिता, ज्ञानसंहितेति अष्टसु संहितासु लक्षाधिकचतुर शीति सहस्रग्रन्था उक्ताः ॥

एतेषां चतुर्विधानां मूलं तद्वैखानससूत्रम् । एतैस्स हाऽष्टाविंशतिशास्त्रेषु चतुर्लक्षग्रंथाःपूर्णाः तेषु एतद्विमानार्चनाकल्प आनंदसंहितायां अयुतग्रंथेनोक्तः । सर्व शास्त्रसारभूतं गुह्याद्गुह्यतरं चतुर्वेदोद्भवमन्त्रैः चतुराश्रमिणा मनुष्ठेयम् । चातुर्वर्ण्यसमृध्यर्थं चतुराश्रमसिद्धिदं । चातुर्वर्ण्यसाधनाय चत्वारोम्नाया वदंति । एतान् पुण्यान् सौम्यान् चतुर्विधान् विष्णोरर्चनाविधीन् यस्तु ब्रूयात्, यस्तु श्रावयेत्, यः पठेत्, यस्तु कर्त्ता, कारयिता, प्रेरयिता, अनुमोदिताच, सर्वेच विष्णुसायुज्य माप्नुवंति न पुन र्जायंते । इत्याह भगवान् मरीचिः ॥ १०१॥

इति श्रीवैखानसे मरीचिप्रोक्ते विमानार्चनाकल्पे अयुतग्रंथसंहितायां ग्रंथगणनाविधिर्नाम एकाधिक शततमः पटलः ॥ १०१ ॥

(समाप्तोयं विमानार्चनाकल्पः)

———

शुद्धाशुद्धपत्रिका.

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
२	१८	तस्मातू	यस्मात्	९६	१८	रत्तिं	रतिं
४	८	हृदयाग्नि	हृदयेऽग्निशि	९७	४	ङ्मुखे	दिङ्मुखे
			खा	१००	१५	कं	क्रं
६	१	क्रिया	सर्वक्रिया	१०५	६	ङ्म	ङ्मु
,,	१३	देशं	तं देशम्	१०९	१२	ना	नो
८	५	कोष्ठं	कोष्ठम्	११०	७	बो	बी
,,	८	हां	हं	,,	१७	निष्ठा	निष्ठा
१७	५	लेपो	लुपो	१११	१४	उपत्मति	उमापति
१८	५	कालु	काल	,,	१५	,,	शुक्र
२४	७	भागं	त्रिभागं	११२	३	,,	शुक्र
२५	६	परं	परसूत्रं	११५	२	ष्ठो	ष्ठो
,,	१५	व्य	ह्य	,,	१०	ष्ठ	ष्ठ
३०	६	निधा	विधा	११६	६	र्णो	र्ण्यो
३३		प. ८	प. ९.	१२०	,,	सिष्ठ	सिष्ठं
,,	११	ल्या	स्थू	१२६	९	द्धाङी	द्धाङ्गे
,,	१५	,,	,,	१२८	३	पिल	पि
३७	८	सिंहो	सिंहे	१३३	१	दृश	दृङ्गश
४३	१४	शिलिप	शिल्प	,,	३	छि	च्छि
४७	१२	तध्वै	तदूर्ध्वै	१३५	२०	भप्रासं	प्रभासं
४८	१२	पत	पट्टत	१३६	२१	र्थ	र्था
५१	३	मुखोय:	प्रमुखे	१३७	७	गण	गणे
५६	१४	नीह	नीत्वा	१३८	११	र:	रव:
,,	१८	पं	प	१४०	१५	ख	ख्य
५७	१९	मनिक	मणिक	१४१	१३	ना:	तानां
५८	१७	गविष्ठं	गविष्ठं	१४२	१४	भुजं	भुंजं
,,	२०	बतन	भूतना	,,	१६	नृसि	नृसिं
६०	२	डशां	डशांशं	१४४	१९	षित:	भूषित:
६१	११	तं	तां	१४६	१९	प्रकृतिं	पवित्रीं
६४	१४	वि	ष्वि	१४८	२	वींद्रं	अळीन्द्र
६७	८	ष्प	ष्क	१५१	१५	भ	भा
७१	१२	द्रु	घ्रु	१५३	३	या	यां
७२	१५	वार्चं	भुवार्चं	,,	,,	ष्ठा	ष्ठां
,,	१९	त	प	१५५	२१	ष्ठा	ष्ठा
,,	२०	ह्न	ह्ल	१५६	२	भ	भू
८४	६	वैष्णवं	यद्वैष्णवं	१५७	२०	ण्डचा	ण्डा
[illegible]	६	नक्ष	एकाक्ष	१५९	४	वक्ष	वक्ष

शुद्धाशुद्धपत्रिका.

पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
१५९	७	ष्ट	ष्टा
१६०	४	शिरः	शण्ड
,,	५	श	ष
,,	१७	मागग्रात्	मांगुलाग्रात्
१६४	११	शत्	शेत्
१६५	१२	स्कन्द	कण्ठ
१६६	५	चलि	च्चूलि
,,	७	चूलपं	चूपं
१६७	११		कटुसार्धं मु ख सार्धांगुलं खांडिकांतं ख ण्डस्य पु स्या त्पायुः सागां लं सार्धं धू लिमार्धं कटी विशालं
,,	१६	बिन्दु	पिण्ड
१६८	२	ह्क्षं	क्षं
,,	३	दि	द्वि
,,	११	ताय	तादि
१७२	३	यं	हृदयं
१७३	२	मे	मेढ्रा
,,	१८	ष्यलं	ष्ठांगुलं
,,	२१	ष्यादि	ष्ठयादि
१७७	१५	भ	भू
१७९	१९	विधा	पिधा
१८३	१	ग	गु
१८४	१७	ग	गु
१८५	९	र्धं	र्धां
२०२	२२	ब्रे	ब्रेषु
२०६	१५	य	वन्
,,	१९	दिनि	दीनि
२०८	१९	ष्ट	ष्टन्
२११	१६	दथवा	तदर्थं
,,	१७	र्धादि	मर्धादि
,,	२१	म	मू
२१२	२०	क्ष	क्ष
२१५	१३	ष्टा	ष्ठा
२१५	१७	गाहर्पत्यं	आहवनीयं
२१९	५	तत्तपं	तत्तद्रूपं

पुट.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
२२१	१७	वह	वाह
२२२	११	पल्लव	अश्वत्थपल्लव
,,	१८	तत्तपं	तत्तद्रूपं
२२५	२०	क्षौ	क्षौम
२२८	१०	बहि	बलि
,,	२१	पद्म	सपद्म
२२९	१३	विश्णु	विष्णु
,,	१६	,,	अग्नि र्धीमत- येस्वाहा।
२३२	१	रुपो	रूपे
२४४	१८	गारं	सनागारं
२४९	१०	लिङ्गं	लिङ्गं
२५१	१३	त्सङ्ग	त्सेगं
२५२	१७	शय्याः	शय्यावेद्याः
२५४	५	सन्ध्या	आद्या
२६६	६	त ब्रह्म	तंवृ
२६७	२०	ब	बे
२७३	३	तल	ताल
,,	१९	श्रान्मी	श्रान्म
२७४	२	श्वश्रे	श्वभ्रे
२७७	४	स्या	स्य
,,	९	अन्त	अंत
,,	१५	ताद्व	तद्रा
२७८	२१	य	येत्
२७९	२१	नायं	ताड्यं
२८०	९	जह्ये	जस्यं
२८१	१	भः	भूः
२८२	५	वां	वीं
२८४	३	रू०ध्र	रूध्वें
२८६	१५	दुग्ध	दुग्धा
३०३	१७	नवे	भ्रवबे
३०५	१४	चं	चैं
३०८	९	काम	कात्प
३१३	१०	हन	हनू
३१९	८	यह	इत्य
३२२	२	नांल	तांबूल
३२७	९	प्रच्च	प्रचू
३२८	७	मर्च	मर्प
३२९	२१	शयनं	पूर्ववत्शयनं
३३४	१४	जालि	जाति

पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.	पृष्ठ.	पंक्ति.	अशुद्धम्.	शुद्धम्.
३३४	१५	भष	भूष	४९८	१६	काशस्यं	हिंसाऽसत्यस्ते
३४०	२०	वैष्ण	वैण				याब्रह्म कल्प
,,	,,	दडाग्र	दंडाग्रे				नाः क्रोधगु
३४१	८	घ्रं	घ्रच	,,	२०	मेकम	एक एव (णाः
३४२	२	मार्या	मस्यां	४९९	१०	सम्य	सत्य
३४४	७	भ	भू	,,	१६	घ्रप	घ्रयमात्र
,,	१९	रुष्णो	ष्णो	,,	१९	त्येते	(त्येतैः)
३९०	२२	हत्वा	हुत्वा	५००	१९	भिः	नाभिः
३९१	४	तपी	भूतपी	५०१	१६	पारि	पीरि
३९३	१३	वध	वर्ध	५०४	१२	ना	न्तं
३९४	९	स	सु	५०५	[illegible]	नाडि	नाडी
३९६	८	विध	विधि	,,	१४	स्य	स्याम्
३९७	१९	दावे	दोष	,,	१९	वणो	वर्णौ नाभि-
३९८	५	शला	शूल				माश्रित्य
४००	९	वात्	प्रवात्	,,	,,	व्यान	स्समानः
,,	२१	हीनः	हानिः	,,	२१	समानः	व्यानः
४०१	२	स्थले	स्थूले	५०६	१६	शतिः ।	तिर्वायुं प्रवि-
४४०			अष्टादशतम-				शति
			पंक्तिमारभ्य	५०९	१५	पदा	पनुदा
			चतस्रः पंक्त-	,	१६	तुष्यात्	तुष्यात्
			यः अधिकाः	५११	७	मुत्था	मुत्ता
४६४	३	स्योर्ध्वौ	स्योर्ध्वं	५१३	८	पेत्	यत् । उकार-
,	१९	वर्षार्थौ	वर्षार्थी				मूर्तिं संसरन्
,,	,,	शान्त्यर्थौ	शान्त्यर्थी				प्रणवं जापेत्
,,	२०	कामौ	कामी	५१४	२१	मे	मेढ्ं
४६५	४	पत्यां	पंक्त्यां	५१५	९	कु	कू
४७३	१५	ध्यापयेत्	अधः (१६) षो-	,,	१०	ण	णम्
			डश पंक्त्यन्ते	५१६	१३	स्यवा	स्यमा
४८२	५	पु	दू	५१७	९	एकं	एवं
४८३	१०	नलिनीलिनी	मालिनी नलि	५१९	५	भ्यतेत्	सर्वाश्रितं भव
			नी	,,	१८	प्रेति	प्रीति (ति
४९६	१९	बद्धं	बन्धुं				

सम्पूर्णा

N. B. ५१४ २० मेढ्ं, ऊरुमूलं तद्व्यंगुलं नाभिस्ततस्सप्तांगुला, भ्रूमध्यं ततो द्वादशांगुलम्, जिह्वामूलं ततश्चतुरंगुलम्—इत्यावश्यकम् ॥